

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

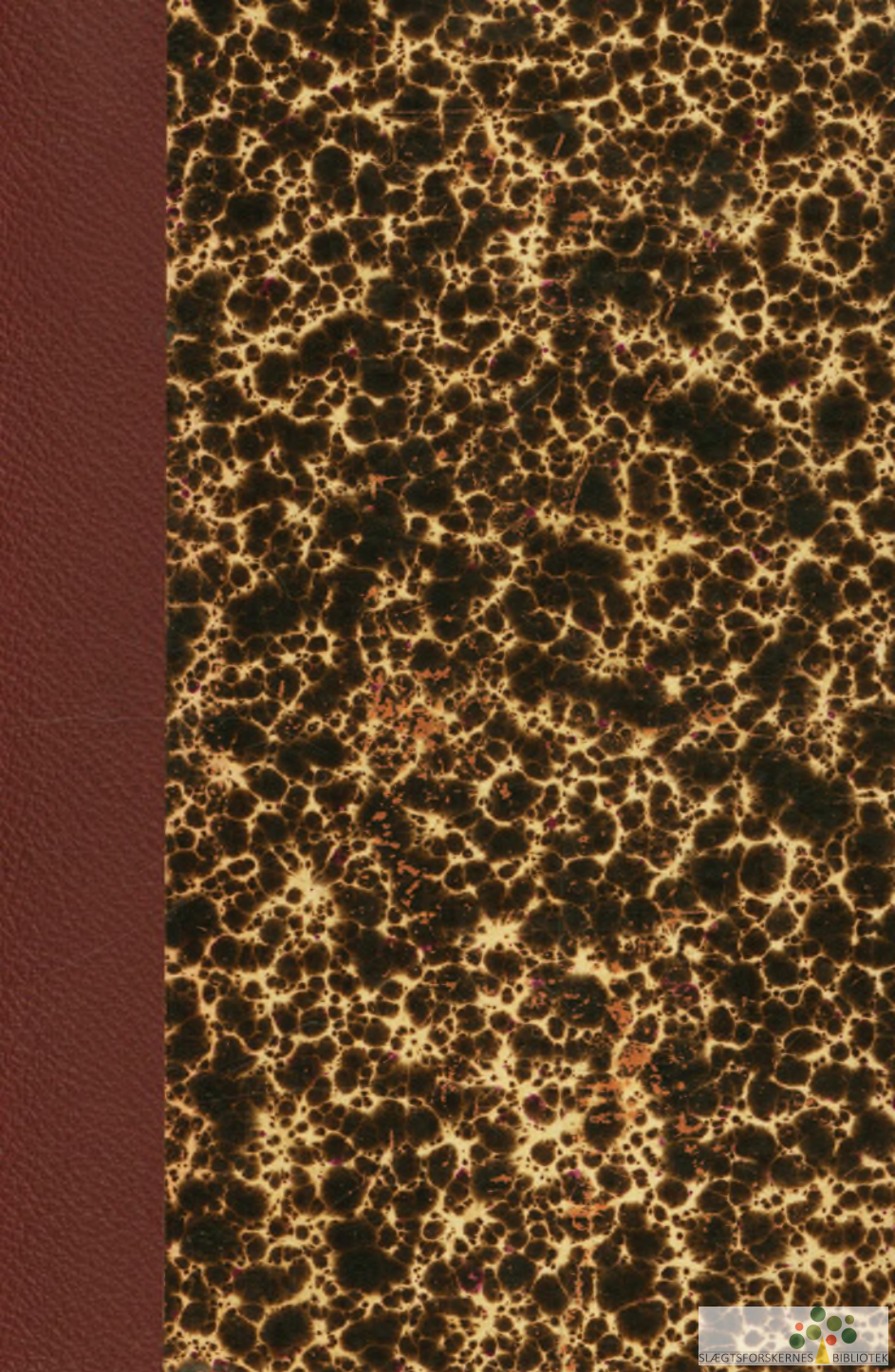
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ØSTIFTERNES
HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVET

AF

ØSTIFTERNES HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB

4DE BIND.

KJØBENHAVN.
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1909—1911.

TRYKT I GRÆBES BOGTRYKKERI.

BILLEDERNE UDFØRTE I FR. HENDRIKSENS REPRODUKTIONSANSTALT.

INDHOLD

	Side
<i>Behrend, Carl</i> : Et Vers om Pilenborg	533
<i>Bobé, Louis</i> : De forbedrede Vægtters fra Aar 1800	69
— — : Sorgenfri Slots Bygmester	607
<i>Carøe, K.</i> : Kongelig Majestæts Hofbarberer indtil 1660	342
<i>Erslev, Poul</i> : Dansk Peberrod	96
<i>Grove, Gerhard L.</i> : Bidrag til Oplysning om Navnet Tagenshus, dets Alder og Oprindelse	408
<i>Hansen, Holger</i> : Dr. Musæus, en Odense Læge paa Holbergs Tid ..	535
<i>Jensen, Chr. Axel</i> : Opgaver og Exempler	161
— — — : En gjenfunden og forsvunden Ligsten	168
— — — : Ligsten i Sønder Kirkeby paa Falster	169
— — — : Om Motiverne til J. Vermehrens Billeder	461
— — — : St. Nikolai Kirke, Taarn og Spir	585
<i>Johansson, J. W. S.</i> : Det Wiltfangske Manuskript	229
<i>Kristensen, H. P.</i> : Kvægpesten paa Sjælland i det 18. Aarhundrede .	254
<i>Lange, Justa</i> : Berider H. H. Eckhorsts Død	250
<i>Liljefalk, Axel</i> : Bidrag til Laalands Historie under Svenskekrigen 1657—1660	1
— — : Bidrag til Laalands og Sjællands Historie under Svenskekrigen 1657—1660	384
<i>Linvald, Axel</i> : Antvorskov og Vordingborg Krongodser 1768—1774. II	175
<i>Mackeprang, M.</i> : Ole Worms Beskrivelse af Helene Kilde og Grav i Tisvilde	148
<i>Madsen, Emil</i> : De kongelige Jagter og Fiskerier i det 16. Aarhundrede	487
<i>Mortensen, H.</i> : Gavebrev fra 1659 paa Rentemester Henr. Müllers Gaard	94
<i>Møller, John M.</i> : Bogtrykkerne Brandt i Odense	397
<i>Nyrop, C.</i> : Fra Skaanes Gilder og Lav	92
— — : Klokketøber M. C. Troschell	94

	Side
<i>Nyrop, C.:</i> Fra Frantz Henrich Müllers Barndom	95
— : Et Handskemager-Segl	173
— : Nogle Tillægsbemærkninger om Lavsforhold ...	417
— : Arkivsekretær Gerhard Leslie Grove.....	423
<i>Nystrøm, Eiler:</i> Da Skuespiller H. C. Knudsen kom i Blaataarn....	610
<i>Olrík, Fjergen:</i> Nyerhvervet Sølvtoj i Nationalmuseets 2. Afd.....	465
<i>Paulli, R.:</i> To Breve fra Luxdorph ang. Holbergs Kjøb af Tersløse- gaard	392
<i>Petersen, Carl S.:</i> «Jeppe paa Bjerget» som Skillingsviser	327
<i>Roede, H. C.:</i> Register	623
<i>Thuren, Hjalmar:</i> Orfeus og Eurydike	101
<i>Weitemeyer, H.:</i> Ophævelsen af Eckersbergs første Ægteskab.....	133
— : Et hundredaargammelt Indlæg i Kvindesagen.....	413
— : Studenternes Ligbæring	431
<i>Wulff, Frederik:</i> Artikler af 1671 for Københavns Barbersvende....	375
Bøger og Begivenheder 1908, 1909 og 1910.....	76, 309, 474
Dansk historisk Fællesforening	99, 227
Selskabets Bestyrelse og Virksomhed	99, 615

Bidrag til Laalands Historie under Svenskekrigen 1657—60; særlig Nakskovs Belejring.

Hovedsagelig efter utrykte Kilder

af

Axel Liljefalk.

Den 1. Juni 1657 underskrev Kong Frederik den tredie Krigserklæringen mod Sverige; men Forberedelserne til Krigen var alt begyndt en god Tid forinden og havde selvfølgelig ogsaa berørt Laaland-Falster.

Falsters to Herreder styredes den Gang fra Nykøbing Slot af Ove Skade til Kærbygaard, som i Aarets Løb blev afløst af Christoffer Lindenov til Lindersvold. Paa Laaland var Philip Joakim Barstorf Lensmand paa Aalholm med underliggende Fuglse og Musse Herreder, medens Øens andet Len, Halsted Kloster, med Laalands Nørre- og Sønder Herred hyppigt skiftede Herre; 1657 sad Flemming Ulfeld som Lensmand; han døde inden Aarets Udgang og blev efterfulgt af Frederik Urne til Bregentved, og da han døde alt det følgende Aar, kom Frans Brokkenhus til Overgaard i hans Sted. Heller ikke han kom til at styre Lenet mer end et Aarstid, og ved hans Død 1660 gik Embedet over til Generalmajor Frederik v. Ahlefeld til Maasleben, Livregimentet til Fods' kække Chef under Kjøbenhavns Belejring.

Alt i April Maaned 1657 begyndte Hvervningen paa Øerne; Generalmajor Frederik v. Buchwald hvervede Ryttere til Tjeneste under Rigsmarsken Anders Bille i Holsten, Frederik Reedtz og Oberst Christoffer Steenssen til Asserstrup og Grimsted (nu Frederiksdal) faar Befaling til at sørge for deres Indkvartering i de laalandske Købstæder.¹ Der skulde først i April hverves 200 Heste,² og det synes at være lykkedes, da Christoffer Steenssen den 10. Juni, altsaa kort efter Krigens Udbrud, faar Befaling til at give Rytterne Løn for en Mønstermaaned, saa at de strax kunde afmarchere til Holsten.³ Disse 200 Ryttere fra Laaland har saaledes deltaget i Rigsmarskens Felttog ved Elben, og senere i det uheldige Tilbageetog gennem Hertugdømmerne.

Først i April fik Oberst Jørgen Rosenkrans Gundesen til Vindinge⁴ ligeledes Fuldmagt til at hverve et Fodregiment, som skulde have Løbeplads paa Laaland⁵, og Dagen efter at Krigserklæringen er underskrevet, faar han Befaling til strax at gaa med Regimentet til Skaane, saasnart det var mønstret; Christoffer Steenssen skulde sørge for Penge til en Mønstermaaned.⁶ Senere udsættes dog denne Mønstring i 14 Dage, for at der kan blive Tid til at forsyne Regimentet med Faner og Geværer; hver af Knægtene skal foruden Lønning for en Maaned have 4 Rdl. til at klæde sig for.⁷ Snart efter trækker Uvejret op over Rigsmarskens

---

¹ Rigsark. i Kbhvn. Smaalandske Tegnelser 1648—60 Pag. 146. (Vil fremtidig blive betegnet ved S. T.).

² S. T. 57 P. 146.

³ S. T. 57 P. 153.

⁴ Vindinge, det senere Fiurendal, i Sorø Amt, Øster Flakkebjerg Herred blev 1645 skødet til Gunde Rosenkrans og 1660 til dennes Broder Jørgen K., der alt med sin Hustru havde faaet Kjeldgaard i Viborg Amt.

⁵ S. T. 57 P. 147.

⁶ S. T. 57 P. 153.

⁷ S. T. 57 P. 153.

Hær ved Elben, og Oberst Rosenkrans faar den 25. Juli Befaling til snarest mulig at gaa til Skibs til Ekernførde og derfra nærmeste Vej til Rigmarskens Hær; hvis Fjenden mod Forhaabning var i Holsten, inden Regimentet naaede derover, skulde det gaa gennem Grønsund til den nybyggede Fæstning Frederiksodde for derfra ad korteste Vej at søge gennem Ejdersted, til Egnen, hvor Anders Bille var at finde;¹ men fem Dage senere tvang Carl Gustafs energiske Fremtrængen til paany at ændre Ordren. For større Sikkerheds Skyld skulde Regimentet gaa gennem Fyn til Frederiksodde, hvor det skulde blive, til det med Sikkerhed kunde komme til Rigmarsken,² Laalikerne og Falstringerne i Rosenkrans' Regiment kom saaledes til at deltage i Frederiksoddes Forsvar; en meget stor Del af dem er sikkert falden, da Carl Gustaf Wrangel stormede Fæstningen den 24. Oktober 1657, og Resten blev Svenskernes Fanger, da Kastellet paa Pynten ved Bersodde snart efter overgav sig.

Foruden disse Udskrivninger blev der fra Laaland udtaget 250 Soldater, som blev stillet under Oberst Bothes Regiment og i Sommerens Løb tjente paa Flaaden³, de har saaledes muligvis deltaget i det to Dages Slag under Falsterbo den 13. og 14. September, hvor Henrik Bjelke tvang den svenske Hovedflaade under Claes Bjelkenstjerna til at søge Havn i Wismar og opgive alle Tanker om at overføre Tropper til de danske Øer.

En stor Del vel sagtens af Øernes kraftigste Ynglinge var saaledes draget bort, og kun det Mandskab, der havde været anvendt paa Flaaden, kom tilbage, da Vinteren tvang Skibene i Havn. Skønt det syntes, som om der ikke truede disse Lande nogen Fare, især efter Henrik

¹ S. T. 57 P. 157.

² S. S. 57 P. 157.

³ S. T. 58 P. 169.

Bjelkes Sejr, blev der dog draget Omsorg for at skaffe Værn mod Fjenden.

Den 21. Maj fik Christoffer Lindenov Brev om at lade Bønderne paa Falster rejse de Skanser, som gjordes nødvendig¹. To Dage senere fik Frederik Urne, Lensmanden paa Halsted Kloster, Befaling til at have den øverste Ledelse af Befæstningsværkerne paa Laaland og Falster² sammen med Oberst Christoffer Steenssen; alle de andre Lensmænd fik Kougens Brev om at være dem til Hjælp i deres Virksomhed. Den 10. Juni fik Christoffer Lindenov paa Nykøbing ligeledes Kongens Brev om, at da Vagten ved Giedsør (Gjedserodde) trængte højlig til at besættes ligesom Indløbet til Grønsund, saa maatte han beholde to Heste af sin Rostjeneste der i Landet; den ene Rytter med sin Hest skulde blive i Skansen ved Giedsør, den anden ved den Vagt, som holdtes ved den Skanse, der ligger ved Indløbet til Grønsund, for at de, hvis Fjenden gjorde Landgang, kunde føre det Landfolk til Hest, som i en Hast kunde tilvejebringes, langs Landet og hindre Landgang, til Folket i Landet blev rejst³. Den 27. November faar Frederik Urne Befaling til at forsyne alle Posterne paa Laaland og Falster med fornødne Ryttere og Landfolk ligesom i forrige Krig⁴. Poul Prunstrer skulde gaa til Orebygaard og holde tilbørlig Vagt i Skovene der paa de Steder, som Ernst Albrecht v. Eberstein havde forordnet, desuden skulde der skaffes nogle Skansekurve ned til Stranden eller ved Broen og forordnes en Skildvagt der⁵.

Det fremgaar heraf, at selve Feltmarskallen Eberstein har forordnet om Enkelthederne ved Øernes Forsvar, muligvis er han kommen i Stedet for Ulrik Christian Gylden-

¹ S. T. 57 P. 150.

² S. T. 57 P. 152.

³ S. T. 57 P. 153.

⁴ S. T. 51 P. 164.

⁵ S. T. 57 P. 168.

løve, som den 20. Oktober fik Kongens Brev om at besigtige de farligste Advenuer i Laaland, Falster og Møen og siden anordne med Lensmændene, hvad Forsvar der skulde ordnes der, naar noget fjendtligt paakom; ved Tilbagekomsten skulde Ulrik Christian underrette Kongen om alt¹. Fire Dage efter blev Frederiksodde stormet; Ulrik Christian blev sendt til Fyn for at ordne Forsvaret her, og dermed er Sendelsen til Laaland-Falster rimeligvis falden bort og bleven overdraget Eberstein, som i November 1657 var kommen til Kjøbenhavn og ansat som dansk Feltmarskal.

Det var Resultatet af disse Undersøgelser, som foranledigede Kongen til at befale Christoffer Lindenov til snarest at lade reparere den moxen forfaldne Skanse paa Falster, Boren kaldet, og forsyne den med Palisader og andet fornødent og lade de to Stykker fra en anden Skanse føre derhen til bedre Forsikring. Vester Giedsør Skanse skulde ogsaa forsvarligt palisaderes, og den østre Skanse snarest mulig forfærdiges og begge forsikres med Palisader og spanske Ryttere, samt ved hver Port lægges en Trækiste og Stormpæle for derved desbedre at forsvare det hele Land².

Flemming Ulfelds Enke, Anne Lisbeth Grewen, syntes paa Orebygaard at have været særdeles vel rustet; ikke blot gemte hun fra sin Mands Tid Standarten til den sjællandske Rostjeneste og Rullen over Rytterne, hvilke hun fik Kongens Bud om at sende Vincens Bille³, hun raadede ogsaa over Stykker og Geværer som Frederik Urne fik

¹ S. T. 57 P. 160.

² S. T. 57 P. 167. Skansen Boren paa Falster har jeg ikke kunnet stedfæste ligesaalidt som den anden Skanse, hvorfra Stykkerne skulde tages, og hvis Navn var ulæseligt for mig. Paa Generalstabens Kort findes angivet en Række gamle Skanser langs Falsters Østkyst, formodentlig har det været et Par af disse.

³ S. T. 57 P. 152.

Kongebrev om at erhverve fra hende. Hun var dog ikke meget stemt for at afgive disse Vaaben, thi Befalingen maatte oftere gentages. Først i Februar 1658 fik Erik Rosenkrans Kongebud om strax at tage til Fru Anne Lisbeth paa Orebygaard og gøre sin største Flid for at faa hende til at sende alle sine Stykker, samt hvad hun ellers havde af Gevær og Munitioen til Nakskov, «hvortil du ogsaa al Flid haver at anvende det strax ved Nat og Dag ned at forskaffe»¹.

Det var under Indtrykket af Carl Gustafs Tog over Lille Belt og Fyns Erobring, at disse Befalinger udgik, men desværre kom de for sent.

Naturligvis maatte der lægges størst Vægt paa at ruste Landenes Hovedfæstning Nakskov.

Nakskov havde som saa mange andre Købstæder været befæstet fra gammel Tid; Værkerne forbedredes under Christian den tredje, som 1539 tillod Borgerne at befæste deres By med Volde, Mure og Grave og anden Befæstning, «at de kunde holde den for Vold mod Vore og Rigets Fjender, naar Behov gøres»². Christian den fjerde udvidede og forbedrede Fæstningsværkerne, og Frederik den tredje fortsatte sin Faders Gerning.

Da Krigen stundede til i Maj 1657, fik Lensmændene Tilhold om at gøre hver sin tilskrevne Del af Nakskovs Befæstning færdig og dele Arbejdet mellem Sognene og Herrederne, som sædvanlig havde været, uden at skaane Kongens egne, Kronens, Adelen og Geistlighedens Undergivne, eftersom det var til Landets og det gemene bedste; derfor skulde Købstæderne i Landet ogsaa tage deres Part deri, som de plejede³.

Adelen paa Laaland fik snart efter Bud om, i Lighed

¹ S. T. 58 P. 171.

² Trap, Danmark. III Del, P. 132.

³ S. T. 57 P. 150.

med hvad Adelen i Skaane og paa Sjælland havde gjort, at bevilge af hver Gaard 6 Palisader, 5 Kvarter tykke omkring og 5 Alen lange til Nakskov Fæstning, «eftersom det dem selv og det ganske Land er meget magtpaaliggende»¹. Stor har Iveren dog næppe været, da Borgerne i Saxkøbing og Nysted maatte have nyt Tilhold om at gøre deres Del af Arbejdet². Frederik Urne fik i November Befaling til at sikre Fæstningen Nakskov paa en Ø ved Nordenden af Broen, som gik mellem Byen og nævnte Ø³. Det var vistnok den Ø, som tilhørte Lisbet Lunge og Ida Grubbe, og som Kongen opfordrede dem til at afgive mod Vederlag i Kronens Gods paa Laaland, da den laa saa nær, at der til Fæstningens Forsvar behøvedes et Værk anlagt der.³

Saa kom i Februar, da Faren blev mere overhængende, Befaling til Erik Rosenkrans om at skaffe Kommandanten i Nakskov saa meget Jærn, som han til Fæstningens Fornødenhed nødvendigvis behøvede, desuden skulde der hugges 5000 Palisader i Halsted Skov baade Eg og Bøg. Der skulde arbejdes paa Fæstningens Sikring af al Magt, særlig mod Strandsiden⁴, hvor Isen aabnede fri Adgang.

Det var det sidste Kongebrev om Befæstningen, inden den hæderløse Overgivelse; vi skal nu se, hvorledes det stod til med Besætningen. Meget ungt Mandskab var alt draget bort fra Øen. Oberst Christoffer Steenssen havde desuden den 2. August faaet Befaling til at sende Adelens Soldater til Sjælland⁵. Forøvrigt laa der en Del Soldater, rimeligvis Landfolk, indkvarterede i Købstæderne; Maribo og Nysted Borgere fik den 30. December

---

¹ S. T. 57 P. 155.

² S. T. 57 P. 164.

³ S. T. 57 P. 155.

⁴ S. T. 58 P. 171.

⁵ Sjællandske T. 2/8 57.

Brev om at hjælpe Saksjøbing Borgerne med Indkvarteringen¹. Blandt Garnisonen i Nakskov var der et Kompagni Gjønger, som Kaptajn Markus Wendelboe den 18. December fik Ordre til at afløse med sit Kompagni; naar han kom, skulde Gjøngerne gaa til Kjøbenhavn². I Januar 1658 kom Knægtene under Oberst Bothes Regiment hjem fra Flaaden og fik Befaling til at blive i Nakskov. Erik Rosenkrans fik Brev om at antage de Officerer, der manglede³, og skaffe Kvarter til dem, saasart de var forestilled Mandskabet⁴. Han skulde ogsaa skaffe Ritmester Jens Kaas og hans Officerer deres Sold⁵.

Endelig faar Erik Rosenkrans den 1. Februar Brev om at gøre sit bedste for at samle alt det laalandske og falsterske Landfolk i Nakskov og inddrage det mest mulige Furage og Underhold af Landet⁶. Fru Anne Lisbeth v. d. Greewen fik et Par Dage efter den sidste Opfordring til at sende alle Stykkerne fra Orebygaard saavel som anden Gevær og Munition, som fandtes paa Gaarden, intet undtaget, til Nakskov, det skulde alt blive nøjagtigt betalt i Fremtiden⁷.

Det sidste Kongebud forud for Katastrofen gælder Christoffer Lindenov, han skal paa Nykøbing Slot samle saa meget af Landfolket, som han ansaa for nødvendigt til Stedets Forsvar, samt samle Proviant og andet fornødent, «saa at Fjenden kunde ske Forhindring og Afbræk og Stedet blive holdt til Kongens Tjeneste»⁸.

Med dette Kongebrev, udstedt den 6. Februar 1658,

¹ S. T. 57 P. 168.

² S. T. 57 P. 167.

³ S. T. 58 P. 169.

⁴ S. T. 58 P. 169.

⁵ S. T. 58 P. 170.

⁶ S. T. 58 P. 171.

⁷ S. T. 58 P. 171.

⁸ S. T. 58 P. 172.

sluttes den lange Række af Bud om Forholdsregler for at værne Øerne. Det havde desværre været forgæves; Erik Dahlberg havde alt prøvet Isen mellem Langeland og Laaland, og var med sit Liv gaaet i Borgen hos sin Herre for, at den bar. Den 5. Februar, fortællés i en samtidig Dagbogsoptegnelse, gik et Parti af de Svenske fra Langeland og over til Grimstedgaard (det nuværende Frederiksdal) her i Laaland paa Isen for at prøve dens Styrke, og samme Nat udplyndrede de Gaarden og tog en ung Herremand derfra med tilbage¹.

Den 6. Februar kom Kong Carl Gustaf selv over «den forfærdelige, mirakelske Is» og steg henimod Aften i Land paa Kysten mellem Taars Færge og Grimsted Strand, fulgt af ca. 2000 Ryttere og tog Kvarter paa Grimstedgaard. End ikke det svageste Forsøg var bleven gjort paa at standse Svenskerne, skønt deres March over Isen ikke kunde komme overraskende efter de Visitter, de i Dagene forud alt havde aflagt; efter Dahlbergs første Besøg den 3. Februar var der endog gaaet hele tre Dage.

Nakskovs Kommandant var Oberst François Edmont, en Mand, vi ellers kender meget lidt til; han havde den 23. November 1657 faaet Bestalling som Oberst til Hest og kun været kort Tid i Nakskov, da Svenskerne kom. Han tjente senere paa Fyn under Hans Schack og forblev saaledes i dansk Tjeneste²; den 29. November 1657 var Brevet til Frederik Urne om hans Udnævnelse meddelt, og Dagen efter udfærdiges Bekendtgørelse derom til Nakskov Borgere og Garnison³.

Besætningens Størrelse angives til 1650 Mand fordelt saaledes:

---

¹ Tvende Stykker til den danske Krigshistorie af Poul Roggert. Kbhvn. 1775 P. 20.

² Danske Magasin 5. R. 3. B. P. 72.

³ S. T. 57 P. 164 og 65.

Landfolk . . .	1500
Skaaninger . .	75
Ryttere	75
<hr/>	
ialt 1650	

Om denne Opgørelse er rigtig, faar at staa hen. De 75 Skaaninger er vel det af Kongen nævnte Kompagni Gjønger, som endnu ikke var afløst; 1500 Landfolk er sikkert meget rigelig regnet og indeholder vistnok alt det paa Øerne tagne Landfolk, ikke særlig Nakskov Garnison, der maaske næppe har udgjort stort mere end de 250 laalandske Soldater af Oberst Bothes Regiment, som om Sommeren havde været med paa Flaaden. Nakskov By formaaede imidlertid selv at stille 300 vaabendygtige Borgere, men de synes end ikke at være bleven kaldt sammen.

Besætningen har derfor vistnok været omtrent ligesaa talrig som under det følgende Aars heltemodige Forsvar; men Byen var helt aaben mod Søsiden og saaledes forsvarsløs dér, da Isen var farbar for Ryttere og Kanoner.

Den 6. Februar hen paa Eftermiddagen saas Svenskerne et Par Tusind Mand stærk nærme sig over Isen, og snart efter red en Trompeter frem og opfordrede til Overgivelse; han fik et barsk Afslag af Kommandanten. Mod dennes Vilje søgte Borgerne i Nattens Løb ud til Svenskerne og fik Tilbud om gunstige Vilkaar, naar de straks overgav sig. Der blev derfor sendt en Deputation ud for at tinge om Akkord; et af Medlemmerne, Præsten Magister Lauritz Mortensen Widsted, skrev derom i Kirkebogen:

«Dominica Septuagesima den 7de Februarii der Fjenderne de Svenske kom for Porten, saa alle Mand løb ud af Kirken og jeg selv strax med maatte ud paa Accord (Anders Jydes Barn Rasmus) Magdalene Hans Lauritzen bar Barnet, var ingen fleer Faddere, blev og ikke offret, thi man maatte strax ud af Kirken.»

Præsten, Povel Roggert, oplyser i sit Skrift om Nakskovs Overgivelse, at de ægte Børn den Tid plejede at døbes, lidt efter Højmessen var begyndt, før Præsten gik paa Prædikestolen, medens de uægte blev døbt efter Prædiken; det har altsaa været tidlig paa Formiddagen Søndagen den 7. Februar, at der fra Nakskov blev sendt Folk ud, mellem dem Sognepræsten, for at tinge om Accord med Svensken. Corfits Ulfeld havde forinden været ved Byporten og gjort Forestillinger om Umuligheden af et Forsvar.

Carl Gustaf havde vel paa dette Tidspunkt kun et Par Tusinde Ryttere om sig; først den 7. hen paa Eftermiddagen kom Carl Gustaf Wrangel med 16 smaa Kanoner og Resten af Hæren og landede paa samme Sted. Hele den svenske Hær, som gjorde dette dristige Tog mod Danmarks Hjærte, bestod kun af 26 Eskadroner og 14 Fodbrigader; den samlede Styrke udgjorde ca. 5000 Mand.

Den 7. fortsatte Kongen Fremrykningen over Sandby og Karleby til Stokkemærk, om hvilken sidste der bedrøveligt meddeles i en samtidig Dagbog: «Søndagen, som var den 7., ankom den ganske Krigsarmee igennem Stokkemærk, hvor vi da ganske blev udplyndret»; de andre Landsbyer langs Vejen, hvor Fjenden rykkede frem, har naturligvis faaet samme Skæbne.

Monsieur Terlon fortæller, at da Carl Gustaf var kommen noget forbi Nakskov, blev han glædelig overrasket ved at modtage to gode Budskaber; det ene var, at en Afdeling af hans Fortrop havde splittet 400 Mand Landfolk, som med nogle Stykker var paa Vejen ind til Nakskov, det andet var om selve Fæstningens Overgivelse. Landfolket har rimeligvis været den Styrke, som Erik Rosenkrans havde samlet i Henhold til Kongens Befaling af 1. Februar.

Det lader sig nu vanskeligt oplyse, hvilke Vilkaar der er givet Nakskov ved den Akkord. Præsten, Poul Roggert, udtaler sig i sit ovennævnte Skrift noget mistrøstigt derom.

«Jeg tør ikke love mig den synderlig honorabel, enten for Borgerskabet eller Besætningen, efterdi Præsten maatte med paa Accord; thi denne Personage bruges gemeenlig ikkun, naar der skal bedes om godt Vejr, og i den Hensigt anseer jeg Mag. Widsteds Udsendelse som et Bevis, at Byen vilde have ham med som en heller at bede for sig, end at accordere for sig: uden saa er, at Byen har haft i hans Valg mer Hensigt paa hans Talent end paa hans Embede; thi han var en veltalende, dristig og forstandig Mand, som var meget beleven til Forretninger».

Monsieur Terlon skriver i sin Memoire om Nakskov: «Forøvrigt var denne By ikke i Stand til at forsvare sig; da Kongen af Danmark ikke havde forment, at Havet kunde fryse til fast nok til at bære en Hær, dens Train og dens Artilleri over til Øerne«. Disse Oplysninger kan den franske Diplomat kun have haft fra Carl Gustafs Officerer.

Ulfeld bidrog mægtig til at nedslaa Borgernes Mod; Kong Frederik kunde ikke forsvare sig selv, endsige yde Nakskov Hjælp, han var vel desuden alt paa Flugt til Norge. Svenskerne vilde snart være i Kjøbenhavn, og Modstand var derfor unyttig. Kommandanten stod afmægtig overfor Borgerskabet, og naar henses til, at Carl Gustaf overhovedet ingen Modstand fandt paa sin Sejrsgang fra Lille Belts Kyst til foran Kjøbenhavn, er der næppe stort at bebrejde de Nakskov Borgere og Fæstningens Kommandant. Byen maatte udrede en Brandskat paa 20000 Rdl.

Det første Kongebrev efter Freden er dateret den 1. Marts og rettet til Erik Rosenkrans og Philip Joakim Barsdorf, Lensmand paa Aalholm: «Eftersom Vor Fæstning Nakskov den 4. Marts førstkommende af de Svenske til vore Kommissærer, som dertil af Os forordnet vorde, overleveres, derfor bemyndiges I herved til til nævnte Tid at overtage Fæstningen af de dertil depiterte svenske Kommissærer paa Vore Vegne, og den Anordning gives, at det

mest mulige Landfolk igen samles og derudi igen indlægges». ¹

De ubudne Gæster var imidlertid ikke saa punktlig med at forlade Landet, og dette syntes man at have forudset i Kjøbenhavn. Den 4. Marts, altsaa paa den Dag, da Svenskerne skulde være draget bort, udgik der Brev til Lensmændene paa Laaland om, at «da det er at befrygte, at den svenske Armé ikke saa hastigt kan komme af Landet, da har du et Regiment eller saa meget, vort Land Falster nogenlunde taale kan, naar du faar Brev derom fra Lave Bek (Landsdommeren) og Jørgen Reedtz (Lensmand paa Jungshoved), der paa Landet ordentlig at indkvartere, indtil det med første aabne Vande derfra kan føres, hvortil der i alle Havne skal have de flest mulige Skuder i Beredskab». ²

Der laa den Gang to svenske Regimenter i Nakskov, de rykkede ud den 11. Marts; men desværre ikke for at forlade Landet, idet de indkvarterede sig i Stokkemark. Sognepræsten dér, Hr. Hans Clausen, maatte tage imod Oberstløjtnant Johan Christopher Treusk v. Butler foruden 5 andre, som blev der i Kvarter 5 Uger og 4 Dage. Den 19. brød de to Regimenter op og gik til Vesternæs (Kappel Sogn; det sydvestlige Hjørne af Laaland), for der at indskibes; men de blev liggende der i 3 Uger, saa at Laaland først den 9. Maj 1658 var helt fri for Fjenden. ³ Lensmændene i Laaland og Falster havde dog alt den 21. Marts faaet Brev om at sende alle de Skibe, Skuder og Smakker, som fandtes i Lenet og var brugelige til at overføre Folk, med første aabne Vande til Nakskov eller andet Steds, hvorfra det svenske Folk kunde overføres. ⁴

¹ S. T. 58 P. 172.

² S. T. 58 P. 173.

³ Poul Roggert: Tvende Stykker til den danske Krigshistorie P. 45, her citeret efter en samtidig Calender.

⁴ S. T. 58 P. 173.

Da Svenskerne drog ud af Nakskov, er vistnok Oberst Christoffer v. Mönnichhausen rykket derind med 160 Mand af Landfolket; Kongebrevet herom er udfærdiget til Erik Rosenkrans den 10. Marts, samt tillige Ordre til at hjælpe dem til, hvad Fæstningen krævede¹. Oberst Körber, der senere saa kækt værnede om Fæstningen, var alt den Gang udset til Kommandant, men var endnu ikke kommen, da Erik Rosenkrans den 26. Marts fik Brev om, at han skulde nyde sit Kvarter under sin Fraværelse i Kongens Tjeneste.

Medens Svenskerne stod i Landet, hændte en lille Begivenhed i Stubbekøbing, som syntes at have voldet Kongen noget Bryderi. Den 11. Maj blev den svenske Kaptajn Bent Turessön udplyndret af to Løjtnanter; Svenskeren klagede til Kongen af Danmark, vel sagtens gennem de svenske Underhandlere, og under de spændte Forhold blev Sagen taget alvorligt; der blev givet Befaling til at arrestere de to Løjtnanter og sende dem til Kjøbenhavn tillige med 5 Ryttere, den svenske Kaptajns Dreng, samt alle deres Kister og Skrin, med Kongebrev, Pas og Vadsæk samt hvad andet, der fandtes i deres Værge. Kongen er dog helst fri for at have med Sagen at gøre; han føjer* til Befalingen om at arrestere de Anklagede: «gør det saafremt I ikke selv vil contentere den svenske Kaptajn, saa Vi for videre Molestation i saa Maade kan være forskaanet»³. Den ene af de anklagede Løjtnanter hed Kalthoff.

Naturligvis maatte det under de usikre Forhold være af største Betydning at faa Nakskov Fæstning sikret. Oberst Mönnichhausen var, som vi har set, rykket derind straks efter Svenskerne; men han synes ikke at have været Pladsen voksen. Den 25. April skrev Kongen til Erik Rosenkrans: «Vi har faaet at vide, at Officerer og Soldater, som

¹ S. T. 58 P. 182.

² S. T. 58 P. 181.

ere indkvarteret i Nakskov, begaa adskillige store Ekstravagancer og ikke vil være tilfreds med Traktement efter Vor derom udgangne trykte Ordinants, da ville Vi og giver dig Fuldmagt til, at naar nogen Officer eller gemen Knægt nogen Insolence, i hvad det end være kan, begaar, og Overofficererne det ikke straks, naar det angives, tilbørlig straffe, at da de samme Officerer med dem, som samme Insolencer begaaet haver, straks lader paa Vore Vegne Arrest tage og sender dem til Kjøbenhavn, at de kan stilles for tilbørlig Krigsret. Du skal ogsaa passe paa, at der ikke forplejes flere end Rullerne udviser fra den Tid, de kom i Kvarterene, saavel som at Officererne ej antager flere Officerer eller gemene, end deres Ruller udviser»¹.

Bedre gik det ikke i Nykøbing paa Falster; Borger-skabet der førte Klage over de indkvarterede Ryttere og Lensmanden, Christoffer Lindenov, fik Brev om paa Kongens Vegne at advare Officererne, saa at de tilholdt deres Ryttere «sig, som det bør, at anstille, saafremt de ikke selv vil svare til og straffes som vedbør, om nogen Klage her-efter derom indkom. Ligeledes skulde Officerer og Ryttere lade sig nøje med fornøden Græsgang, som Kongen havde ladet den udvise»².

Om det staar i Forbindelse med disse Uordner, at Erik Rosenkrans den 9. Maj afskediges fra sin Stilling som kongelig Landkommissær og kan drage til sit Len³, kan ikke ses; men den 20. Maj udstedes det Brev til Oberst Mönnichhausen om, at han skal levere sine Soldater og Underofficerer til Oberstløjtnant Bernebach og selv med sine Overofficerer, nemlig Kaptajner og Fændriker, søge sin Afregning og Aftakning hos Otto Pogwish³. Samtidig fik Frans Brokkenhus, Lensmand paa Halsted Kloster,

¹ S. T. 58 P. 175.

² S. S. 58 P. 182.

³ S. T. 58 P. 178.

Meddelelse om, at Oberstløjtnant Bernebach var forordnet til Kommandant i Nakskov i Mönnichhausens Sted, og Befaling til gennem Borgmester og Raad at skaffe ham og hans Officerer og de tvende Kompagnier Landfolk, han førte med sig, fornødent Kvarter, dog skulde de to Kompagnier af Mönnichhausens Folk, som nu var der, blive der, indtil de to nævnte laalandske og falsterske Kompagnier kom¹.

Bernebach, der senere fandt Heltedøden under Belejringen, havde hidindtil været Oberstløjtnant ved det sjællandske Regiment under Oberst Erik Qwitzow; Obersten fik derfor Befaling til at beordre ham til at afgaa til Nakskov med det laalandske Folk af det sjællandske Regiment og blive der indtil videre². I Juni Maaned blev Nakskov Besætning øget med tre Kompagnier af Hans Schacks Regiment, som fik Marchordre dertil den 9³. Omtrent ved samme Tid blev Joachim Philip Barstorf udnævnt til Landkommissær i Erik Rosenkrans' Sted og skulde tage sig af Indkvarteringen og andet, som kunde forefalde paa Laaland-Falster⁴. Snart efter døde den af Adelen valgte Landkommissær Oberst Christoffer Steenssen, og Adelen blev samlet for paa sædvanlig Maade at vælge hans Eftermand⁵. Hertil valgtes rimeligvis Frans Brokkenhus, da denne i den følgende Tid optræder som Kommissær. Lensmanden fik Brev om at komplettere Soldaterne i deres Len og snarest sende dem til Oberstløjtnant v. Bernebach i Nakskov⁶.

Forøvrigt var der i Tiden inden det ny Fredsbrud ikke sket noget nævneværdigt for at styrke Stillingen paa Laaland-Falster; der kommer intet Bud om Skansebygning,

¹ S. T. 58 P. 178.

² S. T. 58 P. 178.

³ S. T. 58 P. 181.

⁴ S. T. 58 P. 181.

⁵ S. T. 58 P. 183.

⁶ S. T. 58 P. 180.

som i Tiden før Roskilde-Freden, der synes end ikke at have været arbejdet paa Nakskovs Befæstning. Stykhopmand Jørgen (eller Georg) Buchner blev allerede sidst i Marts antaget som øverste Artilleriofficer i Nakskov Fæstning; sidst i Juli kom han derover, medførende tre Konstabler og Ingeniøren Johannes Brechling. Frans Brokkenhus skal skaffe dem Kvarter¹, men de skal selv betale det². Stykhopmanden var forøvrigt ikke heldig med sin private Færd; den 3. April 1659 fik Pigen Maren Hansdatter offentlig Absolution i Nakskov Kirke for at have syndet med Stykkaptajnen Jørgen Buchner fra Frederiksodde³.

Kommandanten, Oberst Jochum Kørber, var imidlertid kommen til Nakskov først i Juli; der skulde skaffes Kvarter til ham i Byen, om Betalingen vilde Kongen siden resolve. Obersten vilde hverve et Kompagni Ryttere, og dem skulde der skaffes Plads til ved at ligesaa mange af Landfolket blev hjemsendt⁴. Mærkelig nok kommer der omtrent ved samme Tid Befaling om at skaffe Skuder til at føre Kørbers i Nakskov logerende Officerer til Holsten⁵.

Helt var Mellemværendet med de bortdragne Svenske dog ikke afviklet, der førtes stadig Forhandlinger om Korn; Kongen havde i April sendt Jens Rodsten over til Øerne for at anordne med de Svenske paa Kronens Vegne om hvad Korn der fandtes, Kongen tilhørende⁶. I Juli er denne Sag endnu ikke bragt i Orden. Svenskerne har vel her som overalt søgt at trække Tiden ud. Den 9. Juli faar Frans Brokkenhus Brev om, at den akkorderede Contribution til Svenskerne indeholdes (hvad den ikke bør);

¹ S. T. 58 P. 184.

² S. T. 58 P. 185.

³ Nakskov Kirkebog i Landsarkivet.

⁴ S. T. 58 P. 183.

⁵ S. T. 58 P. 184.

⁶ S. T. 58 P. 176.

han skal sørge for at den svenske Kommissær faar, hvad han skal have¹.

Imidlertid trækker Uvejret paany sammen over Danmark. Den 5. August indskiber Carl Gustaf sine Tropper i Kiel, den 6. gaar han under Sejl, og den 7. lander han i Korsør. Overfaldet kom dog næppe Kong Frederik helt uventet. Den 7. August altsaa samme Dag, som Landgangen finder Sted, men inden Kongen ved noget derom, skriver han til Christoffer Lindenov i Nykøbing: «Efter som vi erfarer den svenske Flaade og Skuder at være fær dig at udsejle fra Vort Land Jylland, da beder Vi dig og ville, at du holder god Kundskab ved Vore Lande Laaland og Falster, og naar det fornemmes samme Flaade og Skuder at sejle enten lige fra Kiel igennem Grønsund eller andre Steder, haver du Os straks uden nogen Forsømmelse at forstendige»².

Dagen efter, Søndagen den 8. August, naaede saa Budskabet om det troløse Fredsbrud og Svenskernes Fremrykning til Kjøbenhavn. Det første Udslag af den derved skabte Tilstand for Øernes vedkommende er, at Frans Brokkenhus, som paa det Tidspunkt synes at have været i Hovedstaden, faar Brev om strax og uden Ophold at forføje sig til Nakskov Fæstning, og tage Lod og Krudt med fra Kjøbenhavn. Han skulde være Guvernør i Fæstningen og tage vel Agt paa, at alt i den ligesom paa Landet blev forsvarligt ordnet, hvad Forsvaret angik³.

Svenskerne indesluttede saa Kjøbenhavn, af hele Danmarks Rige var udenfor Hovedstadens Volde kun Laaland, Falster, Møen og Langeland endnu fri; til disse Øer stod Haabet om Undsætning med Levnedsmidler og Mandskab. Postforbindelsen var under hele Belejringen, om end til

¹ S. T. 58 P. 183.

² S. T. 58 P. 185.

³ S. T. 58 P. 186.

Tider vanskelig, saa dog aldrig afbrudt. Nyerup bemærker i sine Efterretninger om Kong Frederik den Tredie, at Møen især forsyner ikke blot Kjøbenhavn med legemlig men ogsaa med aandelig Føde — thi ad den Vej fik Staden sine Breve og tyske Aviser.

Det første Livstegn fra Kjøbenhavn var en Skrivelse af 27. August til Stænderne paa Laaland og Falster, hvori Kongen meddeler dem, at han er belejret i sin Hovedstad og beder dem blive tro og gøre deres bedste for at gøre Fjenden al mulig Afbræk, hvis han forsøgte noget der paa Landet, og til den Ende være i Beredskab baade til Hest og til Fods for at yde behørig Modstand. Adelens Ros-tjeneste saavel som Sogne-, Præste- og Fogedrytterne skulde indstille sig under deres Kompagnier, og Landfolket i alle Maader forholde sig som det oprigtige og lydige Under-saatter egner og anstaar¹. To Dage senere gik Brev til Christoffer Lindenov om at være Kommissær over Laaland og Falster og sammen med Oberst Kørber og Oberst-løjtnant Debborn tilhjælp, at Fæstningen saavel som Landet blev forsynet med alt tilbørligt til Landets Forsvar, han skulde gaa Kørber og Debborn til Haande i al Tjeneste til Fjendens Afbræk².

De Foranstaltninger, som nu træffes, deler sig i dem, der tog Sigte paa at bringe Hjælp til Kjøbenhavn, og dem, der gik ud paa at værne om Øerne selv. Vi vil først se, hvad der gjordes i førstnævnte Retning.

Den 30. August gik Brev til Christoffer Lindenov om at sende 3 til 400 Mand af det bedste Mandkøn paa Laaland-Falster til Kjøbenhavn, «efter som vi nødvendigvis behøver secours af Mandskab»; med durchstaaende Vind skulde de føres til Dragør ved Nattetid, eller hvorledes det ellers skønnedes, de bedst kunde komme igennem til Ama-

¹ S. T. 58 P. 186.

² S. T. 58 P. 186.

ger, saa de kunde springe i Land fra Baadene, «dog at du haver flittig indseende med, at de ikke kommer i Fjendens Hænder»¹.

Det gik imidlertid ikke saa let at faa de laaland-falsterske Karle til Kjøbenhavn med durchstaaende Vind.

Ved Krigens Genudbrud har der paa Øerne Syd for Sjælland været forholdsvis mange Tropper, dels fordi, som Hiøring meddeler i sin Lejers-Krantz, at da Fjenden ankom for Kjøbenhavn den 11. August, var vores Soldater og Ryttere udlagde i Landet, dels fordi en Del af de paa Sjælland værende Tropper, som ikke kunde naa ind til Hovedstaden, sikkert har reddet sig over paa Smaaøerne.

I Nakskov laa 3 Kompagnier af Hans Schacks Regiment under Major Christoffer Otto Schack samt 2 Kompagnier af sjællandske Regiment under Oberstløjtnant Bernebach og Kaptajn Gjøe, paa Øerne laa spredt Dele af Gyldenløves, Ebersteins og Hans Ahlefelds Regimenter. Ved Brev af 21. September fik Oberst Kørber Befaling til at sende de 5 Kompagnier Fodfolk til Kjøbenhavn under Dækning af de to Kapere, som laa i Nakskov Havn; til Gengæld skulde Obersten indkalde til Tjeneste i Fæstningen saa mange Ryttere, som han skønnede nødvendig, indtil det fornødne Landfolk kunde blive samlet «tagende heri ingen Forsømmelse, eftersom højeste Magt derpaa anliggende er»².

Den følgende Dag gik Brev til de to Landkommisærer Christoffer Lindenov og Joakim Barstorf om strax at lade indskrive det bedste og dygtigste Mandkøn paa Laaland-Falster, saa at de med en Del deraf kunde besætte Nakskov og bruge Resten til Landets Defension. «I skal ogsaa ved en vis Mand forskaffe fra Lybæk enten paa Kredit eller paa anden Maade fornøden Musketter,

¹ S. T. 58 P. 187.

² S. T. 58 P. 191.

Krudt, Lunter, Bly, Sadler og Pistoler og assistere Ulrik Christian baade med Penge og andet. Der skal strax udskrives af Bønderne og andre der paa Landet baade Landgilde, Skatter, Conskription og andet som til Landets Defension tilvejebringes kan, tagende derpaa ingen Forsømmelse herudi, som I siden agter at forsvare»¹.

Kong Frederik havde nemlig paa samme Tid befalet Ulrik Christian Gyldenløve at begive sig til Landene for at sætte alting i god Defension, og det blev derfor paalagt alle at yde Generalløjtnanten al den Hjælp, han kunde ønske²; men da Ulrik Christian alt da var mærket af den Sygdom, som den 11. December samme Aar voldte hans Død, er han næppe naaet derover.

Der kom dog ingen Tropper fra Øerne til Kjøbenhavn, inden den hollandske Flaade den 29. Oktober havde aabnet Adgangen ad Søvejen. Dagen efter at denne glædelige Begivenhed havde fundet Sted, skrev Kongen til Christoffer Lindenov, at ved forefaldende Lejlighed skulde han til Lybæk lade advisere, at den hollandske Flaade havde været i Fægtning med den svenske Flaade og slaet sig igennem den med den Succurs, som nu i Staden var indbragt³. Meningen var vel derved at gøre Lybækkerne villigere til at yde Danmark Hjælp.

Der blev nu sat fuld Kraft ind paa at undsætte Hovedstaden fra Øerne. Alle Kapere og Fribyttere under Laaland og Falster blev stillet til Raadighed for Christoffer Lindenov⁴. Paa Laaland, Falster og Møen skulde kun blive Hans Ahlefeldts Rytterregiment paa 6 Kompagnier, som skulde fordeles paa Landet og underholdes der. Det andet Folk, som var der, baade af Ebersteins og Ulrik

¹ S. T. 58 P. 193.

² S. T. 58 P. 192.

³ S. T. 58 P. 198.

⁴ S. T. 58 P. 198.

Christians, skulde igen indskibes¹. Det var saaledes ret betydelige Hjælpetropper, der skulde komme fra Øerne; de fem Kompagnier fra Nakskov, de udskrevne 400 Landfolk, Rytterne af Ebersteins og Gyldenløves Regimenter og desuden saa mange Baadsfolk som muligt indtil 1000 eller 1500².

Den 5. November skrev dog Kongen, at han med Forundring havde erfaret, at Kompagnierne fra Nakskov endnu ikke var afgaaet, baade Oberst Kørber og Lensmændene fik Paamindelse om nu at lade det ske³. Den 7. November noterer Hiøring i sin «Lejers-Krantz»: «faaer vores Skuder og Smakker Luft at gaa til Hven, Møen, Falster og Laaland, som Fjenden endnu ikke var mægtig». Den 12. November noterer han: «kom to Kompagnier Soldater fra Laaland. Da blev Studenterne fri for deres Voldvagt, dog de skulde være bered, naar paaæskedes og det var fornøden». Vallensbæk fortæller det samme mere poetisk:

Laalland lader see sin Ville
 Tvende Fennicker hid-stille
 See Studenten er nu fri!
 Deris Hierte vel maa glædis,
 Volden nu paany betrædis
 Af Her Pichlers Compagni.

Foruden disse her nævnte Kompagnier er det tredie af Schacks Regiment ogsaa kommet, men vistnok anvendt paa Flaaden; muligvis er der ogsaa kommen en Del Sø-mænd, da Søudrustningerne drives med større Kraft efter Hollændernes Ankomst. Det meddeles i Hiørings «Lejers-Krantz», at den 15. November var der i Kjøbenhavn 66 Skibsrum færdige, som skulde hente Brandenborgere og Polakker fra Holsten, men allerede den 17. «fik de Hjem-

¹ S. T. 58 P. 200.

² S. T. 58 P. 189.

³ S. T. 58. P. 200.

lov, der var forordnet at hente vores Allierede», saa lang har den Tjeneste ikke været.

Det var dog ikke blot Krigsmænd, som fra Øerne skulde bringes til Kjøbenhavn, det gjaldt fuldt saa meget om at faa Levnedsmidler ikke mindst til Kongens Bord og Hoffets Behov.

Den 21. September udgaar Brev til Lensmændene om at sørge for, at der paa Møen, Laaland og Falster bages og brygges, og alt blev holdt rede til at blive afhentet. Der skulde ogsaa holdes Heste i Beredskab og laves Krybber til dem¹. Samme Dag faar Oberst Kørber Befaling til at sende to Skuder med Proviant, som er taget der under Landet, til Kjøbenhavn². To Dage senere udgik Brev om Forbud mod Udførsel af ædendes Vare³. Brænde skulde holdes rede til at bringes til Kjøbenhavn. Ved Oktober Maanedes Begyndelse gøres der store Bestillinger. Christoffer Lindenov skal strax af Landgildet indsende til Hofholdningen 170 Faar og Lam, desuden strax lade sætte paa Sti 100 Gæs, paa hver Gaas skulde godtgøres 1 Skæppe Havre, men naar den var opædt, skulde Gaasen veje i det ringeste 10 eller 12 Pund, 40 gode Græsøksne skulde sættes paa den bedste Græsgang, til de efterhaanden blev indkaldt, og i Stedet for Oldenpenge skulde tages 100 gode Fedesvin, som skulde slagtes sammen med hvad forøvrigt blev sendt til Halsted Kloster og Aalholm Len, «havende godt Tilsyn at alting renligt og vel behandles og vel med Salt bevares, saa intet gaar til Spilde»⁴. Frans Brokkenhus paa Halsted Kloster skulde levere 100 Beder og Gimmerlam, tage 150 Gæs paa Sti, sætte 30 Græsøksne paa Græs og skaffe 40 Fedesvin. Joakim Barstorf

¹ S. T. 58 P. 190.

² S. T. 58 P. 191.

³ S. T. 58 P. 193.

⁴ S. T. 58 P. 195.

paa Nykøbing skulde levere 180 Faar og Lam, sætte 100 Gæs paa Sti, græsse 50 Øksne og skaffe 60 gode Fedesvin¹. Kontrollen med Samfærselen med Øen blev ogsaa strængere, ingen Baade maatte gaa fra Laaland og Falster, med mindre de kom fra eller sendtes til Lybæk². Strax efter at Samfærselen med Kjøbenhavn var bleven fri, kom Brev om at sende Brød, Malt og Humle derind, samt forøvrigt Proviant af alle Slags; den senere saa velkendte Admiral Jens Rodsten skulde hjælpe til ved Overførselen³. Lensmanden skulde ogsaa lade brænde Kul og samle Bøgeaske; det sidste brugtes til Lunter. Brændeved blev forlangt i større Mængder fra Bogø; 24. November faar Kjøbenhavns Borgere en almindelig Tilladelse til at faa Brænde fra Bogø mod Betaling⁴.

Synderlig villigt er det vel ikke gaaet ved disse Indsamlinger, den 7. November udgik Brev om militærisk Eksekution hos dem, som ikke godvilligt vilde sende Proviant, Furage og Korn. Uden Persons Anseelse skulde der tages, hvad der var at finde der, da Fjenden let kom i Landet, og saa tog han, hvad der var.

Senere maatte Øerne ogsaa bidrage til Flaadens Forsyning. Der havde alt, inden den hollandske Flaade kom, været en Del danske Kapere, som holdt til ved de laalandfalsterske Kyster og forulempede Svenskerne derfra. Skuder ladet baade med Levnedsmidler og Tropper blev taget og indbragt til Nakskov. I November faar saaledes Jakob Bülow Tilladelse til at antage ved det Kompagni, han skal oprette, de fangne Ryttere, som ikke er lagt under Ulrik Christians eller Hans Ahlefelds Regimenter⁵. En Løjtnant, som med andre Ryttere, der tilforn har været

¹ S. T. 58 P. 195.

² S. T. 58 P. 196.

³ S. T. 58 P. 198.

⁴ S. T. 58 P. 208.

⁵ S. T. 58 P. 202.

under Hans Ahlefelds Regiment, er taget af en Kaper under Laaland, skal blive i Arrest¹, og han har næppe været ensom, da Oberst Kørber den 4. April faar Befaling til at sende de fangne svenske Officerer til Kjøbenhavn². Tidligere er vistnok Fanger fra Kjøbenhavn sendt til Nakskov, men da den laalandske Fæstning blev truet, og Kjøbenhavn var forholdsvis sikker, blev Forholdet omvendt. Sidst i April fik Borgmester Peder Mortensen, Raadmand Peder Hansen sammen med Villum Hansen og Hans Madsen, alle af Nakskov, Befaling til at danne en Priseret, da det var for vidtløftigt at indskyde alle Prisesager der fra Landet under Admiralitetet i Kjøbenhavn³. Lensmændene skulde skaffe de flest mulige Styr mænd og Piloter til vore Skibe, som findes i Stubbekøbing, Nykøbing, Fæjød og Fæmød, som ved Kursen i Bæltet og ved de andre omliggende Øer og sørge for, at de møder ved Hestehoved paa Falster, hvor de bekvemt kan indskibes². Dette var til Brug for den stærke danske og hollandske Eskadre, som ved Begyndelsen af Aaret 1659 begyndte at røre sig i Bæltet. Den 22. Februar udgik Brev om at undsætte Vice-admiral Heldts Eskadre og to Dage senere om at yde Hollænderne under Obdam samme Hjælp³. Christoffer Lindenov skulde endda skaffe Bjelke og Obdam Vildt og andre Forfriskninger.

Det var saaledes et travlt Liv, der udfoldedes paa Øerne og ved deres Kyster, saalænge de nød den Glæde og Ære at være den eneste Del af Riget, som var fri for Svensken. Den haardt trængte Hovedstad var i mange Henseender henvist til at søge Hjælp der.

Hovedstøttepunktet maatte dog blive Nakskov; havde end Isen umuliggjort dens Forsvar i den forudgaaende Vin-

¹ S. T. 59 P. 232.

² S. T. 59 P. 216.

³ S. T. 59 P. 219.

ter, saa var der nu Tid til at raade Bod derpaa og undgaa en lignende Katastrofe. Allerede den 10. September udsendte Kong Frederik derfor følgende aabne Brev herom.

«Vi Frederik den tredie hilser eder Os elskelige Rid-
dere og Riddersmænds Mænd, adelige Fruer og Jomfruer,
saavel som Gejstligheden, Borgerne og menige Indbyggere
udi Vore Lande Laaland og Falster, eftersom Vi ej paatvivle,
at eder jo alle noksom bekendt er, hvorledes Kongen af
Sverig Os uformodentlig og uden al given Aarsag imod
oprettede Pagter og Fredsforslag fjendtlig haver overfaldet,
saa beder Vi eder alle og af enhver særdeles begærer, at I
udi Vor Fæstning Nakskov indflytter alt eders Gods og
Formue, saa at Fjenden deraf intet skulle blive mægtig om
han noget derpaa Landet skulle ville tentere, Vi formoder og,
at I som Vore tro og oprigtige Undersaatter sekunderer Fæst-
ningen med hvis Korn, Fæ eller andet, som dertil behøves
og i Forraad haves kan, og ellers udi alle Maader gaar
Kommandanten der udi Fæstningen til Haande og giver
ham al mulig Assistance, udi hvis han eders Tjeneste kan
behøve. Vi ville derfor ikke aleneste, naar Gud giver bedre
Tider, tilbørligen betale lade, men endog imod enhver efter
Stand og Condition med anden kongelig Naade vide at
erkende. Ladende det ingenlunde. Hafnia den 10. 7br 1658.»

Der hengik dog kun en Uge, inden Kongen maatte
tale i en anden Tone til sine kære Undersaatter paa Øerne.
Den 17. September udgik en Skrivelse «til Præstestanden,
som i denne Tid er modvillig.»

Vid at eftersom Vi er kommen i Erfaring, hvorledes
en Del af Vore Undersaatter og mest Præsterne i Vore
Lande Laaland og Falster ikke skal findes saa villige, som
det sig bør, eller Vi vel haver formærket ej at komme Os
og deres Fædreland til Hjælp til deres egen og Landets
Defension udi disse vanskelige Tider og uformodentlig
fjendtlig Indfald, saa ville Vi enhver saavel Gejstlig som
Verdslig alvorlig have paamindet og erindret om deres Ed

og Pligt imod Os, saa at enhver lader sig finde villig og redebond til at komme Os og deres Fædreland til Hjælp med hvis muligt er, saafremt de nogen Naade hos Os igen i sin Tid ville have og forvente og de modvillige tilbørlig straffe. Hvorefter alle og enhver, som vedkommer, kan vide at rette og for Skade at tage vare. Hafnia den 17. September 1658¹.

Som vi alt har set, var der, da Krigen kom paa, i Nakskov de 3 Kompagnier af Hans Schacks Regiment og 2 af sjællandske Regiment, og hvormeget Kongen end presede paa, er næppe mer end Schacks 3 Kompagnier kommet til Hovedstaden; imidlertid var det straks Tanken at skaffe Landfolk derind. Omsorgen for Fæstningens Forsyning paahvilede nærmest Landkommissærerne og Kommandanten Oberst Kørber; efter dennes Anmodning udgik den 26. September 1658 Bud om at forsyne Nakskov med al mulig Proviant, Munition m. m., og Udførselsforbudet blev i den Anledning gentaget². Rimeligvis er det gaaet meget smaat med at faa Landfolket rejst, endnu den 10. Oktober faar Lensmændene Paalæg om at gøre deres bedste for at væbne alt Landfolket der i Landene, saa at de kunde bruges til Landets Defension og i Nakskov lægges, naar det andet Folk derfra uddrager. Der skulde ogsaa skaffes Proviant til Fæstningen saa og Havre og Hakkelse³. Samme Dag fik Christoffer Lindenov en streng Befaling om at lade foretage Husundersøgelse i Nakskov uden nogen Personsanseelse, saa at det fuldkomment vidstes, hvad Forraad enhver havde paa al Slags Proviant, Fæstningen til des større Forsikring. Den paabudte Contribution paa Falster skulde ogsaa bruges til Fæstningen⁴. Frans Brokkenhus skal skaffe Palisader og sørge for Kvarter til Majoren

¹ S. T. 58 P. 189.

² S. T. 58 P. 194.

³ S. T. 58 P. 197.

⁴ S. T. 58 P. 197.

over Artilleriet Abraham Buchwitz med en Løjtnant og Ingeniør¹.

Midt i November — den 17. — foregaar der et Kommandantskifte, som dog kun faar kortvarig Betydning. Oberst Kørber faar Kongens Brev om at hverve et Regiment til Hest, derfor skal Oberstløjtnant Daniel Reden afløse ham som Kommandant, og til ham skulde Obersten tillige levere sit hvervede Kompagni til Fods². Oberstløjtnant Reden fik Befaling til at indkvartere sig i Fæstningen med sin Stab og underhavende 8 Kompagnier³. Til Lensmændene gik Brev om snarest inden en 14 Dages Tid at udskrive det allermeste unge Mandskab og dermed komplettere de laalandske og falsterske Knægte til 800 Mand, de, der havde tjent før, skulde fortrinsvis tages, gik nogen hjem fra Regimentet, skulde han strax paany fremsendes for at straffes og sættes ind igen⁴.

Over det laaland-falsterske Fodregiment, som saaledes blev dannet, fik Kommandøren Oberstløjtnant Reden nærmere Ordre. De 800 Mand skulde fordeles paa 8 Kompagnier, og tillige skulde Oberst Kørbers og Major Kätzers Kompagnier indordnes derunder, saa det blev paa 10 Kompagnier. To Kompagnier skulde strax sendes til Langeland, de 8 andre blive i Nakskov⁵.

Oberst Kørber fik derved en overordnet Stilling; han skulde indtil videre kommandere alt Rytteriet paa Laaland, Falster og Møen, naar Oberstløjtnant Reden var kommen til Nakskov. Skulde det fryse saa haardt, at fjendtligt Angreb over Isen kunde ventes, skulde Rytteriet fra de andre Lande, nemlig Langeland, Falster og Møen, samles paa Laaland, og Fjenden dermed holdes borte, men kom

¹ S. T. 58 P. 203.

² S. T. 58 P. 204.

³ S. T. 58 P. 203.

⁴ S. T. 58 P. 205.

⁵ S. T. 58 P. 205.

Fjenden saa stærk, at Landet maatte rømmes, skulde Obersten med Resterne søge ind til Nakskov for derfra at skade Fjenden¹. Lensmændene fik i den Anledning Tilhold om at sende Furage derind. Kørber følte sig dog noget forurettet ved denne Befaling; han skrev til Generalløjtnant Hans Schack, at han vel vilde sætte Oberstløjtnant Reden ind i alle Forretningerne; men blev han tvungen til at søge ind i Fæstningen, vilde han ikke staa under ham, som saa længe havde været hans Undermand. Han bad om, at dette maatte blive forestillet Kongen². Kongen billigede denne Opfattelse og bød, at naar Oberst Kørber kom ind i Fæstningen, skulde han være Overkommandant³.

Den 21. December kom Oberstløjtnant Reden til Nakskov, og Oberst Kørber drog ud for at danne sit Rytterregiment og varetage alt med Hensyn til Øernes Forsvar. Han tog Kvarter i Stubbekøbing. Hans Patent lød paa at hverve 6 Rytterkompagnier og give dem Løbeplads paa Ærø og Taasinge, men da disse Øer var besat af Svenskerne, kunde de ikke bruges. Paa Langeland havde han med Besvær samlet 3 Kompagnier, der maatte derfor anvises andre Hververpladser⁴. Allerede den 1. December kunde han melde til Kjøbenhavn, at Vandet nu var helt tilfrosset⁵. Sidst i Maaneden forsøgte Svenskerne med 400 Ryttere og 200 Fodknægte at tage Møen, men Ritmester Schrøder lod Stykkerne spille imellem dem, saa de maatte gaa tilbage igen⁶. Oberst Kørber drog derover for at undersøge Forholdene; men ved Tilbagekomsten til Stubbekøbing, fik han Melding om, at Fjenden havde ladet sig se ved Albuen med 16 Skibe, og da han formodede, dette betød Angreb, drog han strax derover for at træffe Forsvarsforanstaltninger.

¹ S. T. 58 P. 212.

² Rigsark. Hans Schacks Arkiver. Indkomne Breve fra Kørber, Nakskov ²²/₁₂ 68.

³ Samme Kilde ¹/₁₂ 58.

⁴ Samme Kilde ³⁰/₁₂ 58.

Angrebet fra Søen blev dog ikke til noget; Kørber drog igen tilbage til Stubbekøbing, og han synes nu at være bleven ked af det haabløse Hverv; den 26. Marts 1659 skrev han til Hans Schack, at han hverken havde faaet Hververpenge eller andet til at hverve slt Rytterregiment; han var Oberst uden Regiment og vilde have sin Afsked¹. Han kom dog snart bort fra denne haabløse Beslutning, thi allerede den 6. April skriver han igen til Feltmarskallen — denne Grad havde Hans Schack faaet efter Stormnatten den 11. Februar — at han haabede Excellencen vilde skaffe ham Kongens Tilladelse til at tage Langeland tilbage, han vilde da med Guds Hjælp gøre sit bedste, men Admiralen maatte beordres til at hjælpe med Flaaden¹. Der blev dog snart andet at tænke paa paa Laaland end at vinde tabte Lande tilbage.

Vinteren igennem havde Svenskerne fra den sjællandske Kyst kastet længselsfulde Blikke mod de frugtbare Smaaøer, hvorfra Kjøbenhavn blev saa godt hjulpen. Skønt Hovedstyrken af deres Hær naturligvis stod omkring Kjøbenhavn, var der dog stadig mindre Styrker spredt over hele Øen, særlig i den sydlige Del, og efterat den hollandske Hjælp havde naaet Hovedstaden og Carl Gustaf havde opgivet den nære Indeslutning og var gaaet tilbage til Lejren ved Brøndshøj, blev der større Kræfter tilovers til andre Foretagender.

I Sydsjælland traf Svenskerne en Modstander, som voldte dem adskillig Bryderi, den kække Kaptajn Svend Poulsen, kendt af alle under Navnet Gjongehøvdingen. Vi skal ikke her komme nærmere ind paa hans Bedrifter, skønt disse ogsaa berørte de sydlige Øer, men kun fremdrage et Par Oplysninger, som kan tjene til Bidrag til Forstaaelsen af hans Virksomhed.

I en i det svenske Rigsarkiv opbevaret Melding med-

¹ Rigsark. Hans Schacks Arkiv. Kørber 6/4 59.

deler Pladskommandanten i Køge, Oberstløjtnant J. Stahl den 5. November 1658 Feltmarskal Stenbock følgende: «Til Morgen lod der sig se en Baad i Søen, som gjorde sit bedste for at undvige denne Kyst, hvoraf jeg strax sluttede, at den kom fra Fjenden eller skulde til Fjenden. Da den endelig af haardt Vejr blev dreven ind under Land, tvang jeg ved Musketild Folkene til at komme i Land. Der var kun tre Personer, som sejlede fra Møen til Kjøbenhavn med Proviant; den ene, en Korporal fra det Holkske Regiment, sender jeg Deres Excellence. Han beretter, at Kaptajn Svend Poulsen opholder sig paa en lille Ø mellem Sjælland og Møen med 20 Mand. Øen hedder Noer (Nyor?) og ligger kun to Bøsseskud fra den sjællandske Kyst. Den anden Fange mener, at han har vel 70 Snaphaner med sig. Begge mener, at man kunde vel nok faa fat i den Svend Poulsen, da han ikke skal kunne skjule sig paa Øen, som Deres Excellence jo vil faa at vide af den fangne.» Heldigvis lykkedes det ikke trods dette Angiveri at komme ham til Livs.

Den anden Oplysning fremkommer i et Brev fra Kong Frederik til Christoffer Lindenov paa Nykøbing Slot, det er dateret den 22. Oktober 1658 og paalægger Lensmanden at skaffe Svend Poulsen, hvad Krudt og Munitioen han behøver til sig selv og sine underhavende Folk, samt to Smaastykker, om de ellers kan skaffes¹. Det fremgaar heraf, at Gjøngehøvdingen endog tænkte paa at optræde med Kanoner; skade, at Fru Anne Grewen paa Orebygaard stadig undlod at afgive sine; endnu den 22. Februar gik der Bud om paany at opfordre hende til at sende til Nakskov, hvad hun havde af Stykker og Munitioen².

Svensken fulgte i det hele ret nøjagtig med, hvad der skete paa Laaland-Falster. Den 25. Oktober 1658 blev

¹ S. T. 58 P. 197.

² S. T. 58 P. 219.

det indberettet til Carl Gustaf, hvad en fangen Langelænder havde fortalt om Forholdene paa Laaland; der var da efter de Oplysninger, Svenskerne fik, 800 hvervede Musketterer, deraf var 400 Hollændere og 400 Danskere foruden 100, som kun brugtes til Arbejde, men som dog var væbnet, altsaa 900 Knægte, foruden 200 Dragoner og 600 Ryttere. Man ventede paa Øen paa den hollandske Flaade og samlede Proviant til den, ligesom der var samlet 30 Skibe, Kapere, Smakker og Skuder for at gaa til Kiel og hente brandenborgsk og kejserligt Folk. Der var paa Laaland to Skanser kaldet den østre og den venstre, hver havde til Besætning 60 Mand Musketterer og 40 Heste, hvormed de afpatrouillerede Kysten. Meget og godt Kvæg, Heste og Frugter, sagdes det videre, har de paa Laaland draget til sig fra andre beboede Steder og Øer, ja selv fra Holsten, saa at Byen Nakskov og Landsbyerne næsten er opfyldt. Naar de mærker paa Laaland, at Langeland bliver angrebet, vil de hurtigt komme det til Hjælp med Folk og sammen værges sig til sidste Mand. Samme fangne Danske fortalte ogsaa, at der paa Laaland fandtes 1200 til 2000 væbnede Mænd, som kunde bringes sammen, ogsaa skulde de have mange Stykker paa Øen, men hvormange vidste han ikke¹.

Frost og Lykke var nu mod Enden af Aaret ikke saa bestandig Kong Carl til Tjeneste, som i Begyndelsen, og dette kom Smaaøerne til gode. Møenboerne havde med Held afslaaet det den 12. December forsøgte Angreb over Isen. Den 27. December indberettede Oberstløjtnant Stahl til Grev Stenbock, at han var gaaet til Præstø med de 106 sunde Soldater af Garden, men det var bleven stærkt Tøvejr, og det vedblev at tø næste Dag, saa Isen mellem Sjælland og Møen kunde ikke bære, især da Møenboerne havde gjort brede Vaager midt paa Isen langs hele Landet.

---

¹ Rigsark. i Stkhlm. Carl X Gustafs Tid. Danska kriget Jutland och Öerne 1657—58; vil fremtidig blive kaldt Rigsark. i Stkhlm.

Grev Axel¹ var gaaet til Vordingborg med Rytterne, og da Fjenden (Danskerne) forsvarede Overgangen over Vaagerne med nogle smaa Metalstykker lagt paa Slæder, skulde to smaa svenske Jærnstykker hurtigst gøres klar til samme Brug. «Forøvrigt», saaledes ender Indberetningen, «tvivler jeg ikke om Held, skønt de Danske holder det for ret umuligt»².

Grev Axel de la Gardie var imidlertid kommen til Vordingborg den 27. December sammen med Oberstløjtnant Frederik v. Buchwald for derfra at gaa over til Møen; men Tøvejret og de Danskes Isninger lagde stadig Hindring i Vejen. Desuden laa der et stort Orlogsskib i Grøn-sund³. Stenbock lod forespørge, om det var muligt fra Møen at gaa over til Falster og tage Stilling der, og Oberstløjtnant Buchwald svarede da, at dette godt lod sig udføre, naar blot Frostn blev ved, Strømmen var vel stærkere mellem Falster og Møen, men Vandet var smallere og lagde hurtigt til ved stærk Frost⁴.

Strax efter den mislykkede Storm blev Forsøgene paa at komme over til Smaaøerne genoptaget. Allerede den 13. Februar indberetter Grev Axel de la Gardie til Stenbock, at han har ladet Isen undersøge fra Vordingborg til Kallehave, men den var ingen Steder saa stærk, at man kunde gaa over den med Tropper, frøs det en eller to Dage blev den dog vel stærk nok. Uden Fodfolk kunde der dog intet udrettes, thi de Danske havde iset en 4 Favne bred Rende og isede hver Dag⁴.

Midt i Marts var Oberst Gorgas kommen til Vordingborg for at undersøge Forholdene, han meldte den 17. til

¹ Axel Julius de la Gardie.

² Rigsark. Stkhlm 27/12 58.

³ Efter den hollandske Flaades Ankomst sendtes et dansk og et hollandsk Orlogsskib til Farvandene om Øerne. (Garde: Den dansk-norske Sømagtshistorie I, P. 232)

⁴ Rigsark. i Stkhlm. 17/3 59.

Stenbock, at Bønderne der omkring flygtede over paa Øerne, og at Soldaternes Kvarter derfor blev jo længere desto værre. Ved at recognoscere Kysten havde Generalen fundet en lille Ø, som man kunde komme ud til ad en smal Dam. Paa Øen var der begyndt paa en Skanse, og der laa et Forraad af Ris og Palisader, og han antog derfor, at de fra Laaland med indfaldende Frost havde tænkt at tage Stilling der, hvilket let kunde ske, da Stedet var meget fordelagtigt dertil. Bag Øen kunde man sikkert lægge til med store Skibe, som intet Steds kan beskydes fra Kysten¹. Risværket og Palisaderne blev brændt, men de svenske Kystvagter frygtede dog stadig et Overfald fra Laaland. Den 19. var Oberst Gorgas i Kallehave, hvor der stod en svensk Post paa en Korporal med 12 Heste; Korporalen fik Befaling til at staa om Natten uden Ild og skifte Plads tre Gange. Der var ordnet Patrouillegang langs hele Kysten; de i Faxe patrouillerede til Præstø og Jungshoved, de fra Kallehave til Jungshoved og Vordingborg. Herfra gaar de igen til Pfalzgreven af Sulzbachs Regiment, «fordi vi ikke kan faa Kundskab hos Juten». Vandet var nu næsten rent, kun lidt Drivis. Der var saaledes ingen Hindring for Overgang i Baade, og disse var ogsaa næsten klare, kun manglede noget Materiel som Nagler, Ankere o. s. v., hvilket Byen Køge skulde skaffe².

Det skulde nu være Alvor med Angrebet paa Øerne, Carl Gustaf vilde selv lede det, og Tropperne begyndte at samle sig i Egnen omkring Vordingborg. Den 10. April recognoscerede Oberstløjtnant Buchwald med 3 Stykker og en Afdeling Rytteri mod nogle danske Skibe, som laa ved Øen Tærø, for at se om de kunde naas med et Kernskud. Lykken føjede det saa, indberettede han, at der kun var 4 Karle paa Skibet, Kaptajnen var med de andre

¹ Rigsark. i Stkhlm. 17/3 59.

² Rigsark. i Stkhlm. 20/3 59.

paa Øen. Jeg lod strax kanonere og traf til at begynde med godt. Saa kom de andre til og vilde hejse Sejl; men snart faldt de for et Skud fra os. Saa vilde de vende, men løb fast i Sandet. Kaptajnen kom saa med 4 Baade, men vi holdt dem borte og vedblev at kanonere, til Skibet helt sank med den ene Side, og Kaptajnen igen forsvandt med de 4 Baade. Jeg fik fat i en Baad og roede derud med 10 Ryttere. Kaptajnen hed Jakob Weinschenck og var fra Kjøbenhavn. Skibet var helt nyt og væbnet med 12 skønne Stykker. De andre Skibe ligger her, og gaar daglig Orlogs- og Koffardiskibe mod Laaland. Ellers ved man intet om vor Flaade i Beltet¹.

Den 25. April stod en svensk Styrke paa 3 Fodregimenter og 9 Rytterregimenter rede til at indskibe sig til Angreb; 4 Orlogsmænd laa klar til at dække Overgangen. Styrken var saaledes sammensat:

Ryttere.

1. Banérs Regiment.
2. Greven af Solms Regiment.
3. Oberst Pülens (?) Regiment.
4. Oberst Prengels Regiment.
5. Oberst Sehrs Regiment.
6. Oberst du Walls Regiment.
7. Oberst Gorgas Regiment.
8. Det pfalziske Regiment.
9. De 2 Eskadroner af Livregimentet under Oberstløjtnanterne Buchwald og Montaine.

Fodfolk.

1. Generalmajor Fersens Regiment.
2. Sødermanlands Regiment.
3. Oberst Beckers Regiment.

---

¹ Rigsark. i Stkhlm, 11/4 59.

Der var saaledes kun et eneste svensk Regiment mellem dem, nemlig Sødermanlands.

Trods den hollandsk-danske Flaades Overlegenhed spillede Svenskerne dog en kort Tid Herre i vore Farvande. Den 26. Marts blev Viceadmiral Heldt sendt til Store Belt med 16 danske og hollandske Orlogsskibe. Den 30. traf han 6 svenske Skibe under Langeland, slog dem og erobrede Orlogsskibet «Svanen» paa 50 Kanoner. Snart efter tvang Bjelkenstjerna med nogle og tredive svenske Skibe Heldt til at søge ind paa Flensborg Fjord. Paa Efterretning herom løb Opdam ud med den hollandske Flaade sammen med en dansk under Henrik Bjelke og Niels Juel; efter en skarp Fægtning ved Rødsand den 30. April søgte Bjelkenstjerna ind til Wismar.

Paa det Tidspunkt, da Carl Gustaf vilde gaa over til Smaaøerne, var den danske Hovedflaade saaledes optaget af Operationerne mod den svenske Hovedflaade, men det burde ikke have hindret os i at hævde Herredømmet i Smaalandsøen. Farvandet var imidlertid, som det synes, helt forladt, kan hændte efter Kaptajn Weinschencks ovennævnte Uheld.

Carl Gustaf gik den 26. April under Sejl fra Vordingborg og forsøgte samme Dag at lande ved Gaabense; men dette mislykkedes, fordi Landgrunden gik saa langt ud, at Orlogsmændenes Kanoner ikke kunde yde Transportskibene nogen synderlig Hjælp. Kongen lettede da igen med to af Orlogsskibene og de fleste af Transportskibene, de andre blev liggende for at binde Forsvarerne til Kysten. Flotillen stod udenom Dyrefodens Flak og ind paa Guldborg Fjord, hvor den ankrede den 28. April paa det smalle Sted ud for Guldborg Færge. Her kom Orlogsmændene Kysten nær nok til at holde dens Forsvarere i Ave, og Landgangen lod sig derfor ikke hindre. Fjenden landede først paa Falster, hvor en Del af Styrken var bunden ved den ud for Gaabense liggende svenske Flotille;

den ringe Styrke, som mødte til Forsvar, blev snart adspaltet, Pfalzgreven af Sulzbach trængte frem paa Øen, gjorde sig til Herre over den og tog Kvarter i Stubbe-købing.

Paa Laaland var Oberst Kørber selv naaet frem og havde besat Skanserne ved Færgestedet; men Ilden fra Orlogsskibene tvang Besætningen til atter at rømme dem. Der blev nu landsat et Hundrede Mand Fodfolk, og da disse nærmede sig de forladte Skanser, huggede Oberst Kørber ind med sine Ryttere; Orlogsskibenes Ild og den hurtigt voksende Styrke af landsat Fodfolk tvang dog Obersten til at vige, og dermed var hele Angrebsstyrkens Landgang sikret.

Kampen i aaben Mark var saaledes opgivet. Kørber trak sig tilbage til Nakskov og forberedte som Overkommandant Fæstningens Forsvar¹. Carl Gustafs Tropper udbredte sig over det aabne Land; Finnerne under Oberst Galle kom senere til Falster. Forøvrigt var hele Styrken ikke med i den første Expedition, men blev efterhaanden ført over.

Nakskov var efter Datidens Krav en ret moderne Fæstning. Landfronten, bygget ligesom Kjøbenhavn efter det hollandske bastionære System, strakte sig i en Halvbue fra Strand til Strand; ligesom Kjøbenhavn og Frederiksodde, hvad der gav den franske Gesandt Lejlighed til at bemærke, at Kongen af Danmark kun befæstede sine Byer mod Landsiden. Den havde fem Bastioner og tre Porte, kaldet fra Vest til Øst Vejlegadens, Tille-gadens og Søndergades Porte. Foran Fronten mellem de to nordligste Bastioner, ud for Vejlegadens Port, laa et stort Morads og bag dette ud til Stranden fandtes et større Hornværk, mod hvilket det svenske Hovedangreb blev rettet. Med aabent Vande var Byen skærmet mod Søsiden

¹ Rigsark. i Stkhlm 15/s 59.

1. Det svenske Hovedkvarter paa Helnæs.
2. Belejrnens Artilleripark, _____

Tropper i den svenske Hovedlejr.

3. Generalmajor Gustaf Banérs Rytterregiment.
4. Generalmajor Fersens Rytterregiment.

5. Södermanlands Regiment og kommanderede til Fods (Polakker af Douglas Regiment under Major Wildenhjelm).
6. Oberst Beckers Fodregiment.
7. Greven af Solms Rytterregiment.
8. Oberst Pülens Rytterregiment.
9. Oberst Prengels Rytterregiment ved Sæbyholm (ses ikke paa Kortet).

Styrken ved Arninge Kirke.

10. Oberst du Vals Rytterregiment.
11. Oberst Sehns Rytterregiment.
12. Oberst Gorgas Rytterregiment.

Syd for Nakskov ved Fredholm.

13. Livgarden til Hest under Oberstløjtnant Buchwald og Montaine.
  14. Det pfalziske Rytterregiment.
-
15. De to Skanser paa Kuddeholm og Barneholm, som Svenskerne rejste for at spærre Havneindløbet.
    - A. Det store Batteri paa Stensø paa 10 Kanoner.
    - B. Det lille Batteri paa Stensø paa 6 Kanoner.

Angrebet mod Hornværket.

- C. En Redoute paa 2 Kanoner.
  - D. Et Batteri paa 6 Kanoner.
  - E. Et Batteri paa 4 Kanoner.
  - F. Et Batteri paa 2 Kanoner.
  - G. Et Batteri paa 2 Kanoner og derved to «Kedler», hvori 2 Mørsere; derfra udgik ogsaa Sapperne, den ene paa Ravelinen, den anden over Bærmen¹.
  - H. De sidste to Batterier, hvert paa 2 Kanoner.
  - I. Den tredie Sappe, ender ved Ravelinen.
-
- K. Tre Redouter, i hver to Stykker.
  - L. Et særligt Batteri.

---

¹ Bærme, en smal horizontal Jordstrimmel ved Foden af Voldskraa-ningen.

af den ret dybe Havnerende; de to Syd for Havnen liggende Holme, Stensø og Færgeland, var søgt dækket af hurtigt opkastede Skanser.

Hvor stærk Garnisonen var under Belejringen lader sig kun tilnærmelsesvis opgive. Som alt nævnt var der ved det ny Fredsbrud 5 Kompagnier Fodfolk, og den samlede Styrke udgjorde efter en Indberetning fra Oberst Kørber til Hans Schack 16 Officerer, 37 Underofficerer, 13 Spillemand og 402 Menige. Af disse fem Kompagnier kom de tre til Kjøbenhavn, men Oberst Kørber vægrede sig ved at afsende de to sidste for ikke helt at blotte Fæstningen, «de kunde for paatrængende Nød ikke undværes», undskyldte han sig med¹, og kun Kongens Vrede bevægede ham til senere at sende 100 Mand af Oberstløjtnant Bernebachs Kompagni efter. I de bortdragnes Sted skulde indkaldes 8 Kompagnier Landfolk à 100 Mand; men dette gik meget smaat; den 12. November var der fra Aalholm Len kommen 30 munderte og fra Nykøbing 29 dismunderte, 1. December var ialt kommen 106 Mand. Ved Nyaarstid lyder Meldingen endnu mindre gunstig. «Med det Folk, som udskrives til Besætning i Nakskov, gaar det langsomt, og naar nogle bliver bragt, er det brøstholdent Folk, ikke nyttige til nogen Tjeneste².» Noget mere Folk er der vel sagtens senere kommen, men til Gengæld blev der sendt to Kompagnier til Langeland. De 800 Mand Landfolk, der skulde udgøre Nakskovs Garnison, er aldrig endog blot tilnærmelsesvis bleven naaet.

Efter en Indberetning fra Feltmarskal Otto Stenbock til Kong Carl Gustaf havde en ved et Udfald den 28. Juni fangen dansk Korporal Lorentz Peter af Oberst Kørbers Livkompagni givet følgende Liste over Nakskovs Besætning:

¹ Rigsark. i Kbhvn. Hans Schacks Arkiv. Indk. Breve Kørber.

² Samme Kilde.

Oberst Kørbers Livkompagni 30 nyudskrevne
 uberedne Ryttere.

Tyske Ryttere under Ritmester Vardøhus . . .	70
— — — Kaptajn Listue (?)	70
Danske Ryttere under Grev Holk	80
Alle Musketterkompagnier tilsammen	200
Bønder under Oberstløjtnant Steenssen	100
Væbnede Borgere	300
Altsaa ialt 250 Ryttere og 600 Mand til Fods.	

Der er al Grund til at tro, at denne Opgivelse i det væsentlige er rigtig. Korporalen vilde ellers ved Byens den Gang rimeligvis nærforestaaende Overgivelse let paa-
 drage sig alvorlige Ubehageligheder. Man ser, der er regnet med runde Tal, og Tabet i den forudgaaende Tid af Belejringen maa der ogsaa tages Hensyn til; man regner derfor næppe meget fejl ved at anslaa Forsvarernes Tal ved Belejringens Begyndelse til omkring 1000. Forøvrigt nævner samme Korporal, da han gør Rede for Besættningens Fordeling, at der i Hornværket blandt andet stod 80 Mand af «kjøbenhavnske Borgere og allehaande Folk»; der har saaledes været kjøbenhavnske Borgere, hvordan de end er kommen der; men de er maaske indbefattet mellem de 300 Borgere.

Selve Belejringen falder i to Afsnit, det ene indbefatter Maj Maaned, da Carl Gustaf Wrangel leder Angrebet, det andet Tiden derfra til Overgivelsen, hvori Ledelsen var overdraget Feltmarskal Gustaf Otto Stenbock. Fra dette sidste Tidsrum haves de fyldigste Oplysninger om Belejringens Fremadskriden, takket været Stenbocks flittige Indberetninger til sin Konge.

Belejringsstyrken har været skiftende, hele den til Øerne overførte Styrke er ikke bleven brugt mod Nakskov. En Tabsliste, som Stenbock midt i Juni sendte Kongen, omfatter følgende Afdelinger: Livgarden (den nuværende

Svea gardet), et Kommando under Oberstløjtnant Schwerin, Södermanlands Regiment, et Kommando under Major Wildenhjelm, Generalmajor Fersens Regiment, Oberst Beckers Regiment og Oberst Webers Regiment. Senere ved Juni Maanedes Slutning kom Resterne af det polske Regiment Douglas, til hvilket Major Wildenhjelms Kommando hørte. Talstyrken er det vanskeligt at bestemme. Fodregimenternes Normalstyrke var ca. 400 Mand, saa det hele har vel nærmest været omkring 2000 Mand, alle veløvede Krigsfolk, forholdsvis faa Svenskere, de fleste af fremmede Nationaliteter. Dette er dog kun den Styrke, som blev anvendt ved det egentlige Angreb, til Indeslutningen og Hævdelsen af Herredømmet paa Øen anvendtes andre Regimenter.

Stemningen blandt Borgerne var god, og Overkommandanten, Oberst Kørber, var sin Plads fuldtud voksen, derom bar det lange, kraftige Forsvar Vidnesbyrd. Kjøbenhavnerne kækkede Optræden og navnlig Udfaldet af Stormen den 11. Februar havde øjensynlig oplivet og styrket Nakskovs Borgere; af Modløsheden fra Aaret forud var der ikke Spor. Rigsraaden Otte Krag, som Stormnatten havde kæmpet med Musketten i Haand paa Københavns Vold, havde været i Byen og opildnet Modet ved Skildringen af, hvorledes der var kæmpet og sejret hin Nat. Han drog bort ad Søvejen, inden den blev spærret. To højbaarne Mænd blev tilbage inden Nakskov Volde, den ene var Kansleren Christoffer Urne til Aarsmark, som var tyet derind med sit rørlige Gods; den anden var en farligere Mand at huse, det var Landsforræderen Ebbe Ulfeld, Corfitz' Broder. Da man ikke vilde have ham i København, var han bleven sendt til Nakskov. Den 28. December 1658 faar Oberstløjtnant v. Reden Befaling til, at Ebbe Ulfeld med to Tjenere skal blive i Nakskov til videre Ordre og have Underhold ligesom andre svenske

Fanger¹; den 22. Februar det følgende Aar faar Oberstløjtnanten Befaling til at tage Drengene fra Ebbe Ulfeld og holde ham som de andre svenske Fanger². Under Belejringen viste han sig sit Forrædernes navn værdig. Den tidligere nævnte Korporal Lorentz Peter fortalte blandt andet, at Generalmajor Ebbe Ulfeld havde villet sende en Rytter ud, men han var bleven grebet og sat i Arrest tilligemed tre af Generalens Tjenere; Generalmajoren blev nu bevogtet af 2 Løjtnanter og nogle Ryttere³. Det kunde ogsaa gøres nødigt at passe godt paa ham; thi den 15. Juni indberettede Stenbock: «Jeg har ligeledes funderet paa at forstaa det Brev, Ebbe Ulfeld har skrevet i Nakskov, og det, han kalder Færgeland, er en liden Ø, hvor man helt bekvemt kan fatte Posto, hvis jeg havde noget mere Fodfolk, men nu kan jeg ikke gøre det⁴.»

Blandt Byens egne gode Mænd maa vel i første Række nævnes Borgmester Niels Nielsen, Sognepræst Magnus Mortensen Vidsted og Borgerkaptajn Diderich von Essen.

Den 1. Maj naaede Svenskerne frem til Nærheden af Nakskov og indesluttede strax Byen.

Angrebshærens Styrke og Fordeling har vel skiftet i de 10 Uger, Belejringen varede; i Hovedtrækkene har den haft følgende Opstilling. Hovedkvarteret paa Helnæs. Som Hovedstyrke i Højde med Gaarden og Øst for Vejen til Taars Færge stod Rytterregimenterne Baner, Solms og Pülen (?), samt Fodregimenterne Fersen, Sødermanland og Becker, desuden et Detachement af det polske Regiment Douglas under Major Wildenhjelm og et lignende af et andet Regiment under Oberstløjtnant Schwerin, Livregimentet til Fods kom ogsaa til allerede midt i Maj. Ved Agnede Kirke stod Rytterregimentet Pregel, ved Arninge stod de

¹ S. T. 58 P. 212.

² S. T. 59 P. 219.

³ Rigsark. i Stkhlm. ²⁸/₆.

⁴ Rigsark. i Stkhlm. ¹⁵/₇.

tre Rytterregimenter du Wall, Sehr og Gorgas, det sidste kom dog først henimod Belejringens Slutning. Omkring Fredsholm stod Rytterregimenterne, Livregimentet og Pfalz.

Med Hensyn til Tildragelserne i denne første Del af Belejringen er Hovedkilden Niels Saxtrups rimede Fremstilling, som kun sparsomt kan supleres fra andre, mere rigtflydende Kilder. Det fremgaar heraf, at det er kommen til nogle mindre Sammenstød i Forterrainet. Ved Abildtorp (rimeligvis Landsbyen Torp sydøst for Nakskov) kom det til et Sammenstød mellem Ritmester Vardøhus' tyske Ryttere og de fremrykkende Svenskere, i hvilket Ritmesteren mistede sin Kornet og en Rytter. Kornetten hed Frederik Deichmann og blev efter Nakskov Kirkebog begravet der i Byen den 6. Maj. Den næste Dag begra-vedes en Rytter, skudt i samme Skærmyssel, og en svensk Ritmester og en Rytter, som ligeledes blev skudt i samme Skærmyssel. Det synes saaledes, som om Ritmester Vardøhus har beholdt Valpladsen, siden Ligene førtes til Nakskov. Wrangels Plan var hurtig fattet, den stemmede overens med hans sædvanlige Angrebsmaade og gik ud paa at forsøge at undgaa den egentlige Belejring ved at gaa udenom Byvolden og angribe fra den næsten ube-fæstede Søsides. Paa den Maade havde han taget Frederiksodde; ved Trusel om et saadant Angreb var Nakskov bleven bragt til at overgive sig Aaret forud, og samme Tanke laa til Grund for den mislykkede Storm paa Kjøbenhavn. Da Angrebet begyndte ved Vaartid, kunde der ikke regnes med Isen som Hjælper, og Vandet om Nakskov var for dybt til at gennemvades som ved Frederiksodde, det gjaldt derfor om først at blive Herre over Smaalholmene Syd for Byen. Den 6. Maj angreb han derfor Stubbeland, for muligvis derfra over Mellemland og Færgeland at bane sig Vei frem mod Byens Havneside. Holmen var dog godt besat, og da Angrebet paa Grund af Vade-stedets Dybde var ret vanskeligt, blev det opgivet. Der-

med var Haabet om Overrumplingen svundet, der maatte gaaes mere systematisk frem.

Det første, der derefter blev gjort, var at sikre mod Undsætning fra Søen; i den Hensigt blev der den 9. Maj bygget en lille Skanse paa hver af Holmene Kuddeholm og Barneholm, mellem hvilke Sejlløbet til Byen gik.

Det næste Skridt var, at Svenskerne gjorde sig til Herrer over Stensø, en lille Ø syd for Nakskov, som vel var adskilt fra den ved dybt Vand, men dog laa nær nok til, at der derfra kunde skydes op ad de til Havnen førende Stræder. Paa Øen laa to Skanser, som dog næppe har været synderlig stærke.

Efter den rimede Beretning om Forsvaret blev der arbejdet paa at styrke Skanserne den 10., 11. og 12., men den 13. blev de ikke desto mindre taget, og det med ringe Tab for Angriberne, hvis det da staar til Troende, hvad Pfalzgreven af Sulzbach meddelte Pladskommandanten i Vordingborg, da han den 15. Maj rejste der igennem. Han fortalte, at Svenskerne den 13. havde erobret en Ø og derpaa indtaget to Skanser og nedhugget omtrent 70 Fjender, og skønt der blev skudt stærkt med Stykker, havde Forsvarerne dog kun skudt den halve Tommelfinger af en Soldat af Kongens Livgarde. «I Dag (den 15.),» føjer Meddelelsen til, «har man igen hørt temmelig Skydning foran Nakskov; det skal hurtigt blive meldt, hvad der tildrager sig der». Paa Stensø blev lagt to Batterier, et paa 6 og et paa 10 Stykker.

Hermed har Wrangel vel sagtens ment at have naaet sin Hensigt at komme i Ryggen paa Fæstningen, og den 16. Maj lod han den ved en Trompeter opfordre til Overgivelse.

«Men høflig nok ham svaret blev:
Vi Frederich havde soret,
Med mindre haarden Nød tildrev,
Vi gave ej forloret.»

Paa Vers er Svaret dog vel næppe bleven givet, men oversat til tør Prosa har det vel nok omtrent lydt saaledes.

Da Wrangel havde modtaget dette Afslag, begyndte han ved Aftenstid et Bombardement med glødede Kugler. Den 15. var Fyrmørserne gaaet over fra Vordingborg¹, saa de kunde nok være i Batteri den 16. om Aftenen; men de gjorde ingen synderlig Skade. «Allene et Barn blev lidet qvest». Værre var det med Batterierne paa Stensø; derom vidner Kirkebogen; men ogsaa om de dog forholdsvis ringe Tab. Den 15. begravedes en Fændrik, den 16. en Konstabel, skudt ved Hans Poulsens Bro af Fjender paa Stensø, den 22. en Korporal, den 25. en Rytter, den 26. to Bondesoldater, den ene skudt paa Færgelandet, den anden ved Hans Albretsen ved Stranden, hvor han stod paa Vagt, den 31. Niels Biørnsen (vistnok en Nakskovborger) skudt fra Stensø og en Rytter (skudt paa Færgelandet)². Den 2. Juni begravedes en Rytter, den 3. en Løjtnant, skudt ved Stranden, og en Fændrik, som blev skudt i Kirken af den første Granat, som faldt i Byen. 12 Befalingsmænd og Menige og 1 Borger var saaledes de Ofre, den første Maanedes Kamp havde krævet af døde. Antallet af saarede nævnes ikke, men har næppe synderlig overskredet de døde. Dog maa bemærkes, at den af Svenskerne nedsablede Besætning paa Stensø, enten nu Tallet 70 er rigeligt eller ej, rimeligvis er bleven begravet der og nævnes saaledes ikke i Nakskov Kirkebog.

Den 18. Maj forsøgte Wrangel et overraskende Angreb paa «tvende Pladser stærke»; hvilke nævnes ikke, men det har vel været mod selve Byvolden; Angrebet blev afslaaet; og efter den Tid indskrænkede han sig til et Bombardement. Pinsedag den 22. Maj var det særlig

¹ Rigsark, i Stkholm. 15/s 59.

² Landsarkiv for Sjælland. Nakskov Kirkebog 59.

heftigt, og rettedes fortrinsvis mod Kirken, under hvis Taarn Hovedoplaget af Fæstningens Krudt var gemt, hvad Svenskerne næppe var uvidende om.

Da Pinsen var forbi, blev det forholdsvis roligt i den derpaa følgende Uge. Carl Gustaf Wrangel havde øjensynlig haabet paa at kunne ende Sagen hurtigt, Lykken havde jo hidindtil fulgt ham; Frederiksodde var falden uden Belejring for et overraskende Angreb, det stærke Kronborgs Kommandant havde han daaret, saa Slottets Porte blev aabnet for ham; men her foran Nakskov mødte han en Modstand, der øjensynlig kun lod sig overvinde ved en langsom, systematisk Belejring efter alle Kunstens Regler. Derpaa vilde Rigsadmiralen ikke indlade sig, og hans Nær-værelse krævedes desuden andre Steder. Brandenburgere, Østerrigere og Polakker truede med Landgang paa Fyn, og Wrangel blev sendt derover for at lede Kystforsvaret, hvad han gjorde saaledes, at der spredtes ny Glans over hans berømte Krigernavn. Den 30. Maj begyndte Bombardementet igen for Alvor, men samtidig drog Wrangel bort og overlod Kommandoen til sin Eftermand, Feltmarskallen Gustaf Otto Stenbock.

Borgernes og Besætningens Mod var endnu urokket, og man haabede stadig paa Undsætning. Strax ved Meddelelsen om, at Svenskerne var landet paa Smaaøerne, begyndte Kong Frederik ogsaa at træffe Foranstaltninger til at sende dem Hjælp. Den 29. April gik Brev til Generalmajor Frederik v. Ahlefeld om strax at begive sig fra Holsten til Nakskov og der fornemme, om det anbefalede Folk fra Holsten var kommet did. Var det ikke kommet, skulde han strax og uden Ophold tage den sikreste og nærmeste Vej til Heiligenhafen og strax vende tilbage til Nakskov tagende med sig saa meget af Rytteriet og det andet Landfolk, som der agtes bestant til at forsvare Vort Land Laaland af al Magt for videre Overfald og igen bemægtige dig Vort Land Falster, hvortil Henrik Bjelke og

Oberst Kørber skulde hjælpe¹. Samtidig gik Brev til Oberst Kørber om, at Kongen havde befaleet Generalløjtnant Hans v. Ahlefeld og Generalmajor Frederik v. Ahlefeld at indskibe sig fra Holsten med saameget Folk til Hest og til Fods, som kunde tilvejebringes, for at undsætte Laaland. Kørber skulde tage dem ind i Nakskov og gaa dem til Haande². Inden Obersten fik dette Brev, var Laaland alt tabt, Svenskerne stod for Nakskovs Porte, og Forbindelsen med Holsten var afbrudt.

Juni Maaned gjorde Kongen et nyt Forsøg. Den 31. Maj meldte de svenske Kystvagter 6 danske Orlogsskibe ved Albuen, hen paa Aftenen kom endnu to eller tre til. Stenbock tog selv ud for at se paa dem, de 6 førte dansk, de tre hollandsk Flag³.

Orlogsskibene forsøgte dog ikke at nærme sig Nakskov. Den 8. Juni gik Brev til Generalløjtnant Hans v. Ahlefeld om strax uden Forsømmelse at indskibe saa mange af sine Folk som muligt. Rytterne skulde marchere til Kiel, indskibes der og føres til Nakskov; Mogens Krag skulde støde til med sit Fodregiment, og Eberstein skulde derfor sørge for andet Mandskab til at besætte Skansen paa Femern⁴. Meningen var god nok, men der kom ingen Undsætning; al den Opmuntring, Oberst Kørber fik, var et anerkendende kongeligt Brev af 10. Juni: «Eftersom Vi med al mulig Flid arbejder paa at lade sekundere Vor Fæstning Nakskov, derfor beder Vi dig og haaber, at du forsvarer sidstnævnte Fæstning saaledes mod Fjendens Angreb, som Vi erfarer, du hidindtil har gjort og som en Kavalier egner og anstaar, saa du til sin Tid af Os kan tilbørlig belønnes, hvorfor du skal formane Over- og Underofficerer og Borgerskabet i Fæstningen, at enhver gør

¹ S. T. 59 P. 233.

² S. T. 59 P. 234.

³ Rigsark. i Stkhlm. ^{31/6} og ^{5/6}, Stenbock til Kongen.

⁴ S. T. 59 P. 235.

sin Skyldighed mod Os og Vore Efterkommere, hvilket Vi siden vil erkende¹.»

Da dette Kongebrev naaede Nakskov, var Angrebet i fuld Gang.

Stenbock kom til Lejren den 31. Maj om Aftenen og tog strax over paa Holmen (Stensø) for at se paa Arbejderne der. Han opgav med det samme at føre Angrebet videre fra den Kant; mellem Holmen og Byen var en stærk dyb Strøm, som store Skibe kunde gaa igennem; der kunde nok kanoneres fra Holmen, men derved bragtes Byen ikke til Overgivelse, og det krævede meget Krudt. Han bestemte derfor alt fra den næste Morgen at begynde et nyt Angreb mod Hornværket ud for Vejlegadens Port, dér var der Haab om at kunne udrette mere².

Den 4. Juni aabnedes den første Parallel mod Hornværket, den følgende Dag blev der gjort et Udfald fra Fæstningen; Kirkebogen melder om 4 Døde, begravet den næste Dag med Tilføjjelsen, skudt i Udfaldet. Det har dog næppe haft stor Betydning, da Stenbock intet melder derom i sine Indberetninger. Derimod indberetter han for den 5., at Vagten hinsides Byen over Vandet (det vil sige Livregimentets Ryttere ved Holeby) den Dag havde taget 120 Stykker Kvæg og 10 Heste samt skudt 10 Ryttere, men ikke kunnet faa nogen Fange³. Den følgende Dag vedblev Arbejdet mod Møllebjerget, naar det var taget og Stykkerne placerede der, haabede Stenbock, det hele skulde gaa hurtigere. En Dansk, som kom fra Byen, og som tidligere havde tjent under Oberst Gorgas, fortalte, at Borgerne gærne vilde overgive sig, men Kommandanten vilde ikke; Byen led stort Tab ved Granaterne, fortalte han videre. I den svenske Lejr herskede der Syge-

¹ S. T. 59 P. 235.

² Rigsark. i Stkhlm. ³¹/₆ 59, Stenbock til Kongen.

³ Samme Kilde ⁵/₆ 59.

lighed. Gustaf Banér var upasselig og Generalmajor v. Essen syg¹.

Natten mellem den 6. og 7. Juni tændte Forsvarerne de to Vindmøller paa Møllebjerget i Brand, Svenskerne søgte at slukke, men blev hindret af Skydning fra Volden. De førte saa deres Løbegrave videre ind mod Hornværket, og den 8. var de saa nær, at Oberst Jul blev skudt i Foden med en Musket, da han vilde recognoscere, hvor en Karl skulde sættes, som skulde give Agt paa Arbejderne².

Den 9. Juni gjordes der et større Udfald fra Fæstningen under Ledelse af Oberstløjtnant Bernebach, som ved denne Lejlighed blev skudt. Bernebach havde tidligere vist baade Mod og Duelighed ved Langelands Forsvar, og han var ikke blot agtet blandt Nakskov Borgere for sin Ihærdighed og Agtpaagivenhed under Forsvaret, han var ogsaa, hvad der vistnok var ualmindeligt i hine Tider, meget afholdt.

Han blev i Staden død indbragt,
Vi maatte det fortryde;
Thi han gav altid vel paa agt,
Og vidste ret at byde.

Saaledes lyder hans versificerede Eftermæle, og Poul Roggert udtaler om ham i Noterne til Saxtrups «Nachskous Overgivelse»: «Og fordi Nakskov kendte saa mange Prøver paa hans Tapperhed og Fromhed i lige Grad, derfor er og hans Navn dér i et saadant Æreminde, som blomstrede i de Gamles Munde, saalænge de levede, som kendte ham, og bliver i bestandig Veneration hos alle Efterkommerne, som har Lyst til at tage Underretning om

¹ Rigsark. i Stkh. 9/6 59.

² Samme Kilde 9/6 59. Arbejderne var laalandske Bønder, som stadig maatte være under Bevogtning.

de fremfarne Tider af Nakskovs enten publike eller private Skrifter.»

Den kække Oberstløjtnants Fald var utvivlsomt et stort Tab for Forsvarerne; forøvrigt nævnes kun, at en Borger faldt, rimeligvis Hans Jensens Karl, som blev begravet den 12., og at en anden blev fangen; imidlertid begravnes den 11. Juni 6 Soldater af forskellige Grader, af dem er en Korporal skudt ved Søndergades Port og en Gefreiter skudt paa Ølkarret, de andre er vel nok faldne i Udfaldet. Samme Dag jordedes forøvrigt to svenske Soldater, dræbt af én Kugle, som vore sendte ud igen. Derimod er det sikkert betydelig Overdrivelse, naar Saxtrup angiver Svenskernes Tab ved Udfaldet til næsten sex Snes falden i Løbegraven, foruden «en Major vel lærd», som blev fangen saaret og døde tre Dage efter, desuden blev fanget en Kaptajn, en Fændrik, en Korporal, en Sergent, en Del Menige og en halv Snes Bønder af dem, Svenskerne drev til Skansearbejde.

Meget er der næppe bleven vundet ved Udfaldet, thi den 10. om Aftenen indberettede Stenbock, at han var kommen temmelig nær mod Løbegraven. De svære Stykker fra Holmen (Stensø), som var flyttet til ud for Vejlegadens Port, havde den Dag skudt noget, og man kunde se, der var udrettet noget mod Hornværkets venstre Flanke. Den 13. kunde han melde, at Aprocherne (Løbegravene) nu var saa nær, at man kunde kaste en Sten ind i Fjendens Hornværk, og endnu samme Nat haabede han at komme under Palisaderne. Under alt dette blev der skudt meget stærkt mod Byen, kastet Bomber og Sten derind, saa at intet Sted var sikkert. Kirkebogen fortæller om, hvorledes Kuglerne huserede. Hans Poulsens Bro, som synes at have været et farligt Punkt, krævede igen et Offer, en Mand blev skudt gennem Hovedet paa Volden og en anden fik hele Hovedet skudt af, det var

farligt at have Hovedet over Brystværnet; og to Soldater fandt deres Bane sammesteds for én Kugle. En Kone blev skudt tværs over hjemme i hendes Stue af en Kanonkugle; men sørgeligst gik det dog Philip Grovsmeds Hustru, som blev skudt Hovedet af, som hun sad paa sin Seng og gav sit Barn Patte, saa Barnet efter hendes Død fandtes paa hendes Bryst med Patten i Munden og blev overløbet af sin døde Moders Blod. 4 Bondesoldater blev skudt udenfor Tillegadens Port og 3 andre paa Færgelandet. De 4 førstnævnte faldt, efter hvad Præsten Poul Roggert beretter, under Afværgelsen af en Overrumpling. Svenskerne brugte nemlig at tvinge Omegnens Bønder til Skansearbejde i Fæstningens Ild; Fare, Hug og elendig Underholdning var, hvad der bødes dem, og af Medlidenhed blev de taget indenfor Porten, enten ved Udfaldene, eller naar de kunde løbe over. Dette vilde Svenskerne udnytte til et Overfald. En Dag lod Officeren, der kommanderede i Løbegraven, som om han havde Medlidenhed med de stakkels Bønder, han gav dem Lejlighed til at rømme ind til Fæstningen, ja opmuntrede dem endog i Smug dertil; alle Flygtningene blev lukket ind i Hornværket. Hen ad Aften lod han 6 til 8 Bønder løbe paa engang, og straks bag efter en Flok Soldater, klædte som Bønder, med brede, nedslagne Hatte paa Hovedet; men med Pistoler og dragne Kaarder skjult under Klæderne. De forsøgte at trænge gennem Ravelinens Port, men de laalandske Bondesoldater, som stod paa Portvagt, blev straks opmærksom paa de fremmede Ansigter, saadan saa ingen Laalik ud; de smeldede Porten i for dem og gav sig til at skyde paa dem og drev dem tilbage med Tab; men fire Laaliker maatte lade Livet foruden de saarede.

Det gik dog ikke saa let, som Stenbock troede, med at naa frem til Palisaderne, Natten mellem den 13. og 14. var det saa lyst, at der kunde fyres fra Volden hele

Tiden, det kostede Angriberne 1 Underofficer og 4 Mand døde. Stenbock opdagede, at Palisaderne stod i tre Rækker, og at der var en Grav bag dem. De følgende Dage skred Arbejdet ikke synderligt frem; men Natten mellem den 15. og 16. besluttede Stenbock at prøve med kommanderede Musketterer at køre Forsvarerne ud fra deres Palisader udenfor Hornværket og lykkedes det, haabede han, at det snart blev umuligt at holde dette; men saa vidt det kunde ses, var Forsvarerne ved at danne et nyt Afsnit fra de gamle Volde bag om Hornværket. Det lykkedes virkelig den Nat at tage det Værk med Palisader foran Porten til Hornværket og trænge ind i Værket, hvor der blev taget 2 Fanger; men der blev da aabnet en stærk Kanonild fra Volden mod Værkets Indre; Major Douglas blev skudt tilligemed en anden Major, og de 100 Knægte, som var trængt derind, mente ikke at kunne blive der, de søgte derfor at stikke Ild paa Palisaderne, inden de drog bort. En Kaptajn af Pfalzgrevens Regiment blev ogsaa skudt; derimod nævnes ikke hvormange af de 100 Musketterer, som blev derinde.

Stenbock trøstede sig over Uheldet med, at Fangerne sagde, de havde ikke meget Krudt derinde, og den Nat maa have kostet dem en god Del, han haabede derfor snart at være i Voldgraven. Kampen har næppe kostet Forsvarerne mange Menneskeliv, da der i de nærmest følgende Dage kun begravnes faa, et Par af Holks Ryttere, en Borger og en Bonde.

Stenbocks Melding til Kongen om denne Kamp er dateret «For Nakskov om Natten Kl. 1 mellem den 15. og 16.»; Angrebet maa derfor have fundet Sted før Midnat. Ved samme Tid blev der sendt Kongen en Tabsliste, som vistnok indbefatter, hvad Belejringen hidindtil havde kostet. Listen ser saaledes ud:

	Fangne	Døde	Saarede	Syge	
Af Kng. Maj. Livregiment	..	7	22	25	
Af Kommandoet med Oberstløjtnant Schwerin	..	3	0	5	
Af Sødermanlands Eskadroner	2	3	9	7	
Af de med Major Wildenhjelm komne .	..	4	10	5	{ 1 Kaptajn død, 1 Underoff. saaret.
Af Generalmajor Fersens Regiment	1	4	7	20	{ 1. Major, 1 Løjtn. døde, 1 Underoff. saaret.
Af Oberst Beckers Regiment	3	1	3	0	
Af Oberst Webers Regiment	..	10	8	0	
	6	32	59	62	

Heri er Tabet Natten mellem den 15. og 16. næppe medregnet, da der ved den Lejlighed udtrykkelig nævnes 2 Majorer og 1 Kaptajn som faldne, ialt var saaledes til den Tid henved 100 Mand gjort ukampdygtige foruden de syge.

Dagen efter begyndte Skydningen igen med fuld Voldsomhed, og Batteriet paa det ydre Hornværk blev derved, melder Stenbock den 17., saaledes ødelagt, at der ikke mer kunde skydes et Skud derfra. Han vilde endnu samme Dag lade bestryge et andet Batteri, for at man bedre og sikrere kunde naa nævnte Hornværk og bemægtige sig det. Saperingen var helt nær Palisaderne om Graven.

Til denne Melding, der som sædvanlig er skreven med en Skriverhaand, har Stenbock egenhændig føjet: «De i Staden er i Dag helt stille, de har kun gjort to Musket-skud, og med Stykker skyder de ikke i Dag. I Nat skal bygges et nyt Batteri.»

Saxtrups versificerede Beretning giver ikke noget syn-derligt Bidrag til Oplysning om Tildragelserne i disse Dage ud over det, at den voldsomme Beskydning og Be-kastning af Byen stadig blev fortsat, Fredagen den 17.

skød Svenskerne 8 Skud i hver Salve; ved Middagstid standsede de i 3 Timer. En Bombe ødelagde Helbeks Hus, som laa i Tillegade paa den søndre Side. Desuden nævnes, at der samtidig med Angrebet paa Hornværket blev demonstreret med Ryttere foran Søndergadens Port, hvad der stemmer med Svenskernes sædvanlige Angrebsmaade.

Naar Fæstningens Kanoner tav, har Aarsagen været Nødvendigheden af at spare Krudt.

Den 18. lød Indberetning paa, at det ny Batteri ikke var bleven færdigt om Natten; men da man nu kunde arbejde om Dagen (fordi Kanonerne fra Voldene tav), vilde det blive færdigt og armeret inden næste Nat. Om Morgenen var der bleven gjort et lille Udfald mod den svenske Sappe, men det voldte ingen Skade, «de blev strax jaget ind i Byen uden at have udrettet noget.»

Hos Saxtrup nævnes ved denne Tid et Forsøg paa at tænde Ild i de i Nakskov Havn liggende Handelsskuder ved Brandere fyldte med Krudt, Beg og Tjære, som blev sendt frem fra Stensø; men Faren blev i Tide opdaget, og den forvovne Fører for Branderne skudt, saa de drev om for Vind og Vove, og Forsøget mislykkedes. Stenbock meddeler intet herom; men derfor er det lige troligt, at Forsøget er bleven gjort.

I de følgende Dage kunde Svenskerne arbejde i Ro, da Krudtmangelen tvang Fæstningens Kanoner til at tie. Den 19. var det tidligere nævnte nye Batteri færdigt og dets Ild tvang Forsvarerne til at ophøre med Arbejderne mellem Byen og Hornværket; desuden blev nu de fleste Voldlinjer flankerede. Da der ikke blev skudt fra Fæstningen, lod Stenbock heller ikke skyde noget, men arbejdede paa at føre Sappen videre, den var saa nær, at Piquerne kunde naa derind. Forsvarerne arbejdede med deres Palisader; men Svenskerne haabede snart at faa Magt over dem.

Natten mellem den 21. og 22. ventede Stenbock at være med Sappen helt inde ved Palisaderne; men det Haab blev skuffet. Modstanden var aabenbart stærkere end paaregnet, og der maatte derfor bygges et nyt Batteri, fra hvilket Palisaderne kunde bestryges. Ved dette Batteris Hjælp haabede Stenbock den 23. om Middagen at naa saa vidt, men heller ikke det lykkedes; den 23. om Aftenen maatte han indberette: «Man gør sig al Flid og Umage for i Aften endelig at naa ind under Palisaderne med Sappen. Jeg har i Dag ved lys Dag ladet én recognoscere Palisaderne og fundet dem temmelig stærkt besat. Han slap dog derfra uden Skade, og haaber jeg, at det nu i den tilstundende Nat eller Morgen sikkert vil vise sig, hvorledes Sagerne under saadanne Forhold videre vil lade sig ordne mod Fjenden. Jeg er ogsaa nu i Færd med et Værk paa den anden Side nær Tillegadens Port; der opkastes en Redutte for at ave Fjenden bedre. Derfor har jeg ogsaa ladet Fodfolket, som under Oberst Schwerin har været paa Holmen (Stensø) og ingen videre Fordel har kunnet vinde formedelst Vandet, drage bort derfra og tillige med de igaar Aftes ankomne Knægte arbejde paa det ny Værk. Rytteriet er efterladt paa Holmen for Vagten Skyld. Da nu ogsaa den Douglaske Major (Major Winzentz von Wildenhjelm) er bleven død, og der saaledes intet Hoved er for de herhen fra Lejren komne Knægte, har General Fersen paa det bedste anbefalet mig Kaptajn Prützen af det Douglaske som en god Officer, som kan tale polsk og er den ældste og dygtigste Kaptajn ved Regimentet, til Major over de kommanderede og senere paa Regimentet.»

Den 24. Kl. 9 Aften maatte Stenbock melde: «Jeg havde haabet nu at være med Sappen ved Fjendens Palisader; men er der desværre ikke endnu.» Den 25. maa han begynde sin Indberetning med at bede Kongelig Majestæt undskylde, at Sappen endnu ikke er naaet frem til Pali-

saderne paa Grund af den haarde Jord, over hvilken det ser ud til, at Landevejen maa have gaaet. Den foregaaende Nat var den ny Redutte 340 Skridt foran Tillegadens Port bleven opkastet af de fra Falster komne og de fra Holmens Skanse. Man kunde nu nærme sig Byen fra alle Sider og bedre ave den.

Det faldt dog stadig Stenbock vanskeligt at holde Nakskov i Ave. Den 26. Kl. 10 Aften lød Meldingen saaledes: «Jeg skulde i Dag med Sappen være kommen helt ind til Fjendens Palisader, men da jeg mærkede, de derinde var temmelig stærke bagom samme Palisader, og det syntes, som havde de gjort et Batteri ret midt imod Sappen, saa har jeg i Dag fundet det raadeligt ikke at bygge igennem, men begynde først paa begge Sider af Sappen at gaa ud med Sidelinjer, for at de ikke skal have noget Batteri, som ser os i Sappen, og vi da kunde have noget sikkert Sted der». Den 27. blev der arbejdet videre paa disse Værker, uden at der hændte noget, men den 28. gjordes der et større Udfald fra Fæstningen for at prøve at standse de fjendtlige Angrebsarbejder.

Udfaldet skete baade ad Hornværket og ad Tillegadens Port mod den ny Skanse, den blev angrebet med 40 Mand; de kom saa nær, at de skød nogle Officersheste, men blev saa kastet tilbage. De Danske mistede 6 Døde og 5 Fanger, Stenbocks Folk 5 Mand. Blandt Fangerne var den tidligere nævnte Korporal Lorentz Peter af Oberst Kørbers Livkompagni; han blev strax taget i Forhør, og foruden de alt nævnte Oplysninger om Forsvarernes Styrke røbede han ogsaa, hvorledes de var fordelt. 250 til 300 Mand holdt Vagt i Hornværket; nemlig 40 Mand til Fods af Holks danske Ryttere, 80 Mand af «kjøbenhavnske Borgere og allehaande Folk», Resten af Borgerskabet. Det blev fortalt i Byen, meddelte han videre, at brandenburgsk og hollandsk Hjælp vilde lande ved Taars Færge, desuden havde en Bonde fra Falster berettet, at Hollænderne vilde

angribe Falster og Møen. «De derinde havde ogsaa sendt en lille Fiskerbaad ud efter Flaaden», og der havde været Krigsraad af alle Officererne og fire af Borgerskabet; hvad der dér var besluttet, vidste han ikke; men det sagdes, at Borgerne ikke vilde have Akkord.

Disse Oplysninger spreder Lys over Forholdene og Stemningen i Byen; Borgerne vil ikke have Akkord, trods de fjendtlige Belejningsarbejders Nærhed; de venter Hjælp fra Holsten, som Kong Frederik ogsaa arbejder paa at skaffe dem, og de har sendt en lille Fiskerbaad ud for at søge vor Flaade i Søen og kalde den til Hjælp. Hvor lidet deres Mod endnu var kuert, viste de ved Natten mellem den 29. og 30. Juni at gøre Udfald mod Stensø, hvis Besætning for største Delen var kaldt bort, og erobre Øen tilbage, derved skaffede de sig Ro for den besværlige Skydning fra den Kant. Der nævnes i Kirkebogen kun en Dansk falden ved den Lejlighed, nemlig Dorthe Reimers Karl.

Medens der arbejdedes saa flittigt, men med saa mange Skuffelser i Sappen, fortsattes Skydningen jævnt mod Byen, uden dog at volde synderlig Mandspilde. I Ugen fra den 19. til den 26. nævnes som dræbte kun 2 af Holks danske Ryttere, vel sagtens faldne i Hornværket, en Bonde og saa Jørgen Smeds Karl. I den følgende Uge til Søndag den 2. Juli begravnes 3 Bønder, skudt ved Søndergadens Port, og 2 Bondesoldater, alle vistnok faldne i Udfaldet den 28., en Fændrik skudt ved Tillegadens Port, maaske ved samme Lejlighed, og Dorthe Reimers Karl, der faldt ved Angrebet paa Stensø.

Søndagen den 19. Juni fik dog Menigheden en stor Skræk. Over 130 Altergæster var samled for at gaa til Herrens Bord, Menigheden fyldte Kirken og ved Alteret stod de tre Præster, da en Granat slog ned gennem Hvælvingen over Koret, just som Salmen «Nu bede vi den Helligaand» blev istemt. Granaten gik

Skraas over Præstens Hoved ned,
 Som Alteret betjente,
 Saa at den ham forbi fremskred,
 Guds Naade sin' forlente.

Men de nedfaldne Sten fra Korhvælvingen saarede Præsten paa Arm og Hoved og spolerede Kalk og Disk. Granaten tørnede mod en Ligsten og sprang med stort Brag. Kapellanen, Niels Saxtrup, hvem Beretningen skyldes, havde kastet sig ned i Kapellanstolen; men da Granaten med Brag ramte Ligstenen, stod han op i den Tanke, at nu var alt forbi; i det samme sprang Granaten, Stumperne fløj ham om Ørerne, uden at saare ham; men dér, hvor han kort forinden havde ligget, slog en Granatstump igennem, som sikkert vilde have dræbt ham, havde han ikke rejst sig. Som ved et Mirakkel blev ingen dræbt, og kun en Pige saaret i Armen.

Endelig den 30. kunde den store Mine, der var lagt mod Palisaderne, sprænges. Major Nielsen mærkede det underjordiske Arbejde og lod bore der ned efter og helde Vand paa Krudtet; han lod ogsaa sine Folk stikke med Piquer ned i Jorden efter de fjendtlige Sapeurer. Svenskerne maatte da nøjes med at sprænge en Mine ved den ene Side, men da de stormede frem mod den derved fremkomne Aabning, gik Løjtnant Reck imod dem og drev dem tilbage, den kække Løjtnant faldt selv.

Svenskerne havde i det nærmeste Par Dage nok at gøre med at rense Løbegrave for den Jord, der ved Sprængningen var kastet i dem.

Det var Resultatet af den første Maanedes Belejring; trods Stenbocks ihærdige Arbejde, og trods det, at Forsvarerne alt fra Maanedens Midte maatte omgaas meget sparsomt med deres Krudt, var Angriberne først ved Maanedens Udgang naaet frem til at kunne sprænge en Mine ved Palisaderne. Den 13. havde Stenbock meldt sin Konge, at han den paafølgende Nat haabede at være under Pali-

saderne; men der hengik over to Uger, inden det Haab blev virkeliggjort, og selv da skulde der endnu beredes ham Skuffelser, inden Maalet omsider blev naaet. Stenbocks Indberetninger taler højt om det Mod, den Udholdenhed og den Dygtighed, hvormed Nakskov blev værget.

Der arbejdedes nu paa Sappen mod Voldgraven og en anden Sappe til højre for den, men Svenskerne begyndte alt da at frygte, hvad senere bekræftede sig, at de Danske vilde prøve at lede Vand ind i Løbegravene. Den 3. Juli havde Angriberne et kedeligt Uheld. De havde faaet en stor Mørser bragt i Batteri, men da det første Kast skulde gøres, sprang Projektilet i Munden og gjorde Morteren ubrugbar; det samme var tidligere hændet med 2 andre Morterer. Der kom dog kun én Konstabel til Skade, skønt der var mange Folk paa Stedet. Kongen havde lovet at sende Stykker fra Sjælland; men de var den Gang endnu ikke kommen. Arbejdet skred dog frem, og Stenbock haabede den 5. at kunne være med den ene Sappe ved Ravelinens Grav.

Den følgende Dag, den 4. Juli, skete dog det, Svenskerne havde frygtet. Det lykkedes de Danske at lede Vand ned i den ene Løbegrav, «hvordan det saa er gaaet til», skrev Stenbock og gav Befaling til, at der skulde arbejdes videre med den anden. »Det gaar langsomt, men vi skal gøre vort bedste», trøstede han Kongen med.

Den 5. var Sappen naaet saa langt frem, at Forsvarerne ogsaa maatte sapere, naar de vilde være foran Voldene, og endelig Fredag den 7. kunde Stenbock melde: «Kl. 3 Morgen ved Fjendens Palisader.» Hen paa Dagen kom en Overløber og meldte, at man havde besluttet at overgive Byen, hvis der ikke kom Hjælp inden tre Dage. Den paafølgende Nat — mellem den 7. og 8. — blev Ravelinen endelig taget. Svenskerne begyndte derefter at lede Vandet bort fra Voldgraven, og deri havde de Held med sig. Den 9. om Eftermiddagen Kl. 3 meldte Stenbock:

«Vandet har nu løbet af Graven i to Timer, om 24 Timer vil den være farbar.» For at hindre dette foretoges samme Aften et Udfald med 100 Knægte og 200 Ryttere, det meste der var i Byen af regulære Soldater; der faldt flere svenske Officerer, men Angrebet blev drevet tilbage, og dermed havde Oberst Kørber og de Nakskov-Borgere ud-tømt deres sidste Kraft. Ugen fra den 2. til den 9. havde ogsaa kostet en Del. Vi begrov en svensk Kaptajn og 3 svenske Soldater, «skudt af voris», og en svensk Fange, som faldt for sine Landsmænds Skud. Sex af Byens Borgere blev ramt, nemlig Hans Steffensen og Christen Jørgensen, Mathilde Bagers Broder, som blev skudt i Søndergades Port, og Claus Emke, Christen Murmester og Fridrich Jensen Kalkslager, skudt ved Vejlegadens Port, i Tillegadens Port faldt Sten Brahes Tjener. En Pige blev skudt paa Volden i hendes Arbejde, en anden ved Graven til Tillegadens Port; hvoraf vel kan sluttes, at Kvinderne i Nakskov ikke har staaet tilbage for deres Søstre i Kjøbenhavn, naar det gjaldt om at gaa til Volds. 15 Krigsmænd af forskellige Grader fandt Døden foruden Løjtnant Reck og saa en Fændrik, som blev skudt, medens han sad og drak Brændevin hos Michel Søfrensen i Vejlegade. Dagen fra den 4. til den 9. Juli betegner Saxtrup saaledes:

Granater, Sten og Lænke-Lod
 Han holdt med ej faa Dage,
 Desmidler grov han Fod for Fod
 Mod Hornværket fage.

Nu var Udenværkerne taged, Vandet ved at løbe af Graven, og Krudtet opbrugt, saa Modstand var haabløs. At drive Forsvaret videre vilde blot være uden Nytte at udsætte Byen for en Storms Rædsler.

Den 10. Juli havde Svenskerne Post ret under Volden og lod Byen opfordre til Overgivelse. Oberst Kørber bad først om en Stilstand paa 14 Dage, men dette blev selv-

følgelig nægtet, ikke en Time kunde han faa. Han bad saa om 24 Timers Betænkning og sendte den næste Dag Oberstløjtnant Reden og Ritmester Vardøhus ud for at tale med Oberst Gorgas om Vilkaarene. Stenbock fik det Indtryk, at han vilde hale Tiden ud. Forhandlingerne varede dog kun faa Dage; den 15. Juli blev Kapitulationen undertegnet; Forsvaret havde saaledes varet 2¹/₂ Maaned.

Akkorden om Overgivelsen blev sluttet mellem Gustaf Otto Stenbock, Greve af Bogesund, Friherre til Ørestrøm og Cronebæk, Herre til Torpa og Lehva, Kongelig Majestæts og Sverigs Riges Raad, Feltmarskal, Krigsraad, Generalguvernør i Skaane, Halland og Blekinge, Overlandsdommer i Vesternorrland, Lapmarken, Jemteland og Herjedalen og Oberst til Hest og til Fods og

den ædle og strenge Hr. Joachim Kørber, K. M. af Danmark og Norges Overkommanderende i Fæstningen Nakskov og Oberst til Hest.

Akkorden lød saaledes:

1) Skal alle Artilleripersoner samt andre dertil hørende Officerer, Konstabler og lignende, Skibskaptajner og Matroser med Hustruer og Børn, med Vogne og Heste, Sak og Pak, Bagage og alle dem tilhørende Mobilier, ogsaa hvad de har taget som Bytte fra Svenskerne, tilligemed 6 Stykker Skyts med Tilbehør af Krudt og Kugler herfra til Kiel i Holsten frigives og snarest mulig bringes derhen. De øvrige Stykker, Ammunition og Proviant, ogsaa hvad ellers hører til Magasinerne, skal blive i Byen og uvægerligt og usvigeligt overgives til dem, der bliver forordnet dertil.

2) Skal Hr. Overkommandant Joachim Kørber med sit Tjenerskab tilligemed Over- og Underofficerer, saa vel Betjente som Reformerte til Hest ligesom ogsaa de gemene Ryttere og Volontære med flyvende Faner, ladte Karabiner med spændt Hane og Pistoler samt deres Heste og som enhver ellers særlig udruster sig, med Hustru og

Børn, Dreng og Piger, Sak og Pak, Vogne og Bagage og alle dem tilhørende Mobilier, ogsaa hvad de til nu af Heste og andre Sager har faaet til Bytte fra Svenskerne, have en fri og sikker Ud- og Afgang til det forhen nævnte Sted i Holsten og skaffes derhen.

3) Skal Hr. Kommandant og Oberst von Reden med alle højere og lavere Officerer og hele Garnisonen, med flyvende Faner, Trommer og Piber, Over- og Undergevær, brændende Lunter, Kugler i Munden, Rør og Pistoler, samt Deres Kvinder og Børn, Sak og Pak, Vogne, Kærrer, Heste, Bagage og alt, hvad der hører dem til eller ved Bytte vundne Sager og Mobilier sikkert afmarchere til oftere nævnte Sted. Alt Opbud af væbnede Bønder, som i denne Attaque har ladet sig bruge til Modstand, skal med alt deres Gods frit, sikkert og uhindret kunne drage til deres Gaarde og intet Søgmaal søges mod dem af den Grund.

4) Hans Kongelige Majestæt af Danmarks i Nakskov værende Heste og Kuske med deres Tilbehør af Hestetøj og Sadler, Sak og Pak gives af Diskretion fri og skaffes til Holsten.

5) Hvad til nu er frataget Svenskerne til Lands eller til Vands, skal hverken erstattes eller søges nogen Pretention derpaa.

6) Skal de i 1., 2. og 3. Punkt nævnte Garnisoner med dygtige Skibe og Skuder og under sikker Convoy fra en bekvem Havn afsejle til Kiel eller en anden nærliggende Havn i Holsten. Skulde Sejladsen mod Forhaabning sinkes af Modvind, skal der undes dem frit Kvarter og Forplejning her i Landet. De saarede og syge, som ingen Vogne har, skal frit køres frem til Færgestedet, eller hvor de ellers skal have deres Kvarter. Det skal ogsaa fra svensk Side være forbudt, at ingen maa understaa sig til af deres egne Ryttere eller Fodknægte, hverken paa Marcher eller i Kvarter at faa dem til at forlade Fanen; men hvem

der godvillig vil tjene Hans Majestæt af Sverige, skal have Lov dertil.

7) Alle de højere og lavere Officerer og menige til Hest og til Fods, som Kongelig Majestæt af Sverige eller hans Undergivne har Krav paa, skal, naar de igen vil begive sig i Kongelig Majestæt af Sveriges Tjeneste og hver indstiller sig under sit forrige Regiment, naadigst pardonneres og al Anklage mod dem bortfalde.

8) Alle de i Nakskov værende saavel kongelige som adelige Officianter og Betjente, Skrivere og Fogder ligesom alle Gejstlige, som er flygtet ind i Nakskov og har deres Gods og Huse paa Laaland eller andre Øer, som for Øjeblikket er i Kongen af Sveriges Magt, skal med Hustru og Børn, mandlige og kvindelige Tyende med alle deres Sager, Vogne, Heste og Kvæg, Bagage og Mobilier, enten de hører dem eller deres Herskab til, gives fri og Sauvegarde-Brev.

9) Alle Fanger, høje og lave, skal strax efter sluttet Akkord gives fri fra begge Sider.

10) Skal de saarede og syge Soldater, saalænge de forblive i Nakskov, have deres Kvarter, til de atter bliver karske, og derefter med frit og sikkert Pas frit og uhindret kunne drage til deres Kompagnier med Hustruer og Børn, Sak og Pak, tilligemed deres Vogne og Heste, Bagage og Mobilier.

11) Hrr. Oberstløjtnant Steenssen, Major Heldt og Major Hans Nielsen samt andre Over- og Underofficerer, som har befalet Landfolket derinde, tillades det herved at begive sig med Hustru og Børn, Svende og Piger, Kvæg og Heste, Korn, Vogne og alle deres tilhørende Sager og Gods til deres her paa Landet værende Gaarde og Huse, hvori de da med alle deres Sager i Kongelig Majestæt af Sveriges Hegn og Værn tages og hævdes i Besiddelse af de Ejendele, de har hos sig.

12) Alle fremmede fra Langeland eller andre Øer,

som Kongelig Majestæt af Sverige holder besat, som er kommen ind i Nakskov, skal med Hustru og Børn, Eje og Gods sikkert lades drage til deres Hjemstavn og forsynes med nødvendig Pas dertil. De fremmede Folk, som har deres Mobilier og Gods i Staden og hører under dansk Vælde, skal have det liggende sikkert og urørt til Freden.

13) Skal denne Akkord i alle sine Punkter urokkeligt og nøjagtigt holdes og til større Troværdighed underskrives og forsegles af begge Parter.

Saaledes sket i Lejren for Nakskov d. 15. Juli 1659.

Denne Akkord maa siges at være meget fordelagtig for Forsvarerne, kun savnes en Bestemmelse om at sikre Borgerne mod Brandskat; det kom de haardt til at føle. Garnisonen fik fuld Honnør, vajende Faner og Kugler i Munden. Oberst Gorgas blev indsat til svensk Kommandant i Fæstningen, og der blev strax taget fat paa yderligere at styrke den navnlig mod Søsiden ved Værker paa Stensø og Færgelandet.

Den 18. Juli blev efter Stenbocks Begæring Ligene af tre svenske Løjtnanter ved en Præst indsat i Kirken bag Koret og siden nedsat i Korbegravelsen.

Nakskovs Forsvar i Tiden fra 1. Maj til 15. Juli 1659, danner et værdigt Sidestykke til Kjøbenhavns; havde Nakskov faaet Hjælp, som Hovedstaden fik den, var Svensken sikkert ikke kommen derind. En hel Maaned før Overgivelsen var Manglen paa Krudt meget følelig og lammede i høj Grad Modstandskraften.

Nakskov var et vigtigt Punkt for Foretagender for at drive Fjenden bort fra den sjællandske Øgruppe, den burde derfor have været undsat i Tide. At det ikke skete, var næppe Kongens Fejl, og Meddelelsen om Fæstningens Fald har sikkert smertet ham dybt. Den 27. Juni skrev han kort til Oberst Kørber: «Da vi erfarer, at Nakskov med Akkord er overgivet og Garnisonen skal føres til Kiel, skal

du med nævnte Garnison til Hest og til Fods følge Felt-marchal Hans Schack¹.

Blandt de Fanger, som blev sat i Frihed ved Akkorden, var ogsaa Ebbe Ulfeld og svensk Major Linderberg, fangen ved Stormen Kjøbenhavn.

Den 26. Maj 1660 blev Freden til Kjøbenhavn sluttet; to Dage efter blev Christen Skeel Jørgensen udnævnt til Commissarius hos det svenske Folk paa Laaland. Hans Instruks lød saaledes: Du skal, naar du kommer, oprette et Magasin i Naskov og lade brygge og bage saa vidt mulig dertil, for at vore Folk, naar de did ankommer efter Evakuationen, kan faa fornødent Underhold. Du skal modtage Fæstningen paa Vore Vegne og igen besætte den med dem af Vore Folk, som did sendes med en Maanedes Underhold, gørende hvad du kan, for at Fjenden efterhaanden, efter Fredsfordragets Indhold, forlader Landet. Dertil skal alt Skibsrum i Havnen, fremmed og eget, tages i Beslag for at gøre en Rejse med svensk Folk til Pommern, foruden hvad Skibsrum der herfra sendes derved. Mener de svenske Officerer, at deres Folk skal provianteres af Os paa Rejsen, skal du gøre gældende, at sligt ikke paa-hviler Os efter Fredsbetingelserne, men at det sker fra de Magasiner, de før Freden havde samlet her i Landet. Desuden skal du passe paa, at der intet mere Folk andet Steds fra føres ind i Landet, men at det efter Traktaten udføres fra hvert Sted. Hver af Øerne skal underholde det Folk, som hidindtil har ligget der, indtil Evakuationen, og om Traktement skal der enes med de svenske Generaler og se at faa dem paa det samme Punkt, som de var før sidste Ruptur².

Den 4. Juni fik Undersaatterne paa Laaland Brev om

¹ S. T. 59 P. 236.

² S. T. 60 P. 237.

at yde Hjælp til Magasinerne¹. Borgmester Peder Mortensen skulde tage Vare paa dem². Der skulde tages Told af det Korn, Svenskerne førte ud af Landet³; kun Otto Stenbock maatte toldfrit udføre nogen Hvede, han havde liggende⁴. Naar den svenske Garnison er udmarcheret, kan ikke bestemt ses, den skulde underholdes paa Landet, til den kunde blive hjemsendt. Den 19. Juni udgik Brev om, at Niels Rosenkrans skulde være Kommandant i Nakskov⁵. En halv Snes Dage senere fik Generalmajor Frederik Ahlefeld Befaling til at være Overkommandant og tage Nøglerne til Fæstningen til sig og gøre de Anordninger, som han fandt forsvarlig⁶. Da Christen Skeel imidlertid indberettede, at han havde givet Niels Rosenkrans Byens Nøgler, erklærede Kongen, at det dermed kunde forblive⁷. Rosenkrans blev der dog kun kort, da han alt den 22. Juli blev beordret tilbage til sit Regiment i Kjøbenhavn⁸. Major Johan Ernst Kietz blev forordnet til Stadsmajor i Byen⁹. Til Kommandant paa Falster blev udnævnt Oberst Hans Michael v. Salberger¹⁰.

Der blev straks truffen Foranstaltninger til atter at sætte Nakskov i Forsvarsstand. Borgerne fik Tilhold om at forsyne sig med behørigt Gevær, og Lensmændene skulde skaffe Frederik Ahlefeld Arbejdsfolk til Befæstningen; Adelen og Købstæderne paa Laaland og Maribo Kloster skulde formaas til godvillig at bygge det Værk ved Stranden ligesom ogsaa det Kronværk, som var begyndt (af Svenskerne), alt paa egen Bekostning. Fra hele Laaland skulde afgives til Nakskov 400 Skovle, 200 Spader, 300 Hjulbøre, 100 Hakker og 100 Økser¹¹.

Det fremmede Folk af vore egne begyndte nu ogsaa at drage bort. Den 11. August skulde Hans Ahlefelds

¹ S. T. 60 P. 238. ² S. T. 60 P. 238. ³ S. T. 60 P. 239. ⁴ S. T. 60 P. 240. ⁵ S. T. 60 P. 239. ⁶ S. T. 60 P. 240f. ⁷ S. T. 60 P. 241. ⁸ S. T. 60 P. 241. ⁹ S. T. 60 P. 244. ¹⁰ S. T. 60 P. 245. ¹¹ S. T. 60 P. 244.

Kaptajnløjtnant med sine Folk sendes til Holsten¹. Kaptajn Bechmanns Kompagni blev sendt til Nyborg, og Skansen skulde i Stedet besættes af de udkommanderede fra Nykøbing By². I September blev Soldaterne fra Maribo, Ryttere og Knægte, beordret til Nakskov³.

---

¹ S. T. 60 P. 242. ² S. T. 60 P. 43. ³ S. T. 60 P. 246.

De forbedrede Vægtervers fra Aar 1800.

Ved

Louis Bobé.

Smagens og Oplysningens Tidsalder, med dens Tilbøjelighed til at forbedre og omkalfatre alt i Retning af det nyttige og snusfornuftige, har ogsaa søgt at lægge vanhellig Haand paa Kingos gamle, skønne Vægtervers, som læses paa næste Side.

Herom skal de følgende Blade melde.

Til Københavns Politimester Justitsraad Haagen indkom et anonymt, København den 13. October 1800 dateret Andragende af følgende Ordlyd:

«Hvor vil dog Publicum blive Deres Høyvelbaarenhed forbunden, hvis De formedelst Deres høje Formaenighed vilde behage at introducere disse indlagte Sange, som her ved ærbødigst, ydmygst og underdanigst offereres Dem til Brug for Vægterne i Stædet for de nu elendige, ja vel latterlige, der i disse Smagens og Oplysningens Tider er Nationen til saa liden Ære. Vel kan Deres Høyvelbaarenhed behage at indvende, at der fra gammel Tid af er en kongelig Anordning, som bestemmer de nu brugelige Sange at synges, og at det blev altid en Bekostning for Byen at lade nye trykke som absolut maatte see, naar Vægterne skulle lære dem, men hvor let at faa denne Anordning forandret, og i Hensyn til Omkostningerne, hvilket ringe Objekt.

End videre, hvis Deres Høyvelbaarenhed kunde synes, at det var Synd at paalægge de stakkels Vægtere at lære dem, overlades til de nuværende, enten de vilde synge dem eller ikke. Overalt bliver vistnok disse Sange lettere at lære end de andre.

Det var ellers ved denne Leylighed vel meere at ønske end haabe, at de som lære de fattige Børn i Skolerne at synge, skulle og lære de nye antagne Vægtere at synge disse Sange, hvis Melodie er den nu smukke brugelige, thi hvor behageligt, naar saavel Tonen som Texten kunde røre og opvække Andagt, som vel formodentlig har været Hensigten fra det første ved den Indretning, men som nu saa meget contrasterer.

Umuligt vil Publicum troe, at Deres Høyvelbaarenhed som saa meget er agtet, formedelst Deres Indsigter, Embeds Iver, ædle Character og Lyst til at fornøye og gavne, ikke skulle tillige og følgelig bønføre en Sag, som i sig selv er saa aldeles ubetydelig saavel i Hensynet til Planens Indretning som til Bekostningerne, men som og tillige kunde ansees for en Politur i Staten. Ney, tvertimod vil det tillidsfuld inden føye Tid lytte til Vægternes Raab paa vore Gader og ved at høre disse skønne Sange udført i en ligesaa skøn Tone velsigne Deres Høyvelbaarenhed, som bidrog til dette behagelige og nyttige Gode

ærbødigst, ydmygst og underdanigst

fra

Publicum.

Et vedlagt Blad indeholder følgende Efterskrift:

«End videre vilde Deres Høyvelbaarenhed tillade, at man ved følgende Anecdote giver nok et Bidrag til denne Sag for at vise, hvorledes disse Sange endog for nogle Aar siden har fundet et almindeligt Biefald. — Til en Vægter i en vis Gade, der havde en skøn Stemme, blev der proponeret, om han mod en Dusør vilde synge disse

Sange, han modtog Propoet, uvidende om Tingens Lovstridighed og sang — til alles Fornøjelse i Gaden. Han vidste saa hierteglad at fortælle, hvorledes Folk stimledes om ham og lyttede til hans Sang, hvorledes mange viskede (!) ham i Øret: Bravo Vægter! og stak ham noget i Haanden, — hvorledes en vakker Frøken ud af Vinduet sagde til ham: «Gud velsigne ham, Vægter, for det smukke Vers han synger Kl. 2: Du, som er syg og Glæder kun lidet kiender til. Min stakkels Moder ligger saa syg, og naar hun hører ham synge dette, bliver hun saa fornøyet, han skal vist faae noget der for.» — Hvorledes Fruen hist oppe i Gaden gav ham ogsaa tit noget for at synge Verset Kl. 3, da hun har en Søn paa Søen, og ligeledes, hvordan Madame N. nederst i Gaden gav ham i Gaar 2 $\frac{1}{2}$ for uden for Bryggerens Vinduer hist ligeover for brav høyt at synge Verset Kl. 1: Hør du, som nu i Lyster bortsværmer denne Nat etc., da hendes Mand gemeenlig sidder der til langt ud paa Natten og svirer.

Saaledes var den Gang baade Folk og Vægter fornøyet, men dette Gode varede kun kort: Den arme Vægter blev gyselig tiltalt af en nidkierfuld Vægter-Lieutenant og nær var dømt til den Spanske Kappe, dog ved manges Forbøn slap han for Straf imod dyrt og billigt at love, aldrig mere paa denne uskyldige, dog lovstridige Maade at fornøye, røre og opvække Folk til Andagt, og derved tillige lade høre, formedelst saa manges Begierlighed efter disse Sange, at han af alle Vægtere var mindst den, som sødelig sov paa sin Post.»

Som Bilag er vedføjet

Forbedrede Sange for Vægterne.

Kl. 8.

Nu atter er til Ende
En Dag af vores Tid.
O! lad os dog anvende
Den øvrige med Flid.

Snart Dødens Klokke slaer,
Og Dom vi veed,
Og Evighed
Os alle forestaaer.

Kl. 9.

O! Gud hvor stoer og megen
 Er dog vor Skyld i Dag,
 Vor Regning højt er stegen,
 Men ak! for skyldig Sag
 Giv ej fortjente Løn.

At Naade maae
 For Retten gaee,
 Er angerfuld vor Bøn.

Kl. 10.

Du træt af Arbejd iler
 Til Søvn og Rolighed,
 Men førend Du Dig hviler,
 Brug ald Forsigtighed
 Og agtsom vær med Ild,
 Din Velfærds Savn
 Og manges Gavn
 Bevæge Dig dertil.

Kl. 11.

Vor Konge og hans Stamme
 Velsigne Du, vor Gud!
 Lad Riget stedse bramme
 Af Held med vise Bud,
 Ej Fiender skrække det,
 Og Kongens Ven
 Og Raad og Mænd
 Bestyrer alting ret.

Kl. 12.

Nu Midnats Mulm indhylder
 Luft, Himmel, Hav og Jord,
 O! Du, som alt opfylder
 Og i det Høje boer,
 Beskyt os ved Din Haand.
 Vær Du vor Skjold.
 Trygt i Din Vold
 Lovsynger Dig vor Aand.

Kl. 1.

Hør Du, som nu i Lyster
 Bortsværmer denne Nat,
 Hvor er den Frugt, Du høster,
 Hvor er den fundne Skat?
 Du bliver Lasters Træl
 Og tænker ej,
 At Dydens Vej
 Kun leder til Dit Vel.

Kl. 2.

Du, som er syg og Glæder
 Kun lidet kjender til,
 Og nu de Øjne væder,
 Som Søvn ej lukke vil,
 Vær taalig, seer Du ej,
 Hvor mangan Gang
 At Nød og Trang
 Til Lykke baner Vej.

Kl. 3.

Imedens trygt Du sover,
 Som kjender Taarer ej,
 Hvor tumles den, som vover
 Sit Liv paa Havets Vej.
 Du store Evige!
 I Stormens Nød,
 Naar truer Død,
 Lad ham Din Redning see.

Kl. 4.

Den Gud, som Alt ved Live
 Opholder os hver Dag,
 Hvad tjenligt er vil give.
 Ham stedse til Behag
 Vi leve, og vor Tiid
 Vi bruge ret,
 Os gavner det.
 Velsign, O Gud! vor Flid.

Kl. 5.

Du, som Dit Kald ta'er vare
 Og huslig flittig er,
 Lad nu Din Kummer fare,
 Da Dagen er os nær.
 Staae op og lad Din Lov
     Din Skaber faae,
     Som til Dig saae,
 At Du saa rolig sov.

Kl. 6.

Min Vogtetiid er omme,
 Som var saa tung og lang,
 Glad seer jeg Dagens Komme
 Og ender nu min Sang.
 O! Du Almægtige,
     Hør nok et Raab!
     Vær vores Haab,
 Gjør os lykسالige.

Under 20. Oktober rettede Københavns Magistrat en Forespørgsel til Kancelliet, om det maatte have noget at indvende imod, at Vægtersangen for Fremtiden skete efter de i Afskrift vedlagte Vers. I Skrivelsen henledte man Opmærksomheden paa, at der i de nye Vers fandtes et udover de tidligere, nemlig det, som skulde afsynges Kl. 6 i de 4 Vintermaaneder November, December, Januar og Februar, «hvilket vi have troet fornødent, for derved at holde Vægterne, som i den Tid skal forblive paa deres Poster til Kl. 7 om Morgen, desto mere aarvaagne.»

Kancelliet tilstillede Politimesteren Magistratens Skrivelse samt de forbedrede Vægtervers. Politimester Haagen ytrede sig i sin Betænkning af 11. Nov. saaledes: «. . . Jeg troer, at en billig Retfærdighed fordrer, at Vægternes Kaar lettes, hellere end at de ydermere besværes. Naar betragtes, at Vægterne for en stor Del ere gamle Folk, andre, som ved Arbejde om Dagen og siden ved Nattevagt ere udmattede, saa skjønnes lettelig, at det allerede er en stoer Besværlighed for dem, at lære gandske nye Sange, og herforuden besværes med et nyt Vers Kl. 6 om Morgen. Jeg kan ikke indsee, at Vægter Raabene ere til i anden Hensigt, end for at holde Vægterne paa deres Poster aarvaagne, og altsaa vil, hvor denne Aarsag op-hører, formodentlig ogsaa Raabene ansees unødvendige. Da nu Kl. 6 om Morgen i Vintermaanederne den Tid nærmer sig, da Vægterne bereede sig paa at gaae fra

Posten, og de desuden ere beskæftigede med at slukke deres Lygter, saa kan jeg ikke andet end yttre den Meening, at det vilde være haardt at paalægge Vægterne en ny Sang Kl. 6 om Morgenem.

Ved kgl. Reskript af 5. Dec. s. A. angaaende Politimesterens Udvidelse bestemtes det, at Vægterkompagniet for Fremtiden skulde staa umiddelbart under Politimesteren, og samtlige Vægtere antages og afskediges af ham. Københavns Magistrat henstillede derfor i Skrivelse af 12. Dec. til Kancelliet at overdrage Politimesteren at meddele Vægterne deres nye Instrukser, i hvilken Anledning Magistraten vedlagde en Afskrift af de nye Vægtersvers, «som den havde fundet passende» med Undtagelse af det sidste Morgenvers, til eventuel Afbenyttelse for Politimesteren.

Sagens videre Forløb kendes ikke, men det maa vel anses for givet, at Politimesteren, skønt han efter det ovenanførte næppe nærrede synderlig Interesse for de gamle Vægtersvers og deres Poesi, ikke har gjort Forsøg paa at afskaffe dem til Fordel for de nye «skønne og forbedrede Sange».

Bøger og Begivenheder 1908.

Den Aarsoversigt, som det siden 1902 har været Skik at meddele her i Tidsskriftet, fremtræder iaar i noget ændret og udvidet Form. Redaktionen har haft Grund til at formode, at Tidsskriftets Læsere kunde have Interesse af en Oversigt over det vigtigste af den rige topografiske Litteratur, som et enkelt Aar nu bringer, og Rammerne er derfor udvidede til at omfatte hele Danmark. Ordningen er i Hovedsagen den samme som tidligere. Dog er de mange Meddelelser, som de lokale Aarskrifter¹ indeholder, for en Del samlede under de kulturhistoriske Rubrikker, medens det topografiske Afsnit særligt fremhæver større Arbejder og lægger Hovedvægten paa at redegøre for Bygningernes og de faste Mindesmærkers Skæbne. Nu saa lidt som før kan der tilstræbes Fuldstændighed, men Redaktionen nærer det Haab, at Aarsoversigten ogsaa i sin nye Skikkelse maa være et nyttigt Hjælpemiddel ved Siden af de udførlige Fortegnelser over historisk Litteratur, der fremkommer i Historisk Tidsskrift, og maa virke som et Bindeled mellem den almindelige kulturhistoriske Forskning og de historisk-topografiske Lokalinteresser.

Kulturhistorie.

Sprog og Folklore. — Medens Kalkars Ordbog over det ældre danske Sprog afsluttedes 1907, er der nu af Prof. Wim-

---

¹ Historiske Meddelelser om København, 1907; Fra Frederiksborg Amt. Aarvog, 1906; Østsjællandske Aarbøger, 1901; Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger, 1907; Bornholmske Samlinger, 1906; Svendborg Amt. Aarskrift, 1908; Historisk Aarvog for Thisted Amt, 1906; Fra Randers Amt. Historisk Aarvog. 1907; Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift, 1908; Vejle Amts Aarbøger, 1905; Hardsyssels Aarvog, 1907; Fra Ribe Amt, 1903. (Aarstallet angiver første Aargang).

mers store Værk om Runemindesmærkerne udkommet første Binds første Afd., den almindelige Indledning.¹ Af Videnskabernes Selskab er udgivet Espersen: Bornholmsk Ordbog, med Indledn. af V. Thomsen og L. Wimmer. — Danske Studier bringer som sædvanligt folkloristiske Bidrag; Th. Gravlund skriver om Grundlinjer i Folkekarakteren, Axel Orlík om Loke i nyere Folkeoverlevering, Hjalmar Thuren om Sanglege. — Sml. nedenf. under Samfundsforhold.¹

Antropologi. — Meddelelser om Danmarks Antropologi I, 2. — Carl M. Fürst: Andreas Suneson. En antropologisk Studie. (Ymer 1908). Sml. Berling. Tid. 27/3.

Samfundsforhold. — J. Østrup: Et Gesandtskab til Danmark i det IX. Aarhundrede (Gads Magazin Februar). — Carl Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie I 1661—75. — Axel Nielsen: Specier, Kroner, Kurant. En Studie over den faldende Rigsdalerværdi 1671—1726. (1907). —

Ligesom de krigshistoriske Bidrag i de lokale Tidsskrifter ikke er videre talrige og væsentlig indskrænker sig til nogle Jubilæumsartikler,² saaledes er heller ikke Oplysningerne om de højere Stænders Liv særligt talrige. Hverken Adelsstand, Embedsstand eller Borgerstand er rigt repræsenterede; det vigtigste nævnes i den nedenf. meddelte topografiske Oversigt. Ikke meget større er deres Udbytte vedrørende Kirkehistorie, Gejstlighed og Skolevæsen. Paa dette Omraade har Cand. mag. Ellen Jørgensen i Videnskabernes Selskabs Skrifter skrevet en værdifuld Afhandling om «Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling», og af Kildeudgaver er fremkommet Bind III af pavelige Aktstykker, omfattende Aarene 1431—71, samt første Hæfte af Professor Gertz' Vitæ sanctorum Danorum. For senere Tidens Vedkommende indeholder Kirkehist. Saml. (R. 5 B. 4) Afhandlinger om Separation

¹ Om Trylleruner paa en Benplade, som er fundet i en Middelaldergrav i Lund, sml. Christiania Vidensk. Selsk. Forhandlinger 1908 Nr. 7 og Fornvännén.

² Et Brev om Klemensfejden vedr. Randers (Saml. t. jydsk Hist. R. 3 B. 5), nogle Oplysninger om Prins Kristians Flugt i Wallensteinkrigen (sammesteds, B. 6), en Udtalelse om Hans Rostgaard og Kronborg (Frederiksborg A.), Kampen ved Sjællands Odde (Holbæk A.), Willemoes (Østsjæll. Aarb.), Spaniolerne i Ebeltoft og Ribe (Randers og Ribe A.), Slavekrigen 1848 (Randers og Vejle A.).

tismens Historie, om Pietismen i Vestjylland og om sjællandske Præstekald (Frederiksberg, Fodby, Skørpinge og Faardrup, Magleby og Holtug). Blandt de lokale Tidsskrifter indeholder Holbæks Aarbog en Afhandling om en Præstekone i Grevinge, men ellers er det, bortset fra Smaastykker i Vejle Amts Aarbog, især Hardsyssels Aarbog, der bringer adskillige Smaabidrag om Kirkeforhold, om Skolevæsnets og om Almueoplysningens Historie.

I Følge Sagens Natur er det især Bondestanden, der beskæftiger de lokale Forfattere. Næsten i alle Amtsskrifterne træffer man større eller mindre agrarhistoriske Bidrag, om Slangerups Oldermandsvedtægt 1779 (Frederiksborg A.)¹, om Udmærksjorder og om Sandemænd (Sognefogder, ogsaa kaldet Lensmænd) paa Bornholm, om Hoveri paa Stensballegaard (Aarhus Stift) o. s. v. Hertil slutter sig en Række Biografier af Bønder og Bondesønner, blandt hvilke kan fremhæves Skildringerne af den jydsk Stænderdeputerede Peder Lydersen (Jydske Saml. R. 3 B. 6) af den «kloge Mand» Jørgen Birkebæk (Vejle Amt) og af Justitsraad Hans Wulff til Elkærholm, † 1850 (Ribe Amt). I disse Levnedsløb, der har flere andre Repræsentanter i de nævnte Tidsskrifter samt i Hardsyssel Aarbog, kan man finde adskillige folkløriske Oplysninger, og endnu fyldigere fremtræder disse i flere Skildringer af Bondestandens Kultur i forrige Aarhundrede. Et Arbejde som L. Larsens «Dagligt Liv paa Landet i Nordsjælland» (Frederiksborg Amt) hører til de lokale Tidsskrifters bedste Bidrag. Ogsaa Thannings Erindringer fra Mors (Jydske Saml. R. 3 B. 5) 1834—36 er særdeles interessante; mindre Stykker findes i Østsjæll. Aarb. og i Svendborgs Aarb., og om rent ydre Livsforhold oplyser et Par Registreringsforretninger i Bønderhjem (1792, Holbæk A.; 1807, Svendborg A.) samt en Afhandling om Stevner, Folde m. m. i Kværndrup (Svendborg A.)² Om Amagertørklæder og sjællandske Bondenakker skriver L. Ehlers i Tilskuerens Januarhæfte, og andre Oplysninger om Almuedragter vil man finde i en lille Opsats om Exner (Julebogen 1908).

Af selvstændige Bøger er (foruden A. Christensen: Fyenske Bønders Liv i forrige Aarhundredes Midte. Odense) udkom-

¹ Findes ikke i Bjerger og Søgaards Udgave.

² Paa Oldskriftselskabets Februardag talte P. Lauritsen om Adelhy og Torp (Berling. Tid. 27/2 og Nationaltid. 1/3).

met to tyske Værker, Karl Hoffs Die dänischen Gemeinderechte (Almende und Markgenossenschaft, Feldgemeinschaft, Leipzig 1909) og K. Rhamms Ethnographische Beiträge zur germanisch-slavisches Altertumskunde II, Urzeitliche Bauernhöfe, et meget lærd Værk, der ogsaa omtaler danske Bøndergaarde.¹ — Herhjemme er stiftet Foreningen for Danmarks Folkeminder, der har til Maal at fremme Folkemindestudiet, og som allerede har udgivet to Skrifter, et Program «Fra dansk Folkemindesamling»,² og første Halvbind af «Livet i Klokkergaarden», Skildringer af gammeldags falstersk Bondeliv.

Arkæologi, Arkitektur og Mindesmærker. — Mens Bondekulturen skildres saa flittigt, og stundom saa godt, i de lokale Tidsskrifter, indeholder de langt færre arkæologiske Bidrag. Forhistorisk Arkæologi behandles kun i Thistedaarbogen samt i Aarhus Stifts Aarvog. Ruiner, Kirker og Gaarde synes mere at indbyde til Studium, men selv om der i det følgende skal nævnes en Række Afhandlinger, mærkes det dog i de fleste, at det rent arkæologiske Fag kræver Forudsætninger, som ikke faguddannede vanskeligt naar at udfylde. Litterært set har Aaret i det hele ikke været rigt for den forhistoriske Arkæologi.³ Noget større er Udbyttet for den historiske Tids Vedkommende. P. Købkes gode, lille Folkelæsningsbog, «De danske Kirkebygninger», er udkommet i andet, stærkt ændrede Oplag. I Aarb. f. nord. Oldkynd. skriver Dr. Fr. Beckett om det berømte Relief i Slesvigs Domkirke og Eigil Rothe om romanske Rytterkampbilleder, i «Fataburen» 1908 diskuteres Find i Lunds Domkirkes Krypt,

¹ Husforskningen dyrkes for Tiden med stor Iver i Tyskland, og ogsaa andre Skrifter berører kort danske Forhold. (A. Dachler: Nordische Bauernhäuser. Zeitschr. f. Österreich. Volkskunde samt populære Smaa-bøger i Suiten «Aus Natur und Geisteswelt»).

² Af dettes brogede Indhold kan særligt fremhæves en Række Spørgeskemaer, Skildringer af Folkelivet i Bjerger Herred og for Horsens, Exempler paa Optegnelse af Stednavne og Fortegnelse over enlige Stene, hvortil der knytter sig Navn eller Tro.

³ P. Lauridsen: Historiske og topografiske Oplysninger om Guldhornsfundene (Aarb. f. nord. Oldkynd.). Paa Oldskriftselskabets Februar-møde fremsatte Museumsinspektør Neergaard meget interessante Oplysninger om jydsk Jernalderskeramik (Berl. Tid. ⁷/₈ og Nationaltid. ¹/₃), medens Ass. H. Kjær paa Marts-mødet talte om Stenalders Gravkister (Berl. Tid. ²/₄ og Nationaltid. ¹⁸/₄). — Om skaanske Sten- og Broncealderfund sml. «Fornvännan» 1908.

der snart har samlet en hel Litteratur om sig, i «Gamle svenska Städer», første Hæfte af et Billedværk, som udgives af «Svensk Teknologforenings Afdeling for husbygningskunst», afbildes gammeldansk Bindingsværk i skaanske Købstæder, og to tyske Illustrationsværker, Carl Zetsches «Zopf und Empire von der Wasserkante» (Stuttgart) og Poul Mebes «Um 1800» (München) optager mellem deres Billedstof ogsaa Exempler paa vore smukke Bygninger fra det 18. Aarh. — Foreningen til gamle Bygningers Bevaring har udsendt et Hæfte om «Gammel dansk Bygningskultur», der omhandler det kgl. Bibliothek samt Borgerhuse i Kallundborg, Ribe, Kolding og Horsens. Særligt mange nye bygningshistoriske Oplysninger indeholder det ikke; dets Hovedopgave er at forsvare de gamle Ejendomme, der trues med Nedrivning eller Ombygning.

I Architekten X fremsætter Museumsdirektør Møllerup et Forslag til Lovbeskyttelse for Bygningcr af historisk og arkitektonisk Betydning, hvis Hovedpunkt er, at Ejerne af særligt vigtige Bygninger skal anmelde Ombygninger eller Nedrivninger til de bygningshistoriske Autoriteter, og i Finanslovsforslaget for 1909—10 meddeles Nationalmuseets aarlige Oversigt over dets Undersøgelser og Istandsættelser af Kalkmalerier og Kirkeinventar i Finansaaret 1907—8 (Sp. 1739 f.). Der er undersøgt ny fremdragne Kalkmalerier i tolv forskellige Kirker, og Istandsættelsesarbejder er foretagne i Melby og Sæby paa Sjælland, i Væggerløse paa Falster og i Gjøl ved Vendsyssel; endvidere har Museets Kunstnere været beskæftigede i Aalborg Hospital og i Stillinge ved Sorø. Af Inventargenstande er istandsat syv Altertavler (Vissenbjerg paa Fyn samt Hallund, Serridslev, Langeskov, Holstebro, Vandborg og Vorbasse i Jylland), middelalderlige Figurer i Vissenbjerg og Ho, Krucifixer i Serritslev og Galtrup, Prædikestole i Vissenbjerg og Taars, et Præsteepitafium i Hornslet og Ligsten i Hjermind og Gaverslund. Desuden er der i adskillige Tilfælde ydet sagkyndig Bistand ved Restaureringer, som Kirkerne selv har bekostet (f. Ex. i Rørup paa Fyen) og de foretagne Undersøgelser¹ har paa Grund af Myndighedernes og Menighedernes voxende Interesse for det gamle Kirkeinventar stedse været stigende.

I denne Sammenhæng maa det sluttelig nævnes, at Slesvig-Holstens Provinsialkonservator, Doct. R. Haupt i «Archi-

¹ Blandt disse fremhæves Undersøgelsen af Griffenfelds Grav i Vær Kirke ved Horsens.

tektion. Rundschau» Hefte 12 fremsætter «Betrachtungen über germanische Kunst im allgemeinen und über altdänische Grabmalkunst im besonderen», og at Bind IX af E. F. S. Lunds store Portrætværk er sluttet; det behandler især Epitafiebillederne paa Lolland og Falster.¹

Museer. — Nationalmuseets første Afdeling har udgivet et nyt, kortfattet, men illustreret Katalog over den dansk-forhistoriske Samling, og saavel Frilandsmuseet som Landbrugsmuseet i Lyngby har udsendt Billedhæfter (1907). Iøvrigt har de sidstnævnte to Institutioner faaet deres Bevillinger noget forhøjede. Nationalmuseets anden Afdeling har i Aarets Løb opstillet et Udvalg af sine righoldige københavnske Fund fra Renaissanceetiden. Kunstindustrimuseets Aarsberetning fremhæver med Stolthed flere kostbare Erhvervelser af dansk Porcellæn, deribl. et Stykke fra Fourniers Fabrik; blandt dets Udstillinger bør særligt fremhæves den for Tønderske Kniplinger, hvis Katalog indledes med en instruktiv Fremstilling af denne sønderjydske Industris Historie. Om medicinsk-historiske Museer skriver J. W. S. Johnsson (Gads Magazin Decbr.), at Lægeforeningen herhjemme har taget Initiativet til en saadan Samling, der efter et Aarstids Arbejde tæller c. 4000 Genstande. En anden Fagsamling, et Haandværksmuseum, paatænkes af Haandværkerforeningen i København.

Biblioteker. — H. O. Lange: Biblioteksforhold (Tilskueren Januar). — A. Bjørnboe: Blandt Manuskripter og Inkunabler i det kongelige Bibliotek (Gads Magazin Juli). —

Topografi.

En Bog, hvis Læsning maa anbefales alle topografisk Interesserede, er Prof. Johannes Steenstrups «De danske Stednavne». I kort og koncis Form giver den en ypperlig Vejledning i, hvorledes de danske Stednavne kan tolkes, viser Navnedannelsernes Hovedregler og fortæller derigennem paa

¹ Danske Magazin R. 5. B. 6 aftrykker et Register over Johan Oxes Guld, Sølv og Klæder 1492 og en Fortegnelse over Johan Charisius Indkøb af Malerier og Musikinstrumenter i Nederlandene 1607—8. I Svensk Personalhist. Tidskrift 1908 paavises det, at Jakob Binck, Kristian III's Hofmaler, har portrætteret Gustav Vasa, og i Zeitschrift für Schleswig-Holst. Geschichte findes en Afhandling om Jürgen Ovens, «ein Schleswiger Rembrandt-Schüler».

mange Maader om Folkets Historie. Folkeoplysningsudvalget har indlagt sig stor Fortjeneste ved at udgive dette populære, billige og dog saa lødige Skrift.

København. — Af personalhistorisk Litteratur, som belyser københavnske Forhold, kan fremhæves Kommandør J. J. Paludans Ungdomserindringer (Memoirer og Breve IX), der foruden Skildringer fra Frederiksborg Skole bl. a. fortæller om Marinens Forhold fra 1807 og om Kanonbaadenes lidet kendte Kamp mod Englænderne under Bombardementet. — En engelsk Dames alt andet end smigrende Omtale af København 1795 gengives i Meddel. om Kbhvn. I., i hvilket Tidsskrift desuden Rigsarkivar Secher fortsætter med Bidrag til Københavns Rets- og Kulturhistorie.¹

Carl Thrane «Fra Hofviolinernes Tid» skildrer det kongelige Kapels Historie 1648—1848, væsentlig efter utrykte Kilder. — Gerh. Brammer: Livgarden 1658—1908.

Som allerede nævnt i sidste Aarsoversigt, vedblev Spørgsmaalet om det gamle kgl. Bibliothek en Tid lang at sætte Sindene i Bevægelse. Flere af Landets betydeligste Arkitekter udtalte sig om Sagen (Berling. Tid. 17/1, 18/1 og 19/2 og Architekten X); men de bygningshistoriske Hensyn har som bekendt maattet vige for Rigsarkivets praktisk set saa berettigede Krav. Rigsdagen vedtog, at kun Murene skulde bevares, og sidst paa Aaret gik man i Gang med at nedbryde Træværket i Frederik III's Bibliotheksal, hvis Udstyr delvis skal tages i Brug paa det nye Kristiansborg (sml. Nationaltid. 16/9). En meget udførlig Skildring af den gamle Bygning og dens Historie har Arkitekturhistorikeren Fr. Schjøtt, der ogsaa deltog i Diskussionen (Tilskuerens Januarhæfte), publiceret i Architekten X.

Medens Istandsættelsen af Nikolaj Taarn først lige er begyndt, efter at Borgerrepræsentationen 16/3 endelig havde besluttet sig til at modtage Brygger Jacobsens Spir, er i Aarets Løb Restaureringen af Regensen fuldendt og Buegangen indrettet under den ærværdige Bygnings Façade (sml. Architekten XI, December). Uden at det røde Hus i nogen Maade har mistet sin historiske Karakter, er det lykkedes Bygningsinspektør Martin Borch paa den fineste og decenteste Maade

¹ S. 353 fortælles om Træhesten, der indførtes til Danmark med Lejetroppeerne paa Kristian IV's Tid.

at gennemføre alle de nødvendige Ændringer og at smelte gammelt og nyt sammen til en virkelig Helhed.

Aarets Nedrivningsarbejder har ikke ramt fremragende Privatbygninger; den bedste var Ejendommen for Enden af Lille Regnegade, som indeholdt adskillige gode Rokokointeriorer; takket være Ejernes Imødekommenhed, opbevares disse Bestanddele nu dels paa Raadhuset, dels paa Nationalmuseet, der desuden har erhvervet en anselig Murklump fra et middelalderligt Fæstningstaarn, som har ligget omtrent paa Hjørnet mellem Christian IX's Gade og Gothersgade. Ellers er der ikke fremkommet mange Fund i Københavns Jord; en underjordisk Hvælving i Postgaarden, som blev truffet ved Nedlægning af Rør, tilhører en ret ny Tid og blev ikke nøjere undersøgt, da den har været aabnet et Par Gange i forrige Aarh. (sml. *Natt.* ^{31/8}). Om ældre Iagttagelser giver Kaptajn H. H. Ramsing værdifulde Oplysninger i *Hist. Meddel.* om Kbhvn. I, idet han, delvis støttet paa Rosenkjærs Forarbejder, fortæller om præabsoloniske Spor og om de ældste Gadeanlægs Udførelse; det fortjener at fremhæves, at Afhandlingen indeholder en indtrængende Opfordring til at optage lignende systematiske Jordbundsundersøgelser rundt om i Købstæderne.

Ogsaa paa anden Maade er Byens ældste Historie bleven behandlet, idet P. Lundbye i *Aarb. f. nord. Oldkynd.* endnu engang optager den Diskussion, der i sin Tid førtes mellem O. Nielsen og A. D. Jørgensen, og i Hovedsagen giver O. Nielsen Ret.

«Foreningen af 3. December»s Blade indeholder især Opmaalinger af københavnske Bygninger, Efterslægtens nu desværre truede Gaard paa Østergade, det Gyldendalske Hus, Nikolaj Menighedshus i Vingaardsstræde, det militære Depothus i Overgaden o. V., Acciseboden ved Kristianshavns Port og Bygningen Vodroffsvej 2. — Som et ikke unyttigt Billedmateriale kan endvidere nævnes de fem Serier Postkort af gamle, for en Del nu nedrevne Huse og Gaarde, der er udgivne paa Fritz Benzens Kunstforlag, og som indeholder en Række maleriske og nydelige Prospekter.

Af mindre Bidrag til Københavns Historie maa fremhæves en kort statistisk Oversigt over Byggeriet i Hovedstaden især i det sidste Hundredeaar (*Tidsskrift for Industri*), en Afhandling af H. D. Lind om Søkvæsthuset (*Medd. om København I*)¹

¹ Heri skjuler der sig S. 485 nogle Oplysninger om Børsbygningen.

en Meddelelse om Stenen paa Aaboulevarden (Nationaltid. ²⁴/₈ 1908) samt to særlige Skrifter om københavnske Apoteker, et godt og grundigt Arbejde om Kong Salomons Apotek, der giver fyldige personalhistoriske og bygningshistoriske Meddelelser, og et langt mere kortfattet om Løveapoteket.

Fra et rent æstetisk Standpunkt skriver O. Wanscher om det indre af Ridehuset paa Kristiansborg (Architekten X).¹

Om den Bernstorffske Gobelinsal (sml. II, S. 417) giver Doct. Aage Friis Oplysninger i Tilskuerens Novemberhæfte; de pragtfulde franske Gobeliner, der blev vævede i 1750'erne efter Kartoner af Boucher, er virkelig solgte, og Kong Georgs Palæ har mistet sin fornemste Prydelse. «Det skete maner os til at drage Omsorg for, at de kunstnerisk og værdifulde blandt vore kulturelle Mindesmærker, men selvfølgelig ogsaa kun disse, standses paa deres Vandring fra danske Slotte og Borgerhjem til rige Privatmænds Samlinger i London, Paris og Berlin.» I denne Forfatterens Slutningssætning er der maaske et Sideblik til det meget omdisputerede Christian VI-Gobelin, der præsenteredes paa Udstillingen «Fra gamle Hjem» og afbildedes i dennes Katalog. Det kritiseredes skarpt af Bering-Liisberg (Berling. Tid. ¹⁹/₁₀), fire kyndige Museumsmænd erklærede det for et tarveligt og som Kunst værdiløst Arbejde (Politikken ²⁴/₁₀), og endelig er det i Hist. Aarb. for Frederiksborg Amt (S. 70) i Engelstofts Beskrivelse af sit Besøg paa Hørsholm 1797 oplyst, at Gobelinet dengang hang i Karoline Mathildes Audiensgemak paa det nordsjællandske Slot, og at det altsaa ikke, som Traditionen vilde paastaa, stammer fra Kristiansborg (sml. III, S. 440).

Et stort og righoldigt Bidrag til Hovedstadens Historie er den Bog om Københavns Havn, som Havnevæsnet har udgivet ved Arkivsekretær G. L. Grove; den er udstyret med nydelige Illustrationer, hvoribl. den første korrekte Gengivelse af det ældste Københavnskort, og Teksten indeholder i populær Form adskilligt nyt; vi nævner i Flæng den Oplysning, at Knippelsbros Navn ikke kommer af noget Personnavn, men af Ordet «Knippel», en rund Træstamme. Men saa smukt dette Arbejde end er, overstraales det dog af det med Understøttelse af Kommunalbestyrelsen udgivne Storværk om Københavns Raadhus, der væsentlig behandler den nye Bygning, men dog ogsaa medtager Byens ældre Raadhuse, og blandt

¹ Sml. en kritisk Bemærkning i Architekten XI. S. 297.

hvis ypperlige, af Værkets Udgiver Xylograf F. Hendriksen udførte Billeder der findes adskillige ældre Prospekter.

Sjælland. — Foruden den nysnævnte Meddelelse om et Besøg paa *Hørsholm* Slot indeholder «Fra Frederiksborg Amt» bl. a. et Foredrag af Prof. Hans Olrik om *Asserbo* Ruiner, en Opsats om *Slangerup* Kloster og en Afhandling af Lærer L. Petersen, der slaar til Lyd for et Museum i *Helsingør* og giver værdifulde Oplysninger om Byens Lavssager.¹ Over den bekendte Lars Baches Grav er der sat en ny Mindesten. — Paa *Søborg* Ruiner, der i nogle Aar har henligget i en ret sørgelig Forfatning, har Nationalmuseet istandsat et lille Stykke af Ringmuren; Prøven viser, hvor meget Ruinen vilde vinde, og det maa stærkt beklages, at der ikke er Midler til at fortsætte Arbejderne. — Opmaalinger af Porthuset paa Selsø og af Døbefonten i Uvelse findes mellem 3. Delens Blade. — Ved et Foredrag i Oldskriftselskabet ²⁴/₃ fremsatte Bering-Liisberg, at Helene Kildes Navn stammer fra Esbern Snares Hustru Helene (Nationaltid. ⁴/₃).

Professor J. Kornerup i *Roskilde* er endnu en Gang vendt tilbage til sine gamle Studier og har i Aarb. f. nord. Oldkynd. publiceret en lille Afhandling om, hvorledes Domkirkens Spir saa ud før 1635. Iøvrigt har en Plan om at flytte Hertug Kristoffers Gravmæle ned under Korgulvet fremkaldt en polemisk Bemærkning fra Professorens Side (Berling. Tid. ⁹/₁₁), og ogsaa paa anden Maade har Domkirken været omtalt, idet der har været ført en Diskussion om Frederik V's Kapel (Berl. Tid. ¹⁴/₁₁ og ¹⁶/₁₁). Natten til ²⁸/₁₂ foregik det uhyggelige Gravrøveri af Kongekisternes Guldkrandse, som Tyvene dog heldigvis ikke fik Lejlighed til helt at ødelægge før Paagribelsen.²

I *Køge* er der sket det mærkelige, at man i Kirkestrædet har opdaget en lille Bygning fra 1527, der saaledes viser sig at være Danmarks ældste daterede Bindingsværkshus. Da ingen havde været klar over dets Alder, var det bleven dømt til

¹ I *Helsingør Avis* ¹/₂ refereres en Generalforsamling i Frederiksborg Amts historiske Samfund, ved hvilken Chr. Ax. Jensen holdt Foredrag om Byens Snedkere og Billedskærere i 16.—17. Aarh. I samme Numer af Bladet optrykkes *Helsingørs Vægtters* for 1685.

² L. Heuer: Udsigt over Roskilde Domskoles Historie. Skoleprogram 1906.

Nedrivning; men ved en af Nationalmuseet foretaget Undersøgelse blev dets Betydning fastslaaet, og det lykkedes derefter at gennemføre dets Istandsættelse, der væsentlig er bekostet af de til Køge Museum bevilgede Midler; Nationalmuseet ydede ogsaa sit Bidrag, og Kommunen stillede sig som Ejer imødekommende mod de historiske Krav, saa at den mærkelige lille Bygning nu i restaureret Stand sætter sit Præg paa det gammeldags hyggelige Kirkestræde (sml. Østsjællands Avis $\frac{1}{5}$, $\frac{22}{5}$ og $\frac{4}{6}$; Østsjællands Folkeblad $\frac{7}{6}$ samt Østsjæll. Aarb.)¹

Til Erhvervelse og Istandsættelse af de middelalderlige Bymure i *Kallundborg* opførtes paa Finanslovsforslaget for 1909—10 et Beløb paa 20,000 Kr., der nu er bevilget af Rigsdagen. I Holbæks Amts hist. Aarb. redegør Arkitekt C. M. Smidt for de foreløbige Resultater af Nationalmuseets Arbejder for Ruinerne og de gamle Bygninger omkring Kirken, og at de historiske Interesser i Byen stadigt er levende, viser sig bl. a. deri, at der $\frac{27}{3}$ stiftedes en Museumsforening.

Rersøes Historie behandles paany af Th. Gravlund i Holbæk Amts Aarbog, og om *Højby* Kirkes Kalkmalerier meddeles et Foredrag af Prof. Kornerup i Kirkehist. Saml. R. 5 B. 4.²

I Sommerens Løb afholdtes i *Sorø* en historisk Udstilling. — Hist. Tidsskrift R. 8 B. 1 bringer en Afhandling af Jørgen Olrik om et Par forklædte Stednavne hos Sakse, hvori det søges paavist, at Navnene Andvorskov og Hulby forekommer omskrevne i Grammaticus' snørklede Latin; og at Bjørnved (Bjernede) var det gamle Navn paa hele den store Skovstrækning om Sorø.

Til Nationalmuseets Vedligeholdelsesarbejder paa *Vordingborg* Ruiner bevilgedes paa Finansloven 1908—9 8000 Kr. — Berling. Tid. $\frac{7}{2}$ fortæller, at det i *Stege* har været Skik hvert

¹ Den nye Vor Frue Kirke ved *Roskilde* (Architekten X). — Gravskrifter fra *Gladsaxe* (Kirkehist. Saml. R. 5 B. 4). — Alterkalk i *Ejby* (Østsjæll. Aarb).

² I Sml. til jydsk. Hist. og Top. R. 3 B. 6 S. 12 f. oplyses, at hanseatisk Gods, der var strandet paa Skagen 1418, blev oplagret paa *Kallundborg* Slot. Amtsaarbogen indeholder bl. a. en Afhandling om Byfoged Bierfreund i *Hollbæk*, en lærerig Skildring af en Embedsmands Kaar paa Frederik 6.s Tid.

tiende Aar at nedtage og afpudse en i Kirken ophængt Model af Just Juels Flagskib Justitia, der deltog i Kampen under Rygen 1715, og at denne Tiaarsfest nu paany fejredes $\frac{3}{2}$. — Paa *Gisselfeld* er der fundet Grundstenene af et Taarn, som hører til Peder Oxes store Udbygninger.¹

Bornholm. — Øen har i 1908 mistet sin Historieskriver, J. A. Jørgensen i Rønne, som endnu i 1907 udgav en bornholmsk Series Pastorum og i 1908 et Manuskript om Lensmænd og Kommandanter paa Bornholm (Bornh. Saml. III). — *Rønne Kirke*, som paatænkes nedrevet, afbildes i Architekten X.

Lolland-Falster. — I den nysnævnte Afhandling af Jørgen Olrik tydes den «publica munitio», det fælles Virke, hvori Falstringerne maatte søge Ly for den vendiske Flaade, som et Voldsted ved Landsbyen *Virket*.

Paa en Udstilling i Maribo Museum (aabnet 19/9) fandtes et Stamhuset *Engestofte* tilhørende Haandarbejde af Eleonora Kristine Ulfeld.²

Fyen. — I *Odense* har Nationalmuseet undersøgt og opmaalt en Bindingsværksbygning fra Tiden c. 1600, liggende i Skomagerstræde; skønt det var en af Byens sidste Bindingsværksfaçader, maatte den dog vige for en moderne Forretningsbygning.³ Større Udbytte har Museets Arbejder i *Nyborg* givet. Ved en Istandsættelse af Præstegaarden Syd for Kirken viste det sig, at dennes Mure stammer fra Middelalderen, og ved en nøjere Undersøgelse fremkom Rester af smukke middelalderlige Vinduer, saa at Bygningen utvivlsomt er Danmarks ældste Præstebolig — den nævnes som saadan allerede paa Dronning Margretes Tid. — De fundne Enkeltheder blev med Nationalmuseets Bistand saa vidt muligt istandsatte, og Præstegaarden slutter sig nu smukt til Kirken og til den ærværdige

¹ Mindre Oplysninger om *Faxe*, *Højelse* og *Tureby* Kirker findes i Østsjæll. Aarb. — Illustr. Tid. 1906 (B. 47 Nr. 46) indeholdt en Opsats af Prof. Magn. Petersen om et Krucifix fra *Elmelunde* paa Møen (nu i Nationalmuseet).

² K. Carøe: De medicinske Hofstater paa *Nykøbing* Slot (Ugeskrift for Læger Nr. 50—51). — Et Kongebesøg paa *Aalholm* 1585 (Ill. Tid. 1906 B. 47 Nr. 49).

³ Om *Kerteminde* Raadhus og om et hæsligt ombygget Hus i *Bogense* sml. Architekten X.

Korsbrødregård, hvis Mure Ejeren for nogle Aar siden har ladet rensede (sml. C. M. Smidt i Architekten XI). Ogsaa selve Nyborg Kirke underkastes for Tiden en Istandsættelse af Arkitekt Colding, som i det Indre har genfundet Murpillernes oprindelige Fodstykker. — Der er i denne Aarsoversigt, 250 Aar efter Nyborgs Besættelse af Svenskerne, Grund til at mindes den saakaldte Svenskeringsning, der hver Aften Kl. 9³/₄ lyder fra Kirketaarnet.

Paa Fyen har Nationalmuseet endvidere ladet foretage Undersøgelser i *Faaborg*, hvis gamle Huse er blevne fotograferede; det har opmaalt Finstrup Kirkeruin i *Diernisse* Sogn og et middelalderligt Stenhus i *Horne* Præstegaard, to Mindesmærker, der begge vil blive fredlyste.

Et Par værdifulde Danefæfund er gjorte paa Øen; i Staaby er der fundet to Guldarmringe fra Bronzealderen og i Allesø en byzantinsk Guldmønt med Kejser Constantius II's Billede fra Tiden 324—61 (sml. Nationaltid. 18/5).

Hovedgaarden *Holstenshus*, i hvis Indre der fandtes en Række smukke Renaissanceportaler, er ødelagt ved Ildsvaade. Om *Holckenhavn* giver Baron C. E. Holck nogle Meddelelser i *Hist. Aarvog for Svendborg Amt*, hvis første Bind er udkommet i 1908.¹

Jylland. — «Samlinger til jydsk Historie og Topografi» (R. 3. B. 6) indeholder bl. a. en interessant Afhandling af Dr. Villads Christensen om hanseatiske Strandinge paa Jyllands Vestkyst fra Tiden c. 1500, og sammesteds er gengivet Laurits Engelstofts fornøjelige Dagbog fra hans Rejse i Jylland 1805. — E. Bjørkman: Über den Namen der Jüten. Engl. Studien B. 59 Hæfte 3.

I September brændte de gamle Ladebygninger paa *Voergaard* i Vendsyssel.

Ildebrand har desuden ødelagt en gammel Bindingsværksbygning i *Aalborg*, det saakaldte Maren Turis Hus i Maren Turisgade, der nedbrændte Juli 1908. Til Gengæld er et Bindingsværkshus fra 17. Aarh. genopbygget i Byen, idet det

¹ Om forskellige Forhold paa *Ærø*, især om de tidlige Ægteskaber, der medførte, at de unge Ægtefolk ofte blev boende hjemme de første Aar efter Brylluppet, fortælles i en Afhandling om den dansk-amerikanske Præst Claus S. Clausen (Kirkehist. Saml. V, 4, S. 283). Ss. S. 154 om Præsteforhold i *Magleby* paa Langeland (Svenskekrigens Tid).

forhenværende Posthus er flyttet fra Hj. af Algade og Adelgade til en Plads ved Vor Frue Kirke og nu indrettes til Folkebibliothek. Der næres Planer om at erhverve Apoteket, Jens Bangs berømte Stenhus, til Raadhus (sml. Politiken ^{27/5}).

Paa Finanslovforslaget 1909—10 er der opført 6000 Kr. til Erhvervelse af *Dueholm Kloster* til Museumsbygning for Mors, og da Nykøbing Kommune har tilsagt et lignende Beløb, er Planens Gennemførelse sikret. Hist. Aarb. for *Thisted Amt* indeholder mellem en Række topografiske Smaa bidrag Oplysninger om Hanherrederne og om Herregaarden Todbøl.

I en Aarrække har Herredsfoged Chr. Krabbe foretaget Undersøgelser- og Istandsættelsesarbejder paa *Hald Ruiner* ved Viborg. Undersøgelserne har hidtil dog kun drejet sig om «Bispens Hald», mens den store Voldbanke, som Traditionen har kaldt Niels Bugges Hald, først iaar har været Genstand for en af Nationalmuseet støttet Undersøgelse, hvorved det virkelig lykkedes at finde middelalderlige Murrester. — De Planer om at frede *Spottrup*, for hvilke Nationalmuseet længe har arbejdet, har atter iaar været fremme, men Aarets politiske og økonomiske Ulykker har hindret Gennemførelsen af de store og kostbare Planer (sml. Berling. Tid. ^{12/2}).

I *Randers*, om hvis tidligere Gæstgivergaarde Arkitekt F. Uldall giver fyldige Oplysninger i Jydske Saml. (R. 3. B. 5), er den saakaldte Herman Rohdes Gaard paa Hj. af Raadhus-torvet og Hovmeden, en Bindingsværksbygning fra 1640, blevet ødelagt ved Ombygning.¹ — I *Ebeltoft* er Istandsættelsen af Byens lille Raadhus fuldendt; Arbejdet er bekostet af Staten og foretaget under Nationalmuseets Kontrol. — Om Bondegaarden *Ogstrup* i Mejlby S., hvis Historie kan følges tilbage i 1400'erne, og hvis Ejere da var saa velhavende Bønder, at de kom nær op til Adelen, skriver Cand. S. Hansen i *Randers Amts Aarb.*, hvori der desuden berettes om det historiske Samfunds første Sommermøde, paa *Kalø*. — I *V. Tørslev Kirke* har en ung Arkitekt, Claudi-Hansen, fundet nogle Planer, der antages at stamme fra den ældre Middelalder. (Nationaltid. ^{21/8}).

Den sidst fundne Runesten i *Aarhus* beskrives af Prof.

¹ I Amtsaarbogen skriver Kammerherre Stemann om den berygtede Bodil Steens, Peder Sprechelsens Husholderske paa Dronningborg (Majestætsfornærmelsessag 1711).

Wimmer i Aarhus Stifts Aarb. — Domkirken opmaales og undersøges for Tiden af Arkitekt Kampmann, som heri bistaas af Translatør P. Holm. Ved Gravninger er det lykkedes at fastslaa Korets oprindelige Grundplan, der har haft tre Apsider, adskilte af Kapeller med lige Mure; ogsaa paa anden Maade vil disse Undersøgelser, der fortsætter og fuldender et af Nationalmuseet paabegyndt Arbejde, kaste Lys over Kirkens indviklede Bygningshistorie (Architekten X). Domkirkeinspektionen har endvidere ladet den i Kirken bevarede middelalderlige Urskive, som bærer den sidste katolske Biskop, Ove Billes Vaaben, omhyggeligt istandsætte af Nationalmuseets Restaurator Eigil Rothe. — Grundgravninger paa Hj. af Lilletorv og Badstuegade har bragt middelalderlige Mure og Pælesætninger for Dagens Lys; Murene tilhører vistnok Byens gamle Badstue, og Pæleværket er endnu ældre (Nationaltid. ²⁰/₅). Paa Lilletorvs anden Side, i Immervad, er der gjort et stort Møntfund, 5761 Sølvpenge fra Tiden henimod 1400, nedlagte i en Sten-tøjskrukke; i Danefægødtgørelse modtog Finderen 783 Kr. Paa dette sidste Sted foretoges Gravningerne i Anledning af en stor Nybygning, der skal afløse den gamle Hjørnebygning, en Bindingsværksgaard fra 1597. Denne anelige Bygning vil dog ikke derfor forsvinde, men den er ved Samarbejde mellem Aarhusmuseet og Landsudstillingen genrejst paa Udstillingsterrænet, hvor den til Sommer vil rumme en Række historiske Interiører; Nationalmuseet har ydet Vejledning og Bistand, men der er Grund til at fremhæve, at alle Udgifter afholdes af de Aarhusianske Institutioner, ligesom hele Planen er udgaaet fra Aarhus selv; det er et godt Vidnesbyrd om de historiske Interessers Styrke! Endelig er Aarhus Fruekirkes Spir fornyet nøjagtigt i dets gamle Form, og i *Horsens* er Vor Frelsers Kirke undergaaet en mindre Istandsættelse. — Et Par Afhandlinger i Aarhus Stifts Aarbøger¹ behandler *Skanderborg'ske* Forhold (Købstadlivet for 100 Aar siden, Frederik 6's Mindesmærke), og desuden er der udkommet en særlig Bog om Byens Historie, skrevet af L. Thane.

Langt fyldigere er dog det Værk om *Koldings* Historie, som P. Eliassen har begyndt at udgive, og som tegner til at blive et grundigt og omhyggeligt Arbejde. Andre Bidrag til

¹ Heri desuden en Afhandl. af Chr. A. Jensen om Thestrup-Epitafiet i *Maarslet*, der for et Par Aar siden blev istandsat under Nationalmuseets Ledelse.

Koldings Historie har Vejle Amts Aarb. bragt, saaledes en Afhandling om Dronning Dorothea paa Koldinghus og en udførlig, illustreret Fortegnelse over alle Byens Husindskrifter; dette sidste nyttige Arbejde, der er samlet af Kæmner J. O. Brandorff, burde efterfølges i andre Købstæder, ikke mindst paa Grund af sin Paalidelighed og Fuldstændighed.¹ — Under *Brande* Skole fandtes i August Maaned en Del Mønter og Sølvknapper fra Frederik 2's Tid, der som Danefæ er indleveret til Nationalmuseet. Ogsaa i Kolding selv er der gjort et ganske interessant Fund af en halv Snes middelalderlige Metalspænder.

Endnu et Danefæ-Fund er gjort i Nærheden af *Ribe*, ved «Trojels Knæ», hvor der ved Markarbejde fremkom fem smaa Bægre fra Vikingetiden. I selve Ribe har Nationalmuseet ladet foretage en Prøvegravning paa Slotsbanken, for hvis Resultater Ass. Chr. Axel Jensen gør Rede i Ribe Stiftstid. ²⁷/₆. — *Thorstrup* Kirkeklokke har været Genstand for en underlig Strid; da den gamle Klokke fra 1599 var revnet og skulde omstøbes, afhændede Støberiet den til Aarhus Domkirke og leverede i Stedet nyt Metal (paa samme Maade, som naar Nationalmuseet ønsker at erhverve en gammel Klokke); imidlertid var Ordningen dennegang truffet uden Kirketiendeejerens Samtykke, og da denne i vidtdreven Pietetsfølelse ønskede at faa det gamle Metal brugt i den nye Klokke, maatte den gamle trods alt i Smeltediglen! (Nationaltid. ¹⁴/₆ og ⁶/₁₁.)²

Til en ny Museumsbygning i *Herning* bevilgedes der paa Finansloven 1908—9 31,500 Kr. — ¹⁸/₁₁ nedbrændte *Heldum* Kirke ved Lemvig; heldigvis undgik den mærkelige middelalderlige Klokke Ødelæggelsen.

Færøerne. — Thuren: Folkesangen paa Færøerne.

¹ Iøvrigt indeholder Vejle Amts Aarb. Bidrag om Livet i *Fredericia* Latinskole, om *Nygaard* og Præsteindberetninger fra 1687 om *Almind*, *Eltang* og *Vilstrup* Sogne.

² Blandt mindre Bidrag J. Madsen: *Kærgaard*. Ribe Amts Aarb. 1908. — Sammesteds «Vers fra et Apotekerbryllup i *Ribe* (1708)» og et «Signet, fundet ved *Løborg*», der viser sig at have tilhørt Hertug Balduin 4. af Flandern (988—1035). Blystemplet er nu i Nationalmuseet

Smaastykker.

Fra Skaanes Gilder og Lav.

Hr. Dr. phil. J. Lindbæk har velvillig gjort mig opmærksom paa, at der i Langebeks Diplomatarium findes et Brev af 17. November 1516 fra St. Knudsgildet i Landskrone. Brevet lyder saaledes:

Vij na gescrewen Hermen Skrappemeyer, borgemestere to der Landeskronen, ollermann in sancte Knvdz laghe, Jep Jenson, radman vnde stolsbroder tome syllefften laghe, don allen withlyck myt desse vnsen appen brewe, dat wij fan alle synte Knvts lagis brødere wegen gynnen vnde tosteden den dydesken kopman hyr to der Landeskronen, dath see ens des jares sketen skollen na dem fogell vp synte Knvts pappegoyene bom for dat gelth, dat see vns dar to to hylppe gewen, vnde fryntskopp, se vns dar to bewysset hebben vnde noch meer don willen; hyr skall en nemanth int thegen segen effte don, dat dit so in der warheyt sy, so lathe wii forgescrewen des førbenømeden lages ingesegell drøcken neden an dessen breff fan aller synte Knvts brøder wegen hyr to Landeskronen. Gegewen vnde gescrewen to Landeskronen anno domini MDXVI des mandages naa synte Marten.

Langebek har noteret paa Afskriften: «Orig. chartac. ex archiv. civit. Rostoch 1754» samt «Sigillum inferius impresum». Dette Brev, der viser en nær Forbindelse mellem Gildet og Byens tyske Kjøbmænd, er formentlig det eneste hidtil kjendte Brev fra dette St. Knudsgilde, der forøvrigt ikke kan betragtes som noget gammelt Gilde. Landskrone var jo

den Gang en forholdsvis helt ny By. Den i Brevet nævnte Papegöjestang peger muligvis paa, at Gildet væsentlig har været et Skydeselskab. Gildets Segl ses i mine «Danske middelalderlige Gildesegl» (S. 11). —

For 4 à 5 Aar siden fandt Hr. Stud. art. Knud Svendsen i Anlægget ved Ringsted et noget medtaget Signet, af hvis Indskrift han velvillig har sendt mig et Aftryk. Den gjengives i hosstaaende Afbildning, og Omskriften i den lyder herefter: «(SIG)ILLVM . AVRIFABROR(VM). CIVITATIS . YD . . .» Da de sidste to Bogstaver næppe kunne pege paa nogen anden dansk By end Ystad, maa Signetet ganske sikkert have tilhørt

Guldsmedelavet i denne By. I Seglet ses yderligere Guldsmedenes Helgen St. Loye i hel Figur med en Hammer i højre og en Bispestav i venstre Haand, med hvilken han tillige som «Skiltholder» holder et Skilt (Skjold), hvori ses en stor Laag-pokal (Velkomst), ganske som i de københavnske Guldsmedes Segl (C. Nyrop: Danske Haandværkerlavssegl, S. 6, 21). Det københavnske Lavs Segl kendes fra 1584, Seglet fra Ystad gjør Indtryk af at være noget

ældre. I dem begge er der paa Helgenens højre Side afbildet en Gjenstand, der formentlig er en Boraxbøsse. — Om hvorledes Signetet er kommet fra Ystad til Ringsted, kan Intet oplyses. Naar der er blevet gjort opmærksom paa, at der ved den i 1901 begyndte Restavrering af Ringsteds gamle Kirke er blevet kjørt Fyld fra denne ud til Byens ovennævnte Anlæg, og at Signetet muligvis derved er blevet ført ud i dette, er der ikke herved naaet Noget, ti saa maa der igen spørges om, hvorledes Signetet er kommet i den Jord, som har ligget i Kirken. Og det er selvfølgelig ogsaa kun en løs Gisning, naar der saa svares: Jo, Ringsted kan i gamle Dage have faaet Grus fra Skaane, og med det kan Signetet, som dets Ihænderhavere maa have tabt, være bragt dertil. Der oplyses i Virkeligheden Intet herved. — Kan der mon have været skaanske Guldsmede i Ringsted? — Nu er Signetet overgaaet til Nationalmuseet.

C. IV.

Gavebrev fra 1659 paa Rentemester Henr. Müllers Gaard.

Efter C. F. Allens Papirer (Pakke 16-25) i det kgl. Bibliotek gjengives her en Afskrift af et «Gavebrev» udstedt af Carl X Gustaf. «Danske Råntemästarens huss» er den nuværende «Efterslægtsselskabets Skole» paa Østergade, der som bekendt er bygget af Rentemester Henrik Müller 1640 og beboedes af Rentemesteren selv. Allen har afskrevet Aktstykket i Stockholm og skrevet paa Afskriften: «Collat: med Originalconceptet». En Gjengivelse paa Dansk findes i Dagbladet «København» for 22. Jan. 1909.

H. Mortensen.

Donation för Råntmästaren Börje Olufson Chronberg paa Danske Råntmästarens huss och mobilier i Kiöpenhamn belägit. Datum Chronenburg 29 Januar 1659.

Wij Carl Gustaff etc. giöre vitterligit, at wij af särdeles gunst och nåde hafve undt skänckt och gifwit, efftersom wij härmedh och i dette vårt öpne bref Kraft unne skäncke och gifve vår troo Man och Råntmästare Edell och Wålb: Börje Olufson Chronberg Kongens i Danmarcks Råntmästares huss i Kiöbenhafn belägit med alla dess meubler och appertinentier, ehvad namn thet hälst hafwa kan, at niutha, bruka och behålla sigh til gagn och godo, såsom annor sin propre egen-dom; Wij biude (sic) och befalla förthenskuld alle som thet angår och oss elliest med härsamheet och Lydno bypliigtade äre, at tillfoga eller tilfoga låtha honom Börje Olsson Chronberg häremoot nogot meen, hinder ellar forfång i een heller annan måtto.

Till yttermehrre wisso etc.

Carl Gustaff.

Klokkestøber M. C. Troschell.

Angaaende den i Tidsskriftets forrige Bind S. 572-73 omtalte Klokkestøber M. C. Troschell har Hr. Pastor John M. Møller i Kjærum ved Assens oplyst, at der i Kjøbenhavns Adresseavis for Mandag den 17. Marts 1760 findes følgende Meddelelse: «Klokkestøber Troodshilds (sic) Kone, som for nogen Tid blev skudt af Tjeneren, døde i Fredags [d. v. s. den 14. Marts].» Den Hustru, der satte Mindet efter Troschell ved hans Død i 1783, har altsaa været hans anden Hustru. —

Naar han i Gjengivelsen af Gravmindets Indskrift er kaldt «Rothstück und Glockengiesser», er det en Fejl; der skulde have staaet: «Roth-, Stück- und Glockengiesser», d. v. s. Bronze-, Kanon- og Klokkestøber; denne Rettelse skyldes Hr. Oberst H. W. Harbou.

Fra Frantz Henrich Müllers Barndom.

Til de Oplysninger om Apoteker Frantz Henrich Müller, den kongelige Porcellænsfabriks bekendte Stifter, som findes i min Biografi af ham i Personalhist. Tidsskr. 4 R. IV og i E. Dams «Christianshavns Apotek 1707-1907» (se nærværende Tidsskrifts forrige Bind S. 424), skal her føjes et Par hentede fra Skiftet efter hans i Marts 1746 afdøde Fader, Materialforvalteren ved Holmen, der ogsaa hed Frantz Henrich Müller, Skiftet findes i Søetatens Skifteprotokol Nr. 42, 1745-49, Fol. 593-648, Hr. Pastor A. Jantzen i Gjentofte har velvilligt gjort mig opmærksom paa det. — Ved Skiftets Begyndelse mødte den Afdødes Broder August Emanuel Müller og en Svoger Sr Christian Ulrik Ehlers. Den førstnævnte var de tre efterlevende Börns Formyndere efter Loven, men da han ikke var bosiddende i Kjøbenhavn, paatog deres Morfader Kjøbmand Otto Christian Ehlers sig Formynderskabet. De tre Börn vare Frantz Henrich Müller (f. 1732), Otto Christian Müller (f. 1734) og Christiane Dorothea Müller (f. 1735); to vare døde, Louise Sophie Müller (f. 1728, Frue Kirkebog) og Louise Augusta Müller (f. 1737, St. Petri Kirkebog). Ved det sidstnævnte Barns Fødsel døde Moderen Øllegaard Christiane, f. Ehlers, og Enkemanden førte derefter Hus med Anna sal. Frigast's som Husholderske og dennes Datter Anna Margrethe Hofmeiers som Stuepige, den første fik 15 Rd. i aarlig Løn, den sidste 14 Sldr., og de vare begge endnu i Tjenesten, da deres Husband døde ni Aar efter.

Da det gamle Hjem i Overgaden oven Vandet nu opløstes, kom Datteren Christiane Dorothea i Huset hos Bogholder R. Hildermann, og de to Sønner kom til Morfaderen, der ejede et Hus i Trompetergangen, et Stræde paa Slotsholmen; allerede 1719 boede han her med Hustru og sex Börn (Krigsstyrs Regnskab 1719, jfr. G. L. Grove: Kbhvn. efter Branden 1728, S. 174). Af Boet kan man se, at der ikke har været

sparet paa Börnenes Undervisning; der udbetales forskjellige Beløb til «Börnenes Informator» Peter Saar Mathiesen, til Otto Christians Informator i Latin Studiosus Niels Stub, til Regne- og Skrivemesteren Niels Bentzen, til to Tegnelærere (Ritzmestere) S. S. Weyse og J. D. von der Wisch og saa endnu til en Informator i Skrivning og Regning Petersen. Da Boet i December 1747 sluttedes, fik de to Sønner hver som deres Arvepart 2302 Rd. 3 Mrk. 3 Sk. og Datteren 1151 Rd. 1 Mk. 9 Sk. Allerede forinden havde imidlertid den ældste af Sønnerne, den senere saa bekendte Materialist og Administrator ved Porcellænsfabriken Frantz Henrich Müller, forladt sin Morfaders Hus, saaledes som det ses af følgende Post i en Regning, denne fik betalt i Boet: «For Kost, som den ældste Søn Frantz Henrich haver nydt hos mig fra den 12. Maj 1746 til den 12. Juli næstefter, da han kom i Tjeneste hos Hr. Apoteker Hagen, ugentlig 1 Rd.» (det blev i Alt 8 Rd.). Altsaa den 12. Juli 1746 tiltraadte han, ikke fuldt fjorten Aar gammel, sin Tjeneste som Lærling paa Kong Salomons Apotek paa Østergade hos Apoteker Bernhard Hagen.

C. N.

Dansk Peberrod.

Nedenstaaende livlige Meddelelse er skreven c. 1850 af fhv. Lærer i Jægersborg og Organist i Gjentofte Poul Erslev (f. 1770, † 1859), der den Gang var omtrent 80 Aar. Han var en sjælden kraftig og dygtig Mand, der ikke alene havde styret sit Lærekald godt i over 50 Aar (1795-1849), men ved Siden af Skolegjerningen havde drevet og endnu drev et interesseret Havebrug. Han var saaledes den Første, der her i Landet avlede saa store Sellerier, at de kunde bruges til «fyldte Sellerier», og sin Peberrodsdyrkning drev han saa vidt, at han naaede at forsyne hele Kjøbenhavn med Peberrod. Landhusholdningsselskabet hædrede ham ved at tildele ham en Medalje og et Sølvbæger (se Jacob Erslev, et Mindeskrift, udg. af hans Børn, 1904, S. 42).

Da flere ufornuft[ig]e og udanksindede Mennesker i vort velsignede danske Fædreland ikke skamme sig ved at yttre: at Dyrkningen af Dansk Peberrod her i Landet er ufordelagtig og unødvendig, vil jeg her i Korthed bevise det Modsatte.

I Aaret 1818 indførte Skipper Wulff fra Harborg, som sædvanligt, 7000 L $\mathbb{R}$ hanoveransk Peberrod her til Urtekræmmerne i Kjøbenhavn, af hvilket Quantum en Deel gik til Norge, Sverring (1) og Rusland. Jeg, som stedse har haft en inderlig

Lyst til at fremme Havedyrkning og Agerbrug, og som her ved paa flere smukke Maader er bleven opmuntret af det kongl. Landhusholdnings-Selskab, som ogsaa af Havedyrknings-Selskabet, fik nu det Indfald, ogsaa at gjøre Forsøg i Peberrodsdyrkning, liig de Tydske, og mente herved at fortrænge Indførsel af dette Product, liig Indførsel af Kartoffler, Ronkelroer og slige, for Fædrelandets Held velsignede Producter. Men Bah! Her kom de danske Tydskere og troede, at saadant Galskab var uhørt af en Skolemester, som var fød ved Aarhus! vel sandt, var min Afsætning heraf paa Torvet ussel, og lignede ikke Afsætningen af mine andre Haveproducter, som jeg i fire Aar afsatte paa Kongens Nytorv, og som ikke een Eneste af Gartnerne i den Tid søgte at undertrykke. Men da en Justitsraad¹ fik det Indfald, i det femte Aar, at bringe Kartoffler ud til Hesten paa bemeldte Torv, saa blev Handelen der, som den efterhaanden er nedflyttet til Amager-torv. Men min Danske Peberrod! O, den fandtes usælgelig, og det høie Rentekammers Personale saae med egne Øine, at 300 L^W Peberrod laae i Juni Maaned forraadnede i General Friboes² Kjelder i Jægersborg. Dog, derved tabte jeg ikke Modet, og om Efteraaret i 1821 gik jeg til Dhrr. Urtekræmmeres Laugs-Førmænd Hofmeyer³ en Torsdag med en Prøve af min danske Peberrod, og bad ham købe nogle Pund, og hvis han da fandt Samme velmagende, da at anbefale mit Product; thi det er egentlig i Urteboder, hvor Peberroden afkjøbes. Men min Gud og Fader! Hvor denne opblæste Tydsker blev forbittret!: «gaae De ad Helvede till udbrød han, hvem køber vel dette danske Skidt! Vi have jo den velmagende Tydske! Gaae sin Vej!» Om Løvedag stod i Adresseavisen⁴: at Organist P. Erslevs Vogn holdt Kl. 10 i Lille Kongensgade uden for Urtekræmmer Hofmeyers Boutik med Peberrod til 4 β Pundet. Her solgte jeg for 10 Rd.

¹ Hvem sigtes der mon herved til?

² General F. C. C. Frieboe (f. 1767 † 1846) var en af Frederik VI's Adjudanter.

³ Her husker den gamle Mand fejl. Urtekræmmerlavets Oldermænd paa denne Tid hed ikke Hoffmeyer men Kaufmann. Urtekræmmer Peter Kaufmann var Lavets Oldermænd fra 1818 til 1824 (se Medd. om Urte- og Isenkræmmer- samt Sukkerbagerlavet, 1893, S. 173 fig.), og han boede i Lille Kongensgade Nr. 66 (nu Nr. 16, 18), hvilket Sted han ejede. Kjøbenhavns Vejvisere fra denne Tid kjende ingen Urtekræmmer Hoffmeyer.

⁴ Avertissementet er forgyæves eftersøgt.

dansk Peberrod, og jeg meldte dette for Tydsken og takkede ham forbindtligt. Nu toge 2 Urtekræmmere nogle L $\mathbb{R}$ til Udsalg, og vor elskede Konge Frederik den 6te, som havde hædret mig for min Fliid, som Ungdomslærer i 1815 ved sin Kroning¹, lagde nu en Told paa fremmed Peberrod a 1 Mark pr. L $\mathbb{R}$ og 2 β paa pr. L $\mathbb{R}$ Dansk². Wulff kom et Efteraar seilende med 1000 L $\mathbb{R}$ forbi Kronborg, men Skibet gik til Bunds med hele Lasten ved Sverrigs Kyst, og nu god Nat med dette tydske Product. Flere Gange have Andre Hanoverane[re] undersøgt mig, saa at mit Tab har været føleligt; men jeg har vundet Seier, og mine Lærlinge have nu udbredt Peberrods Dyrkningen over hele Danmark, saa at en Skipper fra Hanover, som bragte 360 L $\mathbb{R}$ hertil i Aaret 1847, maatte sælge dette lidet Partie til Hr. Urtekræmmer Kramp³ for Spotpris, og kom ikke til Kjøbenhavn igjen. Alle ønske ikke mere tydske Peberrod, og da Nogle synes, at min Peberrod, der er af tydske Oprindelse, mangler noget i Styrke, saa har jeg ogsaa Peberrod af dansk Oprindelse, som er noget stærkere. Saa længe vor elskede Konge Frederik d. 6te levede, fornøiede han sig hver Sommer ved at see min store og velvoxne Peberrods-Plantage i Jægersborg Søer, og det glædede meget denne hulde dansksindede Fyrste at see dette Product, som saa meget Andet, saa vel lykket for mig, som for Andre, der ere sande Dansksindede, og hvis ivrige Stræben er vort elskede Danmarks Fremme i aandelig og materiel Cultur. Hvad jeg her har yttret, er mest for at vise, at der ved den danske Peberrods Dyrkning her i Landet spares en ikke liden Sum, hvilken tilforn gik ud af Landet, og jeg vil end videre vise, hvor denne Plante trives bedst og hvor dens store Gavn for Fiskeriet bedst viser sig: nemlig i udtørrede Karpedamme. Vel lykkes Peberrods Dyrkning i al moseagtig Jord, men her fordrer den ikke liden Gjødning, derimod behøves ingen Gjødning i en Karpedam den Sommer, en saadan Dam ligger tør, og de unge Karper, som efter Peberrodens Optagen

¹ Paa Salvingsdagen den 31. Juli 1815 blev Skolelærer P. Erslev udnævnt til Dannebrogsmænd.

² Toldforordningen 1. Maj 1838 satte Indførselstolden af Peberrod til 1 Rbd. 4 Sk. for 100 Pd. Nettovægt og Transittolden til 4 Sk. for 100 Pd. Bruttovægt.

³ Urtekræmmer S. F. Kramp, der i en Aarrække efter 1840 boede i Antoniestræde Nr. 22, var en Broder til den af vor Haandværkerundervisning saa fortjente Krigsraad Johannes Lasenius Kramp.

sættes i Dammen, blive meget større i lige Tid og af langt bedre Smag end i andre Damme, og da denne Fiskeart er saa meget yndet, bør da ogsaa lægges Mærke til, hvor den lettest erholdes, og især af bedre Smag og mere Vægt.

Dansk historisk Fællesforening.

Paa det Møde, som Østifternes historisk-topografiske Selskab afholdt den 16. November f. A. blev der af Rigsarkivar Dr. jur. *V. A. Secher* gjort en Henstilling til Selskabets Bestyrelse om at foretage indledende Skridt til Dannelsen af en dansk historisk Fællesforening i Lighed med lignende Foreninger andensteds. Denne Sag er derpaa bleven drøftet af Bestyrelsen, der besluttede at udarbejde et Forslag til midlertidige Love for en saadan Forening, som derefter blev forelagt for et den 27. Marts d. A. sammenkaldt Møde, ved hvilket der var Repræsentanter tilstede for Dansk historisk Forening, Det jysk historisk-topografiske Selskab, Østifternes historisk-topografiske Selskab, Historisk Samfund for Ribe Amt, Vejle Amts historiske Samfund, Frederiksborg Amts historiske Samfund, Historisk Samfund for Holbæk Amt, Dansk historisk Samfund, Danmarks Folkeminder, Rigsarkivet og Nationalmuseet (2. Afd.). Tanken om at søge en Fællesforening dannet blev enstemmig tiltraadt paa dette Møde, og Sagens videre Fremme blev lagt i Haanden paa et Udvalg bestaaende af Dhrr. Dr. phil. *Knud Fabricius*, Oberst *H. W. Harbou*, Professor *C. Nyrop*, Docent Dr. phil. *Axel Olrik*, Rigsarkivar Dr. jur. *V. A. Secher*, Kammerherre Stiftamtmand *G. Stemann* og Professor Dr. jur. *Johs. Steenstrup*. Dette Udvalg har arbejdet videre i Sagen, og der vil formentlig inden ret lang Tid fremkomme en Henvendelse fra det til de Foreninger og Institutioner, som der her kan være Tale om. Af deres Stilling til Sagen vil det da afhænge, om den omhandlede Fællesforening vil blive stiftet.

Selskabets Bestyrelse.

Det skal her foreløbigt meddeles, at ved det i November 1908 efter Selskabets Love foretagne Valg paa Bestyrelse for de kommende fem Aar, blev den tidligere Bestyrelse, Profes-

sor *C. Nyrop*, Arkivsekretær *Gerhard L. Grove* og Magister art. *Chr. Axel Jensen*, genvalgt, den Første med 38, de to Andre med 37 Stemmer. Ligeledes gjenvalgtes Supleanterne, Professor, Dr. *S. L. Tuxen* (20 St.), Kordegn *Viggo Holm* (19 St.) og Pastor *H. D. Lind* (18 St.), Revisoren Hof-Jægermester *Schøller* (25 St.) og Decisoren Professor, Dr. phil. *Kr. Erslev* (22 St.). — De foreslaaede Lovændringer bleve ikke vedtagne, da de ikke fik det i Lovene fastsatte kvalificerede Stemmeantal. Til Vedtagelsen krævedes 46 Stemmer, men der afgaves i det Hele kun 40 Stemmer, og det var herefter ikke tilstrækkeligt, at Lovforslagene fik fra 38 til 40 Stemmer.

Orfeus og Eurydike.

En dansk Operaopførelse i Aaret 1786.

Af

Hjalmar Thuren.

Fredag den 27. Januar 1786 meddelte Kiøbenhavns Adresse-Contoirs Efterretninger:

«Tirsdagen den 31. Januarii bliver paa det kongelige Theater i Byen ved Hs. Kongel. Majestæts høye Ankomst opført *Orpheus og Euridice*, et nyt Syngespil i 3 Acter, forfattet af Jomfrue C. D. Biehl og sat i Musik af Hr. Capelmester Naumann. De med Stykket forbundne Danse er componerede af Hr. Balletmester Galeotti. Billetterne faaes paa Forestillingsdagen fra Kl. 8—11 i Forsalen ved Comoediehuset, saa og om Aftenen ved Indgangen til Skuepladsen, som aabnes Kl. 5. Stykket er tilkiøbs hos Hr. Theater-Casserer Gorm indhæftet for 28 sk.»

Denne Forestilling blev imødeset af Københavns teaterinteresserede Publikum med den allerstørste Forventning. Det var nemlig første Gang, en original dansk Opera skulde paa Scenen, og Opførelsen havde en ganske særlig Tiltrækning derved, at Indstuderingen var ledet af selve Komponisten, den berømte *Naumann*, der ogsaa skulde dirigere Orkestret ved Aabningsforestillingen.

Mange og lange Forhandlinger var ført, utallige Vanskeligheder overvundne, inden det lykkedes at gennemføre

denne Operaopførelse. Sagen kom for første Gang paa Tale i November 1784, da der var nedsat en Kommission til at undersøge Teatrets Forhold og udarbejde Forslag til Besparelser. Kommissionen underkastede Budgettet en indgaaende Undersøgelse og kom til det Resultat, at det var umuligt at drive Teatret billigere, end det var drevet i de sidste 20 Aar. Derimod antog man, at Indtægterne kunde forhøjes ved en Repertoirefornyelse. Flere af Kommissionsmedlemmerne mente, at der burde lægges Vægt paa Syngestykker, som kunde trække Folk til Huse, og at man vilde hæve Teatrets Anseelse ved at indføre den store Opera. Overhofmarechal *Numsen*, Teatrets øverste Chef, drømte endog om Opførelsen af et selvstændigt Operahus efter de bedste udenlandske Mønstre. Teatrets 2den Direktør, Kammerjunker *v. Warnstedt*, der praktisk set var Teatrets Leder, stillede sig mere skeptisk overfor Tanken om en Fornyelse af Operaen. Man var imidlertid enig om, at der under alle Omstændigheder burde foretages noget usædvanligt, da det gjaldt om at vække Hoffets Interesse for Teatret. Det var en Kendsgerning, at Hs. Maj. Christian den Syvende og hans Omgivelser ikke interesserede sig for de daværende Forestillinger og at det var stærkt paa Tale at indkalde franske Skuespillere.

Tanken om at prøve en Operaforestilling i stor Stil drøftedes nu indgaaende, og det viste sig snart, at den ingenlunde var let at realisere. For det første havde Teatret kun én uddannet Operasanger, men da flere af Personalets Medlemmer sad inde med gode Sangstemmer, antog man nok, at Partierne i en Opera kunde besættes. Ligeledes mente Direktionen at kunne komme ud over den Vanskelighed, at Teatret savnede et fast Kor. Værst var det med Orkestret, der befandt sig i den ynkeligste Forfatning. Kapellet kunde næppe nok gøre Fyldest, naar det spillede ved Hoffestligheder; som Teaterorkester var det elendigt. Der maatte en fast og myndig Haand til

for at faa Kapellet bragt paa Fode, og en saadan Autoritet fandtes ikke i København. Hjælpen maatte da søges i Udlandet, og ganske naturligt faldt Tanken paa at tilkalde den sachsiske Kapelmester Naumann.

Johann Gottlieb Naumann, der var født 1741 af fattige Forældre i Blasewitz ved Dresden, havde tilbragt sin Ungdom i Italien, hvor han var en af den berømte Tartinis kæreste Elever. Efter en frodig Virksomhed som Operakomponist i italienske Byer opnaaede han — da han var midt i Trediverne — Ansættelse som Hofkapelmester i Dresden. I 1776 kom Naumann efter Gustav den Tredjes Opfordring til Stockholm, hvor han under et 11 Maaneders Ophold rekonstruerede Kapellet og skrev «Amfion» for Stockholmeroperaen. 1778 var han paany i Sveriges Hovedstad, fik opført sin berømteste Opera «Cora» og skrevet Musiken til «Gustav Vasa», hvis Opførelse han dog ikke kunde afvente.

Det danske Hof havde allerede i 1778 søgt at faa Naumann til København, men Kapelmesteren gav et Afslag, til Dels begrundet i Frygt for at støde Gustav den Tredje. Naar Teaterdirektionen nu fornyede Anmodningen, var det med Udsigt til en lykkelig Ordning, idet man forud havde forhørt sig hos den danske Minister i Dresden og faaet godt Haab om, at Kapelmesteren kunde komme.

I August 1784 sendte Teaterkommissionen en Skrivelse til Naumann, hvori han blev anmodet om at overtage Ledelsen af det kgl. danske Kapel enten for en vis Aarrække eller for Livstid. Naumann, der allerede tidligere havde afvist lignende Tilbud fra Preussen og Sverige, vilde ikke binde sig for stedse til Danmark og nøjedes med at afgive et Løfte om at besøge Danmark nogle Maaneder, naar han næste Gang tog til Sverige. Denne svenske Rejse blev imidlertid ikke til noget, da Dresdenerhoffet nægtede ham Orlov. Den københavnske Teaterkommission rettede paany en Anmodning til Naumann, og det lykkedes nu at

udvirke det sachsiske Hofs Tilladelse til, at Naumann i 6 Maaneder overtog Tilsynet med det danske Kapel.

Naumann forpligtede sig desuden til at skrive en Opera for den danske Skueplads. Men hvorfra skulde Teaterdirektionen skaffe en Tekst i italiensk Stil, saaledes som Komponisten forlangte. Teatret havde ganske vist liggende en Bearbejdelse af Calzabigis «Orfeo», der skyldtes den frugtbare Forfatterinde *Charlotte Dorothea Biehl*, hvis moraliserende Skuespil ofte havde figureret paa den kgl. Scenes Program. Det var imidlertid tvivlsomt, om man kunde tilbyde Naumann denne Tekst. Emnet var unægteligt stærkt fortærsket — siden Operaens første Tid havde Komponisterne atter og atter ladet sig friste af Sagnet om den altbesejrende Lyrespiller¹ — og for Øjeblikket gik Glucks «Orfeus» en Sejrs gang gennem Europa. Man turde næppe antage, at Naumann vilde konkurrere med Gluck. Tilsidst bestemte Direktionen sig trods alt til at tilbyde Naumann Jmfr. Biehls Operatekst og havde den Tilfredsstillelse, at han straks gik ind paa at komponere en dansk «Orfeus». Naar Naumann var saa beredvillig, var en af Grundene, at han kendte Emnet saa godt. Han kunde komponere efter den italienske Original og siden hen foretage Lempelser efter Samraad med Oversætterinden. Men den væsentligste Aarsag til, at den tilbudte Tekst faldt i Naumanns Smag, var aabenbart den Omstændighed, at han allerede tidligere havde syslet med Musiken til en «Orfeus», digtet af en tysk Hofraad *v. Lindemann*. I en tysk Teaterkalender for 1780 omtales denne Tekst med

---

¹ Operaer over Orfeusemnet var bl. a. komponerede af Jacopo Peri (1600), Caccini (1600), Monteverdi (1607), Ant. Sartorio (1672), Ant. Draghi (1683), Louis de Lully (1690), Reinh. Keiser (1699), Joh. Jos. Fux (1715), Georg Christ. Wagenseil (1740), Karl Heinr. Graun (1752), Christ. Will. von Gluck (1762), Joh. Christ. Bach (1770), Dauvergne (1770), Ant. Tozzi (1775), Ferd. G. Bertoni (1776), Pietro Guglielmi (1780) (eft. *Preben Nordermanns* Udgave af Johan Celsius' Orfeus, Lund 1901).

Tilføjjelsen: «som Kapelmester Naumann komponerer paa». Det er ikke usandsynligt, at adskillige af Arierne har foreligget færdige fra Naumanns Haand, da han modtog Bestillingen fra Danmark. I ethvert Fald gik Rygtet, at en svensk Sanger kunde hele Arier af «Orfeus», inden den danske Opera blev til, og siden Charlotte Biehl har omarbejdet store Dele af sin Tekst efter v. Lindemanns Digtning og ordret oversat flere af de tyske Arier¹, er der en vis Rimelighed for, at Naumann har komponeret disse Partier efter den tyske Tekst og ønsket dem anvendte i den danske Opera.

II.

Naumann ankom til København i Juli 1785. Den fremmede Kapelmester, hvis Værker var kendt fra de musikalske Selskabers Koncerter, havde en Skare Beundrere i København, og ved sin Elskværdighed og sin noget naive Gemytlighed, forenet med sværmerisk Følsomhed, vandt han sig mange Venner. En hyppig Gæst blev han hos den rige Købmand *Peschier*, der ejede den store Gaard ved Holmens Kanal, hvor nu Landmandsbanken har til

¹ Saaledes har Jmfr. Biehl hentet den «thrasiske Prinsesse» *Hersilia* fra Lindemann. *Hersilias* Indledning har Jmfr. Biehl oversat, ligeledes *Sørgekoret*, *Orfeus' Introduktionsrecitativ* og *Arien «Rind paany, du kælnæ Bæk»* samt *Orfeus' Arie i Underverdenen: «Røres ved min Graad, min Klage»*. I den Skikkelse, hvori den danske Tekst nu foreligger, minder den kun svagt om *Calzabigis «Orfeo»*, der kun har 3 Hovedpersoner. Justitsraad *Lassens* Rapport om Teatrets Forhold 1772—92 (Rigsarkivet) nævner ikke Forbilledet for den «Orfeus», Teatret havde liggende flere Aar før Naumanns Ankomst. At det var *Calzabigis*, fremgaar af enkelte Scener — f. Eks. *Elysiumscenen* — i den Tekst, der nu foreligger, og det nævnes desuden i en Anmeldelse af Operaen i *Cramers «Magazin der Musik»* (Kiel 1786). Th. Overskou synes ikke at kende Lindemanns «Orfeus» og meddeler fejlagtigt i sin *Teaterhistorie*, at Teatret opførte en Bearbejdelse efter *Calzabigi*, en Fejltagelse, der gaar igen hos senere Forfattere.

Huse. Naumann kom til at sætte stor Pris paa Peschiers Hustru og dennes Søster *Katrine*, Døtre af Viceadmiral *Grodtschilling*. Frk. Grodtschilling var meget musikalsk, spillede flinkt Clavecin og sang følelsesfuldt; med stor Beredvillighed hjalp Naumann hende med at indstudere ny Musik, og hver Gang han fik fuldført en Arie af sin «Orfeus», bragte han den til den unge Pige og bad hende spille og synge den. Flere Aar efter at Naumann havde forladt Danmark, friede han til Frk. Grodtschilling, der da blev hans Hustru.

Straks efter sin Ankomst til København tog Naumann fat paa sit Reformarbejde ved Hof- og Teaterkapellet. Først efter lang Diskussion frem og tilbage blev de fornødne Penge bevilgede og Reformen gennemført. Først og fremmest blev de Musikere, der var rent umulige, afskedigede — selvfølgelig med Pension. Resten af Kapellets Medlemmer — blandt hvilke fandtes Dygtigheder som Violinisterne *Lem* og *Hartmann* og Fløjtenisten *Zielcke* — suppleredes dels med yngre danske Musikere, dels med nogle tyske Orkesterspillere fra det Hessen-Casselske Kapel, der just paa den Tid opløstes. Desuden oprettedes et særligt Orkester for Hofballerne.¹

Naumanns anden Opgave, Indførelsen af den store Opera paa Scenen paa Kongens Nytorv var heller ikke let at gennemføre. Her fandt han imidlertid megen Støtte hos Teaterdirektionen, der intet Offer skyede, for at den nye Opera kunde fremtræde saa glansfuldt som vel muligt. Allerede i Sommeren 1785 var man begyndt med Korprøver og hele Efteraaret stærkt optaget af Forberedelserne til Opførelsen.

Jmfr. Biehl havde udarbejdet Operaen med Teatrets bedste «syngende Aktører og Aktricer» for Øje. Saaledes

---

¹ Naumanns Kapelreform er skildret indgaaende i *Carl Thrane, Fra Hofviolonernes Tid*, Kbh. 1908, S. 160 ff.

var af Hensyn til Jmfr. *Winther* Pluto (hos Lindemann) ombyttet med Proserpina og en Ypperstepræsts Rolle indføjjet for at skaffe et Parti til Teatrets mest ansete Sanger, Hr. *Musted*, der trods sine 55 Aar havde en god Baryton. Den senere saa berømte Karakterskuespiller *Michael Rosing*, var selvskreven til Orfeus' Parti. Rosing, der den Gang kun var 30 Aar gammel, havde allerede i flere Aar været en meget anvendt Kraft i Syngespillet. Datiden hævder, at han sad inde med en «stærk, ren og behagelig Stemme af stort Omfang og fortrinlig Smidighed». Eurydike skulde synges af Jmfr. *Catharine Møller*, der nu var Primadonna assoluta, efter at hun i 1780 ved sine Intriger havde fordrevet sin Rivalinde, den fortræffelige Sangerinde Md. *Caroline Walter*. Jmfr. Møller — der senere som Md. Berthelsen, dernæst som Md. Frydendahl virkede ved Teatret lige til 1821 — var midt i Tyverne, da hun skulde kreere Eurydike. Bakkantinden Hersilias lille Rolle tilfaldt den unge, smukke Karakterskuespillerinde Md. *Preisler*, der gjorde god Fyldest i Syngestykkernes Sopranpartier, og, som allerede nævnt, skulde Proserpina synges af Jmfr. *Birgitte Winther*, der kun var en maadelig Skuespillerinde, men sad inde med Teatrets bedste Altstemme.

Da Naumanns Opera krævede et stort Kor, maatte alle Teatrets Skuespillere og Skuespillerinder, der havde nogen Stemme, gøre Tjeneste og skiftevis forestille Bakkanter, Grækere, Furier eller salige Aander. Adskillige af Personalet var stærkt fornærmede over at skulle optræde som Korister, «hvis Handlinger for den største Del kun bestode i Optoge og Hovedpersoners Følge». Skuespillerinden Md. *Rosing*, der ansaa det for under sin Værdighed at gaa med i Korene, fik Tilladelse til at staa i Kulissen og synge, Instruktøren *Fr. Schwarz* gjorde ogsaa Indsigelse mod at være Korist og andre Skuespillere forlangte samme Begunstigelse, som Md. Rosing havde opnaaet. Schwarz gav imidlertid efter for Warnstedts Bønner; da de andre

Skuespillere saa, at selve Instruktøren nedlod sig til at være simpel Korsanger, fandt de sig ogsaa deri, og alle syngende Aktører og Aktricer stod nu — med Undtagelse af Md. Rosing og *N. Hansen*, der, uvist af hvilken Grund, ikke sang med — i Koret paa Scenen. Ved at supplere de faste Skuespillere med nogle Syngeelever, Figuranter og et Par Privatfolk, fik man Koristernes Antal bragt op til nogle og tyve, en efter Datidens Forhold anselig Kor-masse.¹

Medens det saaledes voldte noget Besvær at faa et passende Korpersonale stillet paa Benene, kunde Balletpersonalet sagtens efterkomme de Krav, den nye Opera stillede til det. Balletten omfattede lige saa mange Personer som Skuespillet. Foruden Balletmester *Galeotti* og Dansemester *Laurent* havde man Danserne *Barch* og *Linck* og Danserinderne Md. *Barch* og Md. *Bjørn*, hvilken sidste vandt store Triumfer i den seriøse Ballet paa Grund af sin plastiske Dans og udtryksfulde Mimik. Corps de ballet

---

¹ I Regieprotokollen for 1786 (Kgl. Teaters Arkiv) meddeles følgende Liste over Korets S sammensætning:

Diskant: Md. *Rosing*, Md. *Schall*, Jmfr. *Fogh* [Skuespillerinder], Jmfr. *Krag* og Jmfr. *Steenberg* [Skuespilelever]; *Alt*: Md. *Gjelstrup*, Jmfr. *Aaslev* [Skuespillerinder]; Jmfr. *Schmidt*, Jmfr. *Maria Møller* [Figurantinder]; *Tenor*: D'Hrr. *Urberg*, *Busch*, *Ibsen* [Skuespillere], *Saabye* [Skuespilelev]; *Bas*: *Gjelstrup*, *Thessen*, *Elsberg* [Skuespillere], *Frydendahl* [Syngeskolar].

Af Teaterjournalen (Kgl. Teaters Arkiv) og Teaterkassens Regnskab 1785—86 (Rigsarkivet) fremgaar det endvidere, at følgende deltog i Koret: Jmfr. *Morthorst*, (der siden overtog Eurydikens Rolle), Jmfr. *Fredelund* (Danseelev) og Md. *Colding* (Overpaaklæderske), d'Hrr. *Schwarz*, *Preisler* (Skuespillere), Figurant *Hortulan* og Studiosus *Hanche*. Fra Kulissen sang, foruden Md. Rosing, Kantor *Hanche* og en vis *Obel*, der muligvis er Warnstedts, af Overskou omtalte, Tjener.

Teaterregnskaberne oplyser, at Studiosus *Hanche* fik 50 Rd. «fordi han lod sig overtale til at gaa ind paa Scenen som Korsanger alle de Gange, Operaen Orfeus blev opført, som er, med Generalprøven iberegnet, 13 Gange», medens Kantor *Hanche* kun fik 24 Rd. «for at have sjunget mellem Kulisserne».

bestod af 11 Figuranter, 9 Figurantinder og nogle Skolarer. Under Galeottis Ledelse var Korpset blevet særdeles flinkt, idet den ihærdige Balletmester gav det Lejlighed til at prøve sine Kræfter paa Udlandets nyeste Balletkompositioner, som han behændigt arrangerede for den danske Scene. Galeotti komponerede nu til «Orfeus» en Række større Divertissements for Grækere, Furier og Aander, efter at Teatrets faste Oversætter, Studiosus *A. G. Thorup*, havde oversat flere af Operaens Scener paa italiensk til Vejledning for Balletmesteren.

Teatermaler *V. Brun* fik Bestilling paa Dekorationerne, der skulde være saa blændende som vel muligt. Til Cyprislunden i 1ste Akt og til Landskabet og Apollotemplet i sidste kunde ældre Dekorationer anvendes, naar de blev ommalede, hvorimod Brun maatte udføre helt nye Dekorationer til Underverdenen, Elysium og Klippepartiet i 3. Akt. Hans Regning kom til at repræsentere den nette Sum 1250 Rd. 3 β.

Ogsaa Maskinmester *C. Nielsen* fik nok at varetage i Anledning af den nye Opera, der krævede Sceneforandringer for aabent Tæppe. Nielsen roses ganske overstrømmende af Teaterdirektionen, bl. a. for «sin bevægelige Sø, som, naar den i sin fulde Sammensætning er anbragt, sætter endog den skønsomste Tilskuer i den Illusion, at han næppe bliver enig med sig selv, om det er Naturen eller et Blændværk, han har for Øje.» Denne dygtige Maskinmester afleverede kort før Opførelsen af Orfeus en Tordenmaskine til 300 Rd., «en ganske ny opfundet Invention, som forestiller den fine og stærke Regn, Blæsten, Stormen, Hagel, Torden og naar samme slaar ned».

Allerede i November begyndte man at sy de nye Dragter, som det fremgaar af Klædeleverandørens Regninger, hvorpaa den franske Teaterskræder *Fougère* har vedføjjet, hvortil de enkelte Stoffer blev anvendt. Alene til Koristernes og Ballettens græske Kostumer medgik

halvanden Tusind Alen Tamis, Satin og Taft foruden mange Hundrede Alen Silkebaand; hertil kom Bakkantindernes, Aandernes og Furiernes Dragter, hvilke sidste dog — af Hensyn til de mange Omklædninger — kun kom til at bestaa af Kapper, hvorpaa en vis *Søren Hortulan* malede «adskillige Karakterer af Slinger og Hoveder». Direktionen viste dog Økonomi, hvor det kunde lade sig gøre; f. Eks, fik Farver *Reymann* Bestilling paa at farve 39 Par hvide Strømper røde til Brug ved Operaen. Solisternes Dragter anvendtes der selvfølgelig megen Omhu paa — kun ikke med Hensyn til den historiske Kolorit. Instruksen gav altid efter for Skuespillernes Krav om Kostumer, der klædte dem, og gjorde ikke Indsigelse mod, at Damerne pyntede sig med høje Frisurer med Fjerbesætning og bar moderne udstyrede Kjoler, selv om Handlingen foregik i det klassiske Grækenland.

Sidst i 1785 saa det ud til, at Forestillingen skulde gaa i Stykker. Den meget lunefulde Jmfr. Møller blev nemlig uenig med Direktionen i Anledning af en ældre Lystspilrolle, hun ikke vilde spille ved Stykkets Genoptagelse. Hun nægtede nu ogsaa at udføre Eurydikens Parti. Numsen, der med Rædsel tænkte paa den Skandale, det vilde være, hvis Orfeus, som Hoffet længselsfuldt ventede paa, ikke kom til at gaa, truede Jmfr. Møller med Arrest i Blaataarn. Heldigvis blev Sagen til Slut ordnet i Mindelighed, og Jmfr. Møller lovede baade at synge sit gamle Parti og Eurydike.

26. Januar var der første Gang Prøve med fuldt Orkester paa selve Teatret; ved de foregaaende Prøver havde et mindre Antal Musikere akkompagneret. Orkesterpladsen var betydeligt udvidet, da Orkestret var forøget til nogle og tredive Personer. 27. Januar gav man ingen Forestilling, fordi der maatte holdes Prøver paa Operaen, især for at faa Dansen til at gaa tilfredsstillende.

28. Januar fandt Generalprøven Sted med alle Dekorationer og fuld Paaklædning. Prøven overværedes af Kronprinsen, Prinsesserne og mange «hvide og blaa Riddere»; iøvrigt var Teatret propfuldt af et meget blandet Publikum, idet alle, der havde Ansættelse ved Teatret, skaffede Venner og Bekendte ind — trods Direktionens Ordre om, at kun de, der forud havde opnaaet Tilladelse, maatte indlades. Selv bag Scenen var der Tilskuere, saa at Maskinfolkene kun med Besvær kunde besørge Dekorationsforandringerne. I Teaterjournalen er der da ogsaa tilføjet: «Ved denne Prøve var et usædvanligt Opløb af Pøbel.» Generalprøven forløb ret tilfredsstillende, især for Orkestrets Vedkommende, og Naumann udbrød glad, henvendt til Kapelmedlemmerne: «Kinder, das mag ich leiden! So wahr ich lebe, eine glänzende Execution!» Slet saa glimrende var ikke Korets Ydelser og 30. Januar afholdtes endnu en Prøve med fuldt Orkester paa Kor og Danse.

Teaterdirektionen, der havde sat alt ind paa at forberede denne Forestilling saa omhyggeligt som vel muligt, imødesaa nu med Spænding Udfaldet af Førsteopførelsen.

III.

Den 31. Januar Kl. 6 er Teatret fyldt af et forventningsfuldt Publikum. Hs. Maj. Christian den Syvende og Følge er ankommet. Kapelmester Naumann tager Plads foran Orkesterklaveret. Ouverturen spilles og gør Lykke.

Tæppet gaar op. Midt i en Lund, bestaaende af «9 store Cypres Træer», ses et Alter «ommalet og siredt med dets Tilbehør», bærende en «antik Vase» med Eurydikens Støv. Det er Nat og Maanen skinner. Md. Preisler staar som Hersilia, en «thrasisk Prinsesse», alene paa Scenen. Hun er iført en kødfarvet Atlaskesdragt med hvid Kappe; en stor Paryk med mange Bukler markerer Prinsessens hef-

tige Karakter¹. I et langt Recitativ meddeler hun, at hun uden at genelskes elsker Orfeus og desaarsag er henrykt over Eurydikes Død. Derpaa følger den uundgaaelige Arie, hvori Hersilia i noget knudrede Vendinger «Hævnens ganske Sødhed smager».

Hersilia afbrydes i sine Hævnbetragtninger af Apollos Præster og Eurydikes Paarørende, der med Fakler og Cypresgrene i Hænderne vandrer i Procession til Altret. Hersilia træder ind i Sørgeskaren, ikke for at ofre til Eurydikes Minde, men for at forbande hende.

Apollos Præster er klædt i «hvide Kattuns Skjorter og blaa Tamis-Overkjortler», besat med «Sølvgaloner», graat Haar og Skæg, «Præstehuer, gule Pampusser». Koristerne, der forestiller Grækere, er iført hvide Tamisdragter, kantede med blaa Baand, blaa Kapper, gule «Pampusser», Huer med Fjer og hvide Handsker. Ballettens Medlemmer bærer korte Dragter af samme Stof som Koristernes, fjerbesatte Huer, Handsker og «græske Tørklæder» i Stedet for Kapper. Hr. Jansen og Md. Bjørn, der danser Solopartierne i de græske Divertissements, har Silkedragter.

Præsterne og de sørgende Grækere synger en Vekselsang, hvorpaa der ofres og danses. Optrinnet er ganske imponerende; Koret bestaar af 24 Personer, hvortil slutter sig 16 Dansere og Danserinder.

Hr. Rosing træder ind som Orfeus. Den unge Skuespillers mandige Skikkelse tager sig prægtig ud i det kostbare blaa og hvide Atlaskes-Kostume; for hans Bryst staar et Brus af «meget fine, hvide Blonder», paa det lokkede

---

¹ Til Skildringen af de optrædendes Dragter og Dekorationerne er anvendt: Teaterkassens Regnskab 1785—86 (Rigsark.), Regieprotokollen i Kgl. Teaters Arkiv, Garderobeoptegnelser fra Orfeus' Opførelse 1791 (Kgl. Teaters Arkiv). Iøvrigt er Fremstillingen baseret paa: C. D. Biehl, Orpheus og Eyridice, et Syngespil i 3 Akter, Kbh. 1786; C. F. Cramers Klaverudtog af «Orfeus», Kiel 1787; Kbh. lærde Efterretn. 1786; C. F. Cramer, Magazin der Musik, Kiel 1786.

Haar bærer han som de øvrige Grækere en fjersmykket Hue, hans Fodbeklædning er Halvstøvler, i Haanden har han selvfølgelig sin Lyre. Scenen indledes med et Recitativ, hvori Orfeus kuriøst nok opfordrer Træerne og Klipperne, der følger ham, til at trække sig tilbage:

Hvorhen skal jeg dog fly!
 O, blir tilbage: tilbage, kære Trær,
 forhen mig fulgte,
 tilbage du, du stærke Klippe,
 som for at høre mig af Jordens Skød sig rev!
 Jeg Harpen ej kan røre,
 ej eder mer behage,
 for mig er ingen Glæde,
 ingen Glæde mer at nyde.

Under aandeløs Tavshed synger nu Rosing sin første Arie, der begynder saaledes:

Rind paany, du kæln Bæk,
 rind og fryd din Hyrdes Øre.

Korene gentager Sørgesangen og alle forlader Scenen — for at faa Tid til Omklædningen — med Undtagelse af Orfeus og Hersilia. Orfeus vil ikke høre Prinsessens Kærlighedsforsikringer, og efter en heftig Duet, der giver Md. Preisler Lejlighed til at lægge alt sit Temperament for Dagen, gaar Hersilia rasende bort. Orfeus klager paany over sit Tab i et Recitativ og en Arie, hvori han beder Ekko kalde Eurydike tilbage.

Ypperstepræsten (Hr. Musted) skrider ind — en imponerende Fremtoning i et pailletbesat, hvidt Gevandt og en blaa Kappe, overbroderet med brede og smalle Guldbaand. Ypperstepræsten søger at berolige Orfeus og tilbyder ham blandt andet en Drik af Lethes glemselbringende Vande, men da Orfeus er utrøstelig, giver Ypperstepræsten ham det Raad at drage gennem Underverdenen til Elysium og

hente Eurydike. Dog, selv om han har faaet sin Elskede igen, er hun endnu ikke hans:

Ifald du mindste Ømheds Tegn din Elskte giver,
 ja, kun tilsteder dig ved hendes Syn din Barm at glæde,
 før over Styx hun ved din Hjælp er bragt,
 hun vende maa tilbage
 og aldrig mere Solen se.

I en Arie, der er lagt vel til Rette for Hr. Musteds Stemme, opmuntrer Ypperstepræsten Orfeus til at vove Dysten med Underverdenen.

2den Akt foregaar i Forgaarden til Plutos Slot. Teatermaler Brun har søgt at gøre denne Forgaard, der «forestiller mørke Gevelber og Huler», højst skrækindjagende. Paa 8 Sidekulisser — Hvælvingernes Støtter — ses «adskillige Uhyrers Skikkelser af Dyr», Baggrunden dannes af et stort Folddækken, der ligeledes viser Huler og Klipper med Uhyrer; bag en Aabning i dette Bagtæppe er opstillet et Sætstykke, forestillende Floden Pfløgeton, og Aabningens Bagside dækkes af «transparent Ild». Paa 3 Sætstykker har Brun malet «Ixion at blive drejet paa sit Hjul», Sisyfus, der vælter Stenen, og Cerberus, som holder Vagt ved Indgangen. Helvedhunden har Brun ikke været rigtig heldig med; Publikum mener, at den trods sine tre Hoveder virker langt mindre frygtindgydende end en almindelig Gaardhund. I det hele taget ser det ud til, at Synet af Underverdenen ikke ryster Tilskuerne tilstrækkeligt, navnlig da den viser sig befolket af en Flok Mørkets Aander og Furier, der gør et meget tamt Indtryk, uagtet de er klædt i røde, sortskaerfede Gevandter med paamalede Slinger. Medens de onde Aander bærer røde Huer paa deres sorte Parykker, har Furierne Slinger i Haaret. De Overtræk, Furierne er klædt i, vækker en Del Munterhed i Parterret og giver siden Anledning til den Vittighed, at Helvede gik i Slobrok.

Akten indledes med Furiernes og Aandernes Forbavselseskor i Anledning af, at Orfeus' Lyre kan høres i det fjærne. De anraaber Cerberus om at gø, saa at den frække Sanger bliver bange. Orfeus kommer imidlertid ind, og nu følger Besværgelsesscenen, der i alle Orfeus-Kompositioner danner Operaens Højdepunkt:

Orfeus (spiller og synger): Røres af min Graad, min Klage,
se min Harm og Sjæleve;
mod en elsket Ægtemage
værer dog medlidende!

Aanderne: Nej! bort, bort, herfra!
Forvovne! sig,
hvad tænker du?
At søge Glæde
i Jammers Sæde,
og varig grue?

Furierne anfalder ham med Fakler og Slinger. Han synger da endnu et Vers og Furierne synes at blive noget formildede.

Proserpina indfinder sig, draget af Orfeus' Sang. Jmfr. Winther bærer som Underverdenens Dronning en «Hekse-drugt» af sort Atlask, besat med mange Alen røde, hvide og sorte Silkebaand. Saavel dette Toilette som Proserpinas Frisure er ganske moderne, hvilket straks falder Kritiken i Øjnene. Jmfr. Winthers Sang klinger noget koldt og stift i Recitativerne; bedre lykkes den store Arie:

Guderne bør Dyden skønne
og ved deres Vælde lønne,
hvor den herlig viser sig.

som afslutter Scenen, hvori Orfeus vinder Proserpinas Bistand. Proserpina lover i sin Arie, at Orfeus skal faa sin Elskede tilbage og befaler Furierne at lade ham slippe gennem Underverdenen. Efter et Kor aabnes Porten, Orfeus gaar bort med Proserpina, og der sluttet med en Ballet.

Md. Barch og Hr. Linck danser Solopartierne i Dragter, hvis gule Besætning adskiller dem fra de andre dansende Aander og Furier, der er klædt i sorte og røde Dragter med Slinger, sorte Parykker, røde Strømper og røde Handsker.

For aabent Tæppe forandres Scenen til Elysium, en Dekoration, som vækker udelt Beundring. Bagtæppet viser Alléer og blomsterklædte Enge omkring Lethefloden; ogsaa Sidekulisserne bærer Allétræer; tre Trægrupper «siret med Blomster paa Grunden» og smaa Sætstykker med Græs og Blomster staar frit paa Scenen.

Teatrets Primadonna, Jmfr. Møller, er ene som Eurydike¹. Hendes sydlandske Skønhed indrammes af en kostbar hvid Dragt, der dog ikke repræsenterer «græsk, men gallisk Galla». Højst indtagende klinger Indledningsarien, der efterfølges af et Recitativ, hvori hun tænker paa Orfeus' Smerte. Lyksalige Aander — de mandlige i hvide Kattuns Trøjer med lange graa Bælter, hvide Bukser og Kapper, hvide Sko og Handsker, de kvindelige ligeledes klædt i hvidt med «Flors Hovedpynt», Slør og Fjerbesætning — svæver ind og danser, mens et ligeledes hvidklædt Kor synger om Elysiums Herligheder. Md. Bjørn udfører en Solo og Koret gentages. Skyggerne henvender sig nu til Eurydike:

Dog vil din Lykke,
o, Skønheds Smykke,
snart større blive,
os til Forlis.

Eurydike reciterer — særdeles fornuftigt, men ikke egentlig poetisk:

Hvordan! hvad vil det sige,
at større Held for mig Forlis for eder er?
Er noget usædvanligt hædet?
Forklar dog eder nøjere!

¹ Jmfr. Biehl kalder hende i sin Tekstbog for Eyridice. Teatermeddelelserne har Euridice.

Et nyt Aandekor forklarer, at Orfeus vil komme, hvilket bekræftes af Proserpina, der nu træder ind. Hun meddeler, at Orfeus vil føre Eurydike tilbage til Jorden, og giver Eurydike et Slør, der skal beskytte hende mod «de tykke Dunster, som omringe Mørkets Rige» og som hun under ingen Omstændigheder maa lægge, før hun har forladt Underverdenen. Proserpina slutter sin Formaning med en Arie og de gaar.

Orfeus kommer. Han priser de saliges Opholdssted. Han ser Aanderne nærme sig i Dans og haaber at finde Eurydike mellem dem. Under et nydeligt pantomimisk Balletdivertissement — hvori Md. Bjørn og Jmfr. *Mariane Jensen* har Soloerne — spørger Aanderne med Orfeus ved at vise ham unge Kvinder, som han straks fejlagtigt antager for Eurydike. Et Kor ledsager dette lille Intermezzo, der er af stor scenisk Virkning.

Proserpina og den tilslørede Eurydike kommer ind. Orfeus faar sin Elskede tilbage og Akten slutter effektivt med en Terzet af Rosing, Jmfr. Winther og Jmfr. Møller, Aandekor og Aandedans.

Tredje Akt indledes paa «et øde, mørkt og ubehageligt Sted, hvor der kun er en smal, ujævn og stenet Fodsti, omringet af stejle Klipper. I Midten et dybt Svælg, som bliver alt smallere og smallere imod det forreste af Skuepladsen». Her opholder Hersilia sig, omringet af Bakkantinder i lange kødfarvede Kjoler med paamalede Vindrueblade og Dyreskind, grønne Skærf, «gule Pampusser, grønne Bladekranse paa Hovedet». Balletten, der ledes af Md. Barch, bærer Tamburiner. Hersilia klager paany over Orfeus' Kulde og anraaber Bakkantinderne om at skaffe hende Hævn. Herpaa «en kort Entré af Bakkantinderne, som søge Sted at skjule sig».

Orfeus og Eurydike kommer frem mellem Klipperne. Eurydike synger:

Il dog ej saa, min elskte Ven,
 jeg kan dig næppe følge.
 Kom, tryk mig til dit Bryst,
 lad i din kæln Arm mig hvile
 og der nye Kræfter sanke.

Eurydike kan ikke forstaa, at Orfeus vægrer sig ved at omfavne hende; hun tror, han ikke elsker hende længer, og i en lang Scene med Arie giver hendes Skinsyge mod Hersilia sig Udslag. Til Slut kaster hun Sløret; hun vil ikke følge længere med. Kun forlanger hun, at Orfeus skal give hende et Kys til Afsked. Orfeus er ved at bukke under for Fristelsen, men tager sig sammen; ved en sidste Kraftanstrengelse drager han hende med Magt efter sig, og idet han har faaet hende over Svælget, forvandles Scenen til en smuk Skovegn med Udsigt til et Landskab. Orfeus trykker henrykt Eurydike til sit Bryst, og ogsaa Publikum aander lettet, fordi den lange Skinsygescene er forbi. Under denne har Tilhørernes Taalmodighed flere Gange været ved at briste, trods de mange smukke Enkeltheder i Musiken. Mærkværdigt nok skuffer Jmfr. Møller Forventningerne; man finder, at hun ikke har «det Udtryk i Spillet og den Ild i Foredraget», som hendes Parti kræver.

De genforenede udtrykker deres Glæde i en Duet. Idyllen afbrydes imidlertid ved Hersilias og Bakkantindernes Ankomst. Under en Terzet med Kor anfaldt Bakkantinderne Eurydike, men Orfeus kaster sig foran hende og søger med Besvær at holde dem borte.

Da kommer Frelsen. Det tordner, Bagtæppet gaar til Vejrs og man ser nu et græsk Tempel bag en Apollofigur paa en Piedestal. Omkring Ypperstepræsten grupperer sig Præster med forgyldte Røgelseskar og Offerfade samt græske Mænd og Kvinder med Bægre eller Fakler. Ypperstepræsten bortjager den rasende Hersilia og Bakkantinderne, og Operaen slutter med et Ensemble, hvori Hovedpersonerne synger et Vers. Efter hvert Vers følger Korets Strofer:

Guderne bør Ære,
 som bestandig ere
 dem til Hjælp bered;
 kummerlige Hjerter,
 Sjælens bitre Smerter
 lindrer Kærlighed.

Saa falder Tæppet paa den danske Skueplads for den første Opera «med original dansk Tekst».

IV.

Musiken til «Orfeus» hører utvivlsomt til det bedste, Naumann har skrevet for Scenen. I denne Opera og i de tre for Sverrig komponerede — «Amfion», «Cora» og «Gustav Vasa» — er Partituret udarbejdet med langt større Omhu end i Naumanns udpræget «italienske» Operaer, der ikke sjældent blev til i Løbet af ca. 3 Uger. Desuden mærkes i de nordiske Kompositioner — ganske særligt i «Orfeus» — en Stræben efter at komme bort fra de overbroderede Arier i italiensk Maner. Sangpartierne i «Orfeus» er kun sjældent udstyrede med Koloraturer, og de fleste af Arierne udmærker sig ved en saadan Simpelhed i Bygning, at de kan synges af enhver Stemme af jævnt Omfang. Desuden gør Komponisten hæderlige Forsøg paa at karakterisere sine Figurer gennem Musiken. Datiden var henrykt over Orfeus' og Eurydikens følelsesfulde Arier og beundrede Kraften i Hersilias Scener. Nu kan man jo nok høre, at Naumanns ganske vist indsmigrende Melodiøsitet rummer en god Hoben Føleri og Sentimentalitet, og at det dramatisk bevægede ikke er hans egentlige Domæne.

Naar «Orfeus» indtager noget af en Særstilling i Naumanns Produktion, er det for en stor Del, fordi Komponisten ikke har kunnet undgaa at blive paavirket af sin store Forgænger *Christoph W. Gluck*. Glucks «Orfeo» op-

førtes første Gang 1762, altsaa over en Snes Aar førend Naumanns Opera, og Naumann saavel som alle Samtidens musikkyndige kendte til Punkt og Prikke denne lille Opera, der blev givet paa de fleste Operascener, ogsaa paa den svenske. I Danmark var den ikke opført paa Teatret og synes ikke at have været sunget i noget af de musikalske Selskaber. Det røber en god Del Selvtillid, naar Naumann tog fat paa at skrive en «Orfeus», mens Glucks Musik var paa alles Læber. Naumann fik jo nok Belønning for sin Dristighed i den store Begejstring i Danmark, hvor hans Navn overstraalede baade Glucks og Piccinis¹. En Kritiker giver den almindelige Beundring for Naumanns Opera Udtryk i følgende Vendinger: «Snart røres man til Taarer, snart fortaber man sig i en vidunderlig Henrykkelse, snart rystes man af Udtrykket for Rædslen og snart smelter man hen i Følelsen af elysisk elskelig Uskyld.» I Tyskland gjorde Naumanns Værk ingen Lykke, hvad man ikke kan undre sig over, da Operaen kun virker mat ved Siden af Glucks Mesterværk, hvis Charme netop skyldes, at den blev til paa et Tidspunkt, da Komponisten endnu ikke helt havde frigjort sig for Italienernes Melodiøsitet, samtidig med, at det gærede og brusede i ham med nye Tanker om Retlinethed og Simpeltid i det musikalske Udtryk og om Enhed mellem Melodi og Tekst. —

Naumann angiver i sit Partitur² følgende Stemmer: Violin I, II, Viola, Violoncel, Contrabas, Obo I, II, Engelsk Horn I, II, Horn I, II, Fløjte I, II, Fagot I, II, Harpe, Clavecin, Trompet, Pauke.

Ofte akkompagneres Recitativerne paa Clavecin. Orkestret anvendes i flere af Eurydikens og Orfeus' Recitativer

¹ Gluck-Piccini-Striden var ingenlunde ukendt i København. Samtidig med Naumanns «Orfeus» opførtes «Iphigenia en Tauridi», den 18. Febr. med Glucks og den 25. Febr. og 11. Marts med Piccinis Musik, ved nogle Hofteaterkoncerter, som Teatrets Syngemester Potenza havde arrangeret.

² Partituret (Hdskr.) findes i Kgl. Bibl.

og ved enkelte af Operaens Knudepunkter, som i Orfeus' og Hersilias store Scene i 1ste Akt.

I Arierne følger Primoviolinerne hyppigt Melodistemmen. Naumanns Styrke er Behandlingen af Blæseinstrumenterne. Fløjterne anvendes ikke hovedsageligt — som hos Naumanns Samtidige — til at støtte Violinerne, og han lader i Modsætning til Datidens Komponister ofte Obo og Fløjte spille samtidig. Klarinetten, der først for nylig var trængt ind i Udlandets Orkestre, foreskrives kun i Operaens Begyndelse. Om Klarinetten har været anvendt ved Operaens Opførelse herhjemme, er tvivlsomt, da der iflg. Teaterregnskaberne ikke er udskrevet nogen Klarinetstemme.

Naumanns Partitur gav flere af Kapellets Solister Anledning til at brillere; der var saaledes flere Solopartier for *P. M. Lem* (Violin), *H. Zielche* (Fløjte), *Chr. Barth* (Obo), *Rauch* (Engelsk Horn) og *J. A. Kirckhoff* (Harpe).

Forspillet til Naumanns «Orfeus» er holdt i den gængse Overturestil, som den kendtes fra Italienerne og Naumanns tyske Forgængere *Hasse* og *Graun*. Kritiken stemplede dette Forspil som «udtrykfuldt og afvekslende». Naar Forspillet gjorde saa megen Lykke, skyldes det maaske for en Del, at Obosoloen i Mellemsatsens Andante, der var bygget over en af Orfeus' Arier i Underverdenen, blev udført af Chr. Samuel Barth, «der med himmelsk skøn Tone forbandt det følelsesfuldeste Foredrag».

Allerede i 1ste Akts Sørgemusik spores Paavirkningen af Gluck i Korets Sange, men i Modsætning til de rene Linier i Glucks Akkompagnement er Naumanns Partitur overbroderet for Strygernes Vedkommende. Enkel og stemningsfuld klinger derimod Ypperstepræstens indflettede Solo.

Orfeus' Klagesang «Genlyd af min ømme Klage» er utvivlsomt paavirket af den store Arie med Ekkoet hos Gluck. I Modsætning til denne simpelt formede Melodi er Orfeus' Slutningssang i 1ste Akt en Paradearie i den gængse

Stil. Naumann har i det hele taget efterkommet Sangernes Krav om Bravurarieer ved Aktslutningerne.

I 2den Akt mærkes Gluck mere direkte. Indledningen er opbygget i ganske samme Stil som Glucks Furiieballet og Furiiekoret er ikke langt fra at være Plagiat.

Derimod er Naumann helt sig selv i de melodiose, men stærkt sentimentale Besværgelsessange, der akkompagneres af Harpe, Obo og Fagot. Den første af Orfeus' Melodier lyder saaledes:

Andante. Orfeus:

Rø - res ved min Graad, min Kla - ge, se min

Harm og Sjæ - le - ve; mod en æng-stet Æg - te-

Furiekor:

ma - ge væ - rer dog med - li - den - de. Nej, nej, bort her-

fra, nej, bort, bort her-fra. Rø - res

ved min Graad, min Kla - ge, se min Harm og Sjæ - le-

ve, se min Harm og Sjæ - le-

Andantino. Furiekor: Orfeus:

ve. . . . . Nej! Mod en

Kritiken bemærker til dette Sted, at Furiernes uventede «Nej» efter Orfeus' blide Strofer var af den mest gripende Virkning. Orfeus' Sange i Underverdenen opnaede stor Popularitet i København og var efter Naumanns Biograf Meissners Udsagn i lang Tid paa alles Læber. Meissner fortæller, at da Naumann en Aften efter Teatertid gik hjem, hørte han en Flok unge Mennesker synge den anden af Orfeus' Sange til Furierne. De foredrog den imidlertid ikke helt nøjagtigt. Naumann gav sig da til at nynne den rigtige Melodi, mens han gik forbi dem, og de unge Mennesker sagde: «Hør blot, han har faaet endnu bedre fat paa den end vi!» Anekdoten er ikke videre morsom, men karakteriserer ganske godt Naumanns naive Glæde over sin Popularitet.

«Overgangen ved Sceneforvandlingen, hvori Stedet for Tartarus pludselig viser sig, som selve Musikken fremstiller for ogsaa at lade Tilhørerens Øren høre, hvad hans Øjne ser — er ganske ny og original,» siger en Kritiker i Cramers «Magazin der Musik». Denne Effekt opnaas ved, at Furiemotivet lægges over i Strygeinstrumenterne alene.

I Elysiumscenerne, hvor Violinernes Passager skildrer Stedets æteriske Karakter, følger Naumann i Glucks Fodspor. Og Dansekorene er i rytmisk Henseende og hvad det melodiske Indhold angaar holdt nær op ad de Gluckske. Koret «Trofaste Mage, nyd blide Dage» kunde saamænd godt antages for at høre til Balletmusikken i Glucks «Orfeus».

I sidste Akt synes Naumann at være bleven træt. Med Rette mishagede den rent rutinemæssigt gjorte Skin-

sygscene, hvis bedste melodiske Motiv holder sig tæt op ad Glucks berømte Arie: »Eurydike har jeg mistet»:

Gluck (transp.):

Naumann:

V.

Førsteopførelsen af «Orfeus og Eurydike» blev en Succes. Hoffet var meget tilfreds, de musikinteresserede Tilskuere fandt Naumanns Komposition genial og det bredere Publikum var imponeret af den flotte Iscenesættelse. Teaterdirektionen mente da at kunne tage sig det let, naar den literære Kritik rynkede paa Næsen af Jmfr. Biehls Poesi.

Hovedpersonerne i «Orfeus» blev stærkt feterede. Hs. Majestæt gav sin allernaadigste Tilladelse til, at der blev overrakt de 5 Kunstnere særdeles smukke Gaver «for deres udviste Flid og Færdighed i at udføre dette Stykke til Hs. Majestæts og det kgl. Hus' Velbehag». Hr. Rosing fik et Guldur med Kæde, Hr. Musted en guldknappet Stok og de tre Damer Halssmykker, Armbaand og Ørenringe. Mærkværdigt nok lod Hs. Majestæt den fattige Teaterkasse betale disse Pretiosa, der kostede 377 Rd. Ogsaa Maskin-

folkene, der havde gjort deres Sager godt, fik et Ekstragratiæ.

Naumann modtog mange Sympatibeviser¹. Bl. a. forærede Kronprinsen ham Dagen efter Forestillingen en diamantbesat Daase — Naumann samlede sig efterhaanden en hel Udstilling af saadanne fyrstelige Gaver — og Kapellets Medlemmer hædrede ham med et Subskriptionsgilde. Til Tak indbød Naumann det kgl. Teaters Kunstnere og Kapellets Medlemmer til et Bal, hvori der dog næppe — som en af Naumanns Biografer meddeler — deltog halvtredje Hundrede Mennesker. Naumann havde ved denne Lejlighed Jmfr. Biehl til Bords. Da Maaltidet var ved at slutte, henvendte Jmfr. Biehl sig til sin Bordherre med disse spøgefulde Ord: «I Dag er vi begge Standspersoner. Jeg er Moder, De Fader til et Barn, der gør Danmark Ære. Vi to Forældre maa aabne Ballet.» Den trivelige Jmfr. Biehl og Naumann førte da Ballet op under almindelig Munterhed.

Imidlertid opførtes «Orfeus» 2den, 3dje og 6te Februar og i den følgende Tid en eller to Gange om Ugen, ialt ni Gange i Februar. Forestillingen den 8. Febr. blev givet til Indtægt for Naumann. Atter her overdriver Komponistens Biograf, naar han fortæller, at Aftenen indbragte omkring 1000 Rd., hvilket vilde være over dobbelt saa meget, som Teatret indspillede ved Premièren.

Disse Forestillinger gik ikke af uden Skærmydsler mellem Direktionen og Personalet. De Skuespillere, der gjorde

---

¹ Selvfølgelig traf man i denne Tid Naumanns Navn paa private og offentlige Koncerters Programmer. F. Eks. gav Jomfr. *Berwald* d. 4. Febr. en Koncert paa Teatret, hvor der — iflg. Adresse-Avisen — opførtes en Duet af Naumanns Opera «Tutto per Amore» og en dansk Arie af samme Komponist Naumann komponerede adskilligt under sit danske Ophold. Forf. til denne Afhandling ejer Originalmanuskripterne til en Række Arier, skrevne af Naumann i Sept. og Nov. 1785. Da nogle af dem har fransk Tekst, er de muligvis skrevne til Frk. Grodtschilling, med hvem N. førte sine Samtaler paa fransk.

Koristtjeneste, var misundelige over Solisternes Succes og viste paa forskellig Maade deres Uvilje; naar de sang i Koret, stod de stive som Støtter, og naar Hovedpersonerne foredrog deres Arier, førte de Privatsamtaler. Ved den 4de Forestilling var Disciplinen saa sløj, at Direktionen tabte Taalmodigheden og skred ind; Sagen antog alvorlige Dimensioner, og Schwarz, Teatrets dygtige Instruktør, havde nær forladt Scenen for stedse.

Mærkværdigt nok tog Publikums Interesse for «Orfeus» hurtigt af. Ved Forestillingen d. 31. Januar indspillede Teatret 407 Rd., en efter Datidens Forhold stor Aftenindtægt. Den 2den Aften indkom der 328 Rd., den 3dje Forestilling var — efter god Teatertradition — bedre besøgt (355 Rd.); men nu gaar Indtægten stadig nedad. Ved 4de Opførelse er der kun solgt Billetter for 297 Rd. og ved 9de Opførelse 27. Februar er Indtægten 247 Rd., altfor ringe i Forhold til de store Udgifter, der skulde dækkes. Til Sammenligning kan anføres, at Beaumarchais «Barberen i Sevilla», der gik samtidig, en Aften indspillede 329 Rd. «Orfeus» opførtes kun én Gang i Marts og 2 Gange i April — sidste Gang med kun 191 Rd. i Kassen, hvorfor Stykket foreløbig blev henlagt.

Antagelig har den Kritik, der fra forskellig Side rejstes mod Operaen som Kunststart, været medbestemmende til Publikums Holdning overfor «Orfeus». I «Minerva»s Februarhefte 1786 bekæmpes Syngestykkerne i Artiklen: «Hvad betyder Ordet Publikum? — Hvilken Værd har Publikums Dom?» Der udtales her Frygt for, at «Farce og Syngespil og Opera, og Dekoration og Ballet, og kunstig Lynild, og alt det andet for den sunde Menneskefornuft smaa glimrende og morende Flittertøj bliver Nationen saa kært, at den ganske troskyldigen mener, det behøves ej til stort og hæderværdigt Teater, at tragiske Muse skal ses omstraalet af sin uraniske Majestæt.» Og i en Anmeldelse af «Syngespil for den danske Scene» skriver «Kbh. Efterret-

ninger om lærde Sager»: «Dette Ukrudt (Syngestykkerne) tager saa stærkt Overhaand, at vi maa befrygte, det snart aldeles vil dræbe alle ædlere Planter, som det virkelig nu i høi Grad kvæler,» og «vi holde dem (Ϸ: Syngestykkerne) for det usvigeligste Middel til en Skuepladses fuldkomneste Ødelæggelse.»

K. L. Rahbek, der ganske vist ligesom Datidens andre Literater ser skævt til Operaen, regner «Orfeus» for en Undtagelse fra Reglen, en Opfattelse, der utvivlsomt er dikteret af Hensynet til højere Steder. Rahbeks forsigtige Udtalelser lyder saaledes (Minerva, Marts 1786): «Maaske har den dybsindige Forf. af Undersøgelsen: Hvad er Publikum? fuldkommen Ret i den Indflydelse, han tiltror Operaen paa Folkets Sæder og Skuepladsens Tone, naar den blev det herskende Skuespil. Men at Skuepladsen, som understøttes af vor Monark med saa kongelig Gavmildhed, nyttede den lykkelige Lejlighed, da en af Europas mest henrivende Komponister vilde hellige sit Geni til dens Tjeneste, og da den ejede Kunstnere, som kunde værdigen forene deres Bestræbelser med hans; at den da holdt Monarkens Fødselsdag højtidelig med et saadant Skuespil: dette lader os langt fra ikke befrygte nogen Oversvømmelse deraf.»

Saavel Fagmusikerne som Musikelskerne var enige om at stemple Naumanns Musik som genial, og Operaens Fjender undsaa sig for at angribe Mesteren, der var Landets Gæst. Med desto større Iver kastede man sig over Teatrets Iscenesættelse og Ch. Biehls Tekst, der ganske vist ogsaa er græsselig. Anmeldelsen i «Kbh. Efterretn. om lærde Sager» er ingenlunde blid mod Jmfr. Biehl. Det hedder her: «Faa Stykker bevise uimodsigeligere, hvor lidt enhver rørende Fortælling er skikket til at dramatiseres. Hvo kan læse Æmnet, uden Taarer, hos Virgil, og hvo haver grædt ved dets dramatiske Behandling? Man tro ikke, at denne Forskel alene grunder sig paa den Afstand, der er imel-

lem Virgil og Jmfr. Biehl, nej, den haver væsentlige Egenskaber ved Æmnet til Grund. . . . Orfeus's Nedstigelse til Tartarus, for at befri sin Kone, er blandt de Scener, som vil høres, men ikke ses . . . . Enten maatte Forestillingen deraf være saa græsselig, som Forstillingen af Eumeniderne, der forfulgte Orestes paa det atheniensiske Teater, hvor de svangre Koner — der, rigtig nok, havde gjort bedre i at blive hjemme — aborterede, og dette kan dog nok ikke være Skuepladsens Bestemmelse? eller og bliver Forestillingen latterlig eller den bliver flov og uvirkelig. At sige, hvilken af Delene der fandt Sted paa vor Skueplads, kommer os ikke ved her; saa meget er vist, at man dog ikke hørte om nogen, der for ilde. Elysium er ligeledes blandt de Genstænder, som ikke lade sig male for Sandserne. Uagtet alt, hvad Bruns mesterlige Pensel og Naumanns virkelig elyseiske Musik gjorde, for at rykke os hen i Elysium, blev der dog altid for meget tilbage, som erindrede os om, vi vare paa dansk Komædie.» Nu følger en skarp Kritik af Stykkets enkelte Scener og af Jmfr. Biehls Lyrik. Dog undskyldes Forfatterinden noget, da hun formentlig har været bundet paa Hænder og Fødder, dels af Hensynet til Teatrets Tarv — da der skulde være Roller til alle Teatrets bedste Sangere — dels fordi hun for Naumanns Skyld maatte anvende store Partier af Lindemanns før omtalte elendige dramatiske Behandling af Æmnet.

Alle Datidens yngre Forfattere ansaa det for deres Pligt at bekæmpe Operaen paa den danske Scene. Allerivrigst var *Jens Baggesen* og *P. A. Heiberg*. Den sidst nævnte stemplede «Orfeus» som «en dramatisk Uting», «der i sig selv aldeles intet forførende havde», men «blev farlig, fordi den var opsminket med en fortryllende Musik; og mægtig, fordi den fandt Venner, der havde Dumhed nok til at udgive den for et Mesterstykke, og Indflydelse nok til at give den Varighed paa Skuepladsen, endogsaa længe efter at den gode Smag havde triumferet over Entusiasmen

og den første Modtagelses Hede.» Heiberg havde stor Lyst til at angribe «dette Monstrum», men mente dengang ikke, at han sad inde med tilstrækkelig Autoritet. I 1788 opførtes samtidig Heibergs «Forvandlingerne» og «Heckingborn» paa det kgl. Teater, og Forfatteren mødte hyppigt paa Tilskuerpladsen. En Aften opførtes «Orfeus og Eurydike». Heiberg træffer Baggesen i Teatret, de taler om Operaen og er begge lige opbragte. De bliver da enige om at «hævne den gode Smag paa dette Stykke» ved at gøre det latterligt, og bestemmer sig til hver at udarbejde en Parodi paa Operaen. De to Parodier skal da udgives paa samme Tid. Kort efter læste Forfatterne Begyndelsen af Parodierne for hinanden. Baggesens Arbejde blev aldrig fuldført; han var imidlertid under den senere Kapelmester *F. L. A. Kunzens* Paavirkning blevet en ivrig Tilhænger af Operaen og skrev oven i Købet Teksten til Kunzens «Holger Danske», som Heiberg senere parodierede. Heiberg fuldførte sin Orfeus-Parodi, der under Navnet «Mikkel og Malene» udkom i Begyndelsen af Aaret 1789. Til Forsvar for sit Arbejde anfører Heiberg i Fortalen til 2den Udgave af Parodien, at det var «meget nødvendigt at lægge dette Stykkes poetiske Usselhed for Dagen, efterdi den var den første originale danske Opera, som vi havde set, hvis Autoritet let kunde indbilde yngre Digtere, at de kuns behøvede at pakke Guder, Aander, Mirakler og Urimeligheder hulter til bulter oven paa hinanden, spække det ud med herlige Dragter, Dekorationer og Danse, og saa faa sat Smag paa dette Sømmensurium med en smuk Musik, for at frembringe en guddommelig Opera.»

En Nutidslæser kan ikke fatte, at Datiden morede sig saa kosteligt over Heibergs naive Parodi, der næppe indeholder et eneste virkelig vittigt Paafund. I Stedet for Her-silia optræder Marthe, en «Citrontøs», der nærer ulykkelig Kærlighed til en fortrukken Bryggerkusk Mikkel (Operaens Orfeus). Eurydike er bleven til Kokkepigen Malene, Fiske-

kællinger og Vægtere indføres i Stedet for Bakkantinder og Præster o. s. fr.

Da «Mikkel og Malene» kunde synges til Naumanns Musik, fik Heiberg og hans Venner ganske naturligt Lyst til at se og høre Parodien fra Scenen. Der var ikke Tale om at faa den frem paa den offentlige Skueplads og Heiberg henvendte sig derfor til et privat dramatisk Selskab, hvis Teater han fik til Laans. Der afholdtes Prøver og Forestillingen var næsten indstuderet, da de Musikere, der havde lovet at assistere, tog deres Ord tilbage. Man bestemte sig da til at lade Stykket opføre til Clavecinakkompagnement. Rahbek skrev i den Anledning en morsom Prolog til Forestillingen med fornøjelige Hentydninger til det kgl. Teaters Helvede og Elysium og med en Hentstilling til Tilskuerne om, at de vil

    som ædle, vennefulde Gæster,
     der vrage ej et simpelt Smørrebrød,
     som fattig Vært af ærligt Hjerte bød,
     antage vort Klaver for fuldt Orkester.

Men der kom nye Hindringer, som helt væltede Forestillingen. De Personer, der havde sat sig for at modarbejde Opførelsen, fik en af Skuespillerne til at melde sig fra. Det lykkedes at finde en Stedfortræder, — men Aftenen før Parodien skulde spilles, erklærede en anden af Skuespillerne, at han ikke vilde optræde, og da han ikke kunde erstattes, maatte det hele opgives.

Da P. A. Heibergs Parodi udkom, havde Naumann forlængst forladt Landet. I April 1786 var han taget tilbage til Dresden trods gode Engagementstilbud saavel fra det danske som det svenske Hof. Numsen var overmaade ivrig for at faa Naumann fast knyttet til Danmark, men efter lange Forhandlinger bestemte denne sig til at blive i Dresden. Kapelmester *J. A. P. Schulz* fra Prins Heinrich af Preussens franske Teater i Rheinsberg blev antaget af

Hoffet og Teatret i København og gik ind til en ingenlunde taknemmelig Stilling, idet der var almindelig Misfornøjelse med Naumanns Reformer i Kapellet.

Heller ikke lykkedes Naumanns Forsøg paa at indføre den store Opera i København. «Orfeus» holdt sig kun paa den danske Scene til 1791. Som før nævnt gik Operaen i første Sæson 13 Gange. I 1787 tages «Orfeus» paany paa Programmet. 28. Febr. afholdtes en Generalprøve, ved hvilken dog Jmfr. Møller var fritaget for at synge sit Parti. «For Resten gik det i sin Orden med Musik og Optoge,» bemærkes i Teaterjournalen. 2den og 6te Marts opførtes da Operaen. Ved denne sidste Forestilling bemærkes, at «Jmfr. Møller ikke var kommen, da Klokken var slagen 6». Rimeligvis har der paany været Skænderier med den vanskelige Primadonna, thi ved den næste Opførelse (1. Maj) har Jmfr. *Johanne Morthorst* — en purung Sangerinde, der, skønt hun kun var Elev, havde haft et Par større Roller siden 1784 — overtaget Eurydikens Parti efter et Par Prøver den 28. og 30. April. Ved Forestillingen 1. Maj var der en Del Uorden. Journalen melder, at saavel D'Hrr. Thessen og Saabye som Md. Preisler mødte upaaklædte i Foyeren. Og i 2den Akt, da Md. Bjørn skulde danse sin Solo, begyndte Md. Rosing og Md. Preisler, der stod i Kulissen, at synge anden Del af Koret «Liflige Enge», hvilket fremkaldte nogen Forvirring. Men «for Resten gik Stykket meget ordentligt og især udmærkede Jmfr. Morthorst sig med god Sang som Euridice». I de følgende Sæsoner synges Eurydike hyppigst af Jmfr. Morthorst.

1788 blev «Orfeus» givet tre Gange og samme Aar gik Naumanns stockholmske Opera «Cora» for første Gang over Scenen¹. Trods Schulz' omhyggelige Indstudering og den virkelig indtagende Musik, der betegner Højdepunktet af Naumanns Kunst, maatte Operaen henlægges efter 12

¹ «Cora» var tidligere opført ved en Gjethuskoncert 1784.

Opførelser i Løbet af 4 Aar. 1789 opførtes «Orfeus» igen 3 Gange. Teaterjournalen meddeler, at i denne Sæson deltog ikke en eneste af Skuespillerne i Koret; men samtidig med, at man fik et selvstændigt Korpersonale, formindskedes de syngendes Antal, saa at Korene i «Orfeus» langt fra klang saa fyldigt som i de foregaaende Sæsoner.

1790 og 1791 hørtes Operaen 2 Gange i hver Sæson. 6. December 1791 var det sidste Gang, Naumanns «Orfeus» gik over den danske Skueplads.

Omtrent 100 Aar senere — 30. Sept. 1896 — stod der igen «Orfeus og Eurydike» paa det kgl. Teaters Plakater. Men denne Gang var det Glucks Opera, der opførtes for første Gang. Naumanns én Gang saa beundrede «Orfeus» er forlængst glemmt, mens Glucks endnu ældre Værk stadig hører til vor Operas mest søgte Forestillinger.

Til nærværende Skildring er foruden de tidligere nævnte Haandskrifter følgende Kilder raadspurgt: *Orpheus und Euridice*, eine Oper von Naumann, Clavierauszug der Partitur. Herausgegeben von C. F. Cramer. Kiel 1787. — *C. D. Biehl*, Orpheus og Eurydice, et Syngespil i 3 Akter, Kbh. 1786. — *Calzabigi*, Orfeo. — *Gluck*, Orfeo ed Eurydice. Klaverudgave. — *A. G. Meissner*, Bruchstücke zur Biographie J. G. Naumanns I—II, Prag 1803—04. — Des Sächsischen Kapelmeister *Naumanns Leben* in sprechenden Zügen dargestellt, Dresden 1841. — *Cramer*, *Magazin der Musik*, Kiel 1786. — *Adresse Contoirets Efterretn.* 1786. — *Fr. Schwarz*, Lommebog for Skuespilyndere, Kbh. 1786. — *Minerva*, Kbh. 1786. — Nogle københavnske *Efterretninger om lærde Sager* 1786, 1789. — *Kritik og Antikritik*, Kbh. 1789. — *P. A. Heiberg*, Michel og Malene, Parodie over Orpheus og Euridice i 3 Akter, Kbh. 1789. — *P. A. Heiberg*, Skuespil, Kbh. 1792. — *K. L. Rahbek*, Prolog til Mikkel og Malene (Dramaturgiske Saml. II; Skuespil af P. A. Heiberg 1792, S. 371 f.). — *J. Collin*, For Historie og Statistik II, 1825 (Uddrag af Justitsraad Lassens Rapport). — *Imm. Ree*, Tidsskr. for Musik, 1859. — *Th. Overskou*, Den danske Skueplads III, Kbh. 1860. — *V. C. Ravn*, Koncerter og musikalske Selskaber i ældre Tid (Musikforeningens Festskrift I), Kbh. 1886. — *H. Schwanenflügel*, P. A. Heiberg, Kbh. 1891. — *P. Hansen*, Den danske Skueplads I. — *Preben Nodermann*, Johan Celsius, Tragedien om Orpheus och Eurydice, Lund 1901. — *Carl Thrane*, Fra Hofviolonernes Tid, Kbh. 1908.

Ophævelsen af Eckersbergs første Ægteskab.

Af

H. Weitemeyer.

Eckersberg stod, i alt Fald fra Slutningen af 1807, i Forhold til en ung, med ham selv omtrent jævnaldrende Pige, Christine Rebekka Hyssing (eller Hissing), som var udgaaet af Almuen¹ og vistnok var Tjenestepige, og som 25. Sept. 1808 fødte ham Sønnen Erling, den senere Kobbrestikker. To Dage før Eckersberg paa Akademiets Stipendium rejste til Udlandet, lod han sig vie til hende den 1. Juli 1810.

Emil Hannover siger i sin Bog om Eckersberg (p. 28), at der er mange Vidnesbyrd om, at han holdt oprigtig af hende; men at hun ikke var ham god nok, vides ikke alene af hendes senere Handlemaade, der hidførte en lovformelig Skilsmisse, men vises ogsaa af hele den Forestillingskreds, hvori hun længe holdt hans kunstneriske Fantasi fangen. Og videre (p. 46) hedder det: «. . . 1. Juli 1810 i Garnisonskirke lod han sig — af Pligt, af Tvang? — vie til den Kvinde, der havde født hans Søn, men som kort

---

¹ Eckersberg var født 2. Jan. 1783, hun 30. Sept. s. A. Hendes Fader var Tømmersvend Conrad Vilhelm Hissing, hendes Moder Frederica, f. Falck. Hun blev døbt 7. Oktbr. (St. Petri Kirkes Daabsprotokol, Landsarkivet.)

efter hans Afrejse viste sig saa lidet værdig til at bære hans Navn.» Endelig fortælles (p. 81), da han i Juli 1812 rejste fra Paris til Rom: «Han havde sin lille Søn derhjemme, — men han havde ingen Hustru mere. Hans Ungdomskærlighed havde faaet sin Afslutning i en Skilsmisse mellem ham og hende, hvis simple Herkomst havde endt med at lægge sig for Dagen i saa simple Gerninger, at Clemens og andre af hans Venner under hans Fraværelse havde indhentet hans Samtykke til at lade Ægteskabet lovformeligt løse. Da Uvejret først var overstaaet og Eckersberg vidste sin lille Søn i god Behold hos Vennen Oluf Bagge, følte han Luften om sig rensat og aandede friere end før. ‚Jeg er glad ved det Haab at faa min Byrde af Halsen, som har trykket mig altfor længe‘, havde han 30. Oktbr. skrevet hjem til Clemens, da denne og Bagge havde gjort Skridt til Tilvejebringelsen af Skilsmissen.» Og der tilføjes i en Note: «Den 28. Novbr. 1812 søgte Bagge for Eckersberg om beneficium paupertatis til Skilsmisses Erhvervelse fra Chr. R. Hyssing. Der mangler mærkelig nok i vore Arkiver de Dokumenter, hvoraf det vilde fremgaa, naar den endelige Skilsmisse fandt Sted.»

Det sidste er dog ikke rigtigt. Sagen om Separationsbevillingen og den endelige Skilsmisse med de meget udførlige Bilag findes i Rigsarkivet og Raadstuens Arkiv¹. Et Uddrag af Akterne vil formentlig være af Interesse som tjenende til at kaste et skarpere Lys over de to Hovedpersoner og til at skifte Sol og Vind mere ligelig imellem dem.

Den 23. Maj 1812 indsendte Kobberstikker Oluf Bagge følgende Ansøgning til Københavns Magistrat:

¹ Rigsarkivets Akter under 2. Nov. 1813 og 15. Maj 1816 og Magistratens Referatsprot. for Separationssager 1812 Nr. 57 og 1813 Nr. 61, Kopibog 1813 I Nr. 344 og 1816 II Nr. 174 samt 1. Sekretariats Referatsprot. 1816 Nr. 819.

«Maler Eckersberg, der for nærværende Tid opholder sig i Paris paa Kunstens Vegne og ej kan ventes hertil før efter flere Aars Forløb, er sat i den ubehagelige Nødvendighed at maatte søge Skilsmisse fra sin Hustru Christine Rebekka Hyssingsdatter, opholdende sig her i Staden i Springgaden Nr. 35, 2. Sal, hos Hr. Maler Møllendorff. Den Grund, paa hvilken han ansøger herom, er hans Kones slette Husholdning i hans Fraværelse, som er af den Natur, at den vil drage hans totale Ruin efter sig, saavel som hendes øvrige uordentlige Forhold. Af vedlagte Domsakt vil den høje og velvise Mag. tillige erfare, at Rebekka Hyssingsdatter, Eckersbergs Hustru, for lovstridige Handlinger er dømt til Straf af otte Dages Fængsel paa Vand og Brød. Som Befuldmægtiget for Maler Eckersberg¹ giver jeg mig den underdanige Frihed at søge Skilsmisse» osv.

Vedlagt er Udskrift af Politiretsdom af 11. Jan. 1812, der lyder paa, at hun er overbevist om at have pantsat for ca. 96 Rd. af sin Husbond Brændevinsbrænder Christensens Sager; men da det ikke antages, at hun har villet fravende Husbonden Sagerne, og da han er gaaet i Forbøn for hende, sættes hendes Straf til otte Dages Fængsel paa Vand og Brød.

Magistraten søgte nu, som det var dens Pligt, at stifte Forlig og opkaldte hende og Bagge; men hun vilde aldeles ikke gaa ind paa Separation og heller ikke søge sin Sjælesørger, som det blev raadet hende, og 15. Juli indgav hun til Magistraten en skriftlig Erklæring, der lyder som følger:

«I Anledning af min Mand Maler Eckersbergs indgivne allerunderdanigste Ansøgning til Kongen om det mellem os værende Ægteskabs Ophævelse: Det vilde være utilgiveligt af mig, om jeg vilde nægte, at min Mand har Aarsag til at se sig fornærmet ved den af mig uoverlagte Handling,

---

¹ Fuldmagten, der er udstedt i Paris 15. April 1812 og underskrevet af Eckersberg, er vedlagt.

men den er dog langt fra ikke i saa høj en Grad fornærmende for ham, at den kan berettigge ham til lovlig Skilsmisse; jeg har tilstaaet for min Mand, at jeg har begaaet en uforsigtig Handling, hvis Ulovlighed jeg ikke kendte, og derfor har han fundet den tilgivelig og i sin Skrivelse til mig af 9. Febr. tilgivet mig samme, da det er bevist, at den ikke hidrørte fra nogen ond Tilbøjelighed hos mig, men alene havde sin Grund i min Hengivenhed til den ham bekendte og i sin Skrivelse anførte ulykkelige Lidenskab; i den Tid vi levede sammen, søgte han ej at undertrykke denne Lidenskab hos mig, da han saavel som jeg den Tid nærede det Haab om, at jeg engang ved den muligen kunde tilvejebringe en lykkeligere Forfatning; at jeg i hans Fraværelse har fulgt den, vil kunne undskyldes hos mig, da jeg nu ganske var overladt til min egen Raadighed og kunde følge min Tilbøjelighed uden Indskrænkning, og ved det altid nærede Haab om et lykkeligt Udfald, ved hvilket jeg kunde blive sat i Stand til at belønne min Mands Kærlighed og skaffe ham en blidere Fremtid; Skæbnen har ikke villet det; min [hun mener vel: den] lidenskabelige Hang til Tallotteriet har gjort flere end mig ulykkelige. Jeg kan ej samtykke i den for min Mand indgivne Ansøgnings Begæring; min Højagtelse og Kærlighed for ham og mit Barn er mig altfor dyrebar, at jeg for en Handling, som af mig er begaaet i Lidenskabens Øjeblik og uoverlagt, skulde frasige mig min Ret til det mellem os knyttede ægteskabelige Baand. At det ikke heller er min Mands egen Vilje, er jeg fuldkommen forvisset om, og bestyrkes deri af Indholdet af hans Skrivelse til mig, saavel som at Ansøgningen ikke er fra hans egen Haand, thi jeg er forvisset om, at han elsker mig for højt og har altfor stor Kærlighed til mig og sit Barn samt tænker for ædelt til et Skridt som dette, der for evig vilde gøre mig ulykkelig, men at det ikkun er mine Efterstræberes Tilskyndelse for det af mig begaaede Fejltrin ganske at ude-

lukke mig fra at blive delagtig i hans Fremtids lykkeligere Forfatning. Mine Forfølgere opfordrer jeg højtideligen til at fremkomme med nogen anden bevislig Handling, hvorved jeg har brudt min ægteskabelige Forpligtelse eller gjort mig skyldig i Utroskab mod min Mand eller paaført ham ringeste Vanære saavel før som i hans Fraværelse, den omhandlede Brøde undtagen, der dog vel ikke bliver at henhøre til en saa vanærende Handling, at den efter den strenge Ret betog ham sin Fremtids Agtelse og hjemlede ham derfor Rettighed til efter Loven at søge Skilsmisse med mig. Under Beskyttelse af Lovene og Ds. Majestæts Retfærdighed indstiller jeg, om min Mand, som engang har tilgivet mig min Brøde, har mindste Medhold til den ansøgte Skilsmisse. Denne min Erklæring beder jeg maa følge min Mands Ansøgning.»

Erklæringen er underskrevet «Christine Eckersberg, med ført Pen». Underneden staar: «Min Mands Brev af 9. Febr. er mig leveret 26. Jan. 1813.»

Dermed opgav Magistraten det. Den sendte Bagge en Genpart af hendes Brev og sagde, at den ikke videre kunde indlade sig i Sagen.

Men Eckersbergs Venner var ikke til Sinds at opgive den. Bagge indsendte 2. Sept. en ny Ansøgning og denne Gang direkte til Kancelliet, hvori han udførlig og i stærke Ord gendrev hendes Fremstilling. Den Kærlighed til Mand og Barn, hun beraabte sig paa, maatte han benægte, da hun kort efter Eckersbergs Bortrejse havde solgt deres fælles Bo, uagtet han ved Kobberstikker Clemens havde sørget for hende og desuden givet hende 60 Rd. i rede Pengé; Barnet maatte i de første halvandet Aar være hos Familien paa Grund af hendes umoderlige og ukærlige Opførsel; hun havde flere Gange maattet møde for Politiretten for hendes uordentlige Forhold, osv.

Magistraten maatte nu paa Kancelliets Opfordring tage Sagen op paany. Hun blev opkaldt, og Bagges Ansøgning

blev oplæst for hende. Men hun vilde stadig intet høre om Skilsmisse, og 15. Sept. tilskrev hun Magistraten, at Bagges Ord om de Penge, hun havde faaet, og om Forholdet til Barnet var usande. «Disse Usandheder saavel som flere af samme Slags, som jeg ved Klagens Oplæsning ej kom til nøje Kundskab om, kan jeg ved Attester godtgøre det modsatte af. Min underdanigste Begæring er, at jeg maa forundes en Kopi af hans Ansøgning for at kunne gendrive det modsatte af hans Beskyldninger, og at de herfor erhvervede Bevisligheder maatte blive vedlagte hans Ansøgning ved sammes Forestilling for Majestæten.» Hun underskrev sig boende i Sølvgade Nr. 402 (altsaa boede hun ikke længere hos Møllendorff). I Gendrivelsen, som hun først indsendte 27. Oktbr., benægtede hun at have faaet 60 Rd. ved Mandens Afrejse, hele hendes Ejendom var dengang 5 Rd., som hun længe maatte underholde sig med; hun var i Gæld, da Manden rejste, og det var derfor, hun maatte sælge det for Resten ubetydelige Indbo; først længe efter Afrejsen fik hun Penge af Clemens; hun havde aldrig været ond mod Barnet og havde ikke før været tiltalt ved Politiretten, osv.

Som Svar herpaa tilbød Bagge i Novbr. at optage et Tingsvidne for at bevise Rigtigheden af sine Beskyldninger mod hende. Den 27. Novbr. fik han Beneficium paupertatis i Sagen mod hende ved Landsover- samt Hof- og Stadsretten, og 27. Jan. 1813 blev Vidneforhøret optaget.

De eneste Vidner var Malermester Christian Møllendorff og hans Hustru¹. Bagges Prokurator Damkier fremlagde en af Møllendorff underskreven Attest, hvoraf fremgik, at

¹ Kobberstikker Clemens kalder Møllendorff i det p. 141 citerede Brev for Eckersbergs Svoger. Man maa da antage, at Møllendorff har været gift med Christine Rebekkas Søster. Da Malerfrimester Chr. Møllendorff døde 2. Aug. 1824 som Fattigpatient paa Almindeligt Hospital, 48 Aar gl., var han imidlertid gift med Elisabeth, født Dahl (Skifterettens Protokoller, Landsarkivet). Men det kan jo være hans anden Kone.

Christine Eckersberg havde forelagt Møllendorff en Attest til Underskrift om hendes Opførsel i den Tid, hun efter Mandens Afrejse havde boet i hans Hus, men den kunde han ikke med god Samvittighed underskrive, hvorimod han skyldte Sandheden at erklære, at hun siden Mandens Afrejse ikke havde opført sig, som det anstaar et ærekært og retskaffent Fruentimmer eller en øm og kærlig Moder; at hun havde ført et uordentligt Hus og gjort Gæld i hans Fraværelse og solgt deres fælles Efterladenskab, uden at Manden havde givet hende mindste Anledning dertil; at hun havde medhandlet Barnet efter Luner ukærligt og umoderligt; samt at hun til Tab og Ulejlighed for Møllendorff havde bortstjaalet af hans Hus et sølvbeslaget Pibe-hoved, som ikke tilhørte ham, men en Bekendter, og siden hun forlod hans Hus, havde hun paa een Gang bortlejet sin Lejlighed der til to Parter og af dem begge taget Penge paa Haanden. Hendes Prokurator Wilse protesterede imidlertid mod Vidneudsagnets Rigtighed og benægtede Møllendorffs Ret til at beedige det, da han ikke selv havde skrevet eller konciperet Attesten. For øvrigt vidnede Møllendorff, «der godt havde kendt Malermester Eckersberg», at hun havde udsat og solgt adskilligt af Boet, deriblandt nogle Malerier, hvad hun ikke havde behøvet, da hun fik 18 Rd. maanedlig foruden til Husleje og Brændsel m. m., i alt 300 Rd. om Aaret¹, hvilke Penge Møllendorff havde leveret hende i det sidste halvandet Aar, medens en ubenævnt Person [Clemens] havde sendt hende dem i det første Aar; desuden havde hun een Gang faaet 100 Rd.

Efter dette Vidneforhør begyndte hun at give efter. Den 11. Marts sendte Bagge Magistraten skriftlig Tilbud

¹ Det er den samme Sum, som E. nævner i sit Brev af 30. Juni 1810 (se Hannover p. 45): «Til min liden Familie, som jeg her efterlader mig, og som jeg bør sørge for, har jeg tænkt at lade blive 300 R. C. aarlig tilbage, som Hr. Clemens vil modtage og paa mine Vegne indhændige vedk. af en ham given Opskrift.»

om de Betingelser, paa hvilke Eckersberg vilde gaa ind for at opnaa Separation: BARNET, som endnu var i hendes Værge, skulde overgives til Faderens Pleje og Opdragelse, hun skulde have 150 Rd. aarlig, som skulde tilbageholdes af det ham af Akademiet tillagte Stipendium, og som Gratiale 100 Rd. straks, naar Skilsmissen kom i Stand¹. Da hun saa ved et Møde 15. Marts endelig gik ind paa Separationen paa disse Betingelser, kunde Magistraten 29. Marts gøre Kancelliet udførlig Rede for Sagens Gang og indstille Ansøgningen til Bevilling, skønt «Konen ikke, uagtet saadant er hende paalagt, har været at formaa at gaa til sin Sjælesørger».

Og dog gik der endnu over et halvt Aar, inden Sagen blev afgjort. Først 2. November afgav Kancelliet sin Betænkning til Gunst for Bevillingen med den Slutningsbemærkning: «I øvrigt undlader man ikke at tilføje, at hun for Tiden er i Tjeneste hos en Glarmester paa Frederiksberg.»

Det lader til, at Kancelliet i den Omstændighed, at hun var taget ud for at tjene sit Brød, har set noget, der talte til Gunst for hende², og det er vel yderligere blevet mildt stemt mod hende ved en Attest af 10. Oktbr. fra Præsten paa Frederiksberg, Jens Hansen Frechland, som efter Kancelliets Opfordring havde talt med hende. Heri hedder det, at hun ikke vilde erkende, at hun for Magistraten havde indvilget i nogen Skilsmisse, men haabede at erholde Mandens Tilgivelse mundtlig ved hans Hjem-

¹ Vedlagt er en Erklæring af 8. Marts fra Clemens, at E. ikke for Øjeblikket kan afse mere, da han ikke alene i det sidste Aar har maattet afbetale betydeligt paa Gæld, han er geraadet i dels ved sin Rejse som ogsaa ved hans Kones slette Opførsel og uordentlige og ødelæggende Hus-holdning i hans Fræværelse, men endnu befinder sig i betydelig Gæld.

² Af den ovennævnte Dom af Jan. 1812 synes det at fremgaa, at hun allerede paa et tidligt Tidspunkt efter Mandens Bortrejse har taget ud at tjene.

komst, ligesom hun skriftlig var forsikret derom, saa at de endnu kunde komme til at leve lykkelig sammen ligesom i al den Tid af flere Aar, de havde været hos hinanden som gifte Folk; hun havde ved sit nu udsønde Fejltrin ikke gjort sig skyldig i noget egentligt Ægteskabsbrud, og der kunde vel og fra hans Side tænkes mangfoldige mere eller mindre ædle Bevæggrunde til den presserende Skilsmisse; hendes Paastand om, at Bagvadskere havde sat hende i et langt værre Lys, end hun fortjente, burde og undersøges, hvorfor Præsten indstillede, at Sagen opsattes til Mandens Hjemkomst, da den saa bedre kunde undersøges af nogle uvillige Mænd; hun havde i den Tid, hun havde boet i Sognet, opført sig ærlig og velanstændig, hvilket ogsaa bekræftedes derved, at da hendes Mand ikke vedbørlig underholdt hende, havde hun taget ordentlig Tjeneste som Pige hos Kancellist Rosted, som gav hende et fordelagtigt Vidnesbyrd.

Separationsbevillingen blev givet 12. Novbr. 1813.

Hvad der har været at bebrejde hende, og hvori hendes slette Opførsel og uordentlige Forhold har bestaaet, kan der efter det foregaaende ikke være nogen Tvivl om, det var hendes Ødselhed og fuldstændige Mangel paa økonomisk Sans, og det bekræftes ved det, der findes i «Eckersbergs Papirer» i Universitetsbiblioteket, skønt det kun er meget lidt, da alt, hvad der direkte vedkommer Skilsmissesagen, omhyggeligt er fjernet i Brevene til og fra Eckersberg¹.

¹ Da E. havde skrevet til Clemens, at han tænkte paa at vende hjem til næste Aar, skrev Clemens til ham 9. April 1811: «Dette hverken tør eller vil jeg tilraade. Aarsagen til denne Beslutning, som jeg kunde have gættet mig til, har maaske om et Aars Tid taget en anden Vending og De være af andre Tanker. De vil tillade mig, at jeg aabenhjertig underholder mig med Dem desangaaende. De frygter ventelig, at Deres kære Kone og Barn skulde komme til at lide Mangel i Deres Fraværelse; det ved De jo er og fremdeles vil blive forebygget. Men jeg ønskede derhos, at De vilde bemyndige Deres Hr. Svoger til at være Deres Kones Formyndere, og at enten den gode ærlige Gebauer flyer hende Pengene, eller at Svogeren

Da saa Politiretsdommen i Jan. 1812 var overgaaet hende, greb Vennerne Lejligheden til at faa ophævet dette Ægteskab, hvori de saa en Hindring for hans Udvikling som Kunstner, og som han selv følte som en Byrde maaske lige fra den Dag, han havde indgaaet det. Det er ganske sikkert ikke alene fra Jan. 1812, da han erfarede, at hun

faar hos mig de Penge, som De har bestemt for hende, og deraf betaler inte maanedlig, men ugentlig det, hun behøver til Husholdningen, samt besøger Husleje og Brændsel betalt for hende; naar det er ordnet, saa vilde det gaa sin jævne og rigtige Gang. Saavidt jeg kan mærke, er hun nok inte vant til at føre en Husholdning selv, maaske er hun vel og for god og giver for meget bort den ene uden at tænke paa sig selv for den anden Dag. Tror De ikke, at det var bedst, at hun var i Kost og indlogeret hos Hr. Møllendorff, Deres Svoger, derved kunde spares meget, og hun havde ikke nodig at bekymre sig om Pengesager. Jeg har troet at indrette den Sag paa det bedste for Dem, uden at det skulde falde Dem selv til noget Besvær, og formaaet flere Velyndere til at ofre et Bidrag til Deres Rejse, inte som et Laan, men som en Gave for deraf at bestyre Udgifterne for Deres lille Familie uden at afkorte noget paa Deres bestemte Rejestipendium . . . » I et Brev af 15. Decbr. s. Aar skriver Clemens ved at omtale Eckersbergs Pengesager: «Ved en fornuftig Husholdning kan man udrette meget, men hvor Ødselhed eller utidig Bortgiveness hersker, hjælper hverken Rigdom eller de bedste Tider.» Endelig er der i et i «Museum» 1894 trykt Brev fra Clemens af 5. Novbr. 1811 en Passus, der er udeladt i Tidsskriftet, men som velvilligt er overladt mig af Hr. Overpostmester Mørch; den lyder: «De 50 Rd., som resterer af de 200 Rd. fra Jeppe, har Deres Kone og faaet; desuden har jeg og for nylig indhændiget for Hr. Møllendorff 100 Rd. til Klæder for Deres Kone paa Kondition, at Møllendorff selv skulde besørge det; der er altsaa hidtil hævet hos mig for Deres Kone og Barn for Gæld iberegnet 800 Rd. og for denne Maaned 18 Rd., i alt 818 Rd., og tilbage er hos mig af det, Hr. Bille Brahe har givet, omtr. 324 Rd., tilgode af Bülow en Rest af 100 Rd., og hos Grev Moltke endnu tilgode 200 Rd., tils. 624 Rd., dette skulde man dog tro at kunne være tilstrækkelig til næste Aar for deres Familie her . . . Herhos maa jeg bede Dem venskabeligst ikke at ytre for Deres Kone for megen Indkomst ved Deres Arbejder, thi ellers gør hun sikker Regning og ny Gæld derpaa. Jeg vilde dog saa gerne, at De kunde have et Par Hundrede Dlr. mellem Hænderne, naar De kom hjem. Det er Skade, at De ikke ved Deres Bortrejse lod avertere, at ingen i Deres Fraværelse maatte betro nogen noget paa Deres Navn.»

var bleven dømt¹, at han har følt Forbindelsen som «en Byrde, der altfor længe havde trykket ham», som han siger i sit Brev af 30. Oktbr. Hvorfor havde han da giftet sig? Ja, jeg antager, at han har gjort det for Sønnens Skyld, den Søn, som han tydeligt nok alle sine Dage omfattede med en rørende Kærlighed.

Hvorledes hun har været, før hun traadte i Forhold til Eckersberg, kendes ikke, saavidt jeg ved. Efter hvad Hr. Overpostmester Mørch har fortalt mig, gik der senere i Familien vage Rygter om, at hun har været usædelig eller halvt om halvt et prostitueret Fruentimmer; men der taltes aldrig med Eckersberg om dette Æmne, og Rygterne har maaske ikke haft andet at støtte sig til end den «slette Opførsel» og de «uordentlige Forhold», der bebrejdedes hende; straks man læser Ordene, kommer man jo selv til at tænke paa Utroskab mod Manden eller noget lignende. Men havde der været noget af den Slags, kan man være vis paa, at Bagge og Møllendorff nok var komne frem med det; de lægger ellers ikke Fingrene imellem. Nej, paa det Punkt lader hun til, i alt Fald under sit Ægteskab, at have været uangribelig.

Og hvorfor give hende Skyld for at have holdt Eckersbergs kunstneriske Fantasi fangen i en lavere Forestillingskreds og saa at sige gøre hende medansvarlig for hans ofte lystne og obscøne Tegninger, hvad jeg synes Hannover gør (p. 29 fig.). Saa lad da hellere — hvad Hannover jo ogsaa gør — Maleren Senn og hans Omgangskreds faa en Andel, naar det endelig skal være. Men i det hele taget, Eckersberg var vistnok en saa, om jeg maa sige det, varmblodig Natur, at han sikkert ikke behøvede Paavirkning af

¹ Jeg antager, at det er Bagge, som straks har underrettet ham. I Slutningen af et Brev af 31. Jan. 1812 til Clemens skriver Eckersberg: «Jeg har, som De vel vil vide, faaet den allerubehageligste Efterretning hjemmefra, som har gjort mig meget ondt, men som ikke skal hindre mig fra at fortsætte mit Studium med lige Iver.» (Universitetsbibl.)

andre. Ogsaa senere, og vistnok især som ældre Mand, kunde hans Fantasi løbe af med ham i den Retning¹.

Der kan ikke være Tvivl om, at hun har taget sig Separationen meget nær og betragtet den som den største Ulykke for sig. Hun strittede imod, saa længe det var muligt, og det ikke alene for at bevare sin Position i Livet, men vistnok ogsaa, fordi hun var ham oprigtig hengiven. Hun vidste godt, hvad Følgen vilde blive, hvis Manden helt slog Haanden af hende. I sit Indlæg mod Bagge i Oktbr. 1812 siger hun, at Sagen drejer sig om hendes timelige Velfærd nu og i Fremtiden. Som det synes, er der intet at lægge hende til Last i Tiden mellem Dommen i Jan. 1812 og Separationsbevillingen i Novbr. 1813. Da Bruddet var sket, var der intet mere, der holdt igen paa hende, og hun gled hurtigt ned ad det Skraaplan, hvorpaa hun var kommet ind. Allerede inden de tre lovbefaalede Aar var forløbne, var den endelige Skilsmisse fuldbyrdet paa Grund af nye Straffedomme, der var overgaaede hende.

I Marts 1816 indsendte Bagge som Eckersbergs Befuldmægtigede Ansøgning om Ægteskabets fuldstændige Ophævelse mellem Eckersberg og hans Kone, der for anden Gang begaaet Tyveri var indsat i Forbedringshuset paa tre Aar. Med Ansøgningen fulgte en Skrivelse fra Clemens, hvori han med Ed tilbød at bevidne, at det var Eckersbergs urokkelige og eneste Ønske at se dette for ham saa ulykkelige Ægteskab aldeles ophævet, da han paa ingen

---

¹ Baade i Kunstakademiet, paa Kobberstiksamlingen og i privat Eje findes, saavidt jeg ved, Eksempler paa dette. Efter hvad Hr. Overpostmester Mørch har fortalt mig, fandtes der efter Sønnen, Arkitekt Jens Juel Eckersbergs Død i 1891 en Mappe, indeholdende Tegninger og et lille Maleri fra Faderens Haand med mildest talt meget dristige Motiver, som Hr. M. paa Familiens indtrængende Anmodning købte og tilintetgjorde. Hvis de i rent kunstnerisk Forstand har været gode, hvad der siges, synes jeg, at de hellere skulde være lagte til de andre i en af Samlingerne; om der er færre eller flere, kommer jo moralsk set ud paa et.

Maade kunde bekvemme sig til nogen Tid at leve i ægteskabelig Forbindelse med sin fraseparerede Hustru.

Efter at have modtaget Ansøgningen beordrede Kancelliet et Forhør afholdt over hende, der sad i Fængslet paa Christianshavn. Ved dette Forhør, der fandt Sted 6. April, og hvori hun paastod, at de Fejltrin, hun havde begaaet, for største Delen var foraarsagede af Trang, da hun ikke var i Stand til at leve med Barnet af de 300 Rd. aarlig, erklærede hun sig villig til at gaa ind paa øjeblikkelig Skilsmisse paa følgende Betingelser: at Barnet fremdeles blev opdraget af ham, da hun aldeles intet ejede; at han i Fremtiden skulde give hende 25 Rd. aarlig efter Separationsbevillingens Indhold; og at han, naar hun i sin Tid løslodes, skulde forsyne hende med de fornødne Klædningsstykker, saa at hun kunde søge Tjeneste for at ernære sig; hvis Bagge ikke troede at kunne gaa ind paa dette, bad hun om, at Sagen maatte opsættes til Mandens Hjemkomst. Nogle Uger efter (26. April) anmodede Kancelliet Magistraten om at indhente Bagges Erklæring, og da denne gik ind paa Betingelserne — dog med det Forbehold, at han ikke vidste, hvormegit E. vilde give hende til Klæder, naar hun kom ud, men det vilde i alt Fald ikke blive under 25 Rd. —, indstillede Kancelliet, at Ægteskabet ophævedes, og Eckersberg fik Lov til at indgaa nyt Ægteskab, da der ingen Udsigt var til, at Ægtefællerne nogensinde kunde forenes, og da E. ønskede Sagen afgjort, inden han vendte tilbage til Fædrelandet, samt da kgl. Resolution af 11. Marts 1812 havde tilladt, at der maatte gøres Forestilling om Ægteskabs Ophævelse, naar den ene Ægtefælle var dømt til offentlig Arbejde paa mere end tre Aar. Den 29. Maj faldt den kgl. Resolution.

Den 2. Aug. vendte Eckersberg tilbage til København, i Novbr. blev han forlovet med Julie Juel, og 8. Febr. 1817 stod Brylluppet.

Her er de to Domme, hvortil der sigtes i Bagges An-

søgning. Ved Politiretsdom af 18. Marts 1814 dømtes Christine Rebekka Hyssing, Maler Eckersbergs Hustru, der var født i København og ifl. Døbeseddel var 30 Aar, og som ikke forhen var straffet for Tyveri, til fire Maaneders Arbejde i Forbedringshuset for fra et Loftskammer i Huset Nr. 76 i Store Kongensgade paa Christianshavn, hvor hun tjente, at have stjaalet en ny Sæk med 17 $\frac{1}{2}$ Pd. Blaar (vurderet til 3 Rd. pr. Pd.) og en gammel Høvl. Ved Landsover- samt Hof- og Stadsrettens Dom af 9. Maj 1815 (stadfæstet af Højesteret 5. Juni) blev hun for at have frastjaalet Gæstgiver Flechners Enke tre Tørklæder for anden Gang begaaet Tyveri dømt til 3 Aars Straffearbejde¹.

Da hun første Gang indsattes i Christianshavns Fængsel 12. Marts 1814², lød hendes Signalement: 58 Tommer høj, har blaa Øjne, blondt Haar, spids Næse og temmelig godt Udseende; kan læse, men ikke skrive. Listen over de Klæder, hun gik og stod i, vidnede om yderlig Fattigdom. Da hun anden Gang kom derind 24. Juli 1815, blev der til det forrige Signalement føjet: rundt Ansigt, undersætsig³. Efter sin Løsladelse 24. Aug. 1818 er hun sikkert ikke straffet oftere, hendes Navn findes i alt Fald ikke i Fængslets Bøger i den næste Snes Aar.

Om hendes senere Skæbne vides intet, saavidt mig bekendt. Hun levede længe efter, i alt Fald til omtrent et Aar, før Eckersberg selv døde, i 1853; thi i sin Dag-

¹ Se Politirettens og Landsover- samt Hof- og Stadsrettens Domsprotokoller i Landsarkivet.

² Det følgende er taget fra Fængslets Arkiv, velvilligst meddelt mig af Fængselsbogholder J. Grove.

³ Se Gengivelsen af et af Eckersberg i 1809 malet Portræt af hende i Hannovers Bog p. 29; det skal efter Erling Eckersbergs Død være fundet paa Bagsiden af hans Staffeli (meddelt af Hr. Overpostm. Mørch). Det er ifl. Hannover ogsaa hendes Billed, der har foresvævet ham, da han 1807 —o8 udførte «Loterisedlen» og «En falden Piges Historie», og man tænker paa, hvad hun selv siger om sin Lidenskab for Tallotteriet (p. 136).

bog¹ har han saa at sige hvert Kvartal opført: «Betalt til H . . . . g 6 Rd.» — han skulde jo yde hende 25 Rd. aarlig —, sidste Gang 3. Maj 1852. Hun er maaske da død kort efter. Men sikkert er det ikke, thi i den sidste Tid er Dagbogen ført mindre omhyggeligt, og den aller-sidste Del er skrevet (af en af Døtrene) efter hans Diktat².

Efter en Tradition i Familien (meddelt mig af Hr Mørch) boede hun paa Christianshavn, hvor Sønnen Erling af og til besøgte hende.

Efter en anden mundtlig Beretning endte hun som Sælgekone ved Gammelstrand, og naar Eckersberg gik over Torvet, raabte hun: «Der gaar min Mand, Professoren.»

---

¹ I Direktør E. Hannovers Værge.

² Jeg har forgæves prøvet paa at finde hendes Dødsdag gennem Skifte-rettens Protokoller paa Domhuset.

Ole Worms Beskrivelse af Helene Kilde og Helene Grav i Tisvilde.

Ved

M. Mackeprang.

Den efterfølgende «illustrerede» Skildring af Helene Kilde og Tisvilde-egnens øvrige Mærkværdigheder findes i et Haandskrift paa Kgl. Bibliothek (Gl. Kgl. Saml. Fol. 731) sammen med to ifølge kgl. Ordre af 29. Maj⁷ afgivne, paa dansk skrevne Lægeerklæringer, «om mand sicher og uden nogen Fare kand driche af det Vand, som kommer af Helene Kilde», af hvilke den ene, udaterede, af Haandskriftet betegnes som afgivet af Ole Worm, den anden, dateret 19. Juni 1648, er anonym¹.

Haandskriftet stammer fra 18. Aarh., men alene Sprogtonen og den rigtignok stærkt forkvaklede Retskrivning viser, at selve Beretningen er ulige ældre, og uagtet den fremtræder navnløs, kan dens Forfatter med Sikkerhed fastslaaes. Ligesom den ene af Lægeerklæringerne skyldes den Ole Worm, der 1639 ægtede en Datter af den københavnske Raadmand Peder Motzfeldt, hvis Krankhed jo netop gav Anledning til Rejsen, og som i sit store Runeværk giver den Skildring af Oldtidsmonumenter i Vordingborgene, til hvilken der hentydes (S. 158—59).

Beretningen synes nedskreven til Offentliggørelse, men saavidt jeg har kunnet opspore, er den aldrig bleven trykt, ligesom den heller ikke synes benyttet i Worms Plejesøn, Thomas Bartholins Redegørelse for Kilden.

---

¹ Af de to Responsa findes ligeledes en Afskrift i N. Kgl. S. 694. 4°, men her er Datoen 19. Juni 1618, og ingen af dem svarer til Thomas Finkes latinske Udtalelse af 19. Januar 1645 i Bartholins nedenfor anf. Værk S. 30.

i hans medicinske Samleværk¹ eller kendt af Werlauff, hvis «Antegnelse» til «Kilderejsen» giver den bedste Oversigt over den righoldige ældre Litteratur til Kildens Historie².

Den gengives her ordret og i det hele med Haandskriftets Retskrivning, dog med moderne Tegnsætning og Brug af store og smaa Bogstaver.

Anno 1647 d. 7 Juli drog jeg med min Hustrues Fader erlig og velagte Mand Peder Moesfeld til Sanct. Helenæ Kilde, som hand vilde besøge for sin Sunheds Schyld og den Brod, han hafde i sit Laar. Droge fra Kiøbenhafn da Klochen var ved 6 Slet, og komme til Fridericks-Borg da Klocken var 11; logerede der udi Kroen, og da vi hafde bedet der, drog vi der fra ud i Slet ad Kongens Vej; kom til Thisi Velde der Klocken var 5.

Denne Thisi Velde er en liden Bye paa 10 Gaarde, som ligger en half Fierding Vej fra Helenæ Kilde udi Vedby-Sogn og ganger til Kirche til Tibille³, som er Annex til Vedbye; siunes at have sit Nafn af Thijse, som i gamle Dage udi Hedenskabt her udi Landet var holden for en Gudinde for Retfærdighed, og Velde, som betyder saa meget som en Kilde, saasom mand vilde sige saa meget som Thise Kilde, thi jeg formener, at den Kilde, som ligger strax derhos og kaldes nu S. Helenæ Kilde, haver i Hedenskabt værít kaldet Thisi Velde, mens der de fik dend Christentroe haver de i Steden for Thisa, at de kunde udslette hendis Nafn og Ihukommelse, viet denne Kilde til S. Helenam, endog andre haver andre Relationes derom, og eftersom Kilden haver mist saa sit gamle Nafn, haver Byen beholt

---

¹ Historiarum anatomicarum etc. Cent. V. S. 24 ff.

² Hist. Antegn. til Holbergs atten første Lystspil. 2. Udg. S. 316 ff.

³ Vel Fejlskrift for Tibirke, i hvilket Sogn Tisvilde nu — og altid — har ligget.

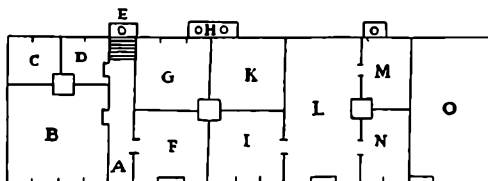
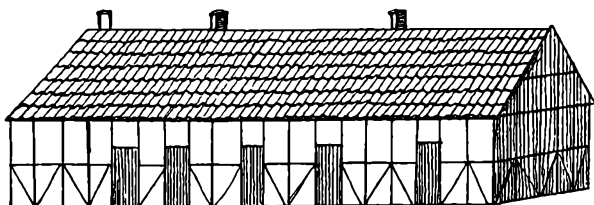
den. I denne Bye er et armt Folck og iche got at logere, som er dog den neste Plats ved Kilden, mens hands Kongl. Majt. Christianus IV. haver bygt mit udi Byen et skiønt Huus murit imellem Stolper 19 Fag lang og 5 bred et Loft høyt, hvorudi hand selver, naar hand der kommer, kand logere. Naar Hands Majet. iche er der self, haver Bondefogden, som boer strax tvers over for, Nøglen der til og Befaling, at naar der kommer fornemme Folck, maa hand logere dennem derinde, thi der fiendes Skifver, Bencke, Stole, Senge, Skoersteene, Kachelofne, en Ovn med en Kædel at varme Vand i og 3 store Kar at bade i med anden goed Leilighed; doch hvem disse Gemacher skal bruge, skal self have med sig Senge Klæder, Proviand, Føde, Tallerckener og andet hves som behøvis til at bruge, thi der ellers i Byen hos andre er der iche meget at bekomme. Mens efterdi dette Huus er meget beqvemmeligt bygt, vild jeg det noget vitlyftigere beskrive andre til Underretning, som agter at begive sig derhen . . . . .

A er Forstuen, een Binding bred, hvorudi er først Indgangen til Kongens Gemach, dernæst til et Afkammer-set (!) B¹, her hos en Trappe op til Loftit, hvor der forvaris ² og Høe til Hestene, og hvad andet der giøris fornøden, sidst Indgangen til et Privet. B er Kongens Gemach, 4 Fag langt med en lang Skive og Stole samt og Skoersteen og Kachelovn; C Kongens Sove-Kammer med Seng, Skifve, Skorsteen; D et andet Kammer, lige-saa; E et Privet her hos; F Kiøckenet med sin Skorsten, Skifve etc.; G Sølfpopernes Kammer med Skive og Senge-sted; H *locus privatus*; I et andet firkantig Kammer med Skoersten, hvorudi stod et aflangt Kar af Eeg til at bade i med Jerngiorde omkring og nogle Leiere; K et Senge-

¹ Afskriveren synes her at have misforstaaet Originalen, da «Kongens Gemak» jo netop er Rummet B.

² Ej udfyldt, vel Halm.

Kammer med Skorsten, Sengested, Bord, hvorunder var en Seng at træche ud til tre eller fire Folk; H *locus privatus*; L et Gemach gik slet igiennem, hvorudi en Skorsteen, Kachelovn, Skive og en anden Skive med Seng underneden; M et Sengekammer med Skoersteen, Seng, Skive og *loco privato* m.; N en Badstue hvorudi en stoer firkantig Kedel af Kober, som kunde være paa 2 Tønder Vand, tre af-lange Kar af Eeg med Jerngiorde om til at bade i; O er

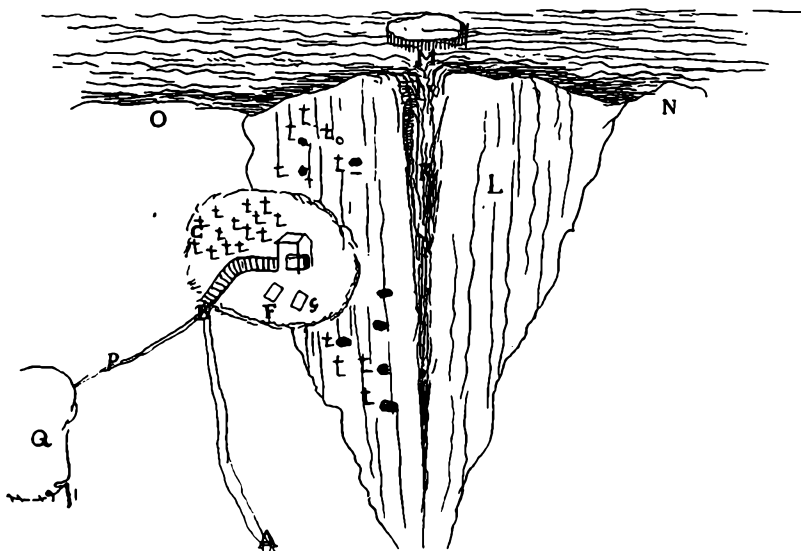
Perspektivisk Tegning og Plan af Huset.

Stalden langs igiennem 3 Bindinger eller Fag til 6 Heste at losere med Greb og Tilbehøring. Dette Huus staaer saa allene mit paa Gaden fra de andre paa en smuck grøn Pladz.

Vi loserede i de middelste Gemacher I. K. L. M. N. og hafde og Stalden O. Strax vi komme, præsenterede sig en gammel Qvinde ved Nafn Anna, som vidste af Leiligheden, forskaffet os Nøglene til Gemacherne, tiente for os, gik Erinde, bestilte hvis vi hafde fornøden med stoer Tienstagtighed. Der vi hafde accomoderet os det beste, vi kunde, droge vi neder til Kilden igiennem Engvangen, som

ligger een Fierding Vejs derfra i Nordvest, og der vi komme der, besaa vi Leilighed(en), det beste vi da kunde, thi det bleste nogit hart i Stranden, og befandt Pladzen ungefehr, som her er afridzet.

Bierget ud mod Stranden er saare høyt, saa at naar mand staaer oven paa, siunes da saa dybt neder som et

Plan af Terrænet.

paslig Kirche Taarn og er forferdlig at see neder, men siunes ligesom dette Bierg og Promontorium var revnet og givet sig fra hverandre, saa denne Klyfte er videst ud til Havet og samler sig jo meere og meer indtil Landet, at hun i sin Længde er vel et Moschetschud. Viden over i Bacherne ud til Havet i Breden (er) saa langt skilt fra hinanden som et Pistol Skud, men gansche stach nedad, at de samles nederst; doch er den Klyft saa ranck opad, at mand iche uden Hielp kand klavre derop i Synderlighed

paa dend øverste¹ Side, som er noterit med L og N. Naar mand kommer, som Klyften begyndes, ager mand paa den høyre Haand hen til mit paa ungefehr, der seer mand Pladzen med et Gierde omgierdet, som dog var nesten nedbrudt, der jeg var der, og er giort der en Trappe af Jord og Torf med en Recke at holde sig ved paa dend høyre Hand, saa mand magelig kand gaae neder til Kildene, som ligger midt paa Bachen i Klyften. Samme Trappe gaar noget kroget, som sees i Afmalningen, thi *Jovids Moder*² er derefter. Samme Trappe haver 45 Trin. Naar Du gaar nu neder, finder Du paa en smuck grøn Høy utallige Korse, smaae og store, med Klude, Band, Haar og andet saadant behengt, med Krucher³, Kiepper, Bører og andet saadant, som de Siuge, som haver bekommet Bedre, haver til et Tacknemligheds Tegn der oprettet. Naar Du kommer lidet neder paa Trappen, dersom Du giver flittig Agt paa Jorden nederst ved Trappen, skal Du befinde, at hun er gulagtig iblant den graae lenge(re) nedad.

Kilderne ere 3 fornemmelig, som er indfattet med firkantet Ege Bredder, ellers er der her og der paa Backen adskillige Huller gravet med Hænder, som ogsaa findes Vand udi, dog icke saa klart som udi ~~Havet~~. Kilderne, først er Kongens Kilde, indfattes med tyche Egebredder⁴, i Firkanten 4 Fod bred, 6 lang og dyb 2½ Foed, i Bonden og ved Siden er dend fuld af Huller, at Vandet kand springe der igiennem, haver ogsaa et Laag med Hængsel, som kand tilsluttes, naar mand vil, og settes Laas for. Denne Kilde eller Komme er aldrig fuld, men mestendeel tredie Parten ledig ligesom ogsaa de andre; naar dend er fuldest, kand der være ungefehr 2 Tønder Vand deri, dend kand lettelig udøses, som vi nogle Gange forsøgte, og naar det

¹ Fejlskrift for østre.

² Jovis Moder o: Jorden.

³ o: Krykker.

⁴ Den nuv. Brøndkarm af tilhuggen Kamp er altsaa af yngre Dato.

7 Høftrind - se S. 1

skeer, kand den icke ringere end 12 Timer blive saa fuld igien, som den var. Over denne Trekiste eller Kom er gjort et Skuer, som stander paa fire Stylder med et Tag af Træe der over. Samme Skuer er sin Brede 8 Foed, i Længden 16 Fod, er høyt til Tegget 6 Foed; herunder kand mand staae, naar det regner, og forhindrer det, at intet Regnvand kand komme i Kilden; mand kand og smugt toe sig der under og giøre, hvis mand behøve. Denne Kilde bliver tillugt om de Feste Dage, som den største Søgning er der hen, fordi Hands Majest. plejer at lade hente Vand der af til sig self, ellers er den aaben de andre Tiider, at hver Mand kand bekomme der af Vandet, som der (!) lyster. Er et skiønt, velsmagende klart og got Vand, haver en liiden Afsmag, saa jeg icke kand sige, hvorved jeg det schal ligne; dog der var somme hos os, som sagde, at det smagte som Theriak.

Den anden Kilde ligesaa indfattes i en Bredkiste er ligestoer og er noget paa den høyre Haand 2 eller 3 Skrit fra Kongens. Vandet der udi synes icke saa klart som i det første Skak(!), fordi der er ingen Skiul der over, at der regner i og falder og Blesstøv og Sand der i; jeg fandt en levendes Frøe der i, som jeg tog med mig. Bonden af Kisten er ligesaa med Huller som dend første, bliver icke heller slet fuld nogen Tiid, mens altiid meere end den tredie Part ledig. Naar mand icke kand have Vand af den første, bruger mand gierne dette; er hart ad lige i Smag og Dyd.

Den tredie ligesaa indfattet er strax der hos og ligesaa stoer og lige saadan gjort, mens der findes saa got som intet Vand deri, hvorfor de haver hugget et stort firkantet Hul paa Bonden, der er Vand i og under Kisten. Der berettes, at denne Kilde haver været saa riig med Vand som en af de andre, mens der hafde været en Per-sohn, som hafde *laboreret morbo gallico* og hafde slemme Saaer paa sine Beene, som satte sig med Fødderne ned i

Kilden, hvor over Vandet forsvant der udi og vilde aldrig siden stige saa høyt, at det kunde komme ind i Kisten.

Ellers findes der, som før er sagt, adskillige Huller i Backen, saa stoere at mand kand stiche en Næve der udi, fuld med Vand mens dog leeragtig, som fattig Folch haver gravet og taget Vand af, naar de ikke for Mangfoldigheds Skyld kunde komme til de store.

Lidet neden for Kongens Kilde og den sidste Kilde fandt jeg noget Vand, som stod paa Mudder og Græsset; det hafde adskillige Farver, grønt, blaae, brun etc., ligesom naar mand slager lidet Tiere paa Vandet og rører det, hvoraf Vandet tingeris med adskillige Farver, hvoraf jeg slutter, at dette Vand hafde vist *aliquod bituminosi*¹ med sig.

Dend anden Siide af Klyften haver intet Græs mens siunes af hvidgraat Leer og gult Farve at være tilsammen sat, et Lad over det andet, deraf er det heele Bierg. Jeg lod en Persohn med stoer Arbeide klavre saa høyt op, som hand kunde og grov mig noget ud af Jorden, som hand lettelig kunde gjøre med een Kiep, thi Jorden var iche haard; da faldt der mange Stycker ned, hvoraf jeg tog nogle med mig, hvorudi mand kand smuck see, hvorledes at Aarerne gaae der i Bierget, først graa saa guule derimellem, som ere sandige og ligesom af Blade tilsammen sat det gandske Bierg igiennem, saa det synes, ligesom det var en graae Marga² og en guul Ochra, som det heele Bierg var tilsammensat af. Jeg fandt og paa dend anden Side sammesteds Aarer af en guul Sand, som var saa høy Farve, som det kunde have været Rust af Iern, hvoraf Vandet ogsaa kand have sin Kraft.

Om disse Kilders Spring og Herkomst fortælles adskillige Fabuler. Under andre siges, *sine die et consuli* (!)³,

¹ noget jordbegagtigt.

² Mergel.

³ «uden Dag og Aar».

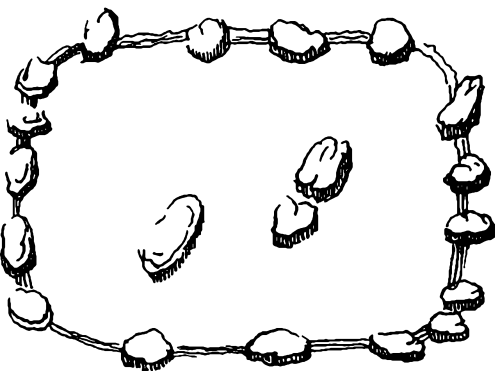
at udi Pavedømmet haver det sig saa tildraget, at der var kommen fra Sverrig en hellig Qvinde ved Nafn Sanct Leene, som der var slagen ihjel, flydendis paa en Steen, *si credere fas est*¹, der under Landet, og der det iche var mueligt at faae dette Corper op, fordi at Bierget var høyt og ranck, at ingen kunde krybe eller gaae der op, haver der skeed saadan et Mirachel, at Bierget er sprungen og bleven saadan en Kløfte der i, som mand nu seer, af hvilken Kløfte hun er optagen at skulle forflyttes til neste Kircke, som er Tybele Kircke, der at begraves. Der de komme nu op til det Sted, som disse Kilder er, og haver noget hvilet der, er disse Kilder udsprungen, som haver hiulpet mange for adskillige Syger, mens der de komme videre frem med Liget ungefehr et Bysseskud mod Skoven, kunde de ingenlunde komme videre frem, og ingen Heste vare mægtige til at rocke hendes Legeme fra den Sted, hvorudover de maatte begrave hendes Legeme der og bygge en Tafle (!) over hendes Begravelse, hvortil var stoer Tilflugt af syge Folck og blev aarlig der holt Market og stoer Vaalfart, og til et Tegn findes 2 stoere Kampestenene der paa Platzen, som siges at ligge paa hendes Grav, og findes endnu paa denne Dag, som tager Jord under disse Stene og hænger om Halsen mod adskillige Siugdum. Til videre Bekræftning, at mand skal troe saaledis at være, viises endnu udi Stranden et Steenkast fra Landet en stoer rue, brun Steen, hvorpaa der siges at skal findes Streger, som hendes Haar laae, og Tegn, som hendes Laare, Hænder og Føder haver ligget. Der jeg var der, var det høyt Vande, saa det stod over Steenen og bleste noget, saa jeg dog af Backen kunde see Steenen, naar Vandet brød derpaa, mens kunde intet mercke af det, der siges at staae derpaa. Stenen ligger ret mit for Klyften i Vandet, hafde gjerne alting flittig derpaa observeret, / hvad jeg kunde paa

¹ «hvis man tør tro det».

den Pladz og smagt^e Vandet¹, Drogen vi tilbage til voris Losiment igien, mens tog en anden Vey ligehen til det Sted, som siges at Capellen er standen, som er hart ad half Vey imellem Kilderne og Byen Tise Velde lidet afsieds paa dend høyre Hand. Før vi komme til Platzen, saae vi en liden Skov strax derved, som en stoer Deel var ødelagt af Sand, saa en Deel af Træerne vare slet forraadnede, en Deel var endnu half skiult af Sand, saa den grønne Top siuntes alleene af dem, thi der hos er de store Sandbacher, som kaldes Aserboe Sand, som haver lagt en stoer Deel af Landet der om øde og nok daglig gjør stoer Skade, idet Sandet overflyve dend hele Egn derom, och kand det iche hielpe, at Bønderne med Gierder forhindrer saa meget som mueligt er, hvorfor og strengeligen er forbudet, at ingen maae hugge en Green af samme Skov, som er ligesom et Propugnaculum for dend hele Marck; thi disse Sandbierge, som nocksom sees af alle dennem, som drager derhen, er saa stoer en Deel, at de gaar over alle Skovens Toppe og vel en Gang saa stoer til. Jeg saae engang med stoer Forundring, der jeg var der, at smaae Børn klavrede med Hænder og Fødder op paa det høyeste og stod paa Toppen og lette efter Qveg, der jeg var ved det underste af Bierget og forsøgte at stige derop, kunde jeg iche vinde op paa fierde Parten, enddog jeg hialp mig baade med Kiæp og andet. Det seer saa forfærdeligt ud og er saa steil, at det synes, ligesom det vilde falde over Skovene, som er der hos, og holdes iche op uden synderlig Guds store Beskermelse. Jeg saae, der (jeg) var hos dette, mange Svaler flyve ued mit af Bierget, som jeg iche veed, om de hafde deres Reder deri, som mig dog iche syntes kunde skee, thi Sanden var saa subtil, at hvor jeg gjorde et Hull med min Kiæp, falt det strax til igien, thi der var intet som kunde holde for det. Her om var vel

¹ Her synes at være udfaldet noget i Afskriften, *Ju. in Begre*

vitløftigere at discurre, mens det icke hører til voris Forset, vi maa komme til vor Reise igien. Der vi komme til dend Sted, som de sagde, at S. Helena var begrafven og hendes Capel hafde standen, fant vi en fiirkantig Platz, som i gammel Dage hafde været omsat med grove Kampesteene ligesom andre Kempe-Grafve, af hvilcke Steene der fantes endnu henved 30. Samme Platz hafde i Længden 30 Skridt og 26 i Breden, var noget udjæfn; noget mod den Side¹, som vender til Skoven, fandtes der to store Steene, dog

Plan af Graven.

icke flade eller kantede, begyntes hos hinanden; der sagde de, at Hellige Lenis Graf var, og saae mand, at der var gravet om Jord, som de Siuge der sagdes at tage med sig for adschillige Siugdomme, mens jeg icke kunde see nogen Rudera enten af Muur eller andet, hvoraf jeg kunde slutte, at der hafde standen nogen Capel, jeg snarere skulle komme i de Tancher, at i Hedenskabet hafde været et Ting, hvor paa der holdtes Rettergang, og kandske Thisa Ting, som saaes paa adskillige Pladzer her i Landet, i Synderlighed imod Søkanten, som ogsaa findes ved Vordingborg, hvorom

¹ Paa Grund af Overklistring er disse 4 Ord noget usikre.

jeg vitlyftigen hafde skrevet et andet Steds. Og findes ogsaa disse 2 stoere Steene hartad mit paa, som siunes at de haver standen ved, som haver været anklaget. Afridzningen vil jeg sette her hos.

Herfra droge vi til Byen Tijse Velde igien og tog voris Logiment i Kongl. Majest. Huus, som tilforn er sagt, og lod sig finde en Mand der i Byen, som agede os toe Tønder af Vandet til Steden, hvilche blev slagen i et af Karene og noget af dette gjort varm i Kedlen, som blev slagen i til det andet, og det blev lidet luncket, hvorudi vor Patient¹ bade(t) paa en half Times Tiid. Manden fick for hver Tønde, han aag, 4 β. Dend første Gang hand badede deri, befandt hand sig vel, men siden fick hand liden Forbedring.

Hvad Tid denne Kilde er først opkommet, veed mand iche vist. Jeg formener, den haver været i Hedenskabet, fordi den kaldes Thisi Velde af Thisa, som var Gudinde for Retfærdighed, og Nafnet er fuld Byen derefter. Men siden Christendommen begyntes her i Riget, at de kunde afskaffe denne Afguds Nafn og Dyrchelse, haver de kaldet dend af S. Lena og fingeret adskillige Fabler der om, at de kunde faae deres Forset og Valfart der henne, men efter Reformationen er det altsammen afskaffet, saa mand i mange Aar haver intet vist at sige der af, dog nogle haver hemeelig brugt deres Superstition der hos, som de endnu gjør, idet de vild, at denne Kilde skal have sin største Kraft paa nogle visse hellige Dage, og at der bruges adskillige Ceremonier og Korsers Optegnelse (1) der hos.

For nogle faa Aar siden er det kommen i Brug igien, og siger sig mange at have befunden sig meget got der af, men andre slet intet. Der fortælles Historia, som skal være vis, at det første denne Kilde kom paa Gang igien, skal der være kommen en fattig Mand til Præsten S: Jens

¹ nemlig Raadmanden Peder Motzfeld.

i Helsinge¹ og begæret en Almisse, thi hand vilde til S. Lene Kilde, at hand der kunde hielpes af hands Blindhed, hand var beladt med, og begiærede 2 β at ofre der. Der Præsten spurgte, hvortil han vilde offre dennem, sagde hand, at hand kunde hielpes for sin Blindhed. Da svarede Præsten, «der har Du 2 β , og jeg haver en hvid Hest, som er blind, her haver Du endnu 2 β , offre dennem for hannem.» Saa gick dend fattige Mand bort, gjorde sin Reise saa hand blev hiulpen og Hesten, men Presten, som drev sin Spot der med, blev self blind. Af hvilchen Historia mange bliver beveget flittigere at besøge denne Kilde, saa der findes paa visse Høytider mange tusinde syge Mennisker, som der venter Hielp for deres Svagheder.

---

¹ Jens Jensen Farum har efter Viberg været Sognepræst i Helsinge fra o. 1609.

Smaastykker.

Opgaver og Eksempler.

Om nogle danske Sølvarbejder, især fra Odense.

Ved

Chr. Axel Jensen.

Indenfor den historiske Arkæologis vidtstrakte Områder er der mange mindre Felter, som trænger til at opdyrkes og gennemarbejdes. I Almindelighed vil sådanne Opgaver kræve en Mands målbevidste Arbejde gennem mange År, og uden at se sort kan man derfor forudsige, at talrige gode Opgaver endnu i lange Tider vil komme til at vente på deres Løsning. I Forhold til Studiematerialets Omfang er Fagmændenes Kreds herhjemme så lille og Museernes Hjælpemidler så små, at store, samlende Oversigtsværker altid vil blive sjældne Fugle.

Men medens man venter på dem, kan forberedende Småarbejder sikkert gøre deres Nytte. Der er mange Studiefelter, hvor den enkelte Forsker vanskelig vil kunne nå til Bunds, hvis Vejen ikke forud er noget banet. Og der er mange Områder, hvor Studiet kunde fremmes, om mange vilde yde små Bidrag, og om de spredte Iagttagelser, der mellem År og Dag gøres og hyppigt atter glemmes, blev bevarede for kommende Tider.

Det er mit Håb efterhånden her i Tidsskriftet at kunne pege på nogle Opgaver af denne Art, at belyse dem ved Eksempler og således måske vække Interesse hos en og anden, der enten allerede sidder inde med Stof eller har Lejlighed til at gøre Iagttagelser i den pågældende Retning. Ikke mindst har mine Ord Adresse til Samlere og Museumsmænd ude i Landet, som ofte kan lære en begrænset Egn Antikviteter

at kende, og som ved at samle systematisk indenfor sit Område vilde gøre stor Gavn.

Til en Begyndelse skal jeg dennegang nævne et enkelt sådant Studiefelt, gammelt dansk Sølv-tøj og provinssielle Sølv-mærker. Om de københavnske By-, Guardajn- og Mesterstempler findes der gode og grundige Arbejder¹, men om Købstædernes Sølvarbejder og Sølvmærker ved man kun altfor lidt. Det er betegnende, at Marc Rosenberg i sit store Værk (*Der Goldschmiedemarkzeichen*, 1890) kun opfører et enkelt Bymærke udenfor København, et Odensestempel fra 1763. Dette Exempel har han hentet fra Nyrops Bog om dansk Guldsmedekunst, og stort mere har der indtil den sidste Tid ikke været at finde i vor Litteratur. Først i år er der gjort et godt Skridt fremad, idet Museumsassistent Jørgen Olrik i den nys udkomne, anselige Publikation om «Drikkehorn og Sølv-tøj» i Nationalmuseets anden Afdeling med stor Omhu har gennemgået og beskrevet Museets righoldige Samlinger. Selv målt med udenlandsk Målestok er disse meget anselige. Intet andet Museum ejer en Suite af middelalderlige Drikkehorn så righoldig som Nationalmuseets 24 Stykker, og på sin Vis lige så enestående er Samlingen af Sølv-tøj fra Renæssance-tiden. Andetsteds findes ganske vist flere og større Pragtstykker, men næppe så fuldstændige Rækker af jævne og gode Brugsgenstande, der tilmed for en stor Del har deres særlige Interesse ved at være jordfundne. Som bekendt er det de gamle Lovbestemmelser om Danefæ, der har sikret Nationalmuseet Ejendomsretten til de talrige Sølvskatte, som velhavende Borgere og Bønder under Kristian 4's og Frederik 3's ulykkelige Krige søgte at skjule for de rovgriske Fjender, og som nu atter fra Tid til anden dukker op af Jordens Skød. Der er en egen bittersød Stemning over disse Minder om vort Lands gode og onde Dage; hver fortæller de deres Historie om Lykke og Livslyst, om Vold og om Mord, og man vil sikkert forstå, at det har været Museet en kær Pligt at ordne dem så smukt og så korrekt som muligt og at give dem en Hædersplads i dets første store Katalogpublikation. Det er her ikke Stedet at skrive en Anmeldelse af dette betydnings-

---

¹ C. Nyrop: Meddelelser om dansk Guldsmedekunst; — Do.: Københavns og Hamborgs Vaaben og Sølvmærke; — Bernhard Olsen: De københavnske Guldsmedes Mærker fra Tiden før 1800. Jfr. Kristiania Kunstindustrimuseum: Gammel Guldsmedekunst, 1909, S. 184—88.

fulde Værk, og det skal derfor blot nævnes, at dets samvitighedsfulde Beskrivelser og dets gode Billeder på mange Punkter kaster Lys over vort Guldsmedehåndværk i Middelalderen og på Renæssancetiden, og at det selvfølgelig ikke glemmer at behandle og afbilde Mærker og Stempler, både danske og udenlandske, københavnske og provinsielle¹. Det fremdrager således Mærker fra Korsør, Nestved, Odense, Roskilde og Vejle og flere skånske Byer, ved Hjælp af Sagernes Findesteder sammenstiller det Arbejder af lolland-falsterske og sydjydske Håndværkere, og i det hele giver det et talende Billede af Guldsmedekunstens Trivsel herhjemme på Frederik 2's og Kristian 4's Tid. Men som Katalog har det sin naturlige Begrænsning, og trods sine fyldige kulturhistoriske Indledninger har Forfatteren med Rette ikke forsøgt at give en samlet Fremstilling af Håndværkets Historie. Selv om en sådan kunde begrænses til Tiden før 1660, hørte der dertil andet og mere; den vilde kræve, at hele Landet måtte gennemarbejdes og blandt andet alle Renæssancens Alterkalke studeres. Og endnu større vilde Vanskelighederne blive, hvis man skulde udstrække Fremstillingen til Tiderne efter 1660. Skønt der således netop fra Kristian 5's og Frederik 4's Reginng findes mange udmærkede Sølvkrus, er disse yderligt slet repræsenterede i vore kulturhistoriske Samlinger, der ikke har haft Råd til at erhvæve mere end nogle få af disse kostbare Stykker og måske aldrig får Råd dertil, før det er for sent. Antikvitetshandlerdriften har allerede sendt uhyggeligt mange til Udlandet, og endnu har ingen Rigmand eller Samler tænkt på at komme Nationalmuseet eller Folkemuseet til Hjælp i så Henseende. Og skønt der fra Rokotiden og Empiretiden sikkert kunde fremdrages en Mængde gode provinsielle Søvsager, så har næppe noget Provinsmuseum søgt at samle og studere dem, og hvad man kender til dette Stof, er kun enkelte Glimt i et tæt Mørke.

At der selv fra Renæssancetiden kan fremdrages værdifulde og gode danske Arbejder, som hidtil har været ganske upåagtede, viste f. Ex. Udstillingen «Fra gamle Hjem» i Efteråret 1908. Under Løbenummer 1028 opførte dens Katalog kort og godt et «Sølvkrus med Graving», tilhørende Lensgreve Moltke til Bregentved. Om Alder og Herkomst oplystes

¹ Sml. den alfabetiske Oversigt over Guldsmedenavne og Bystempler på Bogens sidste Side.

intet, og man kunde på Udstillingen høre den Mening udtalt, at Arbejdet var fransk. En noget nøjere Undersøgelse gav imidlertid et ganske andet Resultat.

Det anselige Krus, der vejer ca. 78 Lod, og som er forgyldt paa Kanterne og i sit Indre¹, har den i 1600'erne herhjemme almindelige Cylinderform med I.åg, Hank og «Gæk».

Sølvrus tilh. Lensgreve Moltke til Bregentved.

Kun denne sidste er støbt. Ellers er Kruset udelukkende smykket med graverede Ornamenter. På Låget ses Dødens Vaaben; i Skjoldet er der en Ligbåre, indrettet som et Alter med Lys og Krucifix, og derunder et Kranie; som Skjoldholdere tjener to Skeletter med Pil og Le, i Stedet for Hjelm er der et Dødninghoved med Slinger i de tomme Øjenhuler, og til Hjelmtegn er der Timeglas, Hakke og Spade. I et

¹ Her findes 4 Pæglemærker.

Bånd læses: MEMORARE . NOVISSIMA ECCI og derunder: SIC . TRANSIT . GLORIA . MVNDI, og omkring hele Våbnet slynger sig følgende Sentens: FLERES . SI . SCIRES . VNVM . TVA . TEMPORA . MENSEM . REICHIVS . RIDES . CVM . NON . SIT . FORSITAN . VNA . DIES . EX¹. Lysteligere er Fremstillingerne på selve Krusets Sider, hvor man ser Småfigurer af de frie Kunster, MVSIQVE med Strængeinstrument, PERSPECTIVA med Passer, Øjestang og Lineal, ARITMETIQVE med Timeglas og Regnetavle, ASTROLOGIA med Globus, ARQVITRAICTVRE med Vinkel og Passer samt GEOMETRIE med lignende Symboler. Ligesom Underskrifterne delvis klinger fransk, således har også de omgivende Ornamente et elegant, fransk Præg. De allegoriske Kvinde-skikkelser står under Baldakiner med nedhængende Tunger, og i Felterne omkring dem findes Grottesk-Ornamente, som ellers forekommer så sjældent herhjemme. Også de lette, bølgede Akantusranker, der forekommer flere Steder på Kruset, er sjældne Gæster i Datidens danske Kunsthåndværk. Forklaringen er den ganske simple, at Guldsmeden som Forbilleder har brugt Ornamentstik af den parisiske Guldsmed Etienne Delaune († 1583)², der ellers ikke vides at være benyttet herhjemme, skønt ingen Renæssance-Håndværker undså sig for at hente sine Motiver fra Kilder af denne Art. Under alle Omstændigheder er det intet Vidnesbyrd mod Krusets danske Oprindelse, og tungere i Vægtskålen vejer trods enkelte Fejl den danske Indskrift på Fodstykket, der atter optager Dødstankerne og indeholder et kraftigt Memento mori:

DØDEN . ER . RISS . MEN . TIMEN . WVISS — VOR . MAAL .
 OC TIDT . TIE . GVDELIG . ID . HAFVER . GVD .
 BESKICKET . THI . MAA . WI . ALTID . REDE WERE
 — HVER . KLOCKE . SLAG . DIN . DØDS . OC . DOMS .
 DAG — DIG . NERMERE . OC — NERMER . MONNE .
 BLIFVE . THI . VAAGE . OCH . BEDE . I . BOED
 FERDIGHED . CHRIST . DA . DIG . HIMMERIG . VIL . GIFVE

Med alt dette for Øje er der intet til Hinder for at forklare de to Mærker i Bunden som danske. Det ene, der forestiller en tredelt Frugt eller Blomsterknop, synes ganske

¹ Husk på det sidste — Således forgår Verdens Herlighed — Du vil græde, om du kendte din Skæbne en Måned, du ler med større Ret (reichius, læs rectius), skønt der måske ikke er en Dag af . . .

² Sml. Guilmar: Les Maitres ornementistes. S. 19.

ukendt og findes ikke hos Rosenberg; det maa være Mesterstemplet, mens det andet, en heraldisk Dobbeltlilje, i god Overensstemmelse med Nyrop og Olrik kan tydes som Odense Bymærke. Staden fører jo som bekendt i sit Våben Knud Konge stående over en Lilje og nøjes ofte med Liljetegnet alene.

Liljestemplet fandtes også på andre af de udstillede Sølv-sager. Således forekommer det på et Sølvbæger¹, der tilhører

Sølvterrin, tilh. Hofjægermester Schøller til Margård.

en ca. 1650 gængs Type med omtrent lodrette, mattede Sider, og hvis eneste Udsmykning iøvrigt er en graveret Oval med et Brahevåben. Liljen er her lidt større og grovere, og over den læses Cifrene 66, sikkert Årstallet 1666, hvilket passer med, at Mestertegnet, et sammenslynget MS, forekommer på et lignende Bæger i Nationalmuseet fra 1655, der har tilhørt en fyensk Adelsdreng².

¹ Katalogens Nr. 1293, tilhørende Kammerjunker O. Vind, Bækkeskov.

² Sml. Olrik S. 76, Nr. 38, hvor Mestermærket, sikkert med Urette, formodes at være københavnsk.

Dette Sammentræf er således et Indicium for, at Liljen er Odense Bys Sølvstempel. Men det skader ikke at have skriftlige Beviser, og også et sådant bød Udstillingen. Fra Hofjægmester Schøller, Margård, var der indsendt to anselige Terriner i Rokokostil, næsten ens, med tilhørende Låg og Fade. På den ene Terrin er graveret det Schøllerske og det Grüner'ske Våben, så at den må være forarbejdet for General Christian Schøller til Margård (1706—1778) og hans Hustru Ebba Grüner, og de samme Vaaben findes på det tilhørende Fad; det andet Sæt har derimod tilhørt General Gustav Schøller (1754—1810) og hans Hustru, Vibeke Trolle (1756—1821)¹. Den ældste Terrin er stemplet med Liljemærket og et utydeligt Mesterstempel, den yngre Terrin og begge Fadene har hver tre Stempler, Mesterbogstaverne PT, Liljen og Cifrene 98. Og med Terrinerne fulgte en endnu bevaret Regning fra Odense-Guldsmeden P. Theilgaard:

Regning Til

S T: Her Oberst Lieutenant Schøller

Forfærdiget Een Tharine af Prøve Sølv wog 15 l 3 1/2 qv.	
Arbedsløn a lodet 1 ₤ 8 β er	37 r 5 ₤ 13 β
forgyllingen	28 -
tvende fade til Same Tharine af Prøvesølv wog 199 — 3 —	
à 1 ₤ lode i Arbedsløn er	33 — 1 — 12
forgylt og oppusset:	
den Modtaget Tharine	12 — » — »
	351 lod 2 1/2 qv.
her paa er Mig leveret Prøvesølv 173	1
	er af Mig tillagt 178 lod 1 1/2 qv.
Prøvesølv à 4 ₤ lodet er	118 — 5 — 8
	230 rdr 1 ₤ 1 β
nok er Mig leveret 263 lod Ordinaire Sølv à 3 ₤ lodet	131 — 3 - » -
komer Mig Alt saa tilgode	98 rd 4 ₤ 1 ρ

Odense d. 7de Juli 1798 P. Theilgaard

Anførte regning er Mig til takke betalt
 hvorfor skyldigst quiteres

P. Theilgaard.

Det er meget ualmindeligt, at man kan lægge en Regning sammen med et endnu eksisterende, gammelt Guldsmedearbejde, så at Sagen allerede af den Grund fortjener at frem-

¹ Udstillingens Katalog Nr. 1340—1.

hæves som et interessant håndværkerhistorisk Dokument. Og i den her behandlede Sammenhæng får det yderligere Interesse, fordi det yder os et absolut uomtvisteligt Vidnesbyrd om Odense Bymærke. Men på den anden Side skal det indrømmes, at dette Bevis måske slet ikke var nødvendigt. Måske findes der mer end tilstrækkeligt af utrykte Arkivalia, som kunde fortælle os om Odense Guldsmedelav og Odense Guardeiner. Thi ikke blot Samlere og Arkæologer kunde hjælpe til at oplyse dansk Guldsmedekunsts Historie, ved at beskrive og fotografere Genstandene og tage Gnidebilleder eller Staniolastryk af Stemplerne, også Arkivmænd kunde yde deres betydningsfulde Tilskud ved at publicere Lavsdokumenter og Mesterfortegnelser, hvorved det vilde blive muligt i mange Tilfælde at bestemme Oprindelsen af Sølvsgager, der ikke har Bystempler.

En genfundet og forsvunden Ligsten fra Skt. Nikolaj Kirke i København.

1845—6, da Slagterboderne anlagdes omkring Nikolaj Tårn, blev der gjort en Række Fund af Kister med Indskriftplader, Epitafiestumper og andet, som med stor Flid blev optegnede af Georg Stein Thim, der var en Slags Tilsynshavende ved Udgravningerne. Af hans Manuskript, betitlet «Mennesket i Graven eller Iagttagelser gjorde ved Udgravningen af St. Nicolaj Kirkegaard» findes Exemplarer i det kgl. Bibliothek og i Nationalmuseets Arkiv, og i Museet bevares desuden en del Småsager, som er fundne på Kirkepladsen.

En enkelt, fuldstændig Ligsten blev meget omhyggeligt behandlet. Den kongelige Commission for de nordiske Oldsagers Opbevaring sørgede for, at den med Brandcommissionens Tilladelse indmuredes i Tårnrummet. I Følge Thims Optegnelser fandtes den ved Nedlægning af Vandrender fra Vingårdsstræde til Skvaldergade, hvor den stod paa Højkant nede i Jorden, rimeligvis brugt i en senere muret Grav¹, og i Følge en anden Notits læstes der paa Stenen følgende:

¹ Indskriften kendes ikke af Resen; Inscript. Hafn.

CHRISTVS : VITA
SALVS : MEDICINA
REDEMPTIO : SOLVS

Derunder sås et Bomærke, omtrent som et sammenslynget
1-Tal og 2-Tal, omgivet af et Skjold, og så fulgte Personalìa:

optimo piissimoque viro: m: jacobo
nicolai: f: huius ecclesie pastori
primario marito charissimo decimo(rum)
prolium parenti magdalena uxor
mæstiss: memoriae posuit. obiit. IX
septembris
Anno dni. 1571 ætatis 47
conjugii 20. pastoratus 14

Endelig var nederst senere indhugget:

ANNO 1611 DESSE STEN
KOMPT NV FERNEP (!) DER
KARCKEN THO MIT BEWILLIGE
WNDE FORDRACH DEN NHA
GELATEN ARVEN.

Stenen var altså lagt over Sognepræst Jacob Nielsen, der i sin Tid havde et stort Navn som Prædikant (Biograf. Lex. XII. 237), og som den ældste helt bevarede københavnske Ligsten havde den adskillig Interesse. Men nu er den sporløst forsvunden, og trods adskillig Spørgen er det ikke lykkedes Medd. at få oplyst, når og hvorledes den er fjernet fra Tårnet.

Kunde disse Linjer ikke hjælpe til at opklare dens Skæbne?

C. A. J.

Ligsten i Sønder Kirkeby på Falster.

I Traps 3dje Udgave (III, S. 293) meddeles det, at der i Sønder Kirkeby Kirke findes to Ligsten, en over Mogens Falster eller Bjelke, † 1571, og en anden, hvis Indskrift ikke

kan tydes. Den er da heller aldrig bleven læst; dengang Falster Sønderherred undersøgtes af Nationalmuseet 1880, var den næsten utilgængelig, og da de to Sten senere (1895) på Nationalmuseets Foranstaltning optoges fra Gulvet og anbragtes i Tårnummets Vægge, lykkedes det ikke at dechifrere de gådefulde Bogstavværker, og man måtte nøjes med at fastslå Stenens omtrentlige Tilblivelsestid, Midten af 1500'erne.

Om denne Tidsfæstelse kan der ikke være ringeste Tvivl; den bekræftes af hele Mindesmærkets Form og Udstyr. Det er en gullandsk Sten, 124 Cm. bred og 188 høj. Midt på den er udhugget tre Relieffigurer, en ung Mand i Tidens Dragt, med Sværd foran sig, med korte Pludderbuxer, Undertrøje og Slængkappe, begge med opstående Krave, samt Hat med lille Skygge, stor, blød Pul og Fjer i Siden, ved hans Side et Dregebarn i lignende Dragt, en Figur, der står ganske råt og aldrig er bleven færdig, og endelig paa Spinde-siden en Jomfru med udsлагent Hår, klædt i en Kjole med folderig Nederdel, med Skulderpuffer over de snævre Ærmer og med Guldkæde hængende over Brystet. Over Figurerne ses et råt Anlæg til en dekorativ Bue, der heller aldrig er bleven fuldført. Ved Hjørnerne findes Cirkler med de fire Evangelisters Tegn, og mellem dem løber langs Randen Indskriften, hvis Bogstaver er sent gotiske Minuskler, når undtages en Tillægslinje ved Fodenden, der kun indeholder store Renæssance-Versaler.

Minuskler er aldrig lette at læse, og her er de virkelig usædvanligt vanskelige, skønt de på Afstand tager sig særdeles godt ud. Hvad Årsag det nu har haft, så er det atter og atter hændt, at hele Stave er sprunget bort, og at andre Stave mangler de små Tillæg, der skulde give dem Karakter; kun ved ubetydelige Ujævnheder i den fordybede Bogstavbund anes deres Existens, så at man kan skille et r og et e fra et i. Manglerne er så talrige, at det næppe vilde være lykkedes at tyde Indskriften, hvis dens Navne og Personer ikke var de samme, som forekommer på den anden, læselige Sten. Men har man først iagttaget det, kan man med Sikkerhed udrede Sammenhængen og læse:

her ligger begrafvit mon^s¹ — falster af belinge. . med sine
to hufrur den første fr. ellene ro. — ifellb datter aaf bradsto de
ade — fro mette henig valdeedrop datter af glorop.

¹ S er i modsætning til de andre bogstaver skrevet som Majuskel.

For så vidt er da Meningen klar nok; Indskriften minder om Mogens Falster, der førte Bjelkevåben og var af Bjelkeæt, men tilhørte den Gren af Slægten, der ejede Bellingegård i Sønder-Kirkeby Sogn og tog Navn efter deres Hjemstavnsø¹, samt om hans Hustruer, Ellen Rotfeld fra Bratskov i Øster-Han Herred (Hjørring Amt) og Mette Henningsdatter Valkendorff fra Glorup på Fyen, af hvilke den første døde allerede 1538, mens den anden overlevede sin Mand. Men endda bliver der endnu en Gåde tilbage; Læseren vil allerede have opdaget, at den hidtil forklarede Del af Indskriften ikke passer til Relieffigurene, der i Stedet for at vise en Mand og to Hustruer afbilder en Yngling, et Barn og en Jomfru, og vil måske spørge, om ikke den sidste Linje kunde give os Nøglen i Hænde. Den indtager en Særstilling, den er skrevet med Versaler, og den slutter sig ikke som de fire andre Linjer til Stenens Rand, men må læses fra Fodenden og peger tydeligt opad mod Midtfladen. Og Indholdet viser virkelig også sammesteds hen; thi trods alle Mangler kan man læse eller måske rettere ane følgende Ord

FRW ELENS FERNE OC MØRNE W:

hvilket gør det utvivlsomt, at der midt på Stenen har været udhugget eller snarere indridset Fru Ellen Rotfelds fædrene og mødrene Våben.

En tilsvarende Indskrift findes på den anden og større Sten². Her læses nemlig øverst

Moenß bielde VIII vaben Fru Mettes VIII vaben

og derunder ses Ægteparrets 16 Aneskjolde i Relief. Derefter følger på Stenens Midte Portrætfignurer af Manden, klædt i Rustning, og begge Hustruer, den ene i Konedragt, den anden i Enkedragt³, og nederst læses Personalindskriften:

her liger Eerlig oc melbhrdig Mand Mogens Bielde til — Bellinge
Med sin Tvende Hustruer Begravviet fallede GVD — Jallig fro
Ellen rotffeld Anno 1538 fallede GVD Jallig Moens — Bielde
Anno 1571 den 4 daag Januarii fallede — GVD Jallig fro
Mette Waldendorff Anno [ ] —
— GVD giffve dennem en Jallig Opstandelsse

¹ Sml. Thiset: Stamtavler over danske Adelslægter I, S. 200 (Særtryk af Dansk Adels Aarbog).

² Ligeledes af Gullandskalk, 142 Cm. bred, 239 høj.

³ Over Ellen Rotfeld ses to Våben uden Hjelme, hendes fædrene og mødrene.

En Sammenligning mellem de to Sten viser klart, at den sidst skildrede er den yngste. På den første er Indskriften ordnet efter helt middelalderlig Skik, og samtidigt har den bibeholdt de gotiske Evangelistsymboler, der er så almindelige på Ligsten fra den sidste katolske Tid¹. Den anden anbringer efter Renæssanceskik sine personalhistoriske Oplysninger således, at man ikke behøver at vandre Stenen rundt for at læse dem, men kan overskue både dem og alle Reliefferne, selv om man står roligt ved Stenens Fodende, og den bruger ikke rigtige Minuskler ophøjede på fordybet Bund, men lettere handlelige Frakturbogstaver, iblandede med store latinske Begyndelsesbogstaver, der alle står indridsede i Stenfladen, og som fra først af har været fyldte med en mørk, harpixagtig Masse, så at de har tegnet sig næsten sorte mod den lysegrå Kalksten. Da denne Slags Bogstaver næppe blev almindelige før i 1570'erne, da Stenen utvivlsomt er hjemligt Arbejde², og da Mogens Bielkes Dødsår synes at være hugget samtidigt med den øvrige Indskrift, mens Enkens Dødsår står in blanco og aldrig har været udfyldt, så er der stor Sandsynlighed for, at hun har ladet den lægge efter Mandens Død.

Dette Forhold kaster atter Lys over den ældre Sten og dens Skæbne. At den er bekostet af Mogens Bjelke kort efter hans andet Bryllup, er nu indlysende, og meget taler for, at Mette Valkendorf ikke har været tilfreds med den, der ikke nævner Dødsdatoerne, ikke har haft Billeder og af Våbenmærker kun har vist Fru Ellens, men hverken hendes Mands eller hendes eget. Og endnu sikrere er det, at den, der har bekostet den sidste Sten, ikke har villet lade den første gå til Spilde, men har sat Stenhuggeren i Værk med at omdanne den; sammenligner man Figurene på de to Sten, vil man i Detaljerne finde så store Overensstemmelser, at man roligt tør antage dem for at være udførte af samme Håndværker, og man når da til den Formodning, at den fra at være et Minde over Fru Ellen Rotfeld har skullet omskæbes til et Monument over tre af Mogens Falsters Børn, der er

¹ Sml. J. B. Løffer: Gravsten fra Middelalderen.

² Dette kan her kun fremsættes som Påstand; Beviserne kan først fremlægges, når danske Ligsten fra denne Tid engang bliver skildrede i deres indbyrdes Sammenhæng.

døde i yngre Alder og derfor er blevet glemte i den genealogiske Videnskab.

Ved denne Antagelse kan man måske også forklare Minusklerens nuværende Tilstand, idet Stenhuggeren kan have begyndt at bortmejsle Indskriften, og tilbage står kun Spørgsmålet, hvorfor han er bleven afbrudt i Arbejdet, — hvad jeg af gode Grunde ikke skal forsøge at oplyse.

Set gennem personalhistoriske Brillen er Resultatet af denne Undersøgelse kun magert. Til Gengæld yder den en ejendommelig Illustration til Renæssancetidens Iver for Gravmindesmærkerne, der gik så vidt, at Formlen «Her ligger begravnen» ikke altid kan stå til Troende. J. B. Løffler har i en Afhandling om kirkelige Monumenter¹ påvist, at samme Person kan have fået Gravmæler i vidt forskellige Egne af Landet; det gælder vel især Enker, der giftede sig igen, men det kunde dog også hælde Adelsmænd, som f. Ex. Peder Oxe, og Tallet på den Slags Dublet-Gravmæler er ikke så helt ringe. Endnu mere almindeligt er det som bekendt, at samme Ægtepar anskaffede sig både Ligsten i Gulvet og Epitafium på Væggen. Men at de samme Folk i samme Kirke to Gange har sørget for deres egen Ligsten, er vistnok et Særsyn.

C. A. J.

Et Handskemager-Segl.

Det er fornøjeligt, at der nu og da dukker hidtil ukjendte Lavssegl op. Ovenfor S. 93 kunde jeg meddele et Guldsmede-Segl fra Ystad, nu er det et Handskemager-Segl fra Næstved. Hr. Kommunalærer L. Pedersen i Helsingør har velvillig sendt mig et Aftryk; Signetet ejes af Hr. Fattigforstander Fritz Jensen i Næstved. I Seglet ses et Lam, et Egern og to Handsker samt Aarstallet 1638, Alt daarligt fremstillet ligesom Omskriften, der endda lider af en slem Stavefejl. Omskriften lyder

NESTVED PELTSNER OG HANSEMAGER.

¹ Aar. for nord. Oldkynd. og Hist. 1888.

Pelsnerne, der ogsaa kaldes Buntmagere, nævnes sammen med Handskemagerne i Segl fra Kjøbenhavn, Odense og Horsens som nu i Næstved. Der kjendes i det Hele nu Handskemager-

Næstved Handskemager-Segl.

segl fra i Alt sex Byer i Østifterne: Kjøbenhavn, Kjøge, Næstved, Nykjøbing p. F., Saxkjøbing og Odense (se C. Nyrop: Danske Haandværkerlavs Segl, S. 22-24).

C. N.

Antvorskov og Vordingborg Krongodser. 1768—1774.

Et Bidrag til Landboreformernes Historie.

Af

Axel Linvald.

Reformerne.

II.

Generallandvæsenskommissionen ^{19/11} 1770—^{1/4} 1773.

Generallandvæsenskommissionen, der d. 19. November 1770 afløste Generallandvæsenskollegiet, dannede alene ved sin S sammensætning en bestemt Modsætning saavel til sin Forgænger som til Overskattedirektionen. I begge disse Institutioner havde adelige Godsejere haft den overvejende Indflydelse, og der havde saa vidt muligt været sørget for en Repræsentation af de forskellige Anskuelser, der inden for Landbosagen gjorde sig gældende. Medlemmernes Antal havde været betydeligt, og dette i Forbindelse med den herskende Meningsforskel havde vel mere end een Gang kunnet sinke Arbejdet.

Paa alle disse Punkter indtraadte der ved Nedsættelsen af den nye Kommission en kendelig Forandring. Medlemmernes Antal blev kun seks: Kammerherre K. L. Scheel-Plessen, Kabinetssekretær Andreas Schumacher, Major F. A. Pflueg, Oeder, M. H. Høyer og Kancelliraad G. F. Carstens.¹

---

¹ Den civile Centraladministrations Embedsetat 1660—1848. Kbhvn. 1889. S. 176.

Blandt disse Mænd var kun den ene, Scheel-Plessen, adelig Godsejer; de øvrige var borgerlig fødte og havde — med Undtagelse af Oeder — faaet deres Uddannelse som Embedsmænd. Selv om der saaledes ikke helt uden Grund kunde rettes Anker mod den nye Kommission for manglende Kendskab til praktiske Landboforhold og en deraf følgende lidt for teoretisk Reformiver, maatte den paa den anden Side siges fri for de Indflydelser, som Standsfællers Fordomme og egne Interesser kunde have gjort gældende.

Paa Iver for at fremme Bondestandens Ve og Vel skortede det ikke Medlemmerne, og ingen af dem kunde heller siges uforberedt at gaa til den Gerning, der ventede dem. Baade Plessen, Schumacher og Høyer havde haft Sæde i det tidligere Kollegium og inden for dette hørt til den mest reformvenlige Fløj. Pflueg var selv Proprietærsøn og interesserede sig meget for økonomiske Spørgsmaal,¹ og navnlig havde Oeder ved sin Deltagelse i den offentlige Debat erhvervet Ry som Reformtilhængerens mest udprægede og skarpeste Hoved.

Ligesom Medlemmerne med Hensyn til deres sociale Stilling for de flestes Vedkommende nogenlunde stod paa samme Trin, synes der ogsaa under Forhandlingerne og Arbejdet at have raadet en god Forstaaelse. Oeder har udtalt sig om den «fuldkomne Enighed»,² og M. H. Høyer priser i høje Toner Kommissionen for dens Sympati for Bønderne og erklærer, at den arbejder «avec une envie, avec un zèle, une unanimité qui ne peut pas être plus grande».³

¹ 1775 udgav Pflueg en «Veyviser ved A. Schyttes Lære over adskillige Grene i den Danske Stat, i sær Agerbruget, Handelen etc.»

² Halem: Andenken an Oeder. Altona 1793. S. 87.

³ Brev fra Høyer til Reverdil ²⁹/₁ 1771. Originalen i Biblioteket i Genève. — En Afskrift af Høyers Breve er af Hr. Prof. Dr. Edv. Holm velvilligst stillet til min Raadighed.

Det Program, der for Krongodsernes Vedkommende var paalagt Kommissionen at søge gennemført, var heller ikke egnet til at bringe noget Skaar i Enigheden. Den kgl. Ordre af 19. November havde kort og fyndigt bestemt det som dens Opgave ikke at oprette «Etablissements für Proprietairs sondern für Bauern». Og netop dette Standpunkt ansaa i hvert Fald de indflydelsesrigeste Medlemmer allerede i Forvejen for det ene rigtige.

Kammerherre Scheel-Plessen hørte endog til de ellers ikke ret talrige Godsejere, der var rede til paa deres egne Ejendomme at gaa i Spidsen for Reformers Gennemførelse. Selv om han ikke paa Fussingø og Selsø gik til at udstykke Hovedgaardsjorderne, befriede han dog ikke blot sine Bønder for Hoveri og afløste deres Tiende, og det paa Betingelser, der nogenlunde svarede til dem, der var blevet de Bernstorff-Bønder til Del, men han gav dem samtidig Arvefæsteskode paa deres Gaarde.¹ M. H. Høyer var Reverdils gode Ven og Meningsfælle og havde, efter at denne i Efteraaret 1767 maatte forlade Landet, i talrige Breve tilkendegivet sin Misfornøjelse over de ringe Resultater, Generallandvæsenskollegiet opnaaede og dets formentlige Ulyst til at træffe Forholdsregler til virkelig Gavn for Bønderne. Han havde om Overskattedirektionens Virksomhed paa de to Krongodser bittert erklæret, at den kun vilde oprette nye Hovedgaarde, nedlægge Landsbyer og gøre endnu flere Bønder end tidligere hoveripligtige. Selv var han nemlig ligesom Oeder en ivrig Tilhænger af Hovedgaardenes Udstykning i Parceller og roste de Godsejere, der frivillig betraadte denne Vej.² Pflueg havde ganske vist ikke paa dette Tidspunkt offentlig udtalt sig om sin Stilling til Landbospørgsmaalet, men maa dog i snævrere

---

¹ Et Arvefæstebrev findes i Pk.: Div. Pap. vedk. Vord. Distr. (c. 1768—70). O. S. D.

² Breve af 27/2, 18/3, 11/6 1768, 25/2 1769 og 12/7 1770.

Kredse have været kendt som en ivrig Reformven. I hvert Fald skal han være bleven sat ind i Kommissionen paa Foranledning af Grev Rantzau-Ascheberg.¹

Det var saaledes helt igennem nye Mænd og andre Anskuelse, der kom til at bestemme Godsernes fremtidige Skæbne. Det samme gjaldt de underordnede Funktionærer. Völckers, der ganske havde repræsenteret Overskattedirektionens Opfattelse og tillige ved personligt Baand været knyttet til en af dennes mest fremragende Medlemmer, fik sin Afsked. Man kunde nemlig «slet intet Haab gjøre sig om hans Befarenhed og Indsigt i det, som man maatte forlange af en Inspecteur».² Ved hans Fratræden blev Stillingen delt. Antvorskov blev betroet til Johan Duus, der tidligere havde været ansat paa Wedelsborg, og Vordingborg til Torkel Baden.³ I Fordelingen af Distrikterne mellem disse to Mænd har man muligvis Forklaringen paa den bestemte Tendens, der i Modsætning til Overskattedirektionens Administrationstid for Fremtiden gør sig gældende, nemlig bestandig at lade Vordingborg være et stort Skridt forud for Antvorskov. Grunden kan dog ogsaa være den, at det første i højere Grad var upaavirket af Direktionens Arbejde, og det derfor faldt naturligere her at gøre Begyndelsen med de nye Indretninger. Landinspektør Baden havde ved sin Virksomhed paa Bernstorff og sin Beskrivelse af Forandringerne paa dette Gods indlagt sig stor Fortjeneste og erhvervet et betydeligt Navn blandt Reformtilhængerne. Derimod synes hans Karakter ikke helt at have kunnet staa Maal med hans Dygtighed. Han skal have haft Tilbøjelighed til at blive hidsig og har neppe

¹ [Pflueg:] Beviis imod Hr. Konferenzraad Fleischer etc. Kbhvn. 1786. S. 21.

² Forestilling (Koncept) 17/1 1771. — General-Landvæsens Kollegiet. Adskillige Conceptor. 1767—73.

³ Ansøgninger henholdsvis 24/12 og 23/12 1770. G.-L. K.s indk. Sager til Distrikternes Journal. Nr. 3 og 6. Resol. 23/1 1771.

været altfor skaansom mod Bønderne, ligesom han ogsaa havde vanskeligt ved at holde sine Regnskaber i Orden.¹

Særlig tiltalende var heller ikke hans paafaldende Iver for ved enhver Lejlighed at laste Overskattedirektionen. Han paastod, at der i det mindste paa Vordingborg Distrikt herskede en utrolig Forvirring, og at Bønderne var blevet plaget med et «haardt og uordentligt Hoveri».² Lignende Klager blev for øvrigt ogsaa fra anden Side gjort gældende. En anonym Promemoria³ ankede i skarpe Udtryk over den slette Ledelse, som navnlig havde vist sig derved, at man var begyndt paa altfor meget paa een Gang uden at gøre noget færdigt. Det siges, «at ikke de usleste Proprietairgodser halv saa meget er betyngtet med Hoverie».

Disse Paastande kan dog ikke uden videre staa til troende. Forfatteren af Betænkningen viser sig helt at tilhøre den gamle Tid og synes heller ikke at have ventet sig noget godt af Kommissionens Virksomhed. For Baden har det derimod været om at gøre at fremstille denne paa saa mørk en Baggrund som muligt. Noget ganske andet er det, at en saa stor Forandring, som den af Overskattedirektionen paatænkte, ikke kunde undgaa til en Overgang at bringe nogen Forvirring eller medføre et forøget Arbejde for Bønderne. Det er ogsaa rimeligt nok, at disses Tilstand ingenlunde var straalende, kun havde Direktionen neppe paa dette Punkt nogen Skyld. Den var alene at søge i de samme Aarsager, som ogsaa andetsteds fremkaldte saa sørgelige Forhold.

Men ret uheldigt maa det have staaet til. En Synsforretning, foretaget i April 1771⁴ og omfattende 156

¹ Se Breve mellem J. H. E. og A. P. Bernstorff. — Aage Friis: Bernst. Pap. I. Nr. 575, 591 og 596.

² Betænkning ¹⁰/₂ 1771. — G.-L. K.s indk. Sager etc. Nr. 49.

³ ⁵/₁₂ 1770. Smstds. Nr. 4.

⁴ Plan til Indretning ved de Antv. og Vord. Distr's. Godser m. M. 1770.

Gaarde paa Vordingborg Distrikt, skildrer Tilstanden paa 63 som «maadelig»; 58 var i slet, 23 endog i meget slet Forfatning; paa 9 var den taalelig, og kun paa 3 kunde den kaldes god. Selv om man tager i Betragtning, at Kvægsygen havde ryddet stærkt op i Besætningerne, viser det dog et utroligt Misforhold, at der mod en Bestand af i alt 1189 Heste kun fandtes 112 Køer.

Under saadanne Forhold var det, at Inspektørerne Baden og Duus d. 6. Februar 1771 paa Generallandvæsenskommissionens Vegne overtog de to Krongodser.¹

Forinden man kunde gaa i Gang med den nye Indretning, maatte der træffes forskellige Bestemmelser, sigtende til at ordne Distrikternes økonomiske Forhold samt den Stilling, i hvilken Kommissionen skulde staa saavel til Rentekammeret som til Overskattedirektionen. For denne sidste var Spørgsmaalet navnlig af Interesse, idet den i 1768 havde erhvervet Ejendomsret over Godserne og stadig skulde svare Rentekammeret 4 % af den halve Købesum.² Landvæsenskommissionen havde derimod kun faaet overdraget Administrationen, ikke Ejendomsretten over Godserne. Forholdet blev derved ret indviklet. Kommissionen administrerede og oppebar Indtægterne af Ejendomme, som Skattedirektionen ejede, og af hvilke den skulde svare Rentekammeret en vis aarlig Sum. Overskattedirektionen havde da ogsaa allerede i sin Betænkning af 6. December³ forespurgt, om den mod stadig at betale Renter af den halve Købesum kunde gøre Krav paa Distrikternes Indtægter,

---

— For Antvorskovs Vedkommende savnes desværre en lignende Opgørelse.
— Badens overordentlig mørke Skildring af Tilstanden paa Vordingborg i «Kort Efterretning om de kgl. Domainers Økonomiske Forfatning paa Vordingborg Amt. Kbhvn. 1773» maa sikkert optages med meget stort Forbehold.

¹ Skrivelse til Baden og Duus. Distrikternes Registrant ²/₂ 1771.

² Se III Bd. S. 240.

³ Se smstds. S. 285 ff.

eller om Landvæsenskommissionen skulde overtage disse tilligemed Forrentningen. Den havde imidlertid ikke modtaget noget Svar og gentog derfor i en Skrivelse af 29. December sin Forespørgsel uden dertil at knytte Betragtninger af nogen Slags. Saadanne var meget nærliggende. En Ret til Indtægterne vilde straks give den Interesse for Godsernes Administration og tillige Lyst til at øve Kontrol. Men dermed vilde utvivlsomt være aabnet Muligheden for evindelige Rivninger, hvorfor den anden Løsning da ogsaa maatte anses for ubetinget heldigere.

Ingen af dem blev dog valgt. I en Forestilling af 14. Januar 1771,¹ i hvilken Generallandvæsenskommissionen tog hele dette Spørgsmaal op til Drøftelse, og paa hvilken den opnaaede kgl. Resolution, erklærede den, at Forholdet mellem Skattedirektionen og Rentekammeret var den ganske uvedkommende. Lige saa lidt kunde den indlade sig paa at love noget bestemt Udbytte af Godserne. Administrationen vilde derved ganske antage Skikkelse af en Forpagtning. Derimod vilde det mulige Overskud selvfølgelig blive indbetalt til Rentekammeret.

Dette Standpunkt synes i afgjort Strid med hele den Betragtning af Kommissionens Opgave, som ellers stadig var den herskende. Den findes allerede i Oeders Betænkning over Bondestanden² og var i sine Hovedtræk fremstillet i hans Forestilling af 1. December 1770,³ indtil den endelig i alle Enkeltheder blev udformet i den ovenfor nævnte Forestilling.

Udgangspunktet var Modsætningen mellem Kongen som

¹ General Landvæsens Collegiet. Kgl. Resol. 1768—72.

² Udgaven 1769. S. 92 ff.

³ Oeders Udkast til en Plan for Commissionen over de kgl. Godsers Administration 1770. Generallandvæsens Collegium. — Forestillingen er trykt i Fridericia: Aktstykker til Stavnsbaandets Historie. Kbhvn. 1888. S. 246 ff, med Undtagelse af §§ 13—21, d. v. s. netop dem, der angaar Administrationen af Krongodserne.

Lovgiver og som Proprietær. I den sidste Egenskab var hans Myndighed overdraget Generallandvæsenskommissionen, der altsaa ganske svarede til den private Godsejer, og hvem der derfor heller ikke kunde paahvile nogen Forpligtelse, denne gik fri for. At langt fra alle Proprietærer ejede deres Jord kvit og frit, men ofte maatte betale Renter af den Kapital, deres Ejendom stod dem i, tillagdes aabenbart ingen Betydning. I modsat Fald maatte Fritagelse for de 4 %'s Rente have fremstillet sig som en ganske særlig og følgelig meget forkastelig Begunstigelse.

Med Undtagelse af dette ene Tilfælde gennemførtes imidlertid Tanken.

I Egenskab af Lovgiver oppebærer Kongen Skatter, som Proprietær de Indtægter, Bøndernes Afgifter og Hovedgaardenes Produkter kan yde ham. Alene af disse maa tages de Bekostninger, som Gennemførelsen af de paatænkte Reforme vil medføre, og Tilladelsen til saadanne Udgifter skal erholdes umiddelbart af Kongen, til hvem der ogsaa skal aflægges Regnskab.

Udgifterne til Distrikternes Indretning skulde altsaa udelukkende bestrides af disses eget Overskud. Denne Forordning, der vel er opstillet for at bevise, at slige Reforme kunde gennemføres uden nogen Bekostning for Godsejeren, som denne ikke var i Stand til at dække alene ved sin Ejendoms Overskud, forekommer meget teoretisk og hverken nødvendig eller endog heldig. Den udelukker nemlig ganske Begrebet Driftskapital og maatte derved i høj Grad sinke Arbejdet. Havde den samme Opfattelse behersket J. H. E. Bernstorff, kunde hans Bønder have ventet længe paa de heldbringende Reforme.¹ Desuagtet gennemførtes den i sine yderste Konsekvenser. De 20000 Rdlr., der

---

¹ Det aarlige Underskud før Forandringen opgives til 200 Rdlr., medens denne regnes at have kostet 7500 Rdlr. (Baden: Beskrivelse over den paa Bernstorff iverksatte nye Indretning. Kbhvn. 1774. S. 47 og 157.)

var stillet til Kommissionens Raadighed, maatte ikke engang anvendes paa de to Krongodser, men kun til Forholdsregler, ved hvilke Kongen var at anse for Lovgiver. Det er en Selvfølge, at den her antydede Adskillelse mellem de to Slags Indtægter ogsaa i Regnskaberne blev meget strengt overholdt. —

Det stod endnu tilbage at udarbejde Planen, hvorefter Distrikternes Forhold skulde ordnes. Oeder havde allerede i September 1769 udkastet en saadan. Den var ikke dengang bleven benyttet, men kom nu til Ære og Værdighed og blev under 28. November 1770 indsendt.¹ Den viser, med hvilken Begejstring han gik til Værket og de Forhaabninger, han gjorde sig, om den ny og lysere Fremtid, der skulde oprinde for Bondestanden, og som Kommissionens Arbejde skulde indlede. Den indeholder i sammentrængt Form i alt væsentligt de samme Tanker som hans trykte «Betænkning» af 1769. Men hvad der dér fremtræder i Almindelighed som Ønsker og Fordringer faar ved at fremstilles som Plan og Program fast Jord under Fødderne. Grundlaget for alle Oeders Betragtninger var hans Overbevisning om Frihedens Betydning som opdragende Magt. Men han indsaa, at skulde Kommissionens Eksempel i større Maalestok finde Efterligning hos de private Proprietærer, vilde flantropiske Argumenter ikke veje tungt i Vægt-skaalen. At «bortgive» noget var ham derfor en ganske fremmed Tanke, ligesom han ogsaa i skarpe Udtryk fastslog Bøndernes Stilling. Godsejeren havde den fulde Ejendomsret over Jorden, og det tilkom derfor ham og alene ham at angive de Betingelser, paa hvilke han vilde overlade andre sine Gaarde. Men disse Betingelser vilde Oeder fastsætte efter Billighedens Krav, Bøndernes Kræfter og Fæstegaardenes Udbytte; han vilde med andre Ord kunne

---

¹ Oeders Udkast til en Plan for Commissionen o. d. kgl. Godsers Administration i Aaret 1770. G. L. K.

stille dem det «Alternativ, enten at gaa ind paa hans Fordringer eller ogsaa andetsteds at søge deres Lykke».

Med denne Bemærkning havde han gjort Reformens fuldstændige Gennemførelse afhængig af Stavnsbaandets Ophevelse. Denne var ganske vist ogsaa blandt Generallandvæsenskommissionens Opgaver, men tillige den største og derfor ogsaa vanskeligste, der var mest udsat for at strande. Det lettest opnaelige var sammenknyttet med Forholdsregler, der sandsynligvis vilde møde de største Hindringer. Dette kunde blive skæbnesvangert.

Proprietærens Ejendom bestod dels af Hovedgaardstaksten, dels af Fæstegaardene, og Maalet, der skulde naas, var for den førstes Vedkommende Udstykning i Parceller, for de sidstes deres Overladelse til Bønder paa saa taalelige Vilkaar som vel muligt.

Med Hensyn til Bøndergodsets Ordning afveg Oeders Plan paa et enkelt og afgørende Punkt fra Overskattedirektionens. Ligesom denne vilde han ophæve ethvert Fællesskab og give Beboerne en forøget Ret over deres Gaarde;¹ men han gik videre og krævede ogsaa Hoveriet afløst.

Saaledes fremstillede det endelige Maal sig for Forfatterens Blik. Han troede dog ikke straks at kunne gennemføre denne Ordning, men mente, der krævedes en Overgang og det af Hensyn til Hovedgaardstaksten. Denne havde hidtil faaet sin nødvendige Arbejdskraft ved Hoveriet, og da der utvivlsomt vilde gaa nogen Tid hen, inden den var udstykket i Parceller og bortsolgt, maatte Bønderne indtil da stadig yde deres Arbejde, der dog skulde være bestemt. Hoveriet skulde være uundværligt, før man ophevede det. «Men det er ikke undværligt, saa længe en stor Hovedgaard vedbliver at bestaa som et Hele.» Oeder ansaa det altsaa for ganske umuligt at drive Hovedgaards-

---

¹ Forestilling $\frac{1}{12}$ 1770 § 28 lover at gøre Fæstegaardene til «Eyendoms Gaarde eller i det mindste Arve Fæste Gaarde».

jorden ved egne Folk og Heste. Denne Opfattelse delte han med sin Samtid, og den kunde nok bestyrkes ved det uheldige Resultat af Forandringen paa Gjorslev.¹ Scheel-Plessen fandt det da ogsaa ved sin Reform paa Selsø fornødent at udlægge Hovmarkerne til Græsning.² Der findes dog enkelte Spor af en mere moderne Anskuelse. Økonomisk Journal havde saaledes allerede 1757 taget Ordet for delvis at erstatte Hoveriet med lønnet Arbejde, og en lignende Tanke var blevet forfægtet i en Afhandling i Økonomisk Magazin. Derimod tænkte kun de færreste sig Muligheden af fuldstændig at afskaffe Hoveriet, saa længe Hovedgaardene vedblev at bestaa.³

Den væsentligste Interesse knytter sig dog til Oeders Planer med Hovmarkerne. Man møder her en Bestræbelse, der vistnok er uden Sidestykke, og som tilsigtede at skabe en hel ny Befolkningsklasse paa Landet. Karakteristisk for den daværende Tilstand var den skarpe Adskillelse af Overklasse og Underklasse. Man traf en Proprietærstand, besiddende store Arealer og begunstiget ved Privilegier, og ved Siden deraf en afhængig Fæstebondestand, ofte økonomisk forarmet og altid ufri og hemmet i sine Bevægelser. De forholdsvis faa Selvejerbønder spillede ingen Rolle, i hvert Fald ikke en Mellemstands. At skabe en saadan paa Hovedgaardsjorden var nu Oeders Plan. Men ikke, som det efter moderne Begreber vilde have været naturligt, ved at oprette en Række middelstore Ejendomme, der kunde have dannet det naturlige Mellemed mellem Proprietærer og Bønder. Dette hang sammen med en almindelig Grundbetragtning: Social Stilling blev i Datiden

¹ N. H. Weinwich: Beskrivelse over Stevns-Herred. Kbhvn. 1798. S. 30 ff.

² Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Møen. I. 1803. S. 133.

³ Jvnf. Kiøbenhavns Adresse-Contoires juridiske, medicinske og økonomiske Tidender. 1767, Nr. 3.

ikke bestemt ved den større eller mindre Besiddelse, men, naar det gjaldt en Person, ved Plads i Rangforordningen og for en Stands Vedkommende ved de Privilegier, der var den tilstaaet.

Oeder foreslog derfor at indrømme Køberne af Hovedgaardsparcerne de samme Rettigheder, der tilkom det fri Hartkorn, d. v. s. Fritagelse for kongelige Skatter, for Krigstjeneste etc.

Denne Anskuelse var Forfatteren ikke naaet til gennem teoretiske Betragtninger af en saadan Mellemlasses Betydning. Han lod sig alene lede af praktiske Bevæggrunde, idet han gik ud fra, at der fandtes talrige i Landbruget kyndige Personer, der raadede over en mindre Kapital, som de kunde ønske at anbringe i Grundejendom. Denne Mulighed havde hidtil været dem afskaaret. Proprietærgaarde var over deres Evne, og Bøndergaarde afskrækkede dem, fordi de i saa Fald maatte paatage sig denne Stands Forpligtelser.

Oeder har ikke ved denne Lejlighed nærmere udviklet, blandt hvilke Folk han egentlig tænkte sig at finde lysthavende til de nye Lodder. I sin 1769 udkomne Bog¹ nævner han imidlertid forskellige: Forpagtere, der har lagt lidt til Side, og som kunde ønske at faa Foden under eget Bord, Folk, som han finder særlig heldige, fordi de i Forvejen besidder et grundigt Kendskab til Landvæsen; han vil dog slet ikke afvise Bybeboere som Herskabsbetjente, Handelsmænd, Smaakapitalister etc.

Der havde endnu været to andre Muligheder: Kolonister og Bønder. Ved de første forstaar Oeder fremmede, der bliver indkaldt, i Reglen uden at eje noget som helst, og som følgelig stadig maa understøttes og tilmed i mange Tilfælde viser sig at bestaa af mislige Elementer, der ikke bringer Fordel, men kun Udgift. De uheldige Resultater

---

¹ S. 69 f.

af de jydsk og slesvigske Hedekolonier kan vel have bragt denne Opfattelse.¹ Derimod vil han langt fra i Almindelighed afvise hverken Udlændinge eller Bønder, kun forlanger han — og det er et Hovedpunkt i hans Argumentation, der stadig understreges — Parcelgaardene skal ikke overlades til, men *købes* af deres nye Ejere. Han kræver, at hver af disse skal være i Besiddelse af 3—400 Rdlr., som de skal anbringe i Gaardene; thi først derved faar man fast Hold paa dem og kun, naar de sætter deres eget paa Spil, har man en Garanti for deres Flid og gode Forhold. Men raader den lysthavende over en saadan, nærer Oeder heller ingen Betæneligheder ved at yde ham Laan til Opførelse af Bygninger eller Anskaffelse af Besætning; man vilde nemlig altid deri have et tilstrækkeligt Pant for det tilgodehavende.

Naar Forfatteren saa stærkt fremhæver, at ikke alle Personer er ham gode nok til at besætte de nye Gaarde med, skyldes det neppe alene hans egen Forsigtighed; men denne har aabenbart været paabudt af ydre Hensyn. Af en enkelt Bemærkning at dømme har der «selv paa højere Steder» hersket en vis Betænelighed ved Sagen. En saadan var heller ikke unaturlig. Statens økonomiske Risiko ved Foretagendet var maaske nok betydelig indskrænket, naar Gaardene kun blev overladt til Folk, der raadede over en mindre Kapital. Den anden og vigtigere Side af Sagen blev imidlertid, om det overhovedet var muligt at faa Gaardene besat.

Det sidste var vistnok ret tvivlsomt. Fordringen om de 300 Rdlr. vilde sikkert i Praksis ganske udelukke Bønder fra at gøre sig gældende. Men Folk, kendte med Landbrug og dog uden for Bondestanden, var en ret faatallig Klasse, der ikke kunde veje tungt i Vægtskaalen.

---

¹ Se Holm: Frederik V. II. Afd. S. 92 ff. og Zeitschrift der Gesellschaft für schlesw.-holst. Geschichte, 26. Bd. S. 209—56.

Tilbage blev der da kun Udlændinge og Bybeboere. Men begge Parter vilde sikkert lide under manglende Kendskab, den ene til Landet og dets Forhold, den anden overhovedet til Landbrug. Følgen deraf vilde kun blive, at de satte til, hvad de i Forvejen besad, uden at naa et sikkert Levebrød for Fremtiden. Dertil kom for Bybeboernes Vedkommende en anden Betragtning. De nye Ejendomme skulde — som allerede nævnt — ikke i Størrelse overgaa de almindelige Bøndergaardene. Deres Besiddere vilde derfor komme til at føre ganske samme Levemaade og — kan man tilføje — gøre ganske det samme Arbejde som alle andre Bønder. Det var da et Spørgsmaal, om Løftet paa Sædegaardsfrihederne vilde være i Stand til at opveje de mere reelle Ulemper, der sikkert ikke kunde udeblive.

For Oeder stillede Forholdene sig dog meget lyse. Han troede, at det ikke vilde være forbunden med større Vanskeligheder at faa Gaardene besat og mente, at der i de hundrede Kroge kunde findes Folk, som intet mere ønskede end paa denne Maade at skabe sig en Fremtid; det var hans faste Tro, der alene kunde stadfæstes eller gøres til Skamme, naar den nye Vej var betraadt. Men Sagen syntes ham stor nok til at underkastes et Forsøg, og tungt lægger han Ansvaret paa dem, der søger at spærre ham Vejen, og spørger, om de ogsaa er sig bevidst samtidig at paatage sig Ansvaret for Statens Tab. Oeder har ikke i denne Betænkning søgt Støtte for sine Planer ved at henvise til de ret talrige Eksempler paa Hovedgaardens Udstykning, som Landet allerede paa dette Tidspunkt frembød. Han kunde i modsat Fald foruden de bekendte Reformere paa Ascheberg og Hørsholm have henpeget paa Godser som Asdal,¹ Vilhelmsborg og Bonderup.²

---

¹ Landvæsenssager til Protokol A.

² Nyerup: Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge. I. 1803. S. 490 f.

Den jydsk Udstykningsbevægelse var desuden i fuld Gang; den vidnede om Bøndernes Lyst og Evne til at benytte sig af Lejligheden til at danne selvstændige Brug og kunde nok have vejet tungt i Vægtskaaen som Prøve paa deres Mod til uden Hjælp og Bistand at skabe deres fremtidige Lykke.¹ Et andet Eksempel betød dog endnu mere. Modsat Fremgangsmaaden i Kongeriget havde Regeringen ved Krongodssalgene i Hertugdømmerne stadig bestræbt sig for at skabe mindre, selvstændige Brug og derfor næsten aldrig opbudt Hovedgaardstakst og Bøndergods under eet, men altid udstykket den første og solgt det sidste som delvis Selvejendom. Indtil 1. Januar 1771 var der paa denne Maade afhændet i Slesvig ikke mindre end 11 og i Holsten 5 Krongodser. Den udstykkede Hovedgaardsjord beløb sig i det hele til over 225 Parceller, som det var lykkedes at faa afsat.²

De nævnte Eksempler er ganske vist alle hentede fra Egne, hvor Forholdene i Almindelighed maa betragtes som de taaleligste, og som derfor ikke uden videre kan overføres til Sjælland. Desuagtet forbauser det, at Oeder ikke med et Ord hentyder til disse Foretagender; han var jo dog ellers ikke bange for overalt at fremdrage de lyseste Sider og snarere tilbøjelig til i for ringe Grad at stille sig Vanskelighederne klart for Øje. —

Det var nu fastslaaet, hvilket Maal der paa de to Krongodser skulde stræbes henimod. Den nærmere Ordning af de foreløbige Forhold, der selvfølgelig frembød betydelige Vanskeligheder, var derimod ikke angivet ligesaa lidt som Fremgangsmaaden ved Indretningen af de enkelte Lodder. Dertil krævedes Kendskab til utallige praktiske

¹ Oplysninger herom findes i Christensen (Hørsholm): *Agrarhist. Studier*, II. S. 8 f., samt Bilag D. De er dog hverken fuldstændige eller i Enkeltheder nøjagtige.

² *Kamphövener: Beschreibung der Niederlegungen Königlicher Domainen-Güter in Schleswig und Holstein*. Kopenhagen 1787.

Spørgsmaal, paa hvilke alene Landinspektørerne kunde give Svar.

Disses Betænkning blev da ogsaa indhentet. Under 9. Februar¹ opfordrede man dem til «med yderste Nøyagtighed og Opmærksomhed at tage Hovedgaards Markerne under Betragtning» dels af Hensyn til Udstykningen, dels for at fremkomme med Forslag om deres Drift, indtil denne kunde finde Sted. I sidstnævnte Henseende skulde der sørges for, at Godsernes Indtægter ikke led for stort et Skaar, samtidig med, at Bøndernes Hoveri saa vidt muligt blev lettet.

Om flere af disse Spørgsmaal havde Torkel Baden allerede i Forvejen givet sine Meninger til Kende og lod dem derfor ogsaa denne Gang ubesvaret. Naar derimod heller ikke Johan Duus fremkom med Forslag om selve Hovedsagen, Parcelindretningen paa det ham betroede Distrikt, skyldes det maaske Viden om, at Vordingborg i Forvejen var udset til at gaa i Spidsen.

Med Hensyn til Hovmarkernes Drift havde de to Landinspektører meget forskellige Anskuelser.² Baden ansaa det for i højeste Grad betænkeligt at fortsætte den paa Kommissionens Regning, idet man ganske vist derved kunde opnaa en Indtægt af ca. 4000 Rdlr., men rigtignok kun paa Bekostning af Bøndernes Ruin gennem et overordentlig strengt Hoveri; «men ingen uden Tyrannen skal anslaae Beregningen til Penge over den anrettede Ødelæggelse». Der var imidlertid to andre Muligheder, enten at bortforpagte Hovedgaardene under eet til hver Gaards underliggende Bønder, eller ogsaa at lade disse betale Hoveripenge og derpaa i Lodder bortforpagte Hovmarkerne. Den første Ordning havde allerede i Rentekammerets Administrations-tid været anvendt og da givet en aarlig Indtægt af 7200 Rdlr.; selv om man nu vilde slaa lidt af paa sine For-

¹ Skrivelser til Baden og Duus. Distrikternes Registrant.

² Betænkninger 7/8 1771. G. L. K.s indk. Sager etc. Nr. 81 og 82.

dringer, slap man dog for Tab. Det andet Forslag var imidlertid desuagtet at foretrække. Man opnaede nemlig gennem Auktionsbudene at faa et Indtryk af Jordernes forskellige Værdi og mulige Udbytte, en Viden, der kunde komme til gode ved Parcelinddelingen. Denne Ordning, der ikke medførte Tab i Indtægter, imødekom tillige Bøndernes eget Ønske om at betale Hoveripenge.

Det er dog ret tvivlsomt, hvor frivillig dette Tilbud i Virkeligheden har været, og neppe udelukket, at det snarere skyldes en Overrumpling. Baden har ved en tidligere Lejlighed¹ skitseret den Fremgangsmaade, ved hvilken han tænkte at naa dette Resultat, og sandt at sige forekommer den ikke særlig tiltalende. Han mente nemlig kun at kunne formaa Bønderne til at gaa ind paa Afløsningen, naar han blev udstyret med tilstrækkelig Fuldmagt og desuden «ingen Amts Betient og ingen Bonde blev underrettet om dette Ærinde, førend i det samme Øyeblik Mellemlighederne blev begyndte med de Byer, som jeg agtede for tienligst at handle med den første Dag». Denne Udtalelse synes ikke at forudsætte nogen særlig Tilbøjelighed hos Bønderne til at gaa ind paa en saadan Ordning. Desuagtet paastaar Inspektøren² straks ved Overtagelsen af Distrikterne, da han fremstillede Hensigten med Generallandvæsenskommissionens Administration, ikke blot at have fundet en saadan Glæde ved den skete Forandring, at han «feyler Ord for at beskrive den»; men at Bønderne endog af egen Drift har tilbudt at betale Hoveripenge, fra 5—9 Mrk. pr. Td. Hrtk.

Den gode Baden var imidlertid aabenbart i denne Sag optraadt lidt for hovedkuld; i hvert Fald indbragte den ham Bebrejdelser af hans overordnede og Paamindelse om «nøye at vogte sig for, ikke at give Bønderne et Haab,

¹ Betænkning 7/1 1771. Smstds. Nr. 15.

² Betænkning 10/2 1771. Smstds. Nr. 49.

som ved at ikke kunne strax opfyldes, maatte gjøre dem nedslagne og mismodige». ¹

Badens Forslag gik altsaa ud paa foreløbig i Lodder at bortforpagte Hovedgaardsmarkerne, samtidig med at man helt afløste Hoveriet. Men netop denne Ordning blev forkastet af hans Kollega paa Antvorskov Johan Duus. Med Rette gjorde han opmærksom paa, at saa hurtigt, det kunde lade sig gøre, burde man gaa i Gang med Hovmarkernes Udstykning. Forpagtningstiden kunde følgelig kun beregnes til 1 Aar. Men derved blev Risikoen betydelig forøget, Afgiften altsaa ringere, i hvert Fald for de større Gaardes Vedkommende, Antvorskov, Pebringe og Rappenborg; disse burde derfor vedblive at drives for Kommissionens egen Regning, hvorimod vistnok Lystager med Fordel kunde bortforpagtes. Af denne Ordning fulgte tillige, at de tidligere hoveripligtige Bønder foreløbig skulde vedblive at arbejde paa Hovmarkerne, selv om deres Ydelser naturligvis burde fastsættes saa maadeholdent som vel muligt.

Mellem de nævnte to Forslag var det nu Generallandvæsenkommissionens Opgave at træffe Valget. Resultatet blev, at intet af dem blev foretrukket, men derimod en Kombination af Badens fremstillede, men ikke billigede Forslag om at bortforpagte Hovmarkerne til Bønderne, og Johan Duus', idet disse skulde vedblive at gøre Hoveri, som maatte fastsættes efter Forordningen af 20. Februar 1771 og optegnes i et Reglement, der «kunde tiene Jordegods-Eyerne i Landet til Exempel». ²

Det viste sig imidlertid, at denne Ordning ikke lod sig gennemføre. Bønderne var ikke villige til selv at forpagte Hovmarkerne, men sluttede Kontrakt med Ladefogderne paa de forskellige Gaarde, saaledes at disse overtog Risikoen. Skønt Bønderne derved led Skade, skulde

¹ Skrivelse ¹⁶/₂ 1771. Distrikternes Registrant.

² Skrivelse til Baden ²⁶/₃ 1771. Smstds.

der dog, saafremt de holdt fast derved, ikke lægges dem Hindringer i Vejen.¹

Paa denne Maade naaedes da et Resultat. Indtil Hovedgaardsjorden blev udstykket, var dens Drift for et Aar ad Gangen forpagtet af Ladefogderne, medens det var paalagt Bønderne at yde den nødvendige Arbejdskraft. Reglementet for denne Fordeling blev baade for Antvorskovs og Vordingborgs Vedkommende udarbejdet af Johan Duus.² Ved Bestemmelsen var der ikke blot taget Hensyn til Landsbyernes Afstand fra Hovedgaardene, men ogsaa et andet Forhold var kommet i Betragtning. Bønderne havde i Rentekammerets Administrationstid forrettet ca. en Fjerdedel mindre Arbejde, end der tilkom dem efter Forordningen af 20. Februar, hvorimod Overskattedirektionen havde paalagt dem ligesaa meget mere. Til Grund blev nu lagt de ældre Bestemmelser, hvorefter Bønderne aarlig skulde yde 38 Spanddage og 77 Gangdage, samtidig med at der blev truffet Forholdsregler til at hindre, at alt Arbejdet blev forlangt samlet paa visse Tider af Aaret, f. Eks. ved Saaning og Høst, da Bøndernes egen Drift godt kunde lægge Beslag paa al deres Tid. Selv disse ret maadeholdne Krav blev paa Vordingborg Distrikt yderligere lempet, vel sagtens fordi der ikke var Brug for saa megen Arbejdskraft.³ —

Generallandvæsenskommissionen havde imidlertid ikke blot ønsket Forslag om Hovedgaardenes foreløbige Drift, men fuldt saa meget om disses Udstykning. Hverken Baden eller Duus var dog i deres Svar kommet ind paa dette Spørgsmaal; den første havde nemlig allerede i en særlig Betænkning⁴ ofret det udførlig Omtale.

Paa een Gang at udstykke alle Hovmarkerne gik efter

¹ Skrivelse til Regimentskriver Jacobsen 27/7 1771. Smstds.

² Dat. 4/5 1771. G. L. K.s indk. Sager Nr. 186.

³ Badens Reglement 8/6 1771. Smstds. Nr. 216.

⁴ 7/1 1771. Smstds. Nr. 15.

hans Mening langt fra an. Arbejdslønnen og Prisen paa Materialier vilde derved stige, og — hvad han ikke direkte tilføjer — Loddernes Afsætning vilde vanskeliggøres. Denne Tanke ligger dog sikkert bag, naar han mener, at en enkelt Hovedgaard, hvis Parceller viser sig med Fordel at blive drevet af deres nye Ejere, vil drage talrige lysthavende til, naar Turen kommer til de andre. Ud fra disse Betragtninger foreslaar han foreløbig at gøre Begyndelsen enten med Vordingborg eller Beldringe. Særlig den første finder han egnet og mener, at den vil kunne udstykkes til nogle og tyve Familier, der da skulde tilstaas Arvefæste i ca. 70—80 Aar; Afgifterne skulde paalignes efter geometriske Tdr., og Ejerne nyde samme Rettigheder som Forpagtere af Hovedgaardstakst, men derimod betale Folke- og Familie-skat lige med «andre» Fæstebønder.

Paa Grundlag af denne Betænkning udarbejdede Oeder under 13. Maj 1771 et Overslag¹ over de Forpligtelser, der maatte komme til at paahvile de nye Parcelejere.

Hovedgaardstaksten anslaaes paa Vordingborg Distrikt til ca. 333 Tdr. Hrtk., paa Antvorskov til 444 Tdr. Da hver Portion regnes at bestaa af 4 Tdr., bliver det i alt 194 Parceller. Det skal ganske vist tilstræbes at gennemføre denne Ensartethed saa vidt muligt overalt, men «Naturen og lokale Omstændigheder» kan dog medføre, snart at Lodderne bliver lidt mindre, snart lidt større. Samtidig bemærkes, at det ogsaa vil være af Betydning, at deres Form bliver saa regelmæssig som vel mulig, for at skaffe bekvem Adgang til Landevejene og desuden spare paa Grøfternes Antal. En Ombytning af Hovedgaardsjord og Bøndergods kan derfor undertiden blive nødvendig, og begges Indretning kommer følgelig til at gaa Haand i Haand. Saa snart en Parcel er ansat, forsynet med tilstrækkelig Ager-

---

¹ Oeders Udkast til en Plan for Commissionen over de Kgl. Godsers Administration i Aaret 1770.

og Engjord samt Skov og efter et foreløbigt Skøn at dømme bestaar af de 4 Tdr. Hrtk., foretages der en ny og omhyggelig Opmaalning af Jorden, der skal boniteres, og hvorefter Afgiften skal bestemmes.

I sin ovenfor omtalte Betænkning af November 1770 havde Oeder erklæret, at det for at faa Parcelgaardene besat vilde være heldigt at tilstaa Køberne Sædegaardsfriheder, d. v. s. Fritagelse for de kgl. Skatter, Militærtjeneste etc. Det kunde ske uden Skade for Kongens Indtægter, da denne Jord i sin Egenskab af Hovedgaardstakst hidtil havde været fritaget for disse Forpligtelser.

Desuagtet er denne Tanke nu forladt. Forfatteren maa være kommen til det samme Resultat, som allerede Clasen i 1769 paa Overskattedirektionens Vegne delvis havde gjort gældende, nemlig at det vilde være nødvendigt at overlade Godsejeren foruden de selvfølgeligelige Afgifter som Landgilde og Hoveripenge tillige alle Slags Tiender, Kontributionen, Folke- og Familieskatten. Men de saakaldte «Sædegaardsfriheder» blev rigtignok derved en ret illusorisk Begunstigelse. De hidtidige offentlige Skatter forvandlede alene til en privatretslig Afgift. Dog var dennes Størrelse ikke som Skatterne underkastet vilkaarlige Svingninger, men alene under Indflydelse af Kapitelstaksten.

Blev den ny Afgift høj eller lav og vilde den være i Stand til at give Parcelkøberne en Stilling, forskellig fra de almindelige Fæstebønder? Dette Spørgsmaal er det af overordentlig Betydning at faa besvaret. Kun under den nævnte Forudsætning havde Oeder nemlig paastaaet blandt Folk uden for den egentlige Bondestand at kunne finde lysthavende til de nye Gaarde. Paa den anden Side var et saa stort finansielt Udbytte som vel muligt ikke blot til Fordel for Staten, men vilde navnlig bidrage til at fremme Efterligningen paa private Jordegodser. At forene begge Formaal var derfor den Opgave, Oeder maatte søge at løse.

Den aarlige Indtægt af hver Parcel, bestaaende af 4 Tdr. Hrtk. Hovedgaardstakst, blev anslaaet til 51 Rdlr., hvilket giver ca. 9907 Rdlr. Til dette Beløb maa imidlertid lægges Hoveripenge for det tidligere arbejdspligtige Bøndergods, der ved den nye Ordning vilde blive fritaget for denne Forpligtelse, efter Oeders Beregning ansat til 3 Rdlr. pr. Td. Hrtk. eller i alt ca. 14,775 Rdlr. Landinspektør Bærner var derimod i den Beregning, han i sin Tid havde opstillet for Overskattedirektionen, naaet til ikke mindre end 35,481 Rdlr. Forskellen er følgelig 10,799 Rdlr. Denne Sum skulde altsaa, saafremt begge Planer gav det samme Udbytte, svare til 4 % af den Købesum, der ved den eventuelle Auktion blev budt for de 777 Tdr. Hrtk. Hovedgaardstakst. Ca. 349 Rdlr. pr. Td. Hrtk. vilde imidlertid være en saa høj Pris, at den sikkert ikke kunde ventes. De forskellige Slags Hrtk., taget under eet, stod nemlig i Tiaaret 1761—70 i ca. 95 Rdlr. pr. Td., 1771—80 i ca. 94.¹

Selv i bedste Tilfælde vilde det derfor neppe være rimeligt, at Hovedgaardstaksten, udstykket i Parceller, kunde give Staten samme Indtægt som ved den hidtidige Ordning: Jorden drevet under eet med hoveripligtige Bønder.² Finansielt var der saaledes ingen Udsigt til, at Foretagendet skulde vise sig særlig indbringende, og det til Trods for,

¹ Falbe Hansen: Stavnsbaands-Løsningen og Landboreformerne. I. Kbhvn. 1888. S. 99.

² Den her foretagne Sammenligning mellem Overskattedirektionens og Oeders Planer er berettiget, da begge gik ud fra nogenlunde ensartet ansatte Kornpriser, og en Stigning derfor i samme Grad vilde paavirke begges Resultater. Bærner har vel 10 Mrk. som Pris paa Byg, men til Gengæld kun 2 Rdlr. paa Rug mod henholdsvis 9 Mrk. og 2 Rdlr. 2 Mrk. hos Oeder. En mulig Forskel bliver derved snarest til Fordel for sidstnævnte. — 9 Mrk. for en Td. Byg var forøvrigt en ret lav Pris. Kapitelstaksten for Sjælland var saaledes 1771 2 Rdlr. 3 Mrk., hvilket dog var meget højt og f. Eks. 1773 igen faldt til 1 Rdlr. 2 Mrk. 8 ð.¹

¹ Capitels-Taxt for Sjællands Stift fra 1660—1855. Kbhvn.

at den Afgift, de nye Parcelejere kom til at svare, maa anses for meget betydelig og nok i Stand til at volde dem Vanskeligheder.

Dens Størrelse angives pr. Td. Hrtk. og fremkommer saaledes:

I Stedet for kgl. Skatter	3 Tdr. » Skpr. Byg à 9 Mrk.	4 Rdlr. 3 Mrk.
— de tre Tiender	2 » 2 » » —	3 » 2 ¹ / ₄ »
— Hoveri	2 » » » » —	3 » » »
— Landgilde	1 » 2 » » —	1 » 5 ¹ / ₄ »
	<hr/>	<hr/>
	8 Tdr. 4 Skpr. Byg.	12 Rdlr. 4 ¹ / ₂ Mrk.

Af hver Portion paa 4 Tdr. Hrtk. svares saaledes 34 Tdr. Byg, hvis Værdi ansættes efter Kapitelstakst. Med en Pris af 9 Mrk. pr. Td. bliver det altsaa 51 Rdlr. Det vil imidlertid være det rimeligste at beregne Afgiften efter de tre almindelige Sædarter, Rug, Byg og Havre, ansat henholdsvis til 14, 9 og 6 Mrk. eller gennemsnitlig 9²/₃ Mrk. Til 34 Tdr. Byg maa følgelig svare ca. 32 Tdr. forskellig Sæd. Hvis man, som Gennemsnittet er paa Bernstorff, ansætter en Td. Hrtk. til 7,85 geometriske Tdr., bliver det paa de 4 Tdr. Hrtk. 31,4 Tdr. Land, hvoraf der i aarlig Afgift pr. Td. skal erlægges 1,02 Tdr. forskellig Sæd eller 157,75 β. Alt efter Jordens Bonitet kan der imidlertid gaa et meget forskelligt Antal Tdr. Land paa en Td. Hrtk.; Oeder opstiller derfor en Inddeling af Jorden i 4 Klasser og beregner derefter Afgiften:

a.	1 Td. Hrtk. =	4,68 Tdr. Land.	Afgift: 270 β pr. Td. Land.
b.	1 — =	6,68 —	183 β —
c.	1 — =	7,75 (?) —	158 β —
d.	1 — =	13,02 (?) —	94 β —

Undersøger man nu de enkelte Byrder, «i Stedet for» hvilke der saaledes fastsættes en enkelt Afgift, viser der sig en tydelig Bestræbelse for at skrue denne saa højt op som vel muligt.

De kongelige Skatter bestod foruden enkelte mindre betydelige Afgifter, hvis Størrelse hver for sig ikke oversteg nogle faa Skilling, navnlig af Matrikelskatten: 1 Rdlr. 5 Mrk. 4 β pr. Td. Ager og Engs-Hrtk., af Kornskatten: 4 Mrk. 12 β og Land-Konsumtionen, der i de fleste Tilfælde beløb sig til 8 β pr. Td. Hrtk.¹ I alt bliver det 2 Rdlr. 4 Mrk. 8 β ; dertil kunde ganske vist ogsaa komme andre Ydelser, f. Eks. Kwartprocentskatten, der var ophævet 1770—73. Alligevel naas langt fra de 4 $\frac{1}{2}$ Rdlr. Ved Aaret 1800, da alle Priser og derfor ogsaa Skatteevnen var steget saa stærkt, svaredes der da heller ikke i kgl. Skatter mere end 4 Rdlr. 5 β .²

3 Rdlr. i Hoveriafløsning pr. Td. Hrtk. var ogsaa en ret betydelig Afgift; paa Bernstorff f. Eks. svaredes kun 2 $\frac{1}{2}$.³ Derimod maa Landgilden, som i 1771 vilde have udgjort 3 Rdlr. 12 β ,⁴ vistnok siges at være nogenlunde maadeholdent fastsat. Sammenligninger er imidlertid paa dette Punkt let udsat for at halte. Denne Afgift gik jo nemlig langt tilbage i Fortiden og var af en meget konstant Karakter og derfor lidet paavirkelig af de forskellige Konjunkturer. Enkelte Holdepunkter er dog mulige. Paa en af Kronens Gaarde under Jægerspris, bestaaende af 5 Tdr. 5 Skpr. Hrtk., svaredes der i 1771, hvis Kapitelstakst endog var usædvanlig høj, kun 7 $\frac{1}{4}$ Mrk. pr. Td. Hrtk.⁵ Derimod

¹ Falbe-Hansen og Scharling: Danmarks Statistik. IV. S. 199 ff. Jvnf. Breve angaaende den danske Proprietær og Bonde. Kbhvn. 1786. S. 61 ff.

² Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Møen. I. 1803. S. 37 f.

³ Se III Bd. S. 273.

⁴ Ved Undersøgelsen af Landgildens relative Størrelse regnes ikke med den af Oeder for Byg ansatte Pris af 9 Mrk., men derimod med Kapitelstaksten for 1771. Da det her drejer sig om flere forskellige Naturalydelser, der ansættes til Penge, er nemlig en for alle Kornsorter fælles Norm nødvendig. Men 9 Mrk. var ikke noget enkelt Aars Kapitelstakst for Byg.

⁵ Jægerspris Gods Journalsager 1771—73. Nr. 5.

finder man 1768 paa en Gaard i Vordingborg Distrikt, omfattende noget over 7 Tdr. Hrtk., en Landgilde, der 1771 vilde beløbe sig til 2 Rdlr. 5 Mrk.¹ Endelig kan anføres, at der samme Aar efter Overskattedirektionens Plan af Marts 1770 vilde paahvile hver Td. Hrtk. 2 Rdlr. $2\frac{5}{8}$ Mrk. Efter alt at dømme synes derfor denne Ydelse af Oeder vel at være fastsat højt, men neppe overdrevent.

Helt uforklarlig er derimod Tienden. Selv med den af Oeder meget lavt ansatte Pris paa Byg beløber den sig til 3 Rdlr. $2\frac{1}{4}$ Mrk., og i 1771 vilde den endog være steget til 5 Rdlr. $3\frac{3}{4}$ Mrk. Hvor meget dette betyder, vil en enkelt Sammenligning vise. Efter Overskattedirektionens Plan skulde «samtlige Naturaltiender» erstattes med en Afgift af kun 3 Mrk. pr. Td. Hrtk., og — hvad der er det mærkeligste — paa Jægerspris, som senere blev underlagt selve Generallandvæsenskommissionens Administration, ser man denne billige et af Forvalter Eskildsen stillet Forslag om paa dette Gods at afløse Tienden mod en Afgift paa 9 Mrk.² Og i hvert Fald her er enhver Tale om Misforstaaelse udelukket, idet alle tre Tiender udtrykkelig er nævnt. Men dermed bortfalder ogsaa den eneste nærliggende Forklaring.

Taget under et vilde der komme til at paahvile hver Td. Hrtk. en Afgift af i alt 12 Rdlr. $4\frac{1}{2}$ Mrk., med den i 1771 gældende Kapitelstakst endog af 20 Rdlr. $5\frac{1}{2}$ Mrk. Ved Udparcelleringen af Satrupholm i Angel (1770) blev det derimod kun paalagt hver Td. Land at svare 1 Rdlr. 14 β ,³ eller under Hensyn til den af Oeder opstillede Bonitering af Jorden gennemsnitlig ca. 9 Rdlr. 1 Mrk. pr. Td. Hrtk.

¹ Jordebog over Vord. Distr. $\frac{1}{8}$ 1768. — Dokument. afl. til G. L. K. fra O. S. D. etc. 1768—70.

² Jægerpris Gods Journalsager 1771—73. Nr. 182 og sammes Registrant $\frac{15}{8}$ 1772, Skrivelse til Eskildsen.

³ Kamphövener: Anf. Arb. S. 68 ff.

Resultatet af hele den forudgaaende Undersøgelse kan nu sammenfattes i faa Ord. Oeder har ved den Prissættelse, som han har lagt til Grund for sine Beregninger, ikke tilsigtet at lade Parcelkøbernes Forpligtelser fremtræde som smaa, men derimod søgt at gøre det finansielle Udbytte af Foretagendet saa glimrende som vel muligt. Alligevel har han kun kunnet love en betydelig mindre Indtægt, end der efter Overskattedirektionens Plan vilde tilfaldet Staten, og det uagtet de Afgifter, der paahvilede de nye Ejere, var saa høje, at der ikke blot ikke kunde blive Tale om en Særstilling, forskellig fra Fæstebønders, men at det endog var tvivlsomt, om de overhovedet vilde være i Stand til at opfylde deres Forpligtelser. Oeders Plan kan derfor neppe siges at give Bevis paa Foretagendets Gennemførlighed, og end mindre vilde utvivlsomt den tilsigtede Efterligning paa de private Godser finde Sted. — —

Et meget vigtigt Arbejde var nu tilendebragt. General-landvæsenskommissionen havde baade for Bøndergodsets og Hovedgaardstakstens Vedkommende fastslaaet Planen for dens Virksomhed. De hidtidige Fæstebønder skulde ikke blot have deres Gaarde udskiftede af ethvert Fællesskab, men tillige Hoveriet afløst og deres Gaarde overladt til arvelig Besiddelse. Hovedgaardstaksten skulde udstykkes i Parceller, for hvis Afgifter Grundlaget allerede var fastsat.

Alle de afgørende Betænkninger om disse Spørgsmaal havde været udarbejdet af Oeder og i alleregentligste Forstand givet Udtryk for hans Anskuelser. Selv om han senere har erklæret, at Offentligheden i højere Grad end rigtigt har tilskrevet ham Andel i Generallandvæsenskommissionens Arbejde,¹ fejler man dog neppe ved med Hensyn til Godsadministrationen at give ham den væsentligste Del af Æren for de gennemgribende Planer, der var lagt.

---

¹ Halem: Andenken an Oeder. Altona 1793. S. 87—88.

Udførelsen stod imidlertid endnu tilbage, og dobbelt uheldigt var det derfor, at hans Kræfter netop nu blev taget i Brug i helt andre Sager, og at han d. 29. Maj 1771 ombyttede sin Plads i Kommissionen med en Stilling som Deputeret i det af Struensee oprettede Finanskollegium.¹ Den store Indskrænkning i Kommissionens Virksomhed, der omtrent samtidig fandt Sted, berørte vel ikke dens Administration af Krongodserne, men er dog et Udtryk for den ringere Betydning, der blev den tillagt.² Højst uheldigt maatte det sikkert ogsaa virke, at adskillige af dens Medlemmer paa andre Omraader fik betydelige Opgaver. 2. Maj 1771 var Scheel-Plessen bleven Amtmand over Københavns Amt, Andreas Schumacher fra 1. Maj samme Aar Chef for Danske Kancellis 2. danske Departement og Højer for dets 4. Departement.³

Til Trods for det betydeligt forøgede Arbejde, der saaledes var paalagt Generallandvæsenskommissionens enkelte Medlemmer, mærkedes foreløbig ingen Standsning i Arbejdet. Medens Torkel Baden oprindeligt kun havde tænkt sig paa en enkelt Hovedgaard ad Gangen at gennemføre den stillede Opgave og dertil foreslaaet Vordingborg eller Beldringe,⁴ valgtes nu begge.⁵ Allerede i Juni Maaned var man omtrent færdig med Indretningen af Vordingborg, og ogsaa paa Beldringe var man naaet vidt; man nærede endog Haab om endnu i Efteraaret at kunne overlade en stor Del af Parcellerne til deres nye Ejere.⁶ Dette Ønske gik dog

¹ Den civile Centraladministrations Embedsetat 1660—1848. Kbhvn. 1889. S. 174 og 176.

² Se derom Holm: Kristian VII. I. Bd. 2. Afd. S. 54 f.

³ Den civile Centraladministration etc. S. 122—23. J. Bloch: Stiftamtmand og Amtmand i Danmark 1660—1848. Kbhvn. 1895. S. 9.

⁴ Se S. 120.

⁵ Nogen bestemt Resolution eller Ordre til Baden desangaaende findes ikke. Men at disse to Gaarde er valgt, fremgaar første Gang af Skrivelse til Baden 7/9 1771. (Distrikternes Registrant.)

⁶ Betænkning af Baden 17/6 1771. G. L. K.s indk. Sager etc. Nr. 249.

ikke i Opfyldelse. Der indtraadte nemlig en Standsning, som hang sammen med den Usikkerhed, der paa et Hovedpunkt har gjort sig gældende i Regeringskredsene,¹ idet der baade inden for selve Kommissionen og ogsaa mellem den og Struensee herskede divergerende Anskuelser.

I en Betænkning af 20. August 1771² havde Baden varmt taget Ordet for at overlade de lysthavende Parcellerne til «ævindeligt Arv og Eyendom», ikke blot til Arvefæste i 100 Aar.³ En Gaard vilde paa denne Maade kun kunne blive i Familien tre Generationer igennem. Af disse vilde den første være nødt til at sætte sig i overordentlige Bekostninger og Vanskeligheder for at bringe Jorden i Drift. Det vilde være alt, om han kunde slaa sig igennem, medens Sønnen ikke fik andet at gøre end at fortsætte og vedligeholde den. Dennes Efterfølger maatte derimod paa Grundlag af sine Forgængeres Arbejde gennemføre de virkelig betydningsfulde Reforme, der var det endelige Maal. Da han imidlertid hverken var sikker paa selv at se Udbyttet af sin Flid eller at overlade det til sin Søn, vilde han rimeligvis lade staa til, maaske endog afhænde Gaarden til en anden, der da gennem en hensynsløs Rovdrift vilde søge at faa det mest mulige ud af den. Alt talte følgelig for at overlade de nye Ejere den fulde Ejendomsret.

Om dette Standpunkt kunde Kommissionen dog ikke enes, stærkt teoretisk, som det ogsaa var. Inden den gik videre med sine Overvejelser foretrak den i en særlig Betænkning⁴ at forelægge Kongen Spørgsmaalet til Afgørelse. Dens Medlemmer havde delt sig i et Flertal og i et Mindretal. Det første, bestaaende af Scheel-Plessen, Pflueg og

¹ Jvnf. Skrivelse til Brockenhuus 2/11 1771. Distrikternes Registrant.

² G. L. K.s indk. Sager Nr. 334.

³ Det kan dog bemærkes, at Baden d. 7/1 1771 kun havde foreslaaet et Arvefæste paa 70—80 Aar. (G. L. K.s indk. Sager etc. Nr. 15.)

⁴ Dateret 17/10 1771. General Landvæsens Collegiet. Kgl. Resol. 1768—72.

Carstens, sluttede sig ganske til Baden. Den fuldkomne Ejendomsret forekom dem det ene rigtige, saavel af finansielle Grunde som navnlig af Hensyn til de nye Beboere. Disses Flid og Interesse for Ejendommen og Omhu for at opføre saa solide Bygninger som muligt vilde utvivlsomt vokse, og samtidig blev Staten fritaget for ved Udløbet af Fæstetiden at skulle erstatte de dertil anvendte Bekostninger. Det vilde i saa Fald ogsaa være Beboerne lettere, mod Prioritet i Ejendommene, at optage Laan. Endnu et Argument blev fra denne Side ført i Marken, nemlig det finansielle, at fuldstændig Ejendomsret ved Auktionen vilde indbringe et højere Bud.

Mindretallet, Schumacher og Høyer, benægtede langt fra Rigtigheden af de anførte Grunde, navnlig den sidste, men maatte desuagtet foretrække et Arvefæste paa 99 Aar. Med et besynderligt Udtryk blev det nemlig paastaet, at man ved at tilstaa den fulde Ejendomsret for bestandig gav Afkald paa at opnaa «den virkelige Værdi» af Jorden. Sandsynligvis ligger der bag dette Udtryk kun den Iagttagelse, at Priserne var i Stigning, og at Staten følgelig ikke burde afskære sig fra ethvert Haab om at faa Del i den derved fremkomne Gevinst. Naar de 99 Aar var udløbet, havde man altid i sin Magt at foranstalte en ny Auktion og saaledes opnaa en betydelig Indtægt. Den stærke Stigning, Ejendomspriserne de sidste 40 Aar havde undergaaet,¹ kunde nok give dette Argument en vis Vægt, tilmed da man ikke mente, at ringere Flid og Interesse vilde blive Følgen. Spørgsmaalet blev rigtignok kun, om de Klasser, blandt hvilke de lysthavende skulde søges, ikke bestemt vilde foretrække den fulde Ejendomsret, og naar den ikke blev tilstaaet, holde sig tilbage. Adskilligt kunde paa Forhaand tale derfor.

¹ Falbe Hansen: Stavnbaands-Løsningen og Landboreformerne. I. Kbhvn. 1888. S. 98 ff.

Dette være imidlertid, som det vil. Mere Vægt har derimod et andet Argument. Maalet for hele Foretagendet var — som stadig betonet — at tjene til Eksempel for Landets Proprietærer. Men disse vilde afgjort ikke give Afkald paa yderligere Fordele af deres Fæstejord, Fordele, som de stigende Priser i rigt Maal lovede dem. Dertil kom jo ogsaa, hvad dog ikke fremhævedes, men sikkert ikke vilde være uden Vægt, at en Jordegodsejer nødigt gav fuldstændig Slip paa den Jord, hans Forfædre maaske mange Generationer igennem havde besiddet.¹ Arvefæste lod altid den formelle Ejendomsret bestaa.

Mellem disse to Standpunkter henstilledes det til Kongen at træffe et Valg.

Stor har Forbauselsen derfor utvivlsomt været, og Forbitrelsen rimeligvis ikke mindre, da en af de Struenseeske Kabinetsordrer d. 6. November 1771² ganske kort meddelte «paa Kongens Befaling», at Parcellerne skulde bortfæstes paa kun 50 Aar og Kommissionen i Overensstemmelse dermed indsende Auktionsbetingelserne.

Det er umuligt med Sikkerhed at afgøre, hvilken Betragtning der har dikteret denne ejendommelige og ret hensynsløse Ordre. Med Rette følte imidlertid Kommissionen sig forpligtet til atter i en Betænkning³ at gøre sin Opfattelse gældende, og gennem dennes Udviklinger er man vistnok i Stand til at skimte, at det overvejende er finansielle Grunde, der har bestemt Struensees Afgørelse. Man indrømmer villigt, at det for Øjeblikket ikke vil være muligt at opnaa «den virkelige Værdi» for de indrettede Parceller, og at det derfor kunde være fristende at holde sig Vejen aaben for i Fremtiden ved en ny Forhandling at forøge Indtægten. Denne Opfattelse kan vel antages at have været Struensees; men med fuld Ret bemærker Kommissionen

¹ Jvnf. Tocqueville: *L'ancien régime et la révolution*, Paris 1866, S. 199 f.

² G. L. K.s indk. Sager Nr. 403.

³ Dateret ²⁸/₁₁ 1771. General Landvæsens Collegiet. Kgl. Resol. 1768—72.

dertil, at saafremt denne Ordning gennemføres, har man ganske forspildt, hvad der skulde være Maalet: At give et Eksempel til Efterfølgelse. Ingen fornuftig Bonde vil med Udsigten til, at hans Søn efter Forløbet af de 50 Aar maa forlade sin Lod eller i hvert Fald betale den paa ny, sætte sig i de store Omkostninger, som Jordens Drift og Bygningers Opførelse nødvendigvis i Begyndelsen maa medføre. Ligesaa lidt vil det være ham muligt at opnaa et Laan, da det Pant, han kan byde, er meget ringe og stadig formindskes. Ud fra disse Betragtninger tillod man sig atter at forelægge Kongen Spørgsmaalet, om hvorvidt en fuldstændig Ejendomsret eller Arvefæste i 99 Aar var at foretrække.

Som det var at vente, blev Planen om de 50 Aar nu opgivet, og Kongens Resolution stadfæstede det sidstnævnte Forslag. — —

Inden Auktionen kunde finde Sted, indtraadte imidlertid d. 17. Januar den skæbnesvangre Statsforandring, der hurtigt bragte Struensee paa Skafottet og nye Mænd og andre Regeringsprincipper til Magten. Schack-Rathlou havde allerede tidligere udtalt sig meget skarpt mod de af Oeder paatænkte Reformer¹ og kunde nok tænkes at ville benytte sin store Indflydelse til at sætte en Stopper for dennes Planer. Hos de andre Magthavere var neppe større Modstand at vente. I det hele var jo Tiden efter 1772 med Hensyn til Landbosagen en afgjort Reaktionsperiode.² Selv A. P. Bernstorff, der ganske vist først d. 14. December 1772 igen traadte i dansk Statstjeneste og derfor foreløbig ikke kunde udøve nogen direkte Indflydelse, var under de tidligere Begivenheders Udvikling blevet ført til bestemt at udtale sig mod Oeders Udstykningstanker som «nuisible à la population, destructif pour la circulation, et mortel à la noblesse».³ Denne Anskuelse deltes utvivlsomt af de fleste

¹ Se III Bd. S. 285.

² Holm: Kristian VII. 2. Bd. S. 132 ff.

³ Aage Friis: Bernstorffske Papirer. I. Bd. Nr. 881.

blandt de raadende, og noget godt Tegn var det ikke, at Oeder meget hurtigt faldt i Unaade og i Begyndelsen af Juli blev fjernet. Desto mere forbauser det, at General-landvæsenskommissionens Virksomhed som Godsadministrator uhindret fik Lov at gaa sin Gang. Muligvis har man villet lade den naa til et Resultat; desuden modnedes Reaktionen jo først efterhaanden, og foreløbig sad der blandt den nye Regerings Mænd i hvert Fald een, Rantzau-Ascheberg, der var udpræget Reformtilhænger, og Andreas Schumacher blev igen Kabinetssekretær. — Kommissionen arbejdede videre.¹

¹ Dens Myndighedsomraade blev endog udvidet. Den ¹¹/₄ 1771¹ fik den overdraget Administrationen over Jægerspris Gods, bestaaende af Hovedgaardstakst ca. 113 Tdr. Ager og Engs Hrtk. og i Skovskyld 86 Tdr., samt i Bøndergods 506 Tdr.² Dertil kom nu d. ²¹/₈ 1772³ Godserne Nr. 4 og 5 paa Møen (Nordfeld og Klintholm), og desuden Hjelm's Kobbøl og Landsbyerne Hjelm, Frenderup, Udby og Hovedskov, i alt 1336 Tdr. i Skp. 2 Alb. Hrtk. Alle disse Jordegodser laa under Generallandvæsenskommissionen indtil dennes Ophævelse d. ¹⁵/₄ 1773 og derefter under Rentekammeret. Ved Forsikringsakt ¹⁷/₈ 1773⁴ blev Jægerspris Slot, Hovedgaard og Gods med alt Tilliggende overdraget til Arveprins Frederik, medens Godserne paa Møen i Følge Rentekammerets Forestilling d. ¹⁵/₁ 1774⁵ blev solgt, da «Bøndernes Tilstand ei befindes at være forbedret, men meget meere forringet».

Det havde været Meningen, at Godserne i den Tid, de laa under Kommissionen, skulde have været delagtiggjort i de samme Reformers, der blev Antvorskov og Vordingborg til Del. Men med Hensyn til Jægerspris blev det efter Forestilling ¹¹/₈ 1771⁶ stillet i Bero, og selv om en Forestilling ¹⁴/₄ 1772⁷ ang. de møenske Ejendomme ikke taler om nogen Udsættelse, viser dog en Gennemgang af Akterne,⁸ at der ligesaa lidt her som paa Jægerspris er blevet foretaget noget til Gennemførelse af Kommissionens Planer.

¹ Skrivelse fra Partikuliere-Kammeret i Følge kgl. Resol. ¹⁰/₄ 1771. (Jægerspris' Gods Journalsager Nr. 1.)

² Jægerspris' Amts ny Jordebog. Smstds. Nr. 5.

³ Meddelelse fra Dauske Kammer. Møenske Distrikts Journalsager 1772—73. Nr. 1.

⁴ Verificeret Kopi i Finantskollegiets Div. Sager vedk. Bygningsvæsenet 1771—78.

⁵ Rentekammerets Resolutionsprotokol Nr. 16.

⁶ General Landvæsens Collegiet. Kgl. Resol. 1768—72.

⁷ Smstds.

⁸ Vejledende Arkivregistraturer. II. Kbhvn. 1892. S. 206—07.

Allerede d. 23. Januar 1772 kunde den oversende Kongen Auktionskonditionerne til Approbation.¹ Disse synes i Forvejen at have været adskillig Overvejelse underkastet, inden de naaede deres endelige Skikkelse.²

Dette gjaldt et Hovedpunkt. Umiddelbart efter Overtagelsen af Distrikterne havde Baden³ skitseret de Betingelser, paa hvilke han tænkte at overlade Parcellerne til deres nye Ejere. I Overensstemmelse med de Tanker, der senere blev udførligt fremstillet i Oeders Betænkning af 13. Maj, havde han anbefalet at fastsætte Afgiften een Gang for alle og lade den være uafhængig af Auktionsbuddet. Unægtelig forbløffer det derfor i hans Betænkning af 20. August⁴ pludselig at se ham vælge det modsatte Standpunkt og i § 1 at lade enhver af Parcellerne overdrages den lysthavende mod en vis aarlig Afgift i Penge, som den højstbydende skal bestemme. Selvfølgelig blev der ikke taget Hensyn til Inspektørens i Forvejen iagttagne Tilbøjelighed til at skifte Standpunkt. Afgiften fastsattes paa Forhaand og beløb sig til 5—8 Skpr. Byg pr. Td. Land.

Sammenholdes disse to Tal med den af Oeder opstillede Bonitering af Jorden,⁵ viser det sig, at denne er bleven vurderet til Klasse c og d, og at der følgelig gaar mellem 7,75 og 13,02 Td. Land paa hver Td. Hrtk., eller gennemsnitlig 10,38. Til Sammenligning anføres, at Niels Morville 1789 for Vordingborg Amt naaede til 8⁸/₁₁ Td. Land,⁶

¹ Hverken til Forestilling eller Approbation har Originalen kunnet findes. En Kopi af den første findes i General Landvæsens Collegiets Forestillinger uden kgl. Resol. 1768—73.

² De blev offentliggjort i «Kjøbenhavns Adresse Contours Efterretninger» 1772 Nr. 54; desuden vides det samme at have været Tilfældet i «Schleswig-Holsteinischen Anzeiger» og «Altonaischen Mercur». (G. L. K.s indk. Sager etc. Nr. 291.)

³ Betænkning 7/1 1771. Smstds. Nr. 15.

⁴ Se S. 128.

⁵ Se S. 123.

⁶ Amtsbeskrivelserne, Præstø Amt ved O. D. Lütken. Kbhvn. 1839. S. 8—9.

medens Gennemsnittet for hele Præstø Amt, der ogsaa omfatter det tidligere Vordingborg Amt, i vore Dage anslaaes til $9\frac{1}{2}$ Td.¹

Med Hensyn til Formen for Auktionsbuddet kunde man iøvrigt have henvist til et meget vigtigt Forhold. Ved de store Parcelauktioner, der i Aarene 1765—87 fandt Sted paa Krongodset i Slesvig og Holsten, var man begyndt med at gøre Parcelafgiften til Genstand for Bud. Erfaringen viste imidlertid, at de lysthavende var tilbøjelige til at forpligte sig til en højere Afgift, end de kunde svare, hvorfor den maatte sættes ned, ligesom der ogsaa ved denne Salgsmaade var aabnet Mulighed for uden nogen som helst Formue at erhverve sig en Grundbesiddelse. I Følge Instruksen ^{16/5} 1768 (§ 5) for den slesvig-holstenske Landkommission² var man derfor ogsaa gaaet over til i Stedet kun at lade Ejendomsretten blive Genstand for Bud.³

De andre Auktionsbetingelser var udarbejdet i nøje Overensstemmelse med de tidligere fastsatte Regler. Køberen blev fritaget for at svare Korn- og Kvægtidende, samt Skatter, Konsumtion, Familieskat og Delinkventpenge, saa vel som enhver Art Hoveri. Endvidere fritoges han for Stavnsbaand, «om det endog var en af Districts Mandskab». Denne Bestemmelse havde mærkelig nok hidtil ikke været tydelig fremsat, men maatte vel følge med de Sædegaardsfriheder, der var lovet Parcelkøberne. Da det desuden var Generallandvæsenskommissionens Opgave overhovedet helt at faa Stavnsbaandet ophævet,⁴ var der egentlig heller ingen Grund til specielt at fremhæve det for de nye Ejeres Vedkommende. Til Gengæld for alle de nævnte Fordele skulde disse da svare de Paalæg, der paahvilede Hovedgaardstakst,

¹ Trap: Kongeriget Danmark. 3. Udg. II. S. 760.

² En Kopi findes i Pk.: Kgl. Rescript. og Instrukt. etc. til General Landvæsenskommissionen 17^{57/60}, 17^{67/78}.

³ Kamphövener: Anf. Arb. S. 2 ff. og 23.

⁴ Se herom Holm: Kristian VII. I. Bd. 2. Afd. Kap. 3.

samt forpligtede sig til at opføre en 20 Fags Bygning, der straks skulde assureres. Ved Ejendomsskifte fastsattes en Afgift af $\frac{1}{2}$ Td. Byg pr. Td. Land. Som en foreløbig Begunstigelse var der i de første 4 Aar bestemt en Pris af 9 Mrk. for en Td. Byg; siden fastsattes den efter Kapitelstaksten.

Den 4. Juni 1772 fandt Auktionen Sted. I Følge de offentliggjorte Auktionskonditioner var der paa Vordingborg Hovedgaardstakst blevet indrettet 22 Parceller, paa Beldringe 10; Salgsprotokollen¹ viser imidlertid henholdsvis 26 og 10 Lodder. Deres Størrelse faldt mellem $23\frac{1}{2}$ og $147\frac{1}{2}$ Tdr. Land; for Flertallets Vedkommende dog mellem 34 og 78.

Den følgende Oversigt meddeler i det enkelte Gaardenes Størrelse, den derpaa hvilende uforanderlige Afgift, Indfæstningen og endelig Købernes Navne og Stilling.²

Beldringe.

Nr.	Køber	Udsæd		Afgift		Recogni- tion	
		Tdr.	Skpr.	Tdr.	Skpr.	Rdlr.	Mrk.
1	Baden, Inspektør (Kommission).	53	»	33	$\frac{1}{4}$	6	»
2	Hans Pedersen, Forpagter.	$51\frac{1}{2}$	»	32	$\frac{3}{16}$	6	»
3	Baden, Inspektør.	$52\frac{1}{2}$	»	32	3	6	»
4	Plum, Præst.	57	»	37	$2\frac{5}{16}$	6	»
5	Anders Fisker, Skriver.	66	»	39	$5\frac{1}{2}$	14	3
6	Ingerman, Kapellan.	70	»	42	$\frac{1}{4}$	5	3
7	Wessendunch, Købmand.	59	»	37	$4\frac{1}{8}$	10	»
8	Henrik Pedersen, Ladefoged.	$61\frac{1}{2}$	»	41	$1\frac{8}{16}$	8	»
9	Baden, Inspektør, for sin Søn.	$56\frac{8}{16}$	»	37	$2\frac{15}{16}$	17	»
10 ³	do. med Interessent.	133	»	76	7	{ 79 25	{ » 3

¹ Dokument, vedk. det bortsolgte vord. Ryttergods 1763—74. (Verificeret Kopi.)

² Oplysning herom er undertiden hentet andetsteds fra.

³ Nr. 10 blev ved Auktionen delt i to; men da Buddene ikke er medtaget i den endelige Opgørelse, maa Salget antages ikke at være gaaet i Orden.

Vordingborg.

Nr.	Køber	Udsæd		Afgift		Reco-gnition	
		Tdr.	Skpr.	Tdr.	Skpr.	Rdlr.	Mrk.
1	Jacobsen, Regimentskriver.	33 ¹ / ₂	»	21	2 ¹¹ / ₃₂	30	»
2	do.	40	»	24	7 ¹ / ₂	50	3
3	Baden, Inspektør (Kommission).	68	»	41	1	7	»
4	Jens Christensen, Ladefoged.	62	»	36	3 ⁷ / ₈	5	3
5	do.	53	»	34	3 ¹ / ₂	6	»
6	Baden, Inspektør (Kommission).	49	»	27	4	5	3
7	Staal, Kapellan, for sin Søn D. S.	47 ¹ / ₂	»	30	5 ¹ / ₂	6	3
8	Baden, Inspektør (Kommission).	23 ¹ / ₂	»	11	7	15	3
9	Bendix Malling, Møller, for sin Søn.	46	»	26	4 ¹ / ₂	10	»
10	Baden, Inspektør (Kommission).	61 ¹ / ₂	»	49	7 ¹ / ₁₆	8	»
11	udsættes.	59	»	24	»	»	»
12	udsættes.	33 ¹ / ₂	»	11	1 ¹ / ₈	»	»
13	Baden, Inspektør (Kommission).	61	»	40	5 ¹ / ₃₂	5	3
14	Rasmus Brøndel, Købmand.	54 ¹ / ₂	»	40	7 ⁷ / ₁₆	6	»
15	Jacobsen, Regimentskriver (Kommission).	78	»	45	3 ³ / ₄	61	»
16	Ditlef Staal, Købmand.	66	»	40	5	213	»
17	udsættes.	75 ¹ / ₂	»	17	4	»	»
18	udsættes.	147 ¹ / ₂	»	28	»	»	»
19	Baden, Inspektør, for Ditl. Staal.	62 ¹ / ₂	»	38	4 ¹ / ₈	5	3
20	Rasmus Brøndel, Købmand.	59	»	35	6 ¹ / ₂	5	3
21	Baden, Inspektør (Kommission).	55 ¹ / ₂	»	33	3 ¹ / ₂	5	3
22	do.	54 ¹ / ₂	»	32	4	6	3
23	Ebbesen, Degn, for sin Søn.	93	»	55	5	30	»
24	Hans Pedersen, Forpagter.	82	»	48	6	131	»
25	Baden, Inspektør (Kommission).	78	»	45	2 ¹ / ₂	15	»
26	do.	56	»	32	6 ¹ / ₂	6	»
		I alt...		1284	5 ²⁸ / ₃₄	714	»

Det finansielle Udbytte af Auktionen var ikke glimrende. Købesummen beløb sig til 714 Rdlr., hvad der selv med en aarlig Rente af 5 0/0 kun vilde indbringe 35 Rdlr. 4¹/₃ Mrk. Vi er ved denne Sum kommen meget langt bort fra det Udbytte, der skulde til for at skaffe samme

Indtægt som efter Overskattedirektionens Plan. Dette Foretagende vilde derfor neppe være egnet til at formaa Landets private Jordegodsejere til at følge det givne Eksempel. Det er jo desuden tydeligt, at det har været forbundet med stor Vanskelighed at finde Købere til Parcellerne. 5 var slet ikke blevet solgte, og af de tiloversblevne 31 var et betydeligt Antal tilslaaet Distriktets Embedsmænd, navnlig Baden. Denne havde nemlig af Kommissionen faaet Ordre til «for at opmuntre Lysthaverne» at byde ved Auktionen, men havde i flere Tilfælde været saa uheldig at blive hængende.¹ Mange Købere har der altsaa ikke været; men de viser sig fortrinsvis at findes inden for de Klasser, af hvilke ogsaa Oeder havde regnet at danne en ny Landbomellemstand: Forpagtere, Ladefogeder og Købmænd, altsammen Folk uden for Bondestanden; fra denne var der derimod ikke kommen nogen Køber.

I det hele og store synes Auktionen derfor ikke at friste til Efterligning; Oeders Planer havde faaet et Grundskud.

Saa vel inden for Regeringskredsene i Almindelighed som blandt Generallandvæsenskommissionens Medlemmer har man sikkert ogsaa haft en tydelig Følelse heraf. Ganske vist gaar Forestillingen af 8. Juli 1772 ud fra som en given Ting, at Lekkende allerede det følgende Aar vil være ind delt i Parceller, der kan stilles til Auktion, og endnu saa sent som først paa Aaret 1773 kan Inspektør Duus tænke sig Muligheden af, at Udstykningen paa Antvorskov Distrikt nu skal tage sin Begyndelse.² Arbejdet paa Hovedgaardens Inddeling blev der imidlertid ikke. Kommissionens Møder var kun sparsomt besøgte, og de udvekslede Skrivelser an-

¹ Forestilling fra G. L. K. (9/7 1772), der henstillede Auktionen til Kongens Approbation. — Dokument, vedk. det bortsolgte vord. Ryttergods 1763—74.

² Betænkning 9/8 1773. — Indk. Sager 1773 Nr. 61.

gaar som oftest ganske betydningsløse Spørgsmaal. Parcelindretningen var gaaet i Staa.

Samtidig sled Arbejdet med Bøndergaardenes Udskiftning og Udflytning sig kun langsomt hen. I Forhold til den anvendte Tid var Resultaterne usædvanlig smaa. I de halvtredje Aar, Administrationen varede, blev i alt kun 4 Landsbyer med 35 Gaarde indrettet, Dyrlev, Lekkende, Skaverup og Kjøng; 18 Gaarde var tillige blevet udflyttet.¹ Ligesom i Overskattedirektionens Tid saa Bønderne i Reglen med Mistillid paa Reformerne og fandt Støtte hos Ladefogderne.² En Undtagelse dannede dog 5 Bønder i Dyrlev. Næsten paa egen Bekostning havde de udskiftet Jorderne, udflyttet deres Gaarde og genrejst Bygningerne. Til Belønning blev der da ogsaa tilstaaet dem hver 100 Rdlr.³ Alle de Bønder, der saaledes havde faaet Del i de planlagte Reformer, var det Hensigten hurtigst muligt at meddele Arvefæste paa 99 Aar, samt afløse deres Hoveri. I Stedet skulde de i de første 6 Aar af hver Td. Hrtek aarlig erlægge 10 Skpr. Byg, senere 28 Skpr. Byg.⁴ —

Dermed standsede Generallandvæsenskommissionens Reformvirksomhed. Reaktionen inden for Regeringen var stadig bleven mere udpræget, Godsejerne og Tilhængere af de gamle Tilstande vandt bestandig større Indflydelse og fik netop paa denne Tid den afgørende Stemme ved Udarbejdelsen af en ny Hoveriforordning (12. August 1773). Under de saaledes forandrede Forhold var det givet, at der ogsaa i Krongodsernes Administration maatte indtræde en Forandring

Generallandvæsenskommissionen kunde heller ikke siges

¹ Baden: Kort Efterretning om de kgl. Domainers Økonomiske Forfatning paa Wordingborg Amt. Kbbvn. 1773. S. 25—30.

² Skrivelser til Baden ⁹/₁₁ og ¹⁰/₁₁ 1771. Distrikternes Registrant.

³ Forestilling ²⁹/₄ og Resol. ⁴/₆ 1772. — General Landvæsens Collegiet. Kgl. Resol. 1768—72.

⁴ Skrivelse til Baden ³⁰/₆ 1772. Distrikternes Registrant.

at have løst sin Opgave tilfredsstillende. I de halvtredje Aar, dens Virksomhed varede, havde den kun naaet at faa 2 Hovedgaarde udstykket i Parceller og 35 Gaarde udskiftet. Meget kunde dog i denne Henseende tale til Undskyldning. Bøndernes Tilstand var ikke god, deres Lyst og Interesse kun undtagelsesvis levende, Forholdene i det hele saa forvirrede, at den yderste Forsigtighed var nødvendig. Værre var det, at de udførte Reformer paa ingen Maade kunde siges at friste til Efterligning. Hensigten med hele Foretagendet var, efter Oeders Udsagn, gennem et Eksempel at vise, at Udstykning af Hovedgaardsjorden gjorde Hoveriet undværligt, at give de hidtidige Fæstebønder deres Gaarde til Ejendom, altsammen uden Skade for Godsejerens Indtægter. Resultatet var, selv efter de mest optimistiske Beregninger, blevet en Indtægt, betydelig mindre end efter Overskattedirektionens Plan; de inddelte Parceller var ikke engang alle blevet bortsolgte, og efter Auktionen at dømme vilde der ikke paa denne Maade kunne afhændes meget Jordegods. Til en saa gennemgribende social Reform var Tiden endnu ikke inde. Men en stor Tanke, hvis Gennemførelse stadig er ønsket og omstridt, var kastet ud; den nemlig, at se alt Jordegods i Danmark, hidtil for en ikke ringe Del ophobet paa faa Hænder, udstykket i mindre Lodder og dyrket og ejet af fri Bønder. Denne Tanke, her for første Gang opstillet af en Regering som Program, giver dette Foretagende en større Interesse end den, der ellers bliver mislykkede Projekter til Del.

Naar der netop nu blev truffet Bestemmelse om at frage Generallandvæsenskommissionen Administrationen over de to Krongodser, hang det dog ogsaa sammen med en Række andre Forhold. Den danske Stat befandt sig i disse Aar i en meget vanskelig finansiel Stilling og havde netop i Slutningen af 1772 og Begyndelsen af det følgende Aar taget sig alvorligt for nogenlunde at bringe Klarhed i de

forvirrede Tilstande.¹ Overskattedirektionen maatte til Hjælp for dette Arbejde opstille flere Overslag over Statens Aktiver og Passiver;² men mellem de første opførtes stadig Antvorskov og Vordingborg Krongodser til en Værdi af 800,000 Rdlr., altsaa noget mere, end de i 1768 havde været vurderet til.³ Det skyldtes sikkert ogsaa disse Overvejelser, at det danske Kammer allerede i Slutningen af 1772 ønskede at underrettes om, under hvilke Betingelser Antvorskov og Vordingborg var overdraget Generallandvæsenkommissionen.⁴

Det kgl. Reskript,⁵ der d. 1. April 1773 henlagde de Distrikter under Rentekammerets Administration, henviste ogsaa udtrykkelig til Ønsket om at udbringe den nævnte Sum, men lod dog paa en særdeles tydelig Maade skinne igennem, at den virkelige Grund til Forandringen maatte søges i Misfornøjelse med Kommissionens Ledelse. Det havde ikke været nogen blid Bedømmelse, der i 1770 var blevet Overskattedirektionen til Del; nu kom Oprejsningen, idet Kongen udtalte, at den ikke havde «ladet det mangle paa noget til at opfylde Vores Allernaadigste Befalinger ved slige Indretninger, som kunde geeraade til Landets sande Nytte og Undersaatternes Vilkaars Forbedring, men at sammes Attraae øyensynlig har været at forhøye Districternes Værdie, for at komme til Hielp udi Gieldens Afbetaling, og at ophielpe Bondestanden»; og det tilføjes, at et Overskud af 800,000 Rdlr. ved «omstændelige og tydelige Beregninger er sat uden for ald Tvivl».

Det har rimeligvis ogsaa været et Udtryk for samme Tankegang, naar det ikke blev overladt Rentekammeret

¹ Holm: Kristian VII. 2. Bd., 2. Bog, 10. Kap.

² Ekstrakter og Beregninger over Statens Gjæld og Tilgodehavende 1763—1782. O. S. D.

³ Se III Bd. S. 240.

⁴ O. S. D.s Deliberationsprotokol ²⁶/₆ 1772—¹⁴/₆ 1773 (Nr. 17).

⁵ Kgl. Resol. ved Sjæll. Stifts Kontor Nr. 25 b.

alene at træffe Bestemmelse om Distrikternes fremtidige Skæbne, men dette blev henvist til at sammentræde med Overskattedirektionen,¹ der stadig beholdt Ejendomsretten til Godserne, og i Forbindelse med den at udarbejde en Forestilling derom.²

Slutning.

Rentekammeret ¹/₄ 1773—²⁸/₆ og ¹⁰/₁₀ 1774.

Det kongelige Reskript af 1. April 1773 havde overdraget Rentekammeret og Overskattedirektionen i Forening at træffe Bestemmelse om Antvorskov og Vordingborg Krongodser, men ikke engang blot antydet noget Program for deres Virksomhed. Eet var imidlertid givet: Parcelindretningen vilde ikke blive fortsat. Det laa ikke blot i de almindelige politiske Forhold, men fulgte tillige deraf, at de to Institutioner, der havde faaet Distrikterne overdraget, beherskedes af de samme Mænd, der i 1770 med Uvilje havde set Generallandvæsenskommissionen kuldkaste Overskattedirektionens hidtidige Arbejde. I denne havde saaledes baade A. P. Bernstorff, Schack-Rathlou og H. C. Schimmelmann Sæde, og i Rentekammeret var Bernstorff første Deputeret.³ Med Gregers Juels Indtræden begge Steder

¹ Denne fik samme Dag en dertil svarende Befaling. — O. S. D.s kgl. Rescript. og Resol. vedk. Antv. og Vord. Distr. 1768—73.

² Overdragelsen fra Generallandvæsenskommissionen til Rentekammeret gav iøvrigt Anledning til en lille formel Vanskelighed. Da den første d. ¹⁵/₄ 1773¹ blev aldeles ophævet, gjorde den gældende, at den, som ikke længer eksisterende, var ude af Stand til at modtage Kvittering for de afleverede Distrikter.²

³ Den civile Centraladministrations Embedsetat 1660—1848. Kbhvn. 1889. S. 178 og 215 f.

¹ Kgl. Rescripter og Instruktioner til G. L. K.

² Skrivelse til R. K. ²⁰/₄ 1773. — Distrikternes Registrant.

d. 6. Maj fik den rent konservative Tankegang desuden en udpræget Repræsentant.¹

Det synes dog ikke i Begyndelsen at have været Hensigten at lade enhver Tanke om Reformen falde og administrere Godserne, som Tilfældet havde været før 1768. Ved Omordningen af Finanskollegiet i Begyndelsen af 1773 var Sager vedrørende Landvæsenet i Almindelighed blevet henlagt under Rentekammeret;² det samme var nu altsaa ogsaa sket med Domænerne. Reskriptet af 15. April³ om Generallandvæsenkommissionens Ophævelse befalede derfor Kammeret at indgive Forslag til Oprettelse af et særligt Kontor for Landvæsenet. Dette gennemførtes imidlertid ikke. Alt Regnskabsvæsen vedrørende Domænerne blev overgivet til det allerede eksisterende sjællandske Kontor, medens Tanken var den kun at betro den nye Institution de mere almindelige Sager, f. Eks. angaaende Fællesskabets Ophævelse, Hoveriet etc.⁴ Heller ikke dette skete dog.

Fællesskabets Ophævelse var her nævnt som en af de Reformen, der ønskedes gennemført. Endnu tydeligere kom dog ved en anden Lejlighed de ledendes Tanker for Dagen, rigtignok tillige deres Forbitrelse over Generallandvæsenkommissionens Virksomhed. I en Skrivelse til Rentekammeret⁵ erklærede nemlig Overskattedirektionen ikke at tvivle om, at dettes «Attraae jo sigter til ved nyttigere Indretninger i Jordbruget saavel ved Hovedgaardene, som for Bondestanden at indrette samme saaledes, at Mueligheden og Nytten af denne Indretning kunde tiene andre, som dertil havde Leylighed, til et Efterfølgelses værdig Exempel». Det foresloges derfor at lade Inspektør Johan

¹ Holm: Kristian VII, 2. Bd. S. 140.

² Smstds. S. 111.

³ Kgl. Rescripter og Instruktioner til G. L. K.

⁴ Forestil. 1/6, Resol. 10/6 1773. — R. K.s Resolutionsprotokol Nr. 79.

⁵ 16/6 1773. — Sjællands Stifts Kontors Journaler, Domænerne ang.

Duus føre Tilsynet med Arbejdet paa begge Distrikter, tilmed da «han ikke af egen Drift har foretaget sig noget, stridende imod gode Indretninger», Torkel Baden, «hvis Forvaltning har været meget ubetænksum og Egennyttig,» bør derimod «jo før jo bedre fra sit Embede . . . entleediges». Tydeligere var det dog ikke godt Overskattedirektionen muligt at vise sit Sindelag. Dens Forslag blev iøvrigt ikke fulgt. Baden blev vel afskediget, men ogsaa Duus. Rentekammeret viste dog denne sin Erkendtlighed ved samtidig at udnævne ham til Forvalter paa det 2. halve antvorskovske Distrikt i Stedet for afdøde Fr. Hetting og lade ham beholde sin hidtidige Gage.¹

Overskattedirektionen synes saaledes nærmest at have været stemt for at genoptage Arbejdet efter de Planer, der i 1770 havde fundet Kongens Billigelse: Bevarelse af Hovedgaardene, Udskiftning af Fællesskabet og Hoveriets Afløsning. Udførelsen heraf stødte dog paa saa betydelige Vanskeligheder, at den igen blev opgivet. Blandt andet havde Generallandvæsenskommissionen — hvad jo ogsaa var en nødvendig Følge af den tilsigtede Parcelindretning — begyndt at lade nedrive de store Stald- og Ladebygninger for derfra at skaffe Materiale til Genopførelsen af de udflyttede Bøndergaarde.² Til igen at sætte Hovedgaardene i Stand krævedes Penge. Lystager, Beldringe og Lekkende behøvede hver en Ladebygning til 3000 Rdlr., og Kvægbesætninger maatte indkøbes til alle Gaardene; i alt regnedes med en Udgift af 18370 Rdlr.³

Selv denne ret ubetydelige Sum vilde man aabenbart nødig binde i et saadant Foretagende. Den eneste Udvej var da at skaffe sig Godserne fra Haanden, enten ved

¹ Forestil. ⁸¹/₈, Resol. ²/₉ 1773. — R. K.s Resolutionsprotokol Nr. 142.

² Forestil. ³/₈ 1773 — General Landvæsens Collegiet. Kgl. Resol. 1768—72.

³ Efter en Koncept, udateret og uden Underskrift. — Af O. S. D.s Dokumenter vedk. Antv. og Vord. Rytterdistr. I. 1768—73.

Salg eller Bortforpagtning. Den første Tanke blev foreløbig opgivet. Den delvise Afstaaelse af Parcellerne paa Vordingborg Distrikt havde nemlig dér gjort Hovedgaardsmarkerne vanskelige til Drift; paa Antvorskov havde de været forpagtet bort for eet Aar ad Gangen, hvoraf Følgen havde været en ren Røvdraft af Jorden. Dertil kom «det slette Udraab, som Beboerne i Almindelighed paa disse Districter er kommen i». Alt dette bevirkede, at det formentlig vilde blive vanskeligt at finde Købere, og lod Rentekammeret foretrække at bortforpagte Gaardene paa visse Aar, saaledes at en Del af Bønderne skulde gøre Hoveri, de øvrige betale Hoveripenge.¹ Paa denne Maade mente Amtmanden over Vordingborg og Tryggevælde Amter, Kammerherre H. A. Brockenhuus, alene af det vordingborgske Krongods at kunne love et aarligt Udbytte af 11—12000 Rdlr.; kun maatte der til hver Hovedgaard anskaffes en Kvægbesætning.²

Det er meget let at forklare, at en saadan Plan kunde fremkomme. Antvorskov og Vordingborg Krongodser havde lige siden 1768 afspejlet alle de Svingninger, Regeringskredsene undergik i Opfattelsen af Landbospørgsmaalet og maatte derfor naturlig ogsaa paavirkes af den almindelige Ulyst til gennemgribende at beskæftige sig med denne vigtige Sag, der var et Særkende for den Guldbergske Periode. Ganske særligt kunde det ikke friste at paatage sig det store Arbejde, der maatte udkræves for at bringe Orden til Veje i de forvirrede Forhold paa de to Distrikter. Det kunde heller ikke skræmme Regeringen bort fra Planen at bortforpagte Hovedgaardene og Bøndergodset, at den derved vilde bibringe alt Fremskridt i Landbosagen et føleligt Stød. Gang efter Gang havde den i de forløbne Aar er-

¹ Kopi af Skrivelse fra R. K. til O. S. D. ²⁴/₇ 1773. — Dokumenter vedk. d. bortsolgte vord. Ryttergods 1763—74.

² Skrivelse fra Amtmand Brockenhuus ⁴/₈ 1773. — Sjællands Stifts Kontors Journaler, Domænerne ang. 3 A. Nr. 224.

klæret som sin Hensigt gennem et praktisk Forsøg at ville vise Landets Godsejere Muligheden og Nytten af Reformer. Nu at lade hele Sagen falde og dog beholde Godserne kunde kun udlægges som en afgjort Sejr for den gamle Tilstands Forfægtere.

Det skyldtes da heller ikke saadanne Betragtninger, naar Tanken om Bortforpagtning snart igen blev opgivet, og Rentekammer og Overskattedirektion i Stedet enedes om at foreslaa Distrikternes Salg.¹ Man mente ganske vist, at den i 1770 planlagte Indretning vilde have været til «u-feilbarlig Nytte for det allmindelige», men fandt, at det vilde være forbundet med for store Bekostninger nu at genoptage den, da Generallandvæsenskommissionen i Mellemtiden havde ladet en stor Del af Hovedgaardenes Bygninger nedbryde og deres Besætninger sælge. Om de lovende Beregninger, der i 1770 havde ledsaget Planerne,² var der saaledes ikke længer Tale; nogen stor Reformiver fandtes aabenbart ikke.

Almindelige finansielle Grunde var imidlertid de afgørende. Statens økonomiske Stilling var i disse Aar meget vanskelig. Et Krongodssalg vilde kunne skaffe Penge. Halvdelen af de indkomne Summer skulde efter Overskattedirektionens Mening benyttes til at afbetale paa Statsgælden, medens Renten af den anden Halvdel vilde yde Rentekammeret en fast aarlig Indtægt.

Hensynet til Bønderne spillede derimod absolut ingen Rolle. Aar igennem var der bleven stillet dem for Øje de mest straalende Udsigter som Arvefæste og Hoverifrihed; nu besluttede man uden videre at henlægge dem til Hovedgaardene og i Stedet for Staten give dem ukendte Proprietærer til Herrer. Muligheden af at sælge Gaardene til Bønderne selv blev ikke med et Ord berørt.³

¹ Forestilling fra O. S. D. $2\frac{1}{2}$, Resol. $\frac{4}{3}$ 1774.

² Se III Bd. S. 274 ff.

³ Det kan ogsaa bemærkes, at Overjægermester Gram uden Held

Man skjulte iøvrigt ikke, at det kunde være forbundet med Vanskeligheder at faa Godserne solgt, og at navnlig Vordingborg Distrikt forinden vilde kræve en Del Mage-skifter og Omlægning af Hovedgaards- og Bønderjord. For at begunstige Salget foresloges der derfor ogsaa meget lempelige Afbetalingsvilkaar og stilledes ligefremme Penge-laan i Udsigt.

Antvorskov Distrikt kom først til Forhandling. Alle-rede i Marts 1774¹ blev det overdraget Kommitteret i Rentekammeret Niels de Hofmann og Proprietær Quistgaard til Gjerdrup at undersøge Godserne og foreslaa den bedste Maade at bortsælge dem paa, og i Følge deres Indstilling blev der oprettet 9 Hovedgaarde.² Plakat om Afholdelse af Auktion blev udstedt d. 30. Marts og meget omhygge-lige Specifikationer straks efter trykt.

Den 26. og 27. Maj fandt Auktionen derpaa Sted.³

Hosstaaende Oversigt viser Gaardenes Navne og Stør-relse, samt de opnaaede Priser.

Derefter kom Turen til det vordingborgske Distrikt. Forinden dette blev stillet til Auktion indgaves imidlertid et ejendommeligt Tilbud om at overtage hele Godset. Des-værre er denne lille Episode kun kendt gennem en Kopi, udateret og ikke forsynet med Underskrift.⁴ Hvorfra Til-budet stammer kan derfor nu ikke oplyses, og iøvrigt satte det heller slet ikke Spor. Det gik ud paa at over-

---

protesterede mod Salget, idet han frygtede, at de nye Ejere skulde skaffe sig Købesummen ved at hugge løs i Skovene, tilmed da han regnede, at der paa Antv. fandtes 656928 Skovlæs, paa Vord. ikke mindre end 2612249. (Oppermann: Bidrag til det danske Skovbrugs Historie. Tidsskr. f. Skovbrug. X. S. 23.)

¹ Forestil. 5/3, Resol. 14/3 1774. R. K.s Resolutionsprotokol Nr. 41.

² Forestil. 9/4, Resol. 18/4 1774. R. K.s Resolutionsprotokol Nr. 59.

³ Alle Papirer vedr. Auktionen findes i Pk.: Plakat, Specifikationer, Konditioner og Dokumenter vedk. Aukt. over Jordegods etc. paa Antv. Rytterdistr. 1774.

⁴ Dokumenter vedk. d. bortsolgte vord. Ryttergods. 1763—74.

tage hele Distriktet til en Pris af 315000 Rdlr., der skulde henstaa i 6 Aar til en Rente af 4 0/0. Summen var da vokset til ca. 400000 Rdlr., af hvilke enten Halvdelen eller helst det hele skulde udbetales, idet Pengene formentlig «ved Laan fra Holland kan præsteres». Tanken føres derved

Det bortsolgte Gods	Dets Hartkorn				Højeste Bud	
	Tdr.	Skpr.	Fdk.	Alb.	Rdlr.	Sk.
Den første Hovedgaard (Antvorskov) ¹	1151	»	1	2	129000	»
— anden — (Gimlinge)	634	6	2	2 ¹ / ₂	75040	»
— tredje — (Lystager) ²	533	2	2	1		
— fjerde — (Pebringe) ³	393	5	2	»	32020	»
— femte — (Davidsrød)	371	4	3	»	24000	»
— sjette — (Landbytorp) ⁴	391	2	2	1 ¹ / ₂	28020	»
— syvende — (Nordrup)	347	3	»	1	24000	»
— ottende — (Valby) ⁵	507	»	»	1	65000	»
Kirke-Stillinge, Bildsø, Kjeldstrup og Næsby ved Stranden	549	1	3	1 ¹ / ₂		
Andel i Sønder Overdrev	15	2	»	»		
Den niende Hovedgaard (Taarnborg) ⁶	497	2	3	2 ¹ / ₂	26000	»
Lundforlund	151	6	1	1	12388	17
Andel i Sønder Overdrev	3	»	1	2 ⁶⁸ / ₇₇		
Lundforlund Kirke	32	»	1	2	2115	»
Stude	69	6	2	1 ¹ / ₂	3561	77
Andel i Sønder Overdrev	1	3	1	1 ⁸ / ₇₇		
Ordrup	36	3	3	1 ¹ / ₂	1860	45
Andel i Sønder Overdrev	»	5	3	1 ⁴⁶ / ₇₇		
Faarstrup	144	7	»	»	7537	57
Andel i Sønder Overdrev	2	7	1	1 ⁸² / ₇₇		
I alt	5835	1	3	»	430543	4

¹ Antvorskov er nu delt i flere Parceller.

² Gimlinge og Lystager forenedes til det nuværende Gyldenholm.

³ Se III Bd. S. 251.

⁴ Davidsrød og Landbytorp er det nuværende Frederikslund i Kinder-
tofte Sogn.

⁵ I St. Mikkels Landsogn.

⁶ Se III Bd. S. 252.

uvilkaarlig i Retning af en eller anden større Forretningsmand. Til dette Forslag var desuden knyttet Planen om et gennemgribende Reformforsøg. Paa Godset skulde nemlig nedsættes holstenske og navnlig engelske Forpagtere, hver raadende over et Areal, der svarede til 2 à 6 Bøndergaards, og i Stedet for Hoveri betalende en enkelt Afgift. Det var Meningen efterhaanden at bosætte saadanne «Farmers» paa baade Hovedgaards- og Bønderjorden og derved give Folk uden for Bondestanden Lyst til at sætte Penge i Jordejendom, — altsaa en ny Form for Oeders Tanke om en Landbomellemstand.

Planen var kun antydet og fik, som sagt, ingen Følger. Man holdt fast ved den engang tagne Bestemmelse ogsaa at sælge Vordingborg Krongods. Her mødte imidlertid store Vanskeligheder. Lekkende Hovedgaardsmark var blevet udlagt til Bønder, og — hvad værre var — de bortsolgte Parceller maatte absolut tilbagekøbes, før der kunde være Tale om med Fordel at afhænde Distriktet. Men de nye Parcelejere var langt fra til Sinds at afstaa deres Jorder, uden mod en uforholdsmæssig Erstatning. I længere Tid forhandlede frem og tilbage; nogle gav vel snart efter, andre skruede derimod deres Fordringer stadig højere op. Rentekammeret vilde aldeles ikke indlade sig paa at bruge Tvang, hvorimod Overskattedirektionen aabenbart ikke var saa bange derfor.¹ Støttende sig til en højst besynderlig Argumentation, hævdede den Kongens Ret til uden videre at tage Parcellerne tilbage. 1768 havde Overskattedirektionen nemlig faaet overdraget Ejendomsretten

¹ Den i det flg. gængivne Betænkning findes kun i to udaterede Koncepter, den ene dansk, den anden tysk. (Af O. S. D.s Dokumenter vedk. Antv. og Vord. Rytterdistr. 1768—73 I.) At den stammer fra O. S. D. fremgaar af 1) at den findes blandt dennes Papirer, 2) at den kritiserer R. K.s Fremgangsmaade, og 3) at dens Tankegang i alt væsentligt stemmer overens med en Skrivelse fra O. S. D. til R. K. ¹²/7 1773. (Div. Kammer-sager vedk. Vord. Amt 1773—76.)

til Distrikterne og skulde ogsaa forestaa deres Administration. 1770 var alene denne sidste bleven betroet Generallandvæsenskommissionen, der følgelig slet ingen Ret havde haft til at afhænde nogen Del af Godserne. Parcelauktionen blev derved ugyldig. Kongen var allerede af den Grund berettiget til atter at tage de bortsolgte Jorder tilbage, og han var det yderligere ud fra nogle almindelige Betragtninger, som forekommer ret besynderlige. Idet man gik ud fra Parcelindretningens formentlige Skadelighed, paastodes det, at Kongen, «naar det gielder om Ting, som angaaer Statens almindelige Velstand og Styrke, som er det man kalder Regierings-Sager, ikke kand være nogen skreven Lov underkastet, uden for saavit at udstedte Kongelige Skiøder og Brevvelser efter den naturlige Billighed bør staa ved Magt, men ellers er Kongen, som Landets Enevoldsherre, i slige Tilfælde Selv Loven og Lovens Ende». Trods den indskudte «Reservatio» er hermed egentlig opstillet Despotiets Program.

Det maa da ogsaa straks siges, at denne Tankegang ikke blev ophøjet til ledende Grundsætning. Ihærdigt forhandlede man videre, og efterhaanden lykkedes det ogsaa, om end kun ved Hjælp af betydelige Erstatningssummer, at formaa næsten alle Parcelejerne til godvilligt at afstaa deres Lodder.¹

Efter at først denne Sag var bragt i Orden, ordnedes det øvrige hurtigt. Paa Forslag af Hoffmann og Qvistgaard oprettedes 12 Hovedgaarde,² Plakat og Specifikationer blev trykt og Auktionen endelig afholdt d. 26., 27. og 28. September 1774. Der opnaaedes følgende Bud:³

¹ De enkelte Skrivelser ang. denne Sag er spredt forskellige Steder; de fleste findes dog i Pk.: Dokumenter vedk. Processen mellem Baden og Fleischer 1771—78. I.

² Forestil. $\frac{3}{8}$, Resol. $\frac{11}{8}$ 1774. R. K.s Resolutionsprotokol.

³ Alt vedr. Auktionen findes i Pk.: Auktionsforretning, Specifikation etc over d. bortsolgte vord. Rytterdistrikts Jordegods.

Det bortsolgte Gods	Dets Hartkorn				Højeste Bud	
	Tdr.	Skpr.	Fdk.	Alb.	Rdlr.	Sk.
Den første og anden Hovedg. (Vordingb.) ¹	943	3	1	2	114000	»
— tredje Hovedgaard (Aunø) ²	300	6	2	»	32000	»
— fjerde — (Øbjærggaard) ³	335	»	1	1	30050	»
— femte — (Snertinge) ⁴	336	1	»	1	28400	»
— sjette — (Lundbygaard) ⁵	473	3	3	»	34000	»
— syvende — (Skovbygaard) ⁶	307	1	2	1/2	30120	»
— ottende — (Beldringe) ⁷	440	4	3	1	48000	»
— niende — (Lekkende) ⁸	415	»	2	»	40000	»
— tiende — (Skuderup) ⁹	378	7	2	1	34000	»
— elfte — (Høvdingsgaard) ¹⁰	298	6	3	»	36620	»
— tolvte — (Kallehave) ¹¹	463	1	3	»	55550	»
Balle	58	4	3	2 1/2	8148	14 1/2
Vrangsgaarde	16	2	3	4	6541	64
Vestenbæk	19	7	2	»	6978	12
Ellebrudgaard	6	5	»	1	1393	42
Røbjerggaard	5	5	»	»	1873	12
Stenby Mølle	12	6	2	1	4310	»
Hulemose Mølle	10	6	»	1	3180	»
Lekkende Mølle	2	»	»	»	520	»
Mern Mølle	5	»	»	»	1000	»
Sageby Mølle	4	»	»	»	520	»
Vordingborg Færggaard	5	7	»	»	730	»
2/3 Del af Nylukke	1	2	2	2 2/3	151	»
Bøllelose	1	5	»	2	151	»
Søndervænget	2	»	»	1	100	»
Nørrevænget	1	2	3	1	301	»
Tjørnehovedet	»	»	»	»	1000	»
Skjellemosevænget	»	»	»	»	200	»
Kullekærs Mark	»	4	3	1 1/2	500	»
Søvænget	»	»	»	»	420	»
Sandby Sogns Kongetiende	19	5	»	»	1400	»
Mogenstrup Sogns Kongetiende	11	»	»	»	1480	»
Rønnebæks Sogns Kongetiende	23	4	»	»	2010	»
I alt	4901	3	3	1/6	525647	48 1/2

¹ Det nuværende Rosenfeld i Kastrup Sogn og Iselingen i Vordingborg Landsogn. ² Se S. 253. — Det oprindelige Bud, 31300 Rdlr., stadfæstedes ikke (R. K.s Resolutionsprotokol 1774. Nr. 141), hvorefter Gaarden bortsolgtes for 32000 Rdlr. (Smstds. Nr. 152.) ³ I Kjæng Sogn. ⁴ I Sværdborg Sogn. ⁵ I Lundby Sogn. ⁶ Nu Engelholm i Snesere Sogn. ⁷ Se III Bd. S. 252. ⁸ Smstds. ⁹ Nu Lilliendal i Øster-Egesborg S. ¹⁰ I Mern S. ¹¹ I Kallehave S.

Den 23. Juni 1774 havde Kongen approberet Salget af Antvorskov Distrikt,¹ og d. 10. Oktober skete det samme med Vordingborg.² Det finansielle Udbytte af Auktionen maa — naar begge Godserne behandles som et Hele — nærmest siges at være mindre, end man efter de almindelige Ejendomspriser kunde have ventet. I Tiaaret 1771—80 betaltes gennemsnitlig ca. 94 Rdlr. for en Td. Hartkorn,³ medens de to Distrikter kun havde givet lidt over 90 Rdlr. Dertil kommer imidlertid, at den opgivne Middelpris slet intet Hensyn tager til Forskellen mellem Krongods og privat Ejendom, hvorfor Resultatet, da det første gennemgaaende stod i højere Pris end det sidste, var endnu uheldigere, end det ved første Øjekast ser ud til. Tager man derimod hvert Gods for sig, faar man et noget forandret Billede. Saa har Vordingborg givet ikke mindre end 107 Rdlr. pr. Td. Hrtk., vistnok paa Grund af den store Skovrigdom, Antvorskov kun lidt under 74 Rdlr. Set fra et andet Synspunkt var Udbyttet dog særdeles tilfredsstillende. Man regnede, at de to Distrikter hidtil kun havde givet en aarlig Indtægt af 16516 Rdlr., medens 4 % af Købesummen vilde beløbe sig til 38348 Rdlr., altsaa en Forøgelse af 21832 Rdlr.

— — —

Med Auktionen er sat en naturlig Grænse for Skildringen af den Episode i Landboreformernes Historie, der fandt Sted paa Antvorskov og Vordingborg Krongodser. Noget blivende var ikke udrettet, og heller ikke kom de indvundne Erfaringer til under den følgende Debat at spille nogen Rolle. Da Landbosagen igen for Alvor blev rejst, skete det ud fra helt andre Synspunkter end de, der i de her omtalte Aar havde været de ledende. Først ord-

¹ R. K.s Resolutionsprotokol. Nr. 88.

² Smstds. Nr. 141.

³ Falbe Hansen: Stavnshaands-Løsningen og Landboreformerne, I. S. 99.

nede man Bondestandens retslige og sociale Stilling og banede derved Grunden for den Ændring i Ejendomsforhold, i økonomisk Stilling og ogsaa i rent praktisk Driftsmaade, der havde været Maalet for Reformerne i Aarene 1768—74. Men til trods derfor har dette mislykkede Forsøg stadig Krav paa Interesse. Det viser tydeligere, end det ellers er at se, et af Stadierne paa den lange trælsomme Vej fremad for at skaffe den danske Bonde menneskelige Livsforhold, det viser den varme Omhu, Regeringskredsene dengang nærede for denne Sag, og det giver endelig Anledning til i Enkeltheder at følge en Godsreform og de Beregninger og Drøftelser, en saadan nødvendigvis maatte give Anledning til.¹

---

¹ Som et Kuriosum skal bemærkes, at der den Dag i Dag paa Vordingborg Distrikt er bevaret et lille Minde om disse Aar. I Øster-Egesborg Kirke hænger en Klokke med følgende Indskrift:

«Aar 1768,

da Kong Christian den Syvende fattede det Kongelige Forsæt at forbedre Bonde Standens Vilkaar ved nye og nyttige Indretninger i Land-Væsenet, blev denne Klokke omstøbt ved da værende Ober Skatte Directions Forsorg.

Den sande Gud til Priis og Ære

bør Christians store Værk i ævig Minde være.»

— — —

Jeg vil ikke slutte dette mit første historiske Forsøg uden at bringe Hr. Dr. phil. Aage Friis en varm Tak for den Hjælp, han her -- som paa saa mange andre Punkter — har ydet mig. Det skyldes ham, at min Opmærksomhed først blev henledet paa hele Emnet, og ogsaa under Udarbejdelsen har han staaet mig bi med Raad. Jeg beder ham modtage min bedste Tak.

Dansk historisk Fællesforening.

Den ovfr. S. 99 omtalte danske historiske Fællesforening afholdt den 19. Oktober 1909 et konstituerende Møde i Det danske Kunstindustrimuseums Bibliotekssal. Her mødte som Repræsentanter for 11 historiske Foreninger: Professor *Johs. Steenstrup* (Dansk histor. Foren.), Dr. phil. *J. Lindbæk* (Histor. Samf.), Prof. *C. Nyrop* (Østift. hist.-topogr. Selsk.), Arkivsekretær *Gerhard L. Grove* (Samf. f. dansk-norsk Genealogi og Personal-hist.), Oberst *H. W. Harbou*, Kronborg (Frederiksborg Amts histor. Samf.), Radaktør *H. J. Hansen*, Holbæk (Hist. Samf. f. Holbæk Amt), Højskolelærer *Thøger Dissing*, Vejstrup (Svendborg Amts hist. Samf.), Stiftamtmand, Kammerherre *G. Stemmann*, Ribe (Hist. Samf. f. Ribe Amt), Oberst *Axel Liljefalk* (Vejle Amts hist. Samf.), Redaktør *H. V. Rasmussen*, Aarhus (Hist. Samf. f. Aarhus Stift), Adjunkt *H. St. Holbeck*, Rønne (Bornholms Samf.), og som Repræsentanter for 11 historiske Institutioner: Rigsarkivar *V. A. Secher* (Rigsarkivets 1. Afd.), Dr. phil. *Knud Fabricius* (Rigsarkivets 2. Afd.), Landsarkivar *G. Hornemann* (Landsark. f. Sjælland), Dr. phil. *Erik Arup* (Udenrigsm. Ark.), Kaptajn *H. F. Bilsted* (Krigsm. Ark.), Arkivar, Dr. phil. *Villads Christensen* (Kbhvns. Raadstueark.), Dr. phil. *M. Mackeprang* (Nationalmuseets 2. Afd.), Docent, Dr. phil. *Axel Olrik* (Dansk Folkemindesaml.), Generalmajor *A. A. Tuxen* (Generalstabens), Amtsforvalter *A. N. Holck*, Maribo (Loll.-Falsters Stiftsmuseum), Professor *M. Bidstrup*, Rønne (Bornholms Museum).

Efter at de af det ovfr. S. 99 nævnte Udvalg udarbejdede Love vare vedtagne med nogle Ændringer, valgtes til Medlemmer af Foreningens Forretningsudvalg Professor *C. Nyrop* (Formand), Højskolelærer *Thøger Dissing*, Dr. phil. *Knud Fabricius*, Dr. phil. *M. Mackeprang* og Kammerherre *G. Stemmann*

med Arkivar, Dr. phil. *Villads Christensen* og Adjunkt *H. St. Holbeck* som Supleanter. Samtidig valgtes til Revisorer Oberst *H. W. Harbou* og Dr. phil. *J. Lindbæk* samt til Revisorsupleant Arkivsekretær *Gerhard L. Grove*. Man gik derefter over til en Forhandling om de Opgaver, Foreningen formentlig vilde faa, en Forhandling, der fortsattes mere indgaaende i Forretningsudvalgets første Møde d. 20. November, i hvilket Møde Kammerherre *Stemann* og Højskolelærer *Dissing* valgtes til Næstformænd, Dr. phil. *Mackeprang* til Kasserer og Dr. phil. *Fabricius* til Sekretær. I dette Møde vedtoges det, at Foreningen vil udsende tvangfri Meddelelsheshefter.

I Fællesforeningen er indmeldt: 1. Hist. Samf. f. Ribe Amt; 2. Hist. Samf. f. Vejle Amt; 3. Hist. Samf. f. Frederiksborg Amt; 4. Hist. Samf. f. Holbæk Amt; 5. Hist. Samf. f. Thy og Han Herred; 6. Hist. Samf. f. Ringkjøbing Amt; 7. Hist. Samf. f. Svendborg Amt; 8. Hist. Samf. f. Aarhus Stift; 9. Bornholms Samf.; 10. Dansk hist. Forening; 11. Hist. Samf.; 12. Østift. hist.-topogr. Selsk.; 13. Samf. f. dansk-norsk Genealogi og Personalhist.; 14. Rigsarkivet; 15. Landsarkivet f. Sjælland; 16. Landsarkivet f. Fyn; 17. Landsarkivet f. Jylland; 18. Udenrigsministeriets Arkiv; 19. Krigsministeriets Arkiv; 20. Raadstuearkivet i Kbhvn.; 21. Generalstaben; 22. Nationalmuseets 2. Afd.; 23. De danske Kongers kronolog. Saml. paa Rosenborg; 24. Dansk Folkemindesamling; 25. Det danske Kunstindustrimuseum; 26. Aalborg Museum; 27. Bornholms Museum; 28. Fyns Stiftsmuseum; 29. Lolland-Falsters Stiftsmuseum; 30. Randers Museum; 31. Viborg Stiftsmuseum; 32. Den antikvariske Samling i Ribe.

Det Wiltfangske Manuskript.

Af

J. W. S. Johnsson.

Haandskrevne Lægebøger til Hjemmebrug, stammende fra det 17. Aarhundrede er i ingen Henseender Sjældenheder. De forefindes i offentlige Biblioteker i betydeligt Antal, og en Del findes endvidere bevarede i Familier paa Landet og i Byerne, hvor de holdes i Hævd og vel ogsaa af og til endnu finder nogen Anvendelse. Skal en saadan Lægebog finde Omtale her, maa derfor noget særligt berettigede den dertil, og den særlige Interesse, det Wiltfangske Manuskript frembyder, er da, at det er en Lægebog, der er bleven til og har været i Brug i en Slægt, hvis kendte Medlemmer ere i historisk Henseende mærkelige Mænd, at den indeholder en Del Recepter og Anvisninger knyttede til vort Lands berømteste historiske Navne, og at den gennem sine Raad giver et godt Overblik over Renaissance-tidens overtroiske Medicin.

Tak for udmærket Hjælp skyldes bl. a. Arkivsekretær i Rigsarkivet *G. Grove*, Stadsarkivar *C. U. Isberg*, Malmø, og cand. pharm. *E. Dam*. De to i Artiklen optagne Portrætter have i sin Tid udgjort en Del af den Wormske Samling. De findes nu ophængte i Horsens Latinskole. Rektor *O. Lund* har med stor Beredvillighed tilladt Fotograferingen, efter at Magister *Chr. A. Jensen* havde fundet Billederne omtalte i Nationalmusæets Arkiv (Jan. 1859).

Manuskriptets Fund skyldes et Tilfælde; det indkøbtes 1907 hos en Antikvarboghandler i København, og det var blandt de første Gaver, der indsendtes, da Indsamlingerne til et medicinsk-historisk Musæum begyndte. Manuskriptet bestaar af 104 Blade, der er indbundne i et Pergamentsblad med paatrykte Noder. Det er ret velbevaret, men noget smudsigt og afgnavet paa Hjørnerne. Formatet er 11×17 ctm. Det er nedskrevet med flere Haandskrifter, af hvilke to dog kun ere væsentlige. Den ene af disse skyldes «Niels Skriffuer», om hvem det ikke har været muligt at oplyse noget. Denne Skrift er særdeles tydelig og let læselig, og en meget betydelig Del af Manuskriptet er nedskrevet med den. Teksten er affattet paa tysk, dansk, hollandsk og en enkelt Gang paa svensk og fransk.

Hvad Bogens Ejerman angaar, saa melder han sig paa flere Steder med fuldt Navn. Paa Bindets Indside staar skrevet med en Skrift, der genfindes inde i Bogen: Ebert Wildf. og under dette Navn

E^{berhardo}_{manuel} V^{iltfang}_{oluntas} I^{iat}

og paa pag. 49 staar atter E^{berhardo}_{manuel} W^{iltfang.}

Det er altsaa ham, der i det mindste en Tid har ejet Bogen, men skrevet den selv har han neppe, omend hans Haandskrift synes at genfindes i den eneste svenske Receipt og i en fransk Note til en Trylleformular «for at stille Ilden».

At Bogen er samlet i den Wiltfangske Slægt, er der neppe nogen Tvivl om, thi paa pag. 48 staar en Bemærkning, som ikke kunde have Interesse for andre end Slægtens Medlemmer. Den lyder:

NB. Antonius Wildtfang
 schall haffue siddet
 Retten paa dj herrer till
 lybeck deris wegen paa
 Borrigholm An^o 1555.
 Kom udj en trette med en
 Quinde der paa landet Udj
 Nexø, naffnlig Anne
 Peder Mogens.

Dette har Antonius Wiltfang neppe skrevet selv, da bemeldte Trætte ikke fik noget gunstigt Forløb for ham. Antageligt er det, at Bogen er samlet i Eberts Familie, og at man har ønsket at bevare Mindet om Eberts Fader, en dygtig, myndig og energisk Mand, hvis stridbare Sind dog ofte bragte ham i Forlegenhed.

Hvad ved man da om Slægten Wiltfang?

Om *Antonius*, eller som han paa dansk kaldes *Tønnes*, har man en Del Oplysninger¹. Han faar 15. August 1541 paa sin Hustru *Johanne*, *Morten Iversens* Vegne Dom for, at en Toft tilhørte hende med Rette og ikke Naboen *Arvist Hansen*. Et Brev fra *Stig Pors* til Kansler *Johan Friis* af Juli 1552 viser, at *Tønnes* atter den Gang havde Stridigheder om Ret til Jord. 1543 var det galt med hans Hustru, som beskyldtes for at have levet sammen med sin Karl, medens hun sad Enke efter *Erling Skonning*. Aaret efter har *Tønnes* en Strid med Høvidsmanden *Bernt Knop* om de Penge, denne har afskattet Hustruen under hendes Enkesæde. *Tønnes*, som synes at have haft Retten paa sin Side, vilde have Pengene igen og truer med i modsat Fald at bringe Sagen for Lybæks Raad eller for den danske Konge. Klagemaalet gik imidlertid til Doms, uden at noget af dette skete. Den paadømtes af *Knops* Svoger, *Wilhelm von Szest*

¹ Se Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie.

og af *v. Wickede*, og *Knop* blev dømt til at tilbagebetale Pengene, hvorefter man skulde være gode Venner igen, og Trætten skulde ophøre. Efter alt at dømme, har *Knop* dog ikke overholdt Dommen.

Den i Manuskriptet omtalte *Anna Per Mogensens* findes første Gang nævnt i et Tingsvidne af Neksø Byting 1555. Hun dømtes til at forlige sig med Klagerne, blandt hvilke *Lars Borchortsen*, *Tønnes Wiltfangs* Hustrus Frænde var. Ham havde hun brugt Ukvemsord imod.

Meget uskyldigt lyder Manuskriptets Ord: «kom udi en Trætte»; i Virkeligheden drejede den tidligere nævnte Sag sig om et rent Overgreb fra *Tønnes Wiltfangs* Side. Sammenhængen var, saaledes som Herredagsdommen af 1. Maj 1557 viser, følgende: Ovennævnte *Lars Borchortsen* kom en Dag gaaende fra Stranden, hvor han havde købt tre Torsk. *Anna Per Mogensens* hjalp sin Husbond med at tække deres Hus, og en lille Dreng stod hos. Da *Lars* kom i Nærheden af dem, snublede han og faldt. Drengen lo ad ham, og *Lars* blev arrig, gik hen til *Anna* og sagde, at det nok glædede hende, at han var falden, «men faldt jeg, er alligevel Ribbenene hele, og jeg er ikke nogen Tyv af den Grund». Da *Per Mogensen* saa spurgte, om *han* da var en Tyv, bekræftede *Lars* det og opfordrede ham til at komme ned fra Taget, for at de kunde slaas, men *Anna* lagde sig imellem og forhindrede Slagsmaalet. Da sagde *Lars* til hende, at hun skulde tage Fiskene og koge dem; men hun bad ham selv koge sine Fisk «med Smør og Løg». *Lars' Fader*, *Borchort* var imidlertid kommen til, og han spurgte nu *Anna*, om hun vidste, at *Lars* havde stjaalet Løg. Dette besvarede hun benægtende, hun vidste ikke andet, end at han var en ærlig Mand. Sagen endte imidlertid for Retten. *Tønnes* førte Forsædet, og han udspurgte *Anna*, om hvad hun egentlig havde ment med, at *Lars* skulde koge sine Torsk med Smør og Løg. Hun svarede, at hun ikke havde ment noget særligt dermed,

men hvis der kunde være Tale om nogen underforstaaet Mening, saa vilde hun blot minde om, at Lars' Svoger Bengt blev fanget og sat paa Slottet som sigtet for Tyveri af Løg, og at han var død i sit Fængsel.

Tønnes vilde nu have hende dømt straks; han lod hende lægge i Lænker, og da der ved Visitationen i hendes Lommer fandtes «ett endeløst thre, enn gaaszepinnndt, en barnenagell och noget bygkorrn», beskyldte Tønnes hende straks for Trolddom og Hekseri.

Otte Mand tilbød Borgen for hende, men Tønnes afviste dem, hun førtes til Slottet, hvor hun i fire Uger sad lænket, medens Tønnes lod Døre og Laase paa hendes Hus slaa itu og gjorde hendes Husbond fredløs.

Sagen kunde imidlertid ikke føres igennem for Wiltfangs Vedkommende. Sognevidner fra Rønne, Persker og Poulsker Sogne udtalte sig stærkt til Gunst for Ægteparret, der stedse havde levet som hæderlige Folk. Beviset for at Anna havde øvet Trolddom kunde ikke fremskaffes, og Retten dømte, at hun skulde have fuld Erstatning for al den Skade og Tort, hun havde lidt, og at Beskyldningerne ikke skulde regnes hendes gode Navn til Last.

Tønnes Wiltfangs Navn nævnes i flere andre Dokumenter angaaende Retssager, men da disse ikke give noget yderligere Bidrag til hans Karakteristik, skal de ikke omtales her. I Sagen mod Anna Per Mogensens var han Stedfortræder for Dommeren, og i et Register over Hammershus Indkomster 1573 nævnes han som tidligere Ejer af Bregensgaard, der indsendte 1½ Tønde Smør til Slottet. Yderligere Data vedrørende hans Liv synes ukendte.

Eberhard Emanuel, der fødtes 1584, var Antonius Wiltfangs Søn. Han nævnes 1630 som Ridefoged paa Malmøhus¹. Ud paa Efteraaret samme Aar blev han Raadmand

¹ Oplysningerne i det følgende stammer fra *Isberg*: Malmø Stads Historie. Se ogsaa *K. Fabricius*: Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige, Kbhvn 1906, I. Kap. V.

Evert Wiltfang.

Gjerrild Wiltfang.

og begge Embeder sad han inde med indtil 1650, da han efterfulgte *Søfren Christensen* som Borgmester i Malmø Stad. Han var gift med en Datter af Borgmester *Fadder Matsen* ved Navn *Gjørvel*, eller som hun i danske Dokumenter nævnes *Gjorrild*, og med hende havde han 9 Børn, af hvilke 7 døde hastigt efter hverandre, og kun om to, der blev i Live, *Ingeborg* og *Magdalene*, har man nogle faa Oplysninger.

Evert var en vel situeret Mand, der foruden en Gaard i Wimminge, Hyby Sogn, Bara Herred, Skaane, som var givet ham til Len ved Gavebrev af 1655, ejede en Hovedgaard paa Malmø Sødergatas østre Side. Gaarden, der var i Behold endnu for faa Aar siden, havde en Længe, i hvis ene Stolpe *Everts* og hans Hustrus Navn var indskaaret tilligemed et Bomærke, Aaret 1655 og Valgsproget «Wat Got wil».

Skæbnen vilde, at *Evert* skulde komme til at føre et bevæget Liv. Han var Medvider i den S sammensværgelse, der 1658 stiftedes for at bringe Malmø tilbage paa Danskerne's Hænder. S sammensværgelsen blev opdaget. Sammen med flere andre blev han taget til Fange og dømt til Døden, til Trods for at han ikke havde hørt til de aktive Deltagere.

Henrettelsen skulde foregaa 22. December 1659 paa Malmøs store Torv, som var afspærret ved beredne Krigsfolk. Arresterede var i alt følgende Mænd: *Bartholomæus Michelsen*, der ejede Linhamns Kalkværk, Borgerne *Johan Førgensen* og *Jochum Brun*, Præsterne *Hans Allesen* og *Søfren Fransen*, Slotsskriver paa Malmøhus *Rasmus Andersen*, Tolder *Niels Pedersen*, *Oluf Svensen* og *Jacob Nielsen*. Kun de tre første bleve henrettede. Da Turen kom til Wiltfang og han traadte op paa Skafottet, kom en ridende Parlamentær med Bud, at de øvrige skulde benaades, betale Bøder og forlade Landet. For *Everts* Vedkommende ansattes Bøden til 4000 Rigsdaler Sølv, for hvilken Sum

han stillede Kaution. I Januar 1660 rejste han til København, men blev i September udnævnt til Borgmester i Helsingør, hvor han døde November 1661 ved at styrte ned ad en Trappe under et Bryllupsgilde.

Bøden blev betalt, men det skete kun langsomt, Gaarden maatte snart pantsættes som Sikkerhed for Indbetalingen. 1716 solgtes den paa Auktion for Kronens Regning for 1308 Daler 16 Skilling Sølv, men heller ikke dette kunde dække Bøden. Der resterede 600 Daler foruden Renten for 50 Aar, i det hele 2,100 Daler, og man ved ikke, om de nogensinde er blevne betalte fuldt ud.

Hustruen *Gjorrild* tog ikke med til Danmark. Hun blev snart hensat i den yderste Grad af Fattigdom. 17. Maj 1674 pantsatte hun en Guldring og en Guldkæde for 15 Daler Sølv mønt, men 1684 var det hende umuligt at indløse disse Ting.

Hvad de to Døtre angik, saa blev *Ingeborg* gift med Købmanden *Engelbret Andersen Friis*, som døde 1656, efterladende sig en Søn *Anders*. Anden Gang giftede hun sig 1658 med *Henrik Hansen Solter*, med hvem hun havde været forlovet siden den første Mands Dødsaar. *Magdalene* blev gift med *Rasmus Enevoldsen Randulf*, der 1659 var Raadmand i Malmø, og som senere blev Landsdommer i Jylland. Hun døde 1724 i Aarhus.

Manuskriptet bestaar af to Dele. Første Del omfatter de 31 første Blade, hvis Sider er fortløbende nummererede, og i hvilke Teksten i alt væsentligt er dansk. Anden Afdeling omfatter Bladene 1—300, der ere nummererede for hver to Sider. Indholdet er her kun i ringe Grad dansk, men Haandskrifterne synes at være fælles — i det mindste til Dels — for begge Afdelinger.

Medens første Dels Indhold gør Indtryk af at være samlet ret tilfældigt, er i det mindste Begyndelsen af anden

Del mere systematisk ordnet, idet man her finder de givne Raad ordnede efter de forskellige Legemsdele (Caput, oculi et visus, aures et auditus, nares et olfactus, os et soma, collum et cervix, ventriculus et stomachus, intestina, epar et jecur, de manibus, de pedibus), men Systemet overholdes ingenlunde, og nogen Udskilning i kirurgiske eller medicinske Sygdomme finder ikke Sted. Sindssygdommene omtales under Hovedet og Hudsygdommene efter deres Lokalisation (f. Eks.: de Roden finnen under dem Angesicht tho vordriven).

Omend det ligger udenfor dette Arbejdes Plan at eftersøge den Wiltfangske Lægebogs Kilder, maa der dog siges blot et Par Ord om dem. Paa Bogens næstsidste Side findes under Overskriften Authores nævnt følgende Værker: *Psaltherius Riffs*¹ kleiner Chirurgi, *Friisii*² speculum medicinæ, *Hieronimo Braunschweig*³ Thesauro pauperum, *Johan Dryander*⁴: Apoteck vor de gem. Mann, getrucket zu Magdeburgck 1564. Jacobi Theod. *Tabernæmontani*⁵ newes Artzneibuch. D. Oswaldi⁶ Artzneibuch og de conservanda

¹ *Psaltherius Riff* = Gualtherius Ryff udgav 1545 Die grosse Chirurgie oder volk. Wundartznei.

² *L. Phriis*: Spiegel der Artzney, Strassburg 1529.

³ *Hieron. Braunschweig*: Thes. paup, ein fürtreff und volkomne Haussapotek gemeiner gebrauchlicher Artzney zu ieden leibsgebrechen. Frankfurt 1537. Ill. af H. S. Beham? Han er ogsaa Forfatter til Apotek vor den. Gemeine mann, der die Ertzet zu ersuchen am gut nicht vermögens oder sonst in der not allweg nicht erraychen kan.

⁴ *Dryanders* Bøger, Anatomien og Ein new Artzney und Practicir Büchlein udkom i Marburg (ikke Magdeburg) 1537 og 1527 (1572).

⁵ *E. T. Tabernæmontanus*, † 1590, Forfatter til en meget kendt Kræuterbuch.

⁶ Ulæseligt Ord. Hvilken Bog, det drejer sig om, er ikke let at afgøre, da flere medicinske Forfattere fra c. 1600 bærer Navnet *Oswald*. Mest kendt er Dr. med. Johann O., der udnævntes til Rektor i Nordhausen 1601. men opgav Skolevirksomheden og blev Fysikus 1615. Han døde 20. April 1617. Om han har udgivet nogen Lægebog er uvist. Ogsaa fra Wittenberg kendes en Oswald, som udgav en Kalender 1595, i hvilken der fandtes en «Aarelademand». Det er dog ikke sikkert, at han var Læge.

validudine, das ist der *Johannem Wittichium*¹ Vinariensis, Leipzig 1587.

Desuden findes p. 103 en Optegnelse: «En nyttig lægebog for fattig og Rige, unge og gammelle. Findes beslutning udj den første bog. Denne bog Udskreffven paa dansk af Christen Pederssen vaar Cannik udj Lund oc prentit i Malmø.»

En Gennemgang af disse Forfattere, saavidt det har været gørligt, og da specielt af Christiern Pederssens berømte Bog, viser nu, at Wiltfangs Recepter for største Delen stammer andet Steds fra (p. 27 findes en Recept de libro pætemontanj, p. 29 et remedium für den Sodt, stammende fra Henrik Rantzau, et andet for samme Syge fra Daniel Rantzau og et tredje stammende fra Wittich. Fra denne Forfatter stammer ogsaa «Purgatio in tempore Maj», p. 42 og p. 61 er anført «Ein anders auch sehr bewertes Stichpflaster so M. Johannes Wittich im brauch gehabt».)

De ovenanførte Titler ere sikkert nedskrevne, for at man kunde vide, hvor bedre Kundskab kunde faas i paa-kommende Tilfælde. De ovenanførte Recepter bærer i Manuskriptet Autorens Navn og Bogen opgiver i det hele jævnligt sine Kilder. En Del stammer fra Folkemunde, fra «kloge» Koner eller andre, der kunde antages at sidde inde med Forudsætninger for at bedømme sygelige Tilstande. *Maren Clausen*, der figurerer flere Gange, har sikkert ikke haft Bestalling, og «den meget naffnkundige Mand *Terckell* i Riberhuslen» har neppe heller haft officielt Brev paa at maatte praktisere. Hans Raad har sikkert været godt, thi det var «aabenbaaret och giffuet worres allernaadigste Herre og Konning, Ko. Christian den 4 schrifftligen epter aluorlig begierrig beschreffuen, huilcke hög¹ hans Maytt Naadigst igjen haffe meddelet en høy Adelig Ridder og tro Mand,

¹ *Wittich.*, der oversatte Rantzaus berømte Bog, var Hof- og Stadslæge i Arnstadt.

och siden ved des hjælp ehr kommet welfortrost en good Wen tilhende o(c)h fortroden wiss meddellet.» *Claus Hol-lænders* hører vist til Terckells Kategori.

Samleren af det Wiltfangske Manuskript anfører jævnlig hvorfra Opskrifterne stamme; saaledes anføres «en gammel bog» jævnlig som Kilde, andre Gange «*Frederik Bartschers*¹ bog» og «*Ternings* bog». Ogsaa kendte Folks Navne findes som Garanti for Anvisningernes Godhed, f. Eks. *Holger Rosenkrantz*, *Albert* og *Marie Scheel*, *Tanckloff Christens*, *Martin Radlau*, *H. Roppert* og *M. Enevolt Raffn*; selv *Tycho Brahe* findes repræsenteret med en Elixir Tychonis c(øn)tra pestem.

Den livlige Forbindelse med sydligere Lande giver sig til Kende gennem de talrige fremmede Personnavne, der ere knyttede til Optegnelserne, f. Eks. *Hendrih Frich*, Borgmester i Braunschweig, *M. v. Maden* og *de Nertin*. Et Par Læger nævnes ogsaa: *Matthiolus* og *Stigelius*².

Med nogen Grad af Uret kaldes det Wiltfangske Manuskript en Lægebog. Vel danner Opskrifter vedrørende Sygdommenes Helbredelse Hovedindholdet, men i broget Mangfoldighed findes Optegnelser af anden Art: Husraad, praktiske Opskrifter, Køkkenrecepter og lignende Ting findes stukne ind mellem de mere medicinske Afsnit. Desuden findes en enkelt personalhistorisk Optegnelse og en Notits vedrørende Landboforholdene i Ditmarsken. Optegnelserne refererer sig i høj Grad til det daglige Livs Begivenheder og til Dagens Gerning. Derfor findes talrige Opskrifter vedrørende Vaaben, Trolddomsmidler i Kamp og mod Saar, Anvisninger til at lave Drikkevarer³, Blæk,

¹ En Frederik Bartschær ejede 1581 en Ejendom i Kbhvn. (se Wulff. Barberlavets Historie, 1906, p. 30.)

² P. A. Matthiolus udgav en *Kräuterbuch* Basel. 1590. Stigelius = Stengelius, L skrev *Quaestiones* III 1566.

³ *Hvad der hører til Aquavit*. Rp. Canel 2 Lod, Ingefær 1 Lod, Galgant 1 Lod, Nelliker 1 Qvint, 1 Muskatnød, Cardemomme 1 Qvint,

Kit og Lim, Fremgangsmaader til at stille Baal og Brand og meget andet. Recepter og Kure udgør dog Hovedindholdet.

Det Wiltfangske Manuskript er, som Flertallet af den Slags Lægebøger, naar de da ikke stamme fra Kunstens professionelle Udøvere, en Kompilation. Derfor kan ogsaa enkelte Afsnit genfindes i andre haandskrevne Lægebøger med næsten enslydende Tekst og med de samme Fejl.

Dette gælder f. Eks. den mærkelige — men ufuldstændige — Beretning om hvorledes man skal finde Svalekul. Den genfindes næsten ordret i et andet Manuskript — stammende fra Avernakø — i medicinsk historisk Museum. Da Optegnelser angaaende dette mærkelige Medikament kun foreligger sparsomt, meddeles Opskriften her.

*Vor de faallende Such*¹.

Ein bewert Stück.

Up Sancti Johannis Auent, Morgen ehe de Sonne upgeit, so findt man under den Roden Beifusz, Kolenn liggenn; de nim und Vervar de, wann einer de grote Kranchheitt krichet,

---

Muskatblomme 1 Skrupel, Paradisbønner 2 Qvint, Citron og Orangeskaller 1 Qvintin, Hvidt Sukker 1 ℥ , Rød Sandel 1 Lod, Brændevin 2 Kander.

En Opskrift til «*en ordentlig gloende Vin*» lyder: 2 Potter god hvid Vin, 8 Æggeblommer, 2 Skefulde frisk Smør, $\frac{1}{2}$ Kvintin Saffran, 1 Kvintin Nelliker, $\frac{1}{2}$ Kvintin Muskatblomme og 2 gran Moskus til sidst. Det hele skæres ganske fint, derefter tilsættes Smørret og Kryderierne, og man lader det staa lidt. NB. Vinen skal først være ordentlig afbrændt.

¹ At det her drejer sig om Svalekul, fremgaar af lignende Optegnelser andet Steds fra. *Thiele* (Dnmk.s Folkesagn III p. 97, 435) angiver, at man, naar man om Foraaret første Gang saa en Svale, skulde tage sin Spade og gaa ud i Marken; hvor man da graver i Jorden, vil man ved det første Spademaal finde et Stykke Kul. Dette er Svalekul. Denne Form for Overtro er nøje knyttet til St. Hans Aften og til Planten Artemisia (rother Beifusz), hvis Aar gamle Rodstok antager et sort Udseende ved at ligge i Jorden. Planten hørte til de tryllekræftige Urter. Ophængt over Døren værnede den mod Dæmoners Indtrængen. Den beskyttede

dan nim ein von denen und rørr den in Wien, giff den patient den tho drinckenn, und nim den ander, henge im den um hals: Wo feren der patient nicht allsbald steruet, werdt he der Kranckheit entlediget. Meiner fruwen Moder heffe ydt oft proberet ock an minem Wiff und Kinde und hett an beide gehulpen.

*Johannis Wilhelm*¹,
Lantgraff tho Hessen
manu ppra.

Det vilde være fristende, at give en Fremstilling af det syttende Aarhundredes medicinske Overtro paa Grundlag af de Wiltfangske Optegnelser, men det vilde føre for vidt. Som et Eksempel paa Tidens sympatetiske Kure skal dog nedenstaaende Anvisning meddeles, da den viser, paa hvilken forunderlig Maade Lægekunst og Overtro var blandede sammen, og i hvor høj Grad man var fjærnet fra Nutidens rationelle Undersøgelsesmetoder. Det vil ogsaa være paafaldende, at endogsaa Prognosen kunde stilles ad sympatisk Vej, ganske uden Hensyn til det Resultat, Undersøgelsen af Patientens Lidelse havde givet.

---

mod Djævelen, naar man bar den paa sig. I Tyskland kaldtes den Johannes Bælte, fordi man af den flettede Baand, der under Besværgelser kastedes i St. Hansblussene som præventivt Middel mod Ulykke og Sygdom (conf. Quellen und Forschungen V. Die volksmedizinische Botanik der Germanen von *M. Höfler*. Wien 1908).

I Avernaköhaandskriftet fortæller Nedskriveren, hvorledes hans Fader var med sin Gartner ude at tilse nogle Træer. Da fløj en Svale over Hovedet paa Gartneren, og det var den første, han saa det Foraar. Han gravede straks under sig og fandt et Svalekul, om hvilket han fortalte, at det var et udmærket Middel mod Feber. Faderen lo ad ham, men det viste sig senere, at det helbredede baade en Ven til Faderen og dennes Børn foruden flere andre.

¹ Johannes og Wilhelm ere almindelige Navne i de hessiske Fyrstehuse, men de forefindes ikke begge hos samme Person; da her staar Johannjs, kan Underskriften muligvis læses Vilhelm Johannes' Søn.

Eine bewerte waffen salbe zu machen.

Eberschmaltz¹, je elter je besser, beerenschmaltz², zu last es auff einen gelinden feuwer, giest es auff kalt wasser, so felt das saltz zu boden, und das schmaltz bleibet obenn, das nemet ab, wan solches geschoren, so nemet regenwürmer³, ein Nösell⁴, thut sie in einen rein topff, darein zuvor ein Weinig sandt oder mist geschütt wordenn, dass sie sich darein reinigen, verdeckt sie woll mit einer stürtzen, dorret sie in einen backofenn, wen man dat brod hat aussgezogen, doch dass sie nicht verbrennen, reibet sie darnach gar kleine, und nemet desselben Puluers eine halbe eyerschalle voll, *Sandel*⁵ so gut woll gereinigt und gepulueret ist, auch so viel *blutstein*⁶, 1 lott woll gestossen, Mos von einem menschen kopff⁷ gepuluert einer haselnuss gross, so mans haben kan, wo nicht, so

¹ Eberschmaltz = Vildsvinefedt.

² Beerenschmaltz = Bjørnefedt. Vildsvinefedt har ikke været officinelt herhjemme, men Bjørnefedt anvendes i Dispensatorium Hafniense 1658 til unguentum aregon Nicolai. Det kostede 1672 3 Sk. for en halv Unze og var endnu optaget i Pharmacopoen 1772.

³ Regnormen nyder europæisk Anseelse som folkemedicinsk Middel. Plinius nævner, at mange Medikamenter kan laves af den og anbefaler at opbevare den i Honning. Den anvendtes væsentligst til Saarmidler og Midler mod Kontusioner. Disp. Hafniense har en «simpl Regnormeolje», som genfindes i Apotekertaksten 1672. Wiltfangs Manuskript har andetsteds en Anvisning til, hvorledes man skal tørre Regnorme i Bagerovnen til de bliver til Pulver. Før Brugen blandes dette med Køkkensalt og Bomolje. I denne Vædske dyppes linnede Klude og lægges paa det beskadigede Sted.

⁴ *Nösell* = et lille Maali Almindelighed anvendt til flydende Varer.

⁵ *Sandel* brugtes som Lignum santali rubrum, rødt Sandeltræ, som havde en adstringerende, garvende Virkning. Nu anvendes Sandelolje.

⁶ *Blodsten* — Lapis haematites — er Jærntveite, som forekommer krystallinsk under Navn af Korund, og som er velkendt under Betegnelse Todtenkopf, Caput mortuum, Engelsk Rødt eller Colcothar.

⁷ Mos fra en Hjærneskal fik man paa Stejlerne. Det tillagdes vigtige medicinske Egenskaber, vel at mærke naar Kraniet havde tilhørt en, der havde lidt en voldsom Død. Det brugtes til at stanse Blødning.

ist es gleich woll krefftig. Die obgemelten stück woll unter einander gestossen Und mit dem schmaltz vermischet, so ist die salbe fertig, thut dan solche in ein rein gefes, und last sie also woll verdeckt stehen; Es ist aber eigentlich zu mercken, wie man darmit heilen soll, Wan nun das waffen zu dir gebracht wirdt, und wilt wissen oder erfahren, ob der Verwundte lebendig bleiben würde oder nicht, so thut ihm also:

Nim sandell und blutstein, jedes gleich viel gepulvert, thue dass waffen auf ein lindes feuer, und las es warm werden, also, das du es an der hand erleiden kanst, dan schütte das pulver fein entzlein auff die klinge oder waffen. Und so das waffen blut switzet, so stirbet er, wo aber nicht so bleibet er lebendig, Du sollt aber auch achtung haben, das ihm wo müglich das blut stille, und das kan besser nicht geschen, dan mit der salben, darmit man das waffen schmeret, und so sich der patient nicht rechtshaffen helt kanstu darbey mercken, wan auff dem Waffnen flecke erscheinen, wo nicht, so helt er sich recht, dan nicht weinig daran gelegen, das er sich vermög eines Regimens in essen und trincken wacht halte, Nun ist auch zu mercken, wie man das waffen schmieren soll. Zum Ersten solstu erfahren, ob die Wunde gehawen oder gestochen sey, welches du zum theill am Waffnen erkennen kanst, und wie tieff es ins fleisch oder leib gegangen, Ist es gestochen so schmierre das waffen von der spitze zum Crutze, Ist es aber gehawen, so schmierre das waffen von der schneide zum rücken, kanst du nicht erkennen, wie weit oder tieff das waffen ins fleisch oder leib gegangen sej, so mustu das Waffnen stets in der Werme an einer stedte, das kein staub darauff fallen kan, behalten; dem Verwunten soll man den eiter auss der wunden wüschen und reine tuchlein darüber binden, Du aber habe woll acht auff das waffen, dan der Patient kan ihm woll selbst reine tuchlein uberlegen und die wunde reinigen, Und so er gleich über zehen oder zwolff meilen von dir wehre, wan du nur das Waffe hast, damit er verwundet ist, so mag stücke heilen, es sey gl(ei)ches Man oder Weib, Es ist aber

auch hierbey zu mercken dass Uffn fall einer hart verwundet ist, du ja nicht auff den tag wenn du mit deiner frauwe zu thun hast, zu dem wasser¹ ghest, dass selbe zu schmirren, Sonderen verharrest. So er aber ein weinig verwundet, so magstu darzu sehen, und wiltu ihn bald heilen, so salbe das waffen offt. Es ist nicht von nöten alle tag zu salben, sondern uber den dritten Vierden, fünfften oder Sechsten tag und drüber, du magst auch das waffen gleich nur einmall schmiren, Und es also lassen ess heilet, wan es nun gantz und gar geheilet ist, dan und ehr nicht magstu das waffen wiedergebenn Und ist gar gewiss, dass du auff diese weyse einem Minschen ehr heilest dan ein barbierer mit Vieler Pflasterr, und das ohn alle gewulst und schmerzen machen, Wiltu aber je dem Patiente schmerzen machen, so lege das waffen an den Windt oder ins felt, so bekompt ehr schmerzen, thue das waffen aus der kelte wieder in de werme, Und so bald es sich erwermet, so Vorghen de schmerzen, gieb aber auch achtung, das du das waffen nicht zu heisz legst, dan es bringet schaden. Zum beschluss ist auch zu mercken, wan die wunde oder der schade peinschradig ist, soll man zu der salbe thun ein weinig beynwell oder schwartzwurtzell². So ein pfert vernagelt wirdt, so zeuch den Nagell heraus Und schmirr den balt, so heilet es und wird nicht hincken.

Om end foranstaaende Recept giver et ganske godt Indblik i de overtroiske Forestillinger, der spillede en saa stor Rolle for Datidens Behandlingsmaader, og i den Betydning, «Sympatien» havde, er den dog i den Grad indhyllet i et videnskabeligt Klædebon, at en Forklaring af de mange Enkeltheder alene af Pladshensyn ikke vil være mulig. Men de overtroiske Anskuelser træder ogsaa an-

¹ Fejlskrift for waffen.

² Beynwell = Schwartzwurtzel = Symphytum officinale anvendtes til Omslag ved Kontusioner, Benbrud og lignende. Det har ogsaa været anvendt som feberstillende ved Betændelser og ved indeklemt Brok.

detsteds mere direkte ud i Dagens Lys. Her skal da nævnes nogle enkelte Opskrifter, Trylleformularer og Besværgelser, baserede paa ren Overtro:

GVT + MEL + GABEL + GOT +
HABI + DAVI + HABER + HEBER +

Ein Ring gemacht vom Süluer oder arff gollt oder guden Elends klauenn, darin disse bauen geschreuen bockstauē in-gestekenn oder gesneden den Ring up den hertzfinger gedragd, is gut vor die swere oder böse kranckheit.

Arvet Sølv og Gulds Betydning for overtroiske Fremgangsmaader er vel kendt. Anvendelsen har jo holdt sig til vore Dage. Elsdyrkløve anvendtes ved Ligfald (Epilepsi) som Erstatning for Enhjørningens Horn og dens Kløve¹. Elsdyret skulde skydes mellem 2 Fruerdage (∩: i Brunsttiden), for at dens Kløve skulde være virksomme. Dele af Dyrets Lændehvirvler anvendtes til «Elverskaale» (∩: Elgskaale), der brugtes som Drikkekar ved hellige Kilder. Ringformede Amuletter vare meget almindeligt anvendte i tidligere Aarhundreder. Flere ere komne til Veje gennem Jordfund og Udgravninger².

Hundegalskab synes at have været ret almindeligt udbredt, i det mindste har Manuskriptet ikke mindre end fire Besværgelser mod denne Sygdom:

Wer von einem dollen Hunde
gebeten w.

+ ortes + cortes + sortes + fortes + rehortes +
Dat up Papier, brodt odder kese geschreuen
und den suluigen ingegeuenn, und ein Weinig
Arffgolt darup geströvet.

¹ *Troels-Lund*: Sundhedsbegreberne. Kbhvn. 1900 p. 159.

² Nationalmusæets anden Afd. Redegørelse for Virksomheden siden 1892. Kbhvn. 1908 p. 15.

aliud.

· SATOR · AREPO · TENET · OPERA · ROTAS ·

NB.

PAX · LAX · MAX · FĪX · NIX · MIX:

aliud.

+ PAX + MAX + DEVS + yMAX +

Disse Formularer, der i det mindste til Dels ere internationale, ere oftest knyttede til Hundegalskaben som saadan, men anvendtes ogsaa overfor forskellige andre Sygdomme. De har sikkert været brugte hver Gang, noget særdeles alvorligt og faretruende skulde afværges. Det kan derfor ikke forundre, at Satorformlen findes mellem dem. Dens uhyre Udbredelse Jorden over skyldes vel i nogen Grad dens let tilgængelige mystiske Egenskaber. Det er saaledes i Øjne faldende, at den kan læses forfra og bagfra. Den danner tillige et Tryllekvadrat:

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

Formlen bliver ens, hvorledes man end læser den. Hvad denne Formel betyder, er ganske uvist. Mange Forsøg paa at tyde den foreligge, men noget endeligt Resultat synes ikke at være naaet. Det er gaaet denne Besværgelse som saa mange andre, at den oprindelige Betydning nu er gaaet tabt, hvad der ikke kan undre, da Formlen kendes fra hedensk Tid. Det er vel ikke en Gang sikkert, at den nuværende Skrivemaade er den oprindelige.

I den foreliggende Form har Formularen en anden mystisk Egenskab. Danner man Anagrammer af de tid-

ligere nævnte Ord, fremkommer en Række Sætninger, som alle indeholder Bønner og Paakaldelser af Satan. Her skal kun et Par nævnes:

Satan, oro te pro arte, a te spero.

Satan ter oro te, opera praesto o. s. v.¹

En af Anvisningerne drejer sig om at helbrede brændte Saar. Den lyder:

Raad for dend der Er Schadeligt
brent Aff Ild, Krued eller hœe.

Rp 3 gøbing biug So en mand kand thage Udj sin gøbing och thoe det Reent. Siig det siden i Rindende wand, till wandet ehr noget nher hen so det och biuget ehr sprucken, och Sye det saa giennem et klæde och tröcke det well, och laade saa sammen wass i en leer potte, thag saa iijj & Suin Ister Aff en galt och skeer och klar greffuerne der fraa, kom sidenn 4 lod Reent hœns mög derudj Isteret naar det ehr Rent sheertt, och Rør det Vell Smodt och Syd det thillsammens thill halffpaartenn er Indsødet och Rod dett men det Syder med et thre, Sye det saa Vell gennem en hardug och shall det vell skønnsis, men det syder dett shall foruarres Udj en glas eller Krus Naar det er söienn och ehr dyrbare Smørelse for brend eller Andenn hede; werm aff samme Smørelse och smör paa Sa(a)ret med en Fer 2 eller 3 gang om Dagenn och kast en løs klede der offer. Men er fingerr brend, daa Winde noget emellom dend.

Folkemedicinsk set er det neppe tilfældigt, at Recepten anvender Byg. Denne Plante anvendtes nemlig siden de ældste Dage meget som medicinsk Plante. Oprindeligt anvendtes den som Offerplante, hvorom den græske Kul-

¹ Zauberlexikon, Nürnberg 1760. p. 38.

tur bringer mange Oplysninger. Baade til Zeus og til Dødsguddommene (Hermes, Hekate og flere) bragtes Offre af Byg. Alterne og Offerdyrene bestrøedes med Bygkorn. Ogsaa Offerbrødene dannedes af Byg, og denne Plante indgaar jævnlgt i Forskrifter for Anvendelsen af dyriske Organer i Medicinens Tjeneste, en Anvendelse, der var særdeles hyppig i tidligere Tid.

At Recepten anvender rindende Vand skyldes Troen paa, at dette virkede dæmonfordrivende, rensende.

Hvad endelig Høsemøget angaar, saa stammede dette jo fra en Fugl, der allerede i Oldtiden anvendtes som Offerdyr og som derfor tillagdes alle mulige heldbringende Egenskaber. Disse overførtes paa Ekskrementerne, og derfor finder vi dette mærkelige Præparat anvendt ved en stor Mængde Sygdomme. Som det gik Hønen i denne Henseende, gik det mange andre Dyr. 1696 kunde C. F. Paullinus skrive sit «Heilsame Dreckapothke», en tyk Bog, udelukkende om Anvendelsen af forskellige Dyrs Ekskrementer til medicinske Formaal.

Som man ser, byder Manuskriptet et rigt og forskelligartet Materiale til Belysning af det 17. Aarhundredes Lægekunst, strækkende sig fra kloge Koners og «navnkundige» Mænds Husraad gennem Overtro og Besværgelser til den lærde Medicins lange Recepter og komplicerede Kure. Ved Gennemlæsningen af de skrevne Sider skifter Billederne i broget Mangfoldighed, idet de ere byggede op paa en Grundvold af gammel Tradition, hvad enten denne nu skyldes folkelig Overlevering eller stammer fra videnskabelige Kilder i Hjemmet eller udenvelts.

Hr. Magister J. Hoffmeyer har meddelt mig nedenstaaende Aktstykker, som findes i «Breve til Magistraten i Aarhus» i Landsarkivet i Viborg.

. . . . . den högtärade Magistraten behagade för rettvijssen skull Meddela mig en Liiden unrettning på, om Slg. Hr. Efwert Weilfang, som i förrige thider war Borgermestare udi vår Stadh om hand blef döed udi derresz Stad och hwad hansz Caritieur (Charakter) war da hand döede, och hwad Anno sampt hwad han efterlemnade sig til ärfskab till sin Datter Frue Magdallene Wihlfangs og hwad Fru Magdallena Wihlfangs sig efterlemnade till sine Börn at delle förledet Åår da hun döede.

Chlaus Hoffmandh.

Malmöe d. 2 Oktbr 1727.

Magistraten svarede:

Saasom Hr. Edwardt Wildfang ikke har boet her i Byen, kan vi ikke give ham nogen Underretning om hans Person, Character eller Midler. Hvad sl. Frue Magdalena Wildfang andgaaende, da refererer vi os til forhen givne Attest af ^{14/8} 1724, som hendes Arvinger vare alle myndige da hun døde, skiftede de udi Kraft af Kgl Maj's Lov alene mellem dem selv indbyrdes og derfor er os intet bevidst hvad hun efterlod sig.

Aarhus Raadstue 31 Okt. 1727.

Berider Hans Henrik Eckhorsts Død.

Meddelt af

Justa Lange

De to Aktstykker, som her meddeles, dækker utvivlsomt over en Tragedie, af hvilken vi kun ser den allersidste Scene. Der er netop den Uoverensstemmelse mellem de to Vidnesbyrd, som man kunde vente at finde. Birkedommeren, der er beskikket af Godsets Herskab og afhængig af dette, tager det som sin Opgave at dække over det, som her er sket, og som maaske kunde faa slemme Følger for Forpagteren. — Præsten, der føler sig under et højere Ansvar, naar han skriver i sin Kirkebog, har ikke villet holde sin Mening om Sagens rette Sammenhæng tilbage. Og alligevel er det mærkeligt, at baade han og Degnen har turdet give deres Tanker tilkende saa aabenbart, som her er sket. Præsten i Vesterborg var Hr. Frans Georg Wulff; han var Præst her fra 1738 til hans Død 1779.

Der er ikke i Justitsprotokollen fundet mere om Sagen end det her meddelte. De paaberaabte Vidneforklaringer og Herskabets Ordre om Sagens Undersøgelse er ikke indførte i Protokollen. Birkedommeren har gjort saa lidt ved Sagen som muligt.

I.

Af Grevskabet Christianssædes Justitsprotokol.

Anno 1770 d. 23. Januar indfandt sig Birkedommer Thomas Dall i Grevskabet Christianssæde paa bemeldte

Christianssæde i Overværelse af de 2de Rettens Vidner, Jørgen Lauritzen i Øster Herred og Peder Ploug i Vester Herred for at holde en extra Ret ifølge Øvrighedens, de højgrevelige Herskabers Ordre af 20. hujus, som blev fremlagt og læst, alt i Anledning af det ulykkelige Tilfælde, da Berider Eckhorst ved Pederstrup d. 19. hujus er befunden druknet straks ved Gaarden i en Aabning af Vand ved en Bro sammesteds. Og da Forvalter Gosman fremlagde Rettens Indkaldelse til Vidner og Dom i Sagen, dateret 21. hujus, som blev ligeledes fremlagt og læst med sin Paategning om dens lovlige Forkyndelse, hvorpaa Vidner blev fremlagt af d. 20. Januar sidst holdte Forhør udi det passerede, som efter at det var oplæst, befandtes af Vidnerne edelig bekræftet. Efter at forbemeldte Forhør var bleven oplæst, fremstod Niels Johansen og Rasmus Sørensen i Malthuset ved Pederstrup, som edelig bekræftede deres Udsigende i Forhør, og videre var dem ikke bevidst, altsaa blev de demitterede. — Videre fremstod Staldkarlen Søren Larsen, Niels Pedersen og Christen Johansen fra Pederstrup, for hvilke deres Udsigende i Forhør blev oplæst. Da de edelig efter Loven bekræftede deres Udsigende og videre af Dommeren blev tilspurgt: om Berider Eckhorst den Dag han befandtes druknet, haver haft Klammeri eller Dispute med nogen paa Gaarden, videre forklarede: Klammeri vidste de intet den Dag, at der havde været, men Forpagteren havde med 2de af sine Karle været paa Beriderens Kammer, uden at gøre Rede for i hvad Ærinde, og straks derefter lod Berideren en Hest opsadle, red ud, kom hjem igen, og befandtes siden derefter druknet, som Forhøret om melder, og videre vidste de ikke at forklare. Demitteret. — Derefter fremlagde Forvalter Gosman Sognepræsten Hr. Provst Wulffs Attest af 23. hujus at læses, og hvorefter han forventede Dom i Sagen, som saaledes, da intet videre var at fremføre i Sagen, blev afsagt.

D o m.

Det er uvist, om Berider Eckhorst enten i Sinds Urolighed, formedelst Fortræd eller hændelsesviis udi iaars vedvarende Frostes Tid kan have gjort et fejl Trin og glidende af Broen nedfaldet i Vandløbet kan være druknet. Men mere Vished befindes der om Berider Eckhorsts Andagt i Morgen og Aftenbønner, endog samme Morgen, hvorefter han druknede, som Vidnerne edelig har forklaret, ligesom og Sognepræsten Hr. Provst Wulffs Attest giver hannem særdeles godt Vidnesbyrd om sin bestandige kristelige Forhold.

Altsaa kendes for Ret, at Berider Eckhorsts afdøde Legeme bør lovligen, anstændig og tarvelig besørgeres med sin Jordefærd og Jordspaaastelse udi Vesterborg Kirkegaard, dog formedelst andre Følger uden Sang eller Klang.

Thomas Dall.

2.

Af Vesterborg Sogns Kirkebog.

Anno 1770 d. 26. Januar jordet Berider Echorst af Pederstrup, hvis pludselige og uventelige Dødsfald tildrog sig d. 19. Januar, da han blev funden i Vandet under Broen ved Malthuset Kl. 11 slet Formiddag, efter at han forhen samme Dag var af Forpagteren Felthues og hans ligesindede Tjenere udhujet, forjaget og forfulgt af Gaarden igennem Skov og Mark som efter et umælende Dyr. Saa-dan hans beklagelige Død vides ikke enten da at være sket af Sinds Urolighed, Uforvarenhed eller af onde og ugudelige Menneskers umættelige onde Sindelag. Vil derfor overdrage Sagen til Gud, som dømmer retfærdelig, og til-lige bede, vi ikke maa komme hos vore Uvenner at bo, at vi ikke skal fristes over Formue.

Degnen Sr. From i Birket har bæret Beriderens Kiste med følgende Gravskrift:

Inden for disse Fjæle giemmes den jordiske Del af
den højstbefulde Berider Hans Henric Echorst.

1716 føed i Pløen
1770 død ved Enden af Søen
Sidst i hans Liv til Forsmædelse lasted
Ja til Fortvivlelse antasted
Dog ej af Gud forkasted.

Genlyden af hans sidste Sukke:

O, Herre jeg er saa ængsted; gid jeg maa falde i
Dine Hænder, thi Du er overflødig paa Miskundheder, men
lad mig dog ej falde i Menneskens Hænder.

Kvægpesten paa Sjælland i det 18. Aarhundrede.

Af

Lærer H. P. Kristensen.

«Den store Kvægsyge, som har udspreidt sig over de fleste Europæiske Lande, og hvormed især dette Rige samt Fyrstendømmer en lang Tid har været plaget, er en af de mærkeligste Ting, som udi nogle *Seculis* er hændet, saa at deraf kan gives Anledning til en *Epoca* udi *Cronologien*.»

(Ludvig Holberg).¹

1745—1750

I.

Naar Husdyrene i gammel Tid blev angrebet af en eller anden Svaghed, maatte Bønderne selv være Dyrlæger. Fagdannede Veterinærer kendtes ikke paa Landet, og man havde da ikke andet at holde sig til end de Erfaringer, Slægten havde gjort gennem Aarene; men det var ganske vist heller ikke saa faa, og alle stod de i ret nøje Forbindelse med Tidsalderens Mystik, efter hvilken alle Sygdomme kunde deles i to Grupper: de naturlige og de «unaturlige». Af disse var den sidste altid den største. Under den faldt de Sygdomme, der skyldtes Heksenes lumske Færd, Himmeltegnenes skæbnesvangre Indflydelse og «Guds velfor-

---

¹ Ludvig Holberg: Kort Betænkning over den nu regerende Kvægsyge (Kjøbenhavnske Selskabs Skrifter II. 1745).

tjente Straffe». Mod Sygdomme, der skyldtes slige Aarsager, anvendtes mangehaande Midler: Signen og Manen, mystiske Medikamenter, hvis S sammensætning ofte kun kendtes af en enkelt «klog» Mand eller Kvinde, der paa sit Dødsleje testamenterede sin Viden til en fortrolig Ven — i Reglen en nær Slægtning.

De naturlige Sygdomme var kun faa, og mod dem kendte man kun ét Middel: Aareladen. Mod store Anfald af smitsomme Sygdomme stod man hjælpeløs. Undertiden greb Regeringen ind og beordrede Afspærring af de befængte Egne; men iøvrigt fik Sygdommen Lov at gaa sin Gang saa nogenlunde uantastet.

Men saa kom i Begyndelsen af 1745 «den store pestilentiøse Kvægsyge» til Landet, og i Hundredtusindvis blev Kvæget nedmejet. Ingen Landsdel og ingen By, end ikke den mindste Ø gik Ram forbi. Og selv om denne Plage ikke blev «en *Epoca* udi Cronologien», saa gav den i andre Henseender Anledning til Nybegyndelser. Mens Bønderne nemlig for deres Vedkommende søgte Aarsagerne til Ulykkerne i «en nedfaldende ond Taage», en «giftig Meldug» eller «en blaa Sky, der øjensynlig havde flyttet sig fra et Sted til et andet», traadte nu *Videnskaben* til for at finde sandsynligere Grunde, og selv om de Resultater, der blev Frugten af dens Overvejelser, ikke i nogen særlig Grad overgik Almuens, var det betydelige Skridt dog gjort: Lærdommens og Videnskabens Dyrkere havde indfundet sig i Bondens stinkende Stald, og de skrev lange Afhandlinger i deres lærde Skrifter om den grasserende Syge, hvilket atter — ganske vist i Forbindelse med mange andre Omstændigheder — førte videre til en stedse stigende og ivrig Syslen med Bøndernes Kaar i det hele taget. I Følge Landbohøjskolens Festskrift var det Kvægpesten, der gav Stødet til Oprettelsen af den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Ogsaa *Regeringen* traadte til: Der udstedtes talrige Rescripter og Forordninger, og fra Prædike-

stolene opsteg der Bønner til Gud om Befrielse for den svære Landeplage, der dog trods alt fortsatte sin Hærgen med lige stor Voldsomhed i over fire Aar. Sygdommens Ophør var ikke Frugten af de store Anstrængelser, der var gjort for at bekæmpe den. Den havde ganske simpelt udraset. Saa fulgte der en Pavse paa en halv Snes Aar — til 1762, da den atter indfandt sig; men skønt den denne Gang med flere mindre Afbrydelser holdt sig i 20 Aar, synes den ikke at have voldt saa store Tab som under den første Periode.

2.

Kvægpestens egentlige Hjemsted er de udstrakte Steppeegne nord for det Sorte og Asovske Hav, især de kirgisiske og kalmukiske Stepper hinsides Ural. Hyppigt føres Smitten herfra til Vest-Rusland, Polen og Ungarn. Det er først, naar den viser sig uden for disse Egne, at den egentlig betragtes som værende udenfor sit egentlige Hjem. Herfra kom den da ogsaa ad adskillige Omveje til Danmark i Aaret 1745. *Georg Detharding* beskriver Pestens Vandring i sin lille Afhandling samme Aar.¹ «Den har taget sit Udspring i Tartariet . . . Derfra har den vendt sig til Moscou, siden til Polen, og derfra, dels paa den ene Side strakt sig igennem Lifland, Kurland, Preussen, Pommern, Mecklenborg, Holsten, indtil England og Holland, — dels paa den anden Side udbredt sig igennem Tyrkiet, Ungarn, Dalmatien, videre gennem Østerrig, Mähren, Steiermark, ja, og igennem Italien, Frankrig og Spanien. Siden har den vendt sig tilbage igen til Tyskland og angrebet de der omliggende Lande, hvor den endnu grasserer.» Som man ser, er den skandinaviske Halvø den eneste Del af Europa, der er uberørt.

Paa Sjælland viste Sygdommen sig først i *Vording-*

¹ Georg Detharding: Uforgribelige Tanker etc. (Kbhsk. Selskabs Skrifter II. 1745).

borg Amt. Fra Hertugdømmerne havde man ofte hørt den omtale og var altsaa ikke ganske ubekendt med dens Ytringsmaade. Blandt Indberetningerne om Kvægpesten fra Vordingborg Amt findes en udateret Skrivelse, der vistnok fortæller om det første Sygdomstilfælde her paa Øen: «Ridefogden kom til mig i dette Moment og angav, at min bedste Stud i Dag er bortdød paa Marken hasteligen, saa som den efter Anseelse i Dag for Middag var ganske frisk og karsk, uden dette, at i Aftes saas det, at Øjnene randt paa Studen, baade i Aftes og i Dag. Da Studen fandtes død paa Marken i Eftermiddag, har han slaget det ene Horn af ham, som var ganske løst, og udi samme Horn fandtes ingen Stejle, men var ganske tomt, som, om behages, nu herved kan fremvises. Gud hjælpe naadeligen! Efter Omstændighederne er det ikke ulig de Tegn ved den fordærlige Kvægsyge, som saa mange Steder i Aar har grasseret. Gud formilde Straffen, at den ikke skulde række til os!»

Den uhyggelige Anelse viste sig desværre at slaa alt for godt til. Med rivende Hast bredte Sygdommen sig over hele Amtet. Her, som overalt i Landet, blev der efter Regeringens Ordre til Amtmanden indsendt ugentlige Opgør over, hvor mange Stykker Kvæg der i hvert Sogn var bortdød. Disse Specifikationer for Vordingborg Amts Vedkommende viser, at der fra Sygdommens Begyndelse til d. 30. December 1745 var bortdød 7457 Stkr. Hornkvæg. Hurtigt bredte Sygdommen sig over hele Øen. Sammentællingen til ovennævnte Dato gav følgende Resultat:

Paa Hs. Majsts. eget Gods udi Rytterdistrikterne saa vel som	
Amager og Møen	39670 Stkr. ¹
Paa Proprietærgodset i Kjbhs. Amt	1215 —
— — under Sjællands Stifts Kontor	50197 —
	<hr/>
	Tilsammen... 91082 Stkr.

¹ Man lægge Mærke til, at heri ogsaa er medregnet Tabet paa Rytterdistrikterne *uden for Sjælland*.

Alle Vegne var Befolkningen opskræmt. Det saa ud, som Landet skulde lægges øde. Misvækst havde der været de nærmest foregaaende Aar alle Vegne. Den fattige Afgrøde var bragt vaad og halvtfordærvet i Hus. «Landmændene er som skøre Æg, der ikke taaler at røres ved», siger Holberg. «Hvad skal man sige om Landboforhold, under hvilke paa en sjællandsk Bondegaard Indtægterne i almindelige Aar ikke dækkede Udgifterne, selv om man ikke regnede Skatter og Landgilde med!» Naar Forholdene tog sig saaledes ud før Kvægpestens Tid, forstaar man, hvor langt vanskeligere de maatte stille sig i en Tid, hvor hver Dag bragte nye, store Tab. Bøndernes usle Kaar, der under Kristian VI's Regering stedse blev slettere og slettere, skulde ikke øge deres Energi til Modstand mod Ulykken. De talrige Indberetninger viser da ogsaa et tydeligt Billede af den Sløvhed, hvormed de betragtede de ødelæggende Begivenheder; og ikke uden Held havde de pietistiske Præster lært dem «at lægge alt i Guds Haand.» Fra Gud var Straffen udgaaet over Folket for dets Synders Skyld, og saa nyttede det jo ikke at kæmpe imod. «Gør man dem Erindring om den store Fejltagelse, svarer en efter anden: «Den Gud vil bevare, er uden Fare,»» skriver Byfogden i Slangerup. Da denne en Sommer havde indgrøftet et Stykke Engbund for at holde fire Køer gaaende der paa Græs, adskilt fra det besmittede Kvæg i Byen, fortæller han, at «meget af Borgerskabet blev herover forbitret og sagde til mine Tjenestefolk: «Han vil skjule dem for Vorherre; men han hitter dem nok.» Andre: «Han vil skjule dem for Fanden; men han finder dem nok.» Andre: Man maa putte dem i en Kjælder. Hvad der skal dø, dør nok, hvad der skal leve, lever nok.»

Det for Landvæsenets Opkomst i alle Henseender saa hæmmende *Fællesskab* gjorde ogsaa her sine Virkninger gældende; men samtidigt bidrog Kvægpesten til, at det Arbejde blev fremmet, der virkede for Fællesskabets Op-

hævelse. Den gav denne Sag et for alle Tider vigtigt Stød fremad. Var Sygdommen først trængt ind i en enkelt Mands Besætning, vilde det ikke vare længe, før den i Fællesdriften paa Bymarken bredte sig til alt det øvrige Kvæg i Landsbyen. Bønderne selv foretog sig intet for at spærre den ude. Og hvor kunde man ogsaa forlange det! Begrebet *Smitte* stod dem alle uklart; at det var Afsondringer fra det angrebne Kvæg, der paa talrige Maader ved at føres fra Sted til andet, var den egentlige Grund til Pestens Udbredelse, — det var noget, der selv for de Lærde dengang blot begyndte at dæmre.

Det, Bønderne kunde se, var den udbredte Taage, den giftige, blaa Sky og den skæbnesvangre Komet. Hvad nyttede det, at Holberg i et lærd Tidsskrift vittigt raillede over Almuens Overtro? Bønderne havde ikke Lejlighed til at stifte Bekendtskab med Holbergs Ironi, der især tog Sigte paa at udrydde de vrangne Forestillinger om Kometen som Sygdommens Aarsag. Han skriver herom: «Saa som denne store Kalamitet er indfalden just paa samme Tid, da den fordærvelige Komet lod sig se, er Folk over alt blevne bestyrkede udi deres gamle Overtro om Kometers Betydelse og Virkning; og kan man ikke fortænke Almuen, at den ved saadan Hændelse falder paa de Tanker, efterdi man forhen har set fornuftige Skribenter og de største Historikere at gøre Kometer til Forbud eller Aarsag til langt mindre Hændelser som til Krig, til store Herrers Dødsfald, til Vandflod, til Ildebrand og andet deslige. Thi skulde Kometer paatage sig saadanne vidtløftige Rejser for enten at foraarsage eller tilkendegive et Uheld, saa kunde man sige, at intet uden saadan total og almindelig Kalamitet, hvis Lige udi nogle Aarhundreder ikke er hørt, hertil kunde være noget Motiv. Men herved er at mærke, at bemældte Komet kan anses hverken som Aarsag eller Forbud for dette Uheld; ikke som Forbud, efterdi Svagheden paa visse Steder havde længe været,

førend Kometen aflagde denne Visite, med mindre man vilde slutte, at Kometen havde taget Fejl i sin Marche-Rute, og at den havde forestillet sig Vejen længere [!], end den var; ej heller kan den anses som Aarsag og dømmes ved sin Indflydelse saadant Uheld at have forvoldet, efterdi Naturkyndige have observeret, at den var saa langt fra vor Jordkugle, at den ingen *Paralaxin* havde. Hvorudover man tør holde for, at hverken denne eller andre Kometer gaar i saadanne Ærinder.»

Medens Holberg saaledes i Spørgsmaalet om Kometens Andel i Ulykken var hævet over Almuens og forresten over mange velstuderede Mænds fantastiske Forestillinger, var hans egen Mening om Aarsagerne til Sygdommens Udbredelse ingenlunde uangribelig. Han sammenligner dette Tilfælde med «den store Contagion, som græsserede udi det 14. Seculo og strakte sig over vor hele Hemisphere. Den samme siges at have haft sin Begyndelse udi de nordlige Parter af Kina og at være forarsaget af stinkende og hede Dampe, som steg op af Jorden, fortærende alting indtil Træer, ja, befængte Luften saaledes, at man saa nedfalde smaa Slanger og andre Insekter.» Holberg ansaa disse giftige Dampe for en uhyre Samling af Insekter, der med deres giftige Stik paaførte Hornkvæget Sygdommen. Denne Antagelse faldt jo ganske godt sammen med Almuens Mistanke overfor Taager og Skyer. «Disse blaa Taager eller Skyer,» skriver Holberg, «som nogle foregiver sig at have set nedfalde af Luften, . . . gør det ganske rimeligt at slutte, at slige Taager har bestaaet af en saadan Sværm af Insekter.» Samtidens berømteste Medicus, Professor Joh. von Buchwald, var heri ganske enig med Holberg, idet han antog, at Sygdommen stammede fra «et Slags Insekter eller Orme, der under en øjensynlig Damp svæver i Luften og, hvor den falder, gemenligen ytrer sig med en vederstyggelig Stank. Og naar man overvejer, hvor nær den Stank, som findes hos det meget syge Kvæg, kommer overens

med den, som findes efter døde Fisk og store Insekter, saa ser jeg ingen Aarsag til at tvivle om samme Satzes nødvendige Sandhed.» *Georg Detharding* er den af Samtidens Medici, der har den fornuftigste Opfattelse af Sagen. Han formoder, at «Sygdommen bærer i sig en anstikkende Gift, der bestaar i et subtilt, malicious Væsen, hvilket af Kvægets Legemer ved Respirationen fordeler sig i Luften og tillige med den trænger sig ved Inspirationen ind i andres Legemer.»

Medens Videnskabsmændene saaledes tumlede med talrige uholdbare Teorier, og de fattige Bønder hengav sig i sløv Resignation, var der dog hist og her en enkelt Røst, der løftede sig i Kravet om det eneste fornuftige: en strængt gennemført Afspærring af det syge Kvæg fra det friske og, frem for alt, Ophævelse af det uheldige *Fællesskab*.

En Forvalter i Frederiksborg Amt skrev saaledes paa en indsendt Specifikation til Amtmanden over Frederiksborg og Kronborg Amter, v. Gram: «. . Jeg har ordineret Separation af det sunde Kvæg fra det syge, som det i mine Tanker tjenligste Middel til Precaution. Thi det er soleklart, at skønt denne Kvægssyge anses for Guds retfærdige Dom og Straf, saa er det dog befunden, at Separation og Afholdelse fra de befængte Steder, om samme exacte kunde iblandt Almuen exekveres, gør en bedre Virkning end Medicin.»

Samme Tanke lægges for Dagen i en Skrivelse af 23. Juli 1745 fra en af Amtets Proprietærer. Af denne Skrivelse fremgaar det, at Sygdommen ovennævnte Dato endnu ikke er naaet til Frederiksborg Amt, men nærmer sig i en betænkelig Grad: «. . Det er ellers efter mine ringe Tanker meget godt, at Kvægets Fællesskab saa meget muligt vorder hævet, og at enhver, skønt vi ikke kunde afvende Guds Vrede og Straf, føjer alle optænkkelige Anstalter imod denne farlige Svaghed, som desværre mere

og mere udbreder og nærmer sig vore Grænser, ja, om jeg kan tro et løst Spargement, skal ytre sig i Bringe paa Kjøbenhavns Amt, saavel som tæt ved Roskilde.»

Ogsaa Regeringen blev ret hurtig opmærksom paa den Fare, Fællesskabet rummede; men i Begyndelsen indskrænkede den sig til at udstede spredte Forordninger til Amtmændene, om at «Ævret ikke som sædvanlig maatte opgives, formedelst den her og der grasserende Kvægsyge», men Indhegningerne skulde holdes ved Lige, og Hyrder holde Vagt ved Ledene, «hvorved blev forebygget, at det saakaldede Løbe- og Drivekvæg ikke fra besmittede Steder fik Communication med andet paa ubesmittede Steder, eller at saadant Kvæg fra ubesmittede Steder kom iblandt smitsom Kvæg.» Tillige paalagdes det Amtmændene «med hinanden at overveje, hvorledes og paa hvad Maade Indhegningerne paa saadanne Steder, som kunde til noget in-ficeret Sted angrænse, bekvemmeligst var at vedligeholde og ikke at ophæve, førend Kvæget til Opstaldning blev indtaget.» Og endelig den 9. September udstedes et Kongl. Rescript om, «at i de Distrikter, hvor Kvægsygen grasserer, maa ingen Indhegninger optages, naar Kornet er indhøstet.»

En halv Sned Dage forinden, d. 29. Juli, var der derimod udstedt en vidtløftig Kongl. Forordning, «hvorledes i Henseende til den sig paa adskillige Steder i Danmark indfindende Kvægsyge skal forholdes.»

I Forordningen, der omfattede 14 Punkter, paalagdes det Bønderne, Godsejerne, og hos hvem Sygdommen ellers ytrede sig, straks at give Indberetning herom. Det besmittede Kvæg skulde adskilles fra det sunde, og det døde straks nedgraves 3 Alen i Jorden. «De Byer og Steder, hvor Sygen virkeligen er eller kommer, bør entholde sig fra al Omgang med andre ubefængte Steders Beboere og ikke komme videre end udi deres egne Marker, alt under udeblivelig Straf af een Maanedes Arbejde i næste Fæstning,

om det er Mands-, og udi Spindehuset, om det er Kvindes-Personer.»

Kirken maatte man jo dog ikke forsømme, og Rege-
ringen overvandt da ogsaa de Vanskeligheder, der frembød
sig, hvor flere Byer maatte søge samme Kirke, idet det
blev bestemt, at «saa snart det er Amtmanden meldet, at
nogen By eller Sted med Sygen er behæftet, haver han,
om der ikke findes nogen Kirke i Byen, med Herreds-
provsten straks at overlægge, hvad heller Beboerne kunde
henvise til en Kirke, hvor de øvrige Sognefolk alt have
Sygen hos sig, eller, i Fald det ikke lader sig gøre, hvor-
ledes det bekvæmst kan forordnes, at faa de sunde Stæ-
ders Beboere paa een og de Befængtes paa en anden Tid,
endskønt i samme Kirke forrettes Guds Tjenesten . . . Kan
det og ikke andet være, end at en Præst fra et sundt Sted
maa rejse til et med Sygen behæftet for Børn at døbe
eller syge at besøge, da bør han med Klæder at skifte
og sig med Enebær eller deslige at røge, bruge al mulig
Forsigtighed, at Sygen ved hannem eller Kusk ikke tilbage-
bringes.»

Paa lignende Maade skulde de befængte og de sunde
Steder søge hver sin Mølle med det Korn, der skulde
males. I det hele taget skulde Beboerne paa de besmittede
Steder holde sig strængt afsondret fra alle andre. Først 6
Uger efter, at Sygdommen var ophørt et Sted, maatte Be-
boerne søge Omgang med Naboerne. For at ikke Lande-
vejens løse Eksistenser skulde beforde Smitten, blev det
befalet, at «ingen Bissekræmmer, Glasmager, Skærslipper
eller anden deslige maa lade sig finde paa Landet, og gør
han det, da at have sit Medbringende forbrudt til dem,
som hannem anholder.»

Skønt det fra Prædikestolen og paa mange andre
Maader blev Bønderne meddelt, at om de ikke var de
strænge, allernaadigste Forordninger hørsommelige, da burde
de have deres Fæste forbrudt eller med anden stræng

Straf paa Kroppen anses, er det dog næppe lykkedes at paatvinge dem de vidtløftige Paragraffer. Det berettes i hvert Fald i en Skrivelse til Amtmand v. Gram, «at paa Søsum Mark udi Evret iblandt Kvæget skal være Kvægsyge, saa at fem Høveder er styrtede, og at en Bonde ved Navn Anders Olsen skal have styrtet det ene Høved i en Tørvegrav, saa at det saa godt som ligger over Jorden.» Andre Steder var det endnu værre, hvilket fremgaar af en Skrivelse fra Rentekammeret til Amtmændene, der yderligere indskærper Forordningen af 29. Juli: «Da det til Hs. Majestæt allerunderdanigst er bleven indberettet, at paa en Del Steder er det døde Kvæg ej bleven gravet dybere ned i Jorden, end at Svinene igen har oprodet det, hvorudover der skal være paakommen saa utaalelig en Stank, at der maatte frygtes for, at Luften deraf kunde blive inficeret og deraf følge smitsom Syge for Menneskene, — saa til saadant at forekomme, er det Hs. Majsts. allernaadigste Villie, at Eders Excellencer ufortøvet besørger, at de Steder, udi de hannem anfortroede Amter, hvor det af den grasserende Syge bortdøde Kvæg ikke saa dybt i Jorden er nedgravet, at samme enten allerede er, eller kunde befrygtes igen af Svinene at blive oprodet, straksen vorder nedlagt med Jord to Alen højt. Desligeste, at Deres Excellencer nøje vilde lade paase og almindeligen advare og tilholde alle vedkommende, at det Kvæg, som saaledes af denne Sygdom herefter bortdør, bliver straksen i Følge den Kongl. allernaadigste Forordning af 29. Juli den 2. Post 3 Alen dybt i Jorden nedgravet og med Jord bedækket.» — Anden Steds fra blev det indberettet, at Ledene var borttaget, saa Kvæget drev fra et Sted til et andet. Regeringen søgte ved yderligere Forbud at afværge Sygdommens Udbredelse, saaledes f. Eks. ved at forbyde Afholdelse af Kvægmarkeder, et Forbud, der lige saa lidt som de øvrige blev strængt overholdt. Man hører kun om een Mand, der var nidkær i sin Virksomhed for at besørge de Kongl. Forordninger

overholdt. Det var Skovfogden i Lillerød. Præsten i Bloustrød var imidlertid meget misfornøjet med hans Iver i saa Henseende, og han beklager sig herover til Stiftamtmanden. Skovfogden havde taget det Kvæg i Hus, der var kommen ud af Indelukket, og «han har opdrevet saa stor en Mængde i sin lille Gaard», skriver Præsten. «at et Hoved har staaet oven paa det andet, trykket, handteret og stanget hverandre til Skamme, indtil Kvægets Ejere har ladet løse det med 8 Sk. for hvert Hoved, og en stakkels Kone, som kunde ikke bringe Penge straks til Veje, maatte lide paa Stedet, at hendes Klæder blev aftrukket hende og taget i Pant, før hun kunde faa sit optagne, forslagene, forsultede og forstangede Kvæg af Gaarden igen ud paa Marken.»

Skovfogden havde ogsaa truet med at tage Præstens Kvæg i Hus. Han havde en Dag sagt til Præstens Kone: «Jeg skal lade Præsten vide, at han skal holde sit Kvæg af Indelukket ved Lillerød, og hvis det ikke sker, tager jeg dem saa min Salighed op, og han faar dem ikke af min Gaard, før han betaler 8 Sk. for hvert Hoved.»

I Oktober Maaned 1745 truedes Helsingør af Kvægpesten. En Vinhandler Späht havde købt nogle Stude i København, der efter Ankomsten til Helsingør straks døde, og Byen blev beordret afspærret; men Amtsforvalteren krympede sig ved at efterkomme Ordren og søgte i en Skrivelse til v. Gram d. 9. Oktober at faa Afspærringen hævet: «I Følge Deres Excellences Ordre skulde jeg ved Bøndervagt forhindre al Samkvem imellem Helsingørs Indvaanere og Distriktets Beboere formedelst det svage Kvæg, som ved Vinhandler Späht er bleven bragt til Helsingør. Samme skal og af mig underdanigst blive efterlevet; men Deres Excellence ville ej optage ugunstig, at jeg forinden underdanigst forestiller, at efter som man — Gud ske Lov! — ikke har hørt til nogen videre Svaghed iblandt Kvægget i Helsingør, uden alene de Stude, som af Späht er bleven

bragt herind, og samme er efter Magistratens Foranstaltning bleven nedgravet, . . . saa vilde det maaske give alt for stor Opsigt, om jeg saaledes lod indespærre Byens Indvaanere, at de aldeles ingen Samkvem maatte have med Distriktets Beboere, allerhelst Tilstanden og Beskaffenheden i Byen er saa, at de daglig behøver Tilførsel. Jeg vilde altsaa underdanigst nærmere udbede mig herom Deres Excellences gunstige Ordre og Mening, og i Fald Indespærring skal ske, om den da skal være saa stærk, at aldeles ingen enten ud eller ind maa passere, saa vidt muligt er at opagte, da det er en aaben By, hvorfra paa mange Steder kan søges Udflugt.»

Stiftamtmanden kunde vel nok se, det vilde være vanskeligt at gennemføre den befalede Afspærring, og allerede d. 10. Oktober ophævede han Forordningen, «dog at Helsingørs Indvaanere udi en 8 Dages Tid ej maatte komme til Kvæget paa Markerne i Distriktet.» Men allerede i November indsendtes de første Beretninger om Kvægsygen i Helsingørs Distrikt. Den paagældende Specifikation havde en lille Efterskrift paa een Linie, der nok som viser den Beklemthed, de første Dødsfald foraarsagede blandt Befolkningen: «Dette er det første. Gud ved, hvad der bliver det sidste!»

Det var vel ingen ny Opdagelse, den enevældige Regering under disse Forhold gjorde, da den saa sine talrige Forordninger overtraadt; men maaske var det dog sjældent, det skete i saa vid en Udstrækning som netop i dette Tilfælde. «Folk forstod ikke Hensigten med de strænge og besværlige Regler, og de kneb ud, naar de blot kunde, baade store og smaa, og det var uoverkommeligt for Øvrigheden at gennemføre nogen virkningsfuld Spærring, naar den ikke havde den hele Befolkning til Medhjælper.»¹

¹ Holger Hansen: Kvægpesten 1745, særlig i det sydlige Fyen (Husmændenes Almanak 1904).

Og den 8. Oktober, altsaa godt to Maaneder efter Udstedelsen af den første Forordning, kom der en ny, der i tre Punkter reducerede den forrige 14 til det mindst mulige. De stramme Tøjler havde intet gavnet, og saa var det dog lettere for alle Parter at køre med slappe. Den kongelige Forordning indledes med den triste Bemærkning, at «Vi vel forhen haver ladet føje alle mulige Anstalter til at hæmme eller hindre den sig paa adskillige Steder i Vort Rige Danmark indfundne smitsomme Kvæg-Syge; men som samme sig desuagtet dog videre og videre har udbredet, og det altsaa er at befrygte, at Undersaatterne i Henseende til deres Næring med Køb og Salg ved slige Anstalter alt for meget vilde hindres og indskrænkes, saa haver Vi for godt befunden, derudi at gøre følgende Forandringer» etc. Folk maatte igen gaa i Kirke og køre til Mølle, hvor de helst vilde, alle Poster og Indespærringer ophævedes, Kvæghandel mellem de forskellige Provinser blev atter tilladt og Hestemarkeder maatte afholdes paa Sjælland og Fyen.

Den eneste af de kgl. Forordninger, der nok saa nogenlunde blev overholdt i sin fulde Udstrækning, var Befalingen af 26. Marts 1745, der paabød, at der i alle Landets Kirker skulde bedes for de syge Kreaturer efter følgende Formular: «Herre! Den fordærlige Sygdom blandt Hornkvæget i en Del af Hans Kongl. Majsts. Lande, Fyrstendømmer og tyske Provinser, erkender vi for en Frugt af vore Synder. Vi føler derudi din Revselse, vi frygter for din Vrede. Vi bekender at have fortjent denne og værre Straf, at din Retfærdighed viser paa Kvæget det, som din Barmhjertighed endnu har forskaanet Folket for. Men vi falder dig, oh naadige Fader og milde Forbarmer, til Fode og beder, at du i din Naade vil forbarme dig baade over de Steder, hvor denne Landeplage er begyndt, at den igen maa ophøre, og over andre Steder i Hs. Majsts. Riger og Lande, at Plagen ej maa komme videre. Sig, Herre, det

er nok! og byd denne Plage at ophøre, at vore Munde igen med Glæde kan takke dig og vore Hjerter bekende med David: «Dine Domme er en stor Afgrund, du hjælper baade Mennesker og Kvæg!»»

Da Sygdommen senere havde udbredt sig over hele Landet, indførtes i Steden for Ordene «i en Del af Hs. Majsts. tyske Provinser», «paa adskillige og mange Steder udi Hs. Majsts. Provinser»; men lige meget hjalp det. «Det synes, at det ligesom ved Guds besluttede Raad er beskikket, at alt Hornkvæg skal forgaa», skriver Holberg i sin stadige Tilbøjelighed til at udmale sig Situationen saa sort som muligt.

3.

Det følgende Aar 1746 bragte kun en enkelt fornuftig Regeringsforanstaltning: Ved Kongl. Rescript af 10. Juni til Landmilice-Sessionerne i Danmark bekendtgjordes det, at «Compagni Samlingerne ved de 4 danske nationale Infanteriregimenter for indeværende til næstkommende Aar maa vorde udsatte, og at Landsoldaterne, som findes paa de af Kvægsygen inficerede Steder, dette Aar maa forskaanes for at møde paa Eksercerpladserne.» Men i øvrigt forlod man mere og mere de rationelle Afspærringer og greb i Steden for til *Brug af Medikamenter*. Alle Mennesker i Landet var besjælet af en voldsom Iver for at opfinde et Middel eller en Kur til Sygdommens Bekæmpelse. Selv den ophøjede Kong Kristian VI samlede paa Opskrifter og Recepter; fornemme Adelsmænd og Adelsfruer, Provster og Præster kappedes med Landsbyens fattige Kvaksalver om at udfinde et helbredende Middel. Ved disse Forsøg paa at finde Lægemidlet mod en Sygdom, saa længe dennes Væsen var komplet ukendt, maatte Resultatet paa Forhaand være givet. Og de store Anstrængelser var da ogsaa fuldstændig forgæves.

Tidens Universalmiddel mod alskens Sygdomme var *Aareladning*, og dette Middel ser man anvendt under talrige Former. For Dyrenes Lidelser spores ingen Følelse, man snittede og skar paa de mest barbariske Maader. Fremgangsmaaden stod i Forbindelse med de Iagttagelser, der var gjort over Sygdommens Symptoner. Disse var imidlertid vidt forskellige, og i mange Tilfælde troede man at se Ting, der slet ikke fandtes. Fantasien, ophidset som den maatte være af den uovervindelige Plage, lod Iagttageren se de forunderligste Symptomer. Som noget almindeligt nævnes, at Rumpen [Halen] var vissen i de yderste Led, Hornene kolde og tomme, Øjnene rindende og Næsen flydende med Slim. Men iøvrigt beskrives det syge Kvægs Udseende paa mange Maader: «Ved Opstaaen rækker det sig ikkun halvt; thi det stikker dem i Ryggen, da det hastig opholder. Den yderste Ende af Halen er ligesom blød og vissen, Huden paa Ryggen er meget fast, og det vil ej trække sig.»

Buchwald giver «en kort Beretning om, hvad han hos det syge Kvæg har kunnet observere», og kommer til følgende Resultat: «Naar noget Kvæghoved begynder at angribes af denne grasserende Syge, saa fornemmer man straks, at Hovedet hænger ned mod Jorden, Gummerne og Tungen bliver mere hvidagtig, Hornene gemenligen kolde; det trækker efter Vejret og ligesom hiver, Begærligheden til Foderet forgaar efterhaanden, det kan ej mere tygge Drøv, og i Fald det ej dør hastig, da ved Sygens Tiltagelse kan det uden Besvær ej rejse sig, ikke heller fuldkommen række sig ud, men faar ligesom Spasmos, som hindrer Rækningen. Der indfinder sig Tørst og iblandt Forstoppelse, saa vel paa Urinen som Exkrementer, iblandt en stærk Durchløb med Blanding af Blod. Kort før Døden ligger det ligesom betagen af en Rørelse eller *Apoplexia*, uden Følelse og Bevægelse. En sej Slim eller *Mucus* flyder gemenligen ud af

Næse og Mund, og omkring Tungen mærkes Vabler eller Blegner. Kørne kaster Kalvene».

Gottlib de Bötticher syntes, det saa ud, «som de fleste, saa snart de er inficerede, . . . ser dumt og vaadt med Øjnene, kaster sig, skælver stærkt over Bovene, kan ikke gøre eller urinere, derpaa henfalder, undertiden straks, undertiden langsomt.» Andre havde iagttaget, at Kvæget havde store Samlinger af Lændeblood: «Man stikker en Finger ind i Bagtarmen for at probere, om det er befængt med Lændeblood eller ej, hvilket kan formærkes derved, om det giver Vinde fra sig; thi det er et Tegn, at Kvæget dermed er inficeret». I en anden Indberetning omtales den Pludselighed, hvormed Sygdommen kunde optræde: «Kvæget kan gaa friskt og muntert til Vands, men straks derpaa række Mulen i Vejret, ligesom Kvæget plejer at gøre, naar det formærker en usædvanlig Lugt, og derpaa begynde at vræle og hænge med Hovedet, hvorefter det straks er bleven sygt og dør.» Og Holberg fortæller, at «man har set Herregaarde, hvor en hel frisk Besætning udi 24 Timer er bortdød.» (Dette er dog sikkert en Overdrivelse). Men netop fordi, som *Detharding* skriver, at «Sygdommens Symptomer er saa forskellige, har man og saa mange Relationer, saa at en efter anden prætenderer at have fundet Sygdommens Aarsag og Sæde, snart i Hornene, som skal være kolde, snart i Hovedet, siden Øjnene rinder og driver, snart i Ryggeblodet o. s. v.», netop derfor blev ogsaa de fortvivlede Aareladningskure saa forskellige.

En særlig barbarisk Kur anvendtes paa sine Steder i Frederiksborg Amt; den skulde kurere for «vissen Rumppe og Horntomhed»: I. Kvæget skæres i Rumpen, og derudi sættes stødt Peber, Ingefær, Salt, som meleret med Terpentolinolie eller hvide Løg sættes i Saaret og tilbindes. — II. Huden tages løs ved begge Sider af Ryggen. — III. Ørerne afskæres, og Hornene ved Kronen begnides vel samt be-

smøres med Terpentiniolie. — IV. Tungen tandtrækkes og vel løsnes i Halsen, samt vel op i Halsen begnides med smaa, stødt spansk Salt. NB. Vil Rumpen og Ørerne ikke vel bløde, [aare]lades Kvæget i Næseboerne, at Blodet vel kan løbe. Huden maa flittigt løsnes.

Et andet godt Hovede havde opdaget, at mindre kunde gøre det, naar der blot aabnedes for Blodet paa en særlig, ganske vist ret uappetitlig, Maade. «Tungen trækkes Koen ud af Halsen, og den yderste Spids, hvorover lægges en Klud, *bides bort af et Menneske, som har skarpe Tænder.*» For at bøde paa det store Blodtab og den paafølgende Udmattelse fandt man paa at give Kvæget Blodet ind igen. «Man aabner Lungeaaren paa Halsen, haver derved en god stor Haandfuld ordinær Salt udi en stor Træske eller Skaal i Beredskab, lader løbe af Blodet, dog ikke det allerførste, paa Saltet, rører samme vel i hinanden, at det bliver jævnt tykt, og giver Kvæget det ind. Omtrent efter en Fjerdendels Times Forløb viser sig den gode Virkning derudi, at Kvæget begynder straks at pruste eller nyse, og altsaa, efter at en Del uren Materie er udkastet, bekommer Luft og faar straks Appetit til at æde og bliver igen restitueret og sundt.» Andre var derimod af den Formening, at man stedse skulde holde et Afløb ved Lige, altsaa indrette en Slags Ventil, hvorigennem den usunde Materie continuerlig kunde holdes flydende. Dette opnaaedes paa følgende vidtløftige Maade: «... Man drager ved en lang og skarp Jerntrækkenaal en Sejlgarnstraad igennem den for under Koens Hals nedhængende Hud, hvilken fattes med den venstre Haand, og Naalen stikkes paa tværs derigennem tillige med Traaden, som ej maa være for fin, men bør at være saa lang, at den kan gaa over Kvægets Hals og sammenbindes, at den ej skal falde af. Saa meget deraf, som er i den gjorte Aabning, smøres enten med Tjære eller med Terpentin og Æggeblomme. Naar den saa daglig trækkes, bliver Søren hver Gang

smurt, saa vidt den kommer i Skaden, hvilken saaledes holdes aaben, at Materien, som samles, kan flyde ud.» Meddelelsen tillægger det medicinske Fakultet i Geneve Æren for denne Opfindelse. Da «Hollænder-Kvæget» paa Ottestrup begyndte at blive sygt, var Mejersken samme Steds af adskillige Kendetegn falden paa, at det saakaldede Lændeblood maatte være Aarsagen hertil. Den ufortrødne Dame gik da i Lag med at aarelade Gaardens hundrede Køer, ikke een Gang blot; men «hun har dermed continueret, saa Gud ske Lov! til Dato altsammen er conserveret, saa ikke et eneste nu paa lang Tid har været sygt, meget mindre noget deraf bortdød.» Og det var ikke ubetydelige Kvanta, hun tappede bort; thi det meddeles, at «de fleste var befængt dermed, og en Del saa stærkt, at man fik halve Spandfulde af dem.» Endvidere havde Mejersken erfaret det for godt at være, «at man af Lungen eller den Lap, som er for Bringen under Halsen paa Kreaturet, tapper et Pund eller omtrent en halv Pot Blod. Saa kan man ogsaa med en Pren stikke Hul igennem Ørespidsene, hvorigenennem man derefter stikker Christi-Wurzel som et *Vesicatorium* eller Fontanel.» Det blev endog paalagt Amtmændene at sørge for, «der blev prøvet og brugt Raad mod Svagheden, saa som at lade Kvæget aarelade og helst paa Læppen for Bringen, item hjælpe og præcavere det for Horntomhed og Haleorm, saa vel som og at skære og stikke det i Ørespidsene og ellers indgive det noget efter Recepten, da man eragter, at om sligt ikke hjælper imod Svagheden, det dog ikke gør noget ondt.»

Man skulde jo synes, at naar der ikke stilledes større Krav til Lægemidlerne, end at «de ikke gør noget ondt», kunde man i det mindste have valgt saadanne, der ikke bibragte det arme Kvæg saa frygtelige Pinsler; men Medfølelse med de stakkels Patienter kendte man som sagt ikke. Og saa havde Regeringen endda ingenlunde Ret i, at Aareladningen var uskadelig. Fra flere Sider hævdede

man, at «udi denne Svagthed er Aareladen meget skadelig og dødelig.» Et andet Sted fraaades alle «heroiske Midler saasom Aareladning; thi efter min Skønsomhed skader saadant det sunde Kvæg, som det skulde præservere for Sygdommen, og svækker det mere . . . Og er der nogle, som trods disse Midler har gaaet Sygdommen igennem, da maa det være deres gode Natur og Styrke at tilskrive, hvoraf dog ej er at argumentere til alle . . . At formindske Blodet hos det ved slet Føde svækkede Kreatur, er kun at give Anledning til mindre Resistance imod Sygdommen. — Nej, det giftige Væsen, som er Sygdommens essentielle Aarsag, er alt for subtil og vedhængende, end at det paa saadan Maade lader sig drive ud med Magt.» Forfatterens fornuftige Betragtninger konkluderer i, at «de fleste Midler, som hidindtil har været brugt, har været frugtesløse: Hos nogle er maaske brugt for meget, hos andre for lidt og hos mange det, som har været skadeligt.»

Bedre Held fulgte ikke alle dem, der forsøgte at komme Sygdommen til Livs ved Hjælp af *Medikamenter*. Det er jo i det hele taget det ejendommelige ved alle de anvendte Kure, at de gik ud paa at bekæmpe *Symptomerne*; man saa ikke, at bag ved dem laa Sygdommens *Aarsag*, og mod den rettede man derfor de færreste Vaaben.

Foruden de ovenfor nævnte *ydre* Symptomer fandtes der ved Obduction af det bortdøde Kvæg en Mængde *indre* Mærkværdigheder, som skulde bekæmpes ved *Medikamenternes* undergørende Kræfter. Det var en almindelig Opfattelse, at Galdeblæren var usædvanlig stor hos de angrebne Kreaturer, og i den opsvulmede Blære havde bl. a. Detharding fundet nogle mistænkelige Kugler, som han forøvrigt ogsaa mente, man kunde finde «under lignende Omstændigheder hos gamle Folk og Fruentimmer». Han gør nu disse Kugler til Genstand for en indgaaende Under søgelse: «Hos Hornkvæget er de i deres udvortes Skikkelse runde og af Størrelse som et Dueæg. Deres Farve er

okkergul, saa at man dermed kan tingere og farve Papir og sligt. De smager ganske bittert, men har ingen Lugt. . . Naar man kaster dem i Vandet, svømmer de ovenpaa, holder man dem til Lyset, fanger de Ild og tændes an». Ogsaa Buchwald omtaler den unormale Galdeblære, der kunde veje indtil 8 Pund, og havde desuden i Galdegangen funden en Del Orme, «som ligner meget smaa Flyndere.»¹

Det var desuden almindeligt, at Foderet fandtes ufordøjet sammenbrændt i Maven, og at dennes forskellige Afdelinger var stærkt inflammeret etc. — Holberg skriver, at alle disse Omstændigheder «har forrykket de Naturkyndiges Concepter og været for dem lige saadan Pinebænk som Maanens Gang for Astronomis; thi aldrig haver Physiци taget mere fejl udi deres Gisninger, og Medici mere i deres Recepter.» Desuagtet kom snart den ene, snart den anden med en Recept, saa Landet til sidst var opfyldt af Recepter, hvoraf enhver fører Titel af «tilforladeligt og experimenteret Medikament.» Det var — som før sagt — alle baade høje og lave, der her vilde gøre sig nyttig: Kristian VI havde da ogsaa engang faaet fat paa en Recept, som med god Effect skulde være brugt saavel i det hannoveranske som i Staden Slesvig. Samme Recept blev efter allernaadigste Befaling sendt til Hs. Excellence Amtmand von Gram, «med Forlangende, siden Deres Excellence i Morgen gaar til Frederiksborg, at De vilde bringe Medikamentet med og lade gøre nogle Prøver i Amtet, samt derefter indberette, hvorledes det slaar an.»

Hvad var det saa for et Middel, der saaledes havde behaget Hs. Majst., at han straks forlangte, at den højædle og velbaarne Hr. Friederich Carl v. Gram, Ridder, Kongl.

---

¹ Disse «Orme» har rimeligvis været Leverikten el. Faareflynderen (*Distonum hepaticum*), hvis hermaphroditiske Generation lever i Leveren og Galdegangen hos Oksen og Faaret; det er en temmelig stor, omtrent tommelang, oval Ikte.

Majsts. højt betroede Geheimeraad og Amtmand over Frederiksborg og Kronborg Amter, skulde tage det med ud paa Landet og anstille Forsøg med det?

Recepten ser saaledes ud: «Man tager en Haandfuld Hvidløg, skræller samme, hakker dem smaa og knuser dem endelig saa fine som muligt i en Morter. Siden slaaes en Pægl Brændevin derpaa, hvormed de vel sammenrøres og gives Koen saaledes ind paa een Gang. En Times Tid derefter tager man en Tobakspibe, som er stoppet med Tobak og vel tændt. Samme vedbringes Koen bagtil, d. e. i Rumpen, og bliver saaledes siddende, indtil den er udrøget. Derpaa tager man en Nævefuld fint Salt, dette varmer man og river Koen dermed paa Ryggen, indtil den bliver ganske varm, som er befunden at være probat. NB. Piben maa ikke være skarp paa Enden, men skræbes paa Kanten. Saa bliver der og af Skaftet saa meget udenfor som ongefåhr en Finger lang og lige saa meget indenfor.»

Man har ingen Udtalelser fra v. Gram, der røber med hvilke Følelser han har efterkommet denne Befaling, ej heller hører vi noget om Resultatet af det kongelige Middel.

Saa kom Bonden paa Amager dog langt nærmere fra det: «Han smurte sin syge Ko om Mulen med Tjære, hvornæst han gav den et Fad Øllebrød.» Bønderne selv brugte jo i det hele taget saa lidt som muligt af baade det ene og det andet Middel. «Naar Brændevin og Terpentinolie ej vil hjælpe, saa tror han ej paa andre Midler, menendes, at naar han gør sin Ko til Gode med det samme, som han selv bruger, saa kan det ej gaa højere», skriver W. Hahn¹, men tilføjer undskyldende: «Hans Evner strækker sig ej heller til et Forsøg, som kan koste noget.» Det var

---

¹ Wilhelm Hahn (f. 1707 d. 1802) blev 1739 Provindsialmedicus i Lolland-Falster Stift med Bolig i Maribo (Se Carøe: Den danske Lægestand).

især Herremændene og Forvalterne, der var ivrige i at lave Recepter, som de ofte med Strænghed maatte tvinge Bønderne til at bruge. Disse stillede sig tidt meget mistroiske over for «de Stores» gode Raad. Amtsforvalter Dahl (Frederiksborg Amt) beklager sig saaledes til v. Gram over, at en Bonde Morten Christensen i Strøllille «har i Dag paa et vist Sted her i Byen og i Compagni udtalt adskilligt til *Præjudice* for mig, skønt ikkun indirekte, i Henseende til den i Udesundby foretagne Kur, da han iblandt andet skal have udladt sig med disse Ord: ««Forvalter D. har tvunget en Mand til Udesundby, som har for-givet Hans Larsens Kvæg, at det alt er bortdød.»» Slige Talemaader graverer en Betjent, der holder Standens Vel-færd for sin egen, saa meget mere, efterdi den fra mig ud-skikkede kyndige Mand aldrig har været i Hans Larsens Gaard, men tværtimod (!) aareladt Møllerens Kvæg, som endnu, skønt 9. Dag, er i Live.» — Proprietær Bagger i Farum sendte Amtmanden en Recept, som han havde ku-reret sit Kvæg med, «som reverenter at skrive havde haft løs Liv, og næst Guds Forsyn har hjulpet». «Man tager Frøet af vilde Syrestilke, hvoraf jeg har leveret 2 à 3 Stilke til nærværende Mand. Samme Frø lægger man paa en Kakkellovn, at de kan tørres. Derefter støder man dem i en Morter og lader Skallen og Frøet blive tilsammen og giver hvert sygt Kvæghoved en Skefuld ind tørt og der-efter en Pægl sød Mælk, hvilket næst Guds Forsyn har hjulpet alt mit Kvæg til Datum og mange andres, som jeg har givet det samme Raad.»

Dette Middel ser jo temmelig uskyldigt ud og har maaske ogsaa kureret Kvæggets daarlige Maver; thi det er næppe Kvægpest, der har hjemsøgt denne Besætning. Gennem andre «gode Raad» taler Tidens Overtro sit tyde-lige Sprog, som f. Eks. naar følgende anbefales: «Tag Svam-pen af Lindetræerne eller det, som vokser ved Linde-træerne, læg disse udi Spanden eller det Kar, Kvæget

drikker af, saa dør ingen Ko eller andet Kvæg. Og naar et Kvæghoved bliver sygt, saa gør af saadan Svamp et Stykke til Pulver og giv det i Vand at drikke, det bringer det til Rette igen.» Eller: «En Potte Urin af en ung Mandsperson, meleret med 2de Skefulde af Honning, gives Kvæget ind, naar man mærker Sygdommen. Derefter maa det nok gives lidt Hø, men ej noget Vand den Dag. Nogle Timer efter, at Kvæget har faaet denne Drik ind, drives Svagheden løs, som er i Galden indvortes, saa at de faar ganske tyndt Liv og purgerer stærkt, indtil det unde er overstaaet.» Der tilføjes, at med dette Raad har Peder Hansen i Tikjøb reddet 14 Stkr. Kvæg og hos Præsten 3 Stkr. Det sidste fremhæves tilsyneladende som en særlig anbefaling, og man fik store Tanker om Peder Hansen.

M. Pedersen paa Gurrehus skrev om ham til v. Gram og anbefalede ham at lade denne Mand komme til sig «for i det mindste at høre ham ud og vide hans Betænkning. Og faar jeg Commission til at bestille ham hen, skal jeg dertil straks være færdig.»

Een var af den Mening, at Slimen, der flød af Mulen paa det syge Kvæg, virkede skadeligt, hvis Kvæget slugte den. Men Folk var jo den Gang aldrig raadville, og man fandt da ogsaa paa et Middel til at forhindre Kvægets Slikkenhed: «Det hænder sig ellers ved denne Svaghed, at der af Næseboerne flyder en Del, som paa Dansk kaldes Qverk og paa Tysk Rotz, hvilket maa forekommes, at Koen ikke igen samme skal nedsynke, og gør man desaaarsags af en Pile- eller anden Gren en Snare om Mulen, at samme kan holdes sammen.» Samme Steds fortælles der, at Præsten i Farum, Hr. Mag. Ole Bagger har et Middel, der har kureret Kvæget paa Frederiksdal.

Det vilde føre for vidt at gennemgaa alle de gode Raad og Recepter Derimod har det sin Interesse at drage en Sammenligning mellem Symptomerne fra 1745 og dem, den moderne Videnskab har iagttaget. Docent G. Westring

skriver herom i sin Afhandling om Kvægsygen¹: «Naar Sygdommen kommer til Udbrud, viser den sig først som en almindelig Forstyrrelse i Dyrets Befindende: Det bliver enten sløvt, saa det staar tilbage fra Krybben med hængende Hovede og er uopmærksomt, eller det viser en usædvanlig Livlighed og Uro. Blikket er mat eller har et vildt Udtryk, Temperaturen paa Legemets Overflade bliver vekslende, Horn og Fødder snart kolde, snart varme, af og til indfinder sig Kuldegysninger, som om Dyrene staar og fryser; men Varmeudviklingen i Legemet tiltager og er, efter Iagttagelserne under Sygdommens Hersken sidste Gang i England, det første og sikreste Tegn, paa hvilket man kan kende den begyndende Sygdom. Pulsen og Aandedrættet bliver hyppigere, Dyret gaar fra Foderet eller æder hen i Vejret, Drøvtygningen standser, Gødningen er haard og afsættes sjældnere, og Mælkeafsondringen aftager.» W. nævner yderligere: Tegn paa en Liden af Slimhinderne, rindende Øjne og Mund, Bugløb, skarpe Ekskrementer, der fremkalder Skoldning af Huden om Endetarmen o. s. v. «Alt som disse Lidelser udvikler sig, tager Feberen til, Dyret bliver mere og mere mat, afmagres stærkt og kan ikke holde sig paa Benene, men ligger sløvt hen, medens det tidligere ytrede Tegn paa hæftige Smærter, Angst og Uro ved Stønnen, Tænderskæren og Skæven hen til Baglivet. Det dør gerne roligt uden Krampetrækninger.»

4.

Specificationerne strømmede ind fremdeles.

Nu fylder de flere Pakker i vore Arkiver. De fortæller os, at der — foruden hvad der tidligere er opført fra 1745 — i Tiden fra 1. Maj 1746 til Februar 1747 er

¹ Tidsskrift for Landøkonomi 4. R. 1. B. Kbh. 1867.

bortdød paa Sjællands Proprietærgods 9373 Stkr. Hornkvæg. I 1745 var Tallet 50197. — Specificationerne indskrænker sig i de fleste Tilfælde til denne Fremstilling af de talende Tal, i hvert Fald de, der indsendtes til Kollegiet; men fra første Færd var det Sognefogderne, der havde talt sammen i Sognene, herfra sendtes de til Herredsfogderne, der lod dem gaa videre til Amtmændene, indtil de endelig efter den sidste Addition af Tallene havnede i Commerce-Kollegiet. Og disse lavere Embedsmænd fandt undertiden Lejlighed til at give deres Bedrøvelse Afløb paa det Stykke Papir, der egentlig kun var bestemt for de tørre Cifre.

Sognefogden i Udesundby skrev f. Eks. paa sin Indberetning d. 27. Nov. 1745: «Gunstige Øvrighed! Angaaende Kvægsygen i Udesundby, da har Mølleren i Gaar og i Dag mistet 2de Køer af de bedste, jeg ligeledes 2de Køer, saa jeg nu ej har en eneste igen. Unge Peder Pedersen mistede een Ko i Dag. Gud hjælpe os!»

Det er ret almindeligt, at Embedsmændene afslutter deres Indberetninger med en Bøn til Gud om at forskaane Egnen for den svære Plage; men en Gang imellem forekommer der ogsaa Udtryk for Glæden over Sygdommens Ophør. Saaledes skrev Byfogden i Slangstrup d. 30. November 1745 til v. Gram: «Efter disse Tidens Omstændigheder haver jeg for Deres Excellence underdanigst at anmelde, at den baade fjærn og nær grasserende fordærlige Kvægsyge har nu, Gud ske evig Tak og Ære for sin Naade! paa en 8 Dages Tid ej i nogen Maade ytret sig paa Indvaanernes Kvæg her i Byen, som Gud i Naade ville lade continuere og forbyde Sygdommen videre at gribe om sig, paa det der dog maatte blive noget tilovers til at forplante Landet med igen!» Men Gud forbød ikke Sygdommen at komme til Slangstrup: Den 8. Februar 1746 skrev den samme Byfoged paa sin Designation: «Der er nu kun 7 Høveder tilbage i Slangstrup.»

Ogsaa Præsten Hr. Jørgen Ebbesen i Blaustrød lader skimte igennem sin Glæde over en syg Ko, der «mærkelig har forbedret sig», saa Sygdommen endnu en Gang synes at være gaaet hans Sogn forbi: «For at bruge al mulig Forsigtighed tager jeg mig atter den underdanige Frihed at tilmælde Deres Excellence, at den Bondes Ko, som i Torsdags Morges ved sin hastige Svaghed tilbragte os her i Byen stor Angst, Skræk og Tvivl, befinder sig nu saa vel og stærk, at den slider Tyret løs, hvori den staar for sig selv afsondret, og løber og spiller rundt omkring paa Marken for at komme til det andet Kvæg, som den er vant til at gaa med.»

En anden Kirkens Tjener, Hr. Jacob Muus, Sognepræst i Stenløse, beretter i digteriske Vendinger om Sygdommens Ankomst til denne By: «Den bedrøvede (!) Landeplage, den farlige Vandringsmand, der saa længe har varet og saa langsom gaar omkring i vort Land og igennem saa mange Lande, har dog ikke endnu gaaet sig træt; men er nu efter Guds Villie ogsaa kommen til vor By, tog her ind til Niels Christensens, hvor Kvæget desværre altsammen er medtaget. Og er det mærkeligt nok, at i den samme Gaard, hvor en stor Ildebrand var for 23 Aar siden (!), der begyndte nu Kvægsygen allerførst hos os. Men som Ilden forhen ikke kom videre end der og har, Gud ske Lov! ikke heller siden gjort Skade i disse Sogne, saa give Gud i Naade, at Plagen nu ligeledes maatte endes der og ikke komme tiere, — som vi endnu, lovet være Herren! ikke heller fornemmer den endnu anden Steds uden som — mærkelig nok — hos bemældte Mands Broder i Stenlille. Ikke at de er Syndere frem for vi andre, eller vi bedre end de. Derfor lever vi imellem Frygt og Haab, beder og tror, at den forbarmende Gud, som hidtil har friet og frier endnu, han skal fremdeles frelse og spare dog noget af det overblevne. Steenløse d. 17. November 1745. Jacob Muus.» En Del af de tidligere nævnte Lægemedler

findes ligeledes paaskrevet indsendte Specificationer. En enkelt Gang har et saadant bedrøveligt Stykke Papir dog indeholdt en lille Efterskrift af en noget fornøjeligere Art: J. W. Alstrup paa Hirschholm skrev paa sin Specification til v. Gram d. 19. August 1745: «Ved samme Lejlighed tager jeg mig den underdanige Frihed at indberette (!), at min Kone i Dag er kommen ned i Barselseng med en ung Datter, som det første Barn i vores 7de Aars Ægteskab. Det kan (maaske) dog være nogen Trøst for min naadige Herre, som jeg véd at ønske sig i samme Begivenhed, som jeg nu er.» Amtmanden sendte sin Gratulation — paa den følgende Forordning angaaende Kvægpesten: «Gratulerer til hans liden Datter, hvormed Kjæresten er kommen udi Barselseng! Befinder Moder med Barnet sig frisk og vel, skal det være mig kært. For min Part gør jeg mig ikke nogen synderlig Betænkning over at nyde Del i saadan en Fornøjelse, mens Dagen ud lader alting ankomme paa Guds behagelige Villie.» Fra det triste Syn derude fra Stald og Mark virker det oplivende et Øjeblik at faa Lov til at kikke indenfor hos et lykkeligt Ægtepar.

5.

Mod Udgangen af 1747 havde Sygdommen for saa vidt udraset, som man i den følgende Tid kun hist og her hjemsøgte af «den farlige Vandringsmand». I Aaret 1748 synes i hvert Fald Sjælland at have været befriet for Kvægpesten. Derimod viste den sig atter paa adskillige Steder 1749. Der udstedtes da atter Ordre til Amtmændene (1. Marts 1749) om at «lade sig nøje og tilforladeligen informere, om der nogen Kvægsyge udi hannem allernaadigst anbetroede Amter endnu er eller paa ny haver ladet sig ytre, samt hos hvem. Og skulde det saaledes befindes, da samme her til Kollegium at indberette. Hvornæst det

maatte behage Deres Exellencer alvorligen at tilholde den eller de, hos hvem Kvægpesten findes, at de under hvad Prætext det ellers være kunde, ingenlunde henfører deres Kvæg enten til Markederne eller andre Steder, saafremt de ikke vil, at Kvæget skal vorde konfiskeret, og Ejermanen foruden med alvorlig Straf anses.»

Fra Amtsforvalteren paa Esrom Kloster kom der imidlertid d. 20. Marts Beretning om, at «endnu, Herrens Navn være lovet! har ingen Kvægsyge her paa Distriktet ytret sig paa ny, hvilket Gud i Naade bevare os fra!» Fra Frederiksborgs 1. Distrikt en lignende Indberetning d. 18. Marts.

Fra Frederiksborgs 2. Distrikt meldes, at «siden den almindelige Kvægsyge Anno 1746 ophørte, er ej fornømmen, ej heller nu fornemmes noget til den smitsomme Syge iblandt Hornkvæget.»

Ved Forordning af 1. Juli 1746 havde Regeringen allerede, for dog at yde de Skadelidte nogen Hjælp, indrømmet, at alt kontribuerende Hartkorn, hvor Sygdommen havde vist sig førend d. 1. Maj 1746, skulde være fri for to Kvartalers Skatter i dette Aar. Men dermed var det store Tab dog ikke paa langt nær afhjulpet. Fra Skatteforpagterne Landet over strømmede det ind med Andragender «om Moderation udi Forpagtningen Anno 1746, 1747 og 1748 formedelst Kvægsygen og deraf følgende Tab».

Helsingørs Forpagter har indgivet Memorialer d. 23. September 1746, 1. Aug. 1747, 23. Marts 1748 og 24. April 1748 «og derudi demonstreret, hvorledes Byen, formedelst Kvægsygen, i alle Tilfælde aftager, saa at ingen Tilførsel kan have som sædvanlig af Frederiksborg og Kronborg Amter, foruden at ej nu som tilforn er at faa Kvæg fra Skaane formedelst Forbudet ved Forordning af 1. Juli 1746, hvorfor Forpagteren ansøger om et proportioneret Afslag i Afgiften etc.»

Vordingborgs Forpagter søger Moderation «formedelst Kvægpesten og contesterer, han derover har tabt ved denne Forpagtning over 600 Rdlr., som han haaber at blive modereret.» Forpagteren fik til Svar «ej at kunne nyde noget Afslag, og at Amtsforvalter Teilmann var beordret hans Restance af 600 Rdlr. ved Execution at inddrive.» Lignende Ansøgninger med samme Resultat indkom fra Slagelse, Skjelskør, Næstved, Roskilde, Frederiksborg o. fl.

Kallundborg Amter og By var bortforpagtet til Lovise Barfod, sal. Niels Bechs Enke. Hun anfører sit Tab: «I Købstæderne og paa Landet ved alle Herregaardene boende Proprietærer, Forpagtere og Hollændere, samt Præster og Degne har formedelst Kvægsygen, der i disse Amter til 3. Maj 1747 har bortrevet 16419 Stkr. Kvæg, afskaffet deres Folk, hvoraf aarlig blev svaret af en Karl 15 Sk. og af en Pige 14 Sk.; men nu, disse Folk opholder sig hos Bønder, betales ikkun af en Karl 2 Sk. og af en Pige 2 Sk., og hun dog staar i disse tre Aar 990 Rdlr. højere end udi næst forrige 3 Aar er svaret, som hun formoder ialt efterladt.» Der indrømmes hende «indtil videre Dilation med det halve af det, som nu mere end udi forrige Forpagtningstid blev svaret af Folke- og Familie-Skatten.»

Holbek Amts Forpagter, Conradt Sparre, fik til Svar paa sin Ansøgning, at «nu for Haanden faldt ingen Moderation.»

Forpagteren af *Antvorskov* Amter forestiller, «hvorledes Kvæget er bortdød paa adskillige Herregaarde og hos mange andre Familier, hvorover Folkene er afskaffede, og Herskabet derimod har indrettet Stutterier for at fritage deres Folk, hvilket endnu mere forøgede hans Tab.» I de fleste Tilfælde havde Regeringen intet andet Svar til de betrængte Forpagtere end Afslag og Trusel om ved Execution at inddrive Restancerne.

Det ligger i Forholdenes Natur, at de store Tab,

Sygdommen foraarsagede, i særlig Grad ramte *Herremændene*: For det første *havde* de mere at tabe end Bønderne, og for det andet var de nødt til at give deres Fæstebønder nye Besætninger, hvis de ikke vilde udsætte sig for, at deres Gaarde kom til at ligge øde. Det var ogsaa dette, de gjorde gældende, naar de gennem deres venligsindede Talsmænd i den høje Embedsstand forlangte, at Regeringen skulde give dem større Garanti end hidtil for, at de kunde faa Bøndergaardene bortfæstede. De Foranstaltninger, der hidtil var truffet i den Retning, havde ikke virket efter Ønske. Og Herremændene talte ikke for døde Øren: Den 1. Juli 1746 udstedte Kongen en Forordning, der skulde yde dem al den Hjælp, de kunde ønske. I Anledning af Kvægpestens Ødelæggelser var der nedsat Stiftskommissioner, der havde til Opgave at overveje, hvilke Foranstaltninger, der kunde træffes til at raade Bod paa Nøden. Det var disse Kommissioners Forslag, der laa til Grund for Kommerce-Kollegiets Indstilling, der endelig affødte den nævnte Forordning, hvori der udtaltes, at Hs. Majst. «af høj kongelig Naade og særdeles landsfaderlig Omsorg for sine kære og tro Undersaatter var betænkt paa alle mulige Midler, som i disse, formedelst den almindelige Kvægsyge besværlige Tider kunde være vedkommende til Hjælp og Lettelse.» Det vigtigste Middel til en Virkning i nævnte Retning var, at det for Fremtiden ikke maatte være nogen Landsoldat tilladt at nedsætte sig andensteds end paa det Gods, hvorfra han var udskreven, og han skulde være pligtig at antage Gaard der.

«For den, der nu læser denne Bestemmelse», skriver Edvard Holm¹, «lyder Ordene i Forordningens Indledning om «Hjælpen for vedkommende» næsten som en frygtelig Spot. Var da ikke ogsaa Bønderne «vedkommende», og

¹ Danmark-Norges Historie under Kristian VI (1730—1746) S. 399 (Kjbh. 1894).

var ikke den Tvang, som her indførtes, et stort Skridt videre paa Trældommens Bane for dem?» Kristian VI's Regering havde bragt den ene Forordning efter den anden til dybere Nedtrykkelse og Nedværdigelse af Bøndernes Kaar. Nu var Bonden fra sit 9. Aar og hele Livet igennem bunden til det Gods, hvor han var født, og til den Godsejer, der herskede over det. Han var prisgivet Naadigherren, om denne end var aldrig saa haardhjertet og brutal. «Hans Vilkaar var ej meget bedre end de gamle Vornedes», siger Stampe med Henblik paa Forordningen af 1. Juli 1746. Kristian VI havde begyndt sin Regering med Lempelser af Undersaaternes Kaar; paa sit sidste Sygeleje, faa Uger før han døde, underskrev han den Forordning, der bragte det store Flertal af Befolkningen sin dybeste Fornedrelse. Dette «Værk af Proprietærnedighed og aristokratisk Aand», som Colbjørnsen benævnte det, havde saaledes fundet rigelig Næring i den Ulykke, der allerede i sig selv havde ramt Bønderne saa haardt. Det bliver da vanskeligt at finde blot de svageste Lyspunkter i Kvægpestens Historie. Naar Holberg dog søgte at trøste sine «nye købte Bønder» (!), var det ogsaa kun muligt ved Hjælp af den filosofiske Veltalenhed, han formaaede at lægge for Dagen, men som næppe har haft den tilsigtede Virkning. Han fremførte bl. a., at det dog var bedre at faa saadan en Sygdom blandt Hornkvæget end blandt Bæsterne. I hvert Fald vilde dette have været værre for Nordmændene, der ganske vist ikke havde været hjemsogt af Kvægpesten. Men her vilde en Sygdom blandt Hestene have hæmmet Gudstjenesten, «saa den vel ganske maatte ophøre, medmindre Præsten vilde rejse til Annekset paa en Ko eller Stud. At gaa til Fods, helst om Vinteren, var et Martyrium.» Det er vel muligt, at Holberg ved at oprulle det komiske Billede af Præsten, der rider til Annekset paa en Ko, for et Øjeblik har kunnet bringe sine Bønder til at glemme deres Elendighed, — hvis det da

nogensinde er kommet videre end til det lærde Selskabs Skrifter. Han trøstede endvidere Bønderne (eller Kjøbenhavnske Selskab) med, at, «denne Hændelse vilde forarsage en ny *Epoca* udi Skovhistorien», idet Træerne, nu da Kvæget var borte, kunde faa Lov at vokse i Fred. Men naar han tilføjer, at «een Stud udi en halv Time kan fortære det, som kunde blive til nogle Tusinde Læs», synes det, som Trøsten mere tager Sigte paa den fremtidige Befolkning end paa Holbergs egne Bønder. Han raader til at lægge mere Vægt paa Havedyrkning, at opelske Schäferier og samler til sidst sine Betragtninger i den fornuftige Bemærkning, at «Gud har givet os flere Midler til Livets Ophold, end vi gemenligen indbilder os.»

Kvægpesten efter 1762

I.

De ti Aar, i hvilke Stilstanden havde været, havde for Bønderne været som «en lang og kedsom Vinter», der ej havde bragt nogen Fremgang. De svundne Aars Fatigdom var bleven forøget, i hvert Fald paa Sjælland, af flere Misvækstaar i Forbindelse med Hestedød og Faaredød, efter at Kvægpesten var standset. Og nu brød denne løs igen. Der findes ikke for de følgende Aar saa nøjagtige Opgivelser over dens Ødelæggelser som under det første Indfald. I *Badens* Frederik d. V's Regeringsbog opgives Tallet paa det bortdøde Hornkvæg i Aarene 1762 og 1763 til 254,994 Stkr. Hvis dette Tal er rigtigt, hvilket maaske dog er tvivlsomt, har disse Aar været lige saa ødelæggende som 1745 og 1746¹. Hertil kom yderligere,

---

¹ Til Oplysning om Kvægpestens Ødelæggelser i disse Aar kan anføres, at der paa Antvorskov og Vordingborg Krongodser 1768—69 anvendtes 12000 Rdlr. til Indkøb af 1 à 2-aarige Kvier for at raade Bod paa Kvæg-

at der ikke, som under Kristian VI, blev givet Afslag i Skatter for at mildne Tabet.

Paa adskillige Punkter viser sig nu naturligvis en Gen-tagelse af Begivenhederne fra det første Indfald: Regerin-gens Afspærringsforsøg, Kirkebønnen og Medikamenterne gaar efter de gamle Rescripter og Recepter og gør samme Virkning som sidst. Men paa andre Omraader kommer der dog ogsaa noget Nyt frem, som det har sin Interesse at dvæle lidt ved: Det er Bøndernes Stilling til de For-søg, der har været gjort for at komme bort fra Fælles-skabet. Bang og Aaskovs Dagbog, som de førte paa deres Ekskursioner til Amager og andre Egne af Sjælland, og endelig Professor Oeders Inoculationsforsøg paa Agnø.

2.

Fællesskabets skadelige Virkninger var blandt de Ting, der under de livlige Forhandlinger om Landboforholdene, der var paabegyndt efter Regeringens Skrivelse af 16. Sep-tember 1747, i særlig Grad havde været fremme. I den nævnte kgl. Skrivelse havde Regeringen besluttet at lade de høje Øvrigheder omkring i Statens Lande, samt Magi-straten i København, udtale sig om, hvad der helst maatte gøres for at forbedre Tilstanden. I hvert Amt skulde Amt-manden tage et Par med Landboforholdene nøje kendte Mænd paa Raad til Afgivelse af sin Erklæring. Og i den følgende Tid strømmede det ind med Forslag og Betænk-ninger. Man faar Indtrykket af, at Embedsmændene paa den Tid mere har været besjælet af en ubændig Skrivelyst end af virkelig nye og gode Ideer. Deres Skrivelser er vidtløftige og fulde af de fade Aandrigheder, der hørte til

---

pestens Ødelæggelser i de to Distrikter (Se Arkiv og Museum III. S. 277). En «Baas» (2 Stkr. Kreaturer?) vurderedes umiddelbart før Kvægpesten til 10 Rdlr. (Se Hedegaard: Juridiske Anm. til Danske Lov. II. S. 217 f. f.).

Tidens Smag. Paa to Punkter var dog næsten alle enige: Bønderne skulde sættes under endnu større Tvang og mere uindskrænket Formynderskab af deres Godsejere, og Fællesskabet skulde ophøre. Det er tilgiveligt, at Regeringen lod de egoistiske Proprietærers Skrivelser gaa i Arkiverne uden at tage videre Hensyn til dem. Det eneste Spørgsmaal, Regeringen for Alvor tog sig af, var Fællesskabets Ophævelse. Den 26. November 1757 blev der nedsat en Kommission, der havde til Formaal at overveje, hvilke Vanskeligheder, der mest hindrede Landvæsenets Opkomst, og at udfinde de Midler, hvorved disse Vanskeligheder kunde fjærges. Fra først af var der forelagt Kommissionen 12 Punkter til Behandling; men kun fire af disse blev gjorte til Genstand for dens Drøftelse, og de omhandlede alle *Fællesskabet*. I «Økonomisk Magazins» første Artikel samme Aar blev der rettet et kraftigt Angreb paa Fællesskabet, og Spørgsmaalet om Fællesskabets Ophævelse blev Stof for en af de Prisopgaver, der opstilledes i Magasinet, ligesom ogsaa Videnskabernes Selskab udsatte en Prisopgave herom. Den 29. December 1758 udstedtes en Forordning for Sjælland og Møen med Amager, hvori der toges Sigte paa at afskaffe «det imellem Lodsejerne til Forhindring udi Stedernes bedre Indretning og Brug værende skadelige Fællesskab.» Regeringen søgte dog ikke at fremme Sagen ved at paabyde visse Regler, men nøjedes med at lade det hele bero paa Folks gode Villie.

Da Kvægpesten nu paa ny ytrede sig, blev der en gunstig Anledning for dem, der vilde Fællesskabet til Livs, til, for saavidt de havde Magt dertil, at fremme deres Planer, idet den uheldige Indretning aldrig viste sine skadelige Virkninger tydeligere end under en saadan smitsom Syge blandt Hornkvæget. Men samtidig aabenbarer sig Bøndernes Uvillie mod de «moderne» Krav.

Af en Skrivelse fra Byfogden i Slangstrup, F. C. Nørager (dat. 14. Nov. 1767) faar man et livligt Billede af

hele dette Forhold: Embedsmandens gode Villie til at hindre Fællesskabets uheldige Virkninger (fremstillet for Commerce-Kollegiet med mange overflødige Ord) og Bøndernes ligefremme Uvillie:

«I Begyndelsen af denne Kvægsyge lod jeg kalde til mig næstgrænsende Bondefogder og tiltalte dem saaledes: «I Mænd og Formænd for Byerne! Betragter den Fare, hvori I alle stikker, idet at Slingerup, som nu med Kvægsygen er befængt, efter sin nuværende Situation, med Folkets Sindelag, er i Stand til at formere og iværkstille et vidtløftigt Fællesskab, der kan strække sig til 9 Byer foruden den. Ser derfor til at forenes om at gribe til de første og tjenligste Midler, nemlig *at afskære og forebygge Fællesskabet!*» Denne Proposition bifaldt Fogderne, og der blev bestemt en Dag, paa hvilken Bønder og Borgere skulde møde paa Aastæden for at angribe Gerningen. Men Skæbnen, som var klogere (!) end jeg, vidste at indrette det saa, at jeg ved andet Embedstilstælde paa den fastsatte Dag blev forhindret i at møde efter Aftalen og derfor maatte beskikke en anden paa mine Vegne. Den samme kom der efter hjem igen og bibragte mig den Kundskab, at Bønder og Borgere var rigtignok alle mødte efter Aftalen; men de blev alle paa Aastæden enige om *at lade Gud raade* og havde derhos et Symbolum: Den, Gud vil bevare, er uden Fare. — Jeg kan ikke nægte, at denne Efterretning om saadan en hastig Forening imellem et Folk, som jeg med god Grund kunde tro om aldrig før at have været enige, jo temmelig skurret i mine Øren, og fandt jeg der ved Føje nok til at tænke, at den selv samme Aand, som havde Opvartning ved Kong Achabs Hof, som nøjere er at se af 1. Kong. Bog 22. Cap. 22. Vers, ogsaa har været der. Thi efterdi Gud denne Gang med saa manges Bifald og Tilladelse fik Lov at raade, som ellers ingen med Visshed kan sige før hos disse at være sket, saa var det let at begribe, at den oprettede Vedtægt, hvori de som noget

nyt og usædvanligt blev forenet om, at Gud denne Gang maatte raade, sigtede til Ladhed og Dovenskab.» Nørager skildrer dernæst Tilstanden under de Forhold, som det ikke lykkedes ham at ændre: «Ledene er befalede at holdes lukkede i Kvægsygetilfælde. Desuagtet bliver de saaledes aabnede i September og Oktober, at alle Kreaturer frit og uhindret kan, om de behager, passere fra Helsingør til Korsør. Adkomst, Aarsag eller Hensigt dermed er ikke ved hele Fornuftens Brug at udfinde, og ingen vides at være fremkommen og anbragt andén Raison derfor end Skik, Brug og Tilvænnelse. Den samme Raison vidste og Bileams Aseninde, hvorfor hun og altid, naar hun var sadlet, bar sin Herre til det anviste Maal, undtagen den ene Gang, da der indløb usædvanlige Omstændigheder.» Byfogden synes stadig at finde Behag i et vittigt Afløb for den Bibelkundskab, han som god Embedsmand møjssommelig har tilegnet sig under Kristian VI og Pietismen, — og han gaar saa videre i sine Betragtninger over Fællesskabet: «Det er unægtelig, at saadan Aabning foranlediger det syge og friske Kvæg at sammenblandes, antændes og besmittes, og mange Bæster og Kvæg er ved den Lejlighed bleven borte, saa Ejeren kan faa 7 Dages Rejse for at opsøge dem igen . . . Og da et Led ikke er tungere eller besværligere at lukke i September end i Juli Maaned, saa bliver det udisputerlig, at ingen anden Aarsag til slig skadelig og uforvunden Aabning og vidtløftig Fællesskabs Vedligeholdelse er at udfinde end Skik, Brug, Tilvænnen og Maleur, — den selvsamme Aarsag hos Studen, hvorfor den drager i Plov, undtagen den har ingen synderlig Formue til at lave Maleur . . . Det gamle Fællesskab ophævedes ved allernaadigste Forordning. Dog er det endnu ikke nær bragt til sin Fuldkommenhed, som bekvemt og let kunde ske; thi det finder saa megen Modstand af falske Hensigter, som mest bestyrkes ved onde Dyr og lade Bukke. Slingerup har et Overdrev, adskilt fra Fællesskab,

men lægger sig selv godvillig i Fællesskab, et Aar med Jordhøje, Kvinderup og Gjøløse; dermed er det end ikke nok; men da Kvægsygen for 4—5 Aar siden sidst antastede Slangerups Indvaanere, aabnede de Porte eller Lede for begge Græsmarker og gav Kvæget fri Passage igennem Byen. Det samme gjorde Jordhøje Bønder igennem deres By, saa at disse fire Aabninger gav Anledning til, at ti Byer i Fællesskab fik ufornöden, ugrundet og urimelig Samkvem, hvorfor de og i Forening mistede deres Kvæg og dermed bekom deres velfortjente Løn, i hvilken Anledning de ugudeliges Anfører i Slangerup ikke lidet contribuerede, som til sin Tid og Sted efter Fortjeneste er bleven betitlet med: den *Satans Apostel*, og til andre Tider: den *Satans Engel* etc. etc. Græse By, næstgrænsende Nabo, men adskilt fra denne Communication, mistede derimod aldrig en Kløv.»

Bønderne havde ikke heller paa andre Omraader lært Lydighed mod Rescripterne i det forløbne Tiaar. Det var befalet, at alle Hunde skulde holdes bundne, saa længe Kvægsygen varede, ligesom der ogsaa gentagende Gange var udstedt Paabud om at nedgrave det døde Kvæg forsvarligt. Nørager fortæller videre om den Respekt, Bønderne viste disse Regeringsforanstaltninger. En Mand havde en Nat mistet en Ko og taget Huden af den og tillukket sine Stalddøre — i den Hensigt næste Morgen at nedgrave Koen i sin Have. «Da tildrog det sig,» skriver Nørager, «at en Mand i Byen ved Navn Niels Gad, der tilforn under Haanden har ageret som Prokurator, men nu for sine bekendte Meriter afsat, havde en stor Slagterhund, der brød ind om Natten igennem Væggen (!) og borttog $\frac{1}{4}$ af den døde Ko og bar samme hen i sit Logement, som han efter eget Behag havde udvalgt sig i sin Herres Foderlo, hvor han midt i Furagen, som brugtes til Kørne, havde indrettet sit Spisekammer, og som NB kom allerbedst overens med hans Principals Økonomi, efterdi han stod som

Voluntør i Tjeneste hos sin Herre og paa egen Sold maatte gøre Opvarntning; blev det da endmere undskyldt, at han vaagede, naar andre sov. Samme Nat, da dette passerede, tabte Hunden et Stykke af Kødets, efter Anseelse og bedste Skøn paa 8 Pund, i Peder Nielsens Hauge, og jeg blev hentet derhen for at besê samme; men forinden det af Peder Nielsen kunde blive nedgravet, kom den store Hund, snap Kødets og henbragte det til sit øvrige Forraad. Kort derpaa blev begge Niels Gads Køer syge og døde. Men i Steden for at efterleve den bekendtgjorte Forordning at lade dem nedgrave, lagde han dem for sine Hunde; og da det nogle Dage derefter blev mig indberettet, at Køerne laa for Hundene, blev han budskikket, at de absolut skulde nedgraves. Paa samme Tid, da jeg pr. Tilfælde kom ind til Bøye Møller, som boede lige over og sønden for Niels Gad og havde 22 Stykker Fæes-Høveder paa Stald, sagde jeg til Bøye: «Niels Gad har ikke villet nedgrave sine døde Køer efter Befalingen, men lagt dem for Hundene, og da nu Nordenvind blæser, er intet vissere at vente, end at denne giftige Pestilense blæser lige ind i Eders Stald og anstikker Eders Kvæg», hvortil Bøye svarede: «Det kan nok være muligt. — — Gid Djævelen gale i hans Liv, den Kjeltring! Han lystred end aldrig nogen Øvrigheds Ordre, ej heller han gør, saa længe han lever.» To Dage efter blev Bøyes Kvæg af Sygdommen angrebet, hvorpaa han straks slap dem alle paa Græs; thi det var mod Udgang af April.»

Der var udstedt Ordre om, at der skulde opsættes *Sygeflag* i de Byer, hvor Sygdommen grasserede, en Bestemmelse, der i høj Grad ærgrede Bønderne; thi de vilde jo gerne sælge saa meget Kvæg som muligt, naar de mærkede, at Faren var over Hovedet. Og «som de fleste har Hestepangerreligionen», der efter Byfogdens Definition lød paa det ene Dogme: «Lys Dag og klare Øjne, hver gør sit bedste», saa havde de «hastig udsørget over, hvad Svie

for Næsten, der kunde hænge af deres formentlige Profit. Og det er just en af de Hovedaarsager, der saa længe vedligeholder Kvægsygen i Landet.» Den Slingerup Byfoged tog tilsyneladende ret uanfægtet mod de Genvordigheder, det forhadte Sygeflag voldte ham. Han fortæller i hvert Fald om dem i sin sædvanlige gemytlige Tone:

«Imidlertid knurrede Borgerskabet og Bønderne imod mig og sagde, Flagene blev opsat af ond Hensigt for at forebygge, de intet skulde faa solgt, og lige saa fast jeg lod sætte Sygeflag, blev de afbrudt om Natten. Endelig blev det sidste Flag en Nat med Stangen afbrudt og opstillet for min Forstuedør i Façon af en Vippegallie, og som det om Morgenen derpaa var Markedsdag, forsamlede sig en stor Del Mennesker for Døren for at bese dette *Spectakel*, og da Pigen oplod Døren, faldt Narreriet ind i Forstuen, hvorved Skielmerne troede, at de havde forskaffet sig en ekstra ordinær Revange imod Byfogden for sin blinde Nidkærhed.» Nørager gør her nærmest Indtrykket af at være en gemytlig og godmodig Mand, der saamænd ikke fortænkte Bønderne i, at de tog den Fornøjelse, de kunde forskaffe sig i de bedrøvelige Tider. Derimod var han mere vred paa en *Præst*, der viste sig ikke at være klogere end «de gemene Bønder». Efter at have omtalt Regeringens allernaadigste Forordninger, gaaende ud paa, at ingen af Borgerskabet maatte understaa sig at hente Hø eller Halm fra de Byer, hvor Kvægsygen var eller nylig havde været, og til den Ende tilpligtede enhver at medbringe Seddel fra Fogden eller Præsten til Bevis paa, hvor Furagen var købt, beretter han videre, «at det vel lykkedes med 3 à 4 Læs, at jeg fik Bondefogdens Attester, indtil det hænder, at en Borger kører til en vis Præst her i Nærheden og henter et Læs Halm. Men da Attest ved hans Hjemkomst blev rekvireret, svarede han, at Præsten, der havde sagt, at saadan Forordning ikke var udgivet, og man havde længe nok været bange for Byfogdens selv-

gjorte Forordninger i Slangerup, hvilket Svar Borgermanden ikke glemte at udskrive iblandt sine Kammerater i Øl- og Brændevinsselskaberne. Og Byfogdens saakaldte selv-gjorte Forordninger med den allerstørste Foragt fik en hastig Ende.» Han retter derefter flere haarde Ord mod Præsten, som han dog stadig ikke navngiver, og fortæller saa videre i sin halvvejs undskyldende Tone om Bøndernes Brøde: «Som nu enhver fløj og flagrede efter egen Indskyldelse i hver Krog og hentede Halm, kom en Borger ved Navn Hans Andersen med et Læs Halm, som han havde faaet hos Svend Larsen i Hjørlunde, hvis Kvæg nylig var død. Han gav sin eneste Ko deraf, men tredie Dagen derefter holdt Koen op at æde, og syvende Dagen derefter var hun død og havde ædet den haarde Død i sig af dette Halm. Da disse fattige Folk nu forsvarlig havde begravet deres døde Ko — i Saltebøtten, blev en Stilstand i Byen i 5 Uger . . . Da kom en Mand ved Navn Mads Pedersen, som boede i den ene Ende af Byen, langt fra det første Sted, og anmeldte, at hans Køer var syge, hvorfor straks blev opsat Sygeflag og anstillet en nøjagtig Examen for at op- lede Sygdommens eller rettere Angrebets Aarsag; men fandtes ingen, undtagen at Mads Pedersen havde obser- veret, at ved hans Nabos Dør, som var en Brændevins- mand, holdt ofte af Hjørlundes Vogne, hvis Kvæg var dødt, og naar Køerne gik til Vands, tog de sig gærne en Mund- fuld af Vognen og var altid begjærlig efter at smage saa- dan fremmed Mad, og da lige samme Aarsag blev obser- veret ved Krat Mølle, saa blev den Mening bestyrket og erkendt for den rette.»

Nørager faar i sin lange Skrivelse givet Oplysninger om saa mange Enkeltheder — og under en saa fornøjelig Form, at han næppe havde haft nødvendig at gøre Kollegiet en Undskyldning for sine «mange Relationer, der maaske gør Historien ved Vidtløftigheder utaaelig.»

En Modsætning til den gemytlige Slangerup Byfoged

er Amtmanden over Antvorskov Amter, *Løvenørn*. Da Kvægsygen d. 26. Dec. 1765 ytrede sig i Øster Stillinge, lod han Byen afspærre, og hans Ordre i denne Anledning lader Bønderne forstaa, at han mener det alvorligt. Han gør Commerce-Kollegiet bekendt med sine Foranstaltninger og meddeler, at han har givet følgende Ordre til Sognefogderne Christen Hansen i Heininge og Hans Pedersen i Bildsø: «Da Kvægsygen har ytret sig i Øster Stillinge By, saa beordres I herved, at tilsige 2de Mænd af Heininge, 2de Mænd af Store Valby [i alt 12 Mand fra 6 forskellige Byer —, daglig efter Omgang i Byerne], hvilke 12 Mand skal være ridende og nøje paasè, at ingen af Øster Stillinge Bys Indvaanere uden min specielle Tilladelse maa komme til nogen af de omkringliggende Byer, meget mindre maa mindste Kvæghoved komme fra Øster Stillinge By. Men skulde nogen fra Byen komme drivende med Kvæg, skal de vagthavende Mænd befale dem straks at rejse dermed tilbage igen; og dersom de ikke vil drive tilbage med Kvæget, gives de Vagthavende herved Tilladelse og Ordre straks paa Stedet at slaa Kvæget ihjel og tilholde Driverne at grave det ned. Og for des bedre at efterkomme denne Ordre skal de bestandig ride omkring paa Vejene, som gaar fra Øster Stillinge By, saa vel som forbyde alle Rejsende at drage igennem Byen, men de skal rejse udenom. Hver Formiddag skal I give mig Efterretning, hvorledes det staar til i Byen. Endelig skal I formane de Vagthavende at holde sig stricte denne Ordre efterrettelig, saafremt de ikke vil vente at blive straffet med Fængsel paa Vand og Brød eller anden Straf.»

I samme Tone falder hans Ordre til Bymændene i Øster Stillinge: «I Anledning af vedkommende høje Befaling beordres Bymændene herved, at de under Fængsels og anden haard Straf efterlever følgende: 1. At de ikke maa have nogen Samkvem med Rytterbonden, hvor Kvægsygen er begyndt, meget mindre tillade de hans 2de til-

oversblevne Kvæghøveder at komme ud paa Gaden, ikke heller maa Bondens Kone eller Folk komme til andre Bymænd. — 2. Maa ingen af Bymændene rejse eller komme ud af Byen, enten til Kirke eller andensteds, førend nærmere Ordre gives. Til hvilken Ende der holdes Vagt paa Vejene rundt omkring Byen, som skal forhindre dem i at rejse nogensteds. — 3. Maa ingen understaa sig fra Byen at føre noget Kvæg, siden de vagthavende har Ordre straks at slaa det ihjel paa Stedet og tvinge Driverne til at begrave det forsvarligt. — 4. Skulde Kvægsygen begynde hos nogen anden Mand i Byen, skal Bymændene straks befale Manden og sine Folk at slaa alt hans havende Kvæg ihjel og med Hud og Haar nedgrave det med 2—3 Alens Jord ovenpaa. Gør han det ikke, skal Bymændene udnævne 2de Folk til at gøre det, ligesom det forstaaer sig selv, at de ikke maa tillade de Folk, som har haft med sygt Kvæg at bestille, at komme i de Gaarde, hvor Kvæget endnu er friskt. Udbreder Kvægsygen sig ikke videre, skal den Mand, hvis Kvæg er slagen ihjel, faa skadesløs Betaling af Hs. Majests. Kasse for det ihjelslagne Kvæg. — 5. Fra Byen skal hver Morgen skikkes Bud til de vagthavende Mænd for at mælde, om Kvægsygen udbreder sig, eller hvad der er død den ene Dag til den anden; eller om de have fra Byen noget at mælde eller andrage for mig i en eller anden Tilfælde, skal det ligesaa mældes de Vagthavende, som har Ordre at mælde mig det paa Slottet. — 6. Paa det at Bymændene desbedre skal erindre sig denne min Ordre til behørig og nøje Efterlevelse, skal Oldermændene hver Morgen tidlig til Gadestævne oplæse dette for Bymændene. — 7. Skal Bymændene paa Vejene uden for Byen sætte en Stang op med Tegn paa, at Rejsende kan se, at Kvægsygen er i Byen. — — Efterkommer saaledes disse Anstalter! Betænk, at det gøres for Eders Naboers Bedste! Og vogter Eder for Fængsel paa Vand og Brød og Fæstningsarbejde eller anden haard Straf, som

vist uden Skaansel vil paafølge, saafremt I viser Eder efterladne, modvillige eller ulydige!»

I sin Skrivelse til Kollegiet udtaler Amtmanden det Haab, at disse strænge Befalinger i Forbindelse med den Snedighed, han har udvist ved at udkommandere Vagten fra *Nabobyerne*, skal forhindre Kvægsygens videre Udbredelse, «da Frygten driver Nabobyerne, hvorfra Vagten er, at være paapassende.» Skulde Kvægsygen trods alt dog brede sig, nærede han Frygt for Modstand mod at faa alt Kvæget nedslaaet, hvorfor han «ydmygst indstiller, ifald Modstand findes, og vedkommende med Magt skal tvinges, om Deres Excellencer da ikke eragter fornødent igennem General-Krigsdirektoriet af føje Anstalt til Hr. Baron og Oberste *von Wittersheim* i Slagelse at skaffe Militær-Assistance i fornødne Tilfælde.»

Her er da endelig en Embedsmand, der har Villie og ikke tager i Betænkning at bringe de Midler til Anvendelse, der kræves for at sætte den igennem.

3.

Paa Etatsraad Buchwalds Forestilling til Commerce-Kollegiet blev der 1763 udvalgt tvende Studiosi medicinæ til at undersøge Kvægpesten paa Københavns Amt og muligvis finde Midler til at bekæmpe den. Valget faldt paa Jens Bang¹ og Urban Bruun Aaskow², der under Buchwalds Opsyn i tre Uger anstillede Iagttagelser først paa

¹ Jens Bang er født 1737. Han var ikke blot en anset Læge, men tillige en fremragende Arkitekt. Han døde som Borgmester i København 1808. — (Se Biogr. Lex. I. S. 482 ff. og Hist. Meddelelser om Kbh. I. S. 66—67).

² Det var Aaskow, der redigerede Dagbogen. Han var dengang ganske ung, kun 21 Aar gammel; men han har allerede paa dette Tidspunkt lagt en Duelighed for Dagen, der senere skulde gøre ham til Medlem af Landhusholdningsselskabet, Livmedicus hos Dronning Juliane Marie og endelig 1782 til Etatsraad. Han døde 1806 (Se Biogr. Lex. I. S. 30).

Amager, siden paa Holtegaard. «I den Tid, vi dertil var betroet, fortæller Aaskow, «anstillede vi Forsøg paa henved 90 Høveder, hvoraf ikkuns 5 kom sig af Sygdommen, men de andre døde.» Bang og Aaskow førte en meget nøjagtig *Dagbog* i den Tid, Undersøgelserne stod paa. Størsteparten af disse Optegnelser, der efter Forsøgenes Afslutning indsendtes til Commerce-Kollegiet, — omhandler de anvendte Kure, samt Beretninger om de Iagttagelser, der blev gjort ved Obduktionen af det døde Kvæg. Men deriblandt forekommer adskillige andre Ting, der ikke er uden Interesse til Bedømmelse af den Tankegang, der var raadende hos Bønderne.

Det første Afsnit af Dagbogen beretter om de unge Studenters Genvordigheder paa *Amager*: «. . . Fredagen d. 4. Marts 1763 var vi paa Amtsstuen paa Christianshavn, hvor vi modtog de 6 Rdlr., som for det første var os forundte til *Medikamenter* at gøre Forsøg med, og tillige fornåm vi, at *Udrideren* allerede var beordret at gøre merbemældte Amtmandens Ordre bekendt i alle Byer paa *Amager*. Ligeledes berettede Amtmandens Fuldmægtige os, at i Maglebylille skulde der endnu være mest Kvæg tilbage, og Sygdommen dog grasserede der, hvorfore vi forlangte en Vogn samme Dag til bemældte By. Men siden forbemældte Amtsforvalters Fuldmægtig mente, at det ikke lod sig vel gøre at skaffe Vognen i god Betids, og desuden havde *Udrideren* ventelig endnu ikke bekendtgjort forbemældte Ordre overalt, saa opsatte vi vor Rejse til Løverdags Middag, som var den 5. Marts. Endnu samme Dag bestilte og indkøbte vi efter velbaarne Hr. Etatsraad Buchwalds Ordre følgende *Medicamenter* [følger latinsk Opskrift paa 10 forskellige Lægemidler]. Samme Dag forsynede vi os med de fornødne Instrumenter, Bøger o. s. v. — Den 5. ds. om Eftermiddagen Kl. 2 mødte den bestilte Vogn, da vi straks kørte fra Kjøbenhavn til Maglebylille, hvor vi indkvarterede os hos Bondefogden; men formedelst den

slette Vej ankom vi ikke der førend Kl. 5. Da Fogden endnu ikke selv var kommen hjem, og Bønderne var hverken hjemme, eller nogen vidste af vores Komme, og det desuden begyndte at blive mørkt, saa kunde vi ikke foretage os noget den Dag. Imidlertid kom bemældte Foged hjem, da vi lod ham læse vores Copie af Kammerherre og Amtmand, Baron Juel Winds Ordre, da han straks lod os blive hos sig og begegnede os vel. Lørdagen den 6. ds. om Morgenen tidlig forhørte bemældte Foged selv hos alle Bønderne, om Kvægpesten havde begyndt hos nogen af dem, da alle svarede: *Nej*; men tillige vægrede sig for at lade os bese det friske Kvæg i Frygt for, at vi skulde smitte det.» —

Deres eneste Bedrift i denne By blev da et Forsøg paa at helbrede Møllerens Ko.

«Men siden vi for den ene Kos Skyld ikke burde opholde os der i Byen, saa forlangte vi en Vogn af Fogden til *Taarnby*, hvor han berettede os, at Sygdommen endnu grasserede. Der ankom vi samme Dag om Eftermiddagen og tog ind hos Fogden. Samme berettede os, at han den 4. ds. om Eftermiddagen, efter at han havde faaet Amtmandens Ordre ved Udrideren at vide, havde sammenkaldt alle Gaardmændene i Byen, da de efter Tilspørgsel svarede, at det Kvæg, som var borte, blev borte, og det, som endnu var tilovers, var ganske friskt, saa de ikke havde os nødvendig, og vidste Fogden ikke, om der var Sygdom iblandt de andre Byers Kvæg, men nok, at det meste var uddød. Derfor gik vi efter Kirketjeneste hen til Degnen, *Hr. Halling* for at fornemme, om han ingen bedre Underretning kunde give os; men han gav os den samme som Fogden, nemlig, at der i *Tømmerup*, *Uldrup* [?] og de øvrige Steder ingen Sygdom grasserede for nærværende Tid, men at det meste Kvæg var uddød. Berettede os derhos, at *Amagerne i Hollænder-Byen* havde købt en Del friskt Kvæg, som igen begyndte at blive sygt og at dø.

I Følge denne Efterretning forføjede vi os tilbage til Fogdens og lod ham forskaffe os en Vogn til Hollænder-Byen, som vi og fik Kl. 3, da vi straks rejste til bemældte Sted, hvor vi ikke ankom førend Kl. 5. Da vi forføjede os til Fogden, som slet intet vidste af vores Forehavende at sige, og da vi foreviste ham Kopien af Amtmandens Ordre, svarede han, at det var unyttigt, og at vi skulde være kommen for et Par Maaneders Tid siden, nu var der intet tilovers, og han troede ikke, der var noget af det nye indkøbte Kvæg tilbage heller. Ikke desto mindre vilde han efter vores Forlangende foranstalte os Natteleje, var og hos et Par Mænd der i Byen, der sagde, at de hverken vilde eller kunde herberge os. Endelig kom vi hos Peder Clausen, Kromanden, hvor de ikke havde mere end deres Gjæstestue med Varme; maatte vi altsaa forblive paa et os anvist koldt Kammer, saa det var os umuligt at optegne noget i vores *Diarie* eller bestille noget for Kulde.»

Den følgende Dag fik de Lov at behandle en Del sygt Kvæg hos forskellige Mænd i Byen; men Aaskov fortæller, at «vi havde den slette Skæbne, at vi ikke ved eet Hoved fik Tilladelse til at bruge nogen ordentlig Cur eller nøje Optegnelse.» De fik da en Vogn hos Fogden og kørte tilbage til København «for dels at bekomme nærmere Instruks og Ordre og tillige om muligt at faa foranstaltet et bedre Logi.» Amtsforvalterens Fuldmægtig lovede at være dem behjælpelig, hvorefter de aflagde et Besøg hos den gamle Buchwald, der laa til Sengs — paa sit sidste Sygeleje. Han gav dog sine unge Disciple nogle gode Raad, og saa kom Vognen og hentede dem. Imidlertid var Kvæget rundt omkring død. De anvendte Kure havde intet udrettet, og Amagernes Uvillie mod Bang og Aaskow voksede. Man vilde end ikke tillade dem at obducere det døde Kvæg. Intet Under, at de derfor længtes tilbage til København; men paa Grund af et indfaldende haardt Vejr

kunde de ikke slippe bort før Mandagen den 11. Marts. De fortæller dernæst om de følgende tre Dages Ophold i København, hvor Amtmanden Juel Wind fritog dem for yderligere Virksomhed paa Amager og sendte dem til Holtegaard, «hvor vi kunde faa udrettet mere end hos Amagerne.»

Den 15. Marts kom de da til Holte, hvor de logerede paa Kroen, og de følgende Uger virkede de med utrættelig Iver paa Grev Rewentlows Gaard, og de kunde atter — med mere Fornøjelse end paa den kolde Krostue paa Amager — fortsætte Optegnelserne i Dagbogen:

«. . . Vi mældte os straks an paa Grevens Gaard hos Hr. Etatsraad Elersen, som saa vel som Fru Etatsraadinde Elersen lovede og tillod os at bruge hvad *Medicamenter*, vi fandt for godt, og tillige vilde være os behjælpelig saa vel med *Medicamenternes* Indgivelse som med det døde Kvægs Aabning. Vi blev da straks viste i Stalden, og endnu samme Aften besaa vi tre, som var allerede stærkt angrebet. Til Præservation havde de her paa Gaarden brugt Silde- eller Saltlage og nogle Draaber, hvis Komposition de ikke vidste.»

Etatsraad Elersen rejste imidlertid bort, og Fruen tiligemed de to Medici arbejdede en Tid sammen i god Forstaaelse, men da Kvæget desuagtet døde i samme Udstrækning som tidligere, tabte Etatsraadinden Troen til Studenterne og deres Medicamenter, og de beklager sig i Dagbogen over, «at naar vi brugte et Lægemedel den ene Dag, saa brugte Ejerne et andet den næste Dag: Da vi maatte holde op med vores.» Folk var endnu ikke kommen bort fra deres fantastiske Meninger om Aarsagerne til Sygdommen. Aaskov fortæller, «at nogle foregiver, at Kvægsygens Aarsager skulde ligge i nogle visse Planeters Samling i et vist Himmeltegn, at den skal være Følge af en Komet, Nordlys eller andet Luftsyn . . . Disse Godtfolk har med deres højtravende og forfærdelige Ord mere ved en Skræk til-

fredsstillet andre end selv nøje undersøgt, hvad dette Væsen egentlig var, og hvori det bestod.»

Andre mente, at «Luften var opfyldt med en Del rottekrudtagtige (*arsenicalske*) Uddunstninger», ja, nogle havde endog i Luften mærket Hvidløgslugten, som altid kendelig mærkes ved Rottekrudtets Smæltning. Og atter spøjte de smaa Insekter. «Nogle har været saa skarptseende», fortæller Aaskow, «at de med blotte Øje foregiver at have iagttaget samme smaa Dyr, hvilke andre har set ved Hjælp af Forstørrelsesglas: ja, nogle paastaar at have slaget en fin Støv af Græsset, hvilken, naar den blev gniet paa Haanden, har foraarsaget en hæftig Stikken og temmelig Smærte paa samme.» Saa længe Folk endnu stod saa fuldstændig uforstaaende over for Sygdommens egentlige Natur, havde de ogsaa utallige Midler til dens Bekæmpelse. Etatsraadinden greb nu til disse, idet hun anstillede Forsøg med Hvidløg, Eddike o. s. v., mens kun et Par Stykker af det syge Kvæg blev overladt til Bang og Aaskows Observationer. Men hun havde ikke selv bedre Held end Studenterne, og om Aftenen den 17. Marts samledes hun saa med dem «for at overlægge, hvad der skulde og maatte gøres og bruges med det syge Kvæg.» Resultatet af disse Overvejelser tyder paa, at Etatsraadinden har besejret Videnskaben; thi Buchwalds Medicamenter blev kasserede og de gamle Kvaksalvermidler sat i Stedet. Om Udfaldet af Konferencen beretter Dagbogen, at «der blev da aftalt, at der skulde blive sat *Setacea* hos to, to skulde brændes paa Halsen, to skulde aarelades, og to skulde Hornene afsættes. Og desuden bad hun os, at vi ikke vilde probere med for mange *Medicamenter*.» Etatsraadindens Raad, der gik ud paa at afskære Hornene, blev efterhaanden taget til Følge i vid Udstrækning. Kvæget gik med blødende Saar i Panden, som man forgæves søgte at helbrede med Fedt, Smørelse og lunken Vin.

Og Bang og Aaskow blev stedse mere og mere ihær-

dige. De var nu paa Færde i Staldene baade Dag og Nat, og til sidst blev Etatsraadinden træt. Hun bad dem «have Taalmodighed med hende, til hendes Mand kom hjem.»

Og da han endelig kom, havde han paa sin Rejse erhvervet sig en Del nye Recepter, som han straks bragte i Anvendelse: Kvæget skulde kun indgives lunkent Vand; men derimod skulde der lægges Vægt paa Aareladninger, Udboring af Hornene, «Rumpesnit» o. s. v. Den franske Ambassadør havde yderligere givet ham Anvisning paa et Middel, der brugtes i Frankrig: Man skulde binde Ørerne op, frem til Ansigtet og skære nogle Snit i Ørelæbben. Hvis disse da blødte, var det Tegn til, at Subjectet skulde leve. Man skulde desuden give Kvæget indvendigt en Portion Krudt og lidet Antimonium.

Men da rejste Medicinerne til København, idet de, som de selv skrev, «betragtede vores Forretning for det første for fuldbragt.»

4.

Endelig mod Kvægpestens Afslutning synes Videnskabsmændene at have fundet det eneste Middel, ved hvilket man ad kurativ Vej kan komme Sygdommen til Livs, nemlig ved *Indpodning (Inoculation)* af Smitstoffet paa det endnu friske Kvæg. Skønt det ikke er ved dette Middel, men ved Afspærring og Nedslagtning af det syge Kvæg, man i vore Dage bekæmper Kvægpesten, kan vi dog ikke forbigaa dette endelige Resultat af Videnskabens mangeaarige Forsøg, der for os faar yderligere Interesse derved, at *Oeders* Navn her træder i Forgrunden.

Under Kvægsyge-Perioden 1745 fortæller en «Indsender» om en ung Ko, som alene var bleven tilbage af en stor Stald fuld paa en Herregaard. «Samme kom en Dag og fandt Smag i at slikke en Ko, som nogen Tid tilforn var død, og har derefter holdt sig frisk.» *Buchwald*,

til hvem denne Hændelse blev indberettet, har her sandsynligvis staaet overfor Princippet i selve *Vaccinationen*; men tro mod den menneskelige Tilbøjelighed til med en Vittighed at affeje de Ting, vi ikke begriber, nøjedes han med at udtrykke sin Forundring over, at «denne Slikning gik saa uslikket af.»

Mens vore egne Medici, trods al Forsken og Flid, endnu stod ganske hjælpeløse over for Sygdommen, havde Dr. *D. Camper* i Groenningen gjort Forsøg med Indpodning paa Kvæget i sit Fædreland, og i Aaret 1770 gav han den kongl. Livmedikus i København, Etatsraad Berger, i en Skrivelse den 11. Maj en nærmere Anvisning til Udøvelse af sin Metode, og Commerce-Kollegiet besluttede at anstille Forsøg efter den givne Anvisning. Det fornødne Tilsyn ved de paatænkte Forsøg og disses nærmere Foranstaltning blev anbetroet Professor Oeder. — Oeders egentlige Fag var Botaniken, og som botanisk Forfatter havde han allerede for længe siden vundet sig et Navn (*Flora danica*). Optaget af Tidens Reformtanker forlod han efterhaanden sit oprindelige Studium og stod snart som en af de smukkeste Skikkelser blandt Reformvennerne. Faa talte de underkuede Bønders Sag sandere og smukkere end han, og intet af de i reformvenlig Retning udgivne Skrifter er blevet mere omtalt end hans i 1769 paa Tysk udgivne Skrift: «Bedenken über die Frage, wie dem Baurstande Freiheit und Eigentum verschaffet werden könne.» Og det har næppe været til Bondens Skade, at denne Mand, hvis Ord man paa allerhøjeste Sted tillagde megen Vægt, nu i et Aar næsten daglig havde sin Virksomhed henlagt blandt de Mennesker, hvis varme Talsmand han var. Oeders Medhjælper var en Mand ved Navn Johannes Wither, «en Chirurgus, som paa Hs. Kgl. Majsts. Bekostning havde rejst udenlands.» Det gjaldt nu om at finde et Sted, der egnede sig til Udførelse af Arbejdet, og man valgte

Halvøen *Agnø* (den Gang en Ø, der benævnes Aunø)¹. Her boede paa den Tid kun een Bonde med sin Familie. Mellem Øen og Fastlandet var der en halv Fjerdingsvej, dog var Søen ofte saa lav, at man til Fods kunde vandre ud paa Øen. Mod Landsiden var der en Indhegning, der skulde hindre Kvæget fra *Svinø* i at komme derover. Da Øen var høj og jævn, saa alle Vinde frit kunde stryge hen derover, var Luften altid ren og god. Der fandtes desuden rigeligt med Vand til de Kreaturer, man førte derover. Oeder lod tegne et Kort over Øen med et Rids over den Inddeling han vilde foretage². Ved Hegn og Grøfter deltes den i tre Afdelinger: I den Del, der laa nærmest Land, og hvor Bonden boede, blev det friske Kvæg staaende, til Indpodningen skulde ske. I den anden Afdeling stod Kvæget efter Indpodningen, indtil Sygdommen viste sig at have slaaet an. Den tredie Del var alene beregnet til det syge Kvæg, mens det gennemgik Krisen. Der var her bygget tyve Bræddehytter til Kvæget. De var saaledes indrettede, at Luften frit kunde blæse igennem dem, og i hver Hytte stod to Kreaturer. Her blev ogsaa bygget et Hus til Wither. Det Kvæg, hvorpaa Forsøgene skulde anstilles, «var med al mulig Forsigtighed og paa Hs. Majsts. Bekostning bleven opkøbt i saadanne Provinser, hvor Sygdommen endnu ej havde ytret sig.»

Det første Aar købtes 89 Stkr. Hornkvæg: 9 Stkr. hos Bonden paa Aunø, fra *Bornholm* 16 Køer og 24 Kvier, fra *Fylland* 26 Køer og 14 Kvier. Det første Aar naede man kun at behandle 59 af de 89 Stkr. De 30 tiloversblevne maatte friste den Skæbne at blive sendt til Beldringe, hvor de blev smittede og døde paa nær 5, der stod Sygdommen igennem.

¹ Agnø er beliggende i Kjøng Sogn i Præstø Amt. (Se Trap: II. S. 924).

² Dette Kort findes i Rigsarkivet i København i samme Pakke som Oeders Indberetning om Indpodningen.

Om Fremgangsmaaden ved Indpodningen fortæller Oeder i sin skriftlige Indberetning til Kollegiet i sine «Erindringer een Gang for alle Gange»: «. . . Vægerne er 7—8 Tommer lange, af Tykkelse som en maadelig Gaasefjer, af Bomuldsgarn. De puttes hel og holden ind i Næsen paa Kreaturet og vendes deri med Fingrene, saa at de bliver vel igennemblødte af Materie. Man har og forsøgt at tage af Øjnene, men de giver lidt, og den er vanskelig at tage. Instrumentet til *Inoculationen* er 8 Tommer langt, vel poleret, af en Pens Tykkelse, trind — undtagen ved Enderne, og lige udstrakt, undtagen Spidsen, som er noget krum. Den bageste Ende er noget *vertical compres* med et Øre, hvorigennem Vægen puttes. Den forreste Ende eller Spidsen er lancetformet med en skærpet Od. Stedet til *Inci-tationen* er den indre Side af Laaret. Man kniber Hud mellem Fingrene og løfter vel op, saaledes, at naar man slipper, der da kan være 2—3 Tommers Mellemlum mellem Hullerne, hvor Instrumentet gaar ind, og hvor det gaar ud, og følgelig et Stykke af Vægen af den Længde bedækkes af Huden. Naar Vægen er trukket igennem Saaret, slaas Enderne sammen i en Knude, og nu lades Vægen sidde. Operationen gaar ganske ekspedit for sig, naar Kreaturet holder — eller rettere sagt bringes til at holde — sig stille, til hvilken Ende det er bedst at kaste det bunden og lade det holde, at det ikke kan røre sig. Det er ogsaa bedst, at en Person holder Huden — som sagt — imedens Operatøren stikker igennem og slaar Knude. Vægerne, saa snart de er inficerede af Materie, svøbes ind i Vokspapir, derpaa i et andet Papir, hvorpaa Etiketten smøres, og nedlægges i et Glas, som er fast tilbunden med Blære og Papir.»

Den Materie, der brugtes til Indpodningen, skulde efter Dr. Campers Anvisning tages «af Næseboerne paa et sygt Hoved, dog kun i de første Dage mens den endnu er klar og tynd. Tager man den, naar Sygdommen allerede

er i en Krisis, eller i Forbedring, lykkes Indpodningen ikke, fordi Materien da ikke mere kan smitte.» Sygdommen, saaledes som den ved Indpodningen var bragt til Veje, var fuldkommen lig den naturlige, men af mildere og ufarligere Art. Og havde Kvæget først overstaaet den kunstigt paaførte Sygdom, var det siden uimodtageligt for Smitte: Man anbragte saadanne Kreaturer blandt de syge, og der berettes endog, «at man lagde en varm Hud af et nys kreperet Best paa et, der havde staaet Sygdommen igennem, for at se, om det ikke skulde faa Sygdommen igen. Men dette skete aldrig.»

Naar Kvæget saaledes havde bestaaet Prøven, blev det omhyggelig aftøet og striglet, inden det kom iblandt det friske. Over hvert af de behandlede Dyr førtes en nøjagtig Journal, der gærne strakte sig over en 20—30 Dage.

Det første Aars Forsøg var ikke særlig vellykket, der levede knapt $\frac{1}{4}$ af de indpodede Kreaturer; men i 1771 var man heldigere. Af 160 indpodede Kvæghøveder døde kun eet Stykke. Et lignende Held fulgte Foretagendet i 1772, da der af 165 kun døde to. Forsøgene havde været ret kostbare at anstille. Udgifterne det første Aar beløb sig til 3450 Rdr. 1 Mk. og 9 Sk., heri medregnet Udgifterne til Indkøb af friske Kreaturer.

Rundt omkring i Landet blev der nu gjort Forsøg med Indpodninger. Det Kgl. danske Landhusholdnings-selskab udsatte Præmier «for nye Erfaringer og nøjagtigere Bevis paa Kvæg-Indpodningens Nytte», og Selskabets korresponderende Medlem, Hr. Peder Thun, Sognepræst til Hjortlund og Kalslund Menigheder, skrev en interessant Beretning om de Forsøg, han selv havde anstillet i samme Retning (trykt i Kbhv. 1770). Den bekendte Læge og Forfatter I. C. Tode udgav en Beretning om Kvægsygens Indpodninger (Kbh. 1775), og Indpodningsmanien bredte sig efterhaanden hurtigere end selve Kvægpesten, saa de mere betænksomme Medici til sidst maatte advare Folk

imod at foretage slige Forsøg i saadanne Provinser, hvor Kvægsygen ej endnu har ytret sig.

Naar Kvægpesten nu viser sig uden for dens Hjemlands Stepper, er det dog ikke ad denne Vej man bekæmper den. Man ved nu kun dette ene Middel, ubarmhertigt at slaa ned ikke blot de angrebne Kreaturer, men alle indenfor en fastsat Grænse om det Sted, hvor Sygdommen har vist sig. I England, der paa Grund af sin store Kvægimport er mere udsat for samtidig Indførelse af smitsomme Sygdomme end de Lande — t. E. Danmark, der kun har Udførsel, forsøger man nu aldrig med Indpodning, Holland derimod har haft vanskelig ved at glemme, at det var en Nederländer, der først vandt sig Berømmelse paa Inoculationen.

Her i Landet standsede Forsøgene af sig selv, da Sygdommen omkr. 1775 atter havde rast ud, — dens fornyede Indfald i Begyndelsen af Firserne gik i Sammenligning med de tidligere ret usporlig hen, og siden Kvægpesten med de Allieredes Tropper 1814 førtes over den danske Grænse, har Landet været forskaanet for dens ulykkelige Hærgen.

Største Delen af Stoffet til denne Artikel er uddraget af Pakker i Rigsarkivet i København: Efterretninger om Kvægsygen i Aalborg og Viborg Stifter (1746—49) 1 Pk., 2 Pk. Jydske Indberetninger om Kvægsygen, (hvor i ogsaa findes Dokumenter vedr. Sjælland) (den trykte Fortegnelse over Rentekammerets Arkiv S. 142). — Sager, vedkommende Kvægpesten (den trykte Fortegnelse over Kommerce-Kollegiets Arkiv S. 310), heri Bang og Aaskows Dagbøger og Oeders Indberetning om Inoculationen paa Agnø. Endvidere 2 Pk. i Landsarkivet for Sjælland og Lolland-Falsters Stift (Breve vedrørende Kvægsygen i Frdb. og Cronborg Amter 1745—63). Formularen til den lovbefalede Kirkebøn S. 267 findes i Rigsarkivet (Sjæll. Missiver 26, Marts 1745). Hvor trykte Kilder er benyttede, findes de anførte vedkommende Steder.

Bøger og Begivenheder 1909.

Efterfølgende Aarsoversigt har i alt væsentligt samme Form som dens Forgænger, og vi kunne derfor nøjes med at henvise til dennes indledende Ord. Blot bedes det bemærket, at en enkelt Begivenhed, Stiftelsen af «*Dansk historisk Fællesforening*», ikke gøres til Genstand for Omtale paa dette Sted, da der andetsteds i Tidsskriftet er gjort Rede for denne Sag.

Til de lokale historiske Tidsskrifter maa nu føjes et nyt, «*Vendsyssel, Land og Folk*», der begyndte at udkomme 1908.¹

Kulturhistorie.

Sprog. — Medens Kalkars Ordbog over det ældre danske Sprog nu fortsættes med et supplerende Bind, er Wimmers store Runeværk efter mange Aars Arbejde afsluttet, omtrent samtidigt med, at Professoren ¹/₂ fyldte 70 Aar og modtog et Festskrift med en Række sprog- og kulturhistoriske Afhandlinger af ældre og yngre Elever. Runeværkets sidste Bind bringer Tillæg og Registre.

Antropologi. — Meddelelser om Danmarks Antropologi I, 3.

Samfundsforhold og Folklore. — Et Forsøg paa at skildre Grundtrækkene af Nordboernes Karakter i Oldtiden er V. Grønbechs Bog «*Lykkemand og niding*», der fremhæver «*Hævnen*» som deres dybeste Trang; Forf.s Fremstilling er imødegaaet i Danske Studier. Den ældre Middelalders Historie vedrører Jørgen Olriks ypperlige Oversættelse af de sidste Bøger af

---

¹ Om Amtssamfundenes Virksomhed skriver M. Mackeprang sympatetisk i Historisk Tidsskrift (R. 8, B. 2).

«Sakses Danesaga» (Aarene 1076—1157—85), som er udgivet mellem Folkeoplysningsselskabets Skrifter, og Hans Orlriks Værk om Absalon, der har topografisk-arkæologisk Interesse, fordi det dvæler ved Hvideslægtens Gaarde og ved Absalons Byggeføretagender og Kunstinteresse. Af Kildeskrifter til senere Tiders Historie, som har særlig Betydning for topografisk Forskning, maa fremhæves Rigsarkivets Udgaver af Kancelliets Brevbøger (Aarene 1588—92) samt af Kronens Skøder (Bind II, 1648—88). Af krigshistorisk Litteratur kan nævnes K. C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark I (Tiden 1614—70), et Arbejde, hvis Synspunkter dog næppe er ganske rigtige.¹

Til Adelens Historie er der ikke givet andre større Bidrag end de aarligt udkommende Thiset'ske Stamtavler i Danmarks Adels Aarbog, og hvad Kirkehistorien angaar, er Frk. Ellen Jørgensens Doktordisputats om Helgendyrkelse i Danmark det vægtigste Arbejde, en nyttig Vejledning i Kendskabet af Middelalderens religiøse Liv.² — Samlinger til den lærde Stands Historie er foruden Universitetsmatriklen (se nedenf.) Kr. Carøe: Den danske Lægestand. Doktorer og Licentiat 1478—1788.³

I Historisk Tidsskrift (8. R. 2. B.) kritiserer Prof. Steenstrup den gængse Opfattelse af «Pebersvendene» og forklarer dem som Rejsende ude paa Landet, og i en særlig Bog be-

¹ Krigshistoriske Bidrag findes i Bornholmske Samlinger (Krigen 1643—5); Svendborg Amt (Svenskernes Fordrivelse fra Fyen 1659); Randers Amt (Erindringer fra 1848 og 1864); Vejle Amt (Kampene om Kolding 1849; Veteranen fra 48 fortæller); Ribe Amt (Faldne og døde 1848—50 og 1864).

² Sml. Anmeldelser i Historisk Tidsskrift og Danske Studier. I sidstnævnte gives der et Tillæg til Bogens Fortegnelse over de enkelte Kirkers Værnehelgener. — I Dansk Portrætgalleri V findes smaa kirkehistoriske Oversigter. — Ganske naturligt dominerer kirkehistoriske og præstebio-grafiske Bidrag de lokale Tidsskrifter i ret høj Grad. Fremhæves kan f. Ex. Landsarkivar Hornemanns Skildring af Christian VI's Helligdags-ordning (Frederiksborg Amt) og Landsarkivar Saxilds Afhandling om Brødrene Støttrup (Saml. til jydsk Hist.); men næsten alle de andre Aarbøger bringer større eller mindre kirkehistoriske Artikler (Holbæk, Svendborg, Vejle, Hardsyssel, Ribe A.). Ogsaa Lærer- og Degnehistorier, især fra 18de Aarh., findes i stort Tal (Frederiksborg, Thisted, Randers). I Svendborg Aarvog og Hardsyssels Aarbøger er der Artikler om Seminarier, henholdsvis Bernstorffminde og Borris.

³ Kr. Carøe: De gamle Bartsækarkister og deres Indhold (Bibliothek for Læger). J. W. S. Johnsson: Et lille Bidrag til Kendskabet om Skarpretterens medicinske Virksomhed (Nord. Tidsskrift for Terapi).

handler Prof. C. Nyrop «Den danske Enevoldsmagt og Lavene», Regeringens Lavspolitik fra 1670 til Aarhundredets Udgang.

I Tidsskrift for Industri giver Frk. Elna Mygdal en instruktiv Oversigt over Hedebosyningen og dens Udvikling.

Dansk Folkemindesamling og Folkemindeforeningen fortsætter deres ivrige Udgivervirksomhed. Foruden Slutningsheftet af «Livet i Klokkergaarden» og et Særtryk (Axel Olrik: Loke) har de udsendt «Meddelelser og Optegnelser» II, hvori H. Thuren giver en Oversigt over det første Arbejdsaar, belyst ved mange Smaaexempler og bl. a. indeholdende Vejledninger for Optegnelse af Folkemaal og Indsamling af Folkedanse.¹

Chr. Blinkenberg: Tordenvaabnet i Kultur og Folketro (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskningen Nr. 79) sammenstiller med stor Viden og stor Overskuelighed Exempler fra alle Folkeslag, men giver ogsaa gode Oplysninger om den hjemlige Tro paa Tordenstenene. — I Folkelæsning Nr. 88 er udgivet en sproglig set noget moderniseret Optryk af den middelalderlige Folkebog «Lucidarius», med Indledning af Joh. Knudsen.²

Forhistorisk Arkæologi. — S. Müller: Bronzealderens Begyndelse og ældre Udvikling i Danmark (Aarb. for nordisk Oldkyndighed). — N. Montelius: De mykeniska kupalgrafvarne och de nordiska gångrifterne (Fornvännen). — H. Kjær: Landnam i Danmark (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 157).³ —

I Betænkningen til Finanslovsforslaget fra 1910—11 (S. 443) meddeles en Oversigt over Nationalmuseets første Afdelings Virksomhed ude i Landet. 1908 er der fredlyst 111 Oldtidsminder, deriblandt en særlig anelig Jættestue ved Ammendrup, systematiske Undersøgelser er især gennemførte i Vendsyssel, og Udgravninger er foretagne i alle Landets Egne, naar Forholdene har fremtvunget dem.

¹ De i sidste Oversigt S. 75 nævnte Værker af Hof og Rhamm er anmeldte i Hist. Tid. 8. R. 2. B. — Valborg Meden: Hverdagsliv blandt danske almuefolk (Svenska Landsmål 1909).

² Bondestandens daglige Liv og overtroiske Meninger er iaar ikke saa flittigt skildret i de lokale Tidsskrifter, som man kunde vente. Af Bidrag, der har Betydning i denne Sammenhæng, kan fremhæves: Jule-skikke i Nordsjælland (Frederiksborg A.), Minder fra Reersø (Holbæk), Hexemordet i Brigsted 1800 (Aarhus Stift) samt en Række Smaameddelelser i Thisted, Vejle og Ribe Aarbøger.

³ Hardsyssels Aarbog: Lidt om Stenaldergrave i Vestjylland.

Naturfredning. — Skønt Danmark endnu ikke har faaet nogen Værnelov for historiske Mindesmærker, har Nationalmuseet som bekendt ad Frivillighedens Vej naaet store Resultater og sikret en Række forhistoriske og historiske Monumenter ved Fredlysninger. A. Mentz' smukt og varmt skrevne Bog om «Naturfredning», der er udgivet af «Udvalget for Naturfredning», viser nu, hvorledes de naturhistoriske Foreninger har sluttet sig sammen for at værne geologisk, botanisk og zoologisk mærkelige Steder og i Løbet af faa Aar har udrettet meget i saa Henseende. Venner af dansk Natur maa i højeste Grad glæde sig over denne Virksomhed og haabe, at den vil kunne fortsættes i endnu større Maalestok.

Historisk Arkæologi, Arkitektur og Mindesmærker. — Den Redegørelse, som Nationalmuseets anden Afdeling har udsendt for sin Virksomhed siden den administrative Deling af Museet i 1892, skildrer ikke blot Museets indre Forhold, dets Embedsstab, dets ubegribeligt sparsomme Pengemidler, Samlingens Forøgelse og Arbejderne for at tilvejebringe en videnskabelig Ordning i de snævre Museumsrum, men behandler ogsaa dets mangesidede Virksomhed ude i Landet, Tilsynet med Ruiner og Voldsteder, Undersøgelser af Købstadshuse og Kirkebygninger, Istandsættelser af Kalkmalerier og Kirkeinventar. De kort og knapt genfortalte Hovedresultater af Museets Arbejder, der hist og her former sig som fuldstændige Afhandlinger, rummer en Mængde nyt historisk-topografisk Stof, og ved sin Redegørelse for Museets Rettigheder og Pligter vil Bogen i det hele være uundværlig for enhver, der beskæftiger sig med vore historiske Mindesmærker.¹

Foreningen til gamle Bygningers Bevaring har udgivet «Gammel dansk Bygningskultur» II, hvori der, foruden en Opsats om Mindesmærke-Lovgivning i Udlandet, findes en Række smaa Monogramer over Købstadshuse, for største Delen skrevne af V. Lorenzen.

¹⁸/₂ fyldte Arkitekt Prof. H. Storck 70 Aar. — ⁶/₁₂ 1909 døde Arkitekt, Prof. Erik Schiødte.

I «Dansk Portrætgalleri» V, der ganske misvisende er kaldt «Danmarks Kirker», findes der en enkelt lille Afhand-

¹ Anmeldelser i Kunst 1909, i Architekten XII og i «Fataburen».

ling, der svarer til Bogens Titel, nemlig Museumsassistent, Doct. M. Mackeprangs «De danske Kirkebygninger»; meget kortfattet viser den dog, at Forf. kender de middelalderlige Landsbykirker som vel næppe nogen anden, og fremfor Købkes Oversigt bliver den derved præget af Førstehaands-Studier.¹

I «Tidsskrift for Industri» har Mackeprangs Kollega, Magister Jensen, begyndt en Række Afhandlinger om Renaissancetidens Snedkere og Billedskærere, der bringer ikke faa nye Oplysninger.

I Finansaaret 1908—9 har Nationalmuseet restaureret Kalkmalerier i Ottestrup Kirke ved Slagelse og i Gjerrild K. ved Grenaa, samt i Melby ved Frederiksværk og i Sæby ved Tissø; kalkmalede Dekorationer er fremdragne i 9 Kirker. Af middelalderligt Kirkeinventar har man konserveret en Del udskaarne Helgenfigurer og et Par Altertavler, af Kirkeinventar fra Renaissancetiden er der istandsat Altertavler i Ørum, Saxild og Lejrskov, Prædikestole i Vorbasse og Lejrskov, Stolestader i Hover og Epitafier i Tolstrup, Borup, Sinding og Anst. Ligsten er rejste i Thisted, Ebeltoft og Vorbasse. Desuden har Museet i flere Tilfælde kunnet lede Istandsættelser, der helt og holdent er bekostede af Kirkerne selv; dette gælder et Krucifix i Venslev ved Skelskør og en sentkatolsk Urskive i Aarhus Domkirke.²

Til de Undersøgelser af gamle Købstadsbygninger, som Nationalmuseet foretager, naar det erfarer, at gamle Borgerhuse skal nedrives, er der paa Finansloven 1910—11 bevilget 1500 Kr.³

I Anledning af sin 70 Aars Fødselsdag ¹¹/₂ har Arkitekt F. Uldall, Randers, skænket sin righoldige Samling af Opmaalinger af jydsk Landsbykirker til Nationalmuseets Arkiv.

Sine Erindringer fra et langt og virksomt Liv har den kendte arkæologiske Tegner og Restauratør, Professor Magnus Petersen, nedskrevet i «Minder fra min Virksomhed paa Ar-

¹ F. Bumpus: The cathedrals and churches of Norway, Sweden and Denmark (London, 1908). — I Kunst 1909 fremsætter Ivar Bentsen en æstetisk Vurdering af de danske Landsbykirkers Arkitektur.

² Restaurerede Alterskabe fra Bjerreby paa Taasinge og Henne ved Varde. Nord. Ugeblad for katolske Kristne, ²⁷/₆.

³ Baade «Svensk Arkitektur» (Opmaalinger af yngre svenske Arkitekter) og «Gamla svenska städer» bringer Billeder af skaanske Købstadshuse.

kæologiens Omraade fra 1845 til 1908»; Bogen er trykt som Manuskript for Familie og Venner.

Museer. — Foruden den nysnævnte «Redegørelse» har Nationalmuseets anden Afdeling udgivet Jørgen Ollriks «Drikkehorn og Sølvtoj», hvilken anselige, rigt illustrerede og grundige Bog allerede tidligere har været nævnt her i Tidsskriftet (sml. S. 162).¹ — Om en mærkelig Affære, der har berøvet Nationalmuseet et ejendommeligt Fortidsminde, er der fremkommen en Oplysning i «Nordisk Ugeblad for katolske Kristne» Nr. 3; det fortælles heri, at Kultusministeriet har udleveret den saakaldte Pave Lucius' Hjærneskal til Katolikkerne.²

A. Hammerich: Musikhistorisk Museum. Beskrivende illustreret Katalog: — Det danske Kunstindusttimuseums Virksomhed 1909. — Bering Liisberg: Fra Rosenborg Regaliekammer (Illustr. Tid. Aarg. 50. Nr. 2).

Arkiver og Bibliotheker. — H. O. Lange: Aarsberetning fra det kongelige Bibliothek 1906—9. — H. O. Lange: Bibliothekssagen udenfor København. Foredrag paa Bibliotheksmødet i Aarhus $\frac{4}{8}$ 1909. — Carl Elberlings «Breve fra en Bogelsker» omtaler især udenlandske Forhold, men det sidste af Brevene handler dog om Vaabenmærker og Navnetræk paa danske Bogbind. — A. A. Bjørnbo: De ældste danske Karrikaturer (Gads danske Magasin, Decbr., i Anledn. af Udstilling paa det kgl. Bibliothek).

I Personalhistorisk Tidsskrift (R. 5 B. 6) skriver G. L. Grove om tyske Diskussioner vedrørende Forholdet mellem Arkiver og Genealoger og fremhæver med Rette de danske Arkivers imødekommende Stilling.

Topografi.

Allerede tidligere har der i disse Aarsoversigter været Lejlighed til at nævne Prof. Johannes Steenstrups betydnings-

¹ Anmeldt i The Burlington Magazine XV; July; og i Museums-kunde V, Hæfte 3.

² Skønt det skulde synes næsten utroligt, at noget saadant kunde ske, har Sagen ikke desto mindre sin Rigtighed; Hjærneskallen findes nu i Ansgarskirken, Museet har i sit Værge kun den gamle Kalot af middelalderligt Silketøj. — Artikler i Politikken $\frac{14}{8}$ og $\frac{25}{8}$ 1910 viser, at det er flv. Kultusminister Enevold Sørensen, der bærer Ansvar for denne Udlevering — eller, som det officielt kaldes, dette Laan.

fulde Stednavnsforskninger, særligt Folkeoplysningsbogen om de danske Stednavne. Iaar har Professoren i Videnskabernes Selskabs Skrifter udgivet «Indledende Studier over de ældste danske Stednavne», som særligt behandler de med Naturbetegnelser dannede Navne.¹

Doct. A. Bjørnbos Afhandling om Adam af Bremens Nordensopfattelse (Aarbøger for nord. Oldkynd.) indeholder enkelte Ting af Interesse for dansk topografisk Historie. — Vangenstein: Michel Beheims Rejse til Danmark og Norge 1450 (Christiania Videnskab. Selsk. Skrifter 1908). — Agnes Branting: En resande svensks anteckninger från Danmark 1659 (Ord och Bild 1908). — J. F. Regnard: Rejse i Danmark 1681, oversat af Emerson-Bremer (Pjese paa kun 14 Sider).

København. — Hovedstaden har i 1909 fejret 250-Aarsdagen for Stormen paa København 10.—11. Februar 1659. Et patriotisk Mindeskrift, redigeret af Cand. mag. L. F. la Cour, indeholder foruden andre Bidrag en Afhandling af Raadhusarkivar Villads Christensen om Københavns daværende Topografi, medens G. L. Grove fortæller om Søslaget i Sundet, Rockstroh om Hans Schack, Rørdam om Studenternes og Knud Fabricius om Borgerskabets Deltagelse i Forsvaret. Festskriftet fremtræder smukt, men med Rette spørger en Anmelder (J. A. F. i Politikken ⁹/₂), hvorfor det bringer Biografier af Hans Schack og Ahlefeldterne, men ikke af saa gode danske Mænd som Hans Nansen og Frederik Thuresen?. — Det kgl. Bibliothek arrangerede en Udstilling af Billeder fra 1658—60, og Nationalmuseet satte sig for en Gangs Skyld ud over sin Pladsmangel og ordnede en lille, stærkt besøgt Udstilling af dets Minder fra Belejringstiden.

Ogsaa «Historiske Meddelelser om København II» dvæler ved Belejringens Historie og behandler særligt de Privilegier, som Borgerskabet vandt. I samme Tidsskrift skriver Herman Trier om Koleraaaret 1853, V. Krohn om Kastellet som Fængsel, Weitemyer om Livet i Københavns Arresthus i 18de Aarh., og foruden et Par personalhistoriske Smaaestykker² indeholder Meddelelserne et efterladt Arbejde af H. N. Rosenkjær om Iagttagelser «Fra det underjordiske København» og en Fort-

¹ En kort Artikel om Ønavne findes i Danske Studier.

² Brev om Thorvaldsen fra 1818; Meddelelser om Caroline Walter og Ferdinand Lindgren.

sættelse af Kaptain Ramsings Undersøgelser, der dennegang beskæftiger sig med Ladegaardsaaen, Søerne og deres Afløb.

Personalhistoriske Arbejder, der helt eller delvis vedrører Livet i København, er Bobés Udgave af Charlotte Dorothea Biehls Levnedsløb, den ældre Holtens Memoirer «Af en gammel Hofmands Mindeblade», som omtaler mange københavnske Forhold paa Kristian 8's og Frederik 7's Tid, H. B. Dahlerups Erindringer,¹ og Fr. Bokkenheuser «Det var i Aaret . . .» der især skildrer Efterslægtens Skole. Endvidere et Par mindre Afhandlinger, begge i Personalhist. Tidsskrift (Række 5, Bind 6); H. Weitemeyers «Kendte Navne fra kjøbenhavnske Kunstnerkredse i 18. Aarh.» og P. B. Grandjeans «Gravskrifter fra Helligaandshuset.»

Efter at være fratraadt sit Emhede som Universitetets Overbibliotekar har Konferensraad Birket Smith genoptaget Udgivelsen af Københavns Universitets Matrikel; Bind III skal omfatte Tiden 1740—1828.

1908 har to københavnske Lav udgivet Jubilæumsskrifter, Bødkerlavet i Anledning af dets 252 Aars Stiftelsesdag, Urmagerlavet i Anledning af dets 150-aarige Bestaaen (1905); det sidstnævnte, af Bering-Liisberg skrevne Værk har Titlen Urmagere og Ure i Danmark og behandler Haandværkets Historie i større Omrids. Et lidt forsinket Jubilæumsskrift er ogsaa P. Petersen: Trøstens Bolig (1908), der skildrer Admiral J. B. Winterfeldt og hans 1805 oprettede Stiftelse; rettidigt forelaa «Kjøbenhavns Skomagerlav 1509—1909» af Prof. C. Nyrop. En i sin Tid meget bekendt københavnsk Begivenhed behandles af A. Buntzen i «Mytteriet i Børnehuset. En christianshavnsk Fængselshistorie fra 1819».

Ældre nordisk Architektur (Samling 5. Række 2) indeholder Tegninger af Portbygningen paa Rosenborg og af et Loft i Nybrogade 16, og Foreningen af 3. Decbr. 1892 udgiver som sædvanligt en Række værdifulde Opmaalinger af københavnske Bygninger, Helligaandshuset, Garnisons Kirke, Kastellet Norgespport, Artillerikasernen ved Frederiksholms Kanal samt forskellige Privatbygninger, Frederiksholms Kanal 30, St. Kongensgade 69 (nedrevet 1907) og en Dør fra Lille Regnegade 11.²

¹ Sml. Tilskueren, S. 202: Thorvaldsens Hjemkomst.

² Kirkehist. Saml. Række 5. Bind 5, S. 207: Om den første Kirke udenfor Nørreport.

Ved Ombygning af Købmagergade 9 har man genfundet en «Ildebrandsindskrift» fra det gamle Hofapotek (nu paa Nationalmuseet),

Mens Nedrivningerne i Vognmagergade- og Brøndstræde-kvarteret, der fortsattes i Sommeren 1909, kun har ramt værdiløse Rønner, er desværre to af Københavns smukkeste Privat-ejendomme truede med Ødelæggelse. Den ene er Nabo-jdommen til Udenrigsministeriets Bygning paa Kongens Nytorv, oprindelig samhørende med denne og bygget af den berømte Arkitekt C. F. Harsdorf til Bolig for ham selv. Den anden er Efterslægtens Gaard paa Østergade, som Rentemester Henrik Müller lod opføre 1640. Begge disse Ejendomme omtales i «Gammel dansk Bygningskultur», og om begge har der været ført ivrige Avisfejder.¹

Ogsaa Frihedsstøtten har affødt megen Polemik. Som bekendt maatte den nedtages af Hensyn til de nye Jernbane-anlæg, og ²/₃ var Nedbrydningsarbejdet saa vidt fremmet, at man kunde optage Grundstenen med dens Guldplade og Sølv-medalje.² Disse opbevares for Tiden i Nationalmuseet, mens Figurerne er opstillede i Glyptoteket. Men senere har der været ført ivrige Diskussioner om, hvor og hvorledes Frihedsstøtten bør genrejses, og selv indenfor «Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse», der holdt offentligt Møde om Sagen ¹⁰/₁₂, stod Mening mod Mening; mens Professor Kampmann fremsatte et Forslag til dens Genrejsning paa Vesterbro, mente Karl Larsen, at den burde flyttes til Frederiksberg.³

Sjælland. — Kirkehistoriske Samlinger (5. Række, 4. Bind) indeholder et nyttigt, men desværre ufuldstændigt Stedregister over de i Tidsskriftet spredte Bidrag til Sjællands Stifts Kirke- og Præstehistorie.

Frederiksborg Amt. — *Helsingør*, hvor Karmelitternes Sygehus (Herluf Trolles Skolegaard) efter fuldendt Istandsættelse indviedes ²²/₇, har endnu ikke faaet en sammenfattende Frem-

¹ Om Efterslægtens Gaard sml. København ¹⁸/₁—²/₂ og Berling. Tid. ¹⁹/₁, ²⁰/₁ og ²³/₁ (Erklæring af Professorerne Nyrop og Storck samt Direktør Møllerup).

² Beskrivelse og Referater i alle Dag- og Ugeblade.

³ Referat af sidsnævntes Foredrag er udkommet som Særtryk af Berling. Tid. — ¹⁰/₇ bragte Berling. Tid. Oplysninger om Højtideligheden ved Grundstenens Nedlæggelse.

stilling af sin Historie, vel snarest, fordi den taknemlige Op-gave er saa stor og saa omfattende. Men ud af Byens rige Arkivstof er der gjort et ganske interessant Uddrag i Lærer Laurits Petersens Bog «Almueundervisning i en dansk Købstad fra Reformationen til vore Dage»; særdeles underholdende skrevet og ikke helt fri for en vis polemisk Tendens henter den baade Stof og Illustrationer fra mange Sider og giver almene Skildringer af Fortidens Skolevæsen; men Grundstammen i Bogen er dog det helsingørske Kildemateriale. Som «Bidrag til Helsingør Byes Historie, I» har Fr. Kaas udgivet Indskrifter fra Karmelitter-Klostrets Kirke, en righoldig Samling især af Gravskrifter, men desværre uden nogetsomhelst kronologisk eller andet System og ikke altid korrekt gengivne.¹ En Opmaaling af Olai Kirkens Font (1579) findes i Blade, ud-givne af Foreningen af $\frac{3}{12}$ 1892, og Ældre nord. Arch. (S. V, R. II) bringer en Tegning af en Pengetavle i Mariekirken. — I Sundet udfor Espergærde er der fundet tre Skibsvrag fra 1658, det hollandske Admiralskib Brederode og to svenske Skibe; Kanoner og Husgeraad fra disse sidste er erhvervede til danske Museer. «Fra Frederiksborg Amt», Aarvog 1909,² indeholder bl. a. en Inventariefortegnelse fra *Frederiksborg* 1597, altsaa fra en Tid, da Frederik 2's Slot endnu stod, Uddrag af Laurids Engelstofts Rejse-skildring 1797 (*Fredensborg*,³ *Frederiksværk*), Meddelelser om *Slangerups* sidste Købstadstid og om den ejendommelige middelalderlige Betegnelse *Thryherred* samt om *Farumgaard's* Historie. — I Berling. Tid. $\frac{28}{7}$ skriver Museumsdirektør W. Møllerup om Fredning og Under-søgelse af *Soborg* Slotsruiner, fremhæver, at Nationalmuseet har gjort, hvad der stod i dets Magt for den forsømte Ruin, og slaar til Lyd for videregaaende Arbejder;⁴ paa Finanslov-

¹ Jvfr. f. Ex. Indskrift Nr. 107 og Nr. 123, der er identiske; den første Læsning, der er gengivet efter en ældre Afskrift, er utvivlsomt korrekt; den anden derimod er ganske misforstaaet. Ogsaa Læsningen af Klosterseglet, der dog let kunde være revideret efter Henry Petersens Gejstlige Sigiller, er fejlfuld

² I en Anmeldelse af Aarbogen for 1908 fremhæves med Rette, at Kaptajn Rockstroh i sin Afhandling om Hans Rostgaard ikke har benyt-tet Arkivar Hornemanns Meddelelser i Fra Arkiv og Museum I (National-tidende $\frac{14}{2}$).

³ Bygningsinspektoratet har ladet tage en Række Arkitekturfotografier fra Fredensborg og tilladt, at disse kommer i Handelen (Architekten XI, S. 165).

⁴ Sml. S. 85.

forslaget 1910—11 opføres en Sum paa 2000 Kr. til Museets Foretagender (nu bevilgede). — Pastor H. Kau har udgivet en Bog om den bekendte Henrik Gerner, Præst i *Birkrod*; i Danmarks Folkeminder Nr. 4 fortælles om Landsbyliv i *Horns Herred*.

Københavns Amt. — Skønt der allerede foreligger et stort Arbejde om *Roskilde* Domkirke, har Kultusministeriet dog udgivet endnu et meget anseligt Plancheværk om den gamle S. Lucius; det bringer en Række ny Opmaalinger, udførte under Ledelse af Prof. H. Storck, samt en Tekst af Prof. J. Kornerup, og for første Gang faar man her nøjere Besked om Levningerne af Svend Norbages Kirke, der blev fremgravede og undersøgte for adskillige Aar siden. Skade blot, at Plancherne stundom synes ret vilkaarligt valgte, og at Texten er saa kortfattet. Iøvrigt har man i Domkirken gjort Forsøg med at rense Korets Murflader, saa at Munkestenene kommer frem; disse Prøver er kritiserede af Prof. J. Kornerup, der hævder de kalkmalede Dekorationers Ælde og Berettigelse (Berling. Tid. 17/11; sml. Roskilde Avis, Julenummer). — Memoirer og Breve Bind X bærer Titlen «Domprovsten i Roskilde» og drejer sig væsentlig om Roskildensiske Navne og Personer i Tiden før 1820.¹

I *Køge* er det ved en Tuskhandel lykkedes det stedlige Museum at erhverve den anselige og velbevarede Bindingsværksgaard paa Nørregade, der hidtil har tjent som Fattiggård, og Museet vil nu blive overflyttet hertil, efter at Rigsdagen paa Finansloven 1910—11 har bevilget 14,000 Kr. til Ejendommens Istandsættelse.² Om Byens gamle Bindingsværkshuse holdt Museumsass. Chr. Axel Jensen Foredrag i Oldskriftselskabet 16/2 (sml. Nationaltid. 20/2) og fremhævede deres lokale Særpræg; Østsjællandske Aarbøger IX refererer Foredraget og giver desuden Meddelelser om Mindesmærker i Køge, om Byens fordums Fæstningsværker og om den i Køge fødte Jesper Brochmand. I Kirkehist. Saml. (5. R., 4. B.) skriver A. Petersen om den nedlagte Latinskole. Samme

¹ Memoirerne er skrevne af Lucie Elise Fich, Datter af Domprovst Hertz, senere Biskop i Ribe (sml. «Fra Ribe Amt» IV, hvor den Ripensiske Del af Erindringerne er udgivet).

² En Diskussion om Gaardens Indskrift: Østsjællands Folkeblad og Østsjællands Avis 13/1.

Tidsskrift indeholder en Afhandling om Kongens *Lyngby* af H. F. Rørdam samt en Anmeldelse af en lille Bog om *Carls-lunde* Skole af V. Mortensen (1908). — I Festskriftet til Prof. Wimmer søger Axel Olrik at vise, at Olufshøjen ved Roskilde rummer Levninger af den i Aaret 812 døde Kong «Anulo». I Tidsskrift for Skovvæsen XX findes Meddelelser om *Kobenhavns Amts Skove* efter Svenskekrigen 1658—60, ved P. B. Grandjean. — Oldskriftselskabets Sommertur ²⁰/₆ gik til Orlogsværftet, Saltholmen og Magleby. — I Høje-Taastrup er der fundet en middelalderlig Kalkovn, som er undersøgt af Nationalmuseet. I Juli Maaned brændte *Aldershvile* i Glad-saxe Sogn.¹

Chr. Nicolaisen: *Amagers Historie* II er sikkert værdifuldere end første Bind, der tidligere har været omtalt her i Tidsskriftet; det behandler Tiden fra Hollændernes Indkaldelse indtil c. 1700, og selvom Forf. næppe dømmer rigtigt, naar han taler om de nederlandske Elementer i Amagerbøndernes ydre Kultur, mærker man dog, at han bedre magter de yngre Kilder; om den ejendommelige kommunale Ordning, om Næringsveje og Agerbrug rummer Bogen interessante Oplysninger.

Holbæk Amt. — I *Kallundborg*, hvor man ved fortsatte Gravninger har gjort nye Fund af middelalderlige Bymure, blev der i Sommer afholdt en historisk Udstilling som Forløber for det paatænkte historiske Museum, der vil faa Lokaler i Lindegaarden. «Fra Holbæk Amt» III bringer Afhandlinger om *Holbæk* gamle Kirke og om Byens Bomhus, om St. Søren's Kirke i *Holmstrup*, om Herregaardene *Jernlosegaard* og *Knabstrup*, det sidstnævnte Stykke med fornøjelige Tillæg til F. Lunns Bog samt om Amtets Postvæsen.²

Sorø Amt. — Efter endt Istandsættelse indviedes ²¹/₃ St. Bents Kirke i *Ringssted* (sml. C. M. Smidt i Ringsted Folkeblad 19.—25. Marts). — I *Sorø* er der fundet en af Nationalmuseet undersøgt middelalderlig Grav. Niels P. Larsen: Begravelsespladser i Sorø fra den ældre Middelalder til vore Dage (Sorø 1908) skildrer udførligt tidligere Gravfund samt Byens Kirkegaard; Bogen er rigt illustreret.³ — Aug. Fjelstrup:

¹ Om Salg til Udlandet af Havefigurer fra Aldershvile se Kunstbladet, Februar 1910.

² Foreningen af ³/₁₂ 1892: Tegning af Kirkedør i Hørby.

³ J. Johnsen: Absalons Grav. Nord. Ugeblad f. kath. Kristne. Aargang 56. S. 194 f.

Borreby og dets Ejere behandler saa godt som udelukkende Personalhistorie. — Paa Finanslovforslaget 1910—11 opføres under Sorø Akademis Midler 3200 Kr. til Konservering af Kalkmalerierne i Fjenneslev Kirke.¹

Præsto Amt. — «Gammel dansk Bygningskultur» II bringer en lille Afhandling om Helligaandshuset i *Nestved*, Kirkehist. Saml. (R. 5, B. 4) en Notits om Stolestadeordning i *Storehedinge* Kirke 1695, *Ældre nord. Arch.* (S. 5, R. 2) en Plan af *Stege* Kirke, med Angivelse af Bygningens ældste Dele.²

Bornholm. — Bornholmske Samlinger IV indeholder bl. a. Bemærkninger om Bornholms Bøndergaarde, deres ejendommelige Ejendomsforhold og Nummerering; iøvrigt har Bidragene særlig krigshistorisk eller naturvidenskabelig Karakter; M. K. Zarthmann skriver underholdende om Bornholms Tilskikkelser i Kristian IV's sidste Svenskekrig; endvidere skildres en Rets-sag paa Hammershus 1570 og Zar Peters Besøg i Allinge (ikke Rønne) 1716.³

Lolland-Falster. — Det betydeligste Arbejde er utvivlsomt Folkemindeforeningens Udgave af «Livet i Klokkergaarden» (ved J. Olrik), der indgaaende skildrer de falsterske Bønders Skikke og Levesæt for 50—100 Aar siden. C. A. Hansen: *Nysted* 1409—1909 er udgivet som Festskrift i Anledning af den lille Bys 500-Aars Jubilæum som Købstad. — Kirkehist. Saml. (5. R. 4. B.) indeholder en Notits om «hellige» Kilder i *Halsted* og *Aunede*, hvis Lægedomskraft ivrigt anbefaledes af Stedets Præst 1681.⁴ — I Danske Magazin (5. R. 6. B.) meddeler H. F. Rørdam en Række Bidrag til *Falsters* kirkelige Topografi i Slutningen af Middeldalderen.

Fyn. — Nationalmuseet har i Aarets Løb forsøgsvis paabegyndt en Undersøgelse af gamle fynske Bøndergaarde, især af de saakaldte Sulebygninger, som findes i ret stort Tal

¹ Hauch-Fausbøl: Slægten fra Maglemølle ved Næstved gennem 300 Aar. Udarbejdet paa Foranledning af D. Müller.

² I Østsjæll. Aarb. IX: Smaastykker om *Tryggevalde Amts Skove* 1730, om *Valbygaard* og om *Tureby* Kirke. — Danske Studier: Ligtigt over Peder Syv, Sognepræst i Hellested.

³ Stamtavle over den bornholmske Familie Jespersen.

⁴ *Sellested* Kirke paa Lolland; Opmaalinger i *Ældre nord. Arch.* (Saml. 5, Række 2).

paa Fyen, og hvis ejendommelige Byggemaade man nu vil søge at udrede (sml. Aftenposten ^{18/11}).

Til *Odense Bys Historie* findes adskillige Bidrag i «Anders Samsings Efterretninger» om de Odense Slægter Rosenvinge, Mule, Seebled og Landorph, som Thiset har publiceret i *Personalhist. Tidsskrift* (5. R. 6. B.). En Fortegnelse over Vikarier ved Kirkerne i Odense 1560 (*Kirkehist. Saml.* 5. R. 5. B.) giver adskillige Oplysninger om Kirker og Ejendomme. I *Fyens Tidendes* Julenummer skriver H. Rasmussen om Frøkenklostret.¹

Den Samling Monografer af *Fyens historiske Herregaarde*, hvis Udgivelse er begyndt af W. Norvin og E. Nystrøm, er et saa smukt og nyttigt Led i dansk topografisk Litteratur, at det fortjener en lidt nøjere Omtale. Af de to Bøger, der hidtil er udsendt, behandler den ene *Broholm*, og dens Forfatter, Arkivar Thiset behersker med vanlig, forbløffende Færdighed middelalderlig Adelsgenealogi. Blot kunde der maaske indvendes, at de middelalderlige Slægtsforhold er behandlet med lidt for stor Vidtløftighed, at Gaardens Arkitekturhistorie er lidt forsømt,² og at Kammerherre N. F. B. Sehesteds mærkelige Personlighed næppe kommer fuldt ud til sin Ret i den givne Fremstilling. Mere afrundet og ligelig er Louis Bobés Bog om *Brahctrolleborg*; maaske er Opgaven her taknemmeligere, idet Brahetrolleborgs vekslede Historie først som Kloster og siden som Herregaard er særligt fængslende, men det maa dog anerkendes, at Forf. har forstaaet at beherske sit rige Stof og fremdrage alle Hovedpunkter i en kort, klar og let læselig Form.

A. Jensen: *Løgismose* i det syttende og attende Aarhundrede (Odense, 1908).

Det indre af *Nyborg Kirke* er for Tiden under Istand-sættelse, og den skæmmende Puds fjernes fra Hvælvinger og Vægge.³ Paa Sydfyn og de omliggende Øer synes der at være stor Iver for at stifte lokale Smaamuseer. Efter at *Rudkobing* allerede i nogle Aar har haft en langelandsk Samling, er der ogsaa ^{17/10} 1908 stiftet et Museum i *Svendborg*,

¹ I Februar Maaned gjordes der paa Nonnebakken ved Odense et Fund af kufiske Mønter.

² Man savner ogsaa en Henvisning til Henry Petersens Afhandling om Gudme Kirke i *Kirkehist. Saml.* R. 3, B. 2.

³ Den gamle Præstegaard i Nyborg; sml. *Dansk Bygningskultur* II.

og 1909 har en Komité i *Ærøskøbing* købt et gammelt Bindingsværkshus i Byens Vestergade og agter dér at indrette en historisk Samling. — Aarsskriftet for Svendborg Amt fyldes væsentlig af en Afhandling af K. C. Rockstroh om Svenskerne Fordrivelse fra Fyen 1659.¹ — Iaar er begyndt at udkomme Vilh. Lütken: Bidrag til Langelands Historie, der trods sin beskedne Titel tegner til at blive en omfattende og grundig Skildring af Øens Skæbne gennem Tiderne.²

Jylland. — J. Wulff: Kimbrertoget, Jydernes berømte Folketog til Syden og Kamp med Romerne for 2000 Aar siden. Et Foredrag (Smaaskrifter, udgivne af Selskabet for germansk Filologi, Nr. 14). — J. Madsen: Studehandelens Historie (Aarhus 1908).

Hjørring Amt. I *Skagen* har Nationalmuseet ladet foretage en Prøvegravning ved den tilsandede Kirkeruin.³ — «Vendsyssel, Folk og Land», historisk, topografisk Aarbog, der begyndte at udkomme 1908, udgives — i Modsætning til Landets andre Amtsaarbøger — ikke af en Forening, men af en enkelt Mand, Anton Jakobsen i Sæby. De to foreliggende Hæfter indeholder en Mængde Smaastykker om Kirker, Herregaarde eller andet, for største Delen mer eller mindre interessante Uddrag af Arkivalia,⁴ desværre ikke uden Trykfejl.

Thisted Amt. — Ved Istandsættelsesarbejder i *Søndbjerg* Kirke paa Thyholm er der fundet en romansk Sokkelsten med Runer. — I Historisk Aarbog for *Thisted* Amt fortæller Sagfører Billeskov-Jansen om en romansk Ligsten i *Thisted*, der nu fra et Privathus er bleven overflyttet til Kirken; desuden indeholder Aarbogen en Mængde Smaastykker, f. Ex. om St. Thøger i Vestervig.⁵ — Om *Dueholm* paa Mors, der nu

¹ Af de andre Bidrag kan nævnes den pudsige Beretning om Prinsebesøget paa *Ærø* 1830.

² Familien Bay II. Langelands-Familien og andre Familier (Særtryk af Arkiv for Genealogi og Heraldik).

³ H. P. Kristensen: Kommandør Jonas Palmkvist i Skagen 1697—8. (Saml. til jydsk Hist. R. 3, B. 6). — V. A. Secher: Bandsættelse i Jetsmark Kirke (samme Skrift). — Stamtavle over Efterkommere af Christian Nielsen i Hjørring (Aalborg 1908).

⁴ Størst Interesse for de faste Mindesmærker har et Par Kirkeregnskaber fra det 17de Aarh. (Volstrup og Understed).

⁵ To Lejlighedsdigte fra Thisted 1702 og 1706. Samlinger til jydsk Hist. R. 3, B. 6.

er købt til Museumsbrug, skriver V. Lorenzen i Dansk Bygkultur II.

Aalborg Amt. — I *Aalborg* er der i Aarets Løb foregaaet en betydelig Mængde Nedbrydninger af gamle Huse, der maatte falde som Offer for den nye Boulevard, man anlægger fra Stationen ned til Østeraa; blandt de nedrevne Bygninger, som alle er blevne undersøgte af Nationalmuseet, var et grundmuret Gavlhus i Strandstien fra Frederik 2.s Tid, det bekendte Poul Pops Hus fra 1571 i Torvegade med dets rigt udskaarne Dørparti og Rester af en endnu ældre Bindingsværksgaard; Tømmeret fra det Pop'ske Hus er bevaret og for Tiden magasineret i Aalborg Museum. Om Aalborg gamle Vesterport, hvis Kælder for et Par Aar siden fremgraves af Nationalmuseet og istandsattes af nogle Privatmænd, giver Chr. Axel Jensen udførlige historiske Oplysninger i Architekten XI.

Th. Poulsen: *Store Restrup* giver personalhistoriske Oplysninger om den gamle Herregaard; med rigtig Beskedenhed fremhæver Forf. i Fortalen, at «de nødvendige Forkundskaber ikke var store.»

Viborg Amt. — En Række Opmaalinger af Søndresogns Kirke i *Viborg*, der er foretagne paa Foranstaltning af Nationalmuseet, er gengivne i Ældre nordisk Architektur (5. Saml. 2. Række). — Brødrene Andersen: Historiske og genealogiske Optegnelser fra *Randrup* Gods, specielt Vinkel Sogn. Trykt som Manuskript. 1907.

*Randers Amt.*¹ — Historisk Aarvog III bringer en omhyggelig Skildring af *Rosenholms* Forhistorie og Oprindelse, ved Cand. S. Hansen, der i efterfølgende Artikel genfortæller Holger Rosenkrantz' Beretning om et mærkeligt Syn i Aarslev Enge. — Paa Kalø har Nationalmuseet i Sommerens Løb ladet foretage store Arbejder for at sikre det store Taarn mod Forvitring og Frostsprængning. — I Danske Studier skriver Th. Gravlund om *Kristrup* ved Randers, en Besvarelse af en Prisopgave: Aandelig og legemlig Karakteristik af en dansk Egns eller Landsdels Befolkning, og i Festskriftet til Prof. Wimmer undersøger Marius Kristensen Rydaarbogen og

¹ Chr. Axel Jensen: Raadmand Jens Jensens Gaard paa Storegade i Randers. 1643 (Dansk Bygningskultur II). — Til Montering af Raadhuset i Ebeltoft (sml. Architekten XII) som Museum for Mols er der paa Finansloven 1910—11 bevilget 2000 Kr.

naar til det Resultat, at dens Forfatter har hørt hjemme i Djursland.

Aarhus Amt. — Landsudstillingen i *Aarhus* rummede af historiske Seværdigheder en postal Afdeling med et udmærket Interiør af en Postmesterstue fra Frederik 6's Tid, men Udstillingens egentlige historiske Del var samlet i den genopbyggede Borgmestergaard, hvor der var samlet gamle aarhusianske Billeder og Sager og indrettet en Række borgerlige Interiører fra Tiden 1600—1850.¹ Baade Bygningen og Interiørerne vandt Bifald, og der har efter Udstillingens Slutning dannet sig en Komité, som vil søge at bevare Gaarden for stedse.¹ — I Kirkehist. Saml. (R. 5, B. 5) behandler P. Severinsen Spørgsmaalet «Aarhus Kirker endnu en Gang», særligt med Hensyn til deres Værnehelgener. — Aarhus Stifts Aarbøger II bringer et Foredrag af Bering Liisberg om *Skanderborg* Slot, hvori der fremsættes en ny, men næppe rigtig Opfattelse af Slottets Bygningshistorie, og en Opsats af C. A. Jensen om Claus Cortsens Gaard i *Horsens* (Opmaalinger i Ældre nord. Architectur). — En af de andre Afhandlinger meddeler Sagn om Kirkeruiner og Voldsteder (Bjarup, Trolleborg). — I et Bakkestrøg øst for *Horsens* er der fundet et ejendommeligt System af Løngange (*Horsens Avis* 20/11); Stedet er besøgt af Nationalmuseet.²

Vejle Amt. — Paa Bredballestrand ved *Vejle* blev der i Maj—Juni Maaneder gjort et Danefæfund, bestaaende af Sølv-sager fra Kristian 4's Tid, vistnok skjulte af en Soldat under Wallensteinskrigen. — *Vejle* Amts Aarbøger fortæller bl. a. om gammelt Fredericialiv og om Kampene ved *Kolding* 1849.³ — Til Istandsættelsesarbejder paa *Koldinghus* er der extraordinært bevilget 2200 Kr., idet en Trævindeltrappe fra det kgl. Bibliotek i *København* vil blive anbragt i et af Slottets Taarne.

¹ Sml. S. 90. — Om Bygningen se Chr. Axel Jensen: Borgmestergaarden i Aarhus, bygget 1597 (Særtryk af Architekten XI). Om Interiørerne: Den gamle Borgmestergaard, Aarhus 1909. — Den middelalderlige Afdeling i Aarhus Museum er i Aarets Løb bleven omordnet (Aarhus Stiftstid. 22/8).

² Samlinger til jydsk Hist. (R. 3, B. 6): P. B. Grandjean: Skove, Moser og Vildbaner i Skanderborg, Silkeborg og Koldinghus Amter 1731; E. Madsen: Otte Skram til Hammergaard. Danske Studier: Hans Fischer: Nyt og gammelt fra Bjerre Herred (Oplysninger om Dialekten).

³ En Ansøgning fra Preben Brahe til Engelsholm om Skattelettelser 1692 (Saml. til jydsk Hist. 3. R., 6. B.).

Ringkøbing og Ribe Amt. — Hardsyssels Aarvog III indeholder, foruden en Skildring af *Borris* Seminariums Historie, E. Falbe Hansens Erindringer fra Lemvig og Vestkysten og flere Smaastykker, en læseværdig Afhandling af P. Severinsen om *Hardsyssels Kirker*, der særligt dvæler ved det middelalderlige Grundlag for Kirkernes Ejendomsforhold. — I Sommerens Løb nedreves den gamle *Harboøre* Kirke, en Bygning, der væsentlig stammer fra den seneste katolske Tid.

Baade i *Ringkøbing* og *Ribe* afholdtes der 1908 kirkehistoriske Møder (Kirkehist. Saml. 5. R., 4. B.). Om Ribe Domkirke skriver Provincialkonservator R. Haupt i Zeitschrift für Geschichte der Architektur II; han bestrider den Tidsbestemmelse, som Helms fremsatte i Bogen om Domkirkens Istandsættelse, og hævder, at Bygningen har staaet færdig c. 1150. Om Taarnborg i Ribe og dens Istandsættelse fortæller Chr. Axel Jensen i Architekten XI.

«Fra Ribe Amt» VII indeholder en Mængde Smaastykker, især om Præster og Lærere; af anden Karakter er f. Ex. en Skildring af de indviklede Grænseforhold i Vilslev Sogn før 1864, Uddrag af et Manuskript om Heden, Meddelelser om Justitsraad Fogtmann i Varde og om Varde Enge.¹

Færøerne. — A. C. Evensen: Savn til Föroyingasögu i 16 öld, 1ste Hæfte. — Jakob Jakobsen: Poul Nolsøe, 1ste Hæfte. — Sverri Patursson: Nøkur orð om hin færøyska dansin.²

¹ Stamtavle over Riberslægten fra Sønderhebo (Varde). — Stamtavle over gamle Jandrupslægter fra de saakaldte Fløjelsgaarde (Varde).

² Hveen. — H. Mortensen: Uraniborg og Sjerneborg Ruiner. Vejledning ved et Besøg. — Tycho-Brahe Fondet og Professor Thiele kritiseres af F. R. Friis i Berling. Tid. ⁶/₆ og H. Mortensen i København ¹²/₅.

„Jeppe paa Bjærgen“ som skillingsvise.

Ved

Carl S. Petersen.

Der er vistnok ikke noget enkelt værk, der har øvet en så stor indflydelse på det danske folk i de forskellige samfundslag som Holbergs komedier. Efter at den første forskrækkelse og forargelse havde sat sig — «Barselstuen», der «allarmede en hob af vore fruentimmer»¹⁾, var som bekendt ikke den eneste komedie, der afstedkom opstandelse — har komedierne, uanset skiftende litterære modestrømninger, glædet og moret slægt efter slægt, gamle og unge, høje og lave; personerne er blevet til stående, velkendte og hyppigt i daglig tale anvendte typer (en politisk kandestøber, en Jean de France, en Jacob von Thyboe, en Jeronimus, en Arv, o. s. v., o. s. v.), og replikker er gåede over i sproget som bevingede ord i en mængde og et omfang, som det måske ikke er timedes nogen anden forfatter i noget andet land²⁾. Det vilde være interessant, om det kunde påvises, når komedierne på denne måde har erobret sig deres plads i den almindelige bevidsthed, men med det

---

¹⁾ Holbergs ord i brev af ²¹/₁₀ 1723 til Aage Rasmussen Hagen, trykt hos P. Botten Hansen: Nogle utrykte Breve af Ludvig Holberg, 1858, p. 14. («Barselstuen» opførtes første gang ⁸/₁₀ 1723, se Extraordinaire Relationer for 1723, no. 78.) [Uagtet det ikke angår specielt komedierne, kan opmærksomheden måske dog her henledes på en notits af S. Jørgensen, Kistrup i Museum 1895, I, p. 361—62 om Karen Brahes stilling til Holbergs komiske forfattervirksomhed].

²⁾ De replikker hos Holberg, som er blevne til bevingede ord, er samlede hos Oscar Arlaud: Bevingede Ord, 2. udg. 1906, p. 141—59.

forhåndenværende materiale lader det sig desværre ikke fyldestgørende oplyse. Nogle enkeltheder vil dog kunne anføres, som tjener til at vise, at det åbenbart har fundet sted på et ret tidligt tidspunkt, og det både for de dannede klassers og almuens vedkommende¹⁾.

Når man således hos Hans Gram, der vel næppe strax har set med venlige øjne på sin kollegas fremtræden som komedieforfatter²⁾, i brev af $13\frac{1}{2}$ 1734 til statholder Chr. Rantzau i Norge finder følgende udtalelse om hans barber: «... som han fast altid havde fundet mig siddende blandt Bøger og Papirer, atque etiam in ipso opere barbirasii læsende enten i en Avis eller anden piece volante, fandt han à propos (som en anden Mester Geert Westphaler i Holbergs Comedie), at interpellere mig nu med en, nu med en anden Tale»³⁾ — kan der ikke godt være tvivl om, at Geert Westphaler jo har bundfældet sig i Grams bevidsthed som type. Mindre sikkert er måske et sted hos Høysgaard,

¹⁾ Om komediernes succes i den samtidige københavnske vittigheds-
presse se Werlauff i Hist. Tidsskr. 3 R. II 22—23, P. M. Stolpe: Dags-
pressen i Danmark IV 161.

²⁾ Cfr. P. Hiorts brev af $11\frac{1}{10}$ 1784 til P. T. Nordahl (trykt i Lux-
dorphiana, p. 267—68): «Gram var meget vred paa Holberg, saavel for
hans satiriske Skrifter, som især fordi han skrev Comedier, og sagde, han
burde ikke være Professor. Siden han handlede infra dignitatem, og be-
skæmmede Universitetet, burde han forvises til Theatret». Denne udtalelse,
nedskrevet mange år efter, får stå ved sit værd; i hvert fald fremgaar det
af brevet af $13\frac{1}{2}$ 1734, at Gram en 10 år senere ikke havde dette
syn på Holbergs komedieskrivning, ti ellers vilde han ikke kunne skrive:
«Det er Skade, at Assessor Holberg maae ikke faae Forlov til, eller tør
vove det paa egen Haand, at skrive os enten nogen Comedie eller Argus
om disse Tider; thi da skulde man vel, under anden Haand, fournere ham
Et og Andet, og deriblandt ogsaa Noget om disse nye apostoliske Folks
Bodkamp.»

³⁾ Breve fra Hans Gram, udg. af Herman Gram, 1907, p. 39. (Man
finder adskilligt i denne bog til belysning af Holberg — se dens register;
særlig bør måske fremhæves Grams udtalelse p. 286, der ikke tidligere har
været kendt.)

men når man blandt hans eksempler på «nomen propriums» brug med «articulus demonstrativus» finder: «Dette har den Henrich gjort : i Steden for : — den slemme, den forbandede, den skjelske Henrich»¹⁾, tør man dog måske formode, at det er den Holbergske Henrik — ifølge traditionen efter sin ophavsmands mening «en fortvivlet Skjelm»²⁾ — som har foresvævet ham, da han dannede eksemplet.

Vender man sig fra de dannede klasser til almuen, møder man som et af de tidligste vidnesbyrd det udsagn af birkeskriver P. M. Nødskov³⁾, at «i Aaret 1767 hørde jeg en Landsbyeskræder i Idum [Ulvborg herred, Ringkøbing amt] foresige mig hele Scener af «Don Ranudo», og en Landsbye-Snedkerdreng, fra Denstrup-Gods [c: Demstrup i Råby sogn, Gjerlev herred, Randers amt], fortælle mig i Viborg, 1773, adskilligt af den, under det kauderwelsche Navn: Trunteludou». Fra omtrent samme tid er beretningen hos August Hennings, at bønderne på Sjælland var vel bekendte med Holbergs komedier, og at de brugte navnene på personerne i dem som en slags øgenavne⁴⁾, og om «Jeppe paa Bjærgtet», til hvis historie som almuelæsning der her skal gives et bidrag, hedder det hos Nødskov, at bønderkarle i Hee sogn (Hind herred, Ringkøbing amt) «have deraf, verbotenus, kunnet recitere hele Perioder, og fortælle Fablens Gang i det Hele»⁵⁾. —

¹⁾ Høysgaards Methodiske Forsøg til en fuldstændig dansk Syntax, 1752, p. 3 (§ 556).

²⁾ Abraham Kalls beretning, meddelt N. M. Petersen (litteraturhistorien, IV (1ste udg.), p. 736 note 1) af M. N. C. Kall Rasmussen.

³⁾ Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for 1804, p. 794—95 (i Nødskovs afhandling: Bidrag til Kundskab om den danske Almues Morskabs-Læsning).

⁴⁾ Fra Arkiv og Museum I, p. 183, note 1.

⁵⁾ Anf. sted p. 794. [Om et andet af Holbergs komiske arbejder, «Peder Paars», bemærker L. Larsen i Fra Frederiksborg Amt 1909, p. 141, at det i første halvdel af det 19de årh. fandtes almindeligt i de gamle bondehjem i Nordsjælland ved siden af «Jesu Barndomsbog» og Petter

Da Holberg i sin selvbiografi meddelte bemærkninger om sine forskellige komedier, ytrede han om «Jeppe paa Bjærgen» følgende: «Da jeg har laant emnet dertil andens fra, nemlig fra Bidermanns Utopia, kræver jeg ingen ros derfor»¹). Der er dog ikke nogen af sine komedier, for hvilken han har høstet så megen ros hos alle litterært kyndige som netop for denne, og der er heller ikke nogen, som er trængt så dybt ned i folket. Den har år efter år hørt til de omvandrende skuespillerselskabers sikreste og mest yndede teaterstykker, og den er fremkommet i flere særudgaver end nogen anden komedie — fra det 18de århundrede er endnu bevaret udgaver trykte i København 1763 og 1778 og i Haderslev 1796 og «uden år», men adskillige er uden tvivl i tidens løb gaaede til grunde («det første Exemplar, jeg — siger Nødskov»²) —, blant vel over en Snes, har seet deraf, fra den Haderslevske Officin, var trykt 1766, 8vo»). Næsten endnu større yndest end herhjemme har denne komedie vundet i Sverige, hvor man den dag i dag i små svenske provinsbyer kan komme til at overvære opførelser af den, og hvor «Jeppe Nilsson på

Dass' «Aandelig Tidsfordriv»; cfr. Junges Nordsjællandske Landalmue, 1798, p. 135: «Selv Anholterne elske meget Peder Paars».]

¹) Holbergs første levnedsbrev ved Viljam Olsvig, 1902, p. 136. — «Jeppe»-motivet er behandlet af Alex. v. Weilen i hans bog: Shakespeares Vorspiel zu der widerspänstigen Zähmung, Frkf. a. M., 1884 (cfr. Paludan i Historisk Tidsskrift 6. R. II, p. 8 ff.). Uafhængigt af Holberg og, som det synes, af den hos v. Weilen og Paludan nævnte litteratur har «Jeppe»-motivet, som hr. bibliotekar Carl Elberling godhedsfuldt har gjort mig opmærksom på, ialtfald omkring det 19de årh.s begyndelse her hjemme existeret som folkebog. Til Haderslevtrykket 1801 af «Lykkens flyvende Fane» er nemlig føjet «En Fortælling om en fattig Bonde, der bildte sin Kone ind, at han havde været i Himmerige». Nærmere oplysning om denne, noget plumpe, variant til en del af «Jeppe»-motivet kan jeg ikke give; den findes ikke i de ældre udgaver af den fra Nyerups Morskabslæsning (1816) p. 234—36 velkendte folkebog,

²) Anf. sted p. 794.

Berget» (uden sin forfatters navn) er blevet en folkebog, der — gennem et utal af udgaver trykte i alle Sveriges egne fra Gefle til Lund — i popularitet kan kappes med så gamle folkebøger som dem om Melusine eller Fortunatus¹).

Hvor yndet «Jeppe paa Bjærgen» har været hos almenen, derom vidner på sin vis den hidtil upåagtede kendsgærning, at komedien, foruden i sin oprindelige skikkelse, også foreligger som vise, trykt til salg på gadehjørner og ved markeder. Der er ved et tilfælde bevaret sex forskellige tryk af en sådan vise²); på én undtagelse nær er de uden trykkeår, men typer og udstyr henviser dem alle til sidste halvdel af det 18de århundrede, og de er utvivlsomt alle sex trykte hos en og samme bogtrykker: Johan Rudolph Thiele, grundlæggeren af det endnu eksisterende, højt ansete Thiele'ske bogtrykkeri. Fælles for alle trykkene er en slutningsvignet, forestillende en mand med bæger i hånden siddende synligt beruset på en høj (?); men iøvrigt er de forskellige ved angivelse af trykkested og trykkeår, ved linjernes fordeling på titelbladet, strofernes fordeling over de enkelte sider, samt i ortografi og tegnsætning, så at man vistnok, ialtfald for nogles vedkommende, må regne med selvstændige tryk efter ny sats. Heller ikke er de alle fra én og samme tid, men strækker sig over en længere årrække; det daterede (no. 1) bærer trykkeåret 1776, et af de andre (no. 6) har på titelbladets fod bemærkningen:

---

¹) Cfr. Bäckström: Svenska folkböcker II (1848): Öfversigt af svenska folk-litteraturen, p. 169 (om «Don Ranudo» p. 170); cfr. Philipsen: Den Holbergske Litteraturs Historie og Bibliographi, 1847, p. 50—61, Werlauff i Nyt historisk Tidsskrift VI (1856) p. 425—26, 564—65. [1765 var «Jeppe paa Bjerget» blevet oversat på Russisk, og 1900 blev den oversat på Bulgarsk (expl. i Kgl. Bibliotek).]

²) De to findes nævnte i Bibliotheca Danica IV 263, de tre i I. H. Bangs Fortegnelse over en Samling Holbergiana, skænket til Sorø Akademis Bibliothek (Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Sorø Akademis Skole i Juli 1872), 1872, p. 16.

«Tilkjøbs i store Helliggejtstræde No. 150 og 51», hvilket vil sige, at det er trykt efter den 22. juni 1797, da Thiele købte stedet no. 151 i Helliggejtstræde¹⁾.

De forskellige tryk, der alle består af 4 blade i oktavformat, er følgende:

- 1) En splinter nye Vise | om | Jeppe paa Bierget. | Eller | en Samtale | imellem | Jeppe og Nille, | som forestiller en forkuet Mand og ar- | rig herskesyg Qvinde, samt hvorledes Jeppe | bliver forvandlet af en Bonde til en Herre- | mand, og vidste ikke andet, end han var kom- | men i Paradiis, men bliver derefter en Bonde | igien, og opvaagner paa en Møgdyngge, | hvor Nille finder ham, med mere, | som Visen indeholder. | Begynder saaledes: | Ak jeg stakkels Mand er dog &c. || [Vignet: hvilende kvindelig figur mellem to søjler, hvorover en blomst.] || Synges som: | Lad den grønne Ungdom kun forlyste sig. || Kiøbenhavn 1776, trykt hos J. R. Thiele.

Bl. 1^v: str. 1—3; bl. 2^r: str. 4—8; bl. 2^v: str. 9—12, linje 1—2; bl. 3^r: str. 12 linje 3—4 — str. 17; bl. 3^v: str. 18—22; bl. 4^r: str. 23—27 + prosastykket; bl. 4^v: str. 28—30. [Expl. i Kgl. Bibliotek.]

- 2) En splinter ny Vise | om | Jeppe paa Bierget. | Eller | en Samtale | imellem Jeppe og Nille, | som forestiller en forkuet Mand, og ar- | rig herskesyg Qvinde, samt hvorledes Jeppe bli- | ver forvandlet af en Bonde til en Herremand, | og vidste ikke andet, end han var kommen i Pa- | radiis, men bliver derefter en Bonde igien og op- | vaagner paa en Møgdyngge, hvor Nille

¹⁾ C. Nyrop: Den danske Boghandels Historie II (1870), p. 69.

finder | ham, med mere som Visen indeholder. | Begynder saaledes: | Ach, jeg stakkels Mand er dog &c. || [Vignet som no. 1.] || Melodie. Lad den grønne Ungdom kun &c. || Trykt i dette Aar.

Str. fordelte som i no. 1; ortografi og tegnsætning ændret. [Expl. på Sorø Akademi; har tilhørt H. H. Lyng.]

- 3) En splinter ny Vise [o. s. v., som no. 2, med undtagelse af sidste linje, som lyder:] || Trykt hos J. R. Thiele.

Bl. 1^v: str. 1—4, linje 1—2; bl. 2^r: str. 4 linje 3—4 — str. 9; bl. 2^v: str. 10—13 linje 1—2; bl. 3^r: str. 13 linje 3—4 — str. 18; bl. 3^v: str. 19—23; bl. 4^r: str. 24—28; bl. 4^v: str. 29—30; ortografi og tegnsætning som no. 2. [Expl. på Sorø Akademi; har tilhørt H. H. Lyng.]

- 4) En splinter ny Vise [o. s. v., som no. 2 og 3, men med en forskellig titelbladsvignet forestillende to korslagte grene med frugter; sidste linje lyder som i no. 2:] || Trykt i dette Aar.

Str. fordelte som i no. 3; ortografi og tegnsætning som no. 2—3. [Expl. på Sorø Akademi; har tilhørt H. H. Lyng.]

- 5) En splinter ny Vise [o. s. v., som no. 2 og 3, med undtagelse af sidste linje, som lyder:] || Trykt hos Joh. Rud. Thiele.

Str. fordelte som i no. 3 og 4 undtagen: bl. 4^r: str. 24—28 linje 1—2; bl. 4^v: str. 28 linje 3—4 — str. 30; ortografi og tegnsætning som i no. 2—4. [Expl. i Kgl. Bibliotek.]

- 6) En ny Vise | om | Jeppe paa Bjerget, | eller | en Sam-
tale | imellem | Nille og Jeppe, | som forestiller en
forkuet Mand og en ar- | rig, herskesyg Qvinde, samt
hvorledes Jeppe bli- | ver forvandlet fra Bonde til Herre-
mand, og | veed ikke andet, end han er kommen i
Para- | diis, men bliver derefter Bonde igjen, og op- |
vaagner paa en Mødding, hvor Nille finder | ham;
med mere, som Visen indeholder. | Den begynder saa-
ledes: | Ach, jeg stakkels Mand! er dog &c. || [Vignet
som i no. 1—3 og 5.] || Kjøbenhavn. | Tilkjøbs i store
Helliggejststræde No. 150 og 51.

Str. fordelte som i no. 5; ortografi og
tegnsetning ændret. [Expl. i Kgl. Bi-
bliotek; købt 1910 af boghandler Kous-
gaard; på bl. 1^v står: «Peder sigvartsen,
Grøderup 1804».]

Selve visen, hvis forfatter er ubekendt, og som i sig
selv ikke er noget mesterværk, lyder således¹⁾:

Jeppe allene.

Ak, jeg stakkels Mand er dog ulykkelig!
Nille larmer, slaer og underkuer mig;
Jeg har ingen Fred i Huset, hvor jeg er;
Havde jeg kun Mod, jeg slog den Akkermær²⁾.

2.

Hun mig jager som en Hund fra sig af Sted;
Jeg maae gaae og tie, vil jeg have Fred.
Nu jeg atter skal til Byen løbe hen,
Og faaer Skam, om jeg ey kommer snart igjen.

¹⁾ Til grund for meddelelsen er lagt tryk no. 1; det er sammenholdt
med de andre tryk, og urigtigheder er rettede efter disse, uden nærmere
angivelse i de enkelte tilfælde; hvor trykkene no. 2—6 har ændret no. 1's
sprogform, er det derimod bemærket i noterne.

²⁾ Sål. no. 1—5; no. 6: Rakkermær.

3.

Nille.

Er du ikke gaaet af Sted endnu, du Hest!
Du er mig den rette Karl, et dovent Beest;
Løb og skaf mig Sæben inden Klokken tre,
Ellers skal jeg lære din Skurk op at see.

4.

J. Skal jeg da ey have Frokost, før jeg gaaer?
N. Vil du løbe! See, hvor doven Hesten staaer.
J. Nille! Du er alt for slem og haard mod mig.
N. Holdt¹⁾ din Mund, og gak, skal jeg ey banke dig.

5.

Jeppe.

Far da vel, nu gaaer jeg. O jeg arme Mand!
Tids nok er jeg kommen udi Ægttestand.
Jeg skal gaae to Mile ganske fastende!
Ney, det maa en Skielm, og det skal aldrig skee.

6.

Jacob Skomager i denne Kro er fiin;
Han mig borger nok en Styver Brændeviin.
Heyda, Jacob! er du oppe, skienk da i!
Fanden længer gaae i saadant Slaverie.

7.

Fastende jeg ey kan gaae saa lang en Vey.
Fac. Har du Penge Jeppe? ellers faaer du ey.
Jep. O ja vist, see her er Penge; drik mig til.
Fac. Sing got²⁾, Jeppe, Maven Frokost have vil.

. ¹⁾ No. 2—6: Hold.

²⁾ No. 6: Synk godt.

8.

Jep. Deri har du ganske ret. Jeg siger Tak.
 Ney, min gode Jacob, som en Skielm du drak.
 Jeg maae have nok et Glas endnu. Skienk i!
 Fanden længer gaee i saadant Slaverie.

9.

Nok en Styver Brændeviin giv hid endnu!
Fac. Sing got¹⁾ Jeppe, men kom Ærendet ihu,
 At til Nille du god Sæbe kiøbe skal.
Jep. Nilles Skaal! jeg er tilfreds, hun bliver gal.

10.

Nu jeg fastende ey skal til Byen gaee;
 Men see, disse Rakkerben vil ikke staae;
 Staaer, I Hunde, bærer mig til Byen frem;
 Nille bliver ellers alt for gal og slem.

11.

Heysa, Tur! see der engang! hyp, hyp, et Glas!
 Jeppe falder, sover ind af Rusen, og af sin Hosbond²⁾, Herremanden paa Godset og Ridefogden optages og spilles en Comoedie med, at han ey andet vidste, end³⁾ han var i Paradis, og var bleven en stor Herre; hvorefter Herremanden giver ham nok at drikke, faaer ham atter beskienket, og lader ham legge ud paa Møgdyngen⁴⁾ paa Bierget, hvor han boede, [der Nille finder ham⁵⁾], og med sin Krabask vekker [ham op af Søvn⁶⁾].
Nil. See god Karl; [jo du ligger der ret til Pas⁷⁾].

---

¹⁾ No. 6: Synk godt.

²⁾ No. 6: Husbonde.

³⁾ No. 6: end at.

⁴⁾ No. 6: Møddingen.

⁵⁾ No. 6: Nille finder ham der.

⁶⁾ No. 6: ham af Søvn.

⁷⁾ No. 6: jo der Du ligger ret tilpas.

Nille banker [paa ham med¹⁾] Krabasken og Jeppe vaagner.
 Op du Hundesiel og siig, hvor Sæben er.
 7. Hey da, kom og hielp mig snart, Hr. Secretær.

12.

Nille! er du gal og bandsat, slaaer du mig?
 Veed du ey, at jeg kan lade hænge dig?
 Hey da, kommer, tager denne Qvinde fast;
 Hun er dievelsk, hun skal hænges i en Hast.

13.

Nille. Hør, min gode Jeppe, er du bleven gal?
 Min Krabask dig [strax nu da²⁾] curere skal.
 Hvor er Sæben, som du skulde købe mig?
 Fort bekiend, hvem der har skienket op for dig.

14.

Jeppe. Vil du da ey slaae mig, Nille, skal du faae
 Sligt at høre, som du vist vil undre paa:
 Jeg paa Veyen ind til Jacob Schuster kom,
 [Og da jeg bort fra ham gik³⁾], saa faldt jeg om.

15.

Herpaa døde jeg, og kom i Paradiis,
 Hvor man mig opvartede paa Herreviis,
 Secretær og Foged og tre Tienere
 Havde jeg bestandig til min Tieneste.

16.

Det var Skade, at den Glæde slap saa snart,
 Fogden skulde ellers ikke bleven spart;

---

1) No. 6: Jeppe med.

2) No. 6: snarlig da.

3) No. 6: Da jeg fra ham gik.

Thi at hænges har den Skielm vist tidt fortient,
Men min Magt forsvandt og blev for hastig endt.

17.

Nille banker paa ham med Krabasken.
Ey du Rakker, hvad har Fogden mod dig giort?
Vil du gjøre saadan flink og brav Mand Tort?
J. Mig [for Fogdens Skyld¹, o Nille, meer ey slaae!
Baade Han og du bør en Ulykke faae.

18.

Au, au, Nille! au, au, holdt²) dog op igien!
Jeg veed nok, at Fogden er din gode Ven.
Lad ham være det, men spar mit arme Skind,
Du er alt for ond og arrig i dit Sind.

19.

Nille. Jeppe, hør et Ord, saa got som ti det er,
Dersom Du ey Brændeviin vil drikke meer,
Og om Fogden aldrig tale noget Ord,
Vil jeg atter med dig søge Seng og Bord;

20.

Men hvis ikke, skal du en Ulykke faae,
Jeg din Ryg saa mør som Bankefisk skal slaae,
Lov mig nu, at du vil blive³ skikkelig,
Ellers skal Krabasken saadant lære dig.

21.

Jeppe: Jo, min hierte Nille, jo, ak jo, jeg vil.
Lad Krabask og Foged høre Fanden til.

---

¹) No. 6: for Fogden Skyld.

²) No. 6: hold.

³) No. 6: være.

Jeg vil være Jeppe, Nilles søde Mand.

Fanden tage Fogden, see der kommer han.

Jeppe bliver paagreben af Fogden, i Herremandens, Secretærens og Tienernes Overværelse dømt til at hænges, og op-
hængt i en Galge med Strikken under Armene i Stedet for
om Halsen. I denne Angest veed han i Førstningen ikke
andet, end¹⁾ han er død, seer Nille og tiltaler hende saaledes:

22.

Nu da, Nille, skal du mig ey mere slaae,
Og jeg skal ey fastende til Byen gaae.
Du og Fogden tænker nu [for mig faae²⁾] Roe,
Men jeg spøge skal hver Nat for begge Toe.

23.

Dersom du endnu har nogen Kierlighed
For din gamle Jeppe, som er hængt i Fred,
Skaf mig da i Hast en Styver Brændeviin,
Da er du saa dydig, from og [vakker fin³⁾].

24.

Nil. Vil du Skielm endnu i Galgen drikke meer?
Skal du ogsaa faae til Slutning al Ufær.

Nille banker paa ham med Krabasken.

Jep. Au, au, Nille, slaae mig dog ey død ihiel;
Gak langt heller bort, og skaf mig nok en Pæl.

25.

Nille. Hør for Alvor, Jeppe, vil du love mig,
At du vil ey meer i Kroen fylde dig,
Skal jeg det hos Herremanden mage saa,
At du skal igien⁴⁾ dit Liv og Frihed faae.

¹⁾ No. 6: end at.

²⁾ No. 6: at have.

³⁾ Sål. no. 1—5; no. 6: vakker, fin.

⁴⁾ Udeladt i no. 6.

26.

Jeppe: O ja, søde lille Nille, gør det snart;
 Thi at hænge her og hvippe, er ey rart.
 Jeg vil gjøre alt, hvad du og Fogden vil,
 Naar mit Liv igien mig kun maae høre til.

27.

Nille: Jeg da løber bort at hente Fogden hid,
 Han skal dømme dig (til Liv igien¹⁾), men vid,
 At om du dig ey opfører skikkelig,
 Vil han [atter sikkert²] lade hænge dig.

Nille gaaer, og kommer tilbage med Herremanden, Fogden,
 og de øvrige, hvilke dømmer Jeppe til Liv³) igien, og løser
 ham ned af Galgen; hvorpaa de formaner ham til at forliges
 med Nille, og hende til at omgaaes sin Mand med mere
 Kierlighed og Skikkelighed.

28.

Jeppe: Tak, I gode Herrer, som ophængte mig,
 For I gav mig Liv igien! Jeg uden Svig
 Elske vil min Nille efter denne Dag;
 Men jeg finder i Krabasken ingen Smag.

29.

Nille: Jeg Krabasken ingen Tid vil bruge meer,
 Naar jeg dig, min Jeppe, altid lydige seer.
 Kom og favn mig, vi er gode Venner nu.
 Det, som er forbi, ey kommes meer ihu.

* * *   * * *   * * *

---

¹⁾ No. 6: igjen til Liv.

²⁾ No. 6: sikker atter.

³⁾ No. 6: til Live.

30.

Ofte har en Kone største Aarsag til
At krabaske Manden, naar han svire vil;
Men en arrig Qvinde Manden Graahaar gjør.
Spørsmaal, om hun derfor ikke bankes bør?

Kongelig Majestæts Hofbarberer

indtil 1660.

Af

K. Carøe.

For nutids øren har ordet hofbarber en let komisk klang; hvor vante vi end er til at se prædikatet «hof» hængt på de mærkeligste beskæftigelser, denne sammensætning ligger i hvert fald så langt tilbage i tiden, at den nu helt er gaaet i glemme og dermed også forestillingen om, hvad det vilde sige at være hofbarber. Det var ikke at barbere hoffet fra kongen og nedad; allerede som små børn fik prinserne ofte egen hofbarber, og enkedronningerne havde også deres; thi at være barber var tillige at være kirurg på en tid, da lægerne betragtede kirurgien som et håndværk, hvilket det lå langt under lægekunstens værdighed at give sig af med; og at være hofbarber var tillige og ikke mindst at være den betroede og ofte meget indfyldelsesrige kammertjener, der i senere tider ikke helt sjældent ad denne vej steg op til høje civile embedsstillinger.

Det var mange navne, fortidens kirurger gik under: bartskær, badskær, barber, balber, særlæge, wundartz, kirurg, og til alle disse kunde sættes «liv» og «hof». De i byerne beskikkede føjede hertil «stads» eller «amts», thi her var stillingen et håndværk, et embede efter den tids

betegnelse, ofte kaldtes de kun amtsmester eller mester; i hæren hed de feltskærer, regimentsfeltskærer, i flåden under- og overmestre; men efterhånden som de fine fornemmelser tog til, blev de til regimentskirurger, under- og overkirurger, og disse til sidst endog til under- og overdoktorer, skønt flådens kirurger var de i henseende til uddannelse aller-
tarveligste.

Kirurgernes antal var stort, lægernes meget ringe; uden for de største byer var befolkningen udelukkende henvist til at søge hjælp hos bartskærer, og af disse krævedes derfor en del medicinske kundskaber, hvilket fik sit udtryk ved, at de i København foruden af bartskæramtet tillige skulde eksamineres af det medicinske fakultet og uden for hovedstaden om muligt af en embedslæge. Deres bartskærkister var da også foruden med instrumenter tillige forsynede med en stor mængde medikamenter, om hvis brug og latinske betegnelser de imidlertid havde meget ringe kundskab, hvorover Jens Munk bittert klager i sin «*Navigatio septentrionalis*», den gribende skildring af hans sørgelige togt for at finde nordvestpassagen.

Kirurgien var som sagt kun et håndværk, ikke en videnskab som medicinen; bartskærerne dannede i byerne et lav med et begrænset antal mestre; uden for disses kreds stod i reglen de ved hoffet ansatte bartskærer; dog forekommer det af og til, at kongen giver dem lige rettigheder med amtsmestrene eller endog skænkede dem et amt; fra Frederik III tid var et af Københavns amter således udtrykkeligt forbeholdt enkedronningen.

Af kirurgerne kan man derfor ikke vente, at de skulde yde videnskabelige bidrag til litteraturen, og det er da også kun yderst få, der i ældre tider har gjort det; der er dog ingen tvivl om, at adskillige af dem har været ikke blot dygtige, men også ret dannede mænd, og navnlig har flere af dem sikkert siddet inde med en del kemiske og farmaceutiske kundskaber. Hvor højt end den tids læger

følte sig stående over kirurgerne, ser man da også, at flere af dem har udtalt sig anerkendende om kirurger; Henrik Küster kalder i 1643 prins Christian's kirurg «vir satis expertus», Th. Bartholin omtaler Jakob Hasebart som «chirurgicæ artis peritissimus», Philip Hacquart kaldes ved sin død «chirurgus experientissimus».

Medens man kender navnene på de fleste livlæger siden universitetets stiftelse 1479 og har nogenlunde fyldige oplysninger om deres liv og virksomhed, er det kun få og spredte efterretninger, der haves om hofbarbererne, skønt de var langt nærmere knyttede til kongens person og det daglige liv ved hoffet, men jo også der indtog en langt lavere stilling. Et forsøg på ikke alene at give rækkefølgen af hofbarbererne i ældre tid, men også så fyldige oplysninger om deres liv og virksomhed som muligt, er her gjort; fortsatte arkivundersøgelser vil forhåbentlig bidrage til i tidens løb at kaste mere lys over dette billede.

I de omhyggeligt førte regnskaber fra kong *Hans'* regeringstid, der ofte er aflagte til dronning *Christine* og da bærer denne dronnings navn, findes de ældste oplysninger om de til hoffet knyttede bartskærer; endnu har de ikke faaet noget «hof» eller «liv» føjet til deres stilling; de kaldes enten badskærer eller læger, hvorved her må forstås sårlæger; først senere bliver den tyske form Wundartz mere almindelig. Det kan vist være tvivlsomt, om der på den tid overhovedet har været ansat nogen enkelt fast bartskeer ved hoffet; meget tyder i alt fald på, at man har benyttet bartskeererne på de steder, hvor hoffet, der jo stadigt drog rundt til slottene i de forskellige landsdele, i øjeblikket opholdt sig; thi i regnskaberne nævnes der, som det vil fremgå af det følgende, bartskeerer i Køben-

havn, Odense, Haderslev, Svendborg; og de mange forskellige bartskærer, der overhovedet forekommer i regnskaberne, og om hvilke ellers meget lidt er bekendt, kunde også nok tale herfor.

Anno 1487 bliver da udgangspunktet; i det år fik *Markus Bartskeer* udbetalt 6 mark i sin løn, *Claus Bartskeer* det samme beløb to gange og *Jørgen Bartskeer* hele tre gange; men han har muligvis ligesom flere, der senere skal nævnes, tillige været betroet hoffets indkøb; han fik i alt fald også i 1487 udbetalt 13 skilling, som han havde udlagt for handsker og andet til min herres (o: kongens) behov, og han indbetalte 270 mark, som han havde fået af Per Dideriksen i Sorø.

Hvor meget disse 6 mark har udgjort af den hele løn, kan ikke med sikkerhed ses af regnskaberne; i 1496 fik *Hans Bartskeer* også denne sum udbetalt; det er muligvis den samme Hans Bartskeer, der i Odense til sig og sit selskab havde fået øl, mad, hestefoder og vin for 3^{1/2} mark, som betaltes i 1508; måske er det den Hans Pannekock den ældre, som senere skal omtales; og i 1506 fik *Severin Læge* i Odense 5 mark, fordi Karl's ben var lægt om St. Michaelisdagen næst forgangen (29. Sept. 1506), samt i 1507 for hr. Niels Kapeldegn, som han lægte, 12 mark, og samme år 5 mark, som min frues nåde (o: dronningen) var ham skyldig.

I København havde dronningen i 1505 tvende gange ladet sig årelade af «den unge Pannekage», der herfor fik udbetalt 3 mark; på den tid synes der at have været to bartskærer *Hans Pannekock* i København, vistnok fader og søn, thi i 1501 findes omtalt en bod i Dragør tilhørende «mester Hans Bartskeer, kaldes gamle Pannekage's bod»; om det er den yngre eller den ældre «Hans Pannekock i badskerre embede», der i 1525 sammen med de andre lavs oldermænd androg om at få Serridslev mark lagt til byen, er vanskeligt at afgøre; den yngre er muligvis den mester

Hans, der var knyttet til hoffet til sin død, thi 22. Juli 1564 fik byfogden i København brev om at lade kgl. majestæts bartskær, mester Mikkel [Møller] få alt det boscab, husgeråd, sengklæder, skårne klæder og alt andet, så og alt det bartskærredskab, som kunde tilkomme kongen efter Hans Bartskær og hans hustru Karine udi Højbrostræde. Muligvis drejer det sig dog her om en helt anden bartskær, der har været ansat ved Holmen.

En særlig betroet mand synes *Jakob Bartskær* eller *Læge* i Haderslev at have været. Det er rimeligvis «den læge, der læger skænken», og som herfor i 1505 fik 12½ mark, der udbetaltes i 5 rhinske gylden; atter i 1507 fik den læge udi Haderslev, som lægede skænken, 5 rhinske gylden og desuden 4 mark for kost, øl og mad, som samme skænk havde fortæret hjemme udi hans hus i Haderslev, der han lægede ham — er det muligvis den samme post om igen? — i 1509 fik Jakob Læge en postulatus gylden for at årelade dronningen og 1 rhinsk gylden for at have lægt hendes dreng; i 1510 fik Jakob Bartskær, fordi han havde ladt min frues nåde adre [årelade], 2 mark; i 1520 fik mester Jakob i Haderslev udbetalt 12 gylden, i 1520—1521 til krudt (3: urter, kryderier), han købte til min frues nåde, 27½ mark, og atter i 1521 til krudt, han havde købt, 50 mark.

Ubekendt er navnet på den bartskær i Svendborg, der i 1508 fik 4 skilling, fordi han forbandt fru Margrethe; og at man ved hoffet benyttede de stedlige bartskærere, synes at fremgå deraf, at Morten Staldsvend fik 2 mark til lægeløn, der jomfru Else's hest havde slaget ham.

Foruden den tidligere omtalte Severin Læge benyttede dronningen også i Odense *Bartolomæus Læge*, der allerede 1491 omtales som bosiddende i Odense, og som i 1505 fik 2½ mark for smørelse, han havde gjort til skænken, og i 1507, for han havde lægt ved Ulrik Smed, 4 mark. Året efter, 1508, var Bartolomæus borger og bymand i

København og skødede da sit hus i Odense til sin søn Hans Bartolomæus, som var byfoged der og tidligere havde lånt dronningen 10 mark, som i 1506 blev betalte til faderen. Det er rimeligvis den Bartolomæus Bartskeer, der i 1510 boede i København i «Kiødmangher rodermall».

En anden betroet mand synes mester *Henrik Læge* eller *Doktor* udi Ribe at have været, uden at det dog bestemt kan ses, om han har virket som sådan; i 1500 fik mester Henrik 10 mark udi hans løn, i 1501 endog 100 mark, som han sagde, hendes nåde var ham skyldig; i 1501—1502 atter 10 mark; i 1507 var han i tjeneste og vidne til, at dronningen havde lånt 40 rhinske gylden; i 1507 fik han 20 danske penninge, i 1508 foruden 40 mark en tredje part af et stykke leydisk (klæde fra Leyden) og i 1509 for sidste gang 20 mark. Måske har han snarere været betroet dronningens forretninger, thi i 1505 fik han 30 mark og i 1507 atter 12½ mark for et stykke leydisk og for to fjerdinge fulde med sæbe 6 mark, og i 1508 for et stykke leydisk 12 rhinske gylden.

I regnskaberne nævnes tillige *Jens* og *Peder Bartskeer* samt *Feppe Doktor*, der alle synes udelukkende at have været købmænd og at have forsynet dronningen med al slags varer, navnlig klæde, og tillige været hende behjælpelige i pengesager. Af disse er den sidste sikkert den Jep Bager, som på den tid var en stor købmand i Ribe og også der kaldes doktor. Muligvis har bartskeer og doktor for disses vedkommende kun været tilnavne, måske efter fædrenes tidligere bestillinger.

Hverken fra *Christiern II* eller *Frederik I* tid er der hidtil fundet navne på bartskeerer i kongelig tjeneste; det anføres ganske vist i almindelighed, at den senere så berygtede *Didrik Slaghæk* oprindelig var kommet til landet som bartskeer eller kirurg hos *Christiern II*, men angivelserne herom er meget usikre, og det har i hvert fald sikkert været rent forbigående; fra *Frederik I* tid findes i et

hofholdningsregnskab fra 1527: «Dem barberer vor syn samercleydt 5 mark. Item dat he mit mynes gn.hern. kysten [bartskærkister?] in Dennemarcken vortert hadde 1¹/₂ mark».

Det er først fra *Christian III* regering, at man med nogenlunde nøjagtighed kan følge hofbarbererne op gennem tiderne, og det er også først da, at der tales om kgl. majestæts barber eller Wundartz. I modsætning til kongerne Hans' og Christiern II udpræget danske styrelse fik hoffet fra Frederik I tid, ikke mindst gennem de tyske dronninger, et halvtysk præg, der kun under formynderregeringen og Christian IV atter afløses af en fuldt ud dansk styrelse, og selv da var det i reglen tyskfødte og tysktalende bartskærer, der trådte i kongens tjeneste.

Medens Christian III endnu kun var prins og mest opholdt sig i hertugdømmerne, havde han i sin tjeneste en *Hans Bartskeer*, hvis navn tidligst findes i regnskaber fra 1529, og som i 1530 ejede et hus i Slesvig by; sidste gang, der høres noget om ham, var i 1534, da han fik 5 gylden til en kleppert, hvormed han skulde ride til Hessenland, rimeligvis for at hente nogle penge, thi lidt senere indbetalte han 300 gylden.

Under grevens fejde trådte *Mikkel von Finstingen* i Christian III tjeneste, som det synes kaldet hertil fra Tyskland, thi i August 1533 gik der bud til Pommernland til mester Mikkel, og han kaldes kort efter «hertugens sår-læge» og opholdt sig i efteråret 1533 i Roskilde, hvor han havde lasaret; han kaldes endnu hertugens sår-læge i et 20. Febr. 1535 udstedt genbrev, ifølge hvilket han blev antagen som sådan på livstid fra næstkommende påske. På den tid har han vistnok opholdt sig hos hertugkongen uden for det belejrede København, thi det er rimeligvis den mester Mikkel, der i 1535 rejste med en skrivelse til

Køge, at borgerne skulde fly ham fire vogne til hans svend at føre kul hid til lejren (i Serridslev); men senere samme år kaldes han kgl. majestæts barber; efter belejringens ophør lod kongen ham behandle den sårede Peder Skram.

Om hans løn vides, at han 12. Nov. 1539 fik udbetalt i resterende sold 600 daler, han kaldes da «kgl. lifarst»; 26. Marts 1542 fik han ny bestalling; hans løn blev da sat til 40 gylden, $\frac{1}{2}$ tønde smør, 1 okse, 3 svin, 1 pund (20 skæpper) rug og 1 pund (24 skæpper) malt; i 1546 fik han tilladelse til at beholde kronens part (vel sagtens i noget jordegods) i dette år og siden for en skellig afgift.

Mester Mikkel, som han i almindelighed kaldes, har muligvis stammet fra Finstingen i Lotringen; nogle enkelte gange kaldes han «von Hirstige», blandt andet 2. Febr. 1541, da hans hustru «Alheydt mester Michell von Hirstiges» fik livsbrev på et hus muret mellem stolper udi Kannikestræde i København for sig og sine arvinger; nogen stedsbetegnelse Hirstige kendes ikke nu.

Mikkel von Finstingen er rimeligvis død før 1547; i alt fald var *Paaske* kgl. barber i Nov. 1547, da han ejede en gård i Færgestræde tæt ved Villum apotekers (det senere Svaneapotek, oprettet af Villum Uno); desuden ejede han en gård i Kerteminde, som han i 1550 solgte til en af byens borgere; men dermed ophører så også alle efterretninger om ham; muligvis er han fratrådt eller død i 1553, da Jakob Hasebart blev indkaldt.

I Ribe havde kongen en sårlæge, der synes at have stået i høj gunst, *Ruprecht Geisspuscher*, der var bosat i Ribe, da han 24. Marts 1541 tilsagde kongen at ville lade sig bruge som en Wundarzt, hvor kgl. majestæt har ham behov og tilsiger ham; thi har kgl. majestæt lovet ham hvert år at skulle oppebære af rentemesteren i Jylland, så længe han behøver ham i sin tjeneste, 30 gylden mønt årlig besolding ved påsketid, 1 okse, 4 svin og $\frac{1}{2}$ tønde

smør til Mikkelsdag samt en sædvanlig hofklædning¹⁾ om året, og skal samme års tjeneste begyndes nu til påske og så forfølges år fra år.

Fem år senere, 1546, var Geisspuscher's besolding stegen til 250 mark og desuden fik hver af hans tre svende 24 mark og til beklædning: 7 alen engelsk (klæde) til kjortel, hose og hætte, 7 alen grovt klæde til foder hertil, 5 alen sardug til en trøje og 5 alen grovt lærred til foder inden samme, en hat og et par støvler.

Geisspuscher var trods sin stilling bleven ved at bo i Ribe, men da kongens helbred, der længe havde været skrøbeligt, i 1556 forværredes, fik han 27. April 1556 brev om i sin livstid at måtte oppebære i sin løn 300 mark danske ved påsketid og en sædvanlig hofklædning til sig selv samt 2 øksne, 6 svin, 1 tønne smør, 1 kvarter (tre snese) hvidlinger, 24 tønner rug og 24 tønner byg til Mikkelsdag, men skulde da også bestandig være hos kongen og måtte kun drage bort med kongens tilladelse. Foruden alle disse begunstigelser, hvortil i 1551 føjedes en tønne sild fra Falsterbo og i 1555 en halv læst (6 tønner) malt, skænkede kongen ham adskilligt jordegods af Gråbrødre-klosters tidligere ejendomme i Ribe; i 1542 fik han til sig og sine arvinger et stenhus og et stykke jord ved dette, så at ingen skal bygge ham og hans arvinger samme hus til skade og fortrængsel; i 1555 fik han brev på en kronens jord og desuden på et stenhus i Ribe, og han synes også at have fået klostrets abildhave; han ejede den i alt fald i 1561, da han solgte de fleste af sine ejendomme i Ribe.

Geisspuscher blev i sin stilling under Frederik II; 26. Nov. 1565 blev han fritagen for skat og al kongelig og

---

¹⁾ En afbildning af de danske hofsinders dragt i 1543, gengivet efter originaltegningen i rigsarkivet, findes i Troels Lund's «Dagligt Liv i Norden» IV, Folkeudgaven side 27.

borgerlig tyngte i Ribe, så længe han bruges i kongens tjeneste, og 4. Maj 1568 fik hans hustru Anne brev om, at hun, hvis hun overlever sin mand, årlig må oppebære 12 tønder rug og 12 tønder byg af den genant, hendes mand har livsbrev på, hvilke lensmanden på Riberhus skal levere hende, og desuden være fri for al borgerlig tyngte, så længe hun sidder enke. Geisspuscher har sikkert da følt sig gammel og svag og derfor gjort sit til at sikre sin hustrus fremtid, og han døde også næppe året efter, i begyndelsen af 1569, medens hustruen endnu levede, i fattige kår, i Januar 1571.

Mester Rubbert, som han oftest kaldtes, er den første, og i lange tider den eneste kgl. bartskeer, der har efterladt sig et litterært arbejde. Sammen med livmedikus Cornelius Hamsfort og kgl. bartskeer Joakim Lange stod han ved Christian III dødsleje på Koldinghus i December 1558 og har derom udgivet et lille skrift: «Wahrhafftig vnnnd Gläubwirdig Bericht vonn dem Christlichen vnd saligem abscheide des Durchleuchtigsten, Grossmechtigsten, Hochgebornen Fursten vnd Hern, Hern Christian zu Dennemarcken, Norwegen» o. s. v. Skriftet indeholder en kortfattet skildring af, hvad kongen i sin regeringstid havde udrettet, og til slut en meget indgående skildring af, hvorledes kongens sidste dage forløb, men om sygdommens natur og symptomer får man ikke meget at vide. Under sin sygdom mente kongen en nat at have haft et syn, der forkyndte ham, at han skulde finde hvile nytårsdag, hvilket han om morgenen fortalte Hamsfort: «So hab ich als einer seiner diener mit namen Rupprecht Geyszpuscher Kö. Ma. Wundartz in die XX jar lang gewest angefangen: Es wird E. Kö. Ma. also getraumet haben¹⁾; hat sein Kö. Ma. widerum ge-

¹⁾ Både i prof. med. Jakob Bording's lignale over kongen og i Stephanius' Christian III historie tillægges denne ytring livlægen Cornelius Hamsfort, ligesom også Sascerides i det nedenfor citerede sørgedigt lægger den i munden på en af hoflægerne (i den latinske original «medici»). Bording synes ikke selv at have været til stede, da ytringen faldt.

sprochen: Er hat mirs also gesagt». Geisspuscher's nøgterne opfattelse af den dybt troende konges natlige syn har åbenbart ikke behaget omgivelserne; det fik han at høre i det latinske sørgedigt, som Johannes Sascrides, professor i hebraisk, forfattede ved kongens død, der virkelig indtraf 1. Januar 1559; i den danske oversættelse af dette digt i Gram's udgave af Stephanius' Christian III historie hedder det:

«Således kunde vor højsalig konge sige
 ti dage forud sin bestemte afskedsdag,
 da hans hoflæger ej det mindste kunde kige
 i denne hemmelig og for dem skjulte sag.
 Thi en iblandt dem, som lidt selvklog vilde være,
 gav fore, at det af en drøm en virkning var.
 Men kongen ham igen forsikred ved sin ære,
 at engelen for ham sig viste åbenbar».

Den mest bekendte og ansete af Christian III sår læger er *Jakob Hasebart*, der oprindeligt var kirurg i Hamburg, senere i Lübeck, hvorfra han i 1553 blev kaldet som kgl. Wundarzt til København; her kom han dog kun til at virke i kort tid, da han døde i midten af 1556. Han har vistnok været en mere alsidig dannet mand, end bartskeerne i almindelighed; Thomas Bartholin kalder ham «chirurgicæ artis peritissimus», og fra ham nedstammer en bekendt slægt; hans søn blev livlæge, hans sønnesøn biskop. Med kemi og farmaci ses han også at have givet sig af, thi i 1555 fik lensmand Peder Godske ordre til at være Jakob Wundarzt behjælpelig med, at ovnen til et destillertøj kan blive færdig; desuden skulde han levere mester Jakob 2 eller 3 amer (1 ame er 4 ankere) vin, som denne skal brænde til kongen, og mere om det behøves. I Marts 1556 fik han forleningsbrev på Hvidøre med det gods, som prof. med. Peder Capeteyn tidligere havde været forlenet med; men ikke længe efter må han være død, da

hans enke, Abigael Bonifaciusdatter Loir, 3. Juli 1556 fik tilladelse til at beholde godset uden afgift i et år til St. Hansdag¹).

Hasebart's efterfølger har vistnok været *Joakim Lange* fra Stettin, men det eneste sikre, der vides om ham, er, at han var til stede ved Christian III dødsleje. Da navnene Joakim og Jakob ofte sammenblandes, er det muligvis den «mester Jakob, kgl. Wundarzt», der 12. Sept. 1558 havde fået ejendomsbrev på en kronens gård i Ålborg for sig og sine arvinger på den betingelse, at de, hvis de vilde afhænde den igen, skulde sælge den til kongen; det skete i 1560, og efter vurdering fik Jakob Bartskeer, der da kaldes borger i Lund, 10. Jan. 1561 udbetalt 70 daler for gården. Hvis det er den samme person, må mester Joakim allerede have været bosat i Lund, før han blev kgl. bartskeer, thi en Jakob Bartskeer nævnes i Lund både i 1555 og 1557; så identiteten er vistnok tvivlsom. Rimeligvis er det dog den Jakob Wundarzt, som 15. Febr. 1559 fik 10 daler skænket af kongen, fordi han var på Kalundborg og opskar gamle kong Christiern (II, som døde på slottet der 25. Jan. 1559); thi livmedikus Hamsfort, der ledede obduktionen, kunde selvfølgelig ikke foretage ligåbningen, dertil måtte en kirurg.

Da *Frederik II* tiltrådte regeringen 1559, beholdt han som tidligere omtalt Ruprecht Geisspücher i sin tjeneste, og Hans (Pannekock?) Bartskeer har jo som tidligere nævnt muligvis også været knyttet til hoffet i København lige til sin død; men samme år antog kongen dog en ny sår-

---

¹) Enken blev senere gift med apoteker Anton Bate i Haderslev og moder til Antonius Battus, enkedronning Sophie's livmedikus i Nykøbing F.

læge, mester *Bastian Stub*, der fik bestalling som Wundarzt 30. Sept. 1559 og lovede at følge kongen, hvor han rejser; i årlig løn skulde han have 40 joakimsdalere og en hofklædning samt fra Københavns slot 1 par øksne, 4 fede svin, 10 lam, 1 tønne smør, 1 tønne sild, en tønne torsk, 4 pund (skippund) mel, 6 pund (144 skæpper) malt, 20 læs ved og desuden fri bolig. I 1564 opføres han i «hofmandtal og spiseordning» med 2 øksne, 10 lam, 4 svin, 1 tønne smør, 1 tønne sild, 4 pund (80 skæpper) rug og 1 læst (48 tønder) byg. Allerede inden den tid ejede han en gård i Malmø, thi 28. Nov. 1562 fik fogden på Malmøhus befaling om at lade hugge 30 læs ved i kronens skove, hvor der sker mindst skovskade, og levere dem til mester Bastian, kongens bartskeer, på dennes gård i Malmø. Det er muligvis den samme kronens gård på Østergade i Malmø, som han fik skøde på 30. Aug. 1569 med den forpligtelse, at hvis han eller hans arvinger vilde afhænde gården, skulde de tilbyde kongen den, som skal have forkøbsret til den, dersom han vil give det samme for den som andre.

Samtidigt med, at Bastian Stub blev kgl. sår læge, var han bleven barber ved Holmen, hvilken stilling han beklædte indtil 29. Sept. 1562, men om han samtidigt er fratrådt som hofsår læge og flyttet til Malmø, vides ikke.

Da Hans (Pannekock?) Bartskeer døde c. 1564, blev som omtalt *Mikkell Møller* hans efterfølger og overtog — rimeligvis som bartskeer ved Holmen — de af hans efterladenskaber, der tilhørte kongen; han synes dog ikke samtidigt at have overtaget mester Hans' bartskeeramte, thi først 5. Febr. 1566 fik han tilladelse til at bo i København, bruge sit håndværk der som andre bartskeerer, der har borgerskab, og være fri for skat, vagt, landsknægtheold og al anden borgerlig tyngelse så længe, han er i kongens tjeneste.

Vistnok samtidigt med, at Mikkell Møller blev kgl. Wundarzt, blev han ligesom mester Bastian barber ved

Holmen 24. Jan. 1564 og senere også ved de to tugthuse. I sin stilling ved Holmen synes han ikke at have gjort god fyldest, thi 14. Juli 1568 skriver kongen om ham til Peder Oxe: «Og efterdi vi forfare, at Michell Barsker, som nu haver befaling på Holmen, skal være meget ulyksom med hans embede, og vi fast ugerne så, at dersom nogen for fjenderne enten blive skudt eller i andre måde sårgjort, at de da for forsømmelse skyld skulde falde udi nogen ulykke, da bede vi eder og begære der udinden være fortænkt at gøre eders største flid, at der måtte tilskikkes en god karl, enten denne brevvisere [Christopher Bier], om han dertil forstandig, eller nogen anden, som sit handverk var vis og samme embede flitteligen tage vare, anseendes det vil koste os i besoldingen lige meget».

Dette synes også at være sket, thi i 1568 fik Mikkel Møller sidste gang udbetalt løn i April, men i Marts 1570 fik han atter løn som barber ved Holmen og synes derefter, måske med afbrydelser, at være bleven i denne stilling til sin død.

Hans stilling som kongens bartskær er dog i det hele noget uklar; nogen bestalling for ham kendes ikke, og i rentekammerets fortegnelser over embedsmænd opføres han altid mellem barbererne ved Holmen, men aldrig mellem hofbarbererne (han findes ikke i hofregnskaberne 1570—1627), om hvem det heller ikke vides, at de tidligere tillige har været bartskærer i byen; han kaldes kongens Wundarzt, da han i 1566 fik tilladelse til at bo i København, men ikke da han i 1574 havde påtaget sig på egen bekostning at forbinde og helbrede alle de syge og sårede mennesker, der henvises til ham fra kongens skibe og Holmen, og derfor årligt fik, så længe han bliver i denne tjeneste, 100 mark i den nu gældende mønt og en sædvanlig hofklædning samt 1 okse, 2 svin, 2 pund (40 skæpper) rug, 2 pund (48 skæpper) malt, $\frac{1}{2}$ tønne smør og 1 tønne sild fra Københavns slot og tillige fritagelse for skat og al

anden kongelig og borgerlig tyngge; men hele denne løningsmåde taler dog nærmest for, at han har været knyttet til hoffet, og ved hans død kalder hans slægtning Peder Hegelund ham i sine kalenderoptegnelser kgl. majestæts bartskær.

Mikkel Møller var fra Königsberg og har vel oprindelig heddet Müller; han blev 1. Jan. 1575 gift i Ribe med Birgitte, datter af den ansete rentemester Jørgen Pedersen og Anne Hegelund; i sine kalenderoptegnelser omtaler Peder Hegelund ham oftere som værende på besøg i Ribe. I København ejede han i 1581 en ejendom østen for Nørreport og i 1584 en gård ved Fisketorvet¹⁾ ved Helligåndskirke, som han i 1593 forøgede ved at købe de tilgrænsende høkerboder; han boede endnu der i 1606, men døde året efter, 1. Dec. 1607; enken fortsatte forretningen til 6. April 1609.

I kongens misfornøjelse med Mikkel Møller, eller i Ruprecht Geisspuscher's høje alder kan muligvis søges grunden til, at *Alexander Lax* blev ansat som «kongens barber» i slutningen af 1567 og med bestalling fra 14. Aug. 1568. Om hans løn vides kun, at han i 1568 to gange fik udbetalt 50 daler på sin besolding og 22. Febr. 1569 atter 174 daler, som han havde til gode af sin løn, 324 daler, for den tid, han var ved knægtene; ifølge hofregnskaberne fik han i 1572 i løn 16 daler om måneden selvanden (o: med en svend); i Dec. 1575 fik han ny bestalling og skulde ifølge den holde en svend i Frederiksborg og have 4 daler for ham om måneden; fra Sept. 1577 benævnes han atter selvanden og får snart 8 snart 10 daler og kosten; han fik sidste gang løn for Marts—April 1578.

Under belejringen af Varberg i 1569 blev mange bøsseskytter sårede, og da de ingen feltskær havde, lod

¹⁾ Vimmelskaflet nærmest Klosterstræde.

kongen sin egen sårlæge, Alexander Lax, helbrede dem og lovede ham betaling herfor; i den anledning sendtes der 5. Dec. 1569 et register over, hvor mange han har lægt, og hvad han skal have for hver, med befaling til at betale ham pengene med fradrag af de 100 daler, han fik før oprykningen, da han klager over, at han mangler, hvad han daglig skal bruge, og derefter straks sende ham tilbage hertil.

I 1573 fik Lax skøde på et hus og en grund på det ny Fisketorv i København øst op til Klosterstræde; når han opholdt sig ved hoffet på Frederiksborg, havde han bolig i et eget hus der, som senere i 1580 blev indrettet til den danske hofpræst; inden den tid maa Lax sikkert være død eller fratrådt, rimeligvis i 1578, da han som sagt sidste gang nævnes i regnskaberne Marts—April i dette år.

Hans efterfølger var *Johan von Malchin*, der blev ansat som «kongelig barber» 11. Nov. 1578 selvanden med 10 daler om måneden; fra 12. Dec. 1585 fik han til lige 10 daler på to vognheste; i øvrigt vides der ikke andet om ham, end at han blev optagen som broder i «Danske Kompagni» (det nuværende skydebroderselskab) ved juledrikken 1587, og at han blev forløvet fra sin tjeneste 30. Juli 1590 med en måneds aftægt. Muligvis har han været fra Malchin i Mecklenburg-Schwerin, dronning Sophie's fødeland, fra hvilket hun skaffede adskillige landsmænd ansættelse i dansk tjeneste.

Allerede inden Lax' afgang var *Daniel Hogenvald* bleven barber ved hoffet uden svend fra 26. Okt. 1577 med 8 daler om måneden, fra Juli—Aug. 1578 med 10 daler; han fik sidste gang løn Okt.—Nov. 1578; det er muligvis den Daniel Hogenvald, der senere var bartskeer ved Kronborg og i 1596 atter blev ansat ved hoffet.

Den sidste «livbarber» — det er første gang, at dette udtryk bruges — under Frederik II var *Jakob Hogenvald*, der blev ansat 15. Juni 1579; fra Juni—Juli 1580 fik han

løn selv tredje med 16 daler om måneden; han nævnes atter først efter kongens død, idet han i 1589 fik ordre til at følge med på prinsesse Anna's bryllupsrejse til Skotland, i hvilken anledning han fik en æresklædning af kongen og ordre til at udtage specerier til brug på rejsen; brevene herom er udstedte 18. og 21. Aug. 1589, lige før og efter at ægteskabskontrakten 20. Aug. blev underskrevet på Kronborg. Til Skotland nåede Hogenvald dog ikke, i alt fald ikke i 1589, thi flåden havde som bekendt stort uheld med sig og måtte søge ind til Norge, hvor brylluppet senere fejredes, medens både i Skotland og Danmark pinebænkene sønderled og bålene blussede op om de skændige hekse, der havde rejst stormene og forgjort flåden. Muligvis er Hogenvald fulgt med brudeparret, da det i foråret 1590 sejlede til Skotland; 30. Juli 1591 blev han aftakket, måske ved sin hjemkomst, og havde da et års løn og et halvt års husleje til gode.

Medens der ikke kendes nogen bestemt bartskær, som har været knyttet til enkedronning Dorothea's hof på Koldinghus, hvor hun havde sit enkesæde fra 1559 til sin død 1571, kendes navnene på en del hofbarberer, som hørte til *enkedronning Sophie's* hof på Nykøbing slot.

Allerede inden enkedronningen i 1594 tog fast ophold der, var *Jakob von Schwolle*¹⁾ bleven hendes barber 25. Dec. 1592 med 30 daler årligt og underhold m. m., når han opvartede dronningen; bestallingen blev fornyet 1595 og atter 1601, og han rykkede da op til at kaldes hofbarber og fik 50 daler årligt samt 10 daler om måneden i kostpenge for sig og sin svend med forpligtelse til at

---

¹⁾ Muligvis fra Schwollen i Oldenburg.

kurere gratis på hofjtjenerne, når de kom til skade i deres tjeneste og formedelst armod ikke selv kunde betale ham. Samtidigt havde dronningen en «Hofwundarzt», mester *Valentin Weishans*, der fik bestalling 8. Juni 1595 med 100 daler årligt, fri kost for sig og sin svend samt et kammers på slottet; han har rimeligvis været dronningens personlige kirurg, indtil dr. med. *Anders Skytte* 7. Juni 1612 blev både livmedikus og livkirurg, et af de meget sjældne tilfælde, hvor en læge tillige udtrykkeligt nævnes som kirurg: «ikke alene som en doctor medicinæ med allehånde medikamenter, men også som en doctor chirurgiæ med egen hånd, hvor nøden måtte fordre det, det Gud dog nådigen afvende.»

Rimeligvis er J. v. Schwolle fratrådt eller død, da *Andreas Behr* fra Rothenburg an der Tauber 15. Okt. 1613 blev hofbarber med 50 daler årligt og 10 daler om måneden i kostpenge for sig og sin svend; i hans bestalling er der tilføjet et bestemt forbud mod at kurere enhver farlig eller smitsom syge («klebende Seuche»), skade eller sygdom, samt et påbud om, at når han måtte erfare, at en eller flere af hofjtjenerne med sådanne er behæftet, ikke at fortie men at anmelde det. Behr er rimeligvis død c. 1626¹⁾, da *Detlef von Wolff* 16. Juni 1626 blev hofbarber med samme løn og bestalling; han overlevede dronningen og døde vistnok først 1657 i Nykøbing²⁾, hvor alle disse bartskeerer sikkert tillige har praktiseret blandt befolkningen.

¹⁾ Hans enke Cathrine døde i Nakskov i Dec. 1651.

²⁾ Hans enke Lisbet levede endnu i Nykøbing i Juni 1667.

Under *Christian IV* lange regering blev der ansat en hel række af hofbarberer, men flere af dem fungerede kun ganske kort og forsvinder da enten helt eller går over i almindelig bartsværstilling; om flere af dem findes i kongens breve optegnelser prægede af hans ejendommelige drastiske lune.

Allerede som syvårig prins fik *Christian IV* sin egen barber, thi 12. Okt. 1584 blev *Førgen Herrendorf*¹⁾ ansat som «hertug *Christian's* barber»; endnu i 1591 kaldes han «prinsens balber» (muligvis en af kongens brødre) og fik for sig selvanden 10 daler om måneden og 10 daler på to vognheste fra 25. Febr. 1591 til 25. Juli 1591, da han kom af tjenesten.

Som den unge konges barber er *Herrendorf* muligvis fratrudd, da *Jakob Pomer* 18. Dec. 1589 blev «hofbarber»²⁾; han skulde lade sig bruge til lands og til vands, hvor kongen har brug for hans tjeneste, og skal altid holde hvad medicin og andet, der behøves til hans tjeneste, beredt. Det er rimeligvis den samme *Jakob Pomer*, der 28. Aug. 1576 havde fået brev på at have det første band (forbinding) i fiskelejet *Marstrand* på alle, hvis sår og skader der kan falde. Som hofbarber fik han 100 daler årligt og 7 daler om måneden i kostpenge; ved bestallingens fornyelse 23. Dec. 1591 blev dette forandret til 10 daler om måneden i kostpenge til sig selvanden, 10 daler om måneden til to vognheste og en sædvanlig hofklædning til sig selvanden, hvilket vedblev, indtil han 17. Juli 1607 tog sin afsked³⁾.

¹⁾ Muligvis fra Preussen, hvor der findes to landsbyer med dette navn.

²⁾ Fra 15. Juli 1591, da *J. Hogenvald* gik af, findes ingen barber opført i hofregnskaberne, før *J. Pomer* blev ansat med samme bestalling som *Hogenvald* 23. Dec. 1591.

³⁾ I hofregnskaberne fra den tid anføres tillige *Martin Leie*, antaget som bader 21. Maj 1590 med 4 daler om måneden; han fik sidste gang løn 13. Febr. 1593. Det er den eneste bader, der findes nævnt i hofregnskaberne.

Medens Pomer vistnok mest har haft med hofpersonalet at gøre, var omtrent samtidigt *Daniel Hogenvald*, der hidtil havde været bartskær på Kronborg, bleven livbarber 15. Dec. 1591 og synes særligt at have været knyttet til kongens person, thi i rentekammerets fortegnelser kaldes han «kongens egen barber og sårlæge»; som tidligere omtalt er det muligvis den samme Hogenvald, der var barber ved hoffet 1577—1578. Hans bestalling lyder på, at han skal lade sig bruge, hvor kongen behøver hans tjeneste, og være forpligtet til altid at have medicin og andet, som en god bartskær har brug for, beredt, samt fra [?] Juli dette år have 60 daler årligt og 7 daler om måneden i kostpenge; ifølge hofregnskaberne blev han fra 28. Juli 1596 ansat med 10 daler om måneden og 10 daler på to vognheste. Han fulgte med Christian IV i Kalmar-krigen og fik da for to barbersvende — 1 à 10 daler og 1 à 8 daler samt en dreng à 6 daler — 24 daler fra April 1611; selv fik han 24 daler til sig og to heste; efter krigen fik han 20 daler og fra 21. Maj 1615 desuden 10 daler til, han kaldes da «vores liffs badscher»; han fik sidste gang udbetalt løn Marts—April 1625 og er vel da gået af; han synes derefter at være bleven bartskær i København. At han har været en i sin tjeneste vel lidt mand fremgår af, at han i 1605 fik skænket to tiender i Sorø, i 1612 et vikarie i Lund, i 1619 et kgl. skøde på en gård i Helsingør og i 1627 et ventebrev på et kanonikat i Roskilde. En beskyldning, som den daværende slotspræst, den senere bekendte biskop og digter Anders Arrebo i 1613 rettede mod ham for at hælde til papisme, synes således ingen følger at have haft.

I Nov. 1636 fik Hogenvald sammen med bartskærerne Salomon Gutfeld og Christopher Bier ordre til at eksaminere Henrik Ditlefsen, der agtede at nedsætte sig som bartskær på Kristianshavn; selv var han da bartskær i

København og oldermænd i lavet. Året efter døde han, 18. Aug. 1637¹⁾).

Der følger nu en række hofbarberer med ganske kortvarige ansættelser, uden at grunden hertil kendes.

Bastian Lambrecht, barber, fik sin løn fra 26. Jan. 1627 til 7. Nov. 1628 med 16 daler kurant om måneden.

*Gert Lindenburg*²⁾), «kgl. livbartsvær», nævnes kun een gang, 9. Maj 1627, og slet ikke i hofregnskaberne.

Om *Henning Trojan*³⁾) skrev kongen (før 1. Juli) 1627 til regeringen i Bützow (Mecklenburg—Schwerin): «dass sii den Balbihr M. hennick ansagen sollen ahnhero sich zu verfügen vndt alhii Ein zeitlang bei mihr aufwarthen», men han synes ikke at have passet kongen; han var antagen med 10 daler om måneden og fik for 6 måneder udbetalt 60 daler for tiden indtil 12. Dec. 1627 og derefter atter til 27. Dec. 1627, da han blev aftakket.

Kordt Arentsen (Arendstelt, en enkelt gang Lorentz, vistnok en skrivfejl) blev «livbarber» 19. Maj 1629, men atter entlediget 15. Okt. 1629, da han på livstid, eller så længe han vil, fik bevilling til at bo og bruge sin handtering i Assens og være fri for al borgerlig tyngelse. Han synes imidlertid atter at være kommen tilbage til hoffet, muligvis ved hans efterfølger Christopher Rachow's afskedigelse i Dec. 1631, thi ifølge hofregnskaberne fik han fra 17. Maj til 13. Okt. 1629 udbetalt i løn 50 daler kurant, og atter fra 18. Dec. 1631 til 12. Dec. 1632 i alt 360 daler kurant og igen fra 12. Dec. 1632 til 6. Juli 1633, da han døde, 206 daler kurant. Allerede 10. Juli 1632 fik Bodil, afgangne Kordt Bartsvær, vores forrige barbers

1) Det er muligvis den mester Daniel, der 27. Nov. 1604 blev gift på Malmøhus; han må dog i hvert fald have været gift tidligere, da hans søn Jakob allerede 1610 blev livbarber hos den udvalgte tronfølger prins Christian.

2) Muligvis fra Lindenburg i Posen.

3) Muligvis fra Trojan i Bøhmen.

efterleverske, brev om, at hun i hendes livstid og så længe, hun lyster og sidder ugift, må være og blive fri og forskånet, i hvilken købstad hun sig nedsætter i riget, for al borgerlig og byens tyng¹⁾.

*Christopher von Rachow*²⁾ blev «livbarts-kær» 8. Juli 1629 med bestalling fra 17. Marts 1631 og afgik 2. Febr. 1632, da han fik bevilling som barts-kær i Helsingør. Han fik i løn fra 8. Juli 1629 til 3. Maj 1630 i alt 300 daler kurant (30 daler om måneden), fra 4. Maj 1630 til 29. April 1631 i alt 360 daler kurant og fra 29. April 1631 til 30. Juni 1631 i alt 60 daler kurant; skønt han tjente til 1632, da han blev afdanket, fik han ikke mere udbetalt, da han forud af kongen havde fået over 100 rigsdaler til «Complirung» af sin feltkiste. Det var overhovedet næppe i nåde, at han blev afskediget, thi 20. Dec. 1631 skriver Christian IV: «Slotsherren her sammesteds og overskænken skal lade foddre om m. Christoffer badskær til sig og hannem lade forstå, at om jeg endskønt for d. Arnisæi³⁾ intercession skyld haver efterladt, at han for hans forseelse intet skulde udi hullet, så skal sligt dog stå hannem endnu for, såfremt han ikke siger mig, hvem der varede hannem, at jeg havde befaleet, at han skulde sættes i tårnet».

Om Rachow derefter har nedsat sig i Helsingør som barts-kær er vistnok tvivlsomt; der kendes i alt fald ingen barts-kær med dette navn fra den tid i Helsingør⁴⁾.

Efter denne række af forbigående barts-kærere, følger

¹⁾ En «mester Cortes» enke ejede i 1683 en gård i Laksegade; hvis det er hende, må hun være bleven meget gammel.

²⁾ Muligvis fra Rachow i Pommern.

³⁾ Henning Arnisæus, livmedikus 1619—1636.

⁴⁾ Det er vel ikke meget sandsynligt, at det er den Christoper Barts-kær, der blev broder i «Danske Kompagni» ved juledrikken 1613; snarere kunde det være den Christopher Barts-kær, der i 1633 ejede en have udenfor Vesterport og i 1645 svarede hovedskat og da boede på Amagerterov.

en mand, *Salomon Gutfeld*, der ikke alene overlevede kongen men også vedblev at fungere hos efterfølgeren.

I dannelse synes Salomon Gutfeld at have raget op over de andre hofbarberer fra den tid, muligvis som en følge af hans ret lange virksomhed ved Sorø akademi; i nogle skrivelser fra hans ældre dage anvender han en del latinske sætninger, måske lidt vel mange, som det ofte er de halvstuderedes fejl.

Hans oprindelse er ubekendt¹⁾; 5. April 1619 fik han bevilling til at indtræde i den i øjeblikket ledige af de ti pladser i bartsværlavet i København; 2. Febr. 1622 fik han bestalling på «at balbere Christian Ulrik og Hans Ulrik Gyldenløve samt deres folk og tjenere», kongens uægte sønner med Kirstine Madsdatter og Karen Andersdatter; de var dengang 11 og 7 år; i denne stilling er han vistnok bleven, indtil han 21. Dec. 1624 blev enekirurg ved det adelige akademi i Sorø, hvor han tillige 6. Maj 1625 blev bartsvær hos prinserne Frederik og Ulrik, der i dette og det følgende år studerede i Sorø; prinserne var dengang 16 og 14 år. Desuden havde han forpligtet sig til i sit hus i Sorø at holde et forsvarligt herberg for fremmede. I løn fik han 150 daler kurant, 1½ pund (30 skæpper) rug, 1½ pund (36 skæpper) byg, frit hus og så meget brændevod som Reinholt Timm²⁾ bekommer. I Sorø er han rimeligvis bleven, indtil han 9. Juni 1633 — bestalling 19. August — blev kongens livbarber og fik i løn 30 daler kurant om måneden. I 1640 havde han fået løfte om den første tiende, der blev ledig i Sjælland, for ham og hans hustru på livstid; det synes imidlertid at være blevet en jysk tiende, han fik, thi ved sin død havde han kongetienden af Eltang kirke.

¹⁾ Muligvis fra Gutfeld i Preussen; eller søn af Salomon Gutfeld, enspænder i kongens tjeneste.

²⁾ En på den tid godt bekendt maler; i 1624 var han bleven ansat som kgl. kontrafejer ved akademiet og lærer ved dette.

I 1636 fik Gutfeld som tidligere omtalt ordre til sammen med bartskærerne Daniel Hogenvald og Christopher Bier at eksaminere Henrik Ditlefsen, der vilde nedsætte sig som bartskær på Kristianshavn, og var vistnok tillige da, i alt fald før 1639, medlem af gårdsretten.

Efter 14 års tjeneste blev Salomon Gutfeld aftakket til påske 1647, men det synes dog nærmest, som om det har været en midlertidig fratræden, rimeligvis på grund af svaghed, thi «hans tjener» skulde indtil videre forblive i kongens tjeneste og herfor have 4 daler kurant månedligt¹⁾, og nogen ny livbarber blev ikke ansat; året efter, fra påske 1648, blev Gutfeld påny antagen, men han kaldes nu og i fremtiden kun hofbarber og synes at have fået ansættelse ved Frederiksborg slot²⁾. Han kaldes nemlig «balber til vort slot Frederiksborg», og der findes også to ansøgninger fra ham daterede Frederiksborg slot Jan. 1661, i hvilke han siger, at han har været i kongelig tjeneste som kammertjener og kirurg — det er første gang, at disse betegnelser bruges — og at han nu i 12 år har været syg og sengeliggende; ved Skånes afståelse har han mistet 70 bønder der, og de 200 daler årligt i kostpenge, som han havde fået tilstået af kongens fader, har han ikke fået i de sidste fire år. Der blev da straks givet befaling om at udbetale disse penge.

Salomon Gutfeld, der sidste gang findes i hofregnskabet 1660, er rimeligvis død da eller i første Halvdel af

---

¹⁾ Denne «tjener» må være den i hofregnskaberne opførte barber-svend *Eberhard Zumler*, der fra 1. Maj 1647 til 25. April 1648 fik udbetalt 48 daler kurant og derefter «sin rest» 48 daler kurant fra 25. April 1648.

²⁾ Allerede i 1634 havde han bolig der; Christian IV skriver da til lensmanden Frederik Urne: «Og efterdi hofbadskæren M. Samuel sig beklager, at hans logement til Frederiksborg hannem falder for snævert, hvorfor du samme logement skal bese og det således flie, at han børnene kan have på loftet og ud til søen kan have et bryggers og et bagers».

1663, og hustruen, hvis navn ikke kendes, tidligere, thi 10. Juli 1663 fik datteren Malene på livstid bevilget korn-tienden af Eltang kirke, hvis kongetiende faderen havde haft.

Den sidste af Christian IV hofbarberer var en Franskmand, *Charles le Sage*, der var kommen til København med den franske gesandt, fra hvem kongen uden videre synes at have lokket ham, thi 27. Okt. 1645 skriver han til Korfits Ulfeldt: «Eftersom jeg erfarer dig at være bekendt med den franske gesandts badskær, da skal du være derom, at du kan disponere hannem derhen, at han bliver hos mig i tjenesten, og derhos erfare, hvad han begærer til besolding». Allerede 2. Nov. 1645 fik le Sage bestalling som kgl. livkirurg med den ualmindelig høje løn af 700 rdl. årligt; næste år fik han orlov til at rejse hjem, men han må snart være kommen tilbage, thi c. 1647 skriver kongen: «Eftersom jeg forgangen sommer, mens jeg var i Norge hos det bjærgværk, som jeg fik af Christopher Gøie¹⁾, blev bidt eller stukket af nogle væggelus, som jeg siden intet haver kunnet forvinde, i synderlighed i mit højre ben under knøgelen (anklen), så at jeg ikke uden stort besvær kan få skoen på foden, så at jeg befrygter mig, at det skal kunne geråde til en åben skade, som på det sted kunde storligen inkommodere mig, da efterdi jeg erfarer, at den franske bartskær, som jeg stakket siden haver forlovet at drage hjem, at være kommen tilbage igen, da skal du om samme lejlighed tale med hannem og hannem befale, at han sig med det første skal hid forføje og med sig tage tjenlige medikamenter».

Da det ikke er meget sandsynligt, at der på den tid har været mer end een bartskær i København, der kunde betegnes som «den franske», må det vistnok være le Sage,

---

¹⁾ Barbo Jærnværk ved Arendal, hvor C. Gjøe havde fundet gulderts, og som kongen derfor købte af ham i 1646.

der i 1647 omtales som den franske barber Lahorse, der helbredede Hans Rostgård for de sår, han havde pådraget sig ved tøjhusets brand. Le Sage omtales i 1646 i et af Ole Worm's breve.

Le Sage fik sin bestalling fornyet af Frederik III 20. Marts 1649; sammen med forskellige andre bartskærer fik han 11. Okt. 1651 ordre til at besigtige Caspar Markdanner's¹⁾ døde legeme og den skade, hvoraf han død er; han er vistnok bleven afskediget til 1. Maj 1656, thi kort efter kaldes han forrige kgl. kirurg, og er muligvis da blevet lovet pension. I et meget velskrevet, udateret fransk brev til rigshofmester Joakim Gersdorff beklager han sig over, at han efter sin afskedigelse ikke har kunnet få sin tilgodehavende løn udbetalt²⁾, hvilken han meget trænger til i sin alderdom; han skriver tillige, at kongen i sin tid fik ham til at opgive en god indtægt i Holland, som han var sikret for hele livet.

Le Sage døde ca. 31. Jan. 1662 i København, thi da blev hans løn sidste gang udbetalt med den tilføjelse: «Er død og dermed sin rest betalt». I Resen's «Inscriptiones Hafnienses» meddeles følgende gravskrift over ham: «Mr. Charl. le Sage chirurgien du Roy de Dannemark C.4 et Roy Friderich le troisième. Dieu luy donne une resurrection reyovisante». Gravstenen fandtes ved Holmens kirke «extra templum»; rimeligvis har le Sage været ka-

---

¹⁾ Hofjunker C. Markdanner var natten forud bleven dræbt på gaden i en strid med hofjunker Claus Buchwald.

²⁾ I hofregnskaberne findes le Sage først 1654; i hened ni år synes han slet ikke at have fået løn udbetalt: «Hr. Charles le Sage er antagen den 2. Nov. 1645 (med 700 rdl. årlig), tilkommer 8¹/₂ års resterende besolding til den 2. Maj 1654: 5950 rdl.; hvis hannem resterer derpå, er givet afregning og bekommet hr. renteskriverens quittance». Sidste gang, der derefter udbetaltes ham løn, er 14. Maj 1657. Han findes derefter atter i regnskaberne for 1662, opføres da med 300 rdl. årligt, rimeligvis pension, og fik da løn udbetalt fra 1. Jan. 1661 til sin død.

tolik og er derfor begravet udenfor kirkens mure, hvor også familien Hacquart, der senere skal omtales og var katolikker, fandt hvile.

I Christian IV breve findes enkelte oplysninger om, hvorledes hofbarbererne var klædt ved festlige lejligheder. Da tronfølgeren, prins Christian, i 1634 havde bryllup, blev der givet æresklæder til hofpersonalet; S. Gutfeld og D. Hogenvald fik da trøjer og bukser af rødt fløjel med opskårne ærmer besat med gult atlask, item kapper af fint rødt klæde; klæderne skal besættes med et streg og kapperne med tre streger guldsnore. Noget anderledes lyder det ved prins Frederik's bryllup i 1643, da skal S. Gutfeld og tillige livmedikus Jakob Fabricius m. fl. klædes i sort blommet fløjel med sorte kapper besat omkring med en guldgallon og ellers udstaffet som brugeligt er. Sort fløjel synes at have været finere end rødt fløjel, i alt fald fik i 1634 livmedikus dengang også en sort fløjelsdragt.

Hvorledes Jakob Pomer var installeret, når han som livbarber opholdt sig ved hoffet på det ældste Frederiksborg, får man at vide af et inventarium fra 1597. Ligesom en stor del af betjeningen boede han i et «lossementhe» i Hillerød, i hvilket der var to bænke, 1 slagbænk, 1 skive (bord) og 1 kakkelovn. Det er omtrent det samme møblement, som findes i flere andre kgl. funktionærers værelser, f. eks. kapelmesterens, og kun lidt ringere end i livlægen Jakob Hasebart's «hus» i Hillerød, hvor der fandtes en jærnovn, et sængested med himmel, to skiver, et slagbord og to bænke.

Allerede tidligere er enkelte gange nævnt, at de kongelige prinser og børn i en ung alder fik deres hofbarber, der vel væsentligst virkede som kammertjener hos dem, således som det i alt fald senere var almindeligt; det er nylig anført, at S. Gutfeld omtaler sig selv som kammer-tjener og kirurg. Som syvårig dreng havde Christian IV jo fået *Førgen Herrendorf* til sin hofbarber, det var da ikke mer end rimeligt, at tronfølgeren, prins Christian, også fik det i samme alder; da blev, 31. Okt. 1610, *Jakob Hogenvald*, en søn af Daniel Hogenvald, ansat som hans livbarber og sårlæge, og han fik samme år «en dreng» anvist og senere sin bestalling fornyet 22. Febr. 1613. Som adskillige andre af de kongelige bartskeer gav han sig også af med farmaci; han fik i slutningen af 1625 bevilling til at holde apotek og vinkælder i Helsingør. Det var muligvis af den grund, at han forsømte sine pligter hos prinsen, i alt fald var Christian IV meget misfornøjet med ham, da han 21. April 1628 skriver til Frederik Urne: «Du skal sige prinsens badskær, at såfremt han ikke tager vare på ham, meden ligger på hans plaisir, da skal han vist blive indkvarteret på slottet. Skal Bastian¹⁾ blive hos prinsen, da haver han hannem intet behov, og må jeg se mig om efter en anden hos kompagniet».

Som livbarber hos prins Christian fratrådte Jakob Hogenvald²⁾ 1. Aug. 1629, måske fordi han som omtalt ikke passede sin stilling, hvilket muligvis atter var en følge af,

---

¹⁾ Rimeligvis den tidligere omtalte Bastian Lambrecht, der var i kongens tjeneste 1627—1628.

²⁾ J. Hogenvald var gift to gange; i første ægteskab — hustruens navn kendes ikke — havde han en søn Sylvester, der 1642 overtog apoteket i Helsingør; rimeligvis er J. Hogenvald da død ved den tid; hans anden hustru hed Hanna, men mere om hende vides ikke. Det beror på en fejltagelse, når forf. i en artikel i «Ugeskrift for Læger» 1908 s. 1477 har formodet, at Sylvester Hogenvald også havde været bartskeer og faderens efterfølger som livbarber hos prins Christian.

at prinsen i 1628 forlod København og derefter opholdt sig først på Malmøhus og efter sit giftermål på Nykøbing slot. Her havde han til bartsvær *Christian*, tidligere kirurg hos enkefyrstinden af Brandenburg; nogen bestalling for ham er ikke funden; i et brev fra Aug. 1643 omtaler livmedikus Henrik Küster ham som «chirurgus noster . . . vir satis expertus»¹⁾).

Endnu tidligere, allerede under formynderregeringen, havde Christian IV brødre, prinserne Ulrik og Hans, fået deres egen bartsvær, *Christopher Bando*, ansat 13. Juli 1595 med bestalling fra 12. Juni 1596 og 4 daler om måneden til kostpenge, fra 27. Aug. 1596 forhøjet til 5 daler; de to unge fyrster var i 1595 henholdsvis 16 og 12 år gamle; i 1597 drog de udenlands, hver til sit sted, og 23. Maj 1597 fratrådte Bando da også sin stilling. Da fem år senere den yngste af dem, hertug Hans, 1. Aug. 1602 sejlede ud fra København på sin triste bryllupsfærd til Rusland, fulgte *Daniel Schone* med som bartsvær. Og da i 1643 Christian IV søn med Kirstine Munk, grev Valdemar Christian, drog ud på sin mislykkede frierrejse til Rusland, havde han en læge eller kirurg *Völcker* med på denne rejse.

Om *Salomon Gutfeld*'s stilling som bartsvær hos forskellige af Christian IV sønner under deres studieophold i i Sorø er tidligere talt.

---

¹⁾ Om denne barber Christian er identisk med den senere ved Holmen ansatte bartsvær Christian, således som der er udtalt formodning om af forf. i en artikel i «Ugeskrift for Læger» 1908 s. 1478, er dog vist tvivlsomt.

Da *Frederik III* tiltrådte regeringen 1648, beholdt han både *Salomon Gutfeld* og *Charles le Sage* i sin tjeneste; samtidigt antog kongen dog en ny livbarber, *Marquard (Markus) Schmidt*, der ganske vist først fik bestalling 30. Marts 1650, men allerede havde fået løn som livbarber fra 1. Juli 1648 med 30 daler kurant om måneden: «Han skal allevegne og på rejser, flittig og udi egen person lade sig finde hos vor hofstat og der flittig opvarte og tiltænkt være at forbinde og kurere uden nogen synderlig betaling vore gemene hofstjenere udi vor stald og køkken, som udi deres bestilling uden nogen modvilje kunde tilføjes skade, og til den ende have et eget rejseapotek med sig og dertil skaffe på sin egen omkostning fornødne medicinalia; in summa han skal o. s. v. (den sædvanlige formel) og til årlig pension og besolding derfor have 100 rdl. in specie og månedlig til kostpenge ti kurantdaler samt tyve kurant på to heste og to sædvanlige hofklædninger, såvelsom til husleje, indtil ham en fri våning bliver forsynet, firsindstyve rdl. in specie årlig så og på en svend fire rdl. in specie og på en dreng fire kurant til kostpenge, hvilken fornævnte hans bestalling og kostpenge ham årlig af vores renteri eller hofmester o. s. v. skal betales og skal regnes fra 4. Juli 1648».

Marquard Schmidt nævnes sammen med og i rækkefølge efter *C. le Sage* som «vores badskær», da han i 1651 fik ordre til at deltage i den tidligere omtalte undersøgelse af *Caspar Markdanner's* lig. Han var født 1617 og døde 15. Aug. 1657 i København, hvor han blev begravet i St. Petri kirke¹⁾.

---

¹⁾ Schmidt blev 28. April 1650 gift i København med Cathrine Gläser, der som enke 1. Juni 1659 fik bevilling til at vies i huset til notarius publicus Adam Frederik Werner. Hun havde tidligere været kammerkvinde hos dronningen og synes endnu at have været det som gift med Marquard Schmidt.

Endnu inden Schmidt's død var *Mathias Hollænder* 23. Marts 1656 bleven «rejsebarber» med 200 rdl. i løn, men vistnok kun i kort tid, thi han nævnes ikke i regnskaberne, og 17. Dec. 1657 blev *Gotfred Hempel* «hofbarber» ligeledes med 200 rdl. i løn; han døde allerede 1. Nov. 1658, og hans enke fik da 50 rdl. i pension. Ved sin udnævnelse havde Hempel bolig i Nykøbing (Falster) og var der fulgt efter barber Detlef (vistnok den tidligere omtalte Detlef von Wolff) og siger i Febr. 1657, at han da i fire år havde været i «prinsens tjeneste», hvorved rimeligvis må forstås kronprins Christian's (V) tjeneste, der da må have fået sin livbarber i den sædvanlige alder af 7 år; Hempel's efterfølger har rimeligvis været *Fokum Nesman*, der i hofregnskaberne kun nævnes den ene gang, da han som «hans kgl. højheds livbarber» 17. Maj 1658 fik udbetalt 30 rdl. i løn.

Med *Philip Hacquart*, der blev livbarber 15. Febr. 1658 i Marquard Schmidt's sted og med samme bestalling og løn som denne, dannes overgangen til den tid, der kendetegnes med 1660 som skillepunkt; Hacquart's lange virksomhed i kongens og statens tjeneste — han døde først 1698 — falder imidlertid hovedsagelig efter 1660, og han hører derfor den ny tid til, der strækker sig helt op til 1848, da med enevældens ophør de kgl. hofkirurger fra at være statsansatte embedsmænd gik over i civillistens tjeneste.

En samlet oversigt over barbererne ved det kgl. hof fra Christian III til Frederik III vil se omtrent således ud, dog må de anførte årstal, navnlig hvad fratrædelse angår — afsked eller død — for adskilliges vedkommende betragtes som ret usikre.

M. v. Finstingen,

1533—1547.

R. Geisspuscher,

1541—1569.

Paaske,

1547—1553.

Ɖ. Hasebart,

1553—1556.

Ɖ. Lange,

1556—1559.

B. Stub,

1559—1569.

M. Møller,

1564—1607.

A. Lax,

1567—1578.

Ɖ. v. Malchin,

1578—1590.

D. Hogenvald,

1577—1578.

Ɖ. Hogenvald,

1579—1591.

Ɖ. Pomer,

1589—1607.

D. Hogenvald,

1591—1637.

B. Lambrecht,

1627—1628.

G. Lindenburg,

—1627—

H. Trojan,

—1627—

K. Arentsen,

1629—1633.

C. v. Rachow,

1629—1632.

S. Gutfeld,

1633—1663.

C. le Sage,

1645—1656.

M. Schmidt,

1648—1657.

M. Hollønder,

1656—1657.

G. Hempel,

1657—1658.

P. Hacquart,

1658—1698.

Trykte kilder: Dronning Christine's hofholdningsregnskaber; Dansk magasin; Danske kancelliregistranter 1535—1550; Kancelliets brevbøger 1552—1592; Meddelelser fra rentekammerarkivet 1871—1876; Københavns diplomatarium; Kinch; Ribe bys historie; Christian IV breve. — *Rigsarkivet:* Register på månedsbesolding og kostpenge givne kgl. maj. hofsinder på deres folk og heste og ellers til andre kgl. maj. daglige tjenere 1570—1627; Hofmønsterskriverens regnskab for månedsbesolding og kostpenge til kgl. maj. hofsinder 1627—1641; Hofmønsterskriver Johan Boysen's regnskab 1641—1663; Hofmønsterskriverens regnskab 1655—1659; Kort ekstrakt over besolding udgiven af rentekammeret (til kongens hofsinder og tjenere) 1624—1654; Afregningsbog over forskellige betjentes besolding m. v. 1642—1676; Afregningsbog over hofbetjentenes besolding 1655—1657; Afregningsbog over hofbetjentenes besolding 1665—1676; Kopier af bestallinger for forskellige funktionærer i dronning Sophie's tjeneste 1589—1626; Prins Christian (V)'s arkiv; Dronning Sophie Amalie's originale bestallinger.

Artikler af 1671 for Københavns Barbersvende.

Ved

Frederik Wulff.

De nedenfor meddelte Artikler ere kun et Forslag, de kom aldrig til at blive gjældende, men derfor have de dog Interesse. Det nyoprettede Kommercekollegium fik i Begyndelsen af 1671 Ordre til at «annamme alle Lavsordninger» og afgive en allerunderdanigst Betænkning, man skulde tro over Lavsforholdene i det Hele. En saadan almindelig Betænkning synes imidlertid ikke at være bleven afgiven, men Tid efter anden fremsendte Kollegiet Forslag til nye Artikler for forskjellige Lav og saaledes under 16. November 1671 for Københavns Bartskere. Det skriver: «Efttersom Wi haffuer bekommit och igiennemseet Kiøbenhavnfs Bartschierlaugs Privilegier och Ordninger, da formeener Wi Allerunderdanigst, at Eders Kongl. May^t dennem effterschrefne Articler kunde forunde». Og nu følge de Lavet 1668 givne Artikler i noget ændret Skikkelse, hvorved her skal fremhæves, at de sidst i dem givne korte Bestemmelser om Forholdet mellem Mestere og Svende ere udeladte og istedenfor indsat de nedenfor meddelte Artikler med ny Paragrafnumerering, derefter kommer den ndfr. S. 383 trykte Slutningssætning og Kollegiemedlemmernes Underskrifter.

Man skulde tro, at disse Artikler, der paa saa mange Maader regulere Svendenes Forhold, særlig have været kjærkomne for Mesterne, og det have de vistnok ogsaa, skjönt Mesterne i Maj 1672 paa det Ydmygste andrage om at maatte beholde Artiklerne fra 1668 uforandrede. Men Grunden hertil

er formentlig let at finde. En af de Forandringer, som Kommercekollegiet havde foretaget i Artiklerne fra 1668, gik ud paa, at det Mesterstykke, ethvert Lavsmedlem havde at aflægge, skulde «gjøres efter facultatis medicæ gode tycke oc behag». Dette har Lavet sikkert paa enhver Maade villet undgaa. En, skjönt mindre Rolle har det maaske ogsaa spillet, at Kommercekollegiet under høje Bøder vilde have det afskaffet, at et nyt Medlem gav noget Igangstraktement. Under disse Forhold foretrak Lavet at beholde de gamle Artikler uforandrede, og derom ansøgte da deres Oldemand, Kirurg Chr. Fr. Knithel under 13. Maj 1672; een af de Excellenser, han vender sig til i Ansøgningen, er ganske sikkert Griffenfeld, og saa faldt under samme Dato Afgjørelsen. Artiklerne skulde udfærdiges efter Kommercekollegiets Redaktion, dog saaledes at Lavet blev imødekommet paa de to ovennævnte Punkter, Svendartiklerne omtales ikke, men da de nye Lavartikler under 17. Juli 1672 forelaa parafererede af Griffenfeld, vare disse Bestemmelser ikke medtagne i dem. — Alle de her nævnte Dokumenter findes i Kancelliets Arkiv (Sjæll. aabne Breve 1672 Nr. 222).

Naar man tør gaa ud fra, at Kommercekollegiets Indstilling angaaende Bartskerlavet er den første Lavindstilling fra det, har det sin Interesse at se, at det har villet have særlige Artikler for Lavets Svende. Her synes med andre Ord at foreligge et Forsøg fra dets Side, som dog blev kvalt i sin Fødsel, i ingen af dets senere Indstillinger foreligge saadanne Artikler. Og her er mere at bemærke: Kommercekollegiet synes ikke i særlig Grad at have set op til Bartskerne. I Artiklerne af 1668 § 1 tales om de «velfornemme» Mestere, dette Adjektiv blev strøget; videre kaldes Bartskerkunsten een Gang og Bartskerlavet flere Gange i Svendartiklerne for Haandværk, og endelig ønskes, som ovenfor nævnt, Mesterprøven underlagt det medicinske Fakultets Bestemmelse. Skulde Kollegiet mon ikke have søgt Raad hos det nævnte Fakultet? De lærde Læger, Medicinerne, stod højt over Bartskerne, i alt Fald i deres egne Tanker, de betragtede Kirurgien som et Haandværk, de langt vare hævede over (se ovfr. S. 342 fig.). Holberg lader i Barselstuen «Doktoren» se dygtigt ned paa «Mester Bonifacius». — Forøvrigt skal det ikke her lades uomtalt, at Statskollegiet alt i 1664 var inde paa Tanken om, at Bartskerne af Facultate medica skulde examineres noget skarpere end hidtil (C. Nyrop: Enevoldsmagten og Lavene, S. 35).

Hvad Texten i Svendeartiklerne angaar, da har Hr. Frederik Wulff, den fortjente Forfatter af «Barbervæsenet i Danmark» (1906), der har ønsket at faa disse Artikler trykte, gjort opmærksom paa de nye Udtryk i §§ 19, 20 «Folkene» for Bart-skernes Kunder mere i Almindelighed (særlig vel de Patienter, de havde under Kur og Pleje) og «Skjæregæster» for Barberkunderne; han har yderligere kunnet slaa Betydningen af Ordet «Middeler» (§§ 17, 19, 20) fast som lig med Halvudlært, Forbundter. Ved en nærmere Undersøgelse af Svendenes Stilling i hine Tider have Artiklerne absolut Betydning i Forbindelse med Murmestersvendenes Artikler af 5. Februar 1666 og Forordningen om Haandværkssvende og Dreng af 6. Maj 1682.

Red.

Bardtscher Suennene her i Kiøbenhaufn deris Articler, huorledeß de sig udj deriß Mesters Thieniste forholde schall, som følger.

1. Skall huer Bardtscher Suen, som her i Byen hoß en Mester eller Encke wil tienne, sig med 4 schilling udj deriß Bröderschabff Indkiöbe, sig ochsaa udj sin Mesters Tienest tro och flitig forholde och sin Tieneste saalediß forrette, att Mesteren der ved ingen Schade kand worde tilföyet, och dersom Suennen for sin forsömmelse eller efterladenhed skyld sin Mester noget forsommer, schal hand iche allene Mesteren Menß det gantsche Laug derfor Staa til Rette, dersom nu saadan een Swen findis forsömmelig, saa schall den samme sin Mester Schadißlöß holde, Menß dersom bewiisis, saadant formedelst druckenschab eller efterladenhed att were giort, daa skal Mesterne sig saadant altid haffue forbeholden och efter Handtwerchs Kiendelse derom tilböriligen wide at straffe.

2. Dersom sig tildrog, att Een Suen formedelst Vflitighed sin Mester Schade tilföyede, Were sig af Had och Venighed, eller for Handtwerckits Schyld, och huiß sig

ellerß Kunde tildrage, och Suennen af sin Mester derfor til Rette och Suar blef Kaldet, Saa at samme Suend for dend Aarsag sin Mester vdaf sin Tieneste imod hanß Willie och Widenschab wilde Entwige, saadan Suen schall Mesteren ey were holden til enten Vgelöhn eller nog[en] Drickepeng[e] att giffue, Menß schyldig were hannem for Handtwerchet at angiffue, som hannem schall forbyde Handtwerched att bruge, til hand sig effter Mesternis Kiendelse, Straffen angaaende, sig haffuer Indstillet och forligt.

3. Om sig ochsaa tildrog, att nogen Suend her befantis, som uden sin Mesters willie och Widenshabff forbant, Barberede och Aarelod eller fodret och optog Penge af Patient[en], förend Mester[e]n sin Bartscherlön hafuer bekommit, Schall hannem Handtwerchit forbydiß, ok ingen Mester schall hannem huuße, antage eller opholde under 3 Rixdlr Straff, Indtil saa lenge det er forligt for Mesterne och Suenne, och hand sin Straff hafuer betalt.

4. Skall ingen Mester holde nogen Suend, som med nogen Tieneste Pige eller Quindfolch udj sitt Huuß tilholder och eet Vschickeligt Lefnet fører, were sig hemmelig eller obenbaart; saadan Suend maa Ingen Mester dølge Vnder straff 2 Rixdaler, och schal samme Suend strax wandre.

5. Ingen Mester skall giöre dend andens Suenne afspendige eller dennem i Tienneste antage, ey heller af hanß andre tienestefolch vnder straf af 3 Rixdlr, saa offte det scheer.

6. Huer Suend skall well wide att tage udj Agt, huad tid hand vdgaar fra sin Mesters Werchsted, fornemmelig ald dend stund hand iche i sin Mesters forretning er Vdschickit, Menß effter sin Egen willie och behaag Vdgaar och spatzerer och imidlertid paa sin Mesters Werchsted

noget blev fortient, da skal dend samme af saadanne fortieneste inted giffuis.

7. Skall och ingen Mester sin Suend uden Rettbestemmede och forsagde Tid, som hand hannem tilsagt haffuer, gifue afscheed och forlouf uden Rett och billig Aarsag, med mindre hand Icke sin Mesters Wercksted forsuarlig forrestaa Kunde, eller och Mesteren anden vigtige och Rettmeßige Aarsag haffuer; dersom nogen Mester saadant gör, da schal Mesteren Straff gifue effter de andre Mester[es] Kiendelse, och schall ey heller nogen Suen saadant i lige tilfelde giøre vnder samme Straff.

8. Dersom sig tildrog, att en Mester sin Hustru, Barn eller Suen afdøde, da schal enhuer Mester och Suen sig for dend afdødes huuß finde, eller huor Liget er, föränd Liget optagis, och dend afdøde henledsage, Saa och effter begrafuelsen samptlige samme Mester eller Enche igien at ledsage til deriß Huuß eller Waaning vnder Straf af 2 Rixdaler.

9. Schall ok ingen Suen daable eller spille om Penge med hinanden, menß alleene om en Kand Öll, Vnder Straff af 1 Rixdaler.

10. Dersom sig tildrog, att Een Suen hoß sin Mester siug blef, och Suagheden eller Sygdommen sig Langwarig anholte, saa ded Mesteren for tungt och beschwerligt schulde falde, eller Suennen af Pest eller Blodgang warre befengit, maa hand hannem strax Itt andet Losement forschaffe eller, om det Suennen behager, udj Hospitalet att Lade före, och ald dend Stund hand er suag, schall hannem af Suenne Bößen i sin Suaghed giöriß forstrechning, Indtil hand med Guds Hielp igien til sin Helbred gelanger, da schal hand handwerchit een forsicherung giøre och Giffue, att alt huiß

hannem i werende sin Sygdom er worden forrestragt, med første igien att will forschaffe och afbetalle eller saalenge her tienne, Indtil hand saadant, handtwerchet igien hafuer betalt.

11. Naar Oldermanen Handtwerchet lader tilsammen kalde, schal de samptligen möde, och dersom nogen Vdeblef det were sig Mester eller Suen uden Oldermans willie och tilladelse eller Loulig Aarsag, som hand skall bewife, da schall den samme giffue til Handtwerchet straf een half Rixdl.

12. Schall och ingen Suen, naar Handtwerchet er forsammelede, hoß sig haftue Knieff, Kaar[de] eller anden Gewehr; saa ofte saadant scheer, schal dend samme hafue forbrot 1 Rixd^l.

13. Ingen schall Lade Handtwerchet forsamle eller sammenkalde uden allene Oldermanen, och dersom sig nogen saadant vnderstod, schal hand til Handtwerchet Straf gifue effter Mesternis Kiendelse, och naar Suennene sancckis, skal det schee med oldermansens samtöck.

14. Schall Ingen Talle, naar Mesterne och Suennene Ved Handtwerchet ere forsamlede, foruden tilladelse, uden allene Oldermanen; saa skal och ingen den anden udj Mesterens och Suennens Nerwerelse med Löijen Straffe, saa ofte saadant scheer, schal hand til Handtwerchet giffue 2 Rixd^{aler}.

15. Ok schal en huer Suend wide, att om aften, naar klokken er Nij, det were sig om Sommer eller om Winter, sig udj sit Mesters Huuß att Indstille och Lade finde, och ey om Natten fra sit Mesters Huuß Vdeblifue Vden Mesterens willie och widenschab; och dersom sig hendit, att een

Suend derimod Vdeblef, schal hand til Handtwerchet, saa ofte det scheer, Giffue til Straff Een Rixdaler.

16. Dersom sig tildrog, att Een vErlig Suend her udj Tieneste sig befandt, som andensteds Kunde were schieldt och straffeldig eller aff Sin Lære bortlöben, saa hand sig for Een Suen Vdgiffuer och Lader Indschriffue, och Een Mester eller Suen her derom widenshabf eller Kundschaft hafr, och saadant Handtwerchet ey tilkiende giffuer, dersom det saa worder Kundbahr, schal dend, som sligt dylget, gifue Straf 2 Rixdaler, och Suennen maa ingen Mester giøre Tieneste Indtil Sagsens ende ok Vddrag.

17. Schall eenhuer Suend eller Middeler, som her tient och sin afsched bekommit til rette Tid, nemlig 14 Dage for Paasche och 14 Daage for Michaeliß, dog ey Reiße, för end Paasche Hellig aften och Michaelj Afften ere forbj, dog schal det stande hannem frit fore att Reiße eller at begiffue sig udj een anden Mesters Tieneste her i Byen, huilcked hannem ey maa formenis.

18. Ingen Suen schal tilsige twende Mestere sin Tieneste; dersom hand saadant giør, schal hand her ey tienne, Menß wandre, paa ded een Mester paa dend anden derfor ey schal ancke och deroffuer udj Stridighed schuld gelange, och Suennen schall giffue til Lauget Straff effter Mestern[es] och Suenneses sigelse.

19. Naar en Suen eller Middeler til att Barbere och aareLade vdgaar, och hannem aff folchene worder betalt, da schall Suennen giffue Mesteren Pengene eller dennem for Windewet henlegge; dersom Suennen af Pengene noget undtwender och Mesteren sligt erfarrer, schall Suennen sin Straff vdstaa effter Laugets Kiendelse.

20. Een Suen, som af sin Mester dend fierde Penge hafr, naar hannem af folchene giffuis drichepenge, som sig Lader Barbere, schall hand saadant ey for sig beholde, Menß legge dett udj Bößen, och dersom een Suend Tiener for Vgelöhn hoß nogen Mester, samme maa beholde sin Drichepenge, som hannem af Scher-Giesterne giffuis; Ingen fremmed Suen, Middeler eller Dreng maa nyde och beholde drichepenge uden Suennens tilladelse, med mindre Mesteren dennem Sielf af sin egne Penge noget will giffue; huad drichepenge af patienterne angaar er icke hermed meent,

21. Naar ded sig hendede, at Suennene for Lauget haffde noget att forrette, da schall Oldersuenden giöre ordet for de andre, och schall Suennene saadant alt oldersuennen tilforne berette och tilkiendegiffue, förend de til Lauget indtreder.

22. Dersom sig ochsaa tildrog, at Suennene een eller thou sig med huerandre slog och Parlemitterede, er Sagen ey stor och ey af Blodschade, och Suennene sig med huerandre Kand forlige, da er det got; Menß dersom Klage-maalen er saa stoer, at de sig ey Kand forlige, saa schal de det for Lauget Lade Komme, huor da den eene saawel som den anden effter befunden beschaffenheed Lige Rett wedersfahriss schal.

23. Huiß sig belanger de Suenne, som for nogen Mester eller Enche herfra Byen Segler och dennem effter fuldbrachte Rejße Tieneste ere tilsagt af samme Mester eller Enche, huilchet dennem schall holdiß, det were sig da att Mester[e]n eller Enchen hafde een Suen udj Werchstedet och wilde hannem, naar dend anden hiemkom, uden nogen Rett-meßsig Aarsag Cafsere, huilchet da ey schal schee, menß Mester[e]n eller Enchen schal mage det saaledes, att begge Suenne Kand worde hiulpen och til Rette komme, uden

det med Suennen, som Er i Tieneste, ere forafschedet tilforne; huiß iche da worder holdit, schall effter Laugets Kiendelse Straffis, paa ded Ingen Suend forurettis eller for Kort schee schulde.

24. Dersom ochsaa en Suend, som her Itt halff Aar haffuer werit borte, Seiglet til Schibs for nogen Mester eller Enche och hannem ey nogen Tieneste war beloffuit, och hand hoß nogen anden Mester eller Enche Tieneste Kunde haffue, schal ded hannem stande lige frit for, end som hand til Lands for sig Sielffuer hafde werit Reist.

25. Till Besluttning huorledis det med Bemeldte Bröder(!) och Straffenninge schal forholdiß, saawel Thidpenge saa som andre Penge, der i saa maader aff Bartscher Suenene, herwerende saa wel Kommende, aflagt och giffuet worder, da schal alt saadant udj Suennenis Böße wel forwariß och samliß til dend ende, att naar nogen Suend Siug blifuer, dermed kand worde forstragt och i saa maader hielpis til Rette.

Huormed wi formener Hans May^{sts} allernaadigste willie at füldestgiøre, nest forblifuende

Eders Kongl. May^{ttis}

Allerunderd. och

Hafniæ d. 16 November

Thropligtshildigste Tienere

A^o 1671.

V. F. Güldenlew. Jens Juell.

P. Pedersön Lerke. M. Rötlin. Hans Nanßen.

Bidrag til Laalands og Sjællands Historie under Svenskekrigen 1657—60.

Ved

Axel Liljefalk.

I. Laaland.

I min Fremstilling i «Fra Arkiv og Museum» for 1909 af Tildragelserne paa Laaland under Svenskekrigen 1657—60 nævnes (ovfr. Pag. 14), at Oberst Mönnichhausen tidlig i Vaaren 1658 var bleven beordret til at besætte Nakskov Fæstning, som i Henhold til Freden i Roskilde skulde gives de Danske. I det Wrangelske Arkiv, tidligere paa Skokloster nu i Rigsarkivet i Stockholm, findes en Brevvexling mellem Carl Gustaf Wrangel og Oberst v. Mönnichhausen, som kaster Lys over de nærmere Forhold ved Nakskovs Overgang fra Svenskerne til Danskerne¹⁾.

Svensk Højstbefalende i Nakskov var Oberst Svante Banér, Søn af Pehr Banér til Ekenäs og Tuna. Han fulgte Carl Gustaf over Store Belts Is; men blev med sit Dragonregiment efterladt paa Laaland—Falster som Landshöfding over disse Øer og Kommandant i Nakskov, hvor 400 uberedne Dragoner blev indlagt. I Byen laa forøvrigt Major

---

¹⁾ Rigsark. i Stkholm. Manuskripter m. m. fra Bibliotheket paa Skokloster. Tom. II Side 128 No. 17. Brevvexling mellem Kommandanten i Nakskov 1658 Mönnichhausen og Carl Gustaf Wrangel.

Christoff Heinrich Steben af Rytterregimentet Scherr med 200 Ryttere¹⁾).

Den 10de Marts 1658 blev Kongebrevet udfærdiget til Erik Rosenkrans om at lade Oberst Mönnichhausen rykke ind i Nakskov med 160 Mand af Landfolket; dette er antagelig sket snart efter; men der er saa opstaaet Uenighed mellem de Danske og Svenskerne om Retten til hvad Krudt, Ammunition m. m. der fandtes i Fæstningen. Svante Banér indberetter til Carl Gustaf Wrangel, at de Danske vil hindre, at der borttages noget til Fæstningen hørende, og dette bringer den mægtige Feltmarskalk i stor Vrede. Den 18de April sender han fra Korsør Nakskovs Kommandant et strængt Brev om denne Sag, der efter den efterladte Concept lød saaledes:

«Vedkommende vil vide at erindre, hvorledes Kongl. Maj. af Sverige ved Fæstningen Nakskovs Overgivelse blandt andet fik Munition, Krudt og Magasiner i sin Magt, hvilket der forlængst er disponeret over og sendt Oberst Svante Banér Ordre om. Nu har jeg rigtignok ikke kunnet gøre mig andre Tanker, end at disse Munitionsager og Magasiner kunde føres bort; men nu hører jeg fra Obersten ikke uden Forundring, at Hr. Kommandanten sætter sig derimod og paa alle Maader søger at hindre Afsendelsen. Kongen af Sverige har de jure belli erobret og forbeholdt sig disse og har Ret til at tage dem bort. Derfor beder jeg her med Herren, at han ikke paa sin Plads mod Fredsfordraget vækker nogen unyttig Strid eller hindrer Bortskaffelsen; derimod lades Oberst Svante Banér i Kraft af den kongelige Ordre uden længere Ophold, hvorved dog intet udrettes, faa alle saadanne Sager, som vi med fuld Ret har erobret og forbeholdt os i Fredsslutningen».

Concepten er skreven paa tysk med en Skriverhaand;

---

¹⁾ Carlbohm «Från Weichselen till Bält». Pag. 181.

men Carl Gustaf Wrangel har egenhændig tilføjet følgende Efterskrift:

«Imidlertid har denne modstridende Fremgangsmaade foranlediget til at gøre Modforanstaltninger i Skaane, saa at den Munitio, som endnu ikke er overført til den danske Side, ogsaa anholdes og ikke frigives, før denne Herre lader vort i Nakskov passere frit, og hvis Kongl. Maj. til Norge og Danmark vil besvære sig her over, kommer det alt over hans Hoved. Det er hans egen Skyld, da han uden Raison Hans Kongl. Maj. af Sveriges Munitio og Provision i Nakskov uretfærdigt har forsøgt at hindre».

Dette vrede Brev fra den svenske Højstbefalende er sikkert kommen Kommandanten i Nakskov højst ubelejligt, ikke mindst fordi han syslede med Tanken om at opgive sin Stilling i den danske Hær og søge Tjeneste under de sejrriige svenske Faner. Den 6te Maj skrev han derfor som Svar til Carl Gustaf Wrangel:

H. M. min allernaadigste Konge har givet mig Befaling til at marchere til Nakskov med noget Folk for at tage Vare paa Stedet. Da jeg nu er kommen derhen for at tage Stedet i Øjesyn, saa er det bleven meddelt mig, at al Munitio, Stykkugler, Granater, Lunter og alle Slags Vaaben var bragt sammen, og at de ogsaa Stykkerne først havde villet borttage; endelig var der kommen en anden Ordre. Da man ikke havde ment anderledes, end at Munitio ogsaa saa havde skullet blive, ligesom ogsaa de høje Embedsmænd var af den Mening, saa har jeg ikke kunnet gøre andet end underdanigst at indberette til København og bede om Ordre, hvorledes jeg skulde forholde mig dertil. Saa har jeg faaet den Befaling, at da der ikke har kunnet træffes noget Forlig om Udvexlingen, saa skulde det passere for dem. Jeg er strax gaaet til Hr. Oberst Banèr og meldt ham dette, og det er sket i god Tid, inden Skibene havde kunnet afgaa. Har jeg end ladet gøre et Lukke derfor og sat en Vagt derover, saa har de dog

maattet gaa ud og ind, naar de har villet; men engang de har været derinde, er en Bøsse gaaet af, og hvis Lugerne ikke havde dækket Granaterne, var alt sprungen i Luften, hele Byen med. For at hindre saa stor en Mangel, har jeg ladet gøre et Lukke. Naar de da har villet gaa derhen, og de har ladet mig det vide, saa har altid en Officer, hvad stundom hændte 100 Gange, ført Tilsyn dermed, at der ikke skulde ske nogen Skade; thi med saadanne Sager er snarlig Ulykke. Hvad Kornet angaar, saa har Embedsmændene Breve fra Eders grevelige Excellence, at Kornet og alt dertil hørende Sager skulle være umolesterede; de forstaar heller ikke andet, end at Brev ogsaa er givet dem derpaa. De har ogsaa Befaling af H. K. M., at de af det kongelige Korn skal forstrække Undersaatterne, har de intet andet end det samme. Saa har de ansøgt mig, at jeg et Lukke skulde lade sætte for, at intet maatte komme bort derfra, indtil der kunde komme Besked fra København ligesom ogsaa fra Eders grevelige Excellence. Beder alt Eders grevelige Excellence underdanigst, at De ikke vil vredes paa mig; thi enhver er skyldig at lyde den Herre, i hvis Brød han er. Det kunde komme saa, at jeg ogsaa kunde tjene H. Kongl. Maj. af Sverige, hvis der kunde være Brug for min ringe Tjeneste, naar jeg blev aftakket fra Tjenesten her, som jeg da underdanigst vil anholde om, saa vil jeg ogsaa tjene saaledes, at baade H. Kongl. Maj. og Eders grevelige Excellence skulle være tilfreds dermed, som indtil nu de Potentater, jeg har tjent, har været content dermed. Vidste jeg Eders grevelige Excellences Mening med Hensyn til mig, vilde jeg ogsaa bringe gode Folk med herfra, saasnart jeg faar min Afsked herfra».

Dette Brev modtog Wrangel i Middelfart den 10de Maj, og allerede Dagen efter udfærdigede han Svaret:

«Jeg har modtaget Herrens Skrivelse fra Nakskov af 6te d. M. og hans Undskyldning for den derfra vægrede Udførsel fra Magasiner og Kornhuse, det ses deraf, at der

ikke mere vil blive lagt mig Hindringer i Vejen. Herren skriver, at naar han vidste min Mening, saa vilde han tage sin Afsked fra dansk Tjeneste og træde i svensk Tjeneste og endnu bringe nogle gode Folk med dertil; saadant Tilbud modtager jeg herved med Tak. Naar Kongen kommer, skal jeg anbefale Herren».

Oberst Mönnichhausens Svar er dateret København den 23de Juni, han er da afskediget fra dansk Tjeneste og opsat paa at gøre Alvor af at træde i svensk Tjeneste. Han meddeler, at han efter sin underdanigste Ansøgning blev kaldet fra Nakskov til København ved kongl. Ordre til Afregning og Afdankning. Nu vil han til at begynde med gerne nøjes med et Regiment, og han vil afvente nærmere Bestemmelse herom. Hvis der er Brug for flere duelige Officerer, vil han kunde bringe dem med sig.

Dette Brev og et andet, som ikke findes i Arkivet, har Carl Gustaf Wrangel modtaget i Kiel ved sin Ankomst dertil, og hans Svar er dateret den 30te Juli, altsaa efter at Overfaldet paa København var besluttet og faa Dage før det blev iværksat. Det passer øjensynligt ikke under disse Forhold at engagere sig med Mönnichhausen og de andre Officerer, der vil følge ham. Wrangel søger Udflugter; han ser vel, at det virkelig er Oberstens Alvor at ville gaa i svensk Tjeneste; men han kan ikke saa hurtigt give Svar paa hans Andragende derom.

II. Sjælland.

Den svenske Kommissær i København i Tiden mellem Roskilde Freden og det andet Fredsbrud, Sten Bjelke, gjorde sit bedste for at hindre de svenske Troppers Vold mod Befolkningen, men desværre oftest med ringe Held.

Nedenstaaende Brev¹⁾ til den midlertidige Chef for Upplands Rytterregiment Pontus Frederik de la Gardie²⁾ er et Led i disse Bestræbelser.

Brevet er dateret København den 10de Juli 1658; de deri omhandlede Voldsgerninger maa altsaa have fundet Sted noget tidligere, medens den svenske Hær endnu var spredt over Sjælland³⁾; Sten Bjelke skriver:

«Saasom her adskillig Klagemaal indkommer over de store Insolentier, hvilke af Hr. Grevens underhavende Officerer skal være forøvede mod dem i Lyngby; idet de har understaaet sig til Bønderne der samme Steds med Op-hængen ved Hænderne og andre uhørte Manerer alle at traktere. Altsaa har jeg ikke villet undlade Hr. Grevnen til Gemyt at føre, hvorledes saadant mod Pakterne og det nysindstiftede Venskab mellem begge Kronerne, jævnt vel ogsaa mod al Skjel og Ret strider, og derhos venligen af ham begierer, han vil saadan Modvillie behørigen søge at remediere, efter Ransagelse dem som slig Vold forøvet eller anstiftet have den Straf underkaste, hvilken de fortjene, som handle imod Freden; hvormed Hr. Grevnen gør det, som er Hans Maj. vor allernaadigste Konges Intention, den ny oprettede Fortrolighed mellem begge Kroner uden nogen Svig at kultivere; hvorved og Retfærdigheden sker Fyldest. Jeg forblive befalende ham den højeste Gud

Hr. Grevens højtærede Broders

tjenstvilige

Sten Bielke».

Det næste Brev er dateret Frederiksborg den 6te August 1659, altsaa Sommeren efter den mislykkede Storm, da Svenskerne spredte sig over Landet saa meget som

¹⁾ Rigsark. i Stkhlm. Manuskripter m. m. fra Bibliotheket paa Skokloster. Tome II No. 44.

²⁾ Carlbohm «Carl X Gustaf från Weichselen til Bält 1657. Pag. 311.

³⁾ Den 27de April 1658 forlod Wrangel selv Sjælland, hans Folk var da saa godt som alle paa Fyn.

muligt; derved opstod stundom Uenighed om Kvartererne. Grev Peter Brahe til Visingö, Rigsdrosten, havde af Rigsraaden Gustaf Banér faaet tildelt Jungshoved Gaard med det dertil lydende Gods og Bønder; men da andre gjorde ham Stedet stridig, skrev han til Oberst Pontus Frederik de la Gardie, som med Upplands Rytterregiment laa paa Strandvagt i Sydsjælland, og bad om hans Hjælp. «Kongl. Maj.», skriver han, «haver alt tidligere overladt det til Overkrigskammerpræsidenten Hr. Lars Flemming; der var endda flere foruden ham, som gjorde Fordring derpaa. Der var ligeledes Oberst Väber¹⁾, som foregav at have af Fyrsten af Sulzbach Ret til en By, Nyord²⁾ kaldet, som er det bedste Sted blandt de Kvarterer. Da saadan Indtrængen strider direkte mod den Rettighed, som er givet mig af Rigsraaden og af Kongl. Maj. confereret, saa begærer jeg venlig af min kære Frænde, at da hans Folk er forlagt til Egnen om samme Kvarter, til Strandens og Landets Bevogtning, han af den Aarsag behage gøre saadan Anstalt, at naar nogle af mine eller Rigsraadens Tjenere kommer til ham med saadan Besvær, eller min kære Broder ellers høre om noget Indbrud, som bliver mig til Skade, saadant maatte hindres og dem som saaledes optræder egenraadigt tilbørligt straffes. Thi der er ingen Tvivl om, at dersom saadant skulde forebringes Kongl. Maj., det tilbørligt vilde blive straffet; men til saadan Yderlighed vil man ogsaa nødes til at gaa, hvis det ikke bliver bedre.»

Da Svenskerne endelig skal til definitivt at forlade Sjælland, efter at Freden til København var underskrevet den den 26de Maj 1660, skriver Gustaf Banér den 2den Juli fra Roskilde til Pontus Frederik de la Gardie:

1) En Oberst af dette Navn nævnes ellers ikke.

2) Rimeligvis Øen Nyord mellem Sjælland og Møen.

«Da det pfalziske Rytterregiment næste Onsdag skal bryde op fra deres Kvartere, og der i Frederiksborg er nogle kommanderede, som besørger Posten mellem Helsingør og her, skal Greven lade dem afløse af 1 Officer og 15 Ryttere af de svenske Tropper, han har hos sig. Ligeledes skal han lade patrouillere en Løjtnant og 14 Mand, som skal føre det strengeste Tilsyn saavel med Rejsende som andre Folk.»

To Breve fra Luxdorph angaaende Holbergs Køb af Tersløsegaard.

Ved

Biblioteksassistent **R. Paulli.**

De nedenfor meddelte to Breve fra Luxdorph henholdsvis til Etatsraadinde Christensen og hendes Mand, Etatsraad, Landsdommer Johannes Christensen¹⁾ paa Tersløsegaard findes paa det kgl. Bibliotek²⁾ i en Kopibog indeholdende Luxdorphs Embeds- og Forretningsbreve fra Aarene 1744—47.

De er, synes det mig, ikke uden Interesse, som et lille Bidrag til vort Kendskab om Holberg. Det fremgaar af dem, at Holberg har været i Tvivl om, hvorvidt han skulde købe Tersløsegaard, og Luxdorph har været mistænkt for at have raadet ham derfra. Luxdorphs Breve indeholder en Tilbagevisning af denne Beskyldning.

---

¹⁾ Blev Landsdommer 1715 (Pontoppidan: Danske Atlas II. S. 58). Død 1748. Testamenterede 600 Rdl. til Sorø Akademis Bibliotek (Hofmans Fundationer VII. S. 598.)

²⁾ Ny kgl. Saml. 871^f fol. S. 16 og 42. — Jeg skylder Hr. Bibliotekssekretær Behrend Tak for at have henledt min Opmærksomhed paa disse Breve.

I.

Til Frue *Christensen*.

Det er saa langt fra, at ieg kunde ilde optage det höystærede Frue har behaget at tilmelde mig, at ieg meget meere anseer det, som et Ærligheds og Venskabs Tegn, hvorved Hendes Velb'hed har villet forekomme den Misforstaaelse, som lettelig ellers kunde reist sig imellem Hendes kiære Mand og mig i Andledning af en ilde grundet og værre sammensat Fortelling, Hvilken hvorvidt er overensstemmende med Sandhed, det vilde höystærede Frue *Cousine* behage at lade sig underrætte om af Sagens Sammenheng, som ieg endnu meeget vel erindrer, skiönt den for sin Vigtigheds skyld lættelig kunde være gaaet mig af Glemme.

Det er omtrent nu 14 Dage siiden jeg beegnede *Assessor Holberg* hos *Justits Raadinde Bartholin*¹⁾, hvor vi i hendes Nærværelse, talede saavel om *Bonderup*²⁾, som *Tersløsegaard*, og kand det meget vel være, at ieg har sagt, det ieg undrede mig over, at hand vilde byde paa den første³⁾, men det er sant, at da *Holberg* sagde, at *Etads Raad Christensen* holt sin Gaard⁴⁾ i 22000 Rd'r, svarede

¹⁾ Elisabeth Hedevig Bartholin, f. Eichel, (1729—1755), gift 1744 (altsaa kun 15 Aar gammel) med Caspar Christopher Bartholin (født 1700, død 1765 som konst. Justitiarius i Højesteret), som tidligere havde været gift med Luxdorphs Kusine Else Worm. (Biogr. Lex. I. S. 559—60.) — At Holberg er kommet en Del der i Huset kunde maaske følgende Kalendaroptegnelse af Luxdorph fra d. 23. Marts 1745 tyde paa: «Diné chés Bartholin. Holberg est venu l'après-midy . . .»

²⁾ Christensen havde selv ejet Bonderup 1717—1727. (Trap: Danmark. 3. Udg. II. S. 423.)

³⁾ 1744 stilledes Bonderup tre Gange til Auktion, 3. August, 18. August og 5. September. (Kjøbenhavns Post-Rytter No. 52, 63 og 67.)

⁴⁾ Christensen havde 1743 købt Tersløsegaard af Frederikke Heespen, Enke efter Konferensraad, Generalpostdirektør A. T. Heespen. (Trap: Danmark. 3. Udg. II. S. 429.)

jeg, at det var den ikke værd, men at den gav imellem 7 a 800 Rd^r i Forpagtning, og Jordebogens Indkomster omtrent 300 Rd^r, hvorpaa hand svarede, at, som mand icke kunde giøre nogen stand paa Jordebogens Indkomster, som gemeenlig gik bort til Godsets Vedligeholdelse, saa blev da kuns 700 Rd^r tilbage, som var Rente af 14000 Rd^r, hvortil ieg gandske vel erindrer at have svaret: Ja 14000 Rd^r vilde jeg give derfor, om jeg hafde Penge og skulde kiøbe Gods, mens den har kostet Manden selv 16000 Rd^r og hand selger nock neppe ringere end 18000 Rd^r. Ellers, lagde jeg til, er baade Bygningerne og Kirkerne nyelig *repareret*, og eendeel visse Indkomster haves af Strøegodset. At denne Samtale skulle have givet *Assessor Holberg*, aarsag til at ophæve sit forehavende, det lader jeg Frue *Cousine* og den heele rætskiønnende Verden dømme om, overalt kand ieg forsikre, at *Assessor Holberg*, da hand saaledes *discursive* talede derom |: Thi hand har aldrig fortroet sig til mig i den Sag eller spurt mig til Raads :| var ligesaavel underrættet om Gaardens tilstand, som jeg, og fortalte det, som en Sag hand da allerede hafde slaget af sine tanker, formedelst Priisen var sat for høy. I hvem der nu har fundet Fornøyelse i at *brodere* og forandre denne vor *Discours*, saa haver jeg hannem saa meget mindre *Obligation*, som ieg altiid har gjort mig en Ære af det Venskab, hvoraf Hr *Etads Raad Christensen* altiid har viist Prøver imod mig, og det ingenlunde var min leilighed samme at forspilde, ligesom jeg og til min Død stedse skal viise at være saavel af hannem som hende, jeg forbliver

Khafn d: 7 *Novbr* 1744.

Luxdorph.

Christensen har nu aabenbart svaret, at Holberg skal have nævnt Luxdorps Oplysninger som Grund til, at han ikke vilde købe Tersløsegaard; hertil svarer Luxdorph følgende:

2.

Til *Etats* Raad Christensen.Mørup¹⁾ d. 31de

Decemb 1744.

Det er med fulde forsæt og fliid at ieg hidindtil har opsat at besvare Hr *Fætters* seeniste kierkomne skrivelse thi som jeg i saadan fortrædelig *Materie*, vilde være ræt underrettet om sammenhængen førend ieg videre derom vilde indlade mig, saa har ieg stedse siden ventet at faae *Assessor Holberg* i tale, da ieg haabede uformerked at faae udbedet af ham, hvorvidt han hafde været aarsag i den forbragte fortælning allerheldst da ieg aldrig kunde, eller endnu kand have de tancher om ham, at hand for at undslaae sig fra et Kiøb som hand ey i nogen maade var bunden til, vilde opdigte saa smuch en Historie paa min Regning, vilchet alt ieg dog meente bedre kunde mundtlig fortælles end skriftlig, da ieg baade forgieves har ventet at see *Holberg* siden ieg formedelst tvende gode venner som foregav at vilde komme til mig men ey holt mig med love har holt mig hiemme heele Julen, saa ieg nu for tiidens knaphed skyld ey kand have den Glæde at komme til det kiere *Tersløse*, saa maa ieg dog i aldfald melde dette, at ieg meget vel veed hvem *Assessor Holberg*, lenge før den beviste samtale imellem os skeede, har udlat sig for, at hand iche vilde give mere end 12000rd for *Tersløse* saa at hand ey ved mig er bleven bragt fra at blive Hr *Fætters* Kiøbmand om end vor samtale var *passeret* som den er forebragt hvilcket det i ald sandhed iche er, thi var det saa da sider mit hierte alt forhøyt til at fragaae det ieg forbliver . .

Luxdorff.

---

¹⁾ Luxdorffs Gaard mellem Sorø og Ringsted.

Købet gik dog tilsidst i Orden, takket være Etatsraadindens Diplomati, hvad man ser af Købekontrakten¹⁾, dateret 18. Maj 1745, ifølge hvilken Holberg betalte 16,000 Rdl., 200 Rdl. Courant i Discretion til Etatsraadens Frue, samt paatog sig at opsige og indfri en af Etatsraaden til Fru v. Heespen²⁾ udstedt Obligation paa 8000 Rdl. Courant. Luxdorph skriver unøjagtigt i sin Kalender for d. 21. Maj 1745: Holberg a acheté Tersløse pour 17 m. écus.

Alt endte i den skønneste Idyl. Af en Optegnelse i Luxdorfs Kalender ser man, at den 2. Juni, 14 Dage efter at Købet var gaet i Orden, spiste Holberg og Christensens, foruden flere andre til Middag hos Luxdorph.

---

¹⁾ Meddelt af C. H. Lorenzen i «For Literatur og Kritik». IV. 1846. S. 180.

²⁾ Se ovf.

Bogtrykkerne Brandt i Odense.

Ved

Sognepræst **John M. Møller.**

Flere Forfattere¹⁾ have skrevet om Bogtrykkerne Brandt, Fader og Søn, i Odense; men nogle Tilføjelser og Rettelser til det af dem meddelte ville dog ikke være overflødige.

Bogtrykker Johan Christopher Brandt boede og døde i Odense i «Strædet lige over for Vor Frue Kirke»²⁾. Hans Bo blev registreret af Skifteretten 22. Maj 1738, som var

---

¹⁾ Engelstoft, Odense Byes Historie, 1. og 2. Udg.; Lauritsen, Udsigt over den fynske Bogtrykkerpresses Historie indtil Aaret 1800 (i Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. V); Samme, Tilbageblik paa Fyens Stiftstidendes første Aarh.; Samme, Odense i Billeder; Stolpe, Dagspressen i Danmark; jfr. D. biogr. Lexik. III, 8 f.; Carl Bruun, Christian Iversen (i Danmark, illustr. Kalender for 1893); C. Nyrop, Ved det Miloske Jubilæum; L. Chr. Nielsen, Fra Johan Snel til vore Dage; jfr. Werlauff. Histor. Antegn. til Holbergs Lystpil; O. Nielsen, Kbhvn. paa Holbergs Tid. Det fremgaar navnlig af, hvad der paa de sidste Steder er meddelt om Hamborgeren Johan Christopher Brandt, at han har spillet en saa stor Rolle som dansk Bogtrykker, at det berettiger til at forfølge hans og hans Slægts Historie ogsaa i Odense, hvor hans Betydning var meget mindre. 1717 kom han til Kjøbenhavn, hans Presser forsynede Byen med en Mængde ikke altid uskyldige Viser; desuagtet fik han 1726 Titel som Kronprinsens (den senere Kristian VI's) Bogtrykker, og det siges, at der ved Kjøbenhavns Brand i 1728 brændte endog to Bogtrykkerier for ham. Efter Branden gik han til Odense.

²⁾ Odense Skifteprotokol No. 20. Folio 12.

30te Dagen efter hans Død, saa han altsaa er død 1738 og ikke 1737, som nogle have ment, eller mellem 1741 og 43, som L. Chr. Nielsen antager¹⁾.

Lejligheden bestod af 2 Stuer, 2 Kamre og Kjøkken. I den ene Stue fandtes bl. a.: «1 Bogtrycker Prese med Behør, blev efter Enckens med Søns egen Tilstaaelse vurderet og ansat for 50 Rdl.; 1 Kasse med dobbelt mittel fractur Bogstaver . . 10 Rdl.; 1 Dito med Secundo fractur Bogstaver . . 10 Rdl.; 1 dito 2do Antique Bogstaver . . 10 Rdl.; 2 dito mittel fractur Bogstaver . . 20 Rdl.; 1 dito mittel Antique Bogstaver 12 Rdl.; 1 lidet Bret med nogle udskaarne træ bogstaver . . 4 Rdl. Endehl Træ Figurer . . 4 Rdl.; 1 nye Bogtrycker Prese . . 30 Rdl.»

Der resterede Husleje²⁾ til Commerceraad Ble[ss] . . 17 Rdl., og skyldtes efter Panteobligation . . 114 Rdl. 3 $\frac{1}{2}$ β til Johan Friderich Kurlbaum; Dr. Hahne havde tilgode . . 15 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$ 12 β ; Begravelsesbekostningen udgjorde . . 16 Rdl. Boets Udgift og Besvær udgjorde i alt 217 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$, som var 35 Rdl. 5 $\frac{1}{2}$ 7 β højere end Midlerne. Skiftet sluttedes 29. Juli 1738.

Johan Christopher Brandt, hvis Hustru, Engel Dorthea, fortsatte Bogtrykkeriet efter hans Død, havde i Følge Skifteprotokollen følgende Børn: Johan Henrik Conrad Brandt, f. 1718; Peter Wilhelm Brandt, f. 1722; Anna Cathrine Brandt, f. 1723.

Peder Wilhelm Brandt, der 10. Juni 1746 fik Privilegium som Bogtrykker, var gift med Marie Tronier³⁾ og fik med hende 2 Børn:

¹⁾ Anf. Skrift S. 84.

²⁾ Brandt havde altsaa ikke sin egen Ejendom, som flere have antaget, og som ogsaa L. Chr. Nielsen formoder (S. 83).

³⁾ Født i Kjøbenhavn 1718 (døbt i Holmens Kirke 10/12), en Datter af Visiterer Wulf Christopher Tronier og Birgitte Mathiasdatter Holm. —

Wulf Christopher Brandt, døbt i Vor Frue Kirke ^{28/7} 1747 («Professor Anchersøns K[one] b[ar] B[arnet]. Professor Rami K[one] g[ik] med. Mandsfaddere: Professor Anchersøn; Bispens Famulus Tingberg og Mr Ovesøn hos Amtmand Simonsen»).

Birgitte Dorothea Brandt, døbt *ibid.* ^{7/2} 1749 («Borgmester Ericsøns H[ustru] b[ar] B[arnet], Professor Anchersens D[at]ter g[ik] med. Mandsfaddere: Cancellie Raad Becher, Cancellie Raad Muhle og Christian Ramus, Biskoppens Søn»). Hun døde som Barn: «31. Decbr. 1751 Peiter Brandt Bogtrykkers Barn Birgite Dorothea død i sit 3^{die} aar og iordet i første Part iord», hedder det i Vor Frue Kirkebog.

Om Sønnen faa vi adskilligt at vide af følgende Avertissement, som Bogtrykker L. L. Heiden i Peder Hvidtfeldtstræde i Kjøbenhavn i Aaret 1763 lod indrykke i Kjøbenhavns Adr. Cont. Efterretn. ¹⁾:

«Fra mig Undertegnede har i Søndags den 21. August en Dreng ved Navn Wulf Christopher Brandt, som over et Aar har staaet i Lære hos mig, som og baade er indskreven og sluttet Contract med paa stemplet Papiir med tvende Forlovers Caution, hemmelig practiseret sit Tøy af sit Skrin og dermed bortrømt af mit Huus, uden enten at tage lovlig Pas her, fra Hans Excellence Hr. Ober-Præsidenten, eller med mit Vidende, formodentlig taget Veyen til Odense, eftersom Moderen, som har opholdt sig i nogle Uger her, uden Tvivl for at see Leylighed til at faae Drengen fra mig, har practiseret Drengen bort med sig paa en Bonde Vogn. Bemeldte Dreng, som er en Søn af Bogtrykker Brandt i Odense, er temmelig voxen, lidet Koparret og rødleden i Ansigtet, bar sit eget Haar, som er mørkagtigt; ved Undvigelsen var han klædt i en hvid-

Denne Visiterer blev ved en Trykfejl gjort til Vexelerer (Personalhist. Tidskr. 3. R. II, 70).

¹⁾ N° 88, 91 og 92.

agtig Sortout-Kiøl, en rød Vest af overskaaren Plys, sorte Buxer og Strømper. Dersom nogen maatte overkomme meerbemeldte Dreng: saa beder ieg ydmygst og venligst at anholde ham, og enten selv eller ved andre lade ham bringe til mig, da jeg tilbyder mig ey allene at betale alle paagaaende Omkostninger, men endog, om forlanges, en convenabel Douceur for Umagen. Skulde ellers nogen, imod Formodning, give Drengen nogen Ophold, eller forhæle ham (hvilket jeg skal gjøre mig al Umage for at faae at vide), da maae de ey fortryde paa, at ieg efter allernaadigst Kongelig Lov og Forordning søger min Ret over dem, og de maa have sig selv at takke for slig Uleylighed».

P. W. Brandt købte i Aaret 1750 den Gaard, i hvilken han boede til Leje, og som laa i Adelgade. 3. Aug. s. A. fik han af Stiftsprovst Jac. Ramus Auctionsskjøde — i Professor Aabyes Bo — paa Ejendommen. 14. Januar 1771 skjødede Brandt til Vognmandslavet i Odense den vestre Ende af hans iboende Gaard ved Pjente Mølle. Om den øvrige Del af Gaarden var det saa, at han 1772 i Od. Adr. Cont. Efterr.¹⁾ indrykkede følgende Avertissement: «Det bekendtgjøres: at Peter Wilhelm Brandt, Bogtrykker i Odense, er sindet under Haanden at bortsælge hans iboende Gaard beliggende i Adelgaden ved Piente-Dam, som bestaaer til Gaden af 8 Fag Huus 2 Etager med Kielder under, 6 Fag Sidehuus i Gaarden, et Loft høyt, hvorudi er et Spisekammer, og et dito Kammer, samt Kiøkken, hvorudi findes en Post med got klart Kildevand udi, til Gaarden er og et kiønt Gaardsrum, Værelserne oven og neden er vel indrettet, saa der kan boe en honet Familie, ligesom den og har været beboet af mange honette Stands-Personer, den er ellers beqvem til hvad Brug og Næring, det være skal. Gaarden er i god Stand, og kan de Lysthavende behage at tale med Eyeren selv om Kiøbe-Sum-

¹⁾ N° 5 (Engeltoft, 2. Udg. S. 382, har N° 25).

men, og, da tage samme Gaard i Øyesyn, da Kiøbet skal blive saa billig som mueligt være kan».

Trods denne tillokkende Skildring fik Brandt dog ikke Ejendommen solgt. Hans Enke solgte den først i Aaret 1793 til Skræder Andreas Holst¹⁾. Brandt døde 1778: «20. Januar 1778 Sr Brandt Bogtrykker begravet i den store Gang ved Chorsdøren i Kirken i sin Alders 64», hedder det i Vor Frue Kirkebog.

Skifteretten indfandt sig i Stervboet den 14. Januar (Brandt var da nylig død, saa Dødsdagen var vel nævnte Dag eller maaske Dagen før²⁾). Enken foregav, at Sønnen Wulf Christopher Brandt som Bogtrykkersvend var rejst udenrigs paa sin Profession, og at de ej fra ham i 7 Aar havde havt mindste Efterretning, saa hun ikke vidste, om han var levende eller død. Paa hans Vegne var Kjøbmand Søren Møller nærværende, som Enkens Laugværge var tilstede Guldsmed Rasmus Møller.

Blandt det, som Skifteretten registrerede og vurderede, fandtes:

Bogtrykkeriet (Presse med 25 Skuffer og Bogstaver etc.)	100 Rdl.
Huset, som Enken iboede i Sct. Jørgensgade . . .	
«8 Fag Hus og 2 Etager til Gaden indrettet til Værelser med 1 Karnab paa 2 Fag Een Etage, ligl: mod Gaden; 6 Fag Sidebygning mod Østen bestaaende af 1 Etage, indrettet til Kjøkken med videre. Ved dette Sted er beliggende i liden Gaard»	150 —
Hele Boet blev vurderet til 385 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$.	

8. Septbr. 1780 holdtes der Skiftesamling: Enken, som — imod Forventning — endnu intet havde hørt fra den

¹⁾ Om de nævnte Ejendomshandeler se Od. Skj.- og Panteb.

²⁾ Stolpe (III, 207) har 20. Januar som Dødsdagen.

bortrejste Søn, opgav da, at «følgende Gjæld heftede paa Boet ved hendes Mands Død og endnu, som tildels er laant til hans Begravelse:

Lieutenant Zimmermann med 1ste Prioritet

i Huset	100 Rdl. » ½
½ Aars Rente	2 — 3 -
Kjøbmand Søren Møller tilgode ved salig Mands Død for Varer og dels laante Penge, som er brugte til Sønnens Fornødenhed, da han skulde rejse	130 — » -
Kjøbmand Rasmus Østrup for Varer og laante Penge	30 — » -
Kjøbmand Jens Knudsen ligeledes	16 — » -
Enken gav tilkjende, at hendes sal. Mands Begravelse havde kostet over	50 — » -
Hvorimod hun formodede at faa sin egen godtgjort med lige saa meget	50 — » -

Boets Udgift og Besvær blev ialt, Skifte-

omkostninger iberegnete .....

388 Rdl. 5 ½ 8 β,
som var 3 Rdl. 4 ½ 8 β højere og mere end Formuen.

Inden Skiftet kunde slutes, fandtes det fornødent at indkalde Arvingen; imidlertid forsikrede Enken at holde Boet som hidtil uforringet og afbetale paa Gjælden alt hvad hun kunde afstedkomme og dermed føre saa god en Husholdning, saa at intet fra Arvingens Side skulde blive at anke over. — Boet blev hende fremdeles betroet, saa meget mere som Creditorerne ej havde gjort Paastand om Udlæg for deres Tilgodehavende.

Arvingen blev 16. Septbr. 1780 indkaldt til at møde med Aars og Dags Varsel; men der hørtes intet fra ham.

19. Juni 1793 skrev da Enken til Skifteretten:

Foruden at min Søns Bortebliven baade før og efter min sal. Mands Død . . . har foraarsaget mig som Enke

uden Venner eller Paarørende megen Ulejlighed, Tab og Sorrig i de mange Aar siden Dødsfaldet, og at jeg som et enligt, højaldrende Fruentimmer vanskelig har kunnet erhverve Brød til mit nødtørftige Ophold i saa langsomme- lig en Tid uden ringeste Hjælp; saa er det mig tillige til megen Hindring for Livets Ophold, at jeg ikke med fri Raadighed kan anvende min sal. Mands efterladte og min fælles liden Bo saaledes som kunde findes Lejlighed til, fordi den for en Del Aar siden holdte Forretning til Skif- tets Slutning endnu ikke er bleven ophævet og mig be- skreven meddelt. Beder derfor, at Skiftet . . . maa blive hævet saaledes, at det lidet Bo og Løsøre maa mig til fri Brug og Raadighed overlades imod at betale enhver, som har gjort Fordring til Boet, da jeg imod saadan Overladelse . . . forbinder mig til at holde Skifteretten uden Ansvar for Arvepretentioner fra min Søns Side, om han, hvilket ingen- lunde kan formodes, skulde endnu om kort eller længere Tid opdages og indfinde sig . . .

22. Aug. 1793 resolverede Skifteretten:

Da Sønnen uagtet Proclama i danske og tydske Aviser endnu ikke efter saa mange Aars Forløb har indfundet eller meldt sig, hvilket ej heller kan formodes at skulle ske, og Enken nu paa sin Alderdom er nødsaget til at forandre Bopæl og med første at flytte her fra Byen for at nyde Pleje og Underholdning paa et andet Sted, saa, førend dette sker, har hun forlangt denne Samling, hvorved hun per- sonlig indfandt sig med Laugværge, begge begjærende, at denne Forretning maatte blive ophævet . . . Skifteretten fandt ikke at kunne nægte saadan billig Begjæring, ej heller nogen Anledning til at udsætte, da Sønnen upaatvivelig ved Døden maa være afgaaet . . .

Stervboets Ejendom tillige med det registrerede Indbo med hvis videre hende har været og nu maatte være til- hørende overlades Enken til fri Raadighed imod at hun

betaler den Gjæld, hun endnu maatte være skyldig . . . . Skiftet¹⁾ blev saaledes sluttet.

1. Septbr. 1792 havde Bogtrykker Brandts Enke oprettet en Fledføringscontract med sin Søstersøn Sognepræst Wulf Christopher Müller²⁾ paa Bogø, og det var altsaa til ham, hun i Aaret 1793 agtede at rejse. Men hun tog siden en anden Bestemmelse. I Aaret 1794 ansøgte hun om at faa nævnte Contract kasseret og om at faa en Fledføringscontract, som hun 7. Nov. s. A. havde oprettet med Bogtrykker Christian Iversen i Odense, kgl. confirmeret. Stiftamtmand Buchwald og Biskop T. Bloch afgave da — i Følge Copibogen for 1795 — følgende Erklæring:

Vi ere af den allerunderdanigst uforgribelige Formeening, at den af Supplicantinden Bogtrykker Brandts Enke med Sognepræst Hr. Müller i Aaret 1792 først indgangne Fledførings-Contract har ved Deres Kongelige Majestæts allernaadigste Confirmation af 21. Septbr. ejusd. a: faaet en saa hellig Sanction, at Samme ikke, uden enten efter begge Contrahenternes frievillige Ønske, eller i det Tilfælde, at Supplicantinden, som den Fledførte, beviislig kunde gotgjøre, at Hr. Müller, som Fledfører ikke havde villet eller kundet opfylde Contractens 1ste Punct, der er hans Forpligt til Hende; vil kunne hæves. Af Hr. Müllers Erklæring maatte det behage Deres kgl. Majestæt allern. at fornemme, hvorledes han erbyder sig altid beredvillig til at opfylde den Forpligt, der paaligger ham |: naar Supplicantinden, hans egen Moster, havde i Følge Fledførings-Contracten nogensinde besluttet sig til at drage til Ham; | ligesom og, at han, skaansom mod sin gamle Moster, men derimod stiklende paa den nye Contrahent, Bogtrykker

¹⁾ Odense Skifteprotokol N° 41, S. 472 og Documenter N° 90 A — i Landsarkivet i Odense.

²⁾ Forflyttet til Vorbasse-Grene ¹⁵/₁₂ 1794, † ²⁵/₁₀ 1802; en Søn af Skrædermester John Madsen Møller og Cathrine Tronier. Jfr. Kirkeh. Saml. 4. R. IV, 400 ff.

Iversen, kan paa nogen Maade, i Hensyn til den allern. confirmerede Contracts Ophævelse ansees som Invitus.

Imidlertid, da velbemeldte Hr. Müller som en kjærlig Beslægtet og en Mand af gode Grundsætninger sætter gandske al egen Fordeel til Side, og af Agtelse og Hengivenhed for Supplicantinden, hans Moster, langt fra! at modsætte sig Ophævelsen af den først med ham indgangne Fledførings Contract, tvertimod! aldeles frafalder ald Præ-tension efter denne Contract, og med tydelige Ord selv allerunderdanigst ønsker og begjerer den med ham af Supplicantinden indgangne Fledførings Contract casseret og den med Bogtrykker Iversen nu indgangne, derimod allernaad. confirmeret, saa indstilles samme hermed saaledes til Deres Kgl. Majestæts allerhøjeste forgotbefindende.

Ansøgningen blev bevilget. — Fledføringscontracten med Iversen — kgl. confirm. 6. Marts 1795 — lød i det væsentlige saaledes:

C. Iversen, Ejer af et Bogtrykkeri i Odense, har efter Anmodning af Marie Tronier sal. Brandt[s] taget hende i Huset, nu hun formedelst Alderdom og Skrøbelighed ikke kunde paatage sig den intendeerte Rejse til sin Søstersøn Hr. Wulf Christopher Müller, Sognepræst paa Bogø, med hvem hun ellers 1. Septbr. 1792 havde oprettet en Fledføringscontract og paa egen Bekostning maattet løse den allern. Confirmation. Iversen forbinder sig til, saa længe hun lever, og lige saa hans Hustru, at pleje og ernære hende saa anstændig som hidtil er sket, og ligeledes, naar Gud kalder hende, besørge hendes hæderlige Jordefærd . . .

Marie Tronier til Erkjendtlighed for denne Godhed og for den aarlige Understøttelse i Penge, som fornævnte Iversen siden hendes Mands Død har ladet hende tilflyde af hans egen gode Villie, hvorimod hun intet har nydt af fornævnte hendes Søstersøn, heller ikke kunnet benytte sig af den belovede Forplejning af ham, da hendes Helbred ikke har tilladt hende at foretage denne vidtløftige Rejse

nu hun snart fylder sine 76 Aar, — skjænker alt hvad hun efterlader sig, naar hun dør, det være sig rørligt eller urørligt Gods, af hvilket sidste hun dog intet mere ejer, saa at det alt fra Bevillingens Dato anses i Tilfælde som deres eget . . .¹⁾).

Den gamle Enke levede endnu adskillige Aar; i Sct. Hans Kirkebog hedder det: «Mandag d. 1ste Marts 1802 døde Bogtrykker Peder Wilhelm Brandts Enke Maria Troner, hun har skienket til Frue Kirke, hvor hendes Mand er begravet, et Par store Sølvlysestager og et Fad af Sølv til Daaben 1784. Hun døde paa Marieshøy i Tolderlund og blev begravet nede i Kirken bag Prædikestolen²⁾ d. 6. Mart her i St. Hans Kirke, hun gav et Par Lys til Kirken og blev ringet 1 Time. Hendes Alder blev 84 Aar».

Det forholder sig rigtigt, at hun 1784 skjænkede de omtalte Sølvlysestager til Frue Kirke. Disse, som veje 239 Lod, staa endnu paa Alterbordet, og paa hver af dem findes følgende Indskrift:

«Disse Stager Er Foræret Til Vor Frue Kircke Her i Odense af Sal. Peder Wilhelm Brandt Bogtrycker og Hans Efterladte Hustrue Maria Troner Sal. Brandt d. 1ste January 1784».

Det er maaske ogsaa rigtigt, at Brandts Enke har skjænket det omtalte Fad af Sølv til Daaben, som ligeledes endnu findes i Frue Kirke³⁾; men det skete ikke i Aaret 1784, og der tales da ogsaa⁴⁾ kun om Stagerne i den Beretning, som findes i Od. Adr. Cont. Efterr. (1784. N° 1) og lyder saaledes:

«Sl. Peter Wilhelm Brandt, forhen Bogtrykker her i Odense, hans efterladte Enke har foræret 2 store Sølv Lyse-

¹⁾ Jfr. Odense Skifteprotokol (1799—1806, S. 766 ff.).

²⁾ Lauritsen siger «oppe ved Alteret» (Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. V, 232).

³⁾ Omtales dog ikke af H. Rasmussen, Vor Frue Kirke i Odense.

⁴⁾ Hvad Lauritsen har oversat (l. c.).

stager, begge paa 239 Lod Sølv, til vor Frue Kirke her i Byen, som i Gaar paa Nytaarsdagen bleve indviede: — Millioner af Velsignelser vil af Frue Menighed og den sildigste Efterslægt blive hende tilønskede for slig en ædel Handling».

Hos Engelstoft¹⁾ hedder det, at Frue Kirke «fik to Sølvstager af Bogtrykker Brandts Enke 1784 og et stort Sølvdøbebækken af en unævnt Dame 1792». Denne unævnte Dame var formodentlig nok Brandts Enke; i Aaret 1792 havde hun vel opgivet alt Haab om, at den bortrejste Søn vilde komme tilbage; og hun har saa yderligere villet pryde den Kirke, hvor hendes to Børn vare blevne døbte, hvor hendes Ægtefælle var bleven begravet, og hvor hun maaske ventede ogsaa selv at komme til at hvile.

Bag paa det omtalte Fad staar der:

« · Givet af Een Synderinde til Guds Ære ·

Vog 177 Lod 3¹/₂ Kvint à Lodet 3 fl 12 β og Arbeidsløn à Lodet 20 β er ialt som dette Fad har kostet 148 Rdl. 1 fl 6 β ».

P. W. Brandt kaldes af Lauritsen²⁾ «en meget velhavende Mand», af Stolpe³⁾ «en rig Mand» og af Engelstoft⁴⁾ «en velhavende Mand»; som vi have set, passer det bedre at sige med L. Chr. Nielsen⁵⁾, at han havde det «jævnt godt i økonomisk Henseende»; men selv dette er maaske for meget sagt.

¹⁾ Odense, 2. Udg. S. 457.

²⁾ Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. V, 231

³⁾ III, 207.

⁴⁾ Odense, 2. Udg. S. 382.

⁵⁾ S. 90.

Smaastykker.

Bidrag til Oplysning om Navnet Tagenshus, dets Alder og Oprindelse.

Af Gerhard L. Grove.

Natten mellem 21. og 22. Oktober 1842 nedbrændte Beenbrænder C. A. Raus Ejendom N. 168 i Københavns Udenbyes Klædebo Kvarter, Tagenshuus kaldet, og ved en Taxationsforretning af den 16. Juni 1843 befandtes Ejendommen atter fuldkommen gienopbygget¹⁾. Det nyopbyggede Sted bevarede Navnet Tagenshuus og laa som det nedbrændte endnu ret eensomt, udenfor Jagtvejen, baade fjernt fra Husene ved Blegdamsvejen og ligeledes et godt Stykke Vej fra Husene langs de to Hovedveje til Byen ad Nørrebro og Østerbro. Men efterhaanden blev Terrænet mere og mere bebygget, og en Vej, der fører forbi Tagenshuus og først kun naaede ind til Jagtvejen, men nu naaer over Fælleden til Blegdamsvejen ved Fredensgade og med denne danner en lang og meget befærdet Færdselsaare ind til Byen, fik ret naturligt Navn derefter. Dog blev den ikke kaldt Tagenshusvej, men kortere Tagensvej eller Tagesvej, skøndt den Tage, efter hvem Huset kan tænkes at have sit Navn, aldrig har haft med denne Vej at gjøre, eftersom Huset hed Tageshus over hundrede Aar, før Vejen blev anlagt.

Tagenshus var i mangfoldige Aar den bedst kendte Stedsangivelse ad den Kant til, saaledes at man i daglig Tale endog

---

¹⁾ Ifølge en fra Direktionen for den almindelige Brandforsikring for Landbygninger velvillig meddelt Extrakt af Brandtaxations-Protokollen for Københavns Forstæder.

hører hele Kvarteret kaldt derefter, men for Kortheds Skyld oftest Tagens- eller Tages- og ikke Tagenshus-Kvarteret, idet man uvilkaarligt gaar ud fra, at man lige saa godt kan opkalde Kvarteret som Vejen efter den Tage, efter hvem man forudsætter Huset er opkaldt. Navnet er jo tilmed ganske pænt og har en gammel, ærværdig Klang.

Ja, det var maaske oven i Kjøbet ikke saa meget langt fra, at en ny Kirke i Kvarteret ogsaa havde faaet Tages Navn. Det var da i al Fald paa Tale for et Par Aar siden, at den skulde opkaldes saaledes; og en for Kirkefondets ny Kirke interesseret Mand gav mig derfor Anledning til at forsøge en Løsning af Spørgsmaalet: Hvem var egentlig denne Tage?

Spørgeren havde nemlig en Forestilling om, at en eller anden Ridder Tage erindredes i Navnet Tagenshuus, og var tilbøjelig til at mene, at man, hvis denne var en anset Riddersmand eller dog i al Fald intet slet Ry havde paa sig, passende kunde give Kirken hans Navn, der saa at sige var det eneste, der var knyttet til Stedet.

Jeg lovede at gjøre et Forsøg paa at opspore, fra hvem Navnet stammede, idet jeg navnlig tænkte, at Undersøgelsen dog maaske kunde føre til at paavise en vor Tid langt nærmere Tage, hvis Navn Huset bar. Skulde Resultatet end ikke blive overbevisende, kunde Undersøgelsen formentlig dog sprede lidt Lys over Kjøbenhavns Forstæders ældre Beboelse samtidigt med at give andre Lyst til med Tiden at trænge nærmere til Bunds i Spørgsmaalet.

I Overrettens Brevskriverkontor findes paa Ejendommens Folium (N. 167 13 A, 168 A og 169 A, i Matrikel Registeret for Udenbyes Klædebo Kvarter Litr. A. H. Fol. 287) opført «en Gaard og Jordlod uden Nørreport *Tagenshuus* kaldet» med et Areal af 115701 □ Alen, som 2. April 1813 blev skødet til Mads Fonnesbech. I et ældre Register for samme Kvarter opføres (som N. 23) et «Huus og Eiendom uden Nørreport *Tagishuus* kaldet», som 6. Nov. 1790 tilskødedes Vognmand Daniel Hansen Thune, 1793 Niels Christensen Møller og 1801 Professor Abraham Kall, men blandt de mange deri nævnte Ejere opføres ingen med Navnet Tage.

Gaar man lidt længere tilbage i Tiden, finder man i et Extra-Skatte Mandtal for 1762¹⁾ i samme Nabolag (udenbyes Klædebo Kv. N. 24) vel ingen Tage, men en Tagesen, altsaa

1) Dette og nedennævnte Skattemandtaller bero alle i Rigsarkivet.

mulig en Søn af den opkaldte. Med en tarvelig Retskrivning skriver han om sig og Familie: «Niels Tageßen og Hustru i Brøgerneß Vangehuß, Vondmand [ɔ: Vognmand] i det lille Vondsmandßslag. Har 2 Pigeborn, den ene 20 Aar gammel, end liden dreng paa 10 Aar; dig andre er ude at tiæne» osv.

Som Nabo anføres under N. 23 en Anders Mogensen, *Magistratens Vangemand*, med Hustru og Søn Niels Andersen. Denne Anders eller Andreas Mogensen fik den 2^{den} Aug. 1745 tinglæst et Skøde, der gaar ud paa, at Niels Povelsen sælger ham sit «Huus uden Stadens Nørre Port *Tagishuus* kaldet, ved Raadmandsvang, med een derudi værende Jernkakkellovn», og nævner, at samme Huus «bestaar ud til Fælleden af 10 Fag Muur og Bindingsværk med Halmtag og ud til Raadmandsvangen 5 Fag med Post og dets Behør, utill Toften 4te Fag Plankeværk, med een Brønd i Gaarden med behørig Redskab samt 2de smaa Haugepladßer med Stakitværk indhegnet». Købesummen er 665 Rdr. dansk Courant¹⁾.

I 1743 nævnes under N. 20 den nys nævnte Sælger «Niels Povelsen Vangemand ved højædle Magistratens Vang» og som Nabo til ham under N. 21 «Niels Tageßen som beboer Niels Halkærß leie Huß beliggende under Borger [ɔ: Brögger] Vangen».

I et Mandtal fra 1721 ser man ret, hvor Beboelsen dengang var spredt og fattig paa dette Sted af Udenbys Klædebo Kvarter. Under Familie (eller Sted) N. 13 opføres nemlig Søren Nielsen i *Løgten*, under N. 14 Peder Andersen i *Magistratens Vang*, N. 15 Niels Gundersen i *Brögger Vangen* og N. 16 Lauritz Jensen i *Lille Vibenshuus*. Altsaa i Rækkefølge kun disse fire Beboelser paa den lange Strækning fra Løgten til Vibenshus!

I Kopskatmandtallet efter Forordn. af 7. Nov. 1711 finder man under N. 17 Baltzer Laßens Enke udi Lygten, 1 Barn; 18, *Tage Nielßens Enke i Magistratens Vang*, 1 Barn, 1 Pige, 2 gl. Heste; 19, Niels Gundersen i Brøggervangen; 20. Lars Jensen i Vibenshus ved Brøggervangen. Her spores altsaa endelig en *Tage*, hvis Enke boer i Magistratens Vang, hvilket tyder paa at Manden selv har været Vangemand ved samme Vang, hvori netop det Huus laa, vi ovenfor saa kaldtes *Tagishuus* i 1745. I et Mandtal for 1710 finder vi endvidere Manden

¹⁾ Skødebog 1744—45 fol. 407 i Raadstuearkivet.

selv: «*Tage Nielsen i Magistratens Vang*». Han er altsaa død i Pestens Tid 1710—11.

I General-Mandtallet fra 1699 anføres udenfor Nørre og Østerport 15: Christen Larsen, 16 *Tage Nielsen* i Magistrat[ens] Waaning 17: Peder Bay, 15 Niels Gunderßen i Brøgger Wangen.

I to Indkvarteringsmandtaller for 16. Apr. 1701 og 25. Apr. 1708 anføres under N. 17 (uden N. og Ø. Port) ligeledes *Tage Nielsen* i Magistratens Waaning lige foran hans stadige Nabo Niels Gundersen i Brøggervangen. Derimod har han ikke boet sammesteds i 1694, thi i en Indkvarteringsrulle af 23. April d. A. i Raadstuearkivet opføres ved Hyltebro 20 Jens Meyer udi Løgten, 21 Hans Uldrich wed Broen, 22 Peder Nielsen i Magistratens Wang [altsaa en Forgænger af *Tage Nielsen*], 23 Niels Gunderßen Wangemand».

Af en Synsforretning over Kjøbenhavns udenbyes Jorder af 14. Dec. 1682¹⁾ fremgaar det, at der allerede da uden Norder Port (N. 10) ligger: «Et huus og en kaalhaffue udj Præsident, Borgmester og Raadswang», ligesom i Brygger og Vognmandsvangen. Under 16 nævnes en lille Kaalhave og en *Fordhytte*, som beboes af den, der passer Vangeledet. Stort har Huset i Magistratens Vang neppe været. Thi Vangemandens Bestilling, der gik ud paa at passe Vangeledet, var beskeden.

Vangemanden ved Borgmester og Raads Vang havde i 1673 i aarlig Løn 7 Slettedaler²⁾, og da Borgmester og Raad i 1697, altsaa i et Aar, da *Tage Nielsen* rimeligvis selv var Vangemand, gjorde deres aarlige Lysttur til deres Vang, medførte de selv en engelsk Kok og fint Traktement, medens Vangemanden fik sin beskedne Betaling 2 Rd. 16 β for hvad Tjenerne og Kuskene (aabenbart hos ham) fortærede³⁾.

Det er ifølge det ovenstaaende utvivlsomt, at *Tage Nielsen* har boet paa Magistratens Vang og rimeligvis som Vangemand omtrent 35 Aar før Magistratens daværende Vangemand Anders Mogensen d. 2. Aug. 1745 fik læst Skøde paa samme Hus og Ejendom udenfor Nørreport «*Tagishuus kaldet*».

Ligeledes kalder Søkortdirektør Jens Sørensen paa et Kort over Prinsesse Sophie Hedevis Gaarde Frederiksdal og

¹⁾ Trykt i Kbh. Dipl. I. S. 775.

²⁾ O. Nielsen i Kjøbenhavns Hist. og Beskr. 5. Bind S. 17, jfr. 3. Bind S. 291.

³⁾ O. Nielsen, Kjøbenhavns Hist. og Beskr. 5. Bd. S. 403.

Dronninggaard, Kjøbenhavn, Amager m. m.¹⁾, der er dateret 29. Aug. 1720, altsaa kun 10 Aar efter Tage Niensens Død, Stedet slet og ret *Tages* Hus, medens Formen *Tagenshus*, der lyder mere upersonligt, først synes at forekomme langt senere.

Saafrømt Huset ikke førend Tage Nielsen boede der o. 1695—1710 har baaret Navnet *Tageshus*, hvad jeg hidtil trods adskillige Bestræbelser ikke har fundet, vil jeg derfor ansee

Udsnit af Søkortdirektør Jens Sørensen's Kort af 29. Aug. 1720.

det for meget sandsynligt, at Huset virkelig er opkaldt efter ham. Den Omstændighed, at tre Mandtal, fra 1699, 1701 og 1708, altsaa alle fra hans Tid, ikke som ellers nøjes med at sige, at han boer i Magistratens *Vang*, men pointerer, at han boer i Magistratens *Vaaning*, kunde maaske tyde paa, at den er nybygget i hans Tid, hvilket var en Grund mere til at Folk kaldte den efter ham som dens første Beboer.

Om hans Levnet ser jeg mig foreløbig ikke i Stand til at oplyse mere. At det Hus, hvori han længe har boet, har baaret Navnet efter ham, vilde neppe undret ham, selv om han ikke ejede det. Men at det har baaret det i over 200 Aar vilde sikkert smigret ham. Fik han imidlertid at vide, at en af Hoveddaarerne for Færdselen ind til Byen officielt bærer

¹⁾ I Kong Frederik V's Atlas, Tom. XXXVI, Blad 22. Kongl. Bibl.

hans Navn, at et helt Kvarter jævnlig nævnes efter ham, og at han endog var eller er paa Vejen til med Apostler og Evangelister at dele Æren for at give Navn til en kjøbenhavnsk Kirke, vilde det neppe have overrasket nogen mere end ham selv. Hvis det fortæltes ham, at et af Hovedstadens Telefoncentrer tilmed skulde bære det velklingende Navn *Taga* efter ham, havde det ligget helt over hans Horizont.

Os andre og navnlig dem, hvem slige Opkaldelser paa-hviler, kunde disse Virkeligheder og Muligheder af Navnegivning give Anledning til at tænke paa, om det nu virkelig er Grund nok til at forevige denne maaske brave Vangemand blandt Stjernerne i Kjøbenhavns Historie, at han for to Hundrede Aar siden har boet paa et eensomt Sted, hvor der ikke var nogen anden at opkalde det af ham beboede Hus efter. Eller om det ikke var naturligere at opkalde Vejen, Kvarteret eller maaske Kirken efter *Huset*. Selv om det begyndte som et fattigt Hus, ja maaske som Jordhytte, har det dog siden huset større industrielle Virksomheder — Benbrænderi, Cikoriefabrik og Cigarkassefabrik. Det har navnlig været en Forpost blandt Husene derude og derfor i 200 Aar været lige saa vel kendt, som Vangemanden Tage Nielsen i over 100 Aar har været fuldstændig ukendt. Navnene «Tageshusvej» og «Tageshuskvarter» er vel to—tre Bogstaver længere end de nu brugte, men saa meget mere betegnende, og *Manden* er der formentlig vist Hensyn nok ved at hans Navn bevares i Sekler gennem Huset og Telefoncentret. Men stammer Navnet fra en *Tage*, bør det formentlig undgaas fremtidigt at opkalde et *Tagen*, der hverken er en Person, en Lokalitet eller, saa vidt vides, noget Andet.

Et hundredeaargammelt Indlæg i Kvindesagen.

Meddelt af *H. Weitemeyer*.

Som et lille Bidrag til Opfattelsen af Kvindespørgsmaalet i Beg. af forrige Aarhundrede og til en Karakteristik af den bekendte Læge Paul Scheel¹⁾, der var Stadsfysikus i København paa den Tid, meddeles en Skrivelse fra Magistraten til Kancelliet af 26. Septbr. 1810²⁾.

¹⁾ Se om ham i Dansk biogr. Lex. XV, S. 92—94.

²⁾ 2. Sekretariats Kopibog 1810 3. Bd., Nr. 512, Raadstuearkivet.

«Det kgl. danske Kancelli har under 19. Juli sidstleden¹⁾ behaget at forlange vores Betænkning om den herhos med Bilag tilbagefølgende Skrivelse, hvorudi Stadsfysikus, Dr. Scheel andrager, at ikke sjælden Mangel paa Løjlighed til ved Tjeneste hos en anstændig Familie at erhverve Livets Fornødenheder er en af de virksomste Aarsager, der bevæger Piger her i Staden til at søge Underhold paa en ulovlig og for dem selv ødelæggende Maade. Til at afværge dette og formindske Udbredelsen af den veneriske Sygdom har han derfor foreslaaet, at samtlige Lavs- og Frimestre uden Undtagelse maatte antage Fruentimmer i Lære og Arbejde som Svende og Dreng, og disse saaledes antagne Fruentimmer erhverve Svendenes og Mestrenes Rettigheder, naar de efter udstaaede Læreaar havde aflagt passende Prøver i det Haandværk, i hvilket de er oplærte, samt at Svende og Dreng paa det strengeste maatte forbydes ved usømmelig Begegnelse mod de i Lære værende Fruentimmer eller ved Opsætsighed mod Mestrene eller deslige at lægge Hindringer i Vejen for denne nyttige Indretning, ligesom ogsaa Stadsfysikus henstiller, at det maatte paalægges os at indberette, hvad der kunde gøres for at opmuntre Mestrene til saaledes at oplære anstændige Fruentimmer i deres Haandværk.

Hvad Forslaget angaar, da fandt vi det fornødent at forlange Underretning fra Oldermændene for de af de opgivne Haandværker, som henhører under Lav, om de imod dette Forslag havde noget, og da hvad at erindre eller ikke.

Fra disse Oldermænd er derpaa Tid efter anden indkommen de Svar, som herhos findes vedlagte, hvoraf behageligst vil erfares, at Oldermændene for Silkevæver-, Handskemager og Dugmagerlavene intet imod Forslaget finder at erindre.

De øvrige Oldermænd, nemlig for Hattemager-, Sadelmager-, Blikkenslager-, Urmager-, Kandestøber-, Naalemager-, Glarmester-, Parykmager-, Guldsmede-, Sejlmager-, Smede-, Possementmager-, Linnedvæver-, Bager-, Skræder- og Knapmagerlavene modsætter sig Forslaget, dels fordi Fruentimmer anses for uskikkede til disse Haandteringer, og dels fordi Forslagets Iværksættelse snarere vilde fremme end afværge Løstagtighed og Udbredelsen af den veneriske Sygdom, ligesom nogle af Oldermændene ogsaa formener, at det ikke er Mangel

¹⁾ Kollegiebrev 19. Juli 1810 (Nr. 31), Kaadstuearkivet.

paa Tjeneste, der foraarsager, at Pigerne søger Underhold paa en ulovlig Maade.

Efter saaledes at have berørt det i denne Sag herfra passerede, giver vi os den Ære tjenstligst at meddele, at saameget vi end erkender Dr. Scheels rosværdige Hensigt med det omhandlede Forslag, kan vi dog ikke tiltræde dets Iværksættelse i dets hele ubetingede Udstrækning. Men da det imidlertid er vist, at det vilde have en gavnlig Indflydelse paa Fruentimmernes Sæder, jo mere de blev beskæftigede med Oplærelse i saadanne nyttige Haandarbejder, som ikke ledte dem fra deres egentlige Bestemmelse, saa formener vi, at det i denne Henseende vilde være gavnligt,

1) at visse af Haandværkslayene, saasom Silke- og Linnedvæver-, Dugmager-, Possementmager-, Skræder- og Knapmager-, Handskemager- og Bogbinderlavene samt Konditorer og Bogtrykkere, som maatte have Lejlighed til at lade Fruentimmer arbejde i adskilte Værelser fra Mandfolkene, blev offentlig opmuntrede til at antage Fruentimmer til Oplærelse i deres Profession eller Kunst;

2) at saavel Mestre som Lærlinge, der i denne Henseende fortrinligen maatte udmærke sig, de første ved at antage og behørigen oplære det største Antal af Fruentimmer, og de sidste ved Lærvillighed og Flid, belønnedes med passelige Præmier;

3) at saadanne Fruentimmer efter aflagt Prøve paa deres Duelighed maatte være berettigede til at ernære dem af den Profession eller Kunst, de havde lært.

Justitsraad Pontoppidans over denne Sag afgivne særskilte Betænkning¹⁾, forsynet med 11 Bilag findes tillige hoslagt».

Som Bilag er tilføjet et Uddrag af Lavsoldermændenes Svar.

Af de Lav, som regnes at støtte Forslaget, giver kun Dugmagerne og Silkevæverne, som naturligt er, deres ubetingede Tilslutning; de første «er villige til at antage og oplære ethvert skikkeligt Fruentimmer», og Silkevæverne erklærer, «at Fruentimmer er nødvendige ved denne Profession og lader sig meget godt bruge». Men allerede Handskemagerne er mere forbeholdne; «det er ikke umuligt at oplære Kvinderne i Professionen, da allerede mange tarveligt ernærer sig ved at sy

¹⁾ Denne Mindretalsbetænkning findes ikke nu i Protokollen.

Handsker; dog er Syningen det mindste, der udfordres, hvorimod Læderets Garvning, Tilberedning og Farvning egentlig er det, der fordrer Kræfter; men derfor er det ikke umuligt for et Fruentimmer, naar Lyst og Vilje er dertil; Lavet har intet imod, at saaledes oplærte Fruentimmer erhverver Svendes og Mestres Rettigheder, naar de til Bevis paa deres Duelighed kan forevise de befalede Prøvestykker». Hattemagerlavet endelig udtaler sig meget køligt. «Det vil ikke kunne have noget mod Forslaget; men der forefalder en Del Arbejde ved Professionen, som Fruentimmers fysiske Kræfter ej tillader dem at foretage uden at nedbryde deres Sundhed. Hvad i øvrigt angaar Øjemedet at forebygge Usædelighed, da vil den, der kender Svendenes Levemaade, neppe for Alvor vente dette Øjemed med Forslaget opnaaet, som snarere vilde gøre det onde værre».

Af de andre Lav, der alle var mod Forslaget, udtalte nogle sig endog meget skarpt. Urmagerlavet lagde saaledes for med følgende Ord: «Det er ofte vanskeligt at oplære Mandfolk i Professionen, og det vilde være end mere vanskeligt at oplære Fruentimmer; men skulde saadant end være muligt, synes dog Forslaget snarere at ville befordre end afværge Ryggesløshed og den veneriske Sygdom». Heller ikke Possementmagerne tog blidt paa det: «Det vil være umuligt at oplære Fruentimmer, da disse i Selskab med Mandspersonerne paa Værkstedet vilde være Aarsag i Arbejdets mindre hurtige Fremme til Tab saavel for Svende som Mestre, og derimod foraarsage Ørkesløshed og Gemenskab, som ikke ved Formaning eller Trusler kunde forebygges». Det er i det hele Hovedargumentet hos saa godt som alle, at Samarbejdet mellem Mænd og Kvinder er umuligt; ikke en eneste af de gode Oldermænd falder paa at antyde, at det maaske kunde virke noget dæmpende paa Svendene, om de kom til at arbejde sammen med Kvinder. Der skulde gaa mange Aar, før en saadan Tanke kunde blive udtalt og finde Øre. Som omtalt i Magistratens Skrivelse førtes dog ogsaa andre Argumenter i Marken. Jeg skal blot tilføje, at Sejlmagerne ikke kan bruge Fruentimmer, fordi deres Svende er bestemte til at fare til Søs, og Smedene erklærer, «at Kleinsmedeprofessionen fordrer Mandens hele Styrke, og Fruentimmer vil som en Følge heraf dertil være uskikkede». Parykmagerne tager Sagen helt praktisk og nøgternt: «Ingen af Lavsmestrene har for Tiden mere

Arbejde, end de alle kan bestride, kan altsaa ej modtage nogen Pige i Lære».

Magistratsskrivelsen af 26. Septbr. blev, saavidt jeg ved, det sidste Ord i denne Sag, og Scheels Forslag har kun Betydning som et af de mange Vidnesbyrd om hans ivrige Arbejde i Hygiejnens og Filantropiens Tjeneste. Han døde Aaret efter.

Nogle Tillægsbemærkninger om Lavforhold.

Af C. Nyrop.

I min Bog «Haandværksskik i Danmark» (1903) har jeg meddelt Alt, hvad jeg den Gang vidste om de her i Landet brugte zünftige Lavsceremonier, senere har jeg fundet Et og Andet, ikke særlig betydeligt, men som dog kan have Krav paa at blive meddelt. Et meget lille Skrift fra 1793 med en saare lang Titel indeholder saaledes en Meddelelse om, hvori Ceremonierne ved at blive «gemachter Gesell» i Blikkenslagerlavet bestod. Skriftet hedder «Sandhedens reene Sprog, frimodig fremsat i en historisk Fortælling aftvunget ved Blikkenslager-Mester Johan Daniel Schmidts Fremgangsmaade mod Blikkenslagersvend Poul Samuel Leyen, og af denne selv forfattet til det ædeltænkende Danske Folks Bedømmelse. Stadens civile Arresthuus den 16 Januarii 1793» (Kbhvn., 1793, 8 S., 8°); her findes S. 4 Følgende: «Der er 2de Slags Svende: Gemachter Gesellen og Jüngere. For at blive Gemachter Gesell, som er af et større Fortrin, udfordres: at Candidaten, som forlanger dette Æres-Navn, maae paa sin egen Bekostning giøre en kostbar Anretning for samtlige Mestere og deres Fruentimre, hvor da Candidaten, lagt paa en Bænk, bliver ynkeligen skrubbövlet og undertiden nedstødt paa Gulvet; siden indsmøres han med Fit og Könrog over det hele Ansigt; derpaa skal han friseres af en af de tilstedeværende med en Træ-Kam og hans Haar med en Mængde Hveede-Klie overdrøsses; derpaa kommer en, som skal forestille Tand-Doctor, og siger: mein Sohn, ich habe gehört, das du hast faule Zähne, ich muss dich ein Zan ausziehen (!). Derpaa maa han gabe, og en derpaa er strax færdig og slaaer ham et Æg lige i Munden. Han bliver stundom overøst med Viin, stundom med Øll, eftersom Raad og Leylighed er til; foruden mangfoldige andre

hemmelighedsfulde Ceremonier, som Jüngerne slet ikke maae være tilstæde ved. Denne Tortur har enhver maattet udholde, som paa Mesterstykke har villet blive Mester».

Det er Snedkernes Behövling eller Typografernes Postulation om igjen i en saare plump Form, og for saa vidt uden væsentlig Betydning. Som vi nedenfor skulle se, kom dog Blikkenslagersvend Leyens Opnaaelse af Værdigheden som gemachter Gesell til at staa i Forbindelse med Forhold, der gav Anledning til Forbudet i Frd. 21 Marts 1800 (§ 7 Nr. 4): «Saa skal og den Forskjel, som hos Blikkenslagerne (og muligen i flere Lauge) finder Sted imellem saa kaldte gemachte og andre Svende, herefter være aldeles afskaffet». Desuagtet vedblev en vis Svendeindvielse at vedvare endog langt ned i Tiden, og her skal nævnes nogle i Litteraturen omtalte Tilfælde baade för og efter Forordningen af 1800.

1780 bliver Hans Erslev Snedkersvend i Aarhus, hvor han underkastes Behövling, og 1792 bliver hans Broder Povl Erslev Snedkersvend i Kjøbenhavn efter her at have staaet 5 Aar i Lære hos den tyske Snedkermester Esmann; den egentlige Behövling udelodes dog af Ceremonien (Jacob Erslev. Et Minde-skrift, udgivet af hans Börn, 1904. S. 10-12, 14). Omtrent 1845 blev Peter Jürgensen Tømmersvend i Flensborg, Ceremonien her synes væsentlig at have bestaaet i, at den udlærte Dreng som Bevis for, at han nu ikke længer betragtedes som Dreng, modtog en stoppet Kridtpibe, omvunden med røde Sløjfer, som han skulde ryge paa Gaden, og fik Lov til at omfavne og kysse Mesters Datter; selvfølgelig maatte han ogsaa traktere Svendene (Oldemoders Erindringer, udg. af Olav Høgsbro. Odense 1908, S. 165). Af langt større Interesse er det imidlertid at høre, hvorledes en Karetmagerlærling blev Svend saa sent som 1866 i Kjøbenhavn, han skriver: «Vi unge Svende maatte give Møde paa Kroen, hvor vi blev stoppede ind i et Forværelse og kunde sætte os paa nogle Bænke. Man havde en vældig Pokal, vist af Sølv, rigt behængt med en Mængde Medaljer. Den blev fyldt med Citronøl, og en af de gamle Svende tog nu «Velkomsten», som den kaldtes, kom frem i Døren til os og holdt en lille Indvielsestale til os unge. Derefter kom han helt ind, og böjede sig ned til hver enkelt og lod os drikke af Velkomsten. Mens man drak, sagde han disse Ord: «Fra nu af er Du Dus med enhver Karetmager-svend». Og at denne Rettighed havde Hævd Verden over, fik vi siden skriftligt baade paa Tysk og Fransk! Denne

Ceremoni gik saa höjtideligt til, at det udvortes næsten mindede om en Altergang». (En gammel Haandværkers Levnedsbeskrivelse. Fortalt af ham selv. Med en Fortale af Sognepræst C. Skovgaard-Petersen. 1906, S. 71). Den oprindelig alvorligt mente Indvielse, der tidligt udartede til endog grov Kommers, synes her paany at have faaet et alvorligt Præg.

Men tilbage til Blikkenslagersvend Leyen, hvis Skrift er dateret Kjøbenhavns civile Arresthus. Hvorfor var han mon bleven sat i Gjældsarrest? Han var oplært hos Blikkenslagermester Johan Daniel Schmidt paa Østergade, og han arbejdede hos ham, da han var Oldermann, hvad han var fra 1775 til 1789. Han maa have været en Zünften hingiven Mand, ti da i hans Oldermannsskab Nogle ønskede «et Gemachter-Gesellschaft» oprettet, sagde han ikke alene ja dertil, men arbejdede selv derfor, han opfordrede saaledes Leyen til at træde til og laante ham, der manglede Penge. 28 Rd. til at blive «Gemacht» for. Saa blev i Alt sex gjort til Gemachte-Gesellen, og det Hele endte med «Dans og kostbar Anretning for Amtets Mestere og deres Fruentimmer tilligemed de forsamlede Geseller». Nogen Tid efter blev Leyen «laant» ud saa til en og saa til en anden Mester, og da den sidste af disse Mestere opsagde ham og Schmidt ikke havde Brug for ham, skjönt Leyen tilbød at «afarbejde» sin Gjæld, rejste han til Lybæk. Herfra lod han sig imidlertid «forskrive i Kondition» hos Blikkenslagermester Henning Irgens. Men dette skulde han ikke have gjort.

Irgens, der havde søgt Uddannelse i England, var ved kongelig Bevilling af 22. Juni 1791 bleven Mester i Kjøbenhavns Blikkenslagerlav uden Mesterstykke. Det var galt i zünftige Mesterses Öjne, og endnu værre var det, at han søgte at holde sine Svende fra alt zünftigt Uvæsen. Han blev sat i Lavets Ban, og derfor var det sikkert, at Mester Schmidt faldt over Leyen; han havde jo vovet at tage Arbejde hos Fjenden. Hvor skarpt Forholdet var, kan ses af en Skrivelse, som Irgens i August 1794 rettede til den den Gang nedsatte store Lavskommission, hvis Arbejde resulterede i den ovenfor nævnte Forordning af 21. Marts 1800.

Han skriver med Blikkenslagerlavet for Öje: «Herberget er en Moder til alle Unoder, og Velkomsten er dets kiæreste Skiødebarn; saa længe disse 2de vedblive, ophøre aldrig Uordener. Fra dette Sted nedstammer adskillige af de Fornærmelser, hvilke ieg stedse haver været underkastet, for Exempel:

naar en Svend kommer tilreysende, skal han først indfinde sig paa Herberget; derpaa skal Oldgesellerne omskaue tourvis til alle Amtets Mestere; men Oldgesellerne have bestandig gaaet mig forbie, saa at ieg i den Tiid, ieg haver været Amts-Mester, ey haver faaet nogen af de til Herberget ankommende og tilreysende Svende, endskiönt Touren ofte haver staaet mig for og endskiönt ieg herover haver klaget for Magistraten». Og han fortsætter: «Ingen maae blive Oldgesel, uden han er en Gemachter-Gesel; og bestyres altsaa dette Embede af en Tydsker, som næsten alle ere Gemachter-Geseller. Til at blive Gemachter-Gesel udfordres at bestride Omkostningerne ved 8te Dages Sviir, som samtlige Mestere med Familie og Svende tage Deel udi».

«Ved overordentlige Tilfælde», skriver han videre, «som ogsaa i Almindelighed blive mine Svende aldrig tilsagte, som for Exempel: da Blikkenslager-Svendene bleve befalede at møde for den Høye Commission, bleve mine Svende ikke tilsagte, men ganske tilsidesatte; Grunden til denne Tilsidesættelse ligger deri, at mine Svende, som ere Danske Udlærere, aldrig kommer paa Herberget for at deeltage i Sviiren». Og hermed ere hans Klager ikke udtømte; han klager endnu over det unyttige og kostbare Mesterstykke, over Oldermændens Negtelse af at ville modtage Tidepenge af gifte Svende og endelig over Oldermændens mangelfulde Regnskab. Som man ser, er det Krig paa Kniven, og som saa ofte, naar to Store slaas, gik det ogsaa her, det kom til at gaa ud over den i Striden ganske uskyldige Blikkenslagersvend Leyen. Hans Skjæbne har dog i og for sig ingen stor Betydning; saa er det langt interessantere at blive bekendt med en anden samtidig Svend, en Skrædersvend, der endog blev Oldgesel ved Lavet i Byen Slesvig, skjönt han i Virkeligheden var en Kvinde, der var forklædt som Mand, hvormed der kan læses i Bogen: «Det i Mandfolkeklæder vidt bereiste Fruentimmer E. M. Stokkenbeck, som Skrædersvend Gotfried Jacob Eichstedt mærkværdige Begivenheder paa hendes Reiser til Lands og Vands i Danmark, Holland, Tyskland, Bømen, Polen og Spanien indtil hendes sidste Ankomst til Kiøbenhavn, hvor hendes Kiøn blev røbet. Udgitvet af hende selv. Trykt i Haderslev 1806» (32 S., 8°).

Ellenbrecht Marie Stockenbeck var født i Hamborg 1759, kom 12 Aar gammel til Kiel og 15 Aar gammel til Kjøbenhavn, tjente her i et Aar eller mere og blev saa efter i nogen Tid at have ligget syg gift med Bryggersvenden Morten Chri-

stensen Dalsgaard. Da han imidlertid i Drukkenskab tilsatte al deres Smule Ejendom, tog hun tilbage til Kiel, skaffede sig Mandsklæder og udgav sig for Skrædersvend, fik fat i et Kundschafft, og paa det vandrede hun derefter som Svend, ja foer tilsøs til baade Amsterdam og Malaga. Eventyrlig anlagt, som hun maa have været, og dertil robust og stærk, veg hun ikke tilbage for altid at gjøre sin Ret gjældende selv i heftige Slagsmaal. Kun een Gang maatte hun vige, da hun i Ratewitz arbejdede hos en Enke, der absolut vilde gifte sig med hende; med Ønsket om virkelig at have været Mandfolk forlod hun her hemmeligt sit Arbejde. Saa nærmede hun sig igjen Danmark. I Tønder lagde hun Sag an ved Amtet mod sin Mester, der havde kaldt Svendene, der arbejdede hos ham, forfrosne Hunde, og vandt over ham; i Slesvig beklædte hun i tre Fjerdingaar Stillingen som Oldgesel, kom noget efter til Kjøbenhavn, hvor hun paa Kroen tabte alle sine Penge i Spil og tænkte paa at tage Tjeneste som Husar, paa sin forunderlige Omstrejfen havde hun en kort Tid været først Forrider og derpaa Løber hos en Kammerherre Juel i Jylland. Forinden vilde hun dog vide, om hendes Mand levede, og herved blev hun kjendt, blev overleveret til Politiet og maatte saa bekvemme sig til at blive Kvinde igjen. Selvstændig vilde hun imidlertid stadig være, og saa fik hun den 29. Oktober 1784 kongelig Bevilling til i Kjøbenhavn at maatte ernære sig af Skræderhaandværk, til at sy Mandfolkeklæder og dertil holde en Svend til Hjælp. Hun var den Gang 25 Aar Underligt, at hendes Kjøn aldrig i de bevægede Vandreaar blev røbet, skjönt hun efter hendes Meddelelser endda tre Gange var syg, den ene Gang i endog elleve Uger.

Det lyder ejendommeligt, men Danske Kancelli synes ikke at have tvivlet om, at hendes Meddelelser vare rigtige. Her er dog det at mærke, at hendes ovennævnte Bog vistnok er meget udførligere end hendes Andragende om Bevillingen har været. Andragendet synes ikke bevaret. I Bogen kan jo Et og Andet være farvet lidt, Et og Andet ikke være fortalt fuldt ud, maaske ubevidst, maaske med Hensigt, og her vil jeg da — forøvrigt sans comparaison — til Slutning indsætte en lille Meddelelse, jeg har modtaget fra Hr. Pastor A. Jantzen i Gjentofte angaaende en saa kaldet «Crispinsk Moral», der forøvrigt gaar ud paa at rehabiliterer det kjøbenhavnske Skomagerlavs Helgen Crispinus overfor en paa ham uberettiget kastet Tyveribeskyldning.

Pastor Jantzen skriver: «I Martensens Ethik (I, 495. 548) nævnes Martyren Crispinus († 287) som et advarende Exempel, idet der fortælles om ham, at han øvede Kjærlighedsgjæringer med Tilsidesættelse af Retfærdighedens Fordring: «han *stjal* Læderet for at skaffe de Fattige Sko». Det har altid forekommet mig besynderligt, at en Helgen kunde gjøre sig skyldig i saadan Adfærd, som nødvendigvis maa kaste Skygge paa hans Helgenglorie; og uheldigt for et hæderligt Haandværkslav (Skomagerne) at have en saadan Skytspatron. I det katholske Kirkelexikon (Wetzer-Welte, 2. Aufl. III, 1193) nævnes denne Krønike endnu 1884 som «en ordsproglig Talemaade», der skulde have sit Udspring fra den ubegribelig lave Pris, han forlangte for sit Arbejde og fra den store Gavmildhed, han udfoldede. Men Oprindelsen er sikkert en helt anden. Fortællingen gaar næppe længer tilbage end til 16. Aarh., hvor det i Kalendarierne til 25. Oktober — hans Mindetag — vedføjes om ham og hans Lidelsesbroder Crispinian: sie machten den Armen Schuhe und «*stalteten*» das Leder. — «Stalteten» er en gammel Imperfektform af «stellen» ∴: berede, tillave. Bogtrykkernissen har saa efterhaanden gjort det til «stalten» og derefter til «stahlen». Crispins Gavmildhed træder ved Tilføjelsen i Kalendariet frem i forhøjet Glands, at han trods sin egen nødlidende Forfatning og sine smaa Midler dog ikke undlod ved sin udholdende Flid at hjælpe andre (cfr. «Geschichtslügen», Paderborn 1895, S. 86).

Arkivsekretær
Gerhard Leslie Grove,

f. 7. Maj 1855, † 15. Febr. 1911.

En Arkivembedsmands Virksomhed er en sammensat Virksomhed. Først er der hans Andel i det for Udenforstaaende skjulte store arkivalske Arbejde, der gaar ud paa Arkivets Ordning og Tilrettelæggelse; dernæst hans Forhold til dem, der som Besøgende benytte Arkivet, og endelig hans egne Studier, hvis den Paagjældende er historisk Interesseret paa denne Maade, og det var Grove.

Hvad nu først det almindelige arkivalske Arbejde angaar, da har den kundskabsrige, stille, altid paalidelige og omhyggelige Mand selvfølgelig gjort endog god Fyldest. Hvad dernæst angaar Forholdet til de Besøgende, da er der Vidnesbyrd nok. I de Artikler, Grove 1909 skrev i Personalhistorisk Tidsskrift om «Arkiver og Genealoger», hævder han overfor snevert seende tyske Kolleger i Tilslutning til Rigsarkivar Dr. jur. Secher, at Arkiverne bør være «til fri Benyttelse for Enhver, der selv vil gjøre sig den Ulejlighed at benytte dem». Ikke at Arkivembedsmændene paa nogen Maade skulle gjøre det Arbejde, den Besøgende selv skal udføre, men de skulle overalt, hvor det behøves, optræde vejledende, og at Grove med sin medfødte Tjenstvillighed var en god Vejleder, fremgaar bl. A. af den Omtale, han efter sin Død fik i baade norske og hollandske Aviser. Betegnende er det ogsaa, at som en norsk Historiker ender sin Omtale af ham paa dette Punkt

med at sige: «Han var en ven av Norge», gjør den vedkommende Forfatter i en hollandsk Avis det Samme. «Grove», skriver han, «havde vort Land og vor berømmelige Marine kjær»; og som vi nedenfor skulle se, ere disse Udsagn ikke uden Föje. Vende vi os endelig til Groves

egne Studier, har det sin Interesse at se, at et Par af hans Artikler ere direkte Frugter af hans almindelige arkivalske Arbejde. Ved Omordningen af det vestindisk-guineiske Kompagnis Papirer blev han opmærksom paa Dokumenter, der gav ham Anledning til senere at skrive «nogle Optegnelser om Tordenskiolds første Langfart» og meddele nogle Oplysninger om den af de Sorte paa Guineakysten forgudede Gouvernør Sören Schielderup (begge Art. i Pers. Tidsskr. for 1895).

Hvad der giver Grove Betydning udad til, er hans Studier, og derfor skulle de her nærmere belyses.

Grove var Ætling af en talrig Slægt, der var rig paa dygtige Søofficerer. Denne Slægts Historie vilde han kjende, og fra Ungdommen samlede han derfor Oplysninger om dens Medlemmer og Portrætter af dem. Da hans Farfader, Kaptajn i Sætaten Joh. Chr. Grove en Tid virkede i Norge og blev gift med en norsk Dame, Wenche Garmann, var hans Opmærksomhed tidlig henvendt paa Norge. Det Første, han fik trykt, endnu som juridisk Student, var en «Stamtavle over en norsk Familie Grove», som han mente var en Gren af hans egen Slægt, og han vedblev stadig at føle sig knyttet til de norske Frænder. Han var derfor særlig glad over, at «Personalhistorisk Tidsskrift», som han redigerede fra 1895 til 1897 og fra 1900 til sin Død, var et dansk-norsk Tidsskrift, udgivet af «Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie». Han var altid en ivrig Forsvarer af, at saaledes skulde og burde det være; var Forholdet blevet løst, tror jeg; at han var traadt tilbage som Tidsskriftets Redaktør.

Gjennem sine Slægtstudier gjorde han tidligt Bekjendtskab med sin Tipoldefader, Admiralitetssekretær Joh. Chr. Groves Svigerfader, den celebre Notarius publicus i Kjøbenhavn Rasmus Æreboe med samt hans baade fornøjelige og æventyrlige Selvbiografi. Den forelaa trykt (1862), men i en Udgave, der ikke helt tilfredsstillede Grove, og saa foranstaltede han i 1889 en ny omhyggelig Udgave, der førte ham til Studier, som fik særlig Betydning for ham. Rasmus Æreboe var Privatsekretær hos Kommandør, siden Vice-Admiral Just Juel, da denne 1709-11 var Ambassadør hos Peter den Store i Rusland. Grove maatte herved nødvendigvis gjøre Bekjendtskab med Just Juels i højeste Grad interessante Dagbogsoptegnelser, og han syntes, at han umuligt kunde forsvare at lade dette til Czar Peters Historie yderst værdifulde Aktstykke ligge uudgivet hen. Men for

paa rette Maade at kunne udgive det, maatte han kunne Russisk, og med mægtig Energi lagde han sig da ikke alene efter det almindelige Russisk, men ogsaa, da Omstændighederne fordrede det, efter Sproget i dets gammelslaviske Form, hvad daværende Professor Karl Verner stærkt erkjender i en skriftlig Udtalelse. Saa kom i 1893 det anelige, rigt illustrerede Værk «En Rejse til Rusland under Czar Peter, Dagbogsoptegnelser af Viceadmiral Just Juel», hvoraf Grove to Aar før havde givet et Uddrag i «Nordisk Tidsskrift för Vetenskap, Konst och Industri». Grove var baade 1893 og 1895 i Rusland, hvor Bogen blev oversat.

Ved sine Slægtstudier var han bleven ført til Rusland, og fra Rusland blev han igjen ført til Holland, hvor han, Sönnen af den store Søofficersslægt, hurtigt følte sig som hjemme. Just Juel havde lært sin Sømandskunst paa den hollandske Flaade, og en Række af de Mænd, der samledes om Peter den Store, havde denne hentet fra Holland, saaledes den af den russiske Marine saa fortjente Admiral Cornelius Cruys. Han var imidlertid ingen Hollænder, han var, som Just Juel meddeler, født i Norge (Stavanger) og forfølgende hvad der herom forelaa, kunde Grove i Tidsskr. f. Søvæsen (1899) oplyse, at han ved sin Daab havde faaet det alt Andet end hollandske Navn Niels Olsen. Han har i det Hele nu sin Opmærksomhed henvendt paa de nordiske Søhelte. Ovenfor have vi set ham (1895) give Oplysninger om Tordenskiolds første Langfart. 1900 mener han efter et Brev i Søkrigskancelliet at kunne oplyse, at Ivar Huitfeldt var med paa fransk Side i Søslaget ved la Hogue, og endelig giver han i 1907 «Nye Bidrag til Oplysning om Curt Adelaer» (Alt i Personalh. Tidsskr.) De nye Bidrag ere tretten i Rigsarkivet i Haag opbevarede Breve fra Adelaer til de Ruyter; Grove tager her bestemt Afstand fra Chr. Bruuns kun mindre heldige Formodninger, der stillede Adelaers Personlighed i en utiltalende Belysning.

I Aaret 1900 fandt der i Haag en stor historisk Ud-

stilling Sted vedrørende Hollands Søværnen, og ved den indfandt Grove sig. Han traf her meget Materiale, som han forøgede ved Arkiv- og Bibliotekstudier. Han blev saaledes opmærksom paa det fra dansk Side ikke hidtil ret vurderede Søslag i Sundet 1658, efter hvilket det lykkedes Opdams Flaade at undsætte Kjøbenhavn; han fik Syn for Sagn for, at de Ruyter virkelig af Frederik III var bleven gjort til dansk Adelsmand, noget, de danske Arkiver ere tavse om, o. s. v., og saa fremkom der efterhaanden følgende Artikler fra hans Haand om herhen hørende Emner: «Samtidige Billeder fra Slaget i Øresund 1658» (Kunst 1904), «Breve fra to Deltagere i Slaget i Øresund» (Fra Ark. o. Mus. III), «Hollænderne undsætte det belejrede Kjøbenhavn» (Mindeskr. i Anl. af Stormen paa Kbhvn. 1659), «Om Admiral de Ruyters Optagelse i den danske Adel og hans Forhold til Kongerne Frederik III og Kristian V» (Persh. Tidsskr. 1905), «Kaptajn Adrian Banckers og hans Kamp ved Hveen 1659» (Tidsskr. f. Søv. 1902), ikke at tale om de ovenfor nævnte Breve fra Curt Adelaer til de Ruyter og Bogen «Til Orlogs under de Ruyter, Dagbogsoptegnelser af Hans Svendsen» (1909). Men Hovedvægten maa her lægges paa, at han i 1907 mellem «Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap» i Utrecht kunde udsende «Jornalen van den Admiralen van Wassenaer-Opdam (1658-59) en de Ruyter (1659-60)». Grove, der tre Gange besøgte Holland, blev en kjendt og skattet Forsker dér. Han blev Medlem af det hollandske Videnskabernes Selskab for Zeeland og korresponderende Medlem af Foreningen af nederlandske Arkivarer.

Baade Just Juels Dagbogsoptegnelser og de hollandske Admiralers Journaler ville bevare Groves Navn længe, og det Samme vil i Henseende til Kjøbenhavns Historie hans stolte Udgave af «Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728» (1906) gjöre. De to Protokoller, han her som et Jubilæumsskrift for Kjøbenhavns Brandforsikring, har gjort almindelig tilgængelige, have stor Betydning for

Studiet af Datidens Kjøbenhavn og ere lagte tilrette med hans sædvanlige beundringsværdige Omhu. 1908 udsendte han et nyt kjøbenhavnsk Jubilæumsskrift, nemlig «Kjøbenhavns Havn», der gjør godt Rede for Havnens Udvikling fra Kristian IV's Dage til Nutiden. Den gjør sig bl. A. stærkt gjældende ved dens mange fortrinlige Billeder, hvoraf næsten de fleste ere efter Fotografier, som han selv havde taget. Han interesserede sig i det Hele ikke lidt for Kjøbenhavns Historie, saaledes som det kan ses af nogle af hans skrevne Smaaartikler, og da de ere fremkomne i nærværende Tidsskrift, skulle de her nævnes. Han har nemlig deltaget i dets Redaktion lige fra Omordningen af Østifternes historisk-topografiske Selskab i 1903, og var hans Arbejde her end ikke saa omfattende som hans Redaktørvirksomhed ved Personalhistorisk Tidsskrift, var det dog tilstrækkelig stort til, at han ogsaa her kom til at lægge sin elskværdige Imødekommenhed og utrættelige Grundighed for Dagen. De paagjældende Artikler ere: «Har Kristianshavn haft sit eget Raadhus?» (2det Bd.), «Skafottet og Kaget paa Nytorv» (2det Bd.) og «Oplysninger om Navnet Tagenshus, dets Alder og Oprindelse» (4de Bd.), hvortil endnu maa føjes hans Biografi i Personalh. Tidsskr. 1895 af den i Schweiz fødte Kjøbmand «Konferensraad Conrad Hauser», der kom til at give Hauserplads Navn. Denne Mand var imidlertid ikke alene en kjøbenhavnsk Storhed, han hørte ogsaa næsten til «Slægten», han var nemlig Svoger til Groves ovenfor nævnte Tipoldefader, Sekretæren i Admiralitetet, de vare gifte med hver sin Søster, Døtre af den for saa mange Dødsfarer udsatte, modige Notarius publicus Rasmus Æreboe.

Grove har sikkert atter og atter tænkt paa sin Slægts Historie, men andre Arbejder maatte han lade gaa forud. 1903 udsendte han «Slægten Plum», et stort Arbejde, der strakte sig gennem fire Aarhundreder, fra 1500 til 1900, og saa var han beskjæftiget med Slægten Zytphen-Adelers

Historie, 1907 var han i den Anledning paa Undersøgelser i Polen, og Aaret för havde han i Personalh. Tidsskr. trykt: «Bidrag til Oplysning om en formentlig Slægtskabsforbindelse mellem den freibergske Kirurg Stephan von Sütphen og den danske Adelslægt Zytphen». Det blev kun til Forarbejder, og de mange Groveske Portrætter, der smykkede Væggene i de store kristianshavnske Stuer, der i de senere Aar vare hans Hjem, og hvor han saa gjerne saa Venner og Studiefæller, naaede han aldrig at faa reproducerede til sin egen Slægtebog. Hans økonomiske Stilling paabød Hensyn, saameget mere som hans Hjem var et ægte Grovesk, börnerigt Hjem. Men i dette Hjem, hvor han følte sig saa lykkelig, bleve Slægtens Minder altid holdt i Ære, og det var der dobbelt Grund til, ti hans fortræffelige Hustru tilhørte ogsaa Slægten. Fru Petra Grove, som han ægtede i 1882, var hans Næstsøskendebarn, en Datter af Dagbladets Redaktør, P. V. Grove, der var en Fætter til hans Fader.

Selv var han født 1855 i Kjøbenhavn som Søn af Orlogskaptajn Hans Grove, der i 1865 blev Marineminister, men allerede døde i 1866, ikke fuldt 52 Aar gammel; Moderen, den paa Bornholm fødte og i vide Kredse afholdte Manna Kirstine Johnson var alt død to Aar för. Gerhard Grove blev altsaa tidlig forældreløs. Men saa traadte hans Mormoder i Rønne, Enkekonsulinde Manna Kirstine Johnson, f. Sonne, til med god og kjærlig Støtte. Drengen blev sat i Rønne Latinskole, hvor han gik til 1871, da han fik Plads i Metropolitanskolen og kom i Husset hos sin Farbroder Carl Frederik Grove, der var Fyrvæsenets Inspektør og Ingeniør. 1873 blev han Student, og snart efter fik han Plads paa Ehlers Kollegium, hvor han blev den gode Kammerat med paaskjønnede Smaatalenter. Han var sprogkyndig, kunde skrive en Vise og føje Tegninger til. 1882 blev han juridisk Kandidat og derpaa i sex Aar Privatsekretær hos Udenrigsministeren

Baron Rosenørn-Lehn; 1884 fik han desuden Ansættelse i Kongerigets Arkiv, hvorfra han i 1889 gik over til Rigsarkivet, hvor han i 1892 blev Arkivsekretær. Naar hertil endnu føjes, at han 1897-98 var Medudgiver af Hof- og Statskalenderen, 1892 blev Medlem af Selskabet for Udgivelsen af Kilder til dansk Historie og i 1910 af Dansk genealogisk Institut, er snart Alt sagt om hans paa store Begivenheder ikke rige Liv. For saadanne var han ikke anlagt, saa lidt som han var anlagt paa at blive stor Historieskriver, men han brugte sit Pund trofast og smukt, Ingen kunde være en paalideligere Udgiver end han.

Stille og roligt arbejdede han, stille og taalmodigt bar han de Tilskikkelser, der kom over ham, saaledes da han for Aar tilbage blev haardt hjemsøgt af Gigt, og nu af den Sygdom, der ifjor førte til en indgribende Operation og iaar til Døden. Men bag den rolige Overflade boede livlige Interesser og et rigt Gemyt. Han vil blive savnet og mindet langt ud over hans nærmeste Kreds.

C. N.

Studenternes Ligbæring.

Af

H. Weitemeyer.

I det følgende skal jeg efter Uddrag af Raadstuearkivets Protokoller fortælle lidt om Studenterne som Ligbærere, navnlig i Forhold til Københavns Magistrat. Blot maa jeg sige nogle Ord til Indledning.

Studenternes eller rettere Regensianernes Ret til Ligbæring stammer fra Pestens Tid i 1711.

Vel havde Studenterne ogsaa tidligere haft nogen Indtægt ved at bære Lig. Men da der ved Forordning af 7. Novbr. 1682 oprettedes et kommunalt Ligbærerlav — bestaaende af en Overklasse, som dannedes af 36 «skikkelige Mænd og Borgere», der skulde besørge de «fornemme Lig», og en Underklasse for de fattige —, og da Studenterne vedblev at gaa Lavet i Næringen, og det klagede herover, blev det ved kgl. Reskript af 29. April 1690 bestemt, at Studenterne for Eftertiden kun maatte betjene gejstlige Lig og Lig af dem, «som af Akademiet dependerer og haver studeret», og «naar saadant begæres».

Saa kom Pesten i 1711. Netop da Farsoten begyndte at tage voldsomt fat i Juli Maaned, nægtede Ligbærerlavet at gøre Tjeneste, navnlig fordi Sundhedskommissionen forlangte, at de Folk, som besørgede Pestlig, ikke maatte befatte sig med andre Lig. Privilegiet blev derfor frataget Lavet. Men det kom nu an paa i største Hast at faa andre i Stedet, og Kommissionen henvendte sig derfor paa For-

slag af Biskop Christen Worm til Studenterne med Anmodning om at stille 12 Ligbærere til Hjælp. De viste sig straks villige, men de forstod rigtignok ogsaa at tage Ligheden i Agt. Ikke alene stillede de Fordring om godt Logis med Brændsel, Lys, Vask og en Vaagekone, Klæder og høj Løn (12 Rd. til hver maanedlig) samt fri Kur i Sygdomstilfælde og en hæderlig Begravelse, hvis de faldt paa deres Post, hvilket jo altsammen kunde have sin Rimelighed, men de vilde kun besørge «fornemme Lig» af de bedre stillede Klasser, for hvilke der betaltes 1 Rd. og mere til hver Bærer, og desuden forlangte de Privilegium paa for Fremtiden at bortbære alle saadanne Lig «til evigt Minde om deres Tjeneste». Det var drøje Vilkaar for Kommissionen, men den saa ingen anden Udvej, da der paa den Tid laa mange ubegravede Lig i Byen (henved 60), og 28. Juli blev Kontrakten underskrevet. For at faa de fattiges Lig besørgede maatte da Kommissionen se at hjælpe sig paa andre Maader, ved at hverve Soldater, Baadsfolk og Løsgængere for høj Betaling og ved at faa Lavene til selv at bortbære deres Døde. For øvrigt kom Studenterne ikke til at gøre synderlig Nytte under Pesten, thi da Dødeligheden var paa sit højeste i September Maaned, var der næsten ingen «fornemme Lig» at jorde. da de fleste velstaaende Folk havde søgt bort fra Byen, og Kommissionen benyttede da de dyrtlønnede Studenter til at forsegle de smittede Huse eller Værelser eller til andet, ja ved kgl. Resolution af 22. Septbr. sattes de endog til at oplæres i Fyrværkeri, det vil sige lave Patroner.

Kontrakten af 1711 blev stadfæstet og nøjere præciseret ved kgl. Bevilling af 4. Maj 1712, hvorved Retten til at bære Lig for Gejstligheden og Borgerskabet sikredes Studenterne paa Regensen, en Ret, som de beholdt lige til 1792, og som nærmere fastsloges ved kgl. Res. af 6 April og 21. Decbr. 1714. Blandt andet bestemtes det, at Professorerne skulde udnævne en Formand for Studenterne, der

skulde skiftes til at gøre Tjeneste uden Klammeri og Trætte; de skulde finde dem i, at Lig bortbares af Naboer eller Venner, naar disse gjorde det uden Betaling, heller ikke maatte de formene Studenterne fra de andre Kollegier at tage Del i Ligbæringen, hvis det udtrykkelig forlangtes, eller Lavene i at bære deres Lavsbrødre og Familie, Svende og Dreng; der maatte ikke betales mere end 1 Rd. og ikke under 2 Mark til hver Student, men fattige Lig skulde de bære for intet af kristelig Kærlighed¹⁾).

Disse Bestemmelser gav imidlertid ofte Anledning til Fortolkninger og Rivninger mellem Studenterne og Magistraten, og især voldte de fattige Lig, som de skulde besørge i Jorden aldeles gratis blot af kristen Kærlighed, ikke saa sjældent Sammenstød. Et af de voldsomste er vistnok det, der fandt Sted i 1742.

Den 13. Novbr. 1742 bad Johanne Nielsdatter Magistraten, om den vilde forunde hende, der havde faaet tilstaaet fri Jord til hendes ved Døden afgangne Mand *Peder Jensen Schütz*, nogle Mænd til at bortbære Liget, da Studenterne havde vægret sig ved at gøre det.

Ved Mødet i Magistraten Dagen efter var der stor Opstandelse over denne Studenternes Modvillighed. Grunden til deres Vægning var, at de ansaa Manden for at have hørt til Skræderlavet, hvorfor det tilkom dette at tage sig af Liget; men paa Mødet blev det godtgjort, at han aldrig havde været i Lavet, og Raadmand *Gabriel Hilman* holdt for, at man skulde indanke Sagen for Konsistorium,

---

¹⁾ Se F. Mansa, *Pesten i Helsingør og Kbhvn.*, p. 119 fig. og 169; O. Nielsen, *Kbhvn.*, V p. 503 fig. og VI p. 414 fig.; C. Bruun, *Kbhvn.*, II p. 390 og 450 fig. og III p. 926; Reinhardt, *Kommunitet og Regentzen*, i *Hist. Tidsskr.* 3. R. III; R. Nyerup, *Efterretn. om Regensen*, p. 19 fig.; Jonge, *Beskr. af Kbhvn.* p. 317 fig.

da det var Studenternes Pligt at bære Liget efter Forordn. af 1714. Efter lange Forhandlinger frem og tilbage fulgte man denne Vej og sendte Raadstuetjener Rasmus Knudsen til Rector magnificus, Prof. *Marcus Wøldike* med Rapport om det skete.

Næste Dag var der atter stort Møde, thi det havde grumme megen Hast, da Liget efter den kgl. Anordning skulde være i Jorden inden Aften. Her fremstod først en Skoleholder Matthias Bloch, som mødte paa Enkens Vegne, og berettede, hvoriedes Rektor straks om Formiddagen, da han havde faaet Melding om Sagen, havde sendt Bud til Studenterne, at de havde at gøre deres Pligt; men saa var deres Formand *Laurids Kjestrup* og to andre Studiosi gaaede til Enken og havde forklaret, at de hverken vilde eller kunde bære, fordi hendes Mand for omtrent ni Aar siden skulde have betalt noget vist aarligt til Skræderlavet for at faa Lov til at sy «Snørliver», og da Rektor havde faaet dette at vide, havde han erklæret under disse Omstændigheder ikke at kunne tvinge Studenterne.

Under de lange Forhandlinger, der nu fulgte, var alle enige om, at der ingen Tvivl kunde være om Studenternes Forpligtelse, men paa den anden Side var det jo ikke at haabe, at Magistraten kunde komme nogle Vegne med dem, naar deres nærmeste Foresatte ikke havde kunnet obtainere det, og en Udvej maatte der findes. Nogle foreslog at henwise Konen til Konventhuset for at faa de fattiges Fogder til at paatage sig Arbejdet, andre, at man skulde give Konen Penge til at betale Studenterne med, saa gjorde de det nok; i alle Tilfælde skulde der anlægges Sag mod Studenterne, mente mange¹⁾. Imidlertid sendte man paa Præsidenten, Etatsraad *Chr. Braems* Forslag Bud til For-

¹⁾ Borgmester, Justitsraad *Michael Worm* sagde saaledes: «For een Gang at finde et Middel til at faa saadanne fattige Lig bort, og for at dette ikke længere skal henstaa over Jorden, skulde jeg falde paa den Tanke, at det var bedst, at Mag. fandt Middel til at skikke Formanden 26 ₤

manden for at tale ham til Rette. Men der var intet Udkomme. Thi skønt man demonstrerede for ham, at Manden havde været ludfattig og aldrig havde været inden for Lavet, erklærede han paa det bestemteste, at Studenterne ikke vilde, endog han selv havde opfordret dem dertil. Men «ellers sagde han, at for Betaling gjorde de det vel», og at der behøvedes 20 Mand, som hver skulde have 2 R ¹⁾.

Saa maatte Magistraten give Køb. De to Raadstuetjenere Rasmus Knudsen og Andreas Thorning, der havde overværet Mødet, sendtes med Formanden til Regensen, hvor alle Studenterne var forsamlede i Gaarden for at afvente Resultatet af Underhandlingerne. Raadstuetjenerne havde de 6 Rd. 4 R med i Lommen med det Paalæg først at søge at formaa dem til at gøre deres Pligt gratis, og hvis det ikke hjalp, skulde de aflevere Pengene til Formanden, «dog uden nogen Forbindtlighed og med al Reservation af fornøden Paatale saavel til Pengenes Tilbagebetaling som til Straf for det udviste Forhold». Man ser for sig Billedet af den gamle Gaard med Ambassadørerne og Fjendens Hær lige over for hverandre. Udfaldet kunde ikke være tvivlsomt: Raadstuetjenerne kom tilbage uden Pengene, «men saa havde Studenterne ogsaa straks gjort Anstalter til at bære Liget bort». Derpaa aflagde Raadstuetjenerne skriftlig Beretning om deres Ambassade, «hvor- efter Magistraten resolverede, at dette til vedbørlig Paatale

---

til dets Bortbærelse og saa anordne hende et Forsvar, som kunde indlade denne Sag for Politimesteren, om den er af den Beskaffenhed, og hvis ikke, da for Politikollegiet.

¹⁾ Antallet af Bærere rettede sig vistnok efter, hvor lang Vej der var fra Huset til Kirkegaarden. Alle Lig, der fik fri Jord, begravedes paa de fra Pestens Tid stammende Assistenskirkegaarde inde i Byen. Paa hvilken af dem denne Begravelse foregik, har jeg ikke kunnet finde; men der kan kun være Tale om Nicolai Kirkes Assistenskirkegaard, «Landgreven» i Borgergade, og Helligaandskirkens, «Wismar» i Gammelmønt, da alene de sorterede under Magistraten.

og for at forekomme videre Konsekvenser kommuniseres Politimesteren i Anledning af den kgl. Befaling af 6. April 1714 og Forordningen af 21. Decbr. s. Aar».

Magistraten havde saaledes trukket det korteste Straa i denne Sag, hvad den omtrent altid gjorde i sit Forhold til Studenterne, dertil havde de for mægtig en Forbunds-fælle i Universitetet. Rigtignok gjorde Magistraten Alvor af at indberette Sagen til Politimesteren for at faa Studenterne aktionerede. Men det bragte vistnok ikke videre Ulykke over Regensianernes Hoveder. I det mindste har jeg intet fundet, der kan tyde paa det¹⁾.

Noget andet er, at Begivenheden i 1742 nok har gjort Forholdet mellem de to Potentater noget spændt. Men det varede i alt Fald kun fire Aar, saa faldt de i Armene paa hinanden og blev bedre Venner end nogen Sinde. Det gik saaledes til.

Der var nemlig ogsaa noget, der hed uærlige Lig, det vil sige Lig af Selvmordere og af Folk, der fandtes døde i Kanalerne og paa Gaderne, samt af justificerede og af Natmandens Folk; med Hensyn til den sidste Klasse var det dog noget omstridt, om den skulde regnes til ærlige eller uærlige Lig. Det havde altid haft sin store Vanskelighed at faa disse Lig besørgede. Magistraten hjalp sig ved snart at henvende sig til de enkelte Lav, snart ved at lade Vægterne eller de fattiges Fogder eller de af Magistraten beskikkede Favnsættere og Læssere tage Affære. Men Lavene viste sig meget uvillige, navnlig naar det galdt Selvmordere²⁾, og heller ikke Vægterne og Fattigfogderne

¹⁾ Resolutionsprot. 14. og 15. Novbr. 1742 (p. 252 fig.) og Kopibog 19. Novbr. (B Nr. 125), hvor Indberetningen til Politimester Torm findes.

²⁾ O. Nielsen (VI p. 416) nævner flere Eksempler, og deres Tal kan nemt forøges. Et af de mest typiske Tilfælde, jeg har truffet, er vel følgende. I Oktbr. 1758 klagede Bogbindernes Oldemand J. Frauen over to

var glade ved Bestillingen, men særlig havde Favnsætterne været ilde ved det, og de havde for det meste kun gjort det «med Allarm og Tvang». Da der nu atter i 1746 blev Tale om et saadant Lig, satte de sidste sig for Alvor paa Bagbenene og trumfede igennem, at de for bestandig blev fritagne for dette i deres Øjne nedværdigende Arbejde.

Det var en Natmandskarls Kone hos Natmester og Garnisonsskarpretter *Nicolai Pflug*, der var død. Magistraten har vistnok haft paa Fornemmelsen, at der kunde ventes en Eksplosion, thi den henvendte sig først (27. Juli) til Stadens Kommandant, General *Henrik Scholten*, og anmodede ham om at sende 12 «ærlige» Slaver (5: paa ubestemt Tid indsatte Fanger) til Natmandens Hus for mod en billig Betaling at bære Liget til Kirkegaarden Landgreven i Borgergade, hvor der var tilstaaet det fri Jord. Men Magistraten fik Afslag; i alt Fald maatte den nogle Dage efter gribe til det Middel at beordre Favnsætternes Formand at møde med sine Folk Tirsdag 2. Aug. Kl. 11 Formiddag til Begravelsen, ved hvilken ogsaa fire af Magistraten (to Borgmestre og to Raadmænd) mødte, som Skik var. Men det tildrog sig, at alle de tilsagte Favnsættere blev borte, og Politimester Torm maatte saa i sidste Øjeblik sende Bud til Universitetet og bede om Hjælp af Studenterne, der straks viste sig villige, selvfølgelig mod

---

Svende, Frydensberg og Heindorf, som med de øvrige Svende var tilsagte at bære Liget af den druknede Bogbinder Brandt, men ikke mødte. Frydensberg havde forlangt skriftlig Ordre fra Magistraten om at møde, og da Oldermændene ikke kunde præstere en saadan, havde han sagt til de andre Svende, at de ikke behøvede at møde, men at det kun var Oldermændens Kaprice. Heindorf havde nægtet sig hjemme for Budet. Oldermændene forlangte dem begge straffede. Oldgesellen J. M. Schrøder vidnede, at Frydensberg havde søgt at faa Svendene til ikke at lystre Ordre og havde sagt, at det var ingen brav Svend, som vilde bære et saadant Lig, og han vilde ikke gøre det, om det saa skulde koste ham 100 Rd. De to Svende fik en Mulkt af 4 Rd. hver, men Frydensberg fik ekstra 4 Rd. for sin Opsætsighed (Resprt. 30. Oktbr. 1758).

Betaling. De fik 9 Rd. for deres Arbejde og Politibetjenten 3 Rd. «for hans ved den Affære hafte Uejlighed»; de 12 Rd. udrededes af Politikassens Bøder.

I Magistratsmødet næste Mandag, da Sagen var for, blev der sagt mange anerkendende Ord og Komplimenter til Rektor og Professorer for deres store Imødekommenhed og den prompte Assistance. Men paa Favnsætterne og Læsserne var man grumme vred, og det lader til i det hele at have været en meget livlig og ilter Forhandling. De havde før baaret den Slags Lig, ja endog andre, «som sig selv har ombragt», og de havde her gjort sig skyldige i en Opsætsighed mod deres Øvrighed, som alvorlig burde straffes. De fleste holdt paa, at de ikke alene skulde betale Omkostningerne ved Begravelsen, men ogsaa erlægge en klækkelig Mulkt til Politikassen, nogle vilde endog have dem suspenderede for en Tid. For at undgaa lignende Skandaler enedes man om for Fremtiden at ty til Studenterne i slige Kasus, naturligvis mod at betale dem. For øvrigt sagde Viceborgmester, Justitsraad *Peter Helt*, at «Studenterne, som er benaadede med det anselige Privilegium og fortjener daglig store Penge, er pligtige til at bære saavel dette Slags Folks Lig, som ikke blandt uærlige kan regnes, som andre fattige Lig». Den eneste, der talte Favnsætternes Sag, var Overpræsidenten, Konferensraad *Chr. Braem*; han fandt ikke, at de havde været deres Øvrighed overhørige, da man havde befalet dem noget, de ikke var pligtige til, de var tagne til Favnsættere og ikke til andet; nu sagde man vel, at det var dem til Prejudice, at de havde baaret den Slags Lig før, men deres Formand erklærede, at Magistraten havde lovet dem, at de skulde blive fri for det, Studenterne derimod var pligtige til at bære Lig, hvad ogsaa Favnsætterne havde beraabt sig paa; man kunde ikke straffe Favnsætterne for det, hvad andre burde gøre og har gjort. Men det hjalp altsammen ikke, Braem stod som sagt ene, og Konklusionen blev, at hver

Favnsætter skulde betale 2 og hver Læsser 1 Rd. i Bøde. Men en Takkeskrivelse til Professorerne «blev resolveret at bero, da Koncepten var læst». Man er maaske dog bleven noget betænkelig ved baade at betale og takke, og det er tvivlsomt, om Skrivelsen nogensinde er bleven ekspederet ¹⁾).

Men der var en til, der grovelig havde forset sig. Magistraten havde nemlig ogsaa sendt Rasmus Knudsen til Præsten ved Nicolai Kirke Nicolai Brodersen om at faa en Præst til at foretage Jordpaakastelsen, og han havde henvist ham til Kapellanen *Christian Pedersen Reenberg*; men denne svarede, at han ikke vidste, om han var pligtig at gøre det uden Betaling, og da Knudsen dertil sagde, «at siden Magistraten følger og lader ham om saadant anmode, kunde han sakte derudi føje», gav Reenberg det Svar, at Magistraten intet havde over ham at sige. Og virkelig! Reenberg blev borte, saa at der ikke blev kastet Jord paa Liget ²⁾. Saa sendte Magistraten en meget alvorlig Klage til Biskop Hersleb, hvori det bl. a. hed: «Og som vi holder det saa meget mere betydeligt i Henseende til de Suiten, som deraf kan følge, fornemmelig derudi, at Natmanden ikke kan faa behøvende Folk til hans uomgængelige Forretninger, naar de i lige eller andre Tilfælde med Foragt bliver ansete, endskønt det er saa formasteligt som overhørigt mod den kgl. Forordn. af 21. Marts 1685 ³⁾),

¹⁾ Resprot. 27. Juli og 8. Aug. 1746. Nogle Maaneder efter, da Favnsætterne havde betalt Halvdelen af Bøderne, bad de om at slippe for Resten eller i det mindste faa Dilation. Det sidste fik de til «Sommer førstkommende» (Resprt. 7. Novbr. 1746).

²⁾ Ifl. O. Nielsen (VI p. 417) hørte det, i alt Fald tidligere, ikke til Sjøldenhederne, at Jordpaakastelsen forsømt ved den Slags Lig.

³⁾ Den karakteristiske Forordning anføres her, fordi den viser, at Regeringen ikke vilde have Natmanden og hans Folk ansete for uærlige, hvormeget saa end den offentlige Mening blev ved at stemple dem som saadanne. «Om dem, som formedelst nogle uomgængelige Forretninger og Bestillinger paa deres Ære forulæmpes. Vi Chr. V osv.

saa kan vi ikke lade Hr. Reenberg's Forhold i denne Post upaataalt passere, men herved tjenstligst har villet tilkende-give Ds. Højvelb. samme, til den Ende han efter Loven og Ritualet vilde blive for denne Forseelse vedbørlig korri-geret og forsonet». Nogle Dage efter svarede Biskoppen, at Hr. Reenberg med Fortrydelse undskyldte sin Forseelse, hvorefter Biskoppen forment, at det kunde afgøres med en privat Advarsel fra ham og en ganske liden taalelig Mulkt¹⁾. Man maa i Billighedens Navn haabe, at den i alle Tilfælde ikke har været mindre end Favnsætternes.

At Begivenheden havde vakt Opsigt og givet Anled-ning til en Del Snak, kan ses af, at Oversekretæren i Kan-celliet, Grev Holstein, 20. Aug. spurgte Magistraten, om det Rygte talte sandt, at Natmandskarlens Kone var død i Barselseng tillige med Barnet, fordi hun ikke havde kunnet

---

gøre alle vitterligt, at eftersom vi allern. kommer udi Erfaring, hvorledes endel løse Personer sig sammenrotter paa adskillige Steder i Provinserne og der anmasser sig en Rettighed adskillige ringe Arbejd at forrette under Skin, at saadant er uærligt, hvorved de foreskriver den fattige Almue, hvad de vil have for saadan deres Betjening, og saaledes ikke alenesøe utilbørlig enhver betynger, men endog tillægger dem, som det selv vilde og kunde forrette, uærlig Sag for sig alene ved saadanne Middel at berige, Undersaatterne til ikke ringe Skade og Nachdel. Da som vi ingenlunde for billigt eragte, at saadanne Folk som Hestegjældere, Svinssidere, Skor-stensfejere, Natnænd og andre slige, som saadanne uomgængelige Gerninger bestiller, Byerne og Landet til Nytte og Tjeneste, baade med Urenlighed samt dødt Kvæg at udføre og andet deslige at forrette, skulde anses for uærlige Folk. Saa vil vi, at ingen efter denne Dag skal understaa sig at forekaste enten dem eller deres Børn nogen uærlig Titel eller tilføje dem nogen Vanære, langt mindre at nogle, som selv eller med sine under-havende Tjenestefolk saadant vil lade gøre, skal komme i ringeste Foragt eller Æres Forkleining, men hvo som skulde fordriste sig til enten med Ord, Skrift eller Gerning at øve mod en eller anden nogen Overlast eller dem noget uærligt for saadan deres Forretning at betræde, da skal de uden nogen Forskaansel lide paa deres Ære eller straffes paa Bremerholm».

¹⁾ Resprot. 1. og 15. Aug. og Kpb. 3. og 9. Aug. 1746 (B Nr. 16 og 100).

faa nogen Jordemoder, og at Liget havde henstaaet 8—10 Dage, før Studenterne tog sig af det. «Som da om denne Passage ej nogen Indberetning endnu til mig er indkommen, at derom kan gøres allerunderdanigst Forestilling til at faa slig Uorden en anden Gang forebygget, saa vil jeg med første om denne Begivenhed være forventende højtæredede Herrer's Relation» osv. Et Par Dage efter svarede Magistraten, at Rygtet var «aldeles urigtigt og fingeret og tilmed aldrig blevet os bekendt», men nu efter Politimesterens Undersøgelse havde det vist sig, at Konen baade havde haft Jordemoder og Doktor (den ansete Fødsels-hjælper Jens Vilhelm Bing), og at Fosteret, som formedelst Svaghed straks blev hjemmedøbt af Jordemoderen, levede otte Dage efter, samt at Konen først døde tre Uger efter af Koldfy, der havde tilslaget sig udi det ene Ben; heller ikke med at faa Liget bort havde det haft Vanskeligheder, uden for saa vidt Favnsætterne havde vægret sig, da de mente, at det tilkom Studenterne¹⁾.

Dermed var Sagen ude af Verden, og Facit var, at Studenterne for Eftertiden tog sig af Natmandens Folk og Favnsætterne blev fri.

Forholdet mellem Magistrat og Studenter var nu i den følgende Tid helt hjærteligt, saa hjærteligt, at det næste Aar indbragte de sidste en ganske net pekuniær Fordel.

Hvor nøjagtige Oplysninger Helt har haft at støtte sig til, da han omtalte Studenternes indbringende Privilegium, ved jeg ikke. Noget bestemt om, hvormeget Alumnerne paa Regensen kunde tjene, foreligger, saa vidt mig bekendt, ikke; i den bedste Tid, det vil sige de første 25—30 Aar efter Pesten, var det vel gennemsnitlig 30 Rd. aarlig for hver²⁾. I øvrigt beroede det noget paa Tilfældet, hvor stor

¹⁾ Kollegiebrev 20. Aug. og Kpl. 22. Aug. 1746 (B Nr. 42).

²⁾ Se Jonge, Kbhvns. Beskrivelse p. 319.

hvers Indtægt blev, thi Pligten til at bære Lig gik paa Tur, og det kom da an paa, om man fik et fattigt Lig eller et «Pengelig», «Lykken skulde ramme Manden,» som det hed i Artiklerne fra 1714²⁾). Først fra 1777 blev det lige for alle, idet den nye Regensfundats bestemte, at alle Ligbæringspengene skulde gaa ind i een Kasse og fordeles af Provsten til Alumnerne, der fra den Tid hver fik 20 Rd. aarlig (10 Mk. maanedlig.)

Imidlertid var Indtægterne blevne forringede noget med Aarene, navnlig ved at Lavene, som jo havde Ret til selv at bære deres Lavsbrødre, Familie, Svende og Dreng, tiltog i Antal, og Begrebet «Familie» blev maaske ogsaa taget i vel vid Betydning, i det mindste efter Studenternes Mening, som ofte klagede over det. Til sidst mente Universitetet at burde tage Hensyn til disse Klager og indgav 12. Decbr. 1744 Forestilling til Kongen, hvori det bad om, at Studenterne alene maatte blive privilegerede eller ogsaa at de Lav, der ikke benyttede deres Hjælp, maatte give dem en lille aarlig Kendelse, da den «vilde være til stor Hjælp for de mange fattige Studenter ved Akademiet, hvor de ikke alene befordres til i sin Tid at tjene Kirken og Landet, men og allerede i adskillige Henseender er denne kgl. Residensstad til Fordel og Tjeneste.»

Men Magistraten havde dengang ikke noget godt Øje til Studenterne, dertil var Historien fra 1742 i for friskt Minde, og efter at have indhentet Lavenes Betænkning, som selvfølgelig gik Studenterne imod, afgaves 10. Marts 1745 en i stærke Ord affattet Erklæring mod Ansøgningen. Det vilde være aldeles ubilligt og stridende mod Forordningen, om Lavene ikke fik Lov at bære, da de derved ikke alene friede de efterlevende for Udgifter, men

¹⁾ Hvor meget saadant et Pengelig havde at sige, kan ses af, at den Alumnus, der kom hje:n efter Regensportens Lukning (om Vinteren Kl. 9, om Sommeren Kl. 10), straffedes med, at det første Pengelig, der skulde være tilfaldet ham, blev givet til en anden (Reinhardt p. 268).

de fattige Enker nød endog Hjælp til Begravelsen af Lavenes Kasser, hvortil hver Mester og Svend kontribuerede; naar Professorerne havde opregnet de Lav, der var komne til efter 1714, maatte det erindres, at mange af dem havde haft Lavsrettigheder tilforn; Studenterne havde nu foruden det indbringende Privilegium mange flere Beneficier end i 1714; de skulde vel holde Kapper og sorte Klæder til Begravelserne, men naar deres Hjælp ikke blev begært, havde de hverken Umagen eller sled paa Klæderne; skulde Lavene betale dem en aarlig Dusør, vilde det kun forøge de efterlevendes Sorg og Bekymring. Dermed blev Sagen lagt hen¹⁾.

Men saa skete den store Forsoning i Sommeren 1746, og da Udsigterne nu var betydeligt lysere, kom Professorerne igen 5. April 1747 med deres Ansøgning, der lyder omtrent som den forrige; blot understregede de endnu stærkere, at der var intet at fortjene for Studenterne, «de fattige Karle», paa Grund af de mange Lav, der selv forrettede Ligbæring, og de anmodede om, at den liden Kendelse, som hvert Lav skulde give, maatte ske efter Magistratens Repartition.

Denne Gang havde Piben en helt anden Lyd i Magistratens Erklæring af 17. Maj. Vel mente man, at Lavenes Ret til selv at bære burde opretholdes, men da der siden 1714 var kommet flere Lav (der nævnes 10), var det rimeligt, at Studenterne havde haft nogen Afgang i Indtægter, og da de stadig var pligtige til at bære fattige Lig uden Betaling, indstillede man, at Ansøgningen blev bifaldet, og at en Repartition mellem Lavene efter deres «Storlighed og Tilstand» fandt Sted af Magistraten, dog maatte Summen ikke overstige 300 Rd., «hvorved Studenterne paa den ene Side kunde være fornøjede og tillige opmuntres til at opretholde for dem og Successores i Regensen det kgl. allern. Beneficium, som dem er forundt,

¹⁾ Resprot. 11. Jan. og Kpb. 10. Marts 1745 (A Nr. 59).

som de ellers ikke kunde, og Publikum paa den anden Side være tjent, særdeles den fattige og gemene Almue, som ikke har Raad til at betale for Bæringen.»

Ved kgl. Befaling af 2. Juni bevilgedes Ansøgningen, og 15. Novbr. sendte Magistraten Lavene Listen over de Summer, hvert havde at betale aarlig. Det var for største Delen smaa Beløb, fra 1 Rd. (Sværdfejerne, 7 Medlemmer, Hattemagerne, 9 Medlemmer) til 20 Rd. (Silke-, Uld- og Linnedværerne, 62 Medl., og Brændevinsbrænderne, 260 Medl.) og 40 Rd. (Bryggerne, 100 Medl.) Pengene skulde betales hver Decbr. Termin, og 1. Febr. 1748 kvitterede Regensprovst Bang for de første 300 Rd.¹⁾

¹⁾ Resprot. 26. April og 8. Juni 1747 og 1. Febr. 1748, Kopib. 17. Maj 1747 (A Nr. 129) og Kollegiebr. 2. Juni 1747. — Til Bevis for, at det var Begivenheden i 1746, der indbragte Stud. de 300 Rd., anfører jeg en Magistratsskrivelse til Kancelliet af 21. Maj 1777 (Kpb. A Nr. 227), som ogsaa i sin Helhed har Interesse her. Den er foranlediget ved en Forespørgsel til Kancelliet fra Stiftamtmand i Trondhjem, Oberstlieutn. L. v. Osten og lyder: «Her i Staden, hvor Brandfolkene for største Delen bestaar af Haandværksfolk, har aldrig kunnet være tænkt paa at begære af dem at paatage dem nogen dem uvedkommende Forretning og allermindst det, som den gemene Mand kunde udtyde som at være foragteligt, da deres Tjeneste i Ildebrandstilfælde er altfor betydelig og uundværlig. I forrige Tider har og her været nogen Uro at faa Natmandens Folk, de, som ombragte dem selv i Vildelse, de, som fandtes døde i Kanalerne og paa Gaderne, og de, som blev justificerede og dog skulde begraves i Kirkegaardene, baaret til Jorden. Undertiden blev dertil brugt Favnsætterne og Læsserne, undertiden Vægterne samt de fattiges Fogder, hvem af dem dertil kunde faas overtalt. Efter foregaaende Korrespondance mellem Magistraten og Direktionen for de fattiges Væsen blev det endelig af Direktionen ved Skr. af 24. Aug. 1737 tilstaaet, at de, som fandtes døde i Kanalerne og paa Gaderne, skulde mod Betaling blive baaret til Jorden af de fattiges Fogder. I Henseende til de, der justificeres, blev ved kgl. Reskr. af 27. April 1741 bifaldet, at de skal borthæres af ærlige Slaver. Studenterne paa Regensen . . . har i nogle og tredive Aar uvægerligen baaret Natmesterens Folks og deres Koners Lig til Jorden, og nogle af Magistraten følger med Liget, hvilken Studenternes Føjelighed og var Anledning til, at dem ved Reskr. af 2. Juni 1747 blev tillagt aarlig 300 Rd. af Lavene for den Frihed, de har efter Lavsartiklerne at bære deres

At Lavene i 1745 havde været imod den nye Ordning — og ogsaa vilde have været det i 1747, hvis de blot var blevne spurgte —, var ikke saa underligt, thi det var jo en ren og skær Ekstraudgift for dem, da de skulde betale Kendelsen, enten de benyttede Studenternes Hjælp eller ej. Rigtignok lader det til, at der straks er blevet gjort Forsøg paa at slippe for Hovedudgiften: Betaling til Studenterne for Ligbæring, thi Maj 1748 klagede Studenternes Formand, *Nicolaj Blichert*, over, at Vinhandlerlavet ikke vilde betale Studenterne, som maatte bortbære en Vinhandler Hjort, da Lavet havde gjort Diffikulteter med at bære Liget; Magistraten gav ham Ret, og Lavet maatte rykke ud med Pengene¹⁾. Nej, saa var det lettere at kunne slippe for Ekstraudgiften ved at frasige sig Retten til selv at bære, tilmed da det holdt haardt for mange af Lavene at bestride det, saa faa Medlemmer de var. I Decbr. 1756 meldte Magistraten Universitetet, at to Lav havde frasagt sig deres Ret og derfor formentlig ikke mere skulde erlægge den aarlige Kendelse. Da Magistraten imidlertid ikke fik noget Svar, gentog den i Febr. 1758 Forespørgslen med Tilføjelse, at nu havde to Lav til frasagt sig Retten, hvorfor Studenterne til Nytaar 1759 kun vilde faa 279 Rd. 4 $\frac{1}{2}$. Men nu svarede Universitetet, at det gik ikke an, Lavene skulde ligefuldt betale. Disse fandt dog deres Sag saa soleklar, at de direkte vendte sig til Kancelliet, som ogsaa gav dem Medhold. Det var Blytækkerne, Urmagerne (som 1756 havde udskilt sig af Smedelavet), Tøjmagerne og Skipperne, der havde gjort Begyndelsen, og efterhaanden fulgte flere efter, dels af den ovennævnte Grund, fordi

---

Lig. Hvad angaar dem, som i Raseri og Vildelse omkommer dem og dog tillades i al Stilhed at begraves, da bliver de i Almindelighed bortbaarne af fattige Daglønnerere, som den afdødes Venner dertil kan faa lejede. Men hvorledes Indretningen er enten med Brandfolkene eller Ligbæringen i Trondhjem, er os ubekendt».

¹⁾ Resprot. 20. Maj 1748.

de var for faa Medlemmer, dels vel ogsaa fordi det var under Lavsmestrenes Værdighed at bære. I 1764 kom Pram-mændene og 1766 Sværdfejerne (begge netop med den Motivering, at de var saa faa, at de alt længe havde maattet ty til Studenterne), 1769 Garverne, 1771 Købmandssocietetet og Skriversocietetet, 1774 Bryggerne og 1782 Hørkræmmerne¹⁾. I 1783 var Beløbet gaaet ned til 210, i 1788 til 185 Rd. Men det blev jo ingen Forringelse i Studenternes Indkomster, tværtimod, for hver Daler de mistede paa denne Maade, gik der adskilligt flere i deres Lomme, da deres direkte Hjælp kostede Lavene langt mere. Som vi senere skal se, var Studenternes aarlige Indtægt i 1780-erne stegne til henved 4000 Rd.

Naturligvis gik dette Studenternes og Lavenes Mellemværende ikke af uden gensidige Klager og smaa Sammenstød, som har sat sig mange Spor i Magistratens Protokoller²⁾. Ja, noget kan endog tyde paa, at det ligefrem

---

¹⁾ Se Vedtegnelserne paa Kollegiebr. af 2. Juni 1747 og Resprot. 21. Aug. 1782.

²⁾ For blot at nævne et Par Eksempler: I Juli 1762 indgav *Blichert* en vidtløftig Klage over den Fornærmelse, der var tilføjet Studenterne ved, at Murmester Conrad (Conradi?) og Murmester Krauses Enke havde ladet deres Døtre bortbære af andre, og bad om, at de, ligesom det var sket med Skipperlavet, maatte tilholdes at betale Stud. 9 Rd. 3 ₤. Men her tog *Blichert* nok fejl, thi Magistraten lod ham vide, at Murmestrene endnu ikke havde frasagt sig deres Ret og betalte deres aarlige Kendelse til Regensen (Resprot. 5. Juli 1762). I Jan. 1769 klagede Børskommisær *Rasmus Lyche* over, at Brændevinsbrænderne ikke havde villet bortbære hans Moder, Brændevinsbrænder Niels Truelsens Enke, skønt de havde lovet det og han som Betingelse havde betalt 4 Rd. aarlig til de fattiges Kasse, hvorfor han havde taget Stud. til Hjælp og maatte betale dem 8 Rd. 4 ₤; han bad om, at Oldermændene maatte blive tilrettesat for hans Omgang og tilbagebetale ham Pengene. Denne Sag sendtes ogsaa til Politimesterens Afgørelse (Resprot. 18. Jan. 1769). — I Oktbr. 1780 bad Studenternes Formand, *Boesen*, om, at det maatte befales de til Regensen svarende Lav alene at bortbære de til Lavet hørende Personer og ikke befatte sig med anden Ligbæren, og at ingen maatte faa Seddel paa Jord,

er kommet til Haandgribeligheder, thi i Maj 1759 indlevere-
rede *Blichert* Genpart af en Klage, han havde sendt Politimester Torm om «den Uorden, som var tildraget ved et Ligs Begravelse, og som derved intet var foretaget og mere Uorden siden var forefaldet», bad han Magistraten om Assistance; denne sendte Sagen til Politimesteren med Anmodning om at behandle den efter Forordningen af 1714¹⁾.

Heller ikke mellem Magistraten selv og Studenterne var Venskabet saa hedt mere, at det jo ikke kom til smaa Konflikter. I Septbr. 1754 nægtede Studenterne at bortbære en Kældermand og Arbejdskarl i Vigandtsgade (Ny Vestergade), fordi han var aftakket Soldat, der ikke hørte til Borgerskabet. Magistraten, der i sidste Øjeblik kavde maattet ty til Vægterne, da Enken ikke ejede det mindste, klagede til Universitetet og bad om, at Studenterne maatte faa et alvorligt Tilhold om for Fremtiden at ekspedere saadanne Lig uden at gøre Kvalm. Men Professorernes Svar, der først kom i Marts 1755, gik ud paa, at de ikke kunde bebyrdes med uden Betaling at bære alle de Lig, som fik fri Jord, da Arbejdskarle, aftaktede Soldater og deslige ikke hørte til Borgerskabet, de var kun pligtige til at bære dem, som havde haft Borgerskab, ikke havde været i noget Lav og ikke havde nydt Understøttelse af Konventhuset. Herpaa svarede Magistraten i Maj med en lang Skrivelse, hvori den bl. a. hævdede, at Ordet Borgerskab ikke skulde tages i den snævre Betydning, at det kun skulde være

før man havde faaet Attest fra ham som Formand. Efter lange Forhandlinger gik Magistraten ind paa dette, mod at Formanden holdt Kontor med fast Kontortid paa Regensen, og at han intet maatte tage for at udstede Attesterne. Dette Kontor indrettedes i Regensporten til venstre (Resprot. 20. Oktbr. 1780 og 2. April 1781 og Kpb. 16. Novbr. 1780).

¹⁾ Resprot. 16. Maj 1759. Desværre har jeg ikke kunnet finde noget nærmere om Sagen ved i Landsarkivet at gennemsøge Politimesterens Arkivalier, der for 18. Aarhs. Vedkommende er meget ufuldstændige.

dem, der havde aflagt Borgered og drev en Næringsvej eller Haandtering; derved forstodes alle, som hørte ind under den borgerlige Jurisdiktion, enten de saa havde Børgerskab eller ej, enten de saa var Arbejdsfolk, fremmede Rejsende o. l.; den eneste Indrømmelse, Magistraten kunde gøre Studenterne, paa hvis gode Hjælp man i øvrigt satte megen Pris, var, at de Soldater og Matroser, der døde inden seks Aar, efter at de var blevne aftakkede, for Fremtiden ikke skulde regnes til Børgerskabet og blive baarne af Vægterne ¹⁾).

Samtidig, i Febr. 1755, var der en lille Historie med et uærligt Lig, der viste, at Magistraten havde ladet sin Taknemmelighedsgæld fra 1746 gaa i Glemmebogen — eller var det maaske Tak for sidst, da Studenterne havde vist sig vrangvillige i Septbr. 1754, som det lige er fortalt? Det var en af Garnisonsskarpretter *Chr. Fredr. Oswalds* Folk (Jacob Christensen), der var død, og som havde faaet fri Jord paa «Landgreven», hvorfor Magistraten tilskrev Universitetet om at beordre Studenterne til at møde paa Begravelsesdagen paa Mandens Bopæl i Rigenegade —, men om Penge var der ikke Tale. Studenterne vilde imidlertid ikke lade sig narre, og Dagen før Begravelsen kom der Bud fra Rektor og Professorer, at Stud. ikke gjorde Arbejdet uden at faa det betalt, ligesom de havde faaet det ved det sidste Natmandslig i 1746. Saa maatte Magistraten rykke ud med Pengene: 11 Rd. 2 $\frac{1}{2}$ til de 30 Studenter foruden 1 Rd. til Formanden, at betale af Politikassen ²⁾).

Imidlertid skete der en ret betydelig Forandring i Formen for Studenternes Ligbæring, da den nye Assistenskirkegaard uden for Nørreport aabnedes i 1760 og afløste de under Pesten 1711 inden for Byens Volde ind-

¹⁾ Kpb. 9. Septbr. 1754 (B Nr. 92) og 14. Maj 1755 (A Nr. 226) og Resprot. 17. Marts 1755.

²⁾ Resprot. 12. Febr. 1755 og Kpb. s. D. (A Nr. 55).

rettede seks smaa Assistenskirkegaarde, de saakaldte «Pestkirkegaarde»¹⁾, hvori der efter 1760 ikke mere maatte jordes noget Lig. Der blev nu Tale om ganske andre Vej-længder, og det blev langt mere almindeligt at besørgeligene med Vogn. Vel havde der allerede siden 1710 været Ligvogne i Byen, men mærkelig nok havde Studenterne under Pesten 1711 foretrukket at bære i Stedet for at benytte sig af de Ligvogne, der blev stillede til deres Disposition, og det var de blevne ved med, i alt Fald for de fattige Ligs Vedkommende, medens Ligvognene mere og mere kom til Ære blandt de velhavende²⁾.

¹⁾ «Landgreven» i Borgergade (Nicolai Kirkes), «Wismar» i Gammel-mønt (Helligaands Kirkes), «Linden» i Fiolstræde (Frue Kirkes), Trinitatis Kirkes i Gotersgade, St. Petri Kirkes i Larslejstræde samt Vartovs og Waisenhusets paa Halmtorvet. Disse seks Kirkegaarde var tils. knap 2 Td. Ld.

²⁾ Idet jeg henviser til O. Nielsen (VI p. 414), skal jeg med Hensyn til Tiden efter 1730 supplere, hvad der findes om Ligvogne, med nogle faa Bemærkninger. Ligvogne omtales vel allerede i Forordn. om Begravelser 7 Novbr. 1682, men det var dog først 1710, at Kirkerne fik Privilegium paa at holde Ligvogne, Holmens, Reformert og Garnisons Kirker (Kbhvns. Diplom. VII p. 20, VIII p. 122, 125, 131, 132 og 143), og 19. Maj 1710 gav Magistraten Skræder Johan Andreasen Privilegium paa at holde Ligvogne for Helligaands-, Nicolai og Frelsers Kirker; fra 19. Maj 1730 (Bevill. 19. Decbr. 1729) overførtes Privilegiet for 20 Aar paa Skræder Frants Henrik Buch, mod at han ligesom Andreasen betalte 2 Slettedalere eller 8 ₤ for hvert Lig samt 25 Rd. aarlig til Frelsers Kirke; 30. Septbr. 1748 fik Buch Privilegiet fornyet paa Livstid paa de samme Betingelser (Resprot. 12. Aug. og Kph. 30. Septbr. 1748). Da saa Buch døde i 1750, fik to Aar efter Stadens Bedemænd Bevillingen paa de samme Betingelser (Resprot. 19. Juni 1752 og Kph. s. D., A Nr. 168). I 1782 overdrog Garnisons Kirke med Regeringens og Magistratens Samtykke sit Privilegium paa at holde Ligvogne samt sine to nuhavende Ligvogne og Skuret ved Kirken til Bedemændene (Kollegiebr. 13. April, Nr. 105. og Kph. 6. Maj 1782), og Aaret efter ansøgte Bedemændene om at maatte rive det gamle Skur ned og opføre et nyt Ligvognshus af Grundmur og flytte det nogle Fod ud baade til Kirken og Pladsen, idet de samtidig indsendte en Tegning af den nye Bygning, og Tilladelsen blev givet (Resprot. 7. Maj

Nu blev det fra Universitetets Side taget under alvorlig Overvejelse, hvorledes Studenterne kunde blive fri for at føre Ligene den lange Vej, der var i meget ussel Stand, ja nogle Steder om Vinteren vistnok henlaa helt som Morads. Allerede i Oktbr. 1757, nogle Maaneder efter at Anlægget af den nye Assistenskirkegaard var blevet besluttet, sendte Rektor og Professorer Magistraten en Forestilling om, at Studenterne maatte blive fri for at bære uden for Porten ligesom for at gøre Tjeneste ved Ligbegængelser der, om ogsaa der blev benyttet Ligvogne, dog uden at der betoges dem noget af de 300 Rd. fra Lavene, «saasom Studenterne næppe ellers kan fortjene, hvad de ved Ligbæringen slider paa deres Klæder, foruden at det meget vil sinke dem i deres Studeringer». Magistraten stillede sig imidlertid lige fra Begyndelsen helt afvisende; den kunde ikke indse, hvorledes Studenterne vilde kunne gøre Fordring paa Kendelsen fra Lavene, naar de ikke gjorde det tilsvarende Arbejde. Men Universitetet havde Regeringen paa sin Side; 27. April 1758 sendte Universitetets Patron, Oversekretæren Grev Holstein, Magistraten en Skrivelse af samme Indhold som Professorernes med Anmodning om, at den vilde gøre et Forslag til Sagens Ordning, og da Magistraten svarede, at den ikke saa sig i Stand til at gøre et saadant Forslag — «vilde Studenterne forskaanes for Byrden, maatte de ogsaa miste Belønningen» —, kom Holstein igen med et Brev, hvori han sagde, at han, trods Magistratens afvisende Svar dog endnu forventede et saadant Forslag til at faa Vanskeligheden hævet, «der maaske ellers vilde foraarsage den hele Indretning at standse». Men Magistraten, som indsaa, at det trak op til nye Udgifter, var og blev lige umedgørlig, — og saa blev Sagen afgjort ved kgl. Befaling af 2. Marts 1759.

1783). Det er dette Skur, som formentlig i samme Stand, som det opførtes, stod lige til 1907 til liden Pryd for den Plads ved Lille Strandstræde, der nu er indhegnet med en Mur til en Have for Præsten.

Da Kongen, hedder det, nu har bestemt Anlægget af den nye Kirkegaard, og Rektor, Prokansler (Erik Pontoppidan) og Professorer har forestillet, at i Fald Regensens Studenter skulde forpligtes til at bære Lig gennem Portene og følge med, naar de vorder udkørte, vilde derved foraaarsages megen Tidsspilde for dem foruden andre Inkonvenienser, som deraf kunde være at befrygte, har Kongen reskriberet Biskop L. Harboe og Generalinspektoratet, at naar Kirkegaarden er i Stand, «maa Jordpaakastelsen ske af Præsten i det Hus, hvor Liget staar, og samme derefter af Studenter udbæres af Huset og sættes paa Vognen, som skal føre det uden for Porten, da I har at føje de fornødne Anstalter i Henseende til de Personer, som siden behøves til at tage Ligene af Vognene og nedsætte dem i Graven»¹⁾.

Det var forøgede Udgifter for Magistraten — og selvfølgelig ogsaa for Publikum —, men for Studenterne var det en betydelig Lettelse, da det mest vedrørte de fattige Lig, som de bar gratis, idet alle Frijordspladser fra nu af blev henviste til Assistenskirkegaarden²⁾. Rigtignok var det Meningen, at Kirkegaarden ogsaa skulde benyttes af de bedre stillede, og man forhøjede derfor betydelig Betalingen for Begravelser paa Kirkegaardene ved Kirkerne

¹⁾ Resprot. 24. Oktbr. 1757, Kpb. 18. og 31. Maj 1758 (A Nr. 158 og 198) og «Dokumenter ang. Assistenskirkegaarden», 1. Pakke. — Selvfølgelig fremkaldte ogsaa den nye Ordning Besværinger baade fra den ene og den anden Side. Den første kom en Maaned, efter at Assistenskirkegaarden var indviet 6. Novbr. 1760, fra *Blichert*, som klagede over, at han var udsat for at miste sit Levebrød ved Kirkegaardens Indretning, og bad om, at det maatte forbydes andre at sætte Lig paa Ligvognen end Studenterne, og at der maatte blive betalt, som Jorden var betalt til, og ham det dobbelte som Formand; Magistraten svarede, at den ej kunde betage Lavens deres Frihed til at bære Lig, men naar det skete ved uberettigede, kunde der klages (Resprot. 1. Decbr. 1760).

²⁾ For andre Lig vedblev den reglementerede Betaling for hver Students Hjælp at være 2 ₤ lige til 1792.

inde i Byen; men det hjalp lidet eller intet, da Folk hellere vilde have deres Kære stedte til Hvile i eller ved Kirkerne end paa Assistenskirkegaarden, som man betragtede med samme Øjne som de tidligere smaa foragtede Pestkirkegaarde. Det er betegnende, at Danske Atlas kalder den «de fattiges Kirkegaard». I de første 25 Aar var det kun Smaakaarsfolk, der blev jordede derude, og det vakte ikke ringe Opsigt, da Etatsraad *J. S. Augustin* som den første Mand af Stand blev begravet derude 1785 og det efter hans egen Anordning. «Han havde aldrig fornærmet nogen i levende Live, nu vilde han ej heller efter Døden forgifte den Luft, som de efterlevende skulde indaande, han vilde hvile under aaben Himmel», som Nyerup skrev. Andre fulgte snart efter.

Men Betydningen af denne Forandring laa ikke alene i, at den var en Lettelse for Studenterne. Det var en ny Tid, der gryede i den. Man begyndte at finde Ligbæringen uværdig for Universitetet og de unge Videnskabens Dyrkere. Kort sagt, den var Indledningen til den fuldstændige Afskaffelse af Studenternes Ligbæring.

Om der end endnu klæbede ikke saa lidt af svundne Tiders Barbari og Pedanteri ved Studenterlivet paa Regensen, kom det dog efter Aarhundredets Midte efterhaanden ind under mere civiliserede og urbane Former, hvorved Studenternes Æresfølelse vaktet. Det var jo et overordentlig kærkomment Tillæg til deres smaa Indtægter, og det kunde ogsaa være rart med det gode Traktement og Ekstrabetalingen, der ofte vankede hos de velstillede og fornemme Folk. Men Regensianerne var og blev de fattige Karle, som de altid havde været, og det kneb tit for dem at holde de sorte Klæder og Lintøjet i nogenlunde god Stand og ikke synde mod Forbudet mod at gaa med «sluddervorne Klæder», som der stod i Fundatsen af 1777. Studenterne kunde ømme sig ved saaledes at optræde som Korpora-

tion ved høj lys Dag paa Gaderne. Og naar saa dertil kom, at Traktementet ofte serveredes for dem paa Gangen eller i Forstuen, fordi man ikke vilde have dem ind i Værelserne, da de «udbredte en ilde Lugt», eller man uddelte Handsker til dem, ligesom til Tjenerne, for derved at hjælpe lidt paa deres pauvre Habit —, ja, saa var det ikke saa underligt, om Skamrødmænd kunde fare i Kinderne paa en ærekær Studiosus og faa ham til at føle Ydmygelsen i den Grad, at han trods sin slunkne Pengepung unddrog sig sin Ligbærerpligt ved at leje en mere robust og mindre fintfølende Kammerat til Stedfortræder, hvad der ikke skete saa sjældent¹⁾).

Der skulde dog endnu gaa en Del Aar, inden der skete noget. Alting skulde have sin Tid og navnlig, naar man stod over for Autoriteter som Magistraten, hvis Rette-
snor altid, bevidst eller ubevidst, var: Man ved, hvad man har, man ved ikke, hvad man faar. Ved den ny Fundats for Kommunitet og Regens 1777, som vistnok ellers betegnede et stort Fremskridt, bekræftedes kort og godt Privilegiet; blot gjordes der den tidligere nævnte Forandring, at Pengene fordeltes ligelig mellem Alumnerne, hvorved den usmagelige Jagen efter «Pengelig» hørte op. Spørgsmaalet om dets Afskaffelse har dog vistnok allerede den Gang været paa Tale. I alt Fald dukkede det med Styrke op i Begyndelsen af 1780'erne, og endelig i 1785 henvendte det teologiske Fakultet sig til den da bestaaende Kommission for Universitetet og Skolevæsenet med Indstilling om, at Studenterne kunde blive fri for deres Ligbærerpligt uden at miste altfor meget af deres Indtægt. Kommissionen indhentede nu hos Fakultetet Oplysninger om Studenternes Indtægter i de sidste Aar, og efter lange Overvejelser sendte Kommissionen 23. Jan. 1788 en Forespørgsel til Magistraten om, hvorvidt man kunde vente, at

---

¹⁾ Se Reinhardt p. 318.

nogle af Byens Indbyggere vilde paatage sig Ligbærerpligten, og hvad saadanne Ligbærere vilde kunne give Studenterne i aarlig Afgift for at overtage deres Privilegium; da deres gennemsnitlige aarlige Indtægt i Aarene 1777—87 havde været over 3400 Rd. foruden 4—500 Rd. til Formanden, mente man, at Afgiften til Regensen mindst maatte være 1600 Rd.; tillige spurgte man, hvilken Sikkerhed Ligbærerne kunde stille baade for Afgiften og for Tjenestens anstændige Besørgelse, at ikke indløbende Uordner skulde blive lagte Studenterne til Last. Hvis Afgiften fra Lavene, som nu var sunket til 184 Rd. 5 $\frac{1}{2}$, atter kunde sættes til de oprindelige 300 Rd., vilde det lette Underhandlingerne betydeligt.

Paa denne Henvendelse afgav Konferensraad, Borgmester *Hans Christopher Hersleb* allerede 26. Jan. en meget lang Betænkning, som udmærker sig ved sin forbenede Konservatisme; han forsvarer helt ud den bestaaende Ordning og finder en anden overordentlig vanskelig, om ikke umulig. Da hans Betænkning er lagt til Grund for Magistratens Svar, er det dog unødvendigt at gengive den her. Kun et Stykke kan jeg ikke nægte mig Fornøjelsen at citere. Efter at have gennemgaaet Ligbæringens Forhistorie fortsætter han saaledes:

«Ligbæringen har været til stor Hjælp for en fattig Student, der ellers aldrig har Lejlighed til at fortjene noget, og ved denne Hjælp og Klosteret har Akademiet produceret de fleste Bisper og store Lærde, og aldrig har man hørt nogen Klage over Tidsspilde eller Besværighed, end mindre hørt nogen forfalden, forført eller paa Sind eller Legeme beskadiget; thi hvem af den studerende Ungdom inklinerer til Laster og Hovsiren (Drik?), finder vel Lejlighed uden Ligbæring, det kan man bedst se paa de tyske Universiteter, hvor de ikke bærer Lig, og blandt de saakaldte Theologi findes altfor mange Hovsebrødre. Det kan endog være en nødvendig Distraktion og Motion for en

til Studeringer ret hengiven, saa ingen Anledning ses, hvorfor det kunde og burde afskaffes, uden at vi, som er at beklage, altid skal forskrive tyske Professorer, der straks vil indføre Nyheder og fordærve alle gode Anordninger». Det sidste var en velment Snert til de tyske teologiske Professorer D. G. Moldenhawer og H. F. Janson, især til den sidste, som stærkest havde ivret mod Studenternes Ligbæring og vistnok var den egentlige Motor i Sagen.

Magistratens Svar af 5. Marts gik ud paa, at om ogsaa der kunde tilvejebringes et Ligbærerlav af dertil skikkede og anstændige Personer af Borgerskabet, der fik lige Rettigheder med Studenterne, kunde man dog næppe formode, at et saadant vilde afgive en Kendelse til Studenterne og allermindst en paa 1600 Rd. aarlig, helst det ikke kunde gøre sikker Regning paa at erholde den samme genereuse Betaling over det fastsatte, som Studenterne ved mange Lejligheder nød, og det desuagtet maatte have samme Forsømmelse, Umage og Klæders Slid; naar et saadant Lav skulde være tilstrækkeligt til at besørgede alle de Lig, der undertiden kunde være paa een Dag, maatte det bestaa af 120 à 130, ja maaske flere Personer, og Fortjenesten vilde da blive saare ringe for hver, om ogsaa den kunde bringes op til de 3400 Rd. foruden, hvad Formanden fik. Om at forhøje Lavenes Kendelse til de 300 Rd. kunde der ikke være Tale¹⁾.

Saa tog man fat paa Sagen paa en anden og langt mere fornuftig Maade: at lade Universitetet selv leje og lønne et Korps og fordele Resten af Fortjenesten mellem Studenterne. Efter at et Forslag af den store Skolekommission, som 1790 havde afløst den tidligere, foreløbig var blevet billiget ved kgl. Reskript af 17. Maj 1791, og efter at det ved Forhandlinger, blandt andet med Magistraten,

¹⁾ Kpb. 5. Marts 1788, med Bilag (A Nr. 187).

var undergaaet enkelte Ændringer, fastslog endelig Reskr. af 16. Maj 1792 Afskaffelsen af Studenternes Ligbæring.

Ved dette bestemtes, at det teologiske Fakultet skulde antage et Ligbærerkorps, bestaaende af 20 faste Ligbærere, hver lønnet med 70 Rd. aarlig, 4 Reservebærere, hver lønnet med 25 Rd., en Formand, med 300 Rd., samt to af de paalideligste faste Ligbærere til i fornødent Fald at træde i Formandens Sted, hver med 25 Rd.; desuden skulde en af Universitetets eller Kommunitetets Betjente have 100 Rd. aarlig for at opkræve Ligbærerpengene. Korpset skulde bortbære alle de Lig, som før besørgedes af Studenterne, ogsaa de fattige og andre Lig, som de bar gratis eller for moderat Betaling; de Lav, som endnu havde Frihed til at bære, skulde som før betale deres Kendelse. De øvrige Bestemmelser om Takster osv. har ingen Interesse her. Den nye Ordning traadte i Kraft fra 1. Juli 1792 ¹⁾.

Udgifterne til Institutionen blev altsaa 1950 Rd., og naar den samlede Indtægt ansættes til omkring 4000 Rd., blev der altsaa til Fordeling mellem Studenterne godt 2000 Rd. Kommunitetet fastslog fra nu af 20 Rd. til hver aarlig, en ikke saa ringe Nedgang, thi Kontingentet fra 1777 var senere blevet forhøjet til 30 Rd. foruden frit Brænde. Men, som Baden siger, »Ligbæring er dog en Forretning, som mere kræver gode Skuldre end gode Hoveder og synes derfor lidet passende for dem, hvis Bestemmelse det er at tjene Staten mere med Sjæl end med Legeme«, og «naar man fremtidig betænker, hvad der spares i Klæder og Tid, vil vist enhver Alumnus holde sig bedre tjent med denne Godtgørelse end de noget højere Ligpenge» ²⁾. For øvrigt gav Ligbæringen et med Aarene stigende ret betyde-

¹⁾ Resprot. 5. Decbr. 1791 og 21. Maj 1792, Kpb. 12. Decbr. 1791 (B Nr. 278), Kollegiebr. 5. Decbr. 1791 (B Nr. 208) og 16. Maj 1792 (A Nr. 211).

²⁾ J. Baden, Universitets-Journal I (1793) p. 17.

ligt Overskud, der for Tidsrummet 1792—1845 udgjorde 28,933 Rd.¹⁾.

Ved Reskriptet af 1792 var den nye Ordning foreløbig kun fastslaaet for 3 Aar, men den befandtes at være saa god, at den ved Reskr. af 26. Juni 1795 fornyedes paa andre tre Aar og ved Reskr. af 17. Aug. 1798 blev bestemt som endelig og stod ved Magt, indtil Regensprivilegiet helt ophævedes 1860 ved den nye Ordning af Københavns Begravelsesvæsen²⁾.

At Studenterne har holdt sig den nye Ordning efterrettelig og ikke er gaaede Ligbærerkorpsset i Næringen — undtagen en enkelt Gang, som snart skal omtales, og det var vistnok ikke endda et Brud paa Overenskomsten —, er der sikkert ingen Tvivl om, tilmed da det teologiske Fakultet strengt vaagede over, at den blev overholdt. Rig-tignok siger C. Bruun i «København» (III p. 926), «at Studenterne følte sig alt andet end tiltalte heraf og ærgrede sig over, at de derved gik Glip baade af Indtægten (!) og af det ved Begravelserne sædvanlige Traktement, og de prøvede derfor paa mange Maader at omgaa Forbudet, indtil en ny Forordning af $\frac{5}{2}$ 1793 skred ind derimod». Men dette er dog sikkert ikke rigtigt, thi den nævnte Forordning (af 25. Jan., Plakat af 5. Febr.) har i sine faa Paragrafer kun to, der vedrører Studenterne, og de indeholder ikke noget Forbud. Tværtimod. Den første lyder: «Naar nogen af Venskab vil bære den afdøde bort, da skal saa-

¹⁾ Linde, Medd. ang. Kbhvns. Universitet 1849—56 p. 901.

²⁾ Se Linde anf. Sted. — Som bekendt vedblev Kontoret at være paa det Sted, hvor det var blevet indrettet 1781, i Regensporten, lige til Privilegiets Ophævelse i 1860 — og lidt til endda. I Regensprovstens (Grams) Dagbog staar 2. Novbr. 1860: «I Anledning af Andragende fra Kommunen om fremdeles indtil 1. Aug. næste Aar at maatte benytte det gamle Ligbærerkontor i Porten, erklæret, at jeg derimod intet havde at erindre, naar Gaardens Ro og Orden ej derved forstyrres» (velvillig Medd. af Justitsraad Skouboe).

dant vel være tilladt, men i dette Tilfælde skal der betales til Regensen eller dens Ligkasse en Kendelse af 30 Rd., saafremt den afdøde har været en Person i de første fem Klasser i Rangen, og 18 Rd., dersom den har været i en af de fire andre Klasser eller uden for Rangen». Og i Slutningsparagrafen hedder det: «I øvrigt skal der med de Studenter Ligfærd, som bortdør paa Regensen eller paa Kollegierne, forholdes herefter som forhen, saa at Ligene af de afdødes forrige Med-Alumnis, i Fald disse vilde, kan bringes bort uden nogen Betaling».

Det sidste refererer sig uden al Tvivl til følgende Begivenhed.

I Slutningen af Septbr. 1792 døde paa Regensen en Student *Herman Keutel*, som af sine Kammerater blev baaret til Graven paa Kirkegaarden ved Frue Kirke¹⁾. Men det tog det teologiske Fakultet dem meget ilde op, og næste Dag var der i Regensporten opslaaet følgende, med Blyant skrevne Plakat:

«Endskønt det ikke er os ubekendt, at Studenterne paa Regensen forhen plejede som Venner uden Betaling at bære afdøde Studerendes Lig til Jorden, saa holder vi dog for, at, da det har været Hovedhensigten med den nye Indretning ved Begravelsesvæsenet i København ganske at befri Studenterne for det Arbejde at bære Lig, saa burde de og selv ganske og aldeles herfra afholde sig. Sker dette ikke i Følge af dette vort venskabelige Raad, saa nøder de os til, mod vor Vilje, paa anden Maade at søge at erholde ommeldte Hensigt opfyldt. Men at det ikke skal

---

¹⁾ «Torsdag 27. Septbr. 1792 begravet Hermandl Dominicus Keutel, 20 Aar, fra Regensen paa Skole-Kirkegaarden ved 11 Slet» (Frue Kirkes Begravelsesbog, i Landsarkivet). Naar det anføres hos Reinhardt (p. 312), af han efter Sigende havde taget sig af Dage, tyder Ægravelsesbogen ikke paa noget saadant. Han var Søn af Sognepræsten Hans Georg Keutel i Vemmelev, var født 16. Juni 1773 i Køge og døbt Johan Herman Dominicus (Vemmelev—Hemmershøj Kirkebog 22. Juli 1773, Landsark.).

blive fornødent for os, haaber vi saa meget mere, som de selv skriftlig har tilkendegivet os deres Taknemmelighed for, at vi ved den sidste Forandring ved Ligbæringen har sørget baade for deres Fordel og Ære. En uformuende Students Lig skal uvægerligen paa den anstændigste Maade uden Betaling blive besørget til Jorden af de til denne Forretning antagne Ligbærere. Hornemann. Moldenhawer. Gamborg». Den sidste var Regensprovsten.

Sagen vakte stort Røre paa Regensen og vistnok i hele Studenterverdenen og gav Anledning til en hel Litteratur. I Begyndelsen af Oktbr. udkom et lille anonymt Skrift: «Til Herman Keutels Minde. Med et Exempel paa tiltaget og ugrundet Myndighed, fremsagt i uhøflige Udtryk. Det theologiske Fakultet til nøjere Eftertanke». Piecen, der er skrevet i et for den Tid meget godt Sprog, angreb i voldsomme Udtryk Fakultetet og stemplede dets Forbud som et Overgreb, da Studenternes Færd formentlig ikke stod i Strid med Reskriptet af 1792. Den fremkaldte fire andre Smaaskrifter, hvoraf de tre i Hovedsagen stod paa den anonyme Forfatters Side, blot mente man, at han ikke havde haft nødig at være slet saa grov, medens det fjerde, «Skulde Forfatteren til H. Keutels Minde være en Regensianer?», faldt over ham med de heftigste Ord og endte i den Konklusion, at han umulig kunde være en Regensianer — skønt Rygtet vilde vide, at han var det —, saa ubehøvet og ugrundet hans Angreb paa Fakultetet var. Rygtet havde nu alligevel Ret, thi Forfatteren var en norsk Student *Svend Aschenberg* paa Regensen¹⁾, skønt han i sin Piece fortalte, at han tilfældigvis var kommen til at se Plakaten, da han gik ind paa Regensen for at besøge en god Ven. Til Slutning udsendte han, dog stadig anonym, endnu et lille Skrift for at forsvare sig: «Sejren er fuldkommen, thi vi

¹⁾ Aschenberg kom ind paa Regensen 1. April 1788, men var der ikke mere i Foraaret 1793 (Baden, Univ.-Journal 1).

har en god Sag. Et Pendant til H. Keutels Minde. Hel­liget det hele Publikum, det theologiske Fakultet og en­hver, der ynder Videnskab», hvori han, næst at hævde sin Sags Godhed, fortsatte med nye Angreb paa Fakultetet, hvad han alt havde antydet i sin første Piece, navnlig an­gaaende Eksaminerne og Uddeling af Stipendier¹⁾.

Om det er rigtigt, hvad Aschenberg fortæller at have hørt, at Fakultetet havde indgivet Ansøgning til Kongen om, at det maatte blive Studenterne forbudt mere at give sig af med Ligbæring under nogen som helst Form, ved jeg ikke. Den Passus i Plakaten, som især havde vakt Aschenbergs Vrede, at hvis Studenterne ikke fulgte Fakul­tetets venskabelige Raad, vilde det paa anden Maade søge at faa sit Forbud respekteret, kan jo tyde paa det. Men i alle Tilfælde har det ikke hjulpet, og, som Aschenberg sagde, Sejren var fuldkommen for Studenterne ved ovenfor citerede Slutningsord i Forordningen af Jan. 1793.

Trods denne Sejr tror jeg dog, at det var Studenter­nes sidste Ligbæring som Korporation, — og jeg maa sige, Slutningen er mere tiltalende end Begyndelsen under Pesten 1711.

---

¹⁾ Reinhardt (p. 312) siger, at der i alt udkom 8 Piecer. Jeg kender kun de 6, der her er anførte, og St. kgl. Bibliotek ejer (under Titlen «Til Herman Keutels Minde»), saa vidt jeg ved, ikke flere.

Om motiverne til J. Vermehrens billeder.

Af

Chr. Axel Jensen.

Kunstmalere er tit og ofte ganske ligegyldige for, hvor de henter motiverne til deres billeder, eller de bryder sig i al fald ikke om at meddele positive oplysninger vedrørende den virkelighed, som malerierne er byggede over. Og i det hele og store må det sikkert siges, at denne tavshed både er forståelig og forsvarlig; hvad det æstetisk set kommer an på, er billedernes kunstneriske værd, og først i anden række følger den betydning, motivet som sådant kan have. Men nægtes kan det dog ikke, at det i mange tilfælde kan være nyttigt at vide besked om, hvor motiverne er hentede; selv rent kunstnerisk set kan det bringe os billederne nærmere, og det kan i høj grad øge deres kulturhistoriske betydning.

Ved den mægtige forandring, som i den sidste menneskealder er foregået i bondestandens liv, har en mængde af de bondelivsbilleder, som vore kunstnere for et halvt hundrede år siden malede, efter at Høyen havde påpeget de nationale æmner, fået en egen værdi udover deres kunstneriske betydning. De, eller i det mindste de bedste og ærligste af dem, er allerede blevne historiske kilder for vort kendskab til den gamle bondekultur og dens vekslede for-

mer i landets forskellige egne. Det gælder ikke blot en bondelivsmaler par excellence som Exner, men det gælder også Dalsgård, Lundbye og Vermehren, for ikke at nævne mindre berømte navne. Selv mellem de nulevende kunstnere er der adskillige, som i deres ungdom har malet billeder, der kommer ind under den her behandlede kategori.

Alle ved, at Exner særligt har malet Amagerbønder fra Hollænderbyen og Fanøboere fra Sønderho og kun en sjælden gang har gjort en afstikker til Nordsjælland eller Hedeboegnen¹⁾, og at Dalsgård har hentet så godt som alle sine Motiver fra Skiveegnen; hans fader boede jo på Krabbesholm. Også hjemstederne for Lundbyes tegninger er godt kendte. Men helt anderledes stiller det sig med Vermehren. Han har ikke om et eneste af sine hovedværker oplyst, hvorfra dets motiv er hentet; end ikke de ypperlige studier fra hans tidligste periode har nogen stedsangivelse, og heller ikke de fint udførte tegninger synes at kunne afhjælpe denne mangel.

Der synes mig da at være god grund til at offentliggøre de mundtlige meddelelser, som den gamle professor i et af sine sidste leveår med stor elskværdighed gav mig, idet han på min opfordring gennemgik hovedværkerne blandt hans bondelivsbilleder og fortalte mig om deres topografi.

Vermehren er født i Ringsted 12. maj 1823, og hans første udstillingsbillede, «En Skomager i sit Køkken» (1847) har hentet sit motiv fra hans fødeby, både hvad interiøret og hvad figurerne angår. Bondelivsbillederne fra de nærmest følgende år er alle fra Ringstedegnen; det gælder de ypperlige studier fra 1847—49, som var samlede på Vermehren-udstillingen i Januar 1911, og det gælder særligt Kunstmuseets berømte billede «Reservesoldatens Afsked fra sin

¹⁾ Efter kunstnerens mundtlige udsagn er motivet til et «gilde på Hedeboegnen» hentet fra Thorslunde, mens «Slutningen af et Gilde» og «Sorteperspillerne» foregaar i Omegnen af Hillerød. «Blindebuk» er fra Gandløse, «Den lille Rekonvalescent» fra Arresøegnen.

Familie» (signeret 1849); dragterne er Ringstedegnens, og skitsen til stuen¹⁾ er malet i Balstrup (Ringsted landsogn). Endnu et mindre kendt billed fra 1851, «Bondekone, der bringer Kaffe til sin Moder, som er slumret ind ved Arbejdet» (siden 1853 i England) har hentet sit motiv på Ringstedegnen, nøjere betegnet i Glumsø sogn²⁾.

Imidlertid havde Vermehren været i Jylland, og som bekendt har det sat spor i hans værker. «Hvedebrødsmanden» (1851, Hirschsprungs samling) har siddet på Sejs hede ved Silkeborg, og «En jydsk Fårehyrde på Heden» (sign. 1855, Kunstmuseet) færdes på Kristianshede i samme egn af Jylland.

Men disse jyske billeder var dog kun et lille intermezzo, og Vermehrens senere bondebilleder er alle sjællandske. «En gammel Fisker, som hviler sig ved Stranden efter at have samlet Sten til Garnet» (1858, Århusmuseet) er fra Ellekilde, Kunstmuseets «Sædemand» (sign. 1859) fra Lyngø i Alsted herred ved Sorø, «Huslig Scene i en fattig Bondestue» (sign. 1859, ligeledes på Kunstmuseet) fra Vinstrup (Tjustrup sogn, Øster Flakkebjerg herred), fra hvilken by også Kunstmuseets «Bondekøkken» (udstil. 1861) stammer, og efter Vinstrup-perioden fulgte Særslev nord for Jyderup. Fra begge landsbyer eksisterer der exteriorbilleder³⁾, og rimeligvis er motiverne til alle Vermehrens seneste folkelivsbilleder fra det sidstnævnte sted; det gælder ialfald «En fattig Bondestue ved Middagstid» (udstillet

¹⁾ Fortegnelse over Arbejder af Maleren J. F. N. Vermehren udstillede i Foreningen for national Kunst 1911, nr. 16.

²⁾ Århus-museets sovende bondekone, som vistnok er et forarbejde hertil, er sammen med andre Vermehrenske billeder gengivet i Danmarks Malerkunst II, s. 36. — Vermehren ejede selv stykker af dragter fra Balslev og Glumsø, som han lånte til fru Jerichau, da hun malede «Danmark», og som hun har brugt til dette billede.

³⁾ Sml. C. Reitzel: Fortegnelse over danske Kunstneres Arbejder paa Charlottenborg-Udstillingen, s. 705 (Vinstrup 1862, Særslev 1869).

1867), hvormed Vermehren tager afsked med bondemotiverne. I hans følgende produktion forekommer der mellem de talrige portrætter og borgerlige genremalerier kun et par enkelte billeder fra Hornbæk, malede 1883¹⁾.

De oplysninger, der her er givne, er langt fra fuldstændige; listen mangler hist og her et billede, f. ex. «En Malkepige, der hviler sig» (udstill. 1853), og det skal ikke nægtes, at den måske på flere punkter kunde fuldstændiggøres. Men den rummer dog de malerier, som har størst kulturhistorisk betydning, først og fremmest det herlige billede af reservesoldatens afsked, der vel nok kan kaldes det skønneste og lødigste kunstninde fra treårskrigen, og dernæst de ypperlige skitser fra Ringstedperioden, hvis maleriske dragter med lin-huerne og de røde og grønne buller nu kan minde os om folkedragterne på en egn, hvor ethvert spor af gammel dragtskik vistnok er forsvundet.

---

¹⁾ Fortegnelse over Arbejder af Vermehren, 1911, nr. 101—2.

Nyerhvervet Sølvtoj i Nationalmuseets anden Afdeling.

Af

Jørgen Olrik.

Blandt de Renaissance- og Barok sølvsager, som Nationalmuseet har erhvervet i de to Aar, der er forløbne siden Udgivelsen af Skriftet «Drikkehorn og Sølvtoj fra Middelalder og Renaissance» (jfr. nærværende Tidsskrift IV 162 ff), findes adskillige Stykker af saa betydelig kunstindustriel og kulturhistorisk Værd, at de fortjener at kendes i videre Kredse, og der skal derfor her gives en Oversigt over disse Nyerhvervelser — en Oversigt, som dog ikke omfatter jordfundne Sager (Danefæ).

Det var især Avktionen over Murermester *J. W. Frohnes* efterladte Samlinger, der gav Museet god Lejlighed til at øge sin i Forvejen righoldige Samling af Renaissance-sølvtoj med adskillige fremragende Stykker — anselige Drikkekander af en Størrelse og Udførelse, som ellers yderst sjælden udbydes paa Markedet, og som det da ogsaa kun lykkedes at erhverve ved Hjælp af en ekstraordinær Bevilling, som Regering og Rigsdag med Forstaaelse af Situationens Krav tilstod Museet. De indkøbte Drikkekander udfylder fortræffeligt deres Plads i Rækkefølgen af de høje rørformede Renaissance-drikkekander, som netop hidtil ikke var saa fyldigt repræsenterede i Museet, og giver en udmærket Forestilling om vort hjemlige Guldsmedehaandværks

høje Stade i det 17. Aarh.; ti som vi straks skal se, er de indkøbte Kander utvivlsomt gjorte her i Landet.

Ældst er den som Fig. 1 afbildede Kande (Museumsnr. D 7311). Den er af den ældre, slanke Type, og har under

Fig. 1.

Bunden to ens Bomærkestempler, som udviser, at Kanden er et Værk af en københavnsk Guldsmed; ti samme Stempel findes paa Kalken i Lyngø Kirke ved Sorø sammen med Københavns Bymærke 1610¹⁾. Efter Stilen at dømme stammer Kanden fra omtrent samme Tid; dog er maaske de indgraverede Arabesker lidt yngre. Laaget har to drevne

¹⁾ Bernh. Olsen, De købh. Guldsmedes Mærker Nr. 229.

Ornamentbræmmer med snirklede og fligede Cartoucher, symmetriske Baandslyng, Menneskehoveder og Frugtklaser, alt i rig Højrenaissance, løbende udenom en lille Midtbukkel med graveret Jesunavn (i h s) i gotiserende Minuskelslyng. Laagets opstaaende «Gæk» er støbt i Relief i Form af en Menneskefigur i en rundbuet Portal. Paa den udstaaende Fodrand samt i en Bræmme lige derover ses lignende drevne Ornamentter: Baandslyng, Smaadrenge, Keruber og Frugtklaser. Øverst paa Kandens Sider er graveret Arabesker, bestaaende af spinkle, symmetriske Snirkler og fligede Blade, blanke, paa stukken Bund, omsluttende fem ovale Cartoucher med Krigerfigurer. Her er ogsaa senere graveret nogle yngre Ejeres Forbogstaver (fra 1680 og 1720). Kandens Højde med Laaget er 22,6 Centimeter; den rummer en Pot. Det vides om den, at den stammer fra en Gaard i Kisserup (Voldborg Herred, Kbh.s A.).

Noget yngre, fra Tiden ned imod Aarhundredets Midte, er den som Fig. 2 afbildede Kande (Museumsnr. D 7312). Den er af lidt mere undersætsig Form. Laaget er prydet med tætsiddende rudeformede Bukler, blanke paa mat Grund, som i to Afsatser omgiver en indsat forgyldt Ægteskabsmedaille. Laagets opstaaende Gæk er støbt i Form af en Caritasgruppe. Hanken ender forneden i en Kerub. Paa den udstaaende Fodrand samt lige derover ses tætsiddende rudeformede Bukler ligesom Laagets; derover er om Kanden lagt en vandret snoet Ring med tre Keruber i Relief. Resten af Kandens Sider er dækkede med Gravurer, der viser en langt mere udpræget Barokstil end Reliefornamentterne. I tre ovale Cartoucher ses følgende Fremstillinger: 1) En Galge med Stige op til; paa denne staar Bødlen og skubber Retsfærdigheden ud, saa hun hænger og dingler; Overskrift: *S. H. T. Retferdighed er ophængt.* 2) Troen flygter for det syvhovedede Dyr fra Johannes' Aabenbaring, der rides af Skøgen med Rigsæble paa Hovedet (Joh. Aabenbar., 17. Kap.); Overskrift: *Gudfrygtighed foriaget.*

Ved dette Billede er, vistnok senere, tilføjet et Ejerpars Forbogstaver ISP — MMD — 1665. 3) En Kvinde omgivet af nogle (nysende?) Børn sidder under et Træ; Overskrift: *og Kierlighed forkollit*. I Cartouchernes Rammer ses Skælornamenter samt to «Brølehoveder», et for-

Fig. 2.

oven og et fornedet; i hvert Mellemrum mellem Cartoucherne ses et stort, fliget Brølehoved med to Horn, som løber ud i Dyrehoveder, der bider i Festons; og under det to mod hinanden vendte Fugle med Menneskehoveder; under dem ses et omvendt Brølehoved, løbende ud i to Flige, der er puttede ind under Fuglenes Vinger. Altsaa udpræget barokke «Grottesker». Kanden rummer en Pot og

er indvendig afpælet med fire Stifter; dens Højde med Laaget er 22,3 Centimeter. Under Bundten har Kanden to Stempler, der desværre ikke kan bestemmes med samme Sikkerhed som den foregaaende Kandes; i det ene ses et kronet Monogram, der synes dannet af Bogstaverne A R; det kan med nogen Sandsynlighed tolkes som et ældre og hidtil ukendt Mærke for Aarhus By; det andet indeholder Guldsmedens Forbogstaver N Q i Monogram.

Fig. 3.

Den tredje Sølvkande, der købtes paa Frohnes Avktion (Fig. 3, Museumsnr. D 7313), er af den undersætsige, rørformede Type fra 17. Aarh.s anden Halvdel, hvilende paa tre Fødder af Form som Granatæbler. De drevne Ornamenter, der kun findes lige over de tre Fødder, ved Hanken, samt i en Krans paa Laaget, viser den yngre Baroks svære, krusede, storblomstrede Planteornamenter. I Laaget er indsat en forgyldt Thaler fra Erfurt fra 1617; Laagets «Gæk» er formet som en Løve med en Kugle i Forpoterne. Paa Kandens Forside er graveret en Krans af fligede og krusede Barokblomster, omsluttende det oprin-

delige Ejerpars Navnebogstaver B P S — J P D — *Striben* — 1687. *Striben* er en Gaard i V. Hassing S., Kjær H., Aalborg A. Desuden er indprikket en Del yngre Forbogstaver. Under Bunden ses Aalborg Bys Stempel (tre Taarne over tre Strømme) med Aarstallet 1686, samt Mestermærket MI i Monogram, som betegner Guldsmeden Mikkel Jensen i Aalborg. Kanden er som de foregaaende en Potkande; dens fulde Højde er 16,5 Cm.

Blandt de paa Frohnes Avktion indkøbte Drikkekar

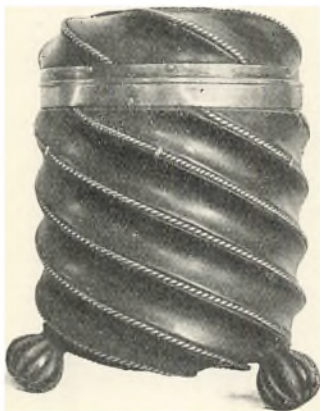

Fig. 4.

skal endnu fremhæves et ejendommeligt Stykke: et Krus, drejet i haardt, brunt Træ og forsynet med Sølvhank og Sølvbeslag (Fig. 4, Museumsnr. D 7317). «Gækken» er af Sølv og har Form af en Havfrue. Midt paa Laagets Over-side er nittet en sekskantet Sølvplade, hvori er graveret en Bladkrans, omsluttende et borgerligt Vaabenskjold med Kursivunderskrift: *Justus Corthnummius*. Ejeren var Professor ved Sorø Akademi, levede 1621—75 og var gift med Elisabeth Rask. Fra Indskriftpladen udgaar seks brede, skævtløbende Rifler, kantede med Sølvsnore. Selve Krusets Sider er paa tilsvarende Maade delte i seks brede, spiral-

formede Riffer, der løber sammen under Bunden, hvor de indfattende Sølvsnore mødes i en Roset. Højde 14 Cm.

Det er dog ikke blot ved Indkøb, at Museets Samlinger af Sølvtoj er blevne forøgede; det har ogsaa modtaget adskillige Gaver i de sidste to Aar. Nævnes kan — foruden nogle af Fabrikant *C. E. Meyer* skænkede Smaasager — en af Kontorchef *O. F. Jansen* skænket rund Daase med graverede Ornamenter i Régencestil og Fami-

Fig. 5.

lien Moths Vaaben; i dens Stempel ses IM — 29, hvorefter den tør antages gjort 1729, rimeligvis af Guldsmiden Jens Mikkelsen i Aalborg. Det aneligste af de skænkede Stykker er dog i alle Maader den som Fig. 5 afbildede Sølvkande (Museumsnr. D 7059), testamenteret af fhv. Proprietær *Jens Kristian Knudsen* i Randers. Kanden er af samme undersætsige Form som Fig. 3; den hviler paa tre Ørnefødder, der med Klørerne fatter om Kugler; dens Sider er glatte paa nær tre nærmest trekantede Felter lige over de tre Fødder, der er fyldte med symmetriske, krusede, spinkle

Acanthuslyng i typisk Régencestil, drevne i lavt Relief, blanke paa mattéret Grund. Laaget er fladt hvælvet og prydet med en Krans af aldeles lignende Planteslyng som før nævnt; i Midten er indsat en forgyldt Medaille, præget 1676 til Minde om den kejserlige Rigshofrets Dom, hvorved den ene Halvdel af *Oldenborg* tilkendtes Hertug *August af Nordborg* (1635—99), en Sønneson af *Hans den yngre*. Udenom Medaillen er med Kursiv graveret de oprindelige Ejeres Navne: *Anders Sørnsen Mammen — Giertru Niels Datter Møllers* samt det næste Slægtleds: *Fens Andersen Mammen — Karen Terchels Datter*. Mammen er en Landsby i Middelsom H., Viborg A. Laagets «Gæk» har Form af en Løve med en Kugle i Forpoterne. Den store udstaaende Bøjlehang er prydet med et Satyrhoved paa Oversiden. Paa Kandens Forside er prikket HNS St — AKJD St — 1800; samt: *Skænket af Mette Kirstine Kristensdatter og Fens Kristian Knudsen, Sofiekloster. 1857. 1909*. Sofiekloster ligger i Virring Sogn, Sønderhald H., Randers A. Under Bunden ses Guldsmedestemplet PNM, 3: Peter Norman, Mester i Randers 1747¹⁾. Kandens indvendig afpælet med seks runde Sølvstifter og rummer 1½ Pot. Dens H. med Laaget er 21 Centimeter.

Denne anselige Drikkekande danner paa en udmærket Maade Slutstykket i Museets anselige Rækker af Sølvkander i Renaissance- og Barokstil. Den bærer med al sin sirlige Udførelse Præget af at være en Sildefødning, en Epigon. Udarbejdet paa en Tid, da den rigtige Rococostil alt stod i fuld Blomst, holder den endnu fast ved det forrige Slægtleds spinkle, men fast byggede Régence-Ornamentik, der stammede lige ned fra Louis XIV's pompøse Stil og sandt at sige ogsaa egnede sig bedre til Pryd for de gammel-

¹⁾ Ved Tolkningen af dette og de andre jyske Guldsmedestempler er benyttet Direktør *Bernh. Olsens* haandskrevne Fortegnelser, tilvejebragte ved Gennemgang af Borgerskabsbøger fra jyske Byer; dette Materiale er velvilligt overladt Forf. til Studiebrug af Direktør *Olsen*.

dags rørformede Drikkekander end den nye Stils vredne Former og svejfede Ornamenten. Disse passede langt bedre til andre og mere moderne Sølvsgager som Kaffekander, Sukkerbøsser, Terriner o. s. fr., og det er ingen Tilfældighed, at de gammeldags Drikkekanders (og Drikkelags) Forsvinden falder sammen med Rococostilens Indtrængen og den mere «galante» Tone, som fulgte med den, saa at, som en samtidig Forfatter skriver, «de rette gammeldags Kander nu forandres til Kaffekander»¹⁾. Som en af de sidste af disse «rette gammeldags Kander» maa vor Kande sikkert opfattes.

---

¹⁾ Friis Edvardsen, Skelskørs Beskrivelse (1759).

Bøger og Begivenheder 1910.

«*Dansk historisk Fællesforening*» har udsendt to Hæfter (Nr. 2 og 3), af hvilke det første henleder Opmærksomheden paa en Række Omraader, hvor lokal og central Forskning kan yde hinanden gensidig Hjælp; Rigsarkivar V. A. Secher skriver om Herregaardsarkiver, Docent Axel Olrik om Stednavne og Folkemaal, Museumsassistenterne Chr. Axel Jensen og Jørgen Olrik om Bøndergaarde og Folkedragter, Museumsdirektør M. Mackeprang om Døbefonte og andet gammelt kirkeligt Stenhuggerværk. Det andet Hæfte bringer en nyttig Oversigt over det samlede Indhold af de lokalt-topografiske Tidsskrifter og meddelelser, at et paatænkt Fællesmøde vil blive afholdt i Juni 1911.

I Aarets Løb har de historiske Amtsselskaber faaet en Tilvæxt i det nystiftede Samfund for Københavns Amt (Gml. Roskilde Amt). Endvidere er der 1909 stiftet et historisk Samfund for Skive og Omegn.

Kulturhistorie.

Sprog. — Lis Jacobsen: Studier til det danske Rigssprogshistorie fra Eriks Lov til Christian III's Bibel. Bind I. Lydhistorie (sml. Diskussion i Danske Studier). — W. Dahlerup: Ordbog over det danske Sprog. Prøvehæfte. — E. Tuneld: Skånska runstensstudier (Hist. Tidskr. för Skåneland III).

Samfundsforhold og Folklore. — Af sit store Arbejde om Danmarks Heltedigtning, hvoraf første Bind (Rolf Krake) udkom 1903, har Axel Olrik nu udsendt Bind II: Starkad den gamle og den yngre Skjoldungsrække, et Arbejde, der i høj Grad fremmer Forstaaelsen af Danmarks Sagtid.

I Aarets Løb er udkommet fjerde Bind af Acta pontificum Danica, der indeholder Pavebreve fra Aarene 1471—92, samt Kancelliets Brevbøger for 1593—96. «Aktstykker til Statskollegiets Historie» er nu sluttet. Af almindelig historisk Litteratur kan fremhæves Knud Fabricius: Griffenfeld.

Til de enkelte Stænders Historie er der udover mindre Afhandlinger kun kommet faa Bidrag. Nævnes kan L. Pedersen: Helsingørske Haandværkerlav i det 16de Aarhundrede (udvidet Optryk af «Fra Frederiksborg Amt»), Krak: Danmarks ældste Forretninger (ej i Boghandelen) samt Christine Reimer: Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde. Universitets-Jubilæets danske Samfund har paabegyndt en Mønsterudgave af Peder Palladius Skrifter¹.

Endvidere har «Danmarks Folkeminder» som sædvanligt udgivet flere Hæfter, H. F. Fejlbergs Studie over Motivet «Bjærgtagen» samt «Fra Dansk Folkemindesamling III», der indeholder Afhandlinger af Museumsdirektør Bernhard Olsen (Det sidste Neg), af J. Johnsson (Dansk Folkemedicin), af Professor C. Nyrop (En gammel Smedevise) samt forskellige Meddelelser og Spørgsmaal fra Folkemindesamlingen)². Et værdifuldt kulturhistorisk Arbejde er fremdeles Hugo Matthiesens «Bøddel og Galgefugl», der giver en malende Skildring af Bøddelens og Skarpretterens uhyggelige Liv». ³.

¹ Af de lokalhistoriske Tidsskrifters krigshistoriske Bidrag kan fremhæves Afhandlinger og Foredrag i Frederiksborg Amt (Karl XII's Landgang ved Tibberup), Randers Amt (Krigstildragelser, Fra Krigens Tid), Aarhus Stift (Samsø under Svenskekrigen 1657—60), Vejle Amt (Fredericia 1848, Bidrag til Vejle Bys Historie i 17de Aarh.), Ribe Amt (Kampen ved Egstrup og Vrannerup ²⁹/₄ 1849).

Kirkehistoriske Bidrag findes (foruden i Kirkehist. Samlinger) i Samlinger til jydsk Historie (Præsten W. C. Møller i Vorbasse), Holbæk Amt (Kristelig Vækkelse i det sydlige Odsherred), Svendborg Amt (Ryslinge 1849—68), Aarhus Stift (Provst Schmidts Optegnelser om Væhr og Nebel 1771—99), Vejle Amt (Præsten i Vonsild, Johannes Ryde, † 1707), Hardsyssel (Ilderhede Kirke, Tim-Madum Præstehistorie, Brødreminighedens Virksomhed, Nørre-Horne Herreds Kirker, Fra Landsbyskolens Barn-domstid).

² Bidrag vedr. Bondestanden maa i de lokale Tidsskrifter særligt søges i Frederiksborg Amt (Dagligt Liv: Festsikke), Svendborg Amt (Byled og Hyrdehuse; Blade af en fynsk Bondeslægts Historie), Skive, Hardsyssel og Ribe Amt.

³ I medicinske Tidsskrifter findes ikke faa kulturhistoriske Smaastykker. Saaledes skriver I. W. S. Johnsson om en middelalderlig Lægebog, der af Kristian I's Livlæge er skænket til Roskilde Domkirke (Dansk Kliniks Festskrift til Prof. Julius Petersen), K. Carøe om Christian III's

Ejler Nystrøm: Biografiske Efterretninger om Peter Munthe Bruns og Ane Munchs Slægt (ej i Boghandelen). — H. A. Møller: Stamtavle over Slægterne Stampe og Thestrup. — Arkiv for Genealogi og Heraldik bringer Stamtavler over Familier Hviid, Iisager, Petersen, Siggaard og Bering.

Ikke faa af de Mænd, hvis Navne er kendte ved historiske Forskninger, er 1910 afgaaet ved Døden. 10. Januar døde Arkivsekretær Jørgen Bloch, 13. April Registratør Fr. Krarup, 19. Marts Sognepræst Vilhelm Bang¹, 18. Juli Retshistorikeren, Prof. Henning Matzen og 21. August Fr. Reinhold Friis, den flittige Samler og Udgiver af arkitekturhistoriske Kilder, og den topografiske Forfatter Cand. mag. Søren Hansen.

Forhistorisk Arkæologi. — I Betænkningen til Finanslovsforslaget 1911—12 (S. 535) gives en Oversigt over, hvad Nationalmuseets første Afdeling 1909 har udrettet for Oldtidsminderne ude i Landet. Der er fredlyst 119 Monumenter og opstillet 100 Fredningssten, ligesom en Række af de største og mærkeligste Jættestuer er udbedrede og Adgangen til dem ordnet paa mere betryggende Maade end hidtil. Da det desværre har vist sig, at Mindesmærkerne paa Præstegaardsjorderne ikke er tilstrækkeligt sikrede ved det hidtil gældende Cirkulære fra 1886, er der indledet en Gennemgang af disse Oldtidsminder. Systematiske Undersøgelser er begyndte i Salting, efter at de tilsvarende Arbejder i Vendsyssel var afsluttede. Mellem Udgravningerne fremhæves særligt det mærkelige Juellingefund, med Grave fra Tiden c. 200 eft. Kr.²

Hans Kjær: Gravkister fra Stenalderens Slutningstid (Aarb. f. nord. Oldkynd.). — ¹⁵/₁₁ talte Prof. H. A. Nielsen i Oldskriftselskabet om Stenalderfolkets legemlige Bygning, ¹³/₁₂ Doct. Axel Olrik om en Oldtidshelligdom i Sevel Sogn.

Historisk Arkæologi, Arkitektur og Mindesmærker. — I Meddelelser fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, Gammel dansk Bygningskultur III, behandler Vilh. Lorenzen Spørgsmaalet: Hvad kan Staten gøre for at bevare gammel

Saarlæge Ruprecht Geisspuscher (sammesteds) Anders Aagaard 1688—99 (Bibl. for Læger) og Werner Boysen (Dansk Klinik).

¹ En Oversigt over hans talrige kulturhistoriske Arbejder i Saml. til jydsk Historie. Række 3. Bind 6.

² Sml. Referat af Foredrag i Oldskriftselskabet, Berling. Tid. ²¹/₈ og Nationaltid. ²⁰/₁.

dansk Bygningskunst? og drøfter, hvorledes en Værnelov kunde forberedes.

I Aarb. f. nord. Oldkynd skriver Prof. E. Wrangel om «Lunds Domkyrkas äldsta Ornamentik», i Architekten XII Frk. Elna Mygdal om kirkelig Tekstilkunst, og i Tidsskrift for Industri slutter Chr. Axel Jensen sine Studier over Renæssancetidens Snedkere og Billedsnidere, en Artikkelserie, hvoraf et Særtryk vil blive tilstillet Østifternes hist. top. Selskab. -- Guldsmedelavets Jubilæumsudstilling i Industriforeningen, hvis historiske Del var ordnet af Jørgen Olrik, gav en instruktiv Oversigt over Guldsmedekunstens Historie i de sidste 2—300 Aar¹.

R. Schlegel: Bauinschriften in Schweden und in Dänemark. — A. J. Raavad: Udviklingen af det danske Hus (Architekten XIII).

Ved Nationalmuseets anden Afdeling har Kultusministeriet i Finansaaret 1909—10 ladet restaurere Kalkmalerier i Sejro Kirke, i Kippinge paa Falster, i Vejby (Salling), i Marie Malene ved Randers og Hover ved Ringkøbing; i de fire Kirker stammer de istandsatte Dekorationer fra Middelalderens sidste Aarhundreder, i Sejro K. gjaldt Istandsættelsen Hvælvingsmalerier fra Tiden efter Reformationens Indførelse. Endvidere er der undersøgt Kalkmalerier i 15 forskellige Kirker. Altertavler er restaurerede i Lendum og Vrejlev (Vendsyssel) i Kristrup ved Randers og i Hejnsvig, Prædikestole i Aalsø, Bjergager, Mallng og Hejnsvig. Hertil kommer Istandsættelse af tre katolske Sidealtre, der ikke mere staa paa Alterbordet, men er ophængte paa Kirkevæggene, en Mortenstavle i Bjerreby paa Taasinge samt en Mariatavle og en Nikolaustavle i Henne ved Varde, Konservering af katolske Figurer i Rønbjerg ved Skive og Restaurering af et Krucifix i Øster Brønderslev. Et Par Epitafiebilleder er konserverede i Ringsted og i Falling, romanske Ligsten opstillede i Mallng. I Dejbjerg er Indskriftplader fra Adelskister bragte tilbage til Kirken, hvorfra de med Urette var fjærnede. Museets aarlige Indberetning til Ministeriet tilføjer: «Gennem de meget talrige Undersøgelser er der i mange Tilfælde ydet Raad og Vejledning ved paa-

¹ I Oldskriftselskabet holdt Doct. Møllerup ¹⁵/₂ Foredrag om de ældste danske Epitafier. — En i Tonen ret uheldig Diskussion om Portrætter af Christian 4 er ført mellem Museumsass. Th. Faaborg og Museumsinspektør Lund (Verdensspejlet ¹⁷/₄ og ⁸/₅, Nationaltid. 21, 26.—8. April og 2. Maj).

tænkte Istandsættelser, ligesom man har lagt Vægt paa at eftersøge Kirkernes Lofter og sikre de der hengente Fortidsminder mod Ødelæggelse enten ved at forberede deres Genanbringelse i Kirken eller ved at faa dem overflyttede til et Museum.»

Museer. — For Museumsverdenen har Aaret 1910 været uroligt og fuldt af Begivenheder.

En smuk Fællesgave til vore kulturhistoriske Museer var den Samling, som efter testamentarisk Bestemmelse af Enkefru Betty M. Lind modtoges af Nationalmuseet og derefter for største Parten fordeltes til Kunstindustrimuseet og Folkemuseet. Gaven var saa meget mere kærkommen, som Museerne næsten samtidigt, i Dagene efter 7. Februar, maatte kæmpe haardt for deres Erhvervelser paa den Frohne'ske Auktion. Alene Dansk Folkemuseum var betænkt i den gamle Samlers Testamente, idet det arvede hans smukke københavnske Fayancer; men ved Hjælp af særlige Statsbevillinger (25000 Kr. til Kunstindustrimuseet, 13000 Kr. til Nationalmuseet og Dansk Folkemuseum) og ikke mindre ved Direktør Hannovers Energi lykkedes det at bevare saa godt som alle Samlingens nationale Skatte og i det hele de værdifuldeste Stykker for Landet (sml. det danske Kunstindustrimuseums Virksomhed 1910 og dette Tidsskrift ovfr. S. 465). Det samlede Indkøb, ogsaa Frederiksborgmuseets Erhvervelser, var efter Auktionen udstillet i Kunstindustrimuseet.

³⁰/₅ afskedigedes Museumsdirektør, Doct. V. Møllerup fra sine Embeder; som Direktør for Rosenborg ansattes Hofmarschal, Greve Brockenhuus-Schack, som Direktør for Nationalmuseets anden Afdeling Doct. phil. M. Mackeprang.

⁸/₈ fyldte Dansk Folkemuseum 25 Aar. Dagen fejredes ved en Fest paa Frilandsmuseet og senere ved Udgivelsen af et Skrift med Referater af de ved Festen holdte Taler, hvorimellem særligt kan fremhæves de varme Lovord fra udenlandske Museumsmænd, Salin fra Stockholm og Brinckmann fra Hamburg. — Folkemuseet har iøvrigt udsendt tredje forøgede Udgave af sit Hovedkatalog (ved Museumsinspektør Jørgen Olrik) samt en ny Vejledning for Lyngbymuseerne, der i Efteraaret har erhvervet og opstillet en Fiskerbod fra Nymindegab¹.

¹) En lille Diskussion om Folkemuseets Opsyn og Sikring mod Tyveri i «København» ¹⁶/₁₁ og ¹⁹/₁₁.

Umiddelbart efter Folkemuseets Jubilæum fremsatte Folke­tingsmand J. C. Christensen i sit Tidsskrift «Tiden» ¹²/₈ For­slag om at indrette en Nationalpark, hvori alle kulturhistoriske Museer kunde samles. Den vidtgaaende og dristige Plan re­fereredes i alle Blade, men fremkaldte ingen egentlig Disku­tion; naar fraregnes et Indlæg af Direktør S. Müller (Na­tionaltid. ¹/₁₀), der helst vil blive i Prinsens Palæ, har Fag­folkene holdt sig tavse; de synes at ville afvente den Kom­mission, som J. C. Christensen ved Folketingets Finanslov­debat udtalte sig for, og som Kultusministeriet forhaabentlig ved Lejlighed gør Alvor af at nedsætte. Ved Finanslov­behandlingen talte iøvrigt Joh. Knudsen udførligst om Mu­seumsplanen (²⁵/₁₀).

¹⁴/₅ stiftedes Selskabet «Kunstindustrimuseets Venner».

Haandværkersamlingen har indtil videre faaet Lokale paa Alderstrøst, og medicinsk-historisk Museum har faaet interimi­stiske Lokaler paa det gamle Frederiks Hospital¹.

Arkiver og Bibliotheker. — Rigsarkivet er i Aarets Løb flyttet ind i sin Bygning.

Topografi.

Holger Jacobæus' Rejsebog 1671—92, udgivet efter Ori­ginalhaandskriftet af Vilhelm Maar, handler væsentlig om den kendte Videnskabsmands Udenlandsrejser, men indeholder dog ogsaa en Række dansk-topografiske Oplysninger, saaledes de ældste Billeder af Amagerbønder og en pudsig Opregning af adskilligt, som danske Byer og Landsdele er bekendt ved.

J. C. B. la Cours Værk om danske Gaarde er i Aarets Løb sluttet.

Axel Olriks S. 315 Note 1 nævnte Afhandling om Ønavne har fremkaldt en Kritik af Prof. Joh. Steenstrup (Hist. Tid. R. 8. B. 3), hvortil Olrik atter har givet Svar i Danske Studier, idet han hævder sit fra O. Nielsen overtagne Standpunkt, at en Række Øer er opkaldte efter Personer.

København. — «Historiske Meddelelser om København» omtaler bl. a. Engelske Beretninger om Københavns Belejring, Grønlanderbesøg 1724, Strejfflys over københavnske Tilstande

¹ Sml. Aarsberetn. i Ugeskrift for Læger 1911, Nr. 11.

om 1820 (af den jødiske Købmand S. Jacobs Optegnelsesbog), Tømmermester Kaysers Mesterstykke samt Nytaarsrevolten 1860 (i en udførlig Afhandling af Raadstuearkivar Villads Christensen). Personalhistoriske Bidrag til Hovedstadens Historie byder Personalhistorisk Tidsskrift R. 6. B. 1. (Uddrag af de ældste Kirkebøger for den romersk-katolske Menighed, Bidrag til Studentermatriklen før 1611) samt Memoireværkerne E. C. Werlauf «Erindringer af mit Liv» og M. C. Bech «En københavnsk Grosserers Ungdoms Erindringer 1787—1816.» Nævnes i denne Sammenhæng kan ogsaa L. Bobé's Værk om Frederikke Brun, f. Münter.

Mens Knud Bokkenheusers Christianshavn fortsætter samme Forfatters populære Bog «De svandt, de svandt» og nærmest er et folkeligt belærende Skrift, bringer Ejler Nystrøms «Offentlige Forlystelser i Frederik den Sjettes Tid» en Mængde hidtil upaaagtede Oplysninger om Forstadsteatrenes Historie og dermed ogsaa om Forstædernes Topografi.

Som Manuskript for Venner og Bekendte (ej i Boghandelen) har Xylograf F. Hendriksen udgivet «Mennesker og Oplevelser», hvor han til sine indholdsrige Erindringer har føjet en Samling Gengivelser af Billeder fra det gamle København, især fra Slotsholmskvarteret, hvorimellem der forekommer mange lidet kendte Prospekter. Andre københavnske Billeder er gengivet i «Fortegnelse over Raadhusets Billedsamling», der i September Maaned var samlede til en Udstilling, mens de ellers er anbragte rundt om i Raadhusets Lokaler¹.

Et helt Hæfte af Meddelelser om København II er forbeholdt Nikolai Kirke. Oberst Emil Madsen skriver om Bygningen, dens Gravminder og Kirkegaard, og Villads Christensen fortæller om Tidssignalet («Kuglen»), der blev givet første Gang 1868, og om den korte Tid under Christian 6's Regering, da Taarnet havde Sangværk. Mens Nikolai Spir nu er fuldendt, har Brygger Jacobsens Plan om at sætte Spir paa Frue Taarn fremkaldt et mægtigt Røre med bevægede Møder, Forsvarsadresser og Protestadresser², et Kampbulder, som ialfald vidner om en livlig Interesse for Spørgsmaalet og som har bevirket, at man paa Spirmodstandernes Side har givet sig

¹ Samlingerne af Bygningsdele m. m. paa Raadhusets Loft, sml. Architekten XII. S. 353.

² Sml. Architekten XIII. S. 57, 91, 99, 114, 117, 124. — Om Frue Kirkes Klokker, sml. Nationaltid. ²⁹/₁₁.

til at studere Taarnets og Spirets Historie. Ogsaa Ombygningen af det gamle kgl. Bibliothek har givet Anledning til et hidst Ordskifte, mellem Rigsarkivaren og Brygger Jacobsen (Nationaltid. ²/₁₁ — ¹⁴/₁₁), som har indeholdt ganske enkelte positive Oplysninger, bl. a. om den oprindelige Maling af Frederik 3's Bibliothekssal, der ikke har været hvid, men marmoreret og brunrød. — Som en Efterdønning af det foregaaende Aars Diskussion om Frihedsstøtten bringer Architekten XII en Afhandling af Fr. Schiøtt om Støttens Historie.

Mens Efterslægtens Gaard paa Østergade nu synes uigenkaldelig dødsdømt (sml. Architekten XII S. 418), har Ejeren af Strandgade Nr. 30. Vognmand Mortensen, ladet denne Renæssancebygning istandsætte saa vidt muligt i oprindelig Stil ¹. En Opmaaling af Ejendommens Port, der stammer fra 1710, findes i Blade, udg. af Foreningen af 3. Dec. 1892, hvis Aargang 1910 desuden bringer Opmaalinger af Brogade 3, Søkvesthuset, Amager Ravelins Vagtbygning og Gammel-mønt 22 ².

Efter Nedrivning af Brøndstrædernes gamle Rønner fandtes der ved Grundgravningsarbejderne til Belysningsvæsenets Bygning Murværk fra Christian 4's Lønport og fra den af Kristoffer Valkendorf anlagte Brønd, der har givet Kvarteret Navn (København ²⁴/₁₂).

I Meddelelser om København II fortsætter H. U. Ram-sing sine Bidrag til det gamle Københavns Topografi og be-handler dennegang Havnen og dens Omegn.

Sjælland.

Frederiksborg Amt. — I «Gammel dansk Bygningskultur» III har Chr. Axel Jensen og Vilh. Lorenzen skildret den borgerlige Bygningskunst i *Helsingør* og givet mange nye Bidrag til Byens Arkitekturhistorie; Afhandlingen ledsages af en Fortegnelse over Byens gamle Bygninger. — Ved frivillige Bidrag er der genrejst et lille Monument, en Løvefigur fra et 1740 opført Springvand, som stod foran det gamle Øresunds Told-

¹ Et malet Loft fra Christian 4's Tid, som fremkom ved Istandsæt-telsen, er skænket til Nationalmuseet.

² I Kirkehist. Saml. 5 R. 5 B. findes enkelte Oplysninger om Post-gaarden paa Købmagergade.

kammer og nu er bleven opstillet paa dettes Tomt (Nationaltid. 14/8)¹.

Foruden den nysnævnte Afhandling om helsingørske Haandværkerlav indeholder «Fra Frederiksborg Amt» en Fortsættelse af L. Larsens Fortællinger om dagligt Liv i Nordsjælland (Højtidsskikke), forskellige Bidrag til *Hjørunde* Sogns Historie i 19de Aarh. og Oplysninger om *Slangerup* Ligbærelav. En lille Opsats om Stednavne fra *Sosum* By, viser at Historisk Fællesforenings Opfordring til Arbejde paa dette Omraade vil blive taget til Følge af Amtssamfundet. — Paa *Søborg* har Nationalmuseet fremgravet og istandsat den nordre Del af Ruinens Ringmur².

Københavns Amt. — I Aarets Løb er *Køge* Spindehus bleven istandsat for den ifjor omtalte Bevilling, hvortil der som Udbytte af en Bazar er føjet 5000 Kr., og det lokale Museum er nu ifærd med at tage den smukke gamle Bygning i Brug. — Østjællandske Aarbøger X indeholder en Række, nærmest personalhistoriske, Oplysninger fra *Køge* By³; den nye historiske Aarvog for *Københavns Amt* bringer mest populære Foredrag og Smaastykker; af nyt Stof kan fremhæves forskellige mindre Bidrag til Bondestandens Kulturhistorie, Notitser om *Karlsunde* og *Karlstrup* Sogne, Træk af Livet i Roskilde for 100 Aar siden og Meddelelser om Skoledisciplenes Kostgang i Duebrødre Kloster. — Med Rette har det ny-stiftede Samfund valgt Professor J. Kornerup til Æresmedlem.

Af de S. 320, Note 1 nævnte Statuer fra *Aldershvile* er et Par Stykker blevne bevarede for Landet og indtil videre deponerede i Kunstindustrimuseet (sml. dettes Beretning S. 82). — N. P. Nielsen: Margrethe af Øleshøve vil henlægge den folkelige Helgenindes Kapel til Højelse.

Holbæk Amt. — Mens Museet i *Kallundborg* er bleven indrettet i Lindegaarden, har man baade i *Nykøbing* og i *Holbæk* begyndt at samle ind til Lokalmuseer. — Ved Ombyg-

¹ 15/2 holdt Doct. Fr. Beckett i Oldskriftselskabet Foredrag om Hillerødsholm og det ældste Frederiksborg.

² Alterbordet i Grønholt Kirke, sml. Avertissementstid. for Fredensborg og Omegn 1/8.

³ I en Artikkel om Lindormen i Ejby Kirke siges det ganske fejlagtigt, at det bekendte Relief har haft Plads inde i Kirken og derfor burde flyttes; det sidder paa sit oprindelige Sted over den gamle Norddør.

ningen af Ejendommen paa Hj. af Nygade og Algade i Holbæk har man vist den Pietet at bevare og restaurere en smuk Renæssancegavl. Nationalmuseet har foretaget en Undersøgelse af den bevarede Del af det gamle Dominikanerkloster; det er lykkedes at genfinde en Række Buer af Klostergangen, som forhaabentlig vil blive istandsatte (sml. Holbækbladene ⁵/₁₀ og ¹/₁₀). «Fra Holbæk Amt» indeholder Oplysninger om Holbæk Grundtaxt 1682 samt Ole Lunds meget fornøjelige Erindringer fra sin Slægts Købmandsgaard i Kallundborg¹. —

Om *Tersløsegaards* endnu ufuldførte Istandsættelse findes Meddelelser af E. Struckmann i Gads danske Magasin (Septr.-hæftet) og af Professor M. Nyrop i Architekten XII. — I Særslev Kirke er der gjort et betydeligt Møntfund fra Valdemar Atterdags Tid (nu paa Nationalmuseet).

Soro Amt. — Prof. Kornerups Foredrag ved det kirkehistoriske Møde i *Ringsted* 1909 er refereret i Kirkehist. Saml. R. 5, B. 5. — I Blade, udgivne i Foreningen af 3. Decbr., findes en Opmaaling af Ingemanns Hus i *Soro*.

Præsto Amt. — I *Stege* er der gjort et Danefæfund af lignende Karakter som det nysnævnte fra Særslev Kirke, og i *Aasø* (Glumsø Sogn, Tybjerg Herred) er der opdaget et Brudstykke af en Runesten. — Paa Grund af Klintens fortsatte Nedstyrtninger er *Højerup* Kirke bleven lukket².

Bornholm. — «Bornholmske Samlinger» V. indeholder bl. a. en kgl. Resolution fra 1739 om en Række bornholmske Forhold og en topografisk Oversigt over Hammershus Birk. Architekten XII bringer en Del Billeder af Øens gamle Bygninger.

Lolland-Falster. — Paa Herregaarden *Juellinge* er der ved Udgravning fundet enkelte Rester af Klosterets Murværk samt Fundamenter af et Taarn fra Frederik 2's Tid³.

¹ En Skildring af Billedsnider Lorents Jørgensen svarer delvis til Texten i «Snedkere og Billedsnidere.»

² Provst Wolf Frederik Engelbreth i Lyderslev paa Stevns (Kirkehist. Saml. R. 5, B. 5).

³ Om det Hincheldeyske Gravkapel ved S. Alslev Kirke (fra 1796, nedlagt 1907) sml. Personalhist. Tidskr. 6. R. 1, B.

Fyen. — $\frac{1}{11}$ aabnedes der i Ejler Rønnovs Gaard i Odense en Afdeling af Fyens Stiftsmuseum, og i Assens er der nedrevet en Bindingsværksbygning fra Renæssancetiden, som Nationalmuseet har ladet opmaale, ligesom det i *Botofte* paa Langeland har undersøgt Levningerne af et Teglværk fra det 16de Aarh. — Bind X af Pragtværket «Danske malede Portrætter» giver en Fortegnelse over den værdifulde Malerisamling paa *Valdemarsslot*¹.

Jylland. — Prof. Joh. Steenstrups Afhandling om Jylland og Jyderne (Hist. Tid. R. 8, B. 3) er især rettet mod tyske Forsøg paa at opstille Jyderne som en særlig Nation og indeholder mange interessante topografiske lagttagelser, saaledes om de gamle Syslers naturlige Grænser og om Forholdene ved Kongeaan. — Hedeselskabets «Hedebogen» bringer en Del kulturhistorisk Stof, deribl. en Afhandling af E. Tang Kristensen om gammelt jydisk Bondeliv².

Hjørring Amt. — En Kreds af Drachmanns Venner og Bekendte er traadt sammen for at bevare Digterens Hus paa *Skagen* uforandret³. — C. Klitgaard: Bidrag til *Linderums-gaards* ældste Historie (Saml. til jydisk Hist. og Top. R. 3, B. 6).

Thisted Amt. — I *Hurup* Kirkegaardsdige er der fundet en Runesten.

Aalborg Amt. — I *Aalborg* har Jens Bangs Stenhus, nu Apotek, atter givet Anledning til Drøftelse; desværre synes Planerne om at erhverve det til Raadhus ikke at kunne gennemføres. — Personalhist. Tidskr. R. 6. B. 1. meddeler Ungdomserindringer af Lotterikollektor Jens Bech i Aalborg, Kirkehist. Saml. R. 5. B. 5. et Afadsbrev til *Farstrup* K. 1473.

¹ F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, særlig paa Fyen (Kirkehist. Saml. B. 5. R. 5). I Svendborg Amts Aarhøg findes bl. a. Smaastykker om Nyborg Præstegaard og Nyborg Slot.

² Om de jydske Slægter Rosenørn og Gleerup sml. Personalhist. Tidskr. 6 R. 1 B.

³ I Danske Studier paaviser William Sørensen, at Holberg lod Peder Paars lande paa Skagen.

Viborg Amt. — Kunstforeningens Pragtværk om Joachim Skovgaard's Billeder i *Viborg* indeholder foruden Hovedafsnittet en Oversigt af M. Mackeprang over Domkirken's Bygningshistorie, der giver en lærerig Udsigt over Restaureringen eller Ombygningen¹. — Aarbog for historisk Samfund for Skive og Omegn I. (1909) bringer især Smaaaidrag til Bondestandens, Overtroens og Oplysningens Historie; i Saml. til jydsk Hist. R. 3. B. 6. skriver H. P. Kristensen om Brændevinskatten i Salling.

Randers Amt. — Vestergrave i *Randers* har hidtil været den af Byens gamle Gader, der virkede mest malerisk og helstøbt, og det maa derfor beklages, at en af dens gamle Bindingsværksbygninger er bleven nedrevet; Huset, der stammede fra c. 1640, undersøgtes af Nationalmuseet, og senere fandtes i Grunden en Runesten, som af Ejeren, Etatsraad Ankerstjerne, er skænket til Randers Museum (sml. Berling. Tid. 8/6). I *Grenaa* er der fremdraget et meget betydeligt og numismatisk interessant Fund af c. 11000 Mønter fra Begyndelsen af 13de Aarh. — «Fra Randers Amt» IV bringer adskillige Artikler om og af Randersborgere, hvoraf særligt M. Michaelsens Erindringer kan fremhæves.

Aarhus Amt. — «Aarhus Stifts Aarbog» III. indeholder bl. a. en Afhandling af Bering Liisberg om det ældste *Aarhus* og dets topografiske Forhold og en Fortegnelse over Indskrifter paa *Horsens* Borgerhuse, samlet af Chr. Heilskov, der desuden i Saml. til jydsk Hist. 3 R. 6 B. har publiceret Gravskrifter og andre personalhistoriske Indskrifter i Gl. Aarhus Amt. — Ved *Bygholm* er der fundet en Kirkegaard, som maaske stammer fra den forsvundne Lovby Kirke².

Vejle Amt. — P. Eliassens fortjenstlige Værk om *Kolding* Bys Historie er nu afsluttet. — Vejle Amts Aarbog bringer Afhandlinger om *Fredericia* (Bøddelbolig, Forskrivning til Sattan, Raadstuer og Fængsler, ved H. Matthiessen) samt *Fredericia*-Erindringer fra 1848. Om *Vejle* findes Bidrag til Byens

¹ Opmaaling af Viborg Amtmandsgaard i Foreningen af 3. Decbr. s Blade.

² Om denne og om de S. 325 omtalte Løngange sml. Horsens Avis 13 „

Historie i 17de Aarh. Endvidere skildres Kirkeruiner i *Ulstrup* ved Fredericia og i *Aast*; den sidstnævnte er undersøgt af Nationalmuseet og nu fredlyst af Ejeren. — I *Vilstrup* er der genfundet et Brudstykke af den af Ole Worm beskrevne Landerup-Runesten (sml. Kolding Folkeblad ^{11/9}).

Ringkøbing Amt. — Hardsyssels Aarvog IV indeholder bl. a. Afhandlinger om den nye Ilderhede Kirke og den omgivende Hedeegns Bebyggelse, om Jordbundsforhold og Fortidsminder ved Nissum og i Ulfborg Sogn (nye Teorier om Jordsænkninger), nogle kirkehistoriske Bidrag, hvoraf særligt kan fremhæves P. Severinsens Studier vedr. Tiim-Madum Sogns Præstehistorie og Nørre-Horne Herreds Kirker, samt Fortsættelse af E. Falbe-Hansens Erindringer fra Vestjylland ¹.

Ribe Amt. — «Fra Ribe Amt» VIII fortsætter Lise Hertz' Erindringer fra Ribe, meddeler en Række Breve fra Stiftamtmand Nielsen i Ribe 1864 og gengiver et ripensisk Orfejde fra 1530, som E. Tang Kristensen har fundet i Bonde-eje. Desuden indeholder Aarbogen topografiske Afhandlinger om *Jerne* og *Skads* Sogne og om det ældste *Varde*. — *Elkær Voldsted* ved Varde er af Nationalmuseet erhvervet til Fredlysning ².

¹ En døende vestjydsk Industri (Hornskefabrikation i Nees ved Nissum Fjord) sml. Nationaltid. ^{10/8}.

² Saml. til jydsk Hist. 3 R. 6 B.: Præsten W. C. Møller i Vorbasse, † 1802.

De kongelige Jagter og Fiskerier i det 16. Aarhundrede.

Af

Emil Madsen.

Jagt var i det 16. Aarhundrede saa vel for de kongelige som for Adelsmændene ikke blot en meget yndet Idræt, den eneste fredelige, som fandtes passende for dem; men Jagten var tillige med Fiskeriet, som dog knap betragtedes som nogen adelig Idræt, et væsentligt Middel til at skaffe en Forsyning til deres Køkken, og dette havde saa meget større Betydning, som der væsentligst ved dem opnaaedes en Afveksling i de mange saltede og røgede Varer, som man hyppigt maatte tage sin Tilflugt til.

I Almindelighed var det forbudt alle uadelige at give sig af med Jagt. I Christian III's Reces af 1537 findes et almindeligt Forbud herimod, saa vel som et Forbud mod at holde Mynder og Støvere, dog undtoges selvfølgelig Jagt paa Ulve. Forbudet gentoges i Recessen 1558 og indskærpedes jævnligen ved mange spredte Forbud angaaende enkelte Landsdele.

Dog var der enkelte Arter Vildt, med Hensyn til hvilke Forbudene stillede sig noget tvivlsomme.

Der var saaledes for det første det mindre Vildt som Ræve, Grævlinger, Maarer og Egern. Ræve findes udtrykkelig nævnt i Recessen 1558, men ikke de andre.

Maarer blev det udtrykkelig forbudt Bønderne i København, Roskilde Gaards og Skjoldenæs Len at jage d. 25. Okt. 1571¹⁾, og Grævlinger blev det forbudt Bønderne i Bygholms Len at jage d. 11. Okt. 1574; men ellers findes de ikke nævnte i Forordningerne, saa at det vel kan antages, at Jagten paa dem har været fri udenfor de nævnte Landsdele. Angaaende Rævene maa vel det almindelige Forbud betragtes som havende været gældende; men der fandtes dog adskillige Strækninger, angaaende hvilke Forbudet var tilbagekaldt ved kongelige Breve, for hvilke der dels laa til Grund, at Rævene ikke blot skadede Befolkningens Fjerkræ, men ogsaa selve Vildtet, idet Rævene godt kunde magte unge Raadyr. Ogsaa angaaende Harer findes Forbudet ophævet i et enkelt Tilfælde. Det udtaltes nemlig den 16. Juli 1560, at Bønderne i Østra Herred i Bleking fra gammel Tid havde haft Tilladelse til at skyde og fange Ræve, Harer og Egern, og at dette ikke maatte formenes dem. Med Hensyn til Rævene alene udtaltes der i Brev af 12. Marts 1573, at medens det var forbudt at udgrave Ræveunger i Frederiksborg, Hørsholm og Dronningholm Len, var dette derimod tilladt i Krogens Len. Den 30. Jan. 1582 frigaves Rævejagten for Kronens Bønder i Københavns, Kronborg og Frederiksborg Len paa den Betingelse, at de skulde tilstille Lensmanden de dræbte Ræve, der af ham skulde betales med $\frac{1}{2}$ Ordsdaler for hver, medens de ikke maatte sælge dem til andre; men dette varede kun et Aars Tid, thi allerede den 23. Febr. 1583 hævedes atter Tilladelsen, idet Kongen paany vilde have Rævejagten fredet. Derimod tillodes det den 29. Juli 1584 Kronens Bønder i Silkeborg Len at ødelægge Ræve og Ræveunger, og det samme tillodes den 29. Decb. 1591 Bønderne i Bräkne og Medelstads Herreder i Bleking.

¹⁾ Naar der ikke i Teksten eller Anmærkningerne findes nogen særlig Kilde angiven, er denne Kancelliets Brevbøger.

En anden Art Vildt, med Hensyn til hvilket Forbudene stiller sig tvivlsomme, var Fuglevildtet. Det findes ikke udtrykkelig nævnt i Recesserne; men Jagten paa det har vel derfor ikke været fri, hvor den ikke var forbudt ved særlige Forordninger; thi det synes at have været Kongens Mening, at Fuglevildtet ogsaa skulde være indbefattet i Recessens Forbud, i det mindste forbødes det Borgere og Bønder i Landskrona Len d. 10. Aug. 1579 at skyde Dyr, Fugle eller andet Vildt med den Begrundelse, at dette var forbudt ved Recessen. I alle Tilfælde udgik der fra Tid til anden Forbud, som det vilde være for vidtløftigt at opregne, og som frembød det særegne, at der ofte i dem særlig nævnedes enkelte Arter Vildt. Det forbødes saaledes 25. Juni 1562 Borgere og Bønder paa Falster at jage Ællinger og Ruænder eller andre Fugle, og den 30. April 1576 forbødes det Bønderne i Helsingborg Len at skyde Urhøns og Fjerhøns. For Københavns Vedkommende forbødes det 1567 Borgerne at skyde Fugle og Dyr i Omegnen af Byen ligesom ogsaa i Søerne ved samme¹⁾, og 1591 forbødes det dem at gaa udenfor Byen med lange Rør for at skyde Harer, Agerhøns, Svaner og mere²⁾.

I og for sig var dog allerede ogsaa denne Jagt forhindret ved, at det i Reglen kun under særlige Forhold var tilladt uadelige at færdes udenfor deres Bolig med Skydevaaben. Noget almindeligt Forbud herimod findes der vel ikke, men som sædvanlig adskillige spredte angaaende enkelte Landsdele. Den 22. Juli 1552 befaledes saaledes for Fyen, Sjælland og Smaalandene, at Præster og Bønder ikke maatte færdes med Bøsser eller Armbrøster i Skove og Marker, og Borgere ej heller, med mindre de skulde paa udenlands Rejse. Senere udvidedes Forbudet til Langeland³⁾; men en Lempelse synes at have fundet Sted; thi naar

¹⁾ Kbhs. Dipl. IV, 588.

²⁾ Kbhs. Dipl. II, 451.

³⁾ 17. Novb. 1560.

det f. Eks. den 31. Maj 1556 udtaltes, at Borgere og Bønder paa Sjælland ikke maatte tage deres Vaaben med paa Marker, men skulde nedlægge dem i den næste By udenfor det Sted, hvor Markederne holdtes, saa synes denne Udtalelse jo netop at gaa ud paa, at det var dem tilladt at tage Vaaben med paa Vejen til Markederne. En anden Sag har det været, om hint Forbud og de, der var en Gentagelse for enkelte Dele af det ovennævnte Omraade, f. Eks. for Møen 26. Juni 1587 og for København 6. Jan. 1591 og det almindelige Forbud af 19. Okt. 1571 mod, at Bønder rejste eller vandrede over Markerne med Skydevaaben, virkelig er blevne strengt overholdte; thi ellers havde de mange, ofte gentagne Forbud mod ulovlig Jagt hist og her næppe været nødvendige. Næppe har dette vel mere været Tilfældet end med det allerede i Københavns Stadsret 1294 forekommende Forbud for Byens Borgere mod at bære Vaaben indenfor Stadens Porte¹⁾, angaaende hvilket det kan bemærkes, at der i Skomagernes Skraa 1509 siges, at disse skulde lægge deres Vaaben²⁾ fra sig ved Møderne, naar de blev dem afkrævede, og at der i Magistratens Vedtægt 1570 udtales, at Løgtedrengene ofte dristede sig til at bære Vaaben og misbruge dem³⁾.

Endog Kongens Lensmænd som saadanne var det til Dels forbudt at jage i de dem overdragne Len. Nogle blev det aldeles forbudt at jage, f. Eks. Lensmanden paa Holbæk Slot 25. Juni 1551; men i Almindelighed indeholdt dog Lensbrevene, at, medens Kongen forbeholdt sig al Jagt i de Kongen og Kronen tilhørende Skove, de saakaldte Enemærke-Skove, var det Lensmanden tilladt at jage i de fælles Skove, som Adelen havde Del i, men ikke i de fælles Skove, hvor andre Lensmænd eller gejstlige ogsaa

¹⁾ Kbhs. Dipl. I, 37.

²⁾ Kbhs. Dipl. II, 184.

³⁾ Kbhs. Dipl. I, 475.

havde Ret til at jage ¹⁾). Dog var det paa de tilladte Omraader ej bevilget at fælde stort Vildt, men kun Ræve og Harer. En Del Lensmænd paa Fyen befaledes det den 19. Januar 1563 kun at have ét Hold Mynder og to Kobler Støvere og at jage skellig med dem. Jagt paa Fuglevildt nævnes ikke i Reglen og har derfor vel i Almindelighed været tilladt. Dog forbødes det Lensmanden paa Nykjøbing Slot ved Forleningen den 3. April 1577 udtrykkelig at fange eller lade fange Agerhøns.

Naar Kongens Hofsjinder laa i Borgeleje, skulde de ogsaa afholde sig fra al Jagt. For de Skove, som Adelen havde Del i, gjaldt den Regel, at ingen maatte benytte dem, uden for saavidt hans Andel strakte sig ²⁾), Kongen havde lovet ej heller at bruge Fællesskovene mere, end Fællesskabet kunde taale ³⁾), og enhver, der havde en Andel, var forpligtet til kun at jage selv eller ved sine egne Folk. Ingen maatte give nogen anden Mand Lov at jage eller skyde uden paa sit Enemærke ⁴⁾).

Som Følge af disse Forhold fandtes der som oftest ej nogen Skytte blandt Lenslottenes og Lensgaardenes Folk.

Det kunde ikke undgaas, at den fælles Jagt i visse Skove let fremkaldte Overgreb og Stridigheder, der gav Anledning til Retssager. Stundom kunde Stridigheder ogsaa opstaa ved, at et Dyr var bleven anskudt af en Adelsmands Dyrskytte paa den Grund, hvor Adelsmanden havde Ret til at jage, og endelig var falden paa Kronens Grund, saa at der opstod Tvivl, om den ikke var skudt paa samme.

1) Saaledes f. Eks. ved Forleningen med Dragsholm 19. April 1549. D. Kancellireg.

2) Kolding Reces 1558, § 29, Rettertingsdom 1555 (Rosenvinge, Udvalg af gamle danske Domme II, 150).

3) Haandfæstning 1523, Pkt. 14 og 15.

4) Kolding Reces 1558, § 68.

En Undtagelse fra Benyttelsen af Fællesskovene udgjorde Skovene paa Falster. Alt fra Udstedelsen af Christian II's Haandfæstning 1513 og maaske fra endnu tidligere Tid var det forment ogsaa Adelen at jage i Fællesskovene her, idet al Jagtret i denne Øs Fællesskove var forbeholdt Kongen. Derimod var det Adelen forbeholdt at jage i de faa Enemærke-Skove, der tilhørte dem, saa at Kongen ikke maatte jage i dem uden de paagældendes Samtykke. Dette overholdtes og indskærpedes ved ofte gentagne Forordninger i hele det 16. Aarhundrede. Frederik I's Enke Sofie gav flere Gange Lensmanden paa Falster Befaling til at skaffe hende Vildt fra Øen; men Christian III lod stadig svare, at han selv vilde fælde det ønskede Vildt og sende hende det. Kongens særlige Ret til at jage paa Falster optoges ogsaa i Haandfæstningerne 1536, 1559, 1596 og 1648. I den første af disse udvidedes Forbeholdet til Langeland og i Recessen 1537 ogsaa til Bogø. Det synes ogsaa at have været i det mindste paatænkt at udstrække det til Laaland. Kongen skrev nemlig 1540 til Enkedronning Sofie, at han havde forbudt Jagt paa Laaland og Falster¹⁾.

I øvrigt var der adskillige andre Strækninger, hvor Kongerne efterhaanden erhvervede sig omtrent Eneret til Jagten. Den 26. November 1558 forbødes det alle undtagen Kongen at jage i Sorø Klosters Skove. Det befaledes Abbeden i Klostret at frede Jagten, da Kongen vilde have en Fredejagt der. Christian III forbeholdt sig Jagten i Dragsholm og Kalundborg Len, dog med Undtagelse af de fælles Skove, som Adelen havde Del i²⁾, og han tilmageskiftede sig i den Anledning en Del Gods i Ods Her-

¹⁾ Tirsdag efter Exaudi 1540 (Ausl. Reg.)

²⁾ 29. Juni 1551. Lensbrev angaaende Dragsholm 5. Novb. 1540, 18. April 1549. D. Kancellireg.

red¹⁾). Frederik II skaffede sig ved Mageskifter de store Arealer i det nordlige Sjælland, hvor Tilstedeværelsen af de betydelige Skovstrækninger endnu i vor Tid bærer Vidne om hans Jagtlyst. Allerede endnu, førend han var kommen i Besiddelse af Hillerødsholm og havde begyndt paa Bygningen af Frederiksborg, henvendte Kongen sig til Gert Jensen Ulfstand til Asserbo, Povl Laxmands Enke Fru Tale til Stenholt og Otte Rud til Møgelkær med Anmodning om, at de vilde forhandle med Herluf Trolle og Povl Huitfeldt om ikke at jage stort (groft) Vildt i 3 Aar og derefter kun i rette Fedetid, da Vildtet i Københavns og Kongens Len ødelagdes meget ved, at det tillodes mange Skytter at skyde Vildt baade Sommer og Vinter²⁾). Kort derefter foretog Kongen Mageskifte med Gert Ulfstand, der udlagde ham Asserbo med tilhørende Gods mod Erstatning i Bekkeskov Kloster³⁾, og Fru Tale mageskiftede Stenholt og tilhørende Gods med Bosjø Kloster⁴⁾). Videre Mageskifter foretoges ogsaa med de højlærde, Roskilde Kapitel, flere Adelige og andre, som besad Gods i det nordlige Sjælland⁵⁾). Meget store Jagtdistrikter tilhørte derhos Kongen alt fra ældre Tid i Skanderborg, Silkeborg og Koldinghus Len. Ogsaa her foretoges der Mageskifter til bedste for Jagten, saaledes særlig angaaende Salten Skov⁶⁾). Flere Mageskifter foretoges ogsaa i samme Anledning i andre Landsdele, saaledes paa Laaland 24. Marts 1562 og paa Falster, hvor Kongens Gods tilsidst næsten omfattede hele Øen. Meget betydelige, Kongen alene forbeholdte Vildtbaner fandtes derhos i Roskilde Gaards og Skjoldenæs

1) 8. Jan. 1556.

2) 19. Maj 1558.

3) 2. Novb. 1559, 6. Jan., 10. Febr. 1560.

4) 10. Febr. 1560.

5) 27. Marts, 28. Juni 1560, 25. Juni 1561, 14. Marts, 6. April, 7. Maj, 9. Juni 1562.

6) 31. Juli 1562, 30. Juli 1565.

Len og i Egnen ved Ringsted Kloster, samt i Vordingborg og Tryggevælde Len. Som Vildtbane nævnes ogsaa Karup Birk, Karup Hede og Egnen deromkring; ligeledes nævnes en Fredejagt i Helsingborg Len.

Ved Mageskifterne iagttoges altid, at der ikke af Kongen tildeltes nogen Gods i en Fredejagt.

Undertiden forbeholdt Kongen sig Jagten paa bortmageskiftet Gods¹⁾. Ogsaa andre særlige Overenskomster blev undertiden truffene. Herluf Skave til Eskildstrup forpligtede sig saaledes 21. Febr. 1574 til for Livstid at afholde sig fra al Jagt, undtagen paa Ræve og Harer, paa de Ejendomme og Skove paa Sjælland, som han havde Del i med Kronen, og Movrids Podebusk lovede Kongen ikke at jage paa sit Gods i Haderslevhus Len²⁾.

En sjælden Gang synes Kongen endog at være gaaet vel vidt i denne Henseende. Den 8. Novb. 1583 befalede han nemlig en adelig Frue, der besad en Fælle i Nærheden af Stadsgaard³⁾, paa hvilken hendes Dyrskytte skød alle de Dyr, han kunde overkomme, foreløbig at afholde sig fra al Jagt paa denne Ejendom, da Kongen med det første vilde tilmageskifte sig den.

Det Personel, der udgjorde Kongens Jagtetat, om saa kan siges, var endnu i Christian III's Tid ikke betydeligt. Ifølge Rentemesterregnskabet 1551 bestod det kun af 2 Falkefængere, 2 Finkefængere, 2 Jægere og 3 Vildtskytter, hvilke sidste særlig synes at have været anvendte til at fælde stort Vildt⁴⁾, medens Jægerens Bestilling synes at have været at deltage i Jagterne som Hjælper i enhver Henseende. Hertil kan endnu maaske føjes 1 Gaasefænger,

¹⁾ F. Eks. 16. Decb. 1587.

²⁾ 13. Okt. 1587.

³⁾ Nu Konstantinsborg i Ning Herred, ca. 1 Mil V. t. S. for Aarhus.

⁴⁾ Der nævnes dog ogsaa en Vildtskytte, som ifølge hans Bestilling skulde skyde Fjeder-Vildtbrad, 12. Sept. 1578.

der nævnes 1548 med det Hverv, at han skulde fange Vildgæs til Kongen¹⁾, og 3 «Sielestingere» eller «Sildestingere», der nævnes i Rentemesterregnskabet 1556, og hvis særlige Opgave det var at drive Jagt paa Sælhunde, en Jagt, der undertiden nævnes som udført med Garn og Vaad²⁾. I Spidsen for dette Personel stod Jægermesteren Burchardt v. Pappenheim, der synes første Gang nævnt i denne Egenskab, da han 3. Marts 1556 forlenedes med Fuglebjerg og Haldager Len³⁾, medens der ikke tidligere findes nævnt nogen Jægermester. Der forekommer i den Tid det særegne, hvortil der dog ogsaa fandtes Sidestykker udenlands, at Jagtpersonalet fik særlig Betaling for de Huder og den Talg, som Kongen fik af det fældede Vildt. 1556 fik saaledes Jørgen Jæger m. fl. 21 Daler for Hjortehuder og Talg, som Kongen fik, og 1557/58 betaltes ligeledes Jakob Sielestinger for en Hud, som kom Kongen til gode. Senere, i 1597, ses, at det tillodes en Drabant at faa mod Betaling af den sædvanlige Værdi, de Skind, som forekom paa Kongens Slotte, Klostre og Gaarde i Sjælland⁴⁾.

I Frederik II's Tid udvidedes Jagtpersonellet betydeligt. Der ansattes saakaldte Pandesvende, hvis særlige Bestilling det var at virke ved den Jagt, som dreves ved at indhegne enkelte Strækninger i Skovene med Jagtduge eller Net, saa at Vildtet, der blev drevet ind i Indhegningen, ikke kunde undkomme og let blev fældet. Jagtpersonalet forøgedes derhos med de saakaldte «Vejdmænd», hvis særlige Bestilling det synes at have været at indrette de da meget brugte Fugleherder, det vil sige Indretninger til ved Hjælp af Net at fange Fugle, sætte Doner og i det Hele

1) D. Mag. 1, VI, 214.

2) Jvf. 18. Okt. 1556.

3) Se nærmere om ham i Personalhistorisk Tidsskrift 2, V, 251 flg.

4) 1. Okt. 1597, Sj. Reg.

give sig af med Fuglefangst¹⁾). Vejdmandene synes at være traadte i Stedet for de tidligere Finkefængere, der ikke findes nævnte i den senere Del af Frederik II's Rege- ringstid.

Jagtpersonalet bestod saaledes 1584 af 2 Vildtskytter, 3 Jægere, 2 Jægersvende, 1 Pandemager og 9 Pandesvende. 1587/88 fandtes 1 Vildtskytte, 5 Jægere, 3 Jægerdreng, 1 Pandemager, men kun 4 Pandesvende. Dog maa bemær- kes, at der vel kan have været flere, idet nogle samtidig kan have været forlagte til et eller andet af Lenene og lønnede dør, saa at de ikke findes nævnte i Rentemester- regnskaberne. Sælstingere nævnes ikke efter 1560/61, der- imod enkelte andre Personer med særlige Hverv, nemlig 1559/60 en Falkonér, 1585 og senere en Fasanmand paa Frederiksborg.

En Tid lang fandtes der ogsaa en øverste Falkemester, idet Niels Trudsen Ulfstand den 13. Okt. 1571 bestaldedes som saadan. Han forblev dog ikke længe i denne Bestilling, idet han døde 1575²⁾, og der synes ikke at være bleven udnævnt nogen i hans Sted.

Jagtpersonalet voksede yderligere efter Frederik II's Død. Der nævnes saaledes som lønnet ved Rentemesteren 1590/91 1 Vildtskytte, 5 Jægere, 1 Jægerdreng, 12 Pande- svende, 2 Vejd mænd «eller Fuglefængere», 1595/96 3 Vildt- skytter, 1 Jæger, 6 Jægerdreng, 19 Pandesvende, 2 Vejd- mænd, 2 Fuglefængere, 1 Dreng, som tog vare paa Myn- derne, og 4, som tog vare paa «Reckelerne», de store Hunde, der især benyttedes paa Vildsvinejagt.

Som Jægermestre nævnes Adam Normand første Gang 19. Febr. 1568, sidste Gang 14. Juni 1594³⁾, derpaa Joakim v. Bülov. Betegnelsen Jagtjunker synes ogsaa at forekomme første Gang paa den Tid, idet Burchardt von Pappenheims

¹⁾ Jvf. saaledes 10. Marts 1573 og Kbhvs. Dipl. IV, 603.

²⁾ Jvf. 26. Febr. 1573.

³⁾ Sj. Reg.

Broderson Alexander Rabe v. Pappenheim den 25. April 1586 udnævntes til Hofjunker og i Decbr. s. A. til Jagtjunker ¹⁾).

Hvor talrigt dette Jagtpersonale kunde være, var det dog ikke dette alene, som ledsagede Kongen og bistod ham, naar han drog paa Jagt. At dømme efter de overordentlig store Mængder af Levnetsmidler, der forlangtes til Underhold paa Jagterne, maa Kongen have været ledsaget af et langt talrigere Følge, saaledes vel i Reglen af alle de Hofsinder med disses Folk, som i Øjeblikket var til Tjeneste hos ham, derhos af forskellige indbudte. Da Christian III 1551 vilde paa Jagt paa Laaland, blev det befalet alle Kron- og Klosterbønder dør at udgive en Gengærd ²⁾), det vil sige, at de skulde bringe en vis Mængde Underholdsmidler til de af Lensmændene nærmere bestemte Steder, hvor de holdtes i Forraad, til de skulde bruges ³⁾). Mængden er ikke angiven i dette Tilfælde; men den maa sikkert have været stor at dømme efter, at der den 6. Juli 1558, da Kongen vilde jage paa Falster, befalede indkøbt da han ikke vilde besvære Undersaatterne, 1000 Sider Flæsk, 100 Øksne, 950 Lam, 3000 Høns, 1000 Td. Havre m. m.

Ikke sjældent deltog fremmede Fyrster og Gesandter i Kongens Jagter, og der toges da stundom fortrinligt Hensyn til dem. Da Kurfyrst August af Sachsen vilde komme 1557, synes Kongen at have villet spare den bedste Jagt, til han var indtruffen, og det befalede Peder Oxe at møde Kongen i Vordingborg og berette ham, hvorledes alt var ordnet, baade med Underholdet, Hjørtejagt, Sæljagt og Svanejagt ⁴⁾). Undertiden tillod Pladsen ikke at modtage de

¹⁾ Personalhist. Tidssk. 2, V, 255.

²⁾ 24, 26. Juni, 1551.

³⁾ I Reglen synes Gengærd at være bleven betalt Yderne, men det skete ikke altid. Jvf. Christiansen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede, Kbh. 1903, 564 flg.

⁴⁾ 5. Aug. 1557.

fremmede Fyrsters Følge. Da Hertug Karl af Meklenburg 1580 vilde besøge Kongen, der var paa Jagt ved Søborg, maatte denne, da der var Mangel paa Staldrum, bede ham om at lade de Heste, han ikke selv behøvede, og de gemene Folk forblive i København¹⁾. Undertiden blev det tilbudt de fremmede selv at afholde Jagt paa Vejen til Kongen. Da Hertug Ulrik af Meklenburg saaledes 1577 var paa Vej fra Gedser til København, paalagdes det Lensmanden paa Vordingborg Slot at tilbyde Hertugen at forlyste sig med Jagt og selv at ledsage Hertugen til de Skove, hvor han vilde have størst Fornøjelse af at jage²⁾.

Selv naar Kongen drog i Krig, sés der at have været en Fuglefænger, foruden en Fisker, i hans store Følge³⁾.

Særlige Foranstaltninger til bedste for Forsyningen paa Kongens Jagter sés stundom trufne. Den 1. Aug. 1574 tildeltes der saaledes en Mand Bevilling paa at følge Kongen paa Jagt her i Landet og holde Garkøkken for hans Følge mod Betaling, og 1587 tildeltes der en anden Bevilling til at følge Kongens Jagter og falholde Øl og Vin⁴⁾.

Tilgang til Jagtetaten fandt undertiden Sted fra fremmede Lande. Saaledes fik Kongen 1573 en Vejdmand fra Kurfyrsten af Sachsen⁵⁾.

1570 bad Kongen Povl Rantzau om en Jægerdreng⁶⁾, og 1593 anmodedes Frans Rantzau om at laane Kongen en Vejdmand og en Vejdhund⁷⁾.

Afgang fra Etaten fandt ikke sjældent Sted ved, at de paagældende fik Ansættelse som Tilsynshavende ved Skovene. Otte Pandesvende ansattes saaledes 1583 til at

1) 23. Aug. 1580.

2) 16. Maj 1577.

3) Militære Regnskaber I, B, 1545—70.

4) 6. Juni 1587.

5) Kbhs. Dipl. IV, 603.

6) Tyske Kancelli, indk. Sager 1560—70.

7) 21. Aug. 1593, J. Tg.

tage vare paa Skovene ved Silkeborg hver i sit Distrikt¹⁾).

Tvang Alder, Sygdom eller Svagelighed til Afgang, blev der, som det i Reglen var Tilfældet med alle, der var ansatte i Hoftjenesten, paa en eller anden Maade sørget godt for dem. Jørgen Jæger tillagdes der saaledes den første ledige Bondegaard paa Sletten i Københavns Len²⁾, Andre fik Forsørgelse i Klostre. Dog kunde undertiden Forsørgelsen være tarveligere, saaledes naar der 1603 tildeles en Jægerdreng Underhold i Hospitalet i København³⁾).

Mange Foranstaltninger blev efterhaanden truffe til bedste for Jagten og for Skovene. Den vigtigste af dem alle var Ansættelsen af Personer, der skulde føre Tilsyn med Skovene, en Foranstaltning, som til Dels først ret tog Opsving i det her omhandlede Tidsrum. Der ansattes rundt om i Landet Skovridere, Skovfogeder og Dyrvogtere.

Begyndelsen til Ansættelsen af Skovridere synes først at være gjort i Frederik II's Tid. Der ansattes 24. April 1562 en Mand til at have Opsyn med Skovene i Try Herred (nu omtrent Ølstykke Herred), samt Holbo Herred. Der ansattes derpaa 1567 en Skovrider ved Børringe Kloster og én ved Vor Kloster, 1571 Skovridere ved Sorø og Andvordskov Klosters Skove og ved Roskilde Gaards og Skjoldenæs Skove. Efterhaanden ansattes flere og flere, saaledes 1582 ved Skovene om Vordingborg og omtrent samtidig paa Hindsholm, paa Falster og navnlig i det sydøstlige Jylland, i Skanderborg og Koldinghus Len og deromkring.

Til Skovridere synes der fortrinsvis valgt Folk i mere underordnede Hofstillinger, især Enspændere. Den tid-

1) 22. Novbr. 1583.

2) 25. Aug. 1560.

3) Kbhs. Dipl. IV, 765.

ligere Enspænder og Fodermarsk Hans v. Lüneburg blev saaledes Skovrider 1583¹⁾). Undertiden ansattes Jægere og Pandesvende. Dog synes ogsaa fornemmere Folk at være blevne ansatte. Hans Francke, der den 4. Aug. 1580 ansattes til at varetage Kronens Enemærkeskove i Skanderborg Len, er saaledes vist identisk med den Hans Francke, der nævnes blandt Herremændene i Rentemesterregnskabet 1574; men han skulde rigtignok ogsaa tillige varetage Stoddet paa Skanderborg. Ligeledes bestemtes ved Forleningen med Hvalsø Gaard 3. Aug. 1574, at Lensmanden der skulde føre Tilsyn med Skovene mod at faa en Gaard til i Hvalsø og være fri for Landgilde m. v. af Hvalsø Gaard, og lignende fandt Sted ved Forleningen med Sørup Gaard paa Falster den 3. Aug. 1576.

I Førstningen synes Skovriderne at have maattet nøjes med forskellige Begunstigelser. Den Skovrider, der 1567 ansattes ved Børringe Kloster, tildeltes der saaledes kun Kronens Gaard Igelsø, som han beboede, fri for Afgift, Ægt og Arbejde, og en Mand, der 1569 blev ansat til at passe paa, at ingen ødelagde noget Vildt i Kronens Skove ved Vor Kloster, fik til Vederlag Klosters Mølle²⁾). Senere tildeltes der derimod i Reglen Skovriderne aarlig Løn, 10 til 20 D'r., Hofklædning, Bolig, Underhold eller Proviant til ham selv og en Hest. Dog forekommer ogsaa undertiden Tildeelse af en Gaard, ligesom ogsaa andre Arrangementer kan forekomme³⁾).

Skovfogeder findes nævnte 1562 og senere. En Skovfoged nævnes 2. Aug. 1575 som værende i Besiddelse af en Gaard, af hvilken han fritoges for at svare Afgift.

Med Dyrvogterne gik man den modsatte Vej. Efter at de fra først af, saavidt synes, havde været ansatte med

¹⁾ 2. Decbr. 1583, J. Reg.

²⁾ 23. Maj 1569.

³⁾ Se saaledes 25. Aug. 1574.

Løn, afskediges 1580 flere af de ældre Dyrvogtere og der ansattes Bønder i deres Sted¹⁾, og 1589 udtaltes, at Dyrvogterne ved alle Kongens og Kronens Slotte fremtidig ikke skulde have nogen Genant eller Besoldning, men lade sig nøje med de Gaarde, de boede i, og som de skulde have frit og kvit for Landgilde, Ægt, Arbejde og al anden kongelig Tyngelse²⁾.

Dyrvogterne, der var forskellige fra Skovfogederne derved, at de alene havde Vildtet at varetage, synes saaledes tilsidst at have været Bønder, der boede ved Skovene og paatog sig at føre Tilsyn med, at uberettigede ikke jagede. Der fandtes baade beredne og uberedne Dyrvogtere³⁾.

At Dyrvogterne ikke altid viste sig paalidelige, ses af enkelte Retssager. En Jens Andersen, der havde Befaling paa Vissing Skove, men havde undladt at føre tilstrækkeligt Tilsyn, dømtes saaledes 1581 eller 82 ved Gjern Herredsting til at bøde en Okse⁴⁾, og 3. Decbr. 1583 nævnes en Dyrvogter, der havde skudt Dyr i Enemærkerne, derfor var rømt og efterstræbtes af Lensmanden paa Hald. At en Dyrvogter kunde blive forfremmet til Skovrider haves der i det mindste ét Eksempel paa⁵⁾.

Undertiden ansattes Folk til at vare paa Skovene, uden at Benævnelserne Skovrider, Skovfoged eller Dyrvogter findes brugte. Deres Bestilling maa sandsynligt efter Omstændighederne anses for at have været den samme, som den ene eller anden eller tredie af hine Skovbetjentes.

Under Christian IV udvidedes Antallet af saadanne stærkt. Dog synes der hverken da eller tidligere at være blevet ansatte flere end en ganske enkelt i Landsdelene Øst for Øresund, som saaledes tilsidesattes noget.

1) 26. Decbr. 1580.

2) 6. Decbr. 1589.

3) 5. Jan. 1585.

4) Skanderborg Lens Regnskab 1581/82.

5) 25. Marts, 20. Aug. 1587.

Flere Steder anlagdes indhegnede Dyrehaver i det her omhandlede Tidsrum, saaledes ved Frederiksborg, hvor de nuværende Store og Lille Dyrehave vistnok har deres første Oprindelse i hin Tid, ligeledes ved Skanderborg.

Der nævnes ogsaa her en særlig Jægergaard, formodentlig til Ophold for Jagtpersonalet, desuden et Tøjhus, der især synes at have været anvendt til Opbevaring af Jagtredskaber¹⁾. Der nævnes 18. Juni 1580 en Dyrehave ved Kolding, og der synes ogsaa 24. Novb. 1582 nævnt en Dyrehave ved Bistrup ved Roskilde. Der fandtes tillige en Tid lang, maa-ske alt i Frederik II's Tid, i alt Fald i Begyndelsen af Christian IV's, en Dyrehave ved København udenfor Nørre- og Østerport, henimod Gamle Vartov. Den synes at have staaet i Forbindelse med Rosenborg. Den nævnes flere Gange i Anledning af, at Kongen tilskødede nogle Borgere Grunde i den, som da kaldtes den gamle Dyrehave. Mod dette gjorde Københavns Indbyggere Indsigelse 1646, idet de gjorde gældende, at Mark og Fælle omkring Staden indtil Rosbæk altid havde tilhørt denne²⁾. Jægersborg Dyrehave hidrører med sit nuværende Omfang først fra Christian V's Tid; dog nævnes en Dyrehave ved Ibstrup (det nuværende Jægersborg) 1636, og denne synes da alt at have været til i nogen Tid³⁾.

Jagterne optog en ikke ringe Del af Kongens Tid, idet der gerne til hver enkelt Jagt anvendtes adskillige Dage. Den 23. Juli 1566 udtalte Kongen saaledes, at han vilde blive i Sorø og paa Dragsholms c 14 Dage for at jage Hjorte. Et Billede af det omflakkende Liv, som saaledes førtes, faas af de Dagbogsoptegnelser, som endnu haves, skrevne af Frederik II⁴⁾. Det fremgaar af dem, at selv om det kunde synes, at Hoffet opholdt sig forholds-

¹⁾ 20. Maj. 3. Decbr. 1591.

²⁾ Kbhs. Dipl. III, 263, 276 flg, 293, IV, 788.

³⁾ Kbhs. Dipl. V, 183.

⁴⁾ Hist. Tidsskr. 4. III.

vis længe paa samme Sted, var Kongen dog idelig paa Færde og ofte ude paa Jagt, hvilken Aarstid det saa end var.

Disse hyppige Jagtudflugter i Forbindelse med, at Kongen ikke sjældent overnattede paa dem, bevirkede at der maatte træffes særlige Foranstaltninger i Henseende til dem. En Del tyder hen paa, at Kongen stundom ved slige Lejligheder overnattede i et Telt, men ret ofte nævnes ogsaa særlige Jagthuse til saadant Brug. Der nævnes saadanne adskillige Steder i Riget, stundom ogsaa Omflytninger af dem. Det befaledes saaledes 6. Aug. 1574, at et Jagthus ved Høed i Ringsted Herred skulde nedbrydes og opsættes i Særløse, hvor der tillige skulde bygges en Stald til 50 Heste. Et Jagthus i Hvalsø og et Skovhus i Egtved skulde ogsaa nedbrydes og opsættes i Svenstrup. I øvrigt nævnes paa Sjælland en Marstald og et Jagthus, som Kongen 1580 vilde have bygget i Følleslev; 1596 en Jagtstald ved Raklev samt Jagthuse i Avnsø og paa Asnæs¹⁾. Oftest nævnes dog Jagthuse i Jylland, især i Egnen om Skanderborg og Silkeborg, saaledes i Tvillum, i Vissing, ved Stadsgaard og ved Koldinghus²⁾. I Almindelighed har vel Jagthusene staaet øde hen, naar de ikke netop benyttedes af Kongen. I alt Fald klagedes der den 2. Aug. 1575 over, at Jagthuset i Avnsø var bleven beskadiget af uvedkommende, og det befaledes derfor, at en paalidelig Mand skulde bo i det. Ligeledes befaledes det den 21. Novb. 1576, at en Mand skulde bo paa Asnæs og have Opsigt med det derværende Jagthus.

Det synes, at Frederik II, kort efter, at han var bleven gift, havde ønsket, at Dronningen og dennes kvindelige Omgivelser skulde deltage i Jagterne, thi der udgik den 20. Decb. 1572 Befaling til Lensmanden paa Roskilde Gaard,

¹⁾ Kalundborg Lens Regnskaber 1575—80, 1592—98.

²⁾ I. Marts, 19. Novb. 1586; I. Maj, 30. Aug. 1587.

Fra Arkiv og Museum. IV.

at han ved alle Kongens Jagthuse i Landsbyerne i hans Len skulde lade bygge Rum, i hvilke Dronningens Kammerjomfruer og Piger kunde bo, naar Kongen kom derhen; men der træffes ikke senere noget, som godtgør, at Dronningen virkelig deltog i Jagterne. Det var heller ikke paa den Tid almindelig Sædvane, at Damerne ivrigt deltog, højst i Jagten med Falke.

Til Trods for de Klager, der af og til er fremkomne over Ødelæggelsen af Vildt, maa det skønnes, at Vildtbestanden har været ret rigelig ved Slutningen af det 16. Aarhundrede. Den kan have været temmelig ringe under Christian III¹⁾, men maa have tiltaget stærkt under Frederik II. En fremmed, der besøgte Danmark 1590, udtaler, at der fandtes meget Vildt, især Raaer og Vildsvin, hvorhos han ogsaa nævner Kaniner, og siger, at Egern, som da ogsaa fandtes paa Sjælland, var talrige²⁾. 1593 udtaltes, at der var saa meget Vildt i Skanderborg Len, at det gjorde Bønderne stor Skade. Kongen vilde derfor selv komme i Følge med 5 eller 6 Hofjunkere for at nedlægge en Del. Dette skete dog ikke, da Kongen blev forhindret; men der sendtes en Vildtskytte i Stedet³⁾.

Middelbart sés ogsaa Rigdommen paa Vildt af de store Mængder, som af og til nævnes nedlagte for i nedsaltet Tilstand at anvendes i Hofholdningen, stundom i Egne, der nu er fattige paa stort Vildt. 1581 befaledes det saaledes en Vildtskytte at afgaa til Bornholm for at skyde 4 Læster Vildbrad, der skulde saltes og føres til Kronborg⁴⁾. 1592 affærdigedes 2 Vildtskytter for at skyde Vildt i Aakær Len, salte og nedpakke det⁵⁾. Ikke sjældent anvendtes Slagtere til at forestaa Nedsaltningen m. v. Øvrighederne

¹⁾ Jvf. D. Mag. 1, VI, 215 flg., 219 flg.

²⁾ D. Mag. 5, I, 271.

³⁾ 9, 14, Aug. 1593. J. Tg.

⁴⁾ 9. Juli 1581.

⁵⁾ 1. Aug. 1592.

i Aarhus, Viborg, Horsens og Vejle fik saaledes Befaling 1587 til hver for sig at sende en Slagter 14 Dage efter Sct. Hans til Hald til at indsalte Vildbrad¹⁾, og 1592 betaltes tre Slagtere, som havde været med i fire Uger i Københavns og Kronborg Len for at indsalte og forvare det Vildt, som dør var slaget²⁾.

Det saaledes opbevarede Vildt kom dog næppe til Anvendelse ved de kongelige Personers eget Bord, men anvendtes til Bispisning af de mindre fornemme ved Hofet. Til Brug for selve de kongelige Personer synes i Almindelighed fersk Vildt at være anvendt, og der findes enkelte Befalinger om at fælde saadant ved højtidelige Lejligheder. Den 19. Febr. 1560 udtaltes saaledes, at Kongen ventede fremmede til Fastelavn, og det befaledes derfor Lensmanden i Vissenbjerg Birk straks at lade skyde seks til otte Raadyr og hurtigt fremsende dem.

I det her omhandlede Tidsrum synes Vildtbestanden at være bleven forøget med flere nye Arter Vildt, saaledes med Vildsvin, der tidligere synes omtrent ganske at have været udryddede herhjemme. Allerede 1562 skrev Hertug Adolf af Slesvig og Holsten til Kongen, at han vilde sende ham Vildsvin til Dyrehaven ved Frederiksborg³⁾. 1567 sendte Kurfyrsten af Sachsen Vildsvin til Kongen. Kurfyrstinden, Christian den III's Datter, nærede dog store Betænkeligheder ved, at saadanne skadelige Dyr skulde kunne volde Befolkningen i hendes Fædreland Besvær⁴⁾. 1581/82 blev der indkøbt Vildsvin til Udsættelse i Skovene ved Skanderborg⁵⁾, og den 21. Juli 1581 anmodedes den menige Adel i Aalborghus, Skanderborg og Silkeborg Len om i to til tre Aar at frede de Vildsvin, som Kongen med stor Om-

¹⁾ 21. Juni 1587.

²⁾ Rtm. Rgsk. 1591/92, 392.

³⁾ Hertug Adolfs Originalskrivelser 1562, 2. Novb.

⁴⁾ Karl v. Weber, Anna, Churfürstin zu Sachsen, Leipzig 1865, 260.

⁵⁾ Skanderborg Lens Regnskaber 1581 82. Jvf. 4. Marts 1581.

kostning havde ladet sætte i Skovene. 1585 gentoges denne Anmodning¹).

Sandsynligvis hidrører Indførelsen af Fasaner fra samme Tid. De maa i alt Fald i Begyndelsen af Frederik II's Tid have været en Sjældenhed, thi ellers havde Kongen næppe 1562 betinget sig af en Englænder, som fik Tilladelse til at fange Falke i Danmark, at han for dem, han fangede, skulde skaffe Kongen et Par levende Fasaner²). Peder Oxe forærede Kongen 1575 fem eller seks Fasaner, som en Hollænderkvinde i København havde i Forvaring³). 26. Febr. 1573 nævnes et Fasanhus, som Kongen lod bygge ved Frederiksborg, 15. Febr. 1581 nævnes Fasaner i Dyrehaven her og noget senere, 1585 og følgende Aar, nævnes en Fasanmand sammesteds.

Sandsynligvis har man ogsaa den Gang ligesom nu forsøgt at opklække Agerhønskyllinger ved Hjælp af almindelige Høns; thi dertil sigter vist den Befaling, at Mogens Gyldenstjerne skulde slippe Kongens Agerhøns paa Hørsholm løs paa de Steder, hvor han mente, at de vilde blive⁴).

Maaske har man ogsaa paatænkt at forplante Urhøns til en Egn, hvor de ellers neppe forefandtes; thi 1559 er der Tale om et Fuglehus, hvori der skulde anbringes saa mange Urkokke og Urhøns, som Fuglefængerne hurtigt kunde skaffe til veje, og disse Dyr skulde derpaa sendes levende til Mogens Gyldenstjerne⁵).

1560 sendtes der Dyr fra Laaland og Falster til Vildtbanen paa Sjælland⁶).

Jagttiderne var vel ikke foreskrevne ved Lovgivningen;

¹) 16. Febr. 1585.

²) 12. April 1562.

³) 4. April 1575.

⁴) 7. Marts 1561.

⁵) 11. Okt. 1559.

⁶) 13. Novb. 1560.

men enhver god Jæger vidste Besked, og de fandtes omhandlede mere eller mindre i de Bøger om Jagt, som da synes at have været i manges Hænder. I øvrigt udstedtes der ogsaa adskillige spredte Bestemmelser angaaende Bevarelsen af Vildtet. Det forbødes saaledes 1553 at tage Æg fra Urhøns og Fjederhøns¹⁾, og Bestallingerne angaaende Falkelejer indeholdt ofte, at der ikke maatte tages Unger af Reden, og Aar 1600 befalede det Lensmændene i Silkeborg og Skanderborg Len at lade indrette en Svinegaard, i hvilken Vildsvinene kunde være, naar det var haard Vinter, og at samle Forraad til dem dør af Nodder, Agern og Bog²⁾.

Ved Recessen 1537 befalede det alle i tre Aar at afholde sig fra at bruge de Reb og Rækker (Garn eller Kæder), der almindeligt anvendtes, og som ansaas for meget ødelæggende for Vildtet. Dette synes at være gaaet over til at blive et staaende Forbud; thi i Breve fra 1548 klages der over, at Raarækker og Haregarn ulovlig anvendtes, og det indskræpes, at de var forbudne³⁾.

Ikke ganske sjældent anmodedes Adelen i de forskellige Dele af Landet om ganske at afholde sig fra Jagt i nogen Tid, for at Vildtmængden bedre kunde forøges, saaledes paa Laaland 21. Juni 1558 og paa Falster 27. Juli 1559, hvilke Anmodninger derefter gentoges nogle Gange, senere ogsaa for Møen og for Luggude Herred i Skaane, og 1591 forbødes det Adelen at tillade Bønder at holde Jagt paa deres egne og Kronens Enemærker og Fælleskove⁴⁾.

Hertil kom endnu Bestemmelserne om Hundeholdet, der var meget grusomme. Den 22. Juli 1552 udgik Breve

1) 10. Jan 1553.

2) 27. Sept. 1600, J. Tg.

3) D. Mag. 1, VI, 215.

4) 20. Juli 1591.

til Fyen, Sjælland og Smaalandene, at ingen udenfor Adelen maatte holde Hunde, den 29. Juni 1556 tilsvarende til Bornholm; men snart derefter ændredes dette ved Breve til forskellige Landsdele, saaledes at det vel tillodes at holde en Hund i hver Gaard, men denne skulde enten være lænket eller lemmet, det vil sige have det ene Forben hugget af ved Knæet. Bestemmelserne herom gjaldt fra først af fortrinsvis Sjælland og Fyen med tilhørende Øer, Bornholm, Skanderborg og Silkeborg Len; men de udvidedes efterhaanden til at omfatte flere Len i Jylland, til Samsø, Helsingborg og Varberg Len, saa at det tilsidst kun var det nordlige og vestlige Jylland samt en Del Egne Øst for Øresund, som ikke var tagne med i disse Bestemmelser. Da Frederik II var kommen i Besiddelse af Haderslev Amt, udvidedes de ogsaa til at gælde dette¹⁾. De gjaldt hovedsagelig kun Kronens Bønder, men ved enkelte af dem traf Forbudet ogsaa Købstadmænd og stundom tillige Præster²⁾. For København bestemtes 1570, at Borgerne som boede i Haverne udenfor Byen, ikke maatte holde løse Hunde, og Bestemmelsen udvidedes 1573 til at gælde alle Borgerne³⁾. For Helsingør udstedtes lignende Bestemmelser 5. Sept. 1573 og 2. Aug. 1575. Andre Købstæder findes ikke særlig nævnte.

Udenlands gik man i Reglen ikke saa vidt, men nøjedes med at fordre, at der skulde være en Træklods bunden om Halsen paa Hundene, naar Folk tog dem med i Marken, dog forekommer der ogsaa stundom Bestemmelser om, at Hundene skulde være lemmede ligesom her, og Karl IX af Frankrig lod 1572 alle Hunde dræbe i Landskabet Meaux under det Paaskud, at de jagede paa hans Jorder⁴⁾.

1) 7. Sept. 1583.

2) Saaledes for Laaland og Falster 10. Januar 1552, Ods Herred 31. Juli 1566.

3) Kbhs. Dipl. I, 447. IV. 606.

4) Franklin. La vie privée d' autrefois XXIV, Paris 1890, 52.

I flere Henseender, foruden i de nys nævnte, var de kongelige Jagter til Byrde for Befolkningen. Det var en almindelig Regel, at Lensmændene skulde yde Kongen og hans Følge Underhold for en vis Tid, naar han kom til Lenet. At man var ret nøjeregnende i saa Hensende, ses af et Brev til Klostrene af 19. Febr. 1568. Der udtaltes nemlig i dette, at Jægermesteren vilde komme til Klostrene med Kongens Jægere og indøve de sidste («bejæge Hundene»). Der skulde ydes Underhold til Jægermesteren, Foder til Hestene og Brød til Hundene; men for det sidste skulde der tages Kvittering, og Beløbet for Brødets Værdi afkortes i Klostrenes Regnskab. Ogsaa Fæsterne paahvilede der en Forpligtelse til at modtage og underholde Jægeren og deres Heste. Ofte blev denne Forpligtelse eller Jægergæsteriet, som den kaldtes, dog afløst af en aarlig Pengesum eller en Afgift i Korn. Den var saaledes i Skanderborg Len ifølge Jordebogen 1610/11 to Skp. Malt aarlig for hver Jægerhest.

Den største Byrde var vistnok den Skade, som Vildtet foraarsagede paa Bøndernes dyrkede Marker, men der kan ogsaa nævnes det Besvær, som Fordringen om, at Bønderne skulde hjælpe til som Klappere paa Jagterne og ved Befordringen af Kongens Jagtredskaber, kunde forvolde. Iblandt det Arbejde, som Bønderne var forpligtede til at udføre paa de kongelige Slotte og Gaarde nævnes at hjælpe til med at tørre Jagtdugene og at arbejde paa Indhegningen af Dyrehaverne. I 1601 gik man endog saa vidt, at det forbødes Bønderne at bruge spidse Staver i deres Gærder, da Dyrene kunde blive hængende paa dem, og der derved kunde ske Skade paa Kongens Vildtbane¹⁾.

Paa den anden Side findes der ét, som det synes rigtignok enestaaende Eksempel paa, at man har ydet Bønder Erstatning for paaført Skade ved Jagterne. Der befaledes

¹⁾ 12. Jan. 1601, Sj. Tg.

nemlig 4. Aug. 1575 en Undersøgelse af, hvilke Bønder i Kalundborg Len, der havde lidt Skade paa deres Korn ved Kongens Jagt, og der skulde afkortes i deres Landgilde, hvad Skaden beløb sig til.

Ved alt dette maa dog bemærkes, at man herhjemme langt fra gik saa vidt i Fordringerne, som hist og her i Udlandet. I Sachsen forlangtes det saaledes en Tid, at Bønderne ikke maatte indhegne deres Marker, og i nogle Egne, hvor dette var tilladt, fordredes, at Bønderne udenfor den indhegnede Bymark skulde tilsaa nogle Agre til bedste for Vildtet og i Bymarken holde indrettet tre Vildtgange med en Bredde af 300 Alen aabne. Det paa-bødes desuden Undersaatterne, endog Adelige, som havde Ejendomme ved Vildtbanerne, at aflevere alle Skydevaaben, indtil Vaabnene skulde bruges i Krig. Nogle Godser paa-hvilede der en Forpligtelse til at dressere Jagthunde, og Hunde anbragtes stundom udenfor Jagttiden i Klostre for at fodres. Her var der ogsaa Forbud mod at bruge spidse Staver i Gærderne, og i det Hele gik man dør saa vidt, at endog Præster fra Prædikestolen udtalte sig mod den overdrevne Jagtiver¹⁾.

Kun meget sjældent tildeltes der nogen Tilladelse til at jage i de kongelige Skove. Som omtrent enestaaende Eksempler kan nævnes, at det den 30. Maj 1583 tillodes Jomfruerne Magdalene og Margrete Emiksdøtre frit at bruge Jagten i Vissenbjerg Birk, som blev dem tilforlenet, og den 5. Marts 1582 den i stor Yndest staaende Fru Görvel Faddersdatter, at hun maatte aarlig lade skyde 10 til 12 Raadyr og 4 til 5 Stykker stort Vildt i Kronens Skove under Børringe Kloster og Froste Herred, der ligeledes var hende tilforlenede. Som en tredie Undtagelse kan fremdrages, at det 15. Juli 1579 tillodes Henrik Brahe, da han var bleven forlenet med Hammershus, aarlig til eget Brug at skyde ét Stykke Vildt, men ikke mere. For en af

¹⁾ Karl v. Weber, l. c., 263 fig.

hans Eftermænd, Hans Lindenov, udvidedes Tilladelsen til, at han aarlig maatte skyde tre Stykker stort Vildt i Lenet¹⁾.

Et ellers ikke forekommende Arrangement foretoges 15. Juni 1582 med Lensmanden paa Ravnsborg, Sten Brahe. Der tilstodes ham nemlig fri Harejagt paa Fæmø, Fejø og Askø, saa ofte han personlig vilde gaa paa Jagt paa disse Øer, imod at han aarlig betalte Kongen 2 Rosenobler og Dronningen 1 Partugaløs.

Ret almindeligt blev det derimod, at Adelspersoner udbad sig som Gave af Kongen nogle Stykker Vildt ved højtidelige Lejligheder, som Bryllupper og Begravelser. I Almindelighed synes disse Anmodninger at være blevne opfyldte, og der findes mange Eksempler paa, at der saaledes er tildelt Adelige Vildt, i Reglen to til fire Stykker, en sjælden Gang dog ogsaa flere. Saaledes overlodes der Eske Bille endog seks Stykker, da han skulde have Bryllup 1601²⁾. Noget senere sés lignende Tilladelser ogsaa at være givne til enkelte fremragende Borgere i København³⁾.

Af og til nævnes ogsaa betydelige Gaver af levende Vildt til fremmede Fyrster. Eksempelvis kan nævnes, at Hertug Adolf 1570 erindrede Kongen om hans Løfte at sende Landsgreven af Hessen 30 Daahjorte, hvis Afsendelse den foregaaende Vinter var bleven forhindret af Kulden⁴⁾, og at Kongen den 7. Juni 1562 befalede Lensmanden paa Hindsgavl at lade fange paa Bogø 10 Stykker levende Daavildt, som Kongen vilde forære Grev Anton af Oldenburg til hans Dyrehave. Adskillige andre, endog ret store Forsendinger nævnes, deriblandt ogsaa af Falke til Fyrster i Tyskland og England⁵⁾. Undertiden henvendte fremmede Fyrster sig til Kongen med Begæring om sjældne

¹⁾ 27. Juli 1595, Sk. Reg.

²⁾ 2. Novb. 1601, F. Tg.

³⁾ Kbhs Dipl. VI, 330 flg.

⁴⁾ 14. Sept. 1570, Breve fra Hertug Adolf til Frederik II 1570—86.

⁵⁾ 9. Okt. 1574.

Dyr. Frans I af Frankrig, der havde faaet 8 Falke, ønskede saaledes 1541 Rensdyr, Elsdyr og Urokser¹⁾). Omvendt fik Kongen af Danmark af og til sjældne Dyr foræret, mest vilde Rovdyr, dog ogsaa nogle, der i deres Hjemstavn vel egentlig betragtedes som Vildt, saaledes 1571 hvad der kaldes en Bisonokse fra Kurfyrsten af Sachsen²⁾ og 1569 en Urokse fra Preussen³⁾).

Selvfølgelig forekom der ogsaa gensidige Gaver af Hunde og Heste til Jagtbrug, samt af forskellige Jagtsager. 1574 blev der saaledes sendt Kurfyrsten af Brandenburg to Heste og 27 Kobler Jagthunde⁴⁾, og 1594/95 sendtes til den samme Fyrste syv Heste, en Skydevogn og to engelske Hunde med en af Kongens Jægere⁵⁾). 1588/89 betaltes der 200 Dlr. for en Skydehest, som Kongen vilde forære Kejseren⁶⁾). Med Hertug Adolf udveksledes hyppigt Hunde, og Kurfyrsten af Sachsen fik foræret foruden Falke og Jagthunde, Rensdyrs- og Elsdyrshorn til sin store Samling af Gevirer⁷⁾).

Især gjorde man sig megen Umage for at forskaffe sig gode Hunde. De engelske Hunde synes at have været dem, der ansaas for de bedste, og som man derfor særlig lagde til. Dette fremgaar af, at Kongen den 14. Okt. 1560 befalede Jægermesteren at give ham Underretning, hvorledes det stod til med de unge engelske Hundehvalpe, og 1585 takkede Kongen Dronning Elisabeth for det han tilsendte Kobbelt Jagthunde, som han fandt fortrinlige. Til Gengæld

¹⁾ Geheimearkivets Aarsberetninger IV, 170, 172, jvf. 117, hvor Frans I takker for en af hans Falke, som var fløjet til Kongens Rige. Allerede Ludvig XI havde for Betaling skaffet sig Elsdyr og Rensdyr fra Danmark og Sverig, Franklin l. c. XXIV, 25.

²⁾ Karl v. Weber, l. c. 250.

³⁾ 13. Juni 1569.

⁴⁾ Rtm. Rgsk. 1574, 207.

⁵⁾ Rtm. Rgsk. 1594/95, 235 b.

⁶⁾ Rtm. Rgsk. 1588/89, 395.

⁷⁾ Karl v. Weber, l. c. 252, 259 flg.

tilbød han nogle hurtige, islandske Hunde, som var særdeles skikkede til Hjortejagt¹⁾. At Christian III og Frederik II personlig var store Yndere af Hunde, synes antydnet ved, at de paa de Gobelinstapeter, som nu findes i Den danske Samling, begge er afbildede sammen med Hunde. Den store gule Hund, der sidder ved Siden af Frederik II, har paa sit Halsbaand Bogstaverne T. I. W., som vistnok svarer til Kongens bekendte Mundheld: Treu ist Wildpret²⁾.

Det synes i øvrigt, at man herhjemme har staaet ret højt i Kunsten at dressere Skydeheste; thi Kurfyrsten af Sachsen bad Kongen om at lade Skydeheste afrette til ham, saa at han kunde bruge dem uden Fare³⁾.

Det laa ogsaa til Tiden, at man troede paa adskillige Kunststykker, der skulde være tjenlige til let at bemægtige sig Vildtet. Kurfyrsten af Sachsen meddelte 1567 Hertug Hans af Slesvig og Holsten en Kunst, ved hvilken man skulde kunne lokke Harer, imod at denne forpligtede sig til at beholde den for sig selv og ikke aabenbare den til nogen; men han tillod dog Hertugen paa Kongens Anmodning at meddele den til ham⁴⁾.

Hundenes Dressur findes omstændeligt omhandlet i flere af Datidens Jagtbøger, og ifølge disse synes det at have været ret almindeligt i Udlandet, at man begik den Grusomhed at lemlæste en levende Hjort ved at skære Klovené af paa et af dens Ben eller flække dem op med en Kniv for at faa Hundene til lettere at tage den⁵⁾.

¹⁾ D. Mag., 2, IV, 250, Anm. 1.

²⁾ Dette forekommer i øvrigt som et almindelig brugt Ordsprog alt i en Skrivelse 1536, Kbhs. Dipl. I, 392. Paa Halsbaandet, som Christian III's Hund bærer, synes der at staa G. S. D. W., hvad der vilde kunne svare til hans Valgsprog: Ach, Gott! Schaff deinen Willen.

³⁾ Karl v. Weber l. c. 258.

⁴⁾ Karl v. Weber l. c. 248.

⁵⁾ Se saaledes Feyerabendt, Neuw Jag vund Weydwerck Buch, Frankfurt a. M. 1582, 16. og La venerie de Jacques de Fovilloux, Paris 1628, 14.

Som oftest faldt det Kongen overmaade vanskeligt at have sine Vildtbaner i Fred. Idelig lyder der Klager over, at Adelige og andre forgreb sig paa dem, og ikke ganske sjældent omtales, at der i Kongens Enemærke og Skove var fundet dræbte Dyr, som var blevne liggende, uden at man vidste, hvem der havde fældet dem. Kunde det findes, hvilken Adelsmand der saaledes havde gjort sig skyldig, rejstes der Tiltale imod ham, og Sagen forfulgtes undertiden baade til Herredsting, Landsting og for Kongens Kansler. Lysten til at jage uden Hensyn til de Grænser, indenfor hvilke det var tilladt, maa have været meget stor, thi det er ingenlunde faa Sager af denne Art, som forekom. Nogle af dem vidner endog om en aldeles ubændig Lyst til at tilfredsstille Lidenskaben for Jagt. Der rejstes saaledes 1581 Tiltale mod Movrids Podebusk, idet han havde faaet Befordring med Bøndervogn eller Slæder paa Silkeborg Slot, under Vejs havde skudt eller ladet skyde et Dyr, tvunget en af Kronens Bønder til at føre det frem, slaaet ham til Blods, formodentlig da han ikke vilde gøre det, og med Magt tvunget de Bønder, der var givne ham med fra Slottet, til at køre ham selv, hans Folk og Gods længer, end de havde Besked paa. Kort derefter havde han, uagtet Kongen selv befandt sig paa Skanderborg, dristet sig til at skyde et Dyr der i Nærheden¹⁾. Han sigtedes tillige for som Lensmand paa Tranekjær at have ladet skyde væk af Daavildtet paa Langeland. Disse Sager forfulgtes dog ikke videre, da Kongen eftergav Movrids Podebusk al Tiltale for det Dyr, han havde skudt, og for hvad han iøvrigt havde forbrudt²⁾. Straffen kunde dog vel næppe efter Recessen 1558 § 68 være bleven større end en Bøde paa 100 Mark til Kongen. Dog kunde Straffen vel efter Omstændighederne blive alvorligere; thi i en Landstings-

¹⁾ 10., 17. Febr. 1581.

²⁾ 28. Marts, 14. Novbr. 1581. Jvf. 26. Okt. s. A.

kendelse af 1575 angaaende en Herremand, der havde ladet et Dyr skyde i Kongens Enemærke, hedder det, at Sagen indlodes for Kongen og Rigsraadet, da Landstinget ikke maatte dømme i Sager, som angik en Adelsmands Liv eller Ære¹⁾).

Det hændte ej heller sjældent, at en Adelsmands eller Adelsfrues Skytte fordristede sig til at skyde i Kongens Enemærke. Opdagedes dette, forlangte Kongen ham udleveret eller tagen i Forvaring, til Sagen kom for Retten. Havde han skudt ifølge sin Husbonds Befaling, kunde Straffen vel næppe blive mere end en Bøde paa 100 Mark ifølge Recesserne 1537 og 1558²⁾); men havde han skudt af egen Drift, gik han ind under de meget strenge Bestemmelser, som gjaldt Almuesmænd eller mindre Mænd i Almindelighed.

Ifølge Recessen 1537 stod det den, som greb en Krybskytte, frit at stikke begge hans Øjne ud eller hænge ham i det nærmeste Træ. Dette er vel næppe nogensinde blevet iværksat, men en Krybskyttes Sag stod derfor i Reglen ikke stort bedre; thi i Almindelighed fastholdtes, at Krybskytteri var at betragte som Tyveri, og Straffen for denne Forbrydelse var i Almindelighed Hængning, ja selv blot det at fange Maarer eller Ræve paa et Omraade, hvor dette var forbudt, findes stundom erklæret for ensbetydende med Tyveri³⁾). Det synes, som om der undertiden kan være skelnet imellem, om Krybskytteri er blevet forøvet i et Enemærke eller udenfor et saadant; thi i Forordningen af 30. Okt. 1571 om Forbud for alle Købstadsmænd, Bønder og ledige Karle i Skaane mod at drive Jagt, er Straffen, selv om de jagede i Kongens Vildtbane, kun fastsat til 100 Mark til Kongen og Fortabelsen af Boslod; men var

¹⁾ D. Mag. 1, VI, 348 flg.

²⁾ Jvf. Kongens og Rigsraadets Dom 26. Maj 1592. Rosenvinge l. c. IV, 329.

³⁾ F. Eks. 25. Okt. 1571.

Forbrydelsen ellers begaaet i et Enemærke, manglede det næppe, at Krybskytten blev idømt Livsstraf, dertil kunde endnu komme pinligt Forhør. Krafsernes Dyrskytte, der havde skudt et Dyr i et Enemærke og skudt Hesten under en kgl. Jæger, befaledes saaledes pinlig forhørt og derefter hængt i en Galge, der var forsynet med Hjortehorn og hans to lange Bøsser paanaglede¹⁾. Denne Ud-ziring af Galgen for Krybskytter maa have været almindelig brugt, thi den omtales oftere. Det siges saaledes 18. Novbr. 1574, i Anledning af at to Bønder i Kalundborg Len var blevne grebne i at skyde Vildt og skulde idømmes Livsstraf som for Tyveri, at Lensmanden skulde lade oprejse en dobbelt Galge ved den Skov, hvor Vildtet var blevet skudt, og lade to Hjortegevirer fastslaa paa den. Der synes i dette Tilfælde at have været nogen Frygt hos Kongen for, at Lensmanden skulde lade de skyldige slippe; thi Kongen har med egen Haand tilføjet Kancelliskrivelsen til ham derom: «Slipper du dem, da skal du selv hænge, siger Niels Kaas.»

I Almindelighed synes det dog ikke at have været let at faa Krybskytterne grebne og dømte; thi Befolkningen holdt ofte med dem. Den 19. Febr. 1582 beklagede Kongen sig over, at de Nævninger, der opkrævedes for at udtale sig om, hvem der ulovlig havde skudt Dyr paa Falster, ikke vilde udtale sig, men snarere hjalp til med at skjule Sagen, og den 25. Aug. 1588 udtalte han med Hensyn til Bønderne i Vordingborg Len, at en Del af dem havde ved Trusler, andre ved Lokken eller af egen, modvillig Letfærdighed ladet sig bevæge til at følge med Krybskytterne og give dem Underretning om de bedste Dyrstader.

Kongen følte sig opirret herover og fristet til at gaa strengt frem selv i ret tvivlsomme Tilfælde. En Mand i Nykøbing paa Sjælland havde saaledes bekendt, at en Hjort

¹⁾ D. Mag. 4, I, 363 flg.

var sprungen paa en Staver i hans Hegn og død deraf, hvornæst han havde taget Kødet, og en Karl, som senere var død, Huden Paa Lensmandens Forespørgsel om, hvad der skulde gøres med Manden, svarede Kongen, at han afstod fra at lade ham straffe efter den højeste Ret; men da der var Sandsynlighed for, at han havde ombragt Dyret, og i alt Fald burde have ladet Naboer og Genboer se det og meddelt Sagen til Lensmanden, skulde han straffes paa Gods og Penge efter hans højeste Formue¹⁾.

Kun nogle yderst faa Eksempler paa, at Kongen lod Naade gaa for Ret, forekommer. Der var en Steffen Thenicker, som skød en Hjort i Kongens Fredejagt paa Falster. Han blev benaadet med, at han skulde rømme Landet. Senere gik Kurfyrsten af Sachsen i Forbøn for ham, og det tillodes ham da atter at komme herind i Riget paa den Betingelse, at han aldrig kom til Falster, aldrig tog et Rør i sin Haand og aldrig mere skød Fugle eller andre Dyr. Brød han denne Forpligtelse, vilde han uden Naade blive straffet paa Livet²⁾, og der var ogsaa en Kvinde, hos hvem man havde fundet fire Raalamsskind, og som tilstod, at hun havde taget Raalammene i Skoven. Hun blev frigivet mod at forsværge Herredet³⁾.

Allerede blot at paadrage sig Mistanke kunde være farligt nok. En Mand, der havde fundet sig foranlediget til at rømme, fordi han ubevist beskyldtes for at have været i Ledtog med to Krybskytter, der var blevne henrettede, fik vel Fredebrev; men han maatte bøde ti Øksne og love ikke mere at give sig af med Skydevaaben⁴⁾.

I adskillige Skrivelser findes det udtalt, at det var Skovriderne tilladt at skyde paa Krybskytter af Almuen, naar de ellers ikke kunde faa fat paa dem, og tilsvarende

¹⁾ 16. Marts 1582.

²⁾ 11. Jan. 1570.

³⁾ 11. Okt. 1579.

⁴⁾ 8. Novbr. 1578.

findes der bestemt i Skrivelse af 9. Sept. 1585, at en Dyrvogter, som havde skudt en Krybskytte ihjel, ikke maatte underkastes nogen Straf af Landsdommer eller Herredsfoged, men skulde staa til Rette for Lensmanden eller andre af Kongen tilforordnede Dommere.

Da den strenge Straf ikke viste sig afskrækkende nok, forsøgte der yderligere Midler til at henme Krybskytteriet. Den 16. Marts 1573 bestemtes saaledes for Skanderborg Len, hvor Krybskytteri altid synes at have forekommet i en overordentlig Grad, at den, som opdagede et Vildt-tyveri, skulde melde det til Lensmanden, og kunde han føre Bevis for, hvem der havde forøvet det, fritoges han for et Aars Landgilde. Derimod skulde den, der opdagede det og ikke anmeldte det, lide samme Straf som Gerningsmanden. Senere gik Kongen endnu videre i Ods Herred, idet det her ved Skrivelse af 12. Okt. 1579 gjordes Bønderne til Pligt, naar de hørte Skud i Fredejagten, straks at efterspore, hvem der havde løstnet Skuddene, skaffe sig at vide, hvem de var, og hvor de drog hen, og melde det til Lensmanden. Forsømte de denne Pligt, skulde de have forbrudt deres Gaarde og forvises Herredet.

Sammenlignes Tilstanden her med Tilstandene andetsteds, saaledes i Sachsen, synes det, at man der langt mindre har benyttet sig af Livsstraf, medens man derimod paa anden Maade er gaaet grusomt frem mod Vildt-tyve, saaledes har brændemærket dem, underkastet dem svær Tortur og idømt dem de strengeste Arbejder i Forbindelse med Sult og anden grusom Behandling¹⁾.

Af de forskellige Slags Jagt, som dreves i det 16. Aarhundrede, var Jagten med Falke vistnok den, der frembød størst Interesse. I Sammenligning med, hvad der havde fundet Sted i Middelalderens ældste Tider, havde den vel tabt i Yndest. Det kunde næppe forekomme som da, at Ridderen stadig drog ud med Falken paa sin Haand, naar

¹⁾ Karl v. Weber l. c. 268 flg.

han ikke netop drog ud til Krig, saaledes som det ses fremstillet i Bayeux-Tapetet og nævnes i Kæmpeviserne¹⁾; men endnu var Jagten med Falke en særlig ridderlig Idræt, som øvedes af og til uden smaaligt Hensyn til det forholdsvis ringe Udbytte, den gav, og den holdt sig saaledes ogsaa senere, indtil den ganske gik af Brug i det 18. Aarhundrede.

Alt fra gammel Tid synes der at have været forbeholdt Kongen en Ejendomsret til de Steder, hvor Falkene naturlig holdt til eller ynglede, og af disse Steder findes derfor mange gjorte til Genstand for Bortforlening. Der betaltes Afgift af dem, og de, som fik dem tilforlenede, maatte paatage sig forskellige Forpligtelser. De Falkelejer, der nævnes som bortforlenede, laa fortrinsvis i Halland, nogle ogsaa i Skaane. Derhos nævnes ét paa Gotland, et paa Halsnæs i Sjælland og et ved Rødby paa Laaland. Der maa dog have været flere; thi en Forordning af 8. Juli 1582 om, at ingen maatte udføre Falke af Riget uden først at have tilbudt Kongen dem, og som skulde forkyndes paa alle Lejer i de Len, hvor saadanne fandtes, tilstilledes til Forkyndelse ogsaa Lensmændene i Bleking, samt i Københavns, Vordingborg, Tryggevælde, Roskilde Gaards, Frederiksborg, Korsør og Kalundborg Len. Om et Falkeleje paa List tilskrev Hertug Adolf Kongen 1562²⁾ og et i Lygumklosters Skov nævnes 1534³⁾. Den almindelige Bestemmelse ved Bortforleningerne, foruden hvad der indeholdtes i den nys nævnte Forordning, var, at Falkefangeren skulde sælge Kongen de Falke og andre Fugle⁴⁾,

¹⁾ Fowke, *The Bayeux Tapestry*, London 1875. Endnu i Afbildninger fra det 13. Aarhundrede ses Fyrster og Adelsmænd ofte med en Rovfugl paa den ene Haand; Steenstrup, *Bayeux Tapetet*, Kbh. 1885, 8, 36.

²⁾ 5. Marts 1562. Breve fra Hertug Adolf til Frederik II 1561—69.

³⁾ S. R. D. VIII, 230.

⁴⁾ Foruden de egentlige Falke benyttedes ogsaa stundom andre Rovfugle til Jagt, saaledes som det findes nærmere omhandlet i Jagtbøger fra den Tid.

som Kongen vilde have, for en rimelig Pris. Adskillige Gange findes ogsaa, at Kongen skulde have Ret til at tage hver tredie Gerfalk¹⁾ til en Pris af 6 Dlr. Yderligere fandt en Tilgang Sted af Falke fra Island²⁾ og vel ogsaa fra Norge. Lensmanden i Åhus maatte ogsaa en Tid lang blandt sine aarlige Afgifter svare Kongen en Falk³⁾.

Naar Falkene var indfangede, anbragtes de i det saakaldte Muteri for at oplæres. Kongens Falkonér, der forestod Oplæringen for Kongen, fik i aarlig Pengeløn 20 Dlr.⁴⁾ Oplæringen var ikke let, tog lang Flid og synes stundom at have medført adskillig Grusomhed mod andre Dyr, som Falken skulde lære at slaa ned paa.

Man benyttede Falkene især til Jagt paa Traner, Hejre, Svaner, Vildgæs, Vildænder m. fl., og Kongen lod sig give Underretning, naar Jagten bedst kunde foregaa. Han fordrede sig saaledes den 8. Marts 1554 underrettet om, naar de Aalekrager og Hejrer, som plejede at være paa Hindsholm, indfandt sig dér.

Der findes desværre ingen samtidig indenlandsk Beskrivelse af en saadan Jagt; men det kan næppe betvivles, at den, ligesom det var Tilfældet i Udlandet, har frembudt et af hin Tids mest glimrende Skuespil. Selskabet, bestaaende af Herrer og Damer, klædte i Datidens pragfulde Dragter, en Del med en Falk eller anden Jagtflugt paa Haanden og alle til Hest, samledes paa et for Jagten gunstigt Sted, ved en Skovsø eller en Eng med en Bæk og sumpede Bredder. Jagtselskabet ledsagedes af Jægere med Hunde, der skulde bringe Fuglevildtet til at flyve op, da de ædle Falke blot kunde slaa ned paa Fuglene, naar de

¹⁾ Gerfalken, den egentlige Jagtfalk (*Falco gyrfalco*), der havde hjemmet i de nordlige Lande, ansaas for den bedste til Jagt, men hørte til lige til de vanskeligste at opdrætte.

²⁾ Se 19. Maj 1579 og 23. Marts 1562.

³⁾ 5. Aug. 1540. D. Kancellireg.

⁴⁾ 10. Juli 1574.

fløj ¹⁾. Rørte Vildtet sig, borttog man Hætterne, hvormed Falkens Hoved og Øjne var bedækkede paa Vejen til Jagtpladsen, løste Baandene paa Falkens Ben og kastede den med en Haandbevægelse ud i Luften. I Kredse fløj den derpaa over Byttet, slog ned paa det og dræbte det, hvorefter Falken kaldtes tilbage for atter at tage Plads paa Haanden, til den paany skulde bruges. Undertiden kunde det hælde, at en stor Rovfugl blandede sig i Legen og forsøgte at forjage Falken. Denne forvildedes da let, vendte ikke tilbage til sit Stade paa Haanden. men søgte Tilflugt i et Træ, og Falkonéren kunde da have stort Besvær med atter at faa den fat. Jagten varede ofte det meste af Dagen, og tilsidst drog man da tilbage i festligt Optog. ligesom man var draget hen til Jagtpladsen.

Med mindre Pragt og fortrinsvis med Hensyn til det store Udbytte dreves Jagten med Pander, som meget almindelig brugtes. Ifølge en fremmed, noget yngre Beskrivelse ²⁾, indhegnedes ved denne Art Jagt et større eller mindre Stykke Skov med Jagtduge, saaledes at et aabent Stykke paa henved 200 Skridt blev tilbage. Af Bønder, der stilledes op udenfor Indhegningen, dreves derpaa ved Skrigen og Klappen Vildtet henimod denne Indgang, som kunde lukkes med Lærred, der var til at drage for som et Gardin. Var der kommet tilstrækkelig Vildt ind, lukkedes Aabningen, og Vildtet fældedes med Skud eller Spyd. Anvendtes de sidste mod Vildsvin, skulde der stor Paa-passelighed og Behændighed til hos Jægeren, for at Svinet, naar det gik imod ham, som det plejede at ske, ikke skulde saare ham. Han ledsagedes derfor ogsaa i Reglen af to Sekundanter. Var der kommet Vildt ind, som man

¹⁾ Derimod synes nogle Høgearter ogsaa brugte til at fange Harer. Der findes anført, at Falkonéerne helst burde være iførte graa Dragter. Ved Svinejagt skulde Jægeren ogsaa bære graa Klæder, men ved Hortejagt grønne.

²⁾ Werken van het historisch Genootschap te Utrecht Nr. 46, 25 fig.

ikke ønskede at dræbe, lod man det atter undslippe ved at fjerne Jagtdugene et eller andet Sted¹⁾). Denne Art Jagt var dog nærmest et Slagteri og overværedes vel kun sjældent af Damer. Selv naar det gjaldt Vildsvin, synes Jagten dog ikke i Virkeligheden her at være fremtraadt som meget farlig; thi der synes ikke i Regnskaberne at forekomme Udgifter til Sygepleje for Jagtpersonalet, som det ellers af og til fremtræder for Staldpersonalet og andre i Kongens Tjeneste.

Med færre Omstændigheder anvendtes af og til den saakaldte Pürsch- eller Birschjagt, som bestod deri, at Jægeren sneg sig hen til Vildtet eller lokkede det til sig og derpaa skød det, eller der anvendtes den saakaldte Hetzjagt, der i Almindelighed ikke synes dreven ganske som den senere Tids egentlige Parforcejagt, men saaledes, at Vildtet blev opsporet ved en Sporhund og derpaa drevet hen mod et Sted, hvor der stod Skytter skjulte. Lykkedes det ikke disse at fælde Dyret, blev det forfulgt af de løslupne Hunde og jaget, til det faldt. Anvendtes lignende mod Vildsvin, blev Iagten ofte meget blodig for Hundene, idet Svinet satte sig til Modværge og kunde dræbe adskillige af dem, inden det blev overmandet.

Vildets Fald hilstes med en Fanfare af Hornene, som Jægerne altid bar paa sig. Naar det var fældet, gjaldt det for Jægeren ret at vise sin Kunst med at partere det og give Hundene deres Andel²⁾). Her var der en Lejlighed til ret at vise det Kendskab til Jagtceremoniellet, uden hvilket

¹⁾ Jagtdugene angives at have været 200 Alen lange og 5 Alen brede. Til en Dug hørte en Mængde Ringe og en Over- og Underline, samt Stænger til at befæste disse og Hager til at slaa i Jorden. I Stedet for Duge kunde ogsaa anvendes de saakaldte Lapper, mindre Stykker Tøj, befæstede til Liner, Täntzern Der Dianen hohe und viedere Jagtgeheimsnüz II, Kbh. 1686, 21, 30 flg.

²⁾ En ret omstændelig Beskrivelse findes i Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, I, Leipzig 1879, 357, foruden i flere af Daidens Jagtbøger.

en Adelsmand ikke agtedes for vel oplært, ligesom der ogsaa af ham fordredes et nøje Kendskab til Jagtsproget, som derfor ogsaa ofte findes omstændeligt omhandlet i Jagtbøgerne, forskelligt som det var angaaende Hjorte og lignende og angaaende Vildsvin.

Af Hensyn til den Skade, som Ulvene gjorde, efterstræbtes de en Del, men Jagten paa dem synes dog ikke at have været betragtet som Idræt, saaledes som de øvrige Arter Jagt, i det mindste ikke af de kongelige. Ulvejagt omtales ogsaa kun nogle faa Gange, og dette alene i Christian III's Tid. Den ene Gang var den 1. Maj 1552, da Kongen ønskede sig en Del Skind af Ulveunger. Der blev skrevet til en Mængde Lensmænd i Jylland, at de skulde skaffe Kongen de «allermæste» Ulveunger, som de kunde faa i deres Len. Kongen vilde have, at Ungerne skulde tages, inden de kunde se, og Skindet skulde straks tages af dem, tørres, men ikke tilberedes. Den anden Gang var den 23. Okt. 1553. Kongen skrev da til Bønderne i Himmersyssel og Vendsyssel, at Lensmanden paa Aalborghus paa belejlig Tid skulde gøre Jagt paa Ulvene, da de gjorde Indbyggerne i Nørrejylland stor Skade paa deres Kvæg. Bønderne skulde møde med Vaaben og Værge, naar de tilsagdes, og være de Ulvefogeder, som Lensmanden indsatte, lydige.

I Forbindelse med de kongelige Jagter bør de kongelige Fiskerier omtales, da Udbyttet af dem i flere Henseender kan sammenstilles med Udbyttet af Jagterne.

Det er her ikke Stedet til at gaa nærmere ind paa den vidtløftige og ofte ret indviklede Lovgivning¹⁾, som Fiskerierne i det Hele var Genstand for, da Fiskeri jo dreves som Erhverv af en stor Del af Befolkningen, ej heller paa de Stridigheder, der ikke sjældent opstod dels

---

¹⁾ Et Landsting udtalte saaledes en Gang, at det ikke dristede sig til at dømme i en Fiskerisag, da de kongelige Domme og Forleningsbrevene syntes at stride mod hverandre (Rosenvinge I, c. IV, 288).

mellem Lensmænd og Borgere angaaende de sidstes Ret til Fiskeripaa visse Steder¹⁾, dels mellem Borgerne i flere Byer²⁾ og dels mellem Øvrighed og Borgere i samme By³⁾. Betragtes alene de Fiskerier, som dreves for Kongens Regning, da maa det for det første siges, at et egentligt Havfiskeri ikke forekommer som saadant i et større Omfang. Kongen fik Told og andre Afgifter af det Fiskeri, som dreves af Befolkningen, og paa nogle Steder havde han det hele Udbytte eller en Del af det, for saa vidt det dreves af Lensmændene eller for disses Regning, idet Reglen var, at, hvor Forstranden tilhørte Kronen, havde denne Ret til at lade fiske, medens derimod Adelen havde denne Ret uden Afgift, hvor Forstranden tilhørte den, og Fiskeriet i det aabne Hav var frit for alle Indlændinge, nogle Steder ogsaa for andre under visse Betingelser. Dog havde Kongen Ret til Hvaler og andre store Fiske⁴⁾, og Adelen maatte ikke indlade sig med fremmede angaaende Sildefiskerier⁵⁾. Ved Forleningen med Højstrup 1539 fordrede Kongen saaledes det hele Udbytte af Sildefiskeriet⁶⁾. Ved Forleningen med Riberhus 3. Sept. 1559 fordrede Kongen den hele Sandtold, en Afgift, der svaredes af alle, som fiskede paa Jyllands Vestkyst, derhos alle Hvidlinger og Skuller⁷⁾, al salt Fisk og Salt, med Undtagelse af 10,000 Hvidlinger og 10,000 Skuller, som Lensmanden maatte beholde til eget Underhold. Hvor der foregik Fangst af Laks og Aal fordrede Kongen ligeledes i Reglen det hele Udbytte med Fradrag af en vis Del, der kom Lensmanden til Gode.

¹⁾ F. Eks. i Falkenberg 25. Febr. 1551, i Aalborg 30. Novb. 1552.

²⁾ F. Eks. mellem Borgerne i Aalborg, Aarhus og Randers 29. Sept. 1553, mellem Flensborg og Aalborg 16. Juli 1591.

³⁾ F. Eks. i Halmstad, 9. Juni 1586.

⁴⁾ Jvf. Hist. Tidsskr. 7. VI, 115 flg.

⁵⁾ 6. April 1581.

⁶⁾ 15. Okt. 1539, D. Kancellireg.

⁷⁾ Skuller er det samme som Flyndere (jvf. Molbech, Dialektlexikon)

Ved Forleningen med Varberg 13. Okt, 1571 forlangtes saaledes, at Lensmanden skulde gøre Regnskab for de fangede Laks med Undtagelse af 4 Tdr., som han selv kunde beholde. Til Gengæld skulde Lensmanden her, som det i Almindelighed var Reglen, holde alle Redskaber til Fiskeriet i Orden for egen Regning. Iøvrigt var Reglen, at Laksegaarden ikke maatte bygges tværs over Vandløbene. Kongens Aaer skulde være fri og ikke tillukkes uden til midtstrøms¹⁾. Lignende fandt Sted, hvor der foregik Marsvinsfiskeri. Ved Forleningen med Dragsholm 1540²⁾ bestemtes saaledes, at Lensmanden skulde gøre Regnskab for alt til Slottet liggende Marsvinsfiskeri, Halvdelen Kongen til bedste. Undertiden fandt en Forlening Sted, saa at Fiskeriet dreves af andre end Lensmanden i de større Len. Den 16. Sept. 1564 udstedtes saaledes et Livsbrev paa et Aalefiskeri mod Afgift, og 11. Juli 1582 forlenedes Indbyggerne i Engelholm med Kronens Laksegaard dèr. Paa nogle ganske faa Steder synes der dog at have været drevet Fiskeri umiddelbart under Kronen. Dette synes saaledes at have været Tilfældet i ringe Udstrækning i Nibe og Dokkedal³⁾, og der nævnes 8. Decbr. 1579, at Kongen drev Sælfiskeri ved Anholt. Fiskerierne paa Island udførtes tilsvarende af Lensmanden, indtil 5. April 1581, da Kongen udtalte, at han selv vilde bruge Fiskeriet dèr og ikke længer lade Lensmanden beholde Øen paa Afgift, hvorfor Lensmanden, naar han forlod Øen, skulde give Kongens Foged de nødvendige Befalinger om Udredningen af Fiskerbaade. Dog var Kongen villig til at lade ham beholde Lenet paa Regnskab.

Udbyttet af Sild kunde paa disse Maader ikke blive tilstrækkeligt til Forbruget. Der fandt derfor med Hensyn til denne Art Fisk et eget Forhold Sted. Baade i Norge og paa forskellige Steder i Danmark ansattes der kongelige

¹⁾ Rosenvinge l. c. I, 39.

²⁾ 5. Novb. 1540, D. Kancellireg.

³⁾ Jvf. 11. Febr. 1551.

Saltere, der skulde indkøbe den Sild, Kongen behøvede, salte og pakke den.

Den Salter, der hyppigst nævnes og vistnok har haft den største Bedrift, var Salteren i Nibe, der tillige besørgede Saltningen i Sebbersund og flere andre omliggende Steder. Han findes alt nævnt i Frederik I's Tid, dog kun som værende der paa Stedet om Foraaret¹⁾, senere var det en Tid lang en Borger i København, til en anden Tid en Borger i Aalborg. Samtidig nævnes Saltere i Dokkedal og Kragelund²⁾, derhos i Kokkedal³⁾ (formodentlig i Torslev S. paa Limfjordens Nordside N. Ø. for Løgstør). Salterne paa de to førstnævnte Steder er vistnok de samme som dem, der nævnes i Mov⁴⁾ og ved Muldbjergene⁵⁾, eller Salteriet i Dokkedal var overdraget Salteren i Nibe⁶⁾. Der nævnes ogsaa en Salter i Als ved Indløbet til Mariager Fjord⁷⁾, endvidere en Salter i Malmø⁸⁾. I Christian III's Tid nævnes ogsaa en Salter paa et Sted, der kaldes Brøndehøffe i Stege Len⁹⁾. Ved Hundslund Kloster, synes der ogsaa at have været en Salter, idet Kongen udtalte, at han vilde holde en saadan ved dette Kloster, ved hvis Forlening den 29. Maj 1563 Kongen forbeholdt sig alle Bundgarnssteder og alt Sildefiskeri i Stranden. Tolderen paa Falsterbo fungerede tillige som Salter. Det befaledes ham 5. Sept. 1558 at salte 1 Læst Sild til Stegesild til Kongens egen Mund og 12 Læster god Sild til Kongens Underhold paa Koldinghus.

Den almindelige Regel paa Salterierne synes at have

1) 16. Juni 1528, Fr. I's Reg.

2) 11. Febr. 1551.

3) 1—8. Maj 1554.

4) 8. April 1559.

5) c. 11. Marts 1563.

6) Se. 8. Marts 1558.

7) 8. April 1559.

8) 2. August 1570.

9) 23. Okt. 1541. D. Kancellireg

været, at det forbødes alle andre end Salterne at købe Sild 2 Dage om Ugen, indtil den Mængde, Kongen ønskede, var faaet af Salteren, og alle, som gav sig af med Sildefiskeri, befalede i den Tid at sælge til Salteren, og de tilholdtes ikke at undlade at komme til Land eller over Hovedet unddrage sig fra at sælge til Salteren.

Enkelte Afbigelsel kunde forekomme. Kronen havde saaledes en Tid i Mariager Fjord Ret til at udsætte saa mange Bundgarnsstader, som den selv vilde. Blev der ikke med Kronens Bundgarn fanget saa mange Sild, som der svarede til Salterens Forraad af Salt og Tønder, besad Kronen den Ret over alle privates Bundgarn, at enhver, som ejede et saadant, skulde yde Kronen Udbyttet af én Nats Fiskeri, og Kronen behøvede saaledes ikke at købe Sild her¹⁾.

Paa de andre Steder, navnlig i Nibe, for hvilket Sted der findes de fyldigste Beretninger, maatte der ofte tilstilles Salteren Penge til at købe Sild for.

I Begyndelsen af Frederik II's Tid fordredes der aarlig saltet 60 Læster Sild²⁾ til Slottenes og Orlogsskibenes Behov; 1580 sattes Mængden op til 80 Læster for hele Limfjorden. Kongekøbsdagene eller de Dage, paa hvilke Silden skulde tilbydes Salteren, gik i Begyndelsen i Nibe fra Lørdag Aften til Mandag Aften; 1576 blev de fra Mandag Aften til Onsdag Aften og 1589 fra Mandag Aften til Tirsdag Aften, samt fra Torsdag Aften til Fredag Aften³⁾.

Ved Indløbet til Limfjorden synes det at have været anderledes; thi det udtaltes den 11. Marts 1563 i Anledning af, at Kongen havde sendt sin Sildesalter til Muldbjergene for at salte 50 Læster Sild, at han skulde have

¹⁾ 9. Febr. 1563.

²⁾ 1 Læst Sild var 12 Tdr.

³⁾ 27. Febr. 1566. 14. Marts 1576, 24. Febr. 1589 (Secher, Corp. const. dan. III).

én Nats frit Fiskeri af alle Bundgarnsstader, som stod dér. Derimod befaledes 30. Marts 1566 med Hensyn til Mov, at alle, som fiskede Sild dér, skulde sælge dem, de fangede, tre Dage om Ugen til Salteren. 8. April 1559 var det for Mov og Als blevet bestemt til to Dage.

Ved Dokkedal stod 1563 hver Læst Sild i 26 Dlr.; men Silden var ogsaa dyrere her end i Nibe, idet der betales 2 Sk. for hver Ol, hvad der var to Alb. mere end i Nibe¹⁾.

I øvrigt anskaffedes til Hofholdningen ogsaa andre Arter Fisk i saltet Tilstand, især Torsk, eller saltet Fisk indgik i Afgift fra Lenene. Der forbrugtes i Hofholdningen mange Fisk i tørret eller saltet Tilstand, og for en Del af Arter, der nu ikke almindelig bruges. Eksempelvis kan saaledes anføres, at det 1596 befaledes Lensmanden paa Riberhus at indkøbe til Udspisning paa Frederiksborg 50000 Flyndere og Skuller, 50000 Hvidlinger, 500 Rokker, 20 Vorder Kabliov og 20 Vorder Langer²⁾. Ogsaa Østers forlangtes af og til anskaffede³⁾.

Foruden til det egne Behov, benyttedes ogsaa Udbyttet af Fiskerierne til Salg, de foran nævnte 50 Læster Sild, der 1563 skulde skaffes af Salteren ved Muldbjergene, siges udtrykkelig at have været bestemte til Betaling for Kabelgarn, og en Borger i Kjøbenhavn skulde aarlig for Kongens Regning modtage den Fisk, der kom fra Island, og sælge den sammen med Fisk fra Vespenö for Kongens Regning⁴⁾.

Af almindelige Fredningsbestemmelser for Havfiskeriet forekom der ikke faa i den almindelige Lovgivning.

¹⁾ 9. Febr. 1563.

²⁾ 17. Maj 1596, J. Tg. Langer er en Slags Torsk, 1 Vorde synes at være 10 Stk. Jvf. Aarbøger for n. Oldkyndighed 1885, 292.

³⁾ F. Eks. c. 10. Marts 1552, 19. Okt. 1554, 1. Jan. 1587. De maa paa den Tid have været ret godt kendte, endog i Tyskland, thi de nævnes i Kurfyrsten af Mainz' Mundkok Rumpolts Ein new Kochbuch, Frankf. a. M. 1581. CXXVIII b.

⁴⁾ 12. Jan. 1584. — Jvf. Suhm, Samlinger til den danske Historie II, 160.

For Ferskvandsfiskerierne gjaldt den samme Regel som for Jagterne, at ingen uden Kongens Tilladelse maatte fiske i de Aaer og Bække, der ganske havde deres Løb indenfor Enemærkestrækningerne, og dette bragtes ved Befalinger til enkelte Landsdele af og til i Erindring. I Søerne var der derimod ofte flere, som havde Del, og særlige Regler maatte derfor opstilles. En sjælden Gang kunde det hændes, at Retten til at fiske i en Sø helt og holdent tildeles en enkelt, Lensmand eller andre. Ved Forleningen med Næsbyholm i Skaane 1541 tilstodes frit Fiskeri i den hosliggende Sø¹⁾, og lignende tilstodes flere paa den Tid. Det almindelige var dog, at den paagældende Lensmand kun maatte drive Fiskeri til eget Behov i de i hans Len liggende Søer, Aaer og Bække, hvorfor der ogsaa i Reglen paa Lensslottene og Gaardene fandtes en Fisker, medens derimod det øvrige Udbytte og særlig Udbyttet af de Fiskedamme, der kunde være anlagte ved Slottet eller Gaarden, var Kongens. Nogle Undtagelser kunde dog forekomme. Saaledes forbeholdt Kongen sig ved Slutningen af Aarhundredet Fiskeriet i en stor Del Søer i Københavns, Frederiksborg og Kronborg Len. Lensmændene maatte ikke lade fiske i disse, undtagen for saa vidt, som Lensmanden i København en Tid maatte lade fiske i Farum- og Furesø, naar Kongens egen Fisker ikke var til Stede²⁾. Undertiden var det tilladt en og anden, der beboede en kongelig Ejendom, at fiske i en eller anden Sø, i Reglen dog kun med smaa Garn og Ruser, men ikke med Vaad. Kromanden ved Frederiksborg havde saaledes frit Fiskeri i Tjæreby Sø³⁾, Kromanden ved Skanderborg havde frit Fiskeri i Søen med smaa Garn og Ruser⁴⁾, og en kongelig Raad, der fik en Gaard i Utterslev, maatte fiske i Utterslev og Gentoft

¹⁾ 20. Marts 1541, D. Kancellireg.

²⁾ 21. Juni 1585, 24. April 1597 (Secher I. c. III).

³⁾ 8. Juli 1570.

⁴⁾ 14. Decbr. 1567.

Søer med Togger og Ruser, men ikke med store Vaad¹⁾. Undertiden var det ogsaa tilladt Bønder mod en vis Afgift paa lignende Betingelser at fiske i en af Kronens Søer. Det var saaledes tilladt Bønder i Silkeborg Len at fiske med Ruser og smaa Garn i en af Kronens Søer dør mod en aarlig Afgift af 150 Gedder; men da de gav sig til at fiske med store Vaad, forbødes dem alt Fiskeri i Søen²⁾.

Frederik II synes i høj Grad at have interesseret sig for Ferskvandsfiskeriet, idet han lod anlægge et stort Antal Fiskedamme, navnlig paa Steder, hvor han fortrinsvis yndede at opholde sig, saaledes især ved Frederiksborg og Skanderborg. I Egnen ved det førstnævnte af disse Slotte nævnes saadanne anlagte ved Hørsholm, Asminderød, Tikøb, Teglstруп, Dronningens Mølle, i Kjeldsø, «Pandesø»³⁾ og ved Nodebo⁴⁾. I nogle af Dammene var der sat Karper⁵⁾, i andre Foreller. Til disse sidste ønskede Vand indledet fra Grib Sø⁶⁾.

Ved Skanderborg omtales Fiskedamme 1583⁷⁾. Ifølge en Beretning fra Midten af det følgende Aarhundrede fandtes der i alt 18 Damme i Skanderborg Len og 7 i det nærliggende Aakær Len⁸⁾, og Udbyttet af dem var ikke ringe, saaledes for 1625/26, som ganske vist var et særlig godt Aar, 193 Gedder, 2034 Brasener og 860 Aborrer⁹⁾. Smerling Damme nævnes baade her og ved Frederiksborg.

Der nævnes derhos Anlæg af Fiskedamme flere andre

¹⁾ 14. Maj 1568. Togger er et Slags Fiskegarn paa en Stang, som bruges af en enkelt Mand.

²⁾ 7. April 1563.

³⁾ Sundtoldregnskab 1. Jan. til 1. Maj 1587.

⁴⁾ 21. Decbr. 1582.

⁵⁾ 23. Maj 1582.

⁶⁾ 13. Decbr. 1575.

⁷⁾ 15. Novb. 1583.

⁸⁾ Reg. til Top. Samling, 24. Marts 1649.

⁹⁾ Skanderborg Lens Regnskab. 1626/27.

Steder, saaledes i 1585 ved Rosbæk tæt udenfor Kjøbenhavn¹⁾, ved Dronningborg²⁾ og ved Hvalsø Gaard³⁾.

Noget af Udbyttet af disse Fiskerier blev ligesom det var Tilfældet med Udbyttet af Havfiskerierne solgt. Det tillodes saaledes, at Fisk fra Rosbæk Damme blev solgt for Kongens Regning⁴⁾.

Ligesom der for Skovenes Vedkommende ansattes Skovridere, synes der undertiden at have været ansat Personer til at føre Opsyn med Fiskeriernes Benyttelse. Der ansattes saaledes 1579 en Mand til at have Opsigt med, at ingen anden end Kongens Fiskere fiskede efter Laksforeller, Grundlinger og Elritser i en Del Aaer og Bække i det sydøstlige Jylland⁵⁾.

Straffen for ulovligt Fiskeri synes at være bleven fastsat i Overensstemmelse med Jagtlovgivningen. I det mindste findes der truet med Straf paa Liv, Hals og Gods for ulovligt Fiskeri i Isterød Sø⁶⁾.

Kongen gjorde sig ogsaa Umage for at udbrede Fiskeavl. En Mand og hans Hustru, der beboede Gaarden Ormstrup (nu Friisholt) i Hovlbjerg Herred, havde frit Fiskeri i den til Gaarden liggende Sø og maatte bruge en Aalegaard dèr til deres egen Husholdning; men de skulde tillige besætte de ved Ormstrup liggende Damme og Fiskeparke med forskellige Slags Fisk, at der kunde være fersk Fisk rede, naar Kongen kom dèr⁷⁾.

¹⁾ Rtm. Rgsk. 1585. 293.

²⁾ 23. Febr., 23. Aug. 1581.

³⁾ 24. Novbr. 1582. — Lysten til at have Fiskeparker synes da i det Hele at have været ret udbredt. Den ældste Borgmester i København havde en saadan (Kbhv. Dipl. VI, 194), og den 3. April 1586 tildeltes der Borgmesteren i Køge et Stykke af den gamle Bygrav, at han kunde gøre sig den nyttig som Fiskevand eller paa anden Maade.

⁴⁾ 13. Decbr. 1585.

⁵⁾ 19. Febr. 1579.

⁶⁾ 11. Decbr. 1586.

⁷⁾ 19. Jan. 1583.

Enkelte Fredningsbestemmelser forekommer af og til. Det forbødes saaledes 1557 i Halland og Bleking at fange Laksebörn og Legelaks fra den 25. Juli til Foraaret, da det rette Laksefiskeri begynder¹⁾.

Som øverste Tilsynsførende ved Ferskvandsfiskerierne stod Joakim v. der Lippe. Han førte omtrent fra 1580, da hans Embede oprettedes, Titel af Fiskemester. 1587 fik han Bestalling som Digemester²⁾ men benævnedes dog ogsaa i Reglen efter den Tid Fiskemester. Han benyttedes ogsaa i Jagttjenesten; thi det overdroges ham 1583 at oprette en Fogelherd i Dyrehaven ved Skanderborg³⁾. Ved Siden af ham virkede Diprant Dominich, der fra først af kaldtes Karpemester, senere ogsaa Fiskemester. Han synes især at have virket ved Frederiksborg og Kronborg, idet han findes betalt af Sundtolden. Foruden disse nævnes Fritz Trebow som Fiskemester 1589/90; dog nævnes ogsaa Joakim v. der Lippe i denne Egenskab endnu 1602⁴⁾.

I Rentemesterregnskaberne findes Antallet af kongelige Fiskere at have været fire 1551, senere seks til otte; men dette Antal synes alene at gælde dem, der har virket ved København; thi der har ogsaa været Folk ansatte i Lenene til at varetage Fiskedamme dér, og Lønnen til disse Folk maa søges opført i Lensregnskaberne. Flere saadanne findes nævnte. Saaledes ansattes der 1583 en Mand ved Fiskeparkeerne og Dammene ved Skanderborg⁵⁾, og paa Frederiksborg blev der 1572 ansat en lignende med aarlig 25 Daler i Løn, en

¹⁾ 2. Juni 1557.

²⁾ 2. Aug. 1587. (Rtm. R. gsk. 1588/89). Død 24 Decbr. 1602, jvf. Personalhist. Efterretninger om Familien v. der Lippe, Bergen 1883, 6, og Personalhist. Tidsskr. 3. III 65 flg.

³⁾ 28. Juli 1583.

⁴⁾ Rtm. Rgsk. 1589/90 og 1602/03. Fritz Trebow maa tillige med Joakim v. Bülow have været ret ansatte ved Hoffet; thi der er forundt dem den Ære at indskrive sig i Dronningens Stambog (Gle. kgl. Samling. Okt. Nr. 3646).

⁵⁾ 15. Novb. 1583.

Hofklædning og et Par Fiskerstøvler¹⁾. Hos Lensmanden paa Dronningborg nævnes der ansat en særlig Laksefanger, der fik Løn, Underhold og Klædning, medens Lensmanden selv skulde holde Laksegaardene i Stand og skaffe ham, hvad han behøvede til Laksefiskeriet²⁾.

Ligesom Jagterne voldte ogsaa Fiskedammene Befolkningen noget Besvær; thi til det pligtmæssige Arbejde, som Kronbønderne skulde yde til Slottene, hørte, at de maatte hjælpe Fiskeren med at trække Vaad og om Vinteren hugge Is af Parkerne. Dog findes ogsaa undertiden, at der er ydet Betaling for Hjælp til at trække Vaad.

Udgifter til Indkøb af Ruser og andre Fiskeredskaber nævnes stundom. De findes saaledes købte af Tolderen i Helsingør, og i Skanderborg Lensregnskaber nævnes saadanne som købte i Rostock.

Smaastykker.

Et Vers om Pilenborg.

Meddelt af Sekretær C. Behrend.

Til Gaarden Pilenborg er Navnene paa nogle af Danmarks berømteste Lærde knyttet. Her havde Professor Johan Frederik Bartholin sit Landsted og hos ham boede ofte hans Svoger, den berømte Ole Rømer, som paa en nærliggende Høj i Aaret 1704 lod opføre et privat Observatorium, hvor han kunde foretage sine astronomiske Observationer³⁾. Senere boede Professorerne Caspar Bartholin, som var Rømers Svigerfader i hans andet Ægteskab, og Hans Bartholin paa Pilen-

¹⁾ Bestallingsreg. 1555—73, 329.

²⁾ 28. April 1581.

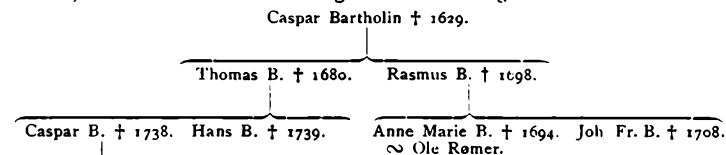
³⁾ Nordisk Universitetskrift, 5. Aarg. 1859. — Fr. R. Friis: Ole Rømer. (Separataftryk af Beretning fra Dansk fotografisk Forening. 16. Aarg. 1894).

borg¹⁾ Om denne Gaard meddeler N. L. Nielsen i «Roskilde Dagblad» for 5. December 1910 et Par Dokumenter, hvoraf det fremgaar, at Pilenborg laa i selve Vridsløsemagle By paa en Grund, der tilhørte Universitetet, at Joh. Fr. Bartholin afstod Stedet, som saa ved Fæstebrev af 19. Sept. 1705 overlodes Brødrene Caspar og Hans Bartholin i Fæste, at disse byggede eller ombyggede Gaarden («Pilenborg, som af os er opbygget») og at den synes at være forsvundet før 1738 (thi i et Dokument fra dette Aar tales om «den paa Pilenborg forhen værende Bygning»); nogle røde Mure, som man har fundet ved en Udgravning i Rødekærgaardens Enghave, antager Forf. for at være Rester af Pilenborg. I en Verssamling i det kongelige Bibliotek (Thott. 4° 1523. Nr. 34) har jeg fundet et Vers «Over Lysthuset Pilenborg», som opgives at være forfattet af Etatsraad [o: Caspar] Bartholin; det kan antages at være skrevet i Anledning af Caspar og Hans Bartholins foran omtalte Opførelse af Gaarden og har maaske været bestemt til en Indskrift paa Bygningen.

Piile-Stumper, som her stode,
 Nelker²⁾ iblant Steen og Gruus
 Haver vi opryckt med Roode
 For at bygge dette Huuss,
 Spørges, hvorfor denne Bolig,
 Som vi kalde Pilenborg,
 Er opbyggt? — at vi der rolig
 Kunde uden nogen Sorg
 Stundum leve; thi der vanker
 Dette gode, at vi er
 Fri for Uroe, fri for Tanker,
 Tusinde Bekymringer.
 Aske, Elme, Ælle, Linde,
 Piile, som her planted staar,

Skal til Bartholiners Minde
 Blive, til dend Pladtz forgaar.
 Og til Rømers ævig Ære
 Skal, saa lenge Verden staar,
 Pilenborrigs Backe være,
 Hvor Astronomien faaar
 Sin Fuldkommenhed og rettis
 Ind med saadan kunstig Art,
 At for allis öyne settis
 Himplens Løb og Stjernes Fart.
 Siig da ey, at vore Penge
 Vi paa dette Sted har spilt
 Uden Nytte, alt saa længe
 Her saa nyttigt er bestilt.

¹⁾ De nævnte Personers Slægtskab ses af følgende Skema:

²⁾ maaske Neller o: Nælder.

Dr. Musæus.

En Odense Læge paa Holbergs Tid.

Af

Holger Hansen.

I.

For Tiden findes i Odense af Læger over en Snes, i hver af Fyens andre Købstæder bor nogle, og selv de større Landsbyer er ikke blottede for Læger. For 200 Aar siden var Forholdet et andet, da fandtes der i Odense 1 à 2 Læger og for Resten i hele Fyens Land ingen. Der var i hver Købstad en eller flere Kirurger, d. v. s. Barberer, som havde lært at behandle Arm- og Benbrud, eller i hvert Fald gav sig af dermed; men de var for det meste mere end maadelige, og det kunde være farligere for Patienter at betro sig i deres Hænder end at lade Naturen hjælpe sig selv. De højere Stænder var imidlertid naaede saa vidt, at de følte Savnet af Læger, navnlig da i Aaret 1709 Pesten begyndte at nærme sig sydfra. Den daværende Stiftamtmand i Odense, *Joachim Pritzbuer*, gjorde sig Anstrængelser for at faa i det mindste een Læge knyttet fast til Provinsen ved Statsansættelse; dengang ansaa de privat praktiserende Læger det nemlig ikke for at være under deres Værdighed at flygte, naar en Epidemi

indtraf; det gjorde de fleste Læger i København under Pesten 1711. Stiftamtmand *Pritzbuer* skriver den 7. Sept. 1709 til Kongen¹⁾: «Inspektion af gode Medicorum vilde for alting være højst nødvendig, dersom saadan anstikkende Sygdom, som os Gud naadelig fra bevare, skulde paa-komme, og i begge disse tvende Provincier, Fyen og Langeland, er dog ikkun alene 2, som sig her udi Odense oppeholder og ikke udi nogen virkelig Bestalling staar men alene lader sig for deres Kur betale og saaledes ikke videre med nogen Ed og Pagt forbunden, hvorfore kunde være at befrygte, at de, om Farlighed paakom, selv maatte entvige; hvilket at forekomme min allerunderdanigste Mening er denne: om Eders Kongelige Majestæt allernaadigst saa behager, disse tvende Medicinæ Doctores, hvoraf den ene *Martini* og den anden *Hanneman* hedder, for dette Land virkelig udi Bestalling kunde tages, og med dennem om en vis aarlig Løn akkorderes, hvorimod de kunde tages udi Ed og Pligt, og kunde da man dennem være forsikret.» Kort Tid efter er den ene af disse Læger, *Hanneman*, død, og den 6. November 1709 gentager Amtmanden Indstillingen til Kongen om en fast ansat Læge, idet han bl. a. siger²⁾: «Den anden igenlevende er en enlig Person, ugift, der ikke haver nogen Husholdning, mens ikkun som en Gæst logerende, og kan man ikke forsikre sig, at han jo maatte faa i Sinde at bortrejse, og derved Landet blot-tet for alle Medici.» Han henstiller derfor, at *Martini* fast ansættes med 200 Rdl. i aarlig Gage, «saasom denne Art Folk dem ikke uden Penge lader overtale, ihvormeget man sig end derover bemøjer.» Om Kirurgerne siger Amtmanden i Brevet af 9. September: «Mens Provincierne ere med ganske faa Chirurgi forseet, saa at paa nogle Steder er aldeles ingen; tilmed saa er og at erindre, at den mindste

¹⁾ Pestprotokollen i Odense Amts Arkiv.

²⁾ Anf. Sted.

Del af dem, her ere, findes dygtige, saa de mere gøre Skade end Gavn.» Det lykkedes ikke Amtmanden dengang at udvirke Statsansættelse for en Provinsialmedicus i Odense. Da Kongen var paa Gennemrejse i Fyen i Sommeren 1711, talte *Pritzbuer* med ham om de slette Lægeforhold i Provinsen, og den 25. Juli s. A. foreslaar han i Fortsættelse af denne Samtale i et Brev¹⁾, at der ansættes 3 Medici for Fyen og een for Langeland, og at der tillægges hver af dem 200 Rdl., som skulde repareres paa hele Befolkningen, saavel Grever og Friherrer som Embedsmænd og Borgere, «ingen uden den gemene Bonde alene undtagen»; og atter tilføjer han, som om han undrede sig over, at Læger ikke kunde leve af Luften: «Jeg ved, at hverken Medici eller Chirurgi vil være med deres Tjeneste obligeret uden Belønning.» Men heller ikke denne Gang kom der noget ud af Amtmandens Anstrængelser. Saa døde imidlertid *Martini* i 1720, og samme Aar den 26. August²⁾ opnaaede Dr. med. *Johan Fischer* at faa Udnævnelse som Landfysikus og Provinsialmedicus i Fyen; i Ansøgningen havde han bedt om en Løn i Lighed med den sjællandske Provinsialmedicus, nemlig 500 Rdl., men der fastsattes overhovedet ikke nogen Løn for ham, og det viste sig snart, at han ikke kunde leve af Stillingen. Allerede i et Brev af 21. Marts 1721 klager han sig ynkelig, han kan ikke ernære sin Kone og sine mange Børn, da en anden Læge, *Musæus*, som er kommen til Odense før ham efter *Martinis* Død, har draget Odense-Borgernes Søgning til sig, og Folk ude i Provinsen bruger næsten aldrig Læge paa Grund af den store Afstand fra Odense og den Bekostning, som er forbunden dermed. Han foreslaar, at hvis der skal være mere end een Læge paa Fyen, det da maa indrettes saaledes, at der kun bor een i Odense og een i

¹⁾ Anf. Sted.

²⁾ Fynske Reg. Nr. 78.

Nyborg eller Assens. Da imidlertid Provincialmedicus og Stadsfysikus i Ribe *Jakob Willers* var død, foretrak *Fischer* at opgive Kampen i Odense; han søgte og fik den 11. April 1721¹⁾ Pladsen i Ribe, og Dr. med. *Carl Musæus* udnævntes saa den 6. Juni 1721²⁾ til *Fischers* Efterfølger som Provincialmedicus i Fyen, foreløbig lige som denne uden Gage.

II³⁾.

Carl Musæus var født 4. September 1690 i Neustadt i Ungarn som Søn af den derværende evangelisk lutherske Præst *Georg Carl Musæus* og hans Hustru *Magdalene Barbara Ittig*. Han studerede Farmaci i sin Fødeby og derpaa Medicin i Wien, Jena, Halle m. fl. Stæder. I 1714 kom han til København, ved hvis Universitet han 1716 erhvervede den medicinske Doktorgrad med en Afhandling, hvis fulde Titel er: *Dissertatio inauguralis medica de ungribus monstrosis et cornuum productione in puella cornigera Lalandiæ, qvam adspirante divina gratia et moderante Georgio Friderico Franco de Frankenau Med. D. P. P. Regio et collegii consistorialis assessore nec non Acad. Nat. Cur. Coll. Fautore et Promotore omni honoris et observantiæ cultu venerando pro summis in arte saluberimma honoribus ac privilegiis solenniter et rite consequendis in regia Hafniensi Academia publicæ placidæqve eruditorum disquisitioni submittet Carolus Musæus ad d. 22. Octobr. 1716 loco horisque consvetis.* — Afhandlingen drejer sig om en Pige

---

¹⁾ Jyske Reg. Nr. 54.

²⁾ Fynske Reg. Nr. 41.

³⁾ De personalhistoriske Oplysninger i dette Afsnit er hentede dels ud af Kirkebøger og Skifteprotokoller, dels af de almindelige trykte Kilder.

paa Lolland, som i Pubertetsalderen fik nogle hornlignende Udvækster paa Hænder og Fødder. Blandt de mulige Aarsager til Sygdommen nævner Forfatteren mange; helt tør han bl. a. ikke afvise følgende: Barnets Stefader var efter en Strid med Moderen gaaet bort i Vrede, idet han sagde: «Du skal faa Ulykke til dette Barn.» Han anbefaler en Mængde Lægemidler, deriblandt nogle Piller af Frederik IV's nylig afdøde Livlæge *Johan Adam Hofsteter*, som han kalder sin Lærer og faderlige Beskytter; *Hofsteter* var ligesom *Musæus* Ungarer af Fødsel. Forøvrigt sammenligner *Musæus* Sygdommen med Elephantiasis og Spedalskhed. Disputatsen er iøvrigt ganske i Tidens Stil.

I de følgende Aar opholdt *Musæus* sig paa Lolland, uden at man kan se nøjagtig, hvornaar han kom dertil eller derfra; formodentlig har han været der før Disputatsen, siden Emnet til denne er hentet derfra. Den 27. Maj 1718 giftede han sig i Maribo med *Anna Margrethe Fischer*, Datter af Dr. med. *Conrad Fischer*, der 1702 var kommen til Maribo efter i flere Aar at have praktiseret i Kurland. I Aaret 1720 kom han til Odense og udnævntes 6. Juni 1721 til Provincialmedicus i Fyen i *Johan Fischers* Sted. Den 31. August 1736 fik han Titel af Kancelliraad og døde den 17. November¹⁾ 1753 i Odense, hvor han begravedes den 5. December under Alteret i St. Knuds Kirke.

Dr. *Musæus* var en anset Mand i Byen. Han omgikkes de højeste Embedsmænd og Borgerskabets Spidser, blandt Fadderne til hans 9 Børn træffer vi Byens Borgmestre, Byfoged og Raadmænd, Amtmand, Biskop og Præster, Officererne, Professorerne ved Gymnasiet, Amtsforvalter *Lauge Lund* og Apotheker *v. Westen*; paa Landet besøgte han Godsejerne og har sikkert paa Grund af sit gode Humør været en vel set Gæst paa de store

---

¹⁾ Ifølge Magistratens Brev af 18. Nov. 1753 i Odense Magistrats Kopibog 1748—57.

Gaarde, ligesom han ikke har foragtet et godt Bord. I Gehejmerraad *Christian Sehesteds* Dagbog paa Ravnholt findes under 25. Februar 1724 følgende Optegnelse:

»Mr. le baron et Madame la baronne de Rantzaw disné icy avec Madame Bille, joue l'apresdisné, le Colonel Schubart depuis suruenu avec Madame et souppé icy, comme aussi le Docteur Museus, qui estoit fort yvre.»¹⁾

Paa Fisketorvet i Odense ejede og beboede Musæus en ret anselig Gaard; i Enkens Tid brændte den 1774. Nu er hvert Spor af den borte; paa Grunden ligger Fyens Stifts Sparekasses Bygning.

. III.

Som sin Formand i Embedet var Musæus bleven ansat uden Løn, men det viste sig snart nødvendigt at skaffe en. Den 6. Nov. 1723 indsendte han en Ansøgning til Kancelliet, hvori han fremstillede, at det i de forløbne 3 Aar havde vist sig umuligt for ham at ernære Kone og Børn af sin Praksis i Fyn alene; han havde da udstrakt sin Praksis uden for Øen; men dermed havde Folk været meget misfornøjet, det havde ogsaa vist sig, at Provinsen daarlig i længere Tid kunde undvære en Læge. Han ansøger da om, at der, for at han kan undgaa at rejse udenfor Provinsen, maa tilstaas ham et Salarium i Lighed med hvad der finder Sted paa Sjælland, saaledes at hver Proprietarius betaler 2 Rdl., hver Præst og Forpagter 1 Rdl. og hver By 10 Rdl. paa Amtstuen til Medici Løn. Med Ansøgningen fulgte en Mængde anbefalinger fra bekendte

---

¹⁾ Meddelt af Landsarkivar G. L. Wad.

Mænd paa Fyn. Stiftamtmanden *Christian Sehested* skriver bl. a., at «mange har funden store og kraftige Prøver af hans medicinske Videnskaber, Capacitet og Erfarenhed; han er og en Mand, som ingen Flid eller Umage sparer, at se sine Patienter hjulpen, de maa være fattige eller rige; «. . . saa kan jeg (hvis ringe Hus og udi meget besværlig Tilfælde har fundet hans gode Assistance og endnu desværre højlig behøver) saa meget mindre undslaa mig for at anbefale ham.»

J. C. v. Korbitz paa Hellerup skriver 2. April 1723: «Efter Hr. Dr. Musæus hans Begæring om hans comportement i de halvtredie Aars Tid, han her i Fyen har vaaren brugt, kan jeg ej andet som med al Sandhed sige, han sig som en ærlig og brav Mand har forholdet og ikke alene betjent mig her mens endog min sal. Svigerfader Overstaldmester *Harstall* i Lolland, hvor han haver indlagt sig stor Berømmelse; ønsker, han maatte blive bøn hørt i hans underdanigste Ansøgning, at vi kunde beholde hannem i Landet hos os.» *C. Rantzau* paa Brahesborg skriver 10. August 1723: «Paa Hr. Doctor og Provinsmedici Musæi Anmodning og Begæring til mig, har jeg ej villet eller kunnet undslaa mig for at meddele ham denne min sandfærdige Attest, at foruden hvis jeg haver hørt om adskillige Prøver af hans Kunsterfarenhed, har han særdeles gjort en stor Kur ved min Foged *Christian Christopher Hansens* Kone, der med en egen ekstraordinær Sygdom og sælsomme Tilfælde i langsommelig Tid havde været behæftet, saa der efter menneskelige Øjne intet var uden den visse Død at vente, hende har han næst Guds Bistand ved sine Medikamenters Virkning igen bragt til Rette, saa det var at ønske for mig og enhver bosat her i Provinsen . . .», at Ansøgningen bevilgedes. Af andre Anbefalere er der *C. Rosenkrantz* paa Skovsbo, Justitsraad *Iver* i Odense, *E. Holck* paa Holckenhavn, *Løvenhjelms* paa Vejrup, *P. J. Hagedorn* paa Harritslevgaard, *C. C. Bir-*

cherod paa Fraugdegaard, Biskop *Jakob Lodberg* i Odense og mange andre Proprietarier og Embedsmænd. Flere af dem taler udtrykkelig om hans Flid og Omhyggelighed uden Persons Anseelse.

Ansøgningen sendtes til Erklæring af Stiftsøvrigheden, som anbefalede den i to Skrivelser, af hvilke den sidste, som er forfattet af Sehested og dateret den 15. Marts 1724, lyder som følger¹⁾:

Stormægtigste Monark, allernaadigste Arvekonge og Herre!

Vi have i Følge af Eders Kongl. Maj^{ts}. allernaadigste Ordre de Dato Københavns Slot d. 25. Febr. næstafvigte igen været samlede for saa meget muligt allerunderdanigst at se Eders Kongl. Maj^{ts}. allernaadigste Vilje og Intention, Doktor Carl Musæi allerunderdanigste Ansøgning om et aarligt Salarium angaaende, hørsommeligest efterkommet; mens saasom det er almindeligt og staar fast, at naar saa mange Personer af ulige Stand og Station skal drages under een Tanke, der da ustridigt bliver nogle, som hverken lader sig formedelst Værkets store Fornødenhed eller Udgiftens Ringhed persvadere dertil noget at udrede, ihvor lidet det end maatte være, med mindre Eders Kongl. Maj. af højstpriselige Forsorg for denne Province saadant allernaadigst befaler, thi ellers vil det efter slig Omstændighed falde umuligt at formaa alle i det allerunderdanigst oversendte Projekt ansatte Personer noget til Dr. Musæi Subsistence godvillig at kontribuere, ihvorvel det med en Del af de fornemste her i Landet Dr. Carl Musæo meddelte Attester, som forhen allerunderdanigst ere indsendte, bevises, at de ere villige at kontribuere til hans fornødne Subsistence. Allernaadigste Arvekonge og Herre, det er jo for denne gode Province et højfornødent Værk, at Landet med en god Medico er forsynet, og saasom Dr. Carl Musæus, som af Eders Kgl. Maj. til Landfysikus her udi Stiftet allernaadigst er beskikket, saavel udi Praxi som Liv og Levned berømmeligen opfører sig, saa synes os uforgribeligt og allerunderdanigst billigt, at hannem til sit nødtørfuge Udkomme tillægges saadan Løn, at han med Kone og Børn kan subsistere, paa det han ikke skal have fornødent uden Provincien at søge

¹⁾ I Odense Amts Arkiv findes en Koncept med Sehesteds Haand.

Brødet for sig og sine og lade Landet uden Medico, hvilken hans Fraværelse kunde skade mere, end de igen kunde oprette, som enten af forsættelig Fortrædenhed eller medfødt Karighed imodsætter sig dette gode Værks Etablissement for en erfaren Medicum her i Stiftet stedse at beholde. Jeg Christian Sehestedt har i den Tid, jeg har været her, et levende Eksempel, at det er en ynkelig Tilstand at være uden Medico og de Midler, Gud har ordineret Menneskene til deres Helbreds Kon-servation; thi da Dr. Carl Musæus af Mangel paa Subsistence og Udkomme ikke kunde nægte at antage Patienter uden Provincien, indløb almindelige Klagemaale over hans Fraværelse, som anledigede mig efter min Charge, at søge og se Landet igen med en erfaren Medico forsynet og skrev derfor den Tid til Hr. Justitsraad og Dr. *Eichel*¹⁾ om at rekommandere til saadan Ende en Medicum, mens bekom til Svar, at siden dette Lands Medico ingen staaende Løn var tillagt, saa kunde han ikke formaa nogen at rejse herover, hvormed man maatte lade sig nøje, til Dr. Musæus kom tilbage igen. Af en og anden, som maatte sætte sig imod dette saa højnødvendige Værks Fremmelse og Befordring, vil vel forventes, at her i Fyen har levet Doctores medicinæ tilforne uden at nyde nogen staaende Løn; men hertil maa vi svare, som og enhver bekendt skal vidne, at her ingen Medici har vaaren, uden at de af Adelen og de formuenste i Landet har nødt en staaende Løn, som nu paa en Tid lang har ophørt og cesseret. Da, som vi ikke paatvivle, at der jo er mangfoldige af de øvrige Landsens Indvaanere saa raisonable, at de i Henseende til den uskatterlige Helbred og den derimod ringe og fast umærkelige Afgift sig godvillig derudi lader finde, saa var det at beklage, om sligt et for hele Stiftet salutaire og højtnødvendigt Værk formedelst en og andens ugrundede Modsigelser eller utidige Sparsomhed skulde efterblive og tilbagegaa; i den Sted det ofte hændes, at de anvender dobbelt saa meget, ja langt mere, end denne ringe Afgift kan importere, paa Kvaksalvere og Omløbere, af hvilke de bedrages, og deres Helbred ruineres. I det øvrige, som saavel Doktoren som Patienten ere dødelige, og det vilde falde tungt nogen bekvem og habil Medicum igen at bekomme, om denne ved Døden skulde afgaa, saa bliver det meget nyttigt og nødvendigt for Landet, om noget bestandigt for en Medico her i Landet vorder reg-

¹⁾ Stadsfysikus og Borgmester i København Johan Eichel.

leret, som og vil animere erfarne og brave Mænd sig her efter den andens Død at anmelde. Man plejer at sige, at alt hvad et Menneske haver, det giver han for sit Liv; men hvad er Livet uden Helbred andet end en daglig og elendig Byrde, og hvad hjælper en Mand al hans Formue udi Sygdommen at spendere paa sin Helbreds Erlangelse, hvad det end koster, naar han ingen erfaren og tilforladelig Medikus haver ved Haanden, som han kan konsulere. Hvilke Omstændigheder anlediger os til Landets Gavn allerunderdanigst at anholde om Eders Kgl. Maj^{ts} allernaadigst Konfirmation paa den oversendte Repartition til en Landphysici Subsistence her i Stiftet.

Desuden indsendtes et Forslag til Fordelingen af Doktor-skatten; man anbefalede, at der fastsattes for Landfysikus en aarlig Løn af 400 Rdlr., som lignedes paa 1. de adelige Sædegaarde, fri og ufri, 2. de formuende Borgere i Købstæderne, 3. de gejstlige i Stiftet og 4. de kgl. Betjente, som betjene nogen staaende Charge.

Men *Sehested* havde ogsaa underhaanden søgt at virke for *Musæus* ved en Brevveksling¹⁾ med sin Formand i Stiftamtmandembedet, Gehejmerraad *Christian Lente*, som synes at have sat Pris paa *Musæus*. *Lente* skriver den 25. Januar 1724 bl. a. til *Sehested*: «Je suis fort touché de l'indisposition de Madame²⁾; je luy souhaite une prompte guerison, et à Mr. *Musæus* le bonheur de la guerir.» I et Brev af 2. Febr. beder *Sehested Lente* om at støtte Sagen kraftigt og slutter: «Il seroit certainement bon et salutaire pour cette province d'avoir constamment un établissement certain pour un habile medecin à Odense, qui est le centre de la province, soit *Museo* ou un autre, et si ensuite elle pourroit estre purgée de Mr. *Friis*³⁾ et ses adhérents, elle se porteroit bien de corps et d'esprit en mesme tems.»

¹⁾ Odense Amts Arkiv 197.

²⁾ *Sehested* var gift med Charlotte Amalie Gersdorff, der var anset som en meget klog og elskværdig Dame.

³⁾ Jørgen Friis, Borgmester i Odense, suspenderet 1718, og af Højesteret dømt fra Embedet 1728.

Den 19. Febr. skriver *Lente*: «Ce ne fut qu'hier, qu'on fit rapport au roi du projet et d'un reglement, que votre Excellence a fait pour l'établissement du Docteur *Musæus*. Vous connoissez la cour, Monsieur, ainsi vous savez, que les nouvautés y trouvent de l'obstacle. Ce n'est pas, que la chose n'ait été goûtée, mais sa Majesté veut savoir, si ceux, qui doivent contribuer à la subsistance du Medicin, le veulent faire de bonne volonté.» Og han slutter: «Je prens, Monsieur, une part sensible à l'indisposition de Madame. Sa bonne constitution, sa jeunesse et l'habilité de Mr. *Musæus* la tireront d'affaire, je le souhaite de tout mon coeur.»

Det lykkedes denne Gang at overvinde alle Hindringer og ved Brev 1724 24. Marts¹⁾ fastsættes en Løn af 400 Rdl. aarlig for Landfysikus i Fyn, og Brevet slutter: «da ville vi bemeldte Ligning udi alle dens Ord, Klausuler og Punkter, saa som den her oven indført findes, allernaadigst have konfirmeret og stadfæstet, saa og hermed konfirmere og stadfæste, hvorimod den nuværende eller efterkommende Landfysikus i vort Land Fyn skal pligtig være der i Landet alle fattige syge uden videre Betaling at betjene.»

Ved Ligningen fastsattes nøjagtig, hvormeget enhver skulde give: hver komplet adelig Sædegaard skulde give 1 Rdl. 2 fl , hver ufri do. 1 Rdl., hver Købstad sættes til et bestemt Beløb, Odense højest med 20 Rdl., Bogense lavest med 5 Rdl., Amtmændene, Biskoppen, Landsdommerne skulde hver give 1 Rdl., hver Sognepræst 4 fl osv.

IV.

Dr. *Musæus* kunde nu anse sin Stilling som betrygget; men der viste sig hurtig at være en Mangel ved Ordningen

¹⁾ Fynske Reg. 1724 Nr. 24.

af hans Lønning, som gav Anledning til en Krig, som varede hele Musæus's Levetid ud. Da man 40 Aar tidligere udnævnte Dr. *Johan Justus Böhme* til Medicus i Lolland, bestemtes det med det samme, at hans aarlige Løn 200 Rdl., skulde udbetales ham kvartalsvis af Amtskriveren over Nykøbing Amt af Amtets Indkomst¹⁾. Hvis noget saadant havde staaet i Musæus's Kongebrev, havde alting været godt, men det stod der ikke; de pligtige skulde indbetale det skyldige til ham selv, han maatte selv sørge for at faa Pengene ind; kom de ikke, kunde han kræve dem; det hjalp naturligvis ikke; saa maatte han anmode Amtmanden om at formane de vrangvillige, det hjalp i Reglen ikke mere; noget Resultat gav det, naar Amtmanden derefter truede med militær Eksekution; men det eneste rigtig virkningsfulde var, naar den militære Eksekution virkelig sattes i Gang; saa kom der ind, hvad der kunde komme ind; men det var dog ikke alt, hvad der skyldtes; thi imidlertid var nogle Skyldnere døde eller bortrejste, for andre var Kaarene forringede saaledes, at de ikke kunde betale. Og det var ikke Smaating, Restancerne drejede sig om; i Begyndelsen af Aaret 1734 havde Musæus for de første 10 Aar ialt til Gode 1105 Rdl.; han havde altsaa gennemsnitlig hvert Aar ikke en Gang faaet $\frac{3}{4}$ af, hvad der tilkom ham. Disse stadige Restancer medførte, at Dr. Musæus maatte føre en meget stor Korrespondance, han maatte skrive rundt til Købstæderne, til mange private Personer og navnlig til Stiftamtmanden, i hvis Arkiv en Mængde af disse Breve er bevarede; i Begyndelsen er Brevene altid skrevne paa Tysk, men i Løbet af nogle Aar vænnede han sig til at skrive Dansk, det første Brev paa Dansk er fra 1733, og han skrev godt og morsomt. Medens den Tids Breve til Myndighederne, navnlig naar de indeholder Klager eller Bønner, uvægerlig er holdte

---

¹⁾ Rentekammeret, Reskr. til Peter Brandt 1685 18. Maj.

i en ynkelig og begrædelig Tone, Brevskriveren kryber som en uselig Orm i Støvet og anraaber om den høje Øvrigheds Beskyttelse og Barmhjærtighed, saa er der over Musæus's Breve udbredt et velgørende godt Humør; man faar Indtryk af en Mand, der sad inde med en ikke ringe Dannelse, og som forstod at bevare sin Værdighed, selv naar han maatte anmode højtstaaende Embedsmænd om Bistand. Korrespondancen begynder med, at Musæus den 10. Maj 1724 spørger Stiftamtmanden, om han kan faa sin Løn udbetalt gennem Amtstuen, da han jo ikke saa godt kan opkræve den selv; han faar imidlertid ingen Besked herpaa, og henvender sig derfor til Amtsforvalteren og faar den Besked, at der ingen Ordre er givet til Udbetaling gennem ham. Han maa altsaa vente og se, hvad der kommer ind og saa selv minde de skyldige. Følgen er da ogsaa den, at da det første Aar er udløben, har han, som han skriver den 25. Maj 1725, fra hele Odense Amt hverken faaet Hvid eller Skilling og heller intet fra Byerne Middelfart, Svendborg og Rudkøbing; han maa altsaa tage sin Tilflugt til Amtmanden og bede om hans Hjælp. I August samme Aar mangler en Trediedel af Tilgodehavedet fra Svendborg, og fra Middelfart og Rudkøbing har han endnu intet faaet. Den 25. April 1726 har han intet faaet fra Assens og Svendborg for det forløbne Aar og fra Middelfart intet for begge Aarene. Og saaledes bliver det ved at gaa, snart er det et Sted snart et andet, at man vil unddrage sig denne Udgift, som har forekommet Folk urimelig og unyttig. Her er et Brev fra Musæus til Amtmanden af 24. April 1733:

»Endskønt her ligger tvende allernaadigste Kongers Haand og Segl under deres kgl. Hyldest og Naade om mit Provincialsalarium; endskønt og Deres Exc. alvorlig haver anbefalet alle Magistrater i Købstæderne samme mit Salarium af vedkommende at lade indfordre, saa er det dog kommen dermed saavidt, at jeg her i Odense haver en Restance paa 90 Rd.

3 R 8 B . Siden deres Exc. rejsede til Frankrig, og altsaa i 5 samfulde Aar haver jeg ikke faaet en Skilling af alle de kgl. Beamte og Betjente her i Byen. Er det altsaa ikke Under, at de andre Købstæder, som ligger saa meget længere fra Deres Exc., tager heraf et ondt Eksempel. Ja, det som mere er, saa haver den forrige Byens Kæmner *Erich Christensen* formastet sig at indeholde til denne Dag 20 Rd. af mit Salarium under Prætext, at jeg skulde være skyldig at betale 4 R Paalægsskat til Byen; samme 4 R haver han saagar understaaet sig i forrige Aar at indkræve med Panteexequverere og at komme for min Dør med Underbyfogden, Rodemestere, Byens Tjenere og Vægtere, og derhos med umanerlig Skrig, Bulder, Bander og Eder. Og da han alligevel med al sin Allarm intet hos mig udrette kunde, saa vil han nu tvært imod Loven gøre sig selv betalt, hvilken formastelig Myndighed om slig en Mand kan være permitteret og ustraffet hengaa, indstiller jeg til Deres Exc. Ellers haver jeg nu boet i mit Hus paa røde Aar og er aldrig bleven anmodet om at betale Paalægsskatten. Ejheller haver for min Tid i mange Aar, ja aldrig, nogen Doktor svaret den, ejheller nogen af de gejstlige, som jeg dog udisputerlig sorterer under, og altsaa bør at have min Residens fri ligesaa vel som de. Ja jeg ved ikke rettere, end at og ingen Borgemester, Raadmand, Byfoged eller andre Rettens Betjente svarer denne Skat. Men hvad mig synes allerforunderligst at være, det er det, at under Paalægsskatten er justement de Penge, som Borgerskabet skal svare til Doktoren. Hvorledes nu det kan stille sig, at jeg selv skal kontribuere til de Penge, som andre er paalagt at svare til mig, det kan jeg ikke begribe.

Er altsaa min underdanig Bøn til Deres Exc., at De vil behage naadig at tage op, det jeg i denne Dag fremkommer med mine Klager for Deres Exc., og at De naadigst vil behage at tage mig fremmed Mand og mine af Kongen saa allernaadigst forundte Beneficia, Privilegier og Friheder i naadig Forsvar og Beskærmelse. Maaden at remedere mine Klagemaal henstiller jeg aldeles i Deres Excellences højgunstige og højvise egen gode Behag og er med allerdybeste Submission og Respekt etc.»

I Musæus's Bestalling stod der imidlertid intet om militær Eksekution, og han kunde ikke faa Amtmændene til at benytte denne Fremgangsmaade, førend de havde

faaet kgl. Tilladelse dertil. Musæus ansøgte derfor i 1733 om, at en saadan Tilladelse maatte blive givet; men det afsloges. I 1734 søgte han igen: han kunde umulig selv overkomme at indkræve 400 Rd. af over 300 Kontribuenten, saa maatte han forsømme sine Patienter; og skulde han holde Folk til det, vilde det koste ham mindst lige saa meget, som hans Løn var. Stiftsøvrigheden støttede Andragendet, men Kancelliet resolverede alligevel igen: herved er intet at gøre. Imidlertid maa han have haft mægtige Venner, thi «Udi Konsejlet holden paa Fredensborg Slot den 15. Okt. 1734 haver Hans Kongl. Majestæt Ansøgningen efter Stiftamtmandens og Biskoppens Erklæring allernaadigst bevilget, dog med den Limitation, at de aldeles uformuende for Eksekutionen skal forskaanes.» I Overensstemmelse hermed udgik der 22. Okt. 1734 Missiver til Stiftsøvrigheden i Odense og til Amtmand Rosenkrantz¹⁾.

Hvorledes en saadan militær Eksekution gik for sig ses af Følgende: I Faaborg, hvis Doktorskat for Byen og Embedsmændene tilsammen beløb sig til knap 16 Rd. aarlig, havde man været saa treven med Betalingen, at Restancerne i Aaret 1736 var løbet op til 130 Rd. Stiftamtmanden skrev da efter Musæus's Anmodning til Borgmesteren derom og sluttede:

«Saafremt denne Restance ej i Mindelighed vorder betalt inden 8 Dage efter at dette Borgmesteren paa Byens Vegne og de kongelige Betjente paa egne Vegne er bleven bekendtgjort, maa samme hos dem ved militærisk Eksekution inddrives.

Ravnholt d. 31. Okt. 1736.

C. Sehestedt.»

Truslen hjalp ikke, og Stiftamtmanden anmodede endelig den 17. Dec. General *Brockenhuus* om at sætte det militære Apparat i Gang: «. . . Saa i Anledning af hans kgl. Majestæts allernaadigste Befaling af 22. Okt. 1734

¹⁾ Da. Kanc. Fynske Mistiver 1734 Nr 57—58.

maa jeg herved tjenstlig have anmodet Hr. Generalmajor Brockenhuus, han vilde behage herpaa tegnet at beordre den kommanderende Officer udi Faaborg: 1. at Borgmesteren (saasart dette indløber) vorder belagt for Byens Andel med 1 Korporal og 1 Rytter, dog han igen at være tilladt Eksekutanterne til Borgerskabet at henvise, forsaa vidt han ej selv med indesidder; 2. at hver af de andre Betjente (Borgmesteren igen iberegnet forsaa vidt hans egen Person angaar) ligeledes en Eksekverer af Rytteriet vorder tilsendt. Hvilke Eksekutanter da paa Stedet forblive og ej afviger, førend Kancelliraadens Kvittering for Pengene forevises, og midlertid nyder Korporalen daglig 2 R og hver Rytter 1 R 2 β , og det udi 14 Dage, om Betalingen ej forinden skulde ske; dernæst da Eksekutionen fordobles og kontinuerer indtil videre. Dog de nærværende Betjente, som ej have boet der ved Stedet i de fulde fornævnte Aar, ej pligtige at svare videre end for deres Betjenings Tid; thi deres Formænds Restance vil af den eller de, som dermed indesidde, udbetales.»¹⁾

En saadan Indkvartering hos Skyldnerne havde altid meget hurtig den forønskede Virkning, saaledes over for den stridbare *Anders Hviid*, der efter at være bleven afskeditget²⁾ fra sit Embede som Præst i Haarslev, levede i Odense; han var bleven krævet for Doktorskatten baade som Præst og som Ejer af Herregaarden Holsegaard og skriver i den Anledning under 6. Septbr. 1740 til Stiftamtmanden³⁾:

«Jeg haver erholdet Deres Velbaarenheds respektive Ordre af Dags Dato at betale Kancelliraad Musæo 19 Rd. 3 R 4 β efter hans indgivne Regning, saa er det ganske langt fra, at jeg enten haver nægtet eller vil nægte den gode Kancelliraad eller nogen, hvis dem med Ret og Billighed hos mig kan

¹⁾ Faaborg Byfoged-Arkiv Pakke «Forskelligt».

²⁾ Efter Højesterets Dom 18. Juni 1739.

³⁾ Odense Amts Arkiv, 201.

komme til Gode, men dette er og haver været mine Tanker, at Holsegaard, bestaaende alene af 14 Tdr. Hartkorn, ikke kunde prætenderes af Landfysico aarlig 1 Rdl. 2 fl , som er det højeste, han af nogen Proprietarier her i Landet bekommer, helst af mig, som aldrig med Hustru og Børn har besiddet Gaarden, men som en Præst haver betalt ham aarlig 4 fl , saa vidt jeg ved. Det er landekyndig, at jeg i Aaret 1736 først i April blev depossideret fra Indkomsterne baade af Gaard, Gods og Kald, saa jeg siden 1. April ikke nød een Skillings Indkomster af nogen af disse Ting, førend jeg 18. Juni 1739 begyndte at oppebærge af det fattige Naadsens Aar, ejheller haver endnu faaet vedbørlig Rede og Rigtighed for Oppebørselerne hos vedkommende, til hvilke efter mine ringe Tanker Hr. Kancelliraaden havde burdt at adressere sig og endnu bør at adressere sig, indtil saa længe de beviser med min Haand og Kvittring, at jeg ringeste Skilling af Indkomsterne haver faaet, saa længe er jeg i Tanke, at han bør at holde sig til dem, som haver oppebaaret mit; jeg vil paa denne Tid ikke melde om, at den velædle Landfysikus aldrig har betjent mig eller nogen af mine, mens han ikke heller haver villet, ihvor ofte jeg ved mine Børn haver anmodet ham, ja har end ikke været at komme udi Tale, ihvor ofte de og derom har solliciteret; men dette vilde jeg allerunderdanigst replicere, at jeg fik Holsøgaard først udi Aar 1727 med Skøde bebrevet den 16. Juni; hvad hans Krav derfor for Aaret 1726 kan være, kan jeg ikke begribe, og for først ønskede nok at se hans kgl. allernaadigste meddelte Privilegium til hans Provincialsalarium, dernæst det paaberaabte Reskript af 22. Okt. 1734, saa og Deres Velbaarenheds højgunstige Resolution, hvorvidt mig af de opførte Aaringer kan med Billighed og Rette tilkomme at betale. Den 18. Juni 1739 ikke mere Præst udi Haarslev. Jeg vil derpaa udbede mig Deres Velbaarenheds gunstige Resolution, og skal ingenlunde vorde fornøden derfor at udstede Eksekution, thi jeg erbyder mig heller at deponere Pengene, hvor Hr. Etatsraaden gunstigst befaler.

— — — — —
 Herpaa svarede Dr. Musæus under 11. September 1740:

«Det er bare Konsideration og Respekt for Deres Velbaarenhed, at jeg svarer et Par Ord paa Hr. Anders Hviid hans

Indvendinger angaaende mit Salarium, thi ellers ved Gud, de ere ikke værd at reflektere paa og intet mindre end hæderlige og retsindige for saa gammel en Mand. Ex. gr. At Holvegaard blev solgt til Hr. *Hviid* Anno 1726 i Maj Maaned og derpaa af ham kompletteret den 21. Juli 1727, haver jeg Amtsforsalter *Leve* hans Haand for, af Dato 19. April 1732, som i de Tider oppebar mit Salarium i Assens Amt, og er vel saa troværdig en Mand som Hr. Anders med sin politisk Skødesnak. At andre har hævet Frugten af hans Gaard og Kald, det er sket til at betale *hans* Gæld og *hans* Bøder, ergo hævede han Frugten lige saa vel som andre; men at det var ingen behagelig og ingen profitabel Frugt for ham, det er hverken min Sag eller min Skyld; men hvis Skyld det er, ved han bedst. Nok er det, saa længe Gaarden ikke var solgt til andre, og Kaldet af ham ikke rømmet og aldeles overdraget til en anden, bør han udisputerlig svare til Gaardens og Kaldets Afgifter. At jeg burde eller endnu bør adressere mig til hans Creditores og Contraparter, som har oppebaaren hans Indkomster, det strider tvært imod min allernaadigste kongelige Ordre, der siger: jeg skal adressere mig til de Herrer Amtmænd og ikke til hans Kreditorer. Ergo synes mig, jeg bør aleneste holde mig til den kgl. Ordre og ikke vige et Haars Bred derfra. Hvad kommer mit Salarium Hr. *Hviid* hans Procesrigtighed ved? Hvorfor skal mit Salarium bie efter eller lide under, at han ikke forliges med dem, som længe siden vilde have gjort ham Rede og Rigtighed? At han nogen Tid haver anmodet mig enten selv eller ved andre at betjene dem, det er mig aldeles ubevidst; men at jeg nogensinde skulde have *ikke villet* betjene dem, det er aldeles usandfærdig. Hvem nu af os to staar mest til at tro, maa hele Verden dømme, som kender ham og mig. — At han begærer at se mit kgl. Privilegium og Reskript, det er insolent, thi han har selv siddet i Landemode, da de blev oplæst, og begge Dele blev ham tilsendt i hans Hus med Synodalibus af Bisperne, hver Provst sit Eksemplar. Men derimod saa sender jeg herved til velbaarne Hr. Konferensraad endnu en Gang en rigtig Kopi af det kgl. Reskript, i Fald den første maatte være kommen ham fra Haanden. Denne kgl. Ordre tilholder mig til intet mere end til at begære af de Herrer Amtmænd at udstede Eksekution men ikke til at svare eller replicere paa Restanternes Indvendinger. Mener nogen Restant sig at være fornærmet ved Eksekution, saa er jeg siden hans Mand,

som skal stande ham til Rette for, naar han søger mig paa behørige Steder, men han maa ikke søge mig for de Herrer Amtmænd, thi dennem tilholder den kgl. Ordre ej videre end til at udstede Eksekution, naar jeg begærer; men de ere ikke skyldige til at modtage, søge eller dømme paa nogen Restant hans Indvendinger, au contraire det er dennem udtrykkelig forbudt med rene fulde Ord. Derfor protesterer jeg og solenniter imod Hr. Anders hans tilbuden Pengedeposition (som er kuns til at gøre mig min Betaling des vidtløftigere og vanskeligere) og henholder mig alene til den allernaadigste kgl. Ordre, som jeg ikke agter at vige fra i ringeste Maade, og det af tilbørlig allerunderdanigst Respekt for samme allernaadigste kgl. Ordre, og derfor nu haaber, venter og allerydmygst ombeder, at Deres Velbaarenhed uden videre Dilation under mig og lader mig nyde Frugten af den saa ample, rene og gracieuse allernaadigste kgl. Vilje og Befaling med at udstede den begærede Eksekution saa snart, som muligt er.

— — — — —

Amtmanden fremmede Eksekutionen, og allerede den 22. Sept. kunde Musæus meddele, at han havde faaet Pengene.

—————

V.

Da Musæus havde faaet udvirket det kgl. Reskript, for han haardt frem med Eksekutioner; men formodentlig ikke haardere, end nødvendigt var. Der synes heraf rundt omkring at have rejst sig Forbitrelse imod ham. Da Birke-dommer, Krigsraad *C. D. Hedegaard* truedes med Eksekution, fremkom han med denne:

Tjenstlig Erklæring.

Jeg havde visseligen formodet og lovet mig den honêteté af Hr. Dr. Musæus, at han først havde advaret mig som en, der andensteds fra er hidkommen, om den saakaldede Doktor-skat, han beraaber sig paa, og vedbørlig underrettet mig om,

hvad og hvormeget jeg i saa Maade kunde være og blive pligtig hannem at betale, førend han saaledes, som sket er, lod mig sende Manere paa Halsen og saa strengeligen fulminere med Eksekution for en Restance, som mig aldrig er krævet eller forevist nogen Adkomst eller Rettighed til, hvorfor jeg saa meget mindre kan anses for modvillig i denne Post, som jeg i det øvrige ikke tror, at Hr. Dr. Musæus sig over dette Hus ellers haver at besværges, i saadan Henseende jeg da gør mig forsikret, saa længe og indtil det første af hannem vorder præsteret, for Eksekution at blive befriet, hvorefter jeg da ikke skal mankere at rette for mig, saa vidt jeg bør, reserverende mig i vidrig Fald at tage andre mesures og hvad jeg maatte videre eragte fornødent.

Odense, d. 7. Febr. 1735.

C. D. Hedegaard.

Navnlig i Svendborg var man forbitret; hverken Børgerne eller Embedsmændene betalte. Gennem Biskop og Provster havde Musæus faaet advaret Gejstligheden om inden December Maanedes Udgang at indsende Restancerne, hvis man vilde undgaa Eksekution; det havde hjulpet godt; «men samtlige Præster i Svendborg, saasom velærv. Hr. *Storm*, velærv. Hr. *Hans Ploug* og velærv. Hr. *Gregers Hiort* haver intet kehret sig hverken efter Hr. Biskoppens Insinuation eller efter min Advarsel, men derimod endnu til Dato er forsættelig udebleven med deres Betaling.» Følgelig maatte Betalingen fremtvinges ved Eksekution. Men man gik endogsaa angrebsvis til Værks fra Svendborg, man beskyldte Musæus for Embedsforsømmelse. Saa blev Dr. Musæus vred, han skriver den 15. Januar 1735 til Stiftamtmanden¹⁾:

«Deres Exc. haver været saa naadig og kommunikeret mig en Skrivelse af Magistraten i Svendborg, hvorudi de beder Deres Exc., at de maatte indtil næstkommende Martii Maaned faa Dilation at betale mit resterende Provincialsalarium,

¹⁾ Odense Amts Arkiv 161.

derfor takker jeg herved underdanigst. Men da jeg eben var i Begreb at indsende derpaa min Erklæring til Deres Exc., saa faar jeg i Dag den 15. Januar fra Byfogden i Svendborg et Kald og Varsel, hvoraf Kopier herhos følger, og hvorudi jeg beskyldes for Forsømmelse i mit Embede. Som nu ingen ærlig Mand, som ved sig aldeles fri i alle Maader for den Beskyldning, som jeg ved, slig ugrundede og falskelig opdigtede Imputation kan lade ligge paa sig; saasom og ydermere af denne Omgang lettelig kan gættes, baade at Magistraten i Svendborg maa være Medvidere og interesserede i denne Angivelse (thi ellers havde de ikke allesammen tilbageholdt mit Salarium), saa og at deres forlangede Dilation hensigter til intet andet end til at gøre mig en usømmelig Ophold og Difficultet i min saa højtautoriserede Fordring; saa maa jeg herudi søge min underdanig Tilflugt hos Deres Exc. som baade min og deres høje Øvrighed, med allerydmigst Begæring, at Deres Exc. vil have den Naade for mig og

1. raadgive mig højgunstig efter Deres højberømmelig og højvise Retsindighed, hvorledes og paa hvad Maade jeg skal søge og erholde tilstrækkelig Satisfaktion over disse mine i Gærningen opsætsige og usandfærdige Angivere.

2. Assistere og mainterere mig saavel ved det af tvende kgl. Majestæter højnaadigst forundte Provincialsalarium som ogsaa i Særdeleshed ved den allernyligst den 22. Okt. sidstleden saa allernaadigst given Ordre og Befaling om Eksekution derpaa, og til den Ende tilholde bemeldte Magistrat saa vel som Byfogden samt alle vedkommende i Svendborg, at de uden videre Opsættighed inden denne Januarii Maanedes Udgang indfinder sig med mit resterende Salariums Betaling eller og visselig vente, at efter ultimo Januarii ingen Restance uden Eksekutions-Gebyr imodtages.

3. Tilholde bemeldte Magistrat saavel som Byfogden *Martinus Arlodt* og Prokurator *Iver Hunsholt* i Svendborg, at de navngiver for Deres Exc. alle dem, som beskyldte mig efter ovenmeldte Kaldseddels Indhold, paa det at jeg kan vide, til hvem jeg skal holde og binde mig for at faa tilstrækkelig Reparation og ventelig paagaende Omkostningers Refusion, saasom jeg ingenlunde tænker at lade slige saa falskelig opspundne ublu Angivelser ligge paa mig, men derimod nøjagtig Satisfaktion og eksemplarisk Straf at søge og erholde.»

Det viste sig, at Beskyldningerne mod Musæus kunde ikke opretholdes; nogle tilbagekaldte, hvad de havde sagt, og

de øvrige dristede sig ikke til at saggive Doktoren. Denne havde altsaa sejret, men Sejren syntes ham ikke stor nok eller i alt Fald ikke tilstrækkelig til at reparere hans Ære og give ham den forrige Anseelse igen; det kunde kun ske ved, at der fra højeste Sted tildeltes ham en honorable Karakter. Musæus besluttede sig da til at ansøge Kongen om at maatte blive udnævnt til Kancelliraad. I det Brev, hvori han beder Stiftamtmanden og Biskoppen om at støtte Ansøgningen, anfører han følgende som sine Motiver: «1. for derved at nyde nogenledes Satisfaktion for den aldeles uforskyldte og ugrundede Blame og Angivelse, som Svendborgerne har beført mig med for Kongen; 2. for derved at inspirere slige urolige Hoveder mere Undseelse, at de ikke saa letsindig skulle falde paa, enten paa samme eller og en finere Maade at ytre deres Forbitrelse imod mig for den seneste kgl. Ordres Skyld om mit Salarii Inddrivelse ved Eksekution.» Baade Stiftamtmanden og Biskoppen var meget villige til at anbefale *Musæus* til Ønskets Opnaaelse. *Sehested* skrev, efter at have erklæret, at Svendborgernes Beskyldninger er grundløse: «Som jeg da ikke ser hans bekendte Meriter bedre konserveret end ved et Naadestegn af Eders kgl. Majestæt, paa det Landets Indbyggere saa meget des tryggere efterdags som forhen kunde tage Tro og Tillid til ham i deres Helbreds Anliggende, understaar jeg mig at submittere hans allerunderdanigste Ansøgning under Eders kgl. Majestæts allernaadigste Bønhøring, eller hannem og i den Sted en anden convenable Karakter allernaadigst maatte forundes.»

Man forstaar, at en saadan Tillid hos Provinsens øverste Myndighed til Betydningen af den kgl. Naadesbevisning maatte virke til, at Bønnen hørtes: Dr. med. *Carl Musæus* udnævntes den 31. August 1736 til Kancelliraad¹⁾.

¹⁾ Da. Kanc. Fynske aabne Breve 1736 Nr. 75.

VI.

Om *Musæus* har været en dygtig Læge, er naturligvis nu vanskeligt at bedømme, dog er det klart, at mange har anset ham derfor. Hvor meget en Mand kunde faa at bestille i sin Egenskab som Landfysikus, kom jo meget an paa Manden selv; at Musæus har været meget virksom, er sikkert; rundt omkring i Stiftamtmandens Arkiv træffer man hans Breve, ikke blot naar han efter Anmodning erklærer sig i en eller anden Sag; ofte tager han selv Initiativet og paataler Misbrug eller kræver en eller anden Foranstaltning. Han tog sig af Jordemødrenes og Kirurgernes Uddannelse; i et Brev af 20. Juli 1732 til Stiftamtmanden¹⁾ beder han om at faa to Lig udleverede til at anatomere, et mandligt og et kvindeligt, da der netop for Tiden i Odense Arrest hensidder 5 Misdædere, som er dømte til Døden. Han skriver: «Unsere Hebammen haben wahrlich eine augenscheinliche anatomische Demonstration derer partium ad partum necessariarum so hoch vernöthen als das liebe Brod zum Leben, und dazu soll enig und allein das cadaver femininum von mir emploiret werden; das masculinum aber zur Information und Uebung unsererer Fellscherer (welche die allermeisten unter ihnen ebenfalls hochnöthig haben) wie auch zum Dienste anderer sich findenden anatomischen Liebhaber. Mir selbst (ut verum fatear) und einem jeden rechtschaffnen medico ist viel daran gelegen ein exercitium anatomicum zu haben, denn anatomia practica ist eine res memoriæ und exercitii und muss nothwendig unterweilen repetirt und exerciret werden, sonst verliert man nach und nach alle Handgriffe und nothwendige ideas der structuræ corporis humani.» Han beder om, at der maa blive givet Ordre til, at Ligene bliver bragte nogle faa Skridt fra Rettertedet og der bliver erklærede for ærlige,

¹⁾ Odense Amts Arkiv 199.

for at de derefter kan blive lagte i to dertil af Musæus bestemte Kasser og førte til hans Hus.

Da Kirurgerne *Hans Richard* og *Johan Daniel Wandeler* i Aaret 1727 andrager Stiftamtmanden om, at det maa blive fastslaaet, at der for Fremtiden kun maa være to Kirurger i Odense, bliver Musæus's Erklæring indhentet; han svarer saaledes: ¹⁾

«Jeg takker underdanigst Deres Exc. for, at De har vist mig den Ære under 15. Maj at sende mig en Kopi af vore Bykirurgers Supplik af 20. April og ønsket min oprigtige og uforgribelige Betænkning derover. Altsaa attesterer jeg overensstemmende med Sandheden ud fra en mangfoldig Erfaring, at det desværre er alt for sandt, at her i Odense og paa Landet visselig gaar et afskyeligt Fuseri i Svang i Feltskærernes Profession, hvilket baade er meget skadeligt og skændigt: skadeligt, fordi derved mange Folk bliver skilt ved Liv og Sundhed og oven i Købet ukristelig bedragne for deres Penge; skændigt, fordi dette gøres af meget uforskammede, udelige og uanstændige Folk som Bødler, Hestesnidere, Broksnidere, gamle Kællinger og halve Heksemestre og lignende. Jeg attesterer desuden, at det pro tempore vilde være langt mere skadeligt end nyttigt for Odense, om flere end 2 Feltskærere nedsatte sig i Byen, da de sandelig ikke kunde fortjene saa meget, hvoraf følger, at paa et saadant Sted vil ingen habil Mand nedlade sig men kun lutter slette Stympere, hvoraf Byen med Tiden kun faar meget liden Tjeneste, Ære og Nytte. De levende Eksempler herpaa er desværre i Odense ikke sjældne, thi vi har endnu den Dag i Dag de Folk hos os i Byen, som for nogle Aar siden vare vore Feltskærere og nu almindeligvis ere Betlere. Derfor er jeg uforgribelig af den Mening, at hans kgl. Majestæt vilde vise Odense By en stor og ret faderlig Naade, naar det allernaadigst befalede, at der ikke maatte nedlade sig flere end 2 Feltskærere, før og forinden den bestaltede Landmedicus efter Embede og Samvittighed finder det nødigt og nyttigt at antage flere. Paa den anden Side er jeg ikke desto mindre af den Mening, at et saadant Privilegium og Art af Monopolium kan og vil blive meget farligt og besværligt for Publikum, saafremt der ikke

¹⁾ Odense Amts Arkiv 197. Erklæringen er skrevet paa Tysk.

dertil knyttes efterfølgende udtrykkelige Konditioner: at nemlig dette Privilegium ikke længer skal gælde eller komme de benaadede Feltskærere til Gode end, 1. saa længe de af kristelig Barmhjærtighed omsonst betjene alle fattige Patienter, som høre til Byen og staa til at hjælpe; 2. saa længe de ikke understaa sig at overtræde den kgl. Forordning af 4. Decbr. 1672, forsaavidt den angaar dem, og at gaa ud over Grænserne for deres Profession, men derimod. absolut afholde sig fra alt Fuskeri i Medicinen og derfor desto flittigere og trofastere passe deres Profession; 3. saa længe som de holde dygtige og tilstrækkelige Svende; 4. saa længe som de ikke skamme sig ved deres Profession og alt hvad dertil hører, og altsaa heller ikke af en ubetimelig og utilbørlig, Hovmodighed unnlade at udhænge ved deres Bolig de i hele Verden sædvanlige Barberbækkener og Kendetegn paa deres Profession. Naar det ansøgte Privilegium paa den Vis og Maade akkorderes og tilstaas vore Feltskærere, er jeg forsikret om, at Publikum aldrig vil lide derunder, men vil kunne glæde sig derved og berømme det. — Jeg altsaa ikke alene holder deres allerunderdanigste Bøn til hans kgl. Majestæt for billig og paa ovennævnte Maade for nyttig, men kan endogsaa selv ikke unnlade allerunderdanigst at bede om, at Deres Excellence vil have den Naade for dem og Publikum højgunstigt at sekundere saadan allerunderdanigst Bøn ved Deres høje og meget formaaende Rekommodation, og forsikrer, at jeg gør alt dette af ingen anden Hensigt end ex officio efter min bedste Viden og Samvittighed af et redeligt og tro Hjerte, der jeg i dybeste Ydmyghed forbliver etc.

Odense, d. 18. Maj 1727.

Dr. Musæus.

Da ogsaa Magistraten anbefalede Andragendet, opnaaede de to Kirurger deres Ønske ved det kgl. Brev af 7. Juli 1727¹⁾.

Tilsynet med Apotekerne hørte blandt Landmedici Forretninger. Musæus var alt andet end tilfreds med Apoteket i Odense, som den Gang indehavdes af *Peter v. Westen*; den 27. Febr. 1725 skrev han en lang Klage til

¹⁾ Da. Kanc. Fynske Tegnelser 1727 Nr. 28.

Stiftamtmanden over det¹⁾). Varerne var baade dyre og daarlige, siger Musæus, og Folk satte deres Helbred paa Spil, fordi de ikke turde stole paa Apotekerens Medikamenter; men det eneste ordentlige Middel, som Musæus kunde tænke sig, vilde ophjælpe Apotekets forsømte Tilstand, var, at Monopolet ophævedes, og der gaves Tilladelse til, at et nyt Apotek oprettedes. Han ansøgte derfor Kongen om Tilladelse for sig selv til at drive Apotek i Odense, men fik Afslag; thi Ordlyden af v. Westens Privilegium udelukkede andre Apotekers Oprettelse der i Byen, og desuden har det formodentlig ikke støttet Tilliden til Paalideligheden af Musæus's Klager, at de mandede ud i en Ansøgning om Fordel for ham selv²⁾).

Apoteker *Peter v. Westen* døde 18. Juni 1727, og kort efter træffer vi atter en Klage af 3. Aug. 1727 af Musæus over Apoteket³⁾):

«Jeg har i Dag for første Gang i Aar erfaret og mærket, at den farlige Pletfeber har begyndt hemmelig ogsaa at indsnige sig i vor Odense, har derfor ikke villet undlade straks at anmelde og berette dette for Deres Excellence, dels fordi jeg ved, at Deres Excellence er meget akkurat og omhyggelig i slige Tilfælde, dels ogsaa fordi vort Apotek ikke er i den Stand, i hvilken det billigvis skulde være. Efter den kgl. Forordning hører det sig til, at der i et Apotek altid skal være en Mand, som kan forestaa det og er Pladsen voksen, saa at man kan forlade sig paa ham, og at ingen maa forestaa et Apotek, som ikke er examineret, approberet og indsat dertil; tvært derimod saa har vi til Dato i vort Odense-Apotek ingen anden til at forestaa samme end den efterladte Enke og to meget daarlige Svende, hvem man med god Samvittighed og uden Fare og Tab umulig kan betro Præparationen af Medikamenterne i Laboratorio og Forfærdigelsen af Recepterne i Apoteket, idet den ene er et ganske ødelagt fordrুক্ত Men-

¹⁾ Odense Amts Arkiv 197; trykt i E. Dam: Odense Løveapoteks Historie 1549—1903 S. 48.

²⁾ Da. Kanc. Supplik 1725 I, 562 og II, 452.

³⁾ Odense Amts Arkiv 197. Brevet er skrevet paa Tysk.

neske, men den anden en uerfaren ung Knægt, der nylig er kommen af Lære, og som endnu ikke har været uden for Odense. Eftersom nu en saa slet Beskaffenhed i Apoteket efter min Formening er meget disreputerlig saa vel for Byen som ogsaa for det hele Land og for mig selv ikke mindre; eftersom ogsaa dette let kunde blive mig imputeret og tilskrevet enten min Uforstand eller min Negligence, som om jeg kun lidet bekymrede mig derom; eftersom endelig ogsaa alle de Medikamenter, som jeg foreskriver, kun under Frygt og Tvivl bliver givne af mig, naar jeg ikke selv har overværet deres Præparation: altsaa finder jeg mig i min Samvittighed forbunden og nødsaget til at melde Deres Exc. dette i Kraft af mit Embede og ydmygt til at bede, at Deres Exc. ikke alene ved forefaldende Lejlighed gunstigst vil undskylde mig og selv holde mig for undskyldt, men ogsaa vilde behage at være betænkt paa gode Raad og Midler til paa bedste Maade at afhjælpe og forbedre vort Apoteks slette Tilstand, der jeg med største Respekt forbliver etc.

Kort Tid efter denne Klage kom Sønnen *Johan Christopher v. Westen* hjem fra en lang Udenlandsrejse, og allerede i 1728 overtog han selv Apoteket, som formodentlig saa er kommen i en god Gænge, da denne v. Westen var en meget driftig Mand.

I Aaret 1731 opskræmmedes Gemytterne i Fyen af den frygtelige Begivenhed, at Sognepræsten i Kerteminde *Joh. Fr. Hornemann* blev forgivet af sin Hustru og dennes Elsker Student *Lars Mørch*; i Aaret 1732 sattes en Kone i Svendborg under Anklage for at have flere Giftmord paa sin Samvittighed. Stiftamtmanden henvendte sig da til Musæus for at høre hans Mening, om ikke Gift-handelen kunde reguleres bedre. Af Musæus's Svar¹⁾ fremgaar det, at ikke blot solgte de tre Apotekere i Nyborg, Odense og Rudkøbing Gift, og tog det formodentlig ikke saa nøje med, hvem de solgte til, men ogsaa Folk som Raadmand *L. Frank* i Assens og Farver *Topp* i Svendborg, der begge var oplærte i Apotekervæsenet, og maaske

¹⁾ 14. Febr. og 14. Juni 1733, Odense Amts Arkiv Nr. 199.

andre Købmænd solgte Giftstoffer saa vel som andre Medicinalier. Musæus mente, at egentlig indeholdt Forordningen af 4. December 1672 tilstrækkeligt til en betryggende Ordning, naar blot den blev overholdt, men foreslog tillige nogle skarpe Tillægsbestemmelser. Sagen endte med, at Overholdelsen af Forordningen af 1672 indskærpedes¹⁾.

Dr. Musæus's Interesse for Byens Hygiejne viser sig i følgende Brev af 22. December 1739²⁾.

Deres Excellence etc. Saa vederstyggeligt et Syn det er, at uden for Odense Byens Vesterport ved Natmandens Bolig, saa nær Byen og endnu nærmere Landevejen, ligger en ej liden Mængde døde Kroppe og cadavera unedgravne for hver Mands Syn og Næse, saa farlig og saa skadelig er det og følgelig ej mindre utilbørlig og utilladelig. Thi det er vist, at en ren Luft bliver inficeret af raadne Kroppe til at foraarsage Sygdom, og en usund Luft bliver deraf saaledes corrumperet, at hun foraarsager dis snarere, dis haardere, dis farligere og dis smitsommere Sygdomme. Og dette er ej mindre vist, at friske Folk kan blive syg deraf aleneste, og syge Folkes Sygdom kan blive dødelig deraf, som ellers i sig selv det havde ikke været, besynderlig i denne Aarsens Tid, da Luften i sig selv er usund nok saa vel for de mange Omvekslinger med Frost og Tø, som og den idelige Taage. Saagar Hundene kan blive snarere galne af slige Aadsler. Hertil kommer endog dette, at disse Kroppe ligge paa den Side af Byen, som Vinden kommer særdeles tit fra, og bærer disse raadne Exhalationer lige hele Byen over. — For disse og flere Aarsager (som jeg med Vilje gaar forbi for ikke at raffinere i saa desagréable en Materia) udkræver min Samvittighed og Funktion at underdanigst give Deres Exc. til Kende, at det er højnødvendig og magtpaaliggende, at Natmanden bliver anbefalet og tilholdt at grave uden Ophold alle ovenmeldte Kroppe ned og dybt i Jorden, samt herefter ikke at understaa sig at lade nogen Krop unedgraven ligge over Jorden. — Jeg synes, at en Landmedicus kan ikke være bekendt at være saa nær og lade slige desordres upaatalte, særdeles i en By, som saa høifornemme og saa mange Øvrigheder sig opholder. Formoder altsaa, at Deres

¹⁾ Da. Kanc. Fy. Tegn. 1733 27. April Nr. 26.

²⁾ Odense Amts Arkiv Nr. 201.

Exc. denne min velmente og uforgribelig Erindring højgunstigt optager, approberer og seconderer, og er i øvrigt med største Veneration og Respekt etc.

Musæus holdt naturligvis lige saa lidt som andre Læger af Kvaksalvere; det fremgaar tydeligt af dette Brev til Byfogden i Odense af 5. Juni 1736¹⁾).

Ædle og højtærede Hr. Byfoged.

Det er aldeles klart og udtrykkelig forbuden i Lovens 2. Bogs 21de Kapitels første Articul, at ingen maa understaa sig at trykke eller trykke lade nogen Ting, uden at det er censureret først paa behørige Steder. Derfor haver jeg mangen Gang forundret mig, at slet ingen af saa mange Øvrigheds personer og Rettens Betjente, som her i Byen er, har agtet efter, at det er højest lovstridigt og utilladeligt, at Bogtrykkeren²⁾ her i Byen af egen Magt og Myndighed formaster sig at trykke og udgive hver Uge en saakaldet Notifikationsliste foruden den behørige Censur, som samme Lister eller Aviser dog have højest fornøden frem for andre, idet han mange Gange saa urimelige og uskikkelige Passager derudi indfører, at jeg holder for slet ingen Ære for Odense at være, at saa megen daarlig og skammelig Snak saa dristig her i Verden publiceres, uden at nogen Mand af dem, som det vedkommer, derpaa taler eller anker. — Saa længe han ikke haver indført noget, som løber ind i mit Embede og Bestilling, har det ikke heller faldet mig til at tale hannem til derom; men siden han i sin sidste Notifikationsliste af den 2. Juni sidstafvigst har understaaet sig at intimere og rekommandere offentlig og uforskammet en løgnagtig og forløben Kvaksalver for en meget børømmelig Doktor, saaledes at han ej aleneste med den største Ubluhed har overtrædet Kongens Forordning om medicis og Apotekere, men og gjort Tort os andre, som er af Gud og Kongen beskikket og bestaltet her i Byen. Saa paastaar jeg paa mit Embeds Vegne og allertjenstligst anmoder Hr. Byfogden, at han paa sit Embeds Vegne lader indkalde Bogtrykkeren for Politiretten, multerer ham for sin hidindtil begaaen Formastelse at trykke

¹⁾ Odense Amts Arkiv ⁹/481.

²⁾ Joh. Chr. Brandt. Se Engelstof: Odense S. 380, og John M. Møller: ovfr. S. 397.

Aviser uden Censur og dernæst alvorligen forbyder ham, ikke en eneste Avise, eller hvad Navn han vil sætte paa, mere at trykke, førend han enten viser kgl. Tilladelse at trykke uden Censur eller og kgl. Befaling, af hvem hans Lister censureres skal. — Alt dette indberetter jeg med første Post til Hans Exc. Hr. Geheimeraad Sehestedt og sender ham Kopi af dette Brev, formoder altsaa og allervenligst anmoder Hr. Byfoged, at han, hvis ikke for min Skyld dog i regard for Hans Exc. lader se herudi sin Nidkærhed at holde over Lovenes Ord og Lydende . . . . .

Man ser, at det var ikke saa ringe et Omraade, Dr. Musæus's Embede spændte over; selv om han ikke vilde passe Censuren ogsaa, kunde han endda faa nok at gøre, og i Aaret 1745 fik han tilmed et meget betydeligt Tillæg til sine Embedsforretninger.

VII.

Kvægpesten indvandrede her til Landet sydfra og havde raset nogen Tid i Hertugdømmerne, før den kom her. I Slutningen af April viste den sig paa Brahetrolleborg, hvor den i Løbet af 8 Dage bortrev 42 af 145 Køer, som stod i samme Stald. Egentlige Dyr læger havde man ikke dengang, det var først denne Kvægpsyge, som gav Stødet til Veterinærvidenskaben her i Landet¹⁾. Da derfor Forvalter *Bachmann* bad Stiftamtmanden om Raad og Hjælp, vidste denne ikke bedre end at henvende sig til Dr. *Musæus*; denne fik Ordre til med to Kirurger at rejse til Brahetrolleborg, besigtige Forholdene og give Raad om, hvad der var at gøre. Musæus tog straks af Sted, og nu maatte han i den følgende Tid idelig rejse omkring i Fyen og bese det

---

¹⁾ Jfr. ovfr. S. 254 flg.

syge Kvæg, obducere det og beordre Medicin og Aareladning, paase, at den paabudte Indespærring overholdtes og skændes med vrangvillige og opblæste Godsejere og taabelige Bønder. Denne Bestilling gav Anledning til en Mængde Skriveri — han holder stadig Stiftamtmanden underrettet om, hvad han foretager sig — og til en Mængde Ærgrelser; men Musæus bar det alt med et godt Humør. Hans første Skrivelse af 11. Maj 1745 anføres her.

Jeg fik Deres Excellences Skrivelse i Morges d. 11. Maj efter Kl. 5; derpaa inden 2 Timer rejste jeg med Regimentsfeltskær *Schmalz* og Byens Feltskær *Walter Kaut* til Brahetrolleborg og inkvirerede den smitsomme Syge blandt Kvæget sammesteds (som altsammen er paa Marken) paa efterfølgende Maade: Vi fandt for os en rosværdig Anstalt af Birkedommeren¹⁾ med det sunde Kvægs tilstrækkelig Separation fra de syge, saa og de halv syges fra de incurable og de bortdødes prompt og aldeles ulastelig Nedgravelse. — Vi lod en Ko, som holdtes for at være død allersidst, paa et belejligt Sted under fri Himmel flaa Huden ren af, aabne Hornene, Hjærnepanden og hele Hovedet, Hjærnen, Munden, Tungen, Halsen, Lungen, Hjærtet, Leveren, Miltet, Maven, Nyrerne, Blæren, Uterum, alle intestina og store vasa, med største Flid, Taalmodighed, Akkuratesse og Forsigtighed; men vi fornåm ikke den allerringeste unaturlige Beskaffenhed paa alle ovenmeldte Dele, undtagen at Hornene vare tomme, som da er et almindeligt Accidens ved det syge Kvæg, og in se et sua natura aldeles ikke lethal, saasom det er en bare effectus, men ingenlunde causa morbi. — For Resten var alting naturligt indvortes og udvortes paa Størrelse, Kulør, Konsistens og Aktion. Vi fandt ingen Bindsel, ingen Klemme eller Kæbefald, ingen congestiones, stases hverken sangvinis, lymphæ eller seri, ingen tumores, ingen extravaserende humores, ingen polypos calculos, vermes, ingen usædvanlig statulentz eller nogen Slags contenta præternaturalia; Maven havde tilstrækkelig alimenta i sig, Hjærtet, Lungen og Leveren tilstrækkelig Blod, Tarmene tilstrækkelige excrementa, Blæren tilstrækkelig Urin og Galdblæren tilstrækkelig Galde. — Herefter lod vi slaa for Panden

¹⁾ Frederik Bagger, den senere bekendte Ejer af Juelskov.

en af de endnu levende og gaaende Køer, stikke Kniv i Halsen og siden inkvirerede den paa selvsamme ovenmeldte Maaede, men fandt ikke allerringeste unaturlig Beskaffenhed, ikke heller nogen Differens imellem disse to, som kunde tjene til Sygdommens Kundskab eller Oplysning. Thi hvad som skal holdes for den veritable causa morbi et mortis, det maa absolut findes og kendes i alle og enhver og ikke kuns i en eller anden død Krop. — Saa snart en Ko holder ren op at æde, Iveret svinder, og Mælken forgaar ren, saa er hun uden Haab, og saa snart dertil kommer en maadelig Diarrhæa, saa er Døden for Døren. De dør uden Klemme, uden Konvulsioner og uden nogen Slags Heftighed eller Urolighed. Og efterdi nu alting i de døde Kroppe ere befundne saa aldeles naturlige, saa er os ikke mulig at angive eller oplyse hverken causam eller sedem morbi. — Herpaa have vi paastaet og aftalt, at al den Mælk, som malkes af det syge Kvæg, skal graves ned i Jorden paa Stedet; at alle de, som ere uden Haab, bliver slagen for Panden og nedgraven, og ingenlunde bies, indtil de døer af dem selv. At ingen Kalk, enten løsket eller uløsket, maa bruges til de nedgravede Kroppe, som noget, vi holde for ej alene unyttig at være, men ogsaa tværtimod højst skadelig og farlig, som jeg for denne Gang højstnødvendige Kortheds Skyld vil demonstrere Deres Excellence en anden Gang. At de Folk, som er ved de 60 Køer, der er af en anden Stald og aldrig haver været syg, ej heller endnu skader ringe Korn, skal absolut ingen Kommunikation have med de andre Følk, som omgaaes de syge Køer, eller dem som har været syge. Ej heller skal være allerringeste Kommunikation imellem Borgegaarden, som er i Øster, og Ladegaarden, som er i Vester, hvilke 2de Gaarde er over 100 Skridt fra hverandre og af Naturen saa at sige saaledes adskilt, at de kan magelig være al Kommunikation foruden. Vi haver fremdeles aftalt, at alle Køer straks skal aarelades tilstrækkelig, derpaa sættes et setaceum paa hvers Bryst, begge Bove og Laare; saa og at hver Ko af dem, som har været hos de syge, skal indgives hver 24 Timer 2 Lod Krudt i 8 Lod Eddike. I disse 3 til Syns ringe Ting, som er nitrum, sulphur et acidum vegetabile, ligger en vis alexipharmaca, som til Omstændigheder er efter mine Tanker den allerkonvenableste og, næst Guds Hjælp, og tilstrækkeligst Remede indtil videre. — Saa vidt gaar vore Anstalter for Brahetrolleborg. I hvis Anledning nu jeg gaar til nogle Erindringer om hele Landet, saa at jeg allerførst beder

Deres Excellence at publicere ovenmeldte min Metode om Aareladelse, setacea og Krudt-Mikstur i hele Landet, saa snart som mulig er, saa vel som Kvægets snarest Uddrivelse paa Græs. At, ifald denne Landeplage skulde ytre sig paa flere Steder, det Gud afvendel, og min Inkvisition forlanges, saa vilde Deres Excellence behage at befale tillige, at vedkommende straks ved min Ankomst skal have Folk tilrede, som baade kan og vil forrette Køernes Aabning uden Ophold, Tidsspilde og Vrangvillighed. Og kan jeg ikke noksom rose den Færdighed, jeg fandt i Dag paa Brahetrolleborg. At Deres Excellence vil behage at underdanigst forestille hans kongelige Majestæt, at *salus publica* nu trænger til i højeste Grad, at vor allernaadigste Landets Fader vil forbarme sig over Odense og lade endnu i Aar beholde Byen den Græsning, som ellers Kavalleriet skulde begynde at nyde med det første. Jeg vidner for Guds alseende Øjne, at jeg kan efter min Samvittighed og underdanigste Pligt ej tie med dette allerunderdanigste Forslag, som en allerhøjest nødvendig Ting, hvoraf Odense [ej] alene, men sandelig og hele Landets Velfærd profiterer, saavel fordi at hele Landet ligger Magt paa Odenses Konservation og fri Passage, men og for flere kapitale Aarsagers Skyld, som jeg for Tidens Korthed maa gaa forbi, men ligeledes lover at demonstrere grundig for Deres Excellence med allerførste. I denne Henseende tilsender jeg Deres Excellence og dette med en *Expres*, paa det at Deres Excellence kan uforgribelig have Tid og Lejlighed med Posten at indsende denne min Forretning til København, om Deres Excellence saa behager, saasom jeg kender Deres Excellences uforlignelige Akkuratesse og Nidkærlighed for Landet i slige højt magtpaaliggende Tilfælde . . .

Saasnart Musæus kom hjem fra denne sin første Rejse i Anledning af Kvægpesten, forfattede han en Anvisning, som Folk skulde følge, naar Sygdommen viste sig; hvilken Anvisning Stiftamtmanden lod trykke og udbrede paa Landet. Dette temmelig kuriøse Aktstykke lyder saaledes:

Advertisement.

Som jeg af denne Provinses høje Øvrighed haver været befalet den 11. hujus med tiltagne Chirurgis at undersøge Fæsygens Beskaffenhed paa Brahetrolleborg, saa have vi befun-

den den saaledes, at uagtet vi med største Flid og Akkuratesse have ransaget og ladet aabne et Par af de inficerede Køer, saa var dog ikke allerringeste Fejl eller Mangel paa dem at finde hverken indvortes eller udvortes, som kunde oplyse Aarsagen til Kvægets hastige Død, undtagen aleneste at Hornene vare tomme. Hvorover vi kan ikke regne denne Sygdom hen til noget andet end til et hemmelig og for Kvæget dødelig Forgift, hvis fornemmeste og infallibleste Kendetegn bestaar just deri, at det er saa subtil og derhos flygtig, at det kan hverken ses, føles eller kendes, men og derhos des mere hastelig og heftig smitter eller om sig griber. Denne Smittelse at staa imod og hæmme næst Guds naadige Bistand og i Haab til hans faderlige Barmhøjertighed findes at være nødvendig at meddele alle og enhver den Omgang, som bør holdes absolut med Kvæget, saa vel at forekomme eller præservere som at kurere denne Fæsyge.

1. For alting skal alt Kvæg aarelades stærk, som er ej under Aar gammel, enten det gaar alt i Marken eller er inde endnu.

2. Alt Kvæg i hele Landet, ung saa vel som gammel, skal sættes paa Marken uden Tidsspilde.

3. Hernæst skal bruges dette Præservativ: Angelica-Rod, Pimpinell-Rod, Urten af Skordium, af Korbendikt, af Salvie, af Ruder, Blomster af Volverlej, Enebær, af hver Slags pulveriseret et halvt Pund, stødt Krudt halvandet Pund. Naar alt dette er meleret vel tilsammen, saa blandes nu dertil 6 Pund Hylde-Sirup, at det bliver som en Grød eller Latverg; heraf tages paa hver Stykke Kvæg 2 Lod, tværes udi en halv Pægel Eddike og gives ind om Morgenen, hver Uge en Gang i det mindste. De som bor nær ved et allerede inficeret Sted (som nu Brahetrolleborg er), maa bruge det to eller tre Gange om Ugen. Kvæg, som er under to Aar, gives kun halvt saa meget ad Gangen. Naar Eddiken ikke er synderlig skarp, saa bruges deraf hver Gang en hel Pægel. Og kan det uden Fare bruges og til Køer, der er med Kalve endnu.

4. Saasnart som noget Kvæg begynder at sætte af paa Mælken eller og paa at æde, saa gives dette Præservativ hver Dag ind, og sættes eller drages en Snor af Hestehaar igennem Huden for Brystet, paa Bovene og paa Laarene, fraskilles paa Timen fra de friske, og naar det malkes, saa graves Mælken ned i Jorden, men de Folk, som sættes til dette syge Kvæg,

maa ingenlunde komme til det sunde, ejheller til de Folk, som omgaas det sunde Kvæg.

5. Naar et syg Kvæg haver faaet Latvergen ind tre Dage i Rad og ikke kendelig sig deraf kommer, saa skal det siden gives hver Dag kuns to Lod Krudt ind i en halv Pægel Eddike og intet andet.

6. Saasnart et Kvæg slet intet mere vil æde, eller Iveret svinder mærkelig hen, og Mælken rent forgaar, saa er den høje Tid at slage det for Panden, og ingenlunde bie indtil det dør af sig selv.

7. Det døde Kvæg skal graves ned i Jorden 4 Alen dyb og kastes intet andet paa end bare Jord; naar denne Jord er sjunken efter hartad en halv Alen, saa fyldes Graven op igen med frisk Jord, Grus eller Sand. Naar det saaledes er bleven opfyldt to Gange eller tre Gange, saa spenderes paa hver Stykke Kvæg et Læs Brænde eller Tørv og brændes op paa Graven; det er den allersikkerste Metode og den nyttigste. Og kan til denne Brændsel besynderlig og bruges alt gammel og overbleven Foder; thi

8. Ej alene de Stalde, hvor syg Kvæg haver været i, maa renses nøje og opbrændes alt det Skarn, som fejes derud af, men endog alle Lader og Lofter i hele Ladet, hvorpaa haver ligget Foring fra i Fjor, maa renses nøje, og Foringen brændes, naar man vil ikke leve i Frygt, at dette Aars Foring kunde inficeres af den forrige, som ikke er umulig.

9. Ved disse ovenmeldte Raad og Middel maa ingenlunde bruges andre Kunster. At bore Hul paa Hornene og fylde Smør, Ingfær og andre sædvanlige Ting derudi, item at smøre Tjære eller Dæger-Olie om Kvægets Næse, saa og at to deres Hals og Rygben en Gang om Ugen med et Par Skeer fulde af Terpentin-Olie, det lader jeg passere, men alle andre Raad er meget hasarderlige, thi de ere ikke saa nøje indrettede paa nærværende egentlige Kvægets og Sygens befunden Beskaffenhed, ikke efter dette Klima, ikke efter denne Aarsens Tid og allermindst efter enhvers Lejlighed; da derimod de ovenmeldte Middel er seligerede, aabenbar bekendte, forsøgte, indlandske, ukostbare, af hver Mand fangelige, tempererede og dog kraftige, naturlige Middel. Naar en Malkeko faar denne Latverg ind, saa faar Mælken ingen slem Smag deraf, men er sund og uden Ækel at nyde. Gud den almægtige og alviseste Læge lægge hertil sin Velsignelse, at vi maa

have Aarsag at sige til hverandre: Takker Herren, thi han er god, og hans Miskundhed varer evindelig.

Odense, den 15. Maji Anno 1745.

Carl Musæus, Dr.

Paa Brahetrolleborg søgte man at gøre alting akkurat saaledes som Musæus havde anbefalet, han er derfor ogsaa fuld af Lovtaler over Folkene dér. Andre Steder var det anderledes; saaledes paa Nakkebølle, der ejedes af Kaptajn *Johan Frederik v. Cicignon*; Proprietæren var vrangvillig og overlegen; han mente, at alle Foranstaltningerne var unyttige (hvad de forøvrigt ogsaa havde vist sig at være paa Brahetrolleborg), og hans Folk synes at have været paavirkede af deres Herre. Om sit første Besøg paa Nakkebølle skriver Musæus den 6. Juni:

«Jeg og Byens Kirurgus Monsr. *Wandeler* havde en stræng og vanskelig Rejse i Fredags den 4. Juni; thi vi tog herfra om Morgenen Klokken 5 og kom ikke til Nakkebølle førend over halvgaaen 12 til Middag, formedelst Vognmændenes Vrangvillighed og Vejens Ukyndigheds Skyld. Da vi ankom til Nakkebølle, var Hr. Kaptajn *Cicignon* udrejst, og Herredsfogden var ikke til Stede. Dog fik jeg Skytten til at følge med os til Galteberges Løkkerne; der havde vi nær gjort en forloren Rejse, thi Vagten vilde ikke indlade os; jeg foreholdte dem Deres Excellences Pas af 18de Maj; men den stakkels Bonde-Tosse kunde ikke læse. Altsaa maatte jeg da employere al min possible eloquence og saaledes endelig reussere.

Dette præambulerer jeg denne Gang for Deres Excellence for denne Aarsags Skyld, for underdanig at formaa Deres Excellence til, at ifald jeg skulde maatte gøre flere slige bedrøvelige Rejser, det da maatte naadigst behage Deres Excellence først at advare den vedkommende Proprietarius og Herredsfoged om min Ankomst, saa jeg kunde hver Gang finde alle behøvende Anstalter og Folk for at ikke spilde saa meget Tid til Unytte, som sandelig i disse Dage er meget knap og kostbar for mig . . . . Mere end 24 skal ikke være død og deraf den sidste i Torsdags Nat; hvilket altsammen er efter Skovfogdens, Røgterens og en anden Karls Beretning, dersom man kan tro dem; thi jeg har befunden, at de ikke

vilde udsige alle Ting, saaledes som de vare i sig selv, og maatte jeg med List lirke ud af dem de faa Omstændigheder, som jeg fik at vide. I Løkkerne selv forefandt vi ingen uden de ommeldte 2 Karle, som var ved at grave den sidste Stud ned, der døde Natten tilforn. Disse brugte vi til at slagte og opskære den ovenmeldte Stud. Men som de Stakler var trætte af det, de havde gravet til nu, og havde vove Knive, maatte vi staa over dem i Blæst, Regn og Torden til langt ud om Aftenen . . . . Til Slutning formante jeg Skytten at give Kaptajnen paa mine Vegne til Kende, at de ovenmeldte Heste og Faare maatte hverken klippes eller komme ud af Løkkerne indtil videre; at jeg raadte ham at holde alle Folkene fra at ikke komme til det syge Kvæg, item at rense straks den Stald, som Studene har været i, efter mit Advertissement (NB. Dørene af samme Stald fandt jeg ikke lukt, langt mindre tilspeget, som Herredsfogden skriver). — At sige nogen Raad for de øvrige Stude, gad jeg ikke, dels fordi jeg syntes, at der var ikke mere Hjælp for dem saa silde, dels fordi jeg tvivler om, at de blev imodtaget og efterkommet. Vi begav os altsaa paa Hjemreisen, men naaede dog ikke Odense førend om Morgen-
nen Kl. henimod 3 for ovenmeldte Vognmands Skyld, som oven i Køb kørte vild med os paa hin Side Allestedt . . . .

Senere satte Kaptajn *Ciagnon* sig ganske ud over Ordrene om Afspærring, og det ses ikke, at der i den Anledning er bleven gjort ham noget. *Musæus* skriver: «det er mig kært, at jeg haver ikke funden Sygdommen paa Nakkebølle som den paa Brahetrolleborg, thi ellers frygter jeg for, at Kaptajnen med denne Kurzweil havde profiteret sig en militær Indespærring paa hans egen Bekostning, saa vidt som jeg forstaar.» Disse Ord opfattes vistnok rigtigst som et Forsøg paa at dække over, at man har trykket sig ved at fare saa haardt frem imod den store Godsejer, som han fortiente; thi at Sygdommen ikke skulde være den samme paa Nakkebølle som paa Brahetrolleborg, er en mærkelig Antagelse; Dødeligheden blandt Kvæget paa Nakkebølle var lige saa stor som i det øvrige Land, d. v. s. Besætningen blev omtrent udryddet; det var altsaa

i hvert Fald en lige saa smitsom og farlig Syge der som i Omegnen.

Naturligvis var det forbudt at afholde Kvægmarkeder; men helt overholdtes dette Forbud ikke. Det var ogsaa forbudt at sælge Huder fra de smittede Steder, men at dette endnu mindre overholdtes, er klart, da Overtrædelserne var langt vanskeligere at opdage. Musæus maatte stadig skrive og paatale Misbrug eller erklære sig i tvivlsomme Tilfælde.

En Dag dræbtes en Ko af Lynild paa Heden uden for Odense; i den Anledning skriver Musæus under 4. Juli 1745 til Stiftamtmanden:

I Gaar Morges d. 3. Juli lod Magistraten her i Byen mig vide, at den samme Morgen var af Hyrden funden en Ko død paa Heden, som han mente at være sket af den stærke Torden, vi havde i Gaar Morges, hvorved de forlangte af mig at vide, om de maatte tillade Natmanden at beholde Huden for sin Nedgravelses Umag. Fordi det var det første Kvæg i Aar, som døde paa Heden, saa vilde jeg ikke fidere paa Hyrdens Udsigelse alene, men tog til mig en af Byens Feltskære, spadserede ud paa Heden og lod Koen aabne; til Prosector havde jeg den ærlig Mand, ogsaa kaldet Mester Ole Natmand, og til Selskab en hel Del Spectateurs af alle Slags Folk; men kan berette med Glæde og Fornøjelse, at vi fandt denne døde Ko saa frisk og sund i alle Maade at have været, at ikke den allerringeste Fejl derpaa var at kende. Lungen aleneste var proppet fuld af stagneret Blod, som var just det egentlige signum pathognomicum, at Koen er bleven kvalt af Lynilden, som kom hende for nær. Dette profiterede da Natmanden saa meget, at jeg uden Betænkning lod beholde ham Huden med Tilholdelse at straks grave Resten ned i Jorden 4 Alen dyb. — Jeg holder for billig at give Deres Excellence denne Sag til Kende, saaledes som den er i sig selv, paa det at Deres Excellence ikke skulde inquietere sig, ifald at spargement om denne Ko kom Deres Excellence for Øren formeret og forbedret durch *Joh. Balhorn*, som tit sker her i Odense, ja hele Fyen. — Som en eller anden Slagter her i Byen frembringer Kvæg, som ser kuns ussel ud og derover og af de beskikkede

Mænd rejceres, saa haver jeg for des mere Sikkerheds Skyld sat mig for iblandt at være selv overværende ved Slagtning, og begynder dermed i denne Aften. Men i Morgen skal jeg rejse hen til Avnslev for at inkvirere den samme Steds temmelig grasserende Ravage efter Hr. Konferensraad *Adeler*¹⁾ hans Begæring . . . .

At spise Kød af de døde Dyr fraaader Musæus i et Brev af 17. Oktober 1745:

«Saa vidt jeg til Dato haver kunnet indse i vores Fæsygdoms Beskaffenhed, saa kan jeg ikke finde nogen Ræson til at statuere, at det Kød, som er af et Kvæg, der Sygdommen virkelig har ytret sig eller begyndt paa, i hvor lidet det endog er, kunde nydes uden Fare eller Hasard at blive syg deraf, fordi Sygdommen bestaar i en hastig Malignitet eller dødelig Egenskab, som gør sin Effekt i en stor Hast og Heflighed. Endskønt nu ingen til Dato kan navngive denne Malignitet og dødelig Egenskab, saa kan dog heller ingen nægte, at det er reellement en hastig og en heftig Malignitet, og at Sygdommen in se et sua natura er lethal eller absolut lethal og ikke per accidens lethal. Et ubekendt Forgift er dog alligevel et virkelig Forgift, og jo usynligere et Forgift er, des subtiler er det; og jo subtiler det er, des penetranter er det og des hastigere griber det om sig. Ser jeg altsaa ikke, at noget Kød, som er inficeret af en absolut lethal Sygdom, kunde ædes uden Hasard eller uden Frygt, for at denne subtile Malignitet maatte kommuniceret det Menneske, som æder det. Jeg ser ikke heller, at denne Hasard ophæves deraf, at det slagtes i Sygdommens Begyndelse, fordi, som meldt er, denne Malignitet bestaar just i en saa stor Hastighed, at den gør Ende paa Livet i en kort Tid, og følgelig, saa snart Sygdommen er kommen saa vidt, at den kan fornemmes, saa er og hele Kroppen virkelig inficeret, endskønt mindre i Begyndelsen end imod Enden. At Salt og Røg kunde betage denne subtile og penetrante Malignitet, tror jeg ogsaa ikke; kanske det kunde skjule den eller paa en Tid opholde den, men ikke fortære eller destruere den. Jeg ved vel, at der skrives, at en og anden skal have ædt Mælk og Smør af inficerede Køer uden Skade; men Fundamentet til denne Relation er en hollandsk Avis, som den er

¹⁾ Theodor Adeler, Amtmand over Nyborg og Tranekær Amter.

taget af; og derimod haver jeg hørt en anden Relation, at Madame *von Hoben* paa Nielstrup skal have given en og anden Kalv af inficeret Mælk om Aftenen og derpaa om Morgenen fundet Kalvene døde. Item en Herredskriver i Kirkeby ved Svendborg skal have ladet æde Hunde og Svine af en død Ko, som deraf skal ogsaa være døde. Slige Relationer kan man ikke bygge paa i seriøse Ting, uden man ser og nøje observerer dem selv. Overalt saa gør een Svale ingen Sommer. Ifølge af alt dette kan jeg ikke approbere, om nogen i Ryslinge slagter noget Kvæg, som allerede har begyndt at blive syg, til at æde . . . .

At der vrimlede iblandt Folk med gode Raad imod Sygdommen, er klart; Musæus udtaler sig om mange, men har ikke synderlig Tiltro til noget af dem. Her skal endnu kun anføres hans udførlige Betænkning over en fransk Piece om Sygdommen, som Amtmanden har ønsket at høre hans Mening om. Skønt Musæus's sunde Fornuft tydelig nok fremgaar af Brevet, kan det ikke undgaas, at Formen ofte minder os om de lærde Doktorer hos Holberg.

Deres højgr. Exc. etc. De herved tilbagefølgende franske observations om Fæsygen haver jeg igennemlæst a capite ad calcem. En medicinsk Fakultets Arbejd ser Piecen i mine Øjne ikke lig. Jeg kan ikke engang bare mig for at tro, at Mr. le medecin ord. du roi haver skreven sin mémoire mere af andres Relation end af egen Inspektion, og at hans analysis morbi saavel som methodus medendi er mere spekulativ end praktisk og eksperimenteret eller experimentable. Jeg vil herved fremsætte mine Tanker derom efter den Orden som Autor følger, saa meget som jeg synes at have nødvendig at erindre:

1. At baade her i Landet og i andre Lande ikke alene det døde Kvæg er aabnet, men og de endnu levende, det er notorisk; men at aabne et Stykke den første Sygdoms Dag, et andet den anden Sygdoms Dag, et andet den tredie og saa fremdeles og NB. deraf at gøre en Demonstration om det daglige incrementum inflammationis vil uden Tvivl mange ægte Kendere af denne Sygdom holde for ridicule, saasom det er hver Mand bekendt, at naar paa een Dag 3 Køer er bleven syg og døde paa een Dag og blev opskaaren paa een Dag

saa er dog aldrig bleven 3 funden af een Beskaffenhed, langt mindre 6 eller flere. 2. At en vis og infallible Kur ikke saa vel er at vente, naar Sygdommen virkelig er kendelig, men mere skal bestaa i en Sygdoms Forekommelse eller Præservation, saalænge som Kvæget ikke er virkelig eller kendelig syg, deri er jeg og mange flere aldeles enige med Mr. *Boyer* og har det længe siden været. 3. Men at Kvæget ikke æder, fordi de ikke kan synke, og ikke kan synke, fordi Tungen er sans mouvement, det tror hannem kuns faa; og at mange drikke selv, endskønt de allerede virkelig ere syge, det er ogsaa, contra autoris sententiam, aldeles bekendt. 4. At de ere saa meget urolige, item at de kuns lidet ligger ned, det har her i Landet, hverken i Sommer eller i Vinter, hos de allerfleste aldeles ikke træffet ind. Men det allerstørste Paradox i den franske historia morbi i Henseende til vores Kvæg er den utrolig Obstruktion, som han debiterer (ut tacam den monstrøse Kontradiktion, at han først recenserer excrementa oculorum narium oris etc. og dog bag efter snakker saa plat ud: elles ne rendent aucun excrement, elles urinent, et c'est la seule fonction qui s'exécute en elles). 5. Er denne Relation om Kvægets Bindsel sand, saa er det en merveilleux Differens imellem vores Kvæg, som tvært imod generalement saa godt som begynder og ender Sygdommen med en excessiv og ganske unaturlig diarrhæa colliquativa et convulsiva. 6. Inflammation og Koldfyv in visceribus findes i alle mine Relationer som causa mortis proxima; men saa græsselig en Inflammation som Autor angiver, lige fra la racine de la langue jusqu'a l'anus, ne unico quidem viscere excepto, haver jeg aldrig funden; og herudi bestaar den anden Paradox, at nemlig hos Autors syge Kvæg kunde være en saa umanerlig Inflammation og alligevel ingen Durchløb, da dog efter alle medicinske Troens Artikler diarrhæa er et accidens viscerum inflammatorum inseparabile. 7. Den Expression, som Autor bruger om Slagtere og Fane-smedene: les uns et les autres donnent tout ce qu'ils savent sans savoir ce qu'ils font, er den sandfærdigste og hartad eneste Passage, som jeg haager bedst i hele Skriftet, quadrerer og ret godt paa vore kloge Forpagtere, Hollændere, Møllere, Fogde, Ladefogde etc., som i disse facheuse Tide har hittet paa saa mange kønne Raad og Inventioner til vores syge Kvæg. 8. Jeg giver Autori ikke heller Uret, at han forkaster i denne Sygdom de allegerede hidsige alexipharmaca; men at han gør heriblandt saa vel Eddike som Salt til remedies incen-

diaires, det tilstaar ham vel ikke ret mange Kendere. 9. At den mindre Mave eller Ladelæppene har været fuld af haard og temmelig udtørret Foder, det har her i Landet ogsaa truffet ind i de fleste, det er vist; men i mangfoldige alligevel har det ogsaa ikke været, langt mindre i alle Caviteter, som Autor siger; thi i de mereste Vommer og Tarmene har Foderet været saa naturlig beskaffen, som det burde; ligeledes er den ommeldte Blegn under Tungen her i Landet ikke nær saa gængs som i Frankrig, har ikke heller begyndt her før imod Vinteren, og dertil NB. mest hos det Kvæg, som har faaet de hidsigste Medikamenter ind, som Terpentiniolie, Degerolie, Lovstilleolie, Teglstensolie, Hvidløg etc. Jeg for min Person har ikke et Stykke faaet at se med Blegn i, under eller paa Tungen, da jeg dog allerede paa Brahetrolleborg saare nøje haver ledt efter. 10. Il n'y a plus de mouvement dans toutes ces parties nec ad deglutitionem, nec ad digestionem, nec ad excretionem du jour, que l'animal a cessé de manger; derom beviser contrarium her i Landet alt for aabenbar den umanerlig vehemente Durchløb, der kommer frem som af en Sprøjte og derved noksom vidner om en tilstrækkelig motu intestinorum. 11. Nu følger i Piecen en vidtløftig Lunge-Sladder, som ligeledes her i Landet ingenlunde quadrerer; thi de Lunger, som befindes uskadte, er 100 Gange flere end de, som haver været virkelig fordærvede; det samme er ogsaa at forstaa om Leveren og Milten, som nok er befunden korrumpere efter Autoris Deskription, men ikke nær saa generalement, som af hannem paastaas. 12. Imod hans Røgelses-Kur, Separation, Aareladelse, eau blanche, Haarsimer, Purgation etc. haver jeg ikke synderlig noget at sige: Imod Inflammation er alt dette meget godt; jeg tilstaar summus gradus hujus inflammationis er causa mortis sed non causa morbi. Fordi vi finde Inflammation, eller fordi vi finde Orme, derfor maa vi ikke standse sive staa stille ved Orme eller Inflammation, men vi skal gaa plus ultra og spørge: unde vermes? unde inflammatio? Alene her er hos alle disse Inflammations- og Orme-Æsculapii altum silentium.

Hernæst forlanger Deres Excellence af mig at give en raison, hvorfor Kvæget gøder, naar de fornemmer Svovl-Røgen. Respondeo: det kommer af den strictura et contractione partium supra diaphragma, at de partes infra diaphragma derved relaxeres. Svovlrøgen irriterer og penetrerer saa stærk Kvægets Lunge og Luftrøer igennem Halsen, item Hjærnet igennem

Næsen, at nervi derved blive stærk afficeret, og diaphragma contraheret opad; saasart dette sker, saa bliver partes infra diaphragma per consensum nervorum ved deres øverste Ende contraheret, at de exprimerer deres contenta, og derved deres nederste Ende aabnet. Ligesom nu ved denne compressio exprimeres først kuns feces alvinæ, fordi de sidder mere løse end andre Ting, saa kan dog siden ved den daglig Røgelse og continuatione hujus compressionis et irritationis siden ogsaa uterus rammes og forceres til at aabnes og at dimittere sine contenta. At Kvæget gøder, naar Røgelsen holdes nær ved Næsen, endskønt det nyligen havde gødet, det kommer deraf, at den ordinære Distance kuns uddriver de nærmeste og løseste sordes intestinorum, men den nærmere Røg afficerer intestina saa meget stærkere, at de dimitterer og de sordes, som er højt oppe endnu.

Jeg for min Person raader ingen til at røge med Svovl, saalænge Kvæget er i Stalden; men at røge en Gang om Dagen, mens Kvæget er udenfor, det lader jeg passere: det er ikke uden Fundament at frygte for, naar Kvæget hele Vinteren igennem drager hver Dag megen Svovlrøg i sig, at det nok gaar fri i Staldene for smitsom Syge og kreperer siden paa Marken af Lungesyge. Om Køerne derved blive fri for smitsom Syge, naar de kaste, det tillader Erfarenhed hverken at affirmere eller at negere, thi vi have Exempler, at de have kastet og er dog døde siden, saa og at de have kastet og er fri endnu til Dato. A priori eller par raison kan man ikke heller decidere noget vist; thi somme kaste, fordi de have faaet stærke og drivende Medikamenter eller for meget Røg; disse kan baade blive fri og blive syg, fordi denne Kastning har ingen connexion med Sygdommen. Andre kaste, fordi Naturen er saa svækket af Sygdommen, at uterus kan ikke holde eller føde sin foetum; disse blive vistnok syge. Endnu andre kaste Kalvene for des mere og fermere at kunne staa imod Sygen; dette Slags kan gerne blive fri eller i det mindste i Live, men slige subjecta ere kuns rare eller faa.

Jeg mener alt dette at have fremsat saa begribelig, at det uden algebraiske Abstraktioner og Diffikulteter kan forstaaas...

Odense, d. 23. Jan. 1746.

Dr. Musæus.

P. S. At bestryge Baasene for Kvægets Næse med Tjære, det kan aldeles ikke gøre nogen Skade i nogen Maade.

P. S. Siden mit forrige til Deres Excellence er heraf Byens døde Kvæg adskillige bleven aabnede allerede og efterset, om nogle Orme kunde findes; men der var aldeles ingen at hitte.

Som bekendt hjalp alle de gode Raad ikke og alle de strenge Forholdsregler imod Smittens Udbredelse heller ikke; Kvægpesten gik sin Gang over Landet, som om der ingen Hindringer var lagt den i Vejen. Dr. Musæus's travle Virksomhed har sikkert heller ikke været til nogen Nytte; da Aaret 1745 var omme, var der i Fyens Stift alene død 22,292 Stkr. Kvæg. Ganske vist ved man ikke, hvor stort Kvægholdet var i den Tid; men Tallet paa de døde er i hvert Fald overmaade stort. Underligt er det heller ikke, at Musæus intet kunde udrette; han havde aldrig særlig studeret Dyrenes Sygdomme, og han siger selv, at han ikke kendte denne Sygdoms Aarsag og Natur.

VIII.

Som fortalt boede Musæus paa Fisketorvet i Odense; Gaarden bestod af en Bindingsværks Længe paa 2 Etager til Gaden, et Sidehus mod Syd og en Staldbygning mod Dansestræde; den vurderedes i Enkens Tid til 2000 Rdl.¹⁾ Formodentlig var det her, at der i 1741 brød en Tyv ind, som Musæus fortæller i et Brev af 22. Januar 1741 til Stiftamtmanden²⁾:

Af den indlagte Forretning ville deres Exc. naadigst behage at fornemme, hvorledes jeg den 18. hujus er kommen efter en her i Byen bosiddende Mand og Daglejer navnlig

¹⁾ Odense Brandtaksationsprot. 1761 og 1771 i Odense Amts Arkiv 573 og 582.

²⁾ Odense Amts Arkiv 202.

Frants Løje, som i Søndags Nat er kommen ind i min Gaard og haver stjaalen fra mig en Pose med tørret Rug, som skulde til Møllen, men som jeg ved samme Forretning har faaet alting igen, saa agter jeg ikke for min Person at spille mere Tid og Penge paa Tyvens Forfølgelse, men holder for at have gjort mit, naar jeg haver leveret ham i Justitsens Hænder, anmeldet det for Deres højgrevelige Exc. og holdt ham i Forvaring og Forflegning, indtil Deres Exc. giver Magistraten Ordre om hans videre Forvaring, Forflegning, Forfølgelse og mine Omkostningers Refusion. Tyven bor i mit Nabolag, er in arte sua exercitatissimus og skal være bleven straffet for Tyveri alt forhen, imens han stod under Hr. Oberst *Pohl* hans Kompagni, har siden den Tid gjort saa store Progresser i denne sorte Kunst, at her i Byen er hartad ingen Gade, hvor han ikke har aflagt et Specimen af sin cartouchianske Filosofi, hvorfor jeg gør mig en Samvittighed over at lade ham slippe fra Justitsen, endskønt jeg skadesløs kan slippe denne Gang fra ham; thi slige udlærte Tyve at attrapere saa let falder ikke saa rede i Hænderne hver Dag, og derpaa stoler de, indtil de plumper midt i, naar de mindst tænker det . . . .

Frants Løje blev da ogsaa taget i Forvaring af det offentlige; men han har formodentlig været mere udlært i sin Bestilling end Slutteren i sin, for da han kort efter blev ked af at sidde indelukket, løb han sin Vej; Musæus's Ulejlighed havde været forgæves.

I Doktorens rummelige Gaard voksede en talrig Børneflok op. Følgende Børn kendes¹⁾:

1. *Carl Musæus*, døbt i Maribo d. 21. Oktober 1719; han disputerede for den medicinske Doktorgrad i Erfurt den 15. Marts 1757 med en Afhandling: *Moneta practica circa puncturam nervorum*; ved Faderens Død 1753 opholdt han sig i Skaane hos Baron *Ungern v. Sternberg*. I det svenske Collegium medicum's Protokol nævnes 1757, 31. August, at det besluttedes at indkalde den danske Dr.

¹⁾ De personalhistoriske Oplysninger dels af Kirkebøger og Skifteprotokoller, dels af trykte Kilder.

Musæus, da han uden Tilladelse praktiserede i Linköping Len¹⁾. Hvad der senere blev af ham, vides ikke.

2. *Conrad Musæus*, døbt 23. Oktober 1720 i Maribo, maa være død før Faderen, da han ikke nævnes i Skiftet.

3. *Christian Musæus* maa være født c. 1724 efter den Alder, som ved forskellige Lejligheder tillægges ham; hvor vides ikke; i 1753 opholdt han sig hos Stadsapoteker *Tuhlman* i Emmerich i Prøjsen. Senere var han Apotekersvend i Rudkøbing hos Apoteker *Wenninghausen*, som han ikke kunde forliges med. Apotekeren var tillige Tobaksoplagskommissionær; men den 23. Febr. 1774 angav Christian Musæus for Byfogden, at hans Principal, skønt han selv var Statens Kommissionær, havde Kontrabande-Tobakker gemt i sit Hus. Dette bekræftedes ved en Husundersøgelse og førte til, at Wenninghausen blev idømt en Mulkt, og Bestillingen som Tobakskommissionær blev ham frataget²⁾. Derefter blev Forholdet mellem Mester og Svend naturligvis værre, og Musæus forlod snart Apoteket paa Grund af slet Behandling og laa siden i Proces med Wenninghausen³⁾. Christian Musæus drev det ikke til mere end Apotekersvend; som saadan døde han fattig og ugift i København, hvor han boede i Løngangsstræde; han blev begravet den 5. December 1798⁴⁾. Efter Faderens Død havde han i nogle Aar opholdt sig hos Moderen og hjulpet hende med at inddrive Faderens Tilgodehavende og paa anden Maade; i en af Enkens mange Klager over altfor trykkende og uretfærdige Skattepaalæg faar vi et Billede af, hvordan Sønnen var; hun skriver 24. Aug. 1763 til Stiftamtmanden⁵⁾:

1) Efter Meddelelse af Kreslæge K. Carøe.

2) Fynsk-jysk Toldkontors Journal 1774 Nr. 239, 246, 247 og 266—268.

3) Da. Kanc. Supplik. 1774, 2, Nr. 1687; Fynske Reg. 1774 23. Dec., Nr. 113.

4) Hof- og Stadsrettens Skifteprot. 1798, ³/₂₄. — Vor Frue Kirkebog.

5) Odense Amts Arkiv 211.

«For Deres Exc. maa jeg højligst aarsaget underdanigst andrage, hvorledes det har behaget Magistraten at lade mig fattige Enke og Pensionist for min Søns Skyld pante for 5 $\mathcal{R}$ i den kgl. allernaadigst paabudne Extraskat. Da han dog, som De vel ved, er meget mere uformuende end jeg, siden han har et svagt Helbred og i mange Aar har været en Herniosus og desaaarsag ved Apotekerkunsten, som han har lært, ikke kan tjene for sit Brød uden at sætte sit Helbred i større Fare og Hasard. Dog er han det eneste Barn af 5 Børn, jeg har, som vil være hos mig og bære Fattigdoms Byrde med mig og søge mit Bedste, som jeg i min høje Alderdom har at støtte mig ved og fæste min Tillid til, saasom han ikke aleneste forestaar mit Husvæsen i min salig Mands Sted, men er og min Lavvæрге, og som født Væрге for sine yngre Sødskende har han været mig og dem umistelig. Thi han haver i 8 samfulde Aar med megen Umage, Fortræd og Pengespilde endog af sin egen Arvepart maat stride at faa vores liden Arvepart af Skifteforvalternes Hænder, som var Magistraten her i Odense, som tilegnede sig vores Skifte at forvalte, og som de var os temmelig nærgaaende, som han maatte paatale, saa lader det sig anse, som de hannem derfor ikke ere altfor gunstige.»

Der findes da ogsaa blandt Brevene til Stiftamtmanden et fra Christian Musæus af 14. Dec. 1758, hvori han paa Brødrene Johannes's og Daniels Vegne beder om, at han vil skaffe dem deres Arv udbetalt, for at de kan fortsætte deres Studier¹⁾.

4. *Charlotta Amalia Musæus* døbt i Odense Sct. Knuds Kirke den 25. Februar 1725; mere vides ikke om hende. I et Brev af 5. Okt. 1764²⁾ fortæller Moderen, at en Datter, som er hjemme, tjener noget ved at informere Folks Børn; det kan være denne, men kan ogsaa være en yngre Datter.

5. *Friderich Musæus* blev døbt 27. Febr. 1726 i Odense Sct. Knuds Kirke, blev Student fra Odense 1747 og opholdt sig i 1753 ved Universitetet i Leyden, hvor han stu-

¹⁾ Odense Amts Arkiv 209.

²⁾ Odense Byraads Arkiv 117.

derede Medicin, men kom hjem straks efter Faderens Død, hvorefter man ikke hører mere om ham.

6. *Christina Maria Musæus*, døbt 21. Nov. 1727 i Odense Sct. Knuds Kirke, begravet i Graabrødre Kirkes Kor 25. Okt. 1729.

7. *Christina Maria Musæus*, døbt 25. Nov. 1735 i Odense Sct. Knuds Kirke.

8. *Daniel Musæus*, døbt 30. Marts 1737 i Odense Sct. Knuds Kirke, Student fra Odense 1757. I et Brev til Stiftamtmanden den 21. Marts 1759¹⁾ klager han sammen med Broderen Johannes over, at Magistraten kun har udbetalt dem en ringe Del af deres Arv, saa de ved Nytaarstid af Trang og Nød have maattet forlade deres Studier i København og rejse hjem til Odense. Daniel blev Skoleholder i Laurvig i Spjellerup Sogn 1766 og Degn sammesteds 1768; i 1774 forflyttedes han til Lyderslev, Provst *Buch* skriver om ham til Biskop *Balle*, 1793: «Naar der møder *Musæus* Modgang eller Sorg, griber han straks til Flasken som det bedste Middel.» Han døde i Lyderslev 1. August 1796. Den 13. Juli 1770 blev han gift i Vemmetofte med Frøkenpige paa Vemmetofte Kloster *Elisabeth Sophie Marie Randrup*, f. 1739, † 1804. De havde ingen Børn.

9. *Johannes Musæus* blev født 8. og døbt 27. April 1739 i Odense Sct. Knuds Kirke; Student fra Nyborg Skole 1758; efter at have været Kollega ved den latinske Skole i Trondhjem, blev han 22. Okt. 1771 udnævnt til residerende Kapellan til Melhus Præstegæld i Trondhjems Stift²⁾. Han døde 1786 som Sognepræst til Ytterøen. Fra ham og hans Hustru *Alette Christine Mosling*, f. 1752, † 1847, nedstammer en endnu blomstrende norsk Slægt af Præster og Skolemænd³⁾.

¹⁾ Odense Amts Arkiv 209.

²⁾ Da. Kanc. 3. Dept. Reg. 1771, Nr. 198 D.

³⁾ Velvillig meddelt af Hr. Thorgeir Borch i Skien.

Johannes Musæus er den eneste af Dr. Musæus's Børn, efter hvem der vides endnu at være Efterkommere.

Da Manden var død, havde Enken *Anna Margrethe Fischer* svært ved at klare sig, og der er stadig Klager fra hende over Forurettelser og tyngende Skattepaalæg; hvor meget de har paa sig, er ikke godt at se; helt uformuende var Musæus ikke, da han døde, hvert af Børnene, dengang 7, fik lidt over 300 Rdl. som Arvepart, desuden fik Enken, som hun selv fortæller¹⁾, en lille Pension af Kongen; men Folk var paa den Tid meget tilbøjelige til at klynke stærkt i deres Breve, og maaske har Kancelliraadinden endda haft særlige Anlæg. Hun blev boende i Gaarden sammen med Sønnen Christian og en Datter; en Del af den lejede hun dog ud. Som Prøve paa hendes Klager kan tjene et Stykke af Brevet 29. Nov. 1764:

«For Deres Exc. foraarsages jeg allerunderdanigst at andrage, hvorledes efter at den højstalmægtige den 17. Novbr. 1753 henkaldede min salig Mand, forrige Landfysikus her i Fyns Stift fra dette timelige i det evige, saa fik Magistraten her i Odense mit Skifte at forrette. Og som min sal. Mand var raadt til af god Villie i tvende Terminer at give af sin Fortjeneste og Indkomster 10 Rd. aarligen til de fattige, saa haver jeg og mine Børn ligeledes med god Villie ladet os gefalle, at Skifteforvalterne for den sidste Termin Anno 1753 holdte os tilbage af vores Arvemidler 5 Rd. til de fattige, men at de Aaret næstefter 1754 holdt mig og mine Børn fremdeles 10 Rd. tilbage, foregivende at have dem tilvendt de fattige, er en Sag jeg billig maa paaanke, siden jeg nu savner Pengene, ved det at Magistraten bliver ved at pante mig fattig Enke og lade mig borttage mine Mobilier, saa det synes, at de herefter ikke sparer mig Dynen i Sengen. Gud ved, hvormed jeg fattig Enke maa have forsyndet mig, at Herren saaledes tillader Magistraten at forfare med mig fattig Enke.»

I Aaret 1766 havde hun lejet Gaarden ud til Magistraten for 100 Rdl. aarlig; den skulde bruges til deri at ind-

¹⁾ Brev 29. Nov. 1764 i Odense Amts Arkiv 211.

kvartere en Grev *Gørtz*, som selv skulde betale de 10 af de 100 Rdl.; Gaarden skulde ved Indflytningen være fuldt istandgjort; men da Tiden kom, at den skulde bruges, var der intet gjort ved den; Magistraten lod den da gøre i Stand og sendte Fru Musæus en Regning paa 56 Rdl. i Arbejdsløn og 34 Rdl. for Materialer, altsaa mærkeligt nok akkurat de 90 Rdl., der skulde betales i Leje. Saa klagede Enken til Stiftamtmanden¹⁾, men denne fandt den af Magistraten indsendte Erklæring tilfredsstillende, og Fruen fik ikke noget ud af Klagen.

Endelig ramte der Enken den Ulykke, at Gaarden brændte den 2. Januar 1774²⁾, saa opgav hun Ævred og flyttede til sin Søn, Degnen i Spjellerup, hvor hun kort efter døde, den 15. April 1774, 76 Aar gl.³⁾

---

¹⁾ 3. Sept. 1770, Odense Amts Arkiv 119.

²⁾ Odense Bytingssager ² og ^{80/1774} (Aflæverings Nr. 104).

³⁾ Kirkebogen.

S. Nicolai Kirke, Tårn og Spir.

Af

Chr. Axel Jensen.

Om København S. Nicolais Skæbne gennem Tiderne er der skrevet talrige Gange, ikke mindst i de sidste Årtier, og en hel Række Forskere og Forfattere har ydet så mange større eller mindre Bidrag, at en ny Redegørelse for Kirkens Bygningshistorie måske vil synes overflødig. Men ret beset er Æmnet dog ikke udtømt. Ingen har endnu forsøgt at sammenholde de skrevne Kilder med de bevarede Billeder og Tegninger, i Virkeligheden er Kirken aldrig gjort til Genstand for et arkitekturhistorisk Studium, og i de fleste af de tidligere Behandlinger¹⁾ svinder den egentlige Bygningshistorie bort i den rige Fylde af allehånde andre Oplysninger. Saa urimeligt, som det på Forhånd skulde synes, er det da ikke at gøre et Forsøg på at præcisere Hovedpunkterne af Kirkens og særlig Tårnets og Spirets Bygningshistorie.

S. Nicolai var, således som det nu endelig turde være sikkert, Københavns næstældste Kirke²⁾, yngre end Vor

---

¹⁾ De fyldigste Oplysninger er givne af Oluf Nielsen i Kjøbenhavns Historie og af Oberst Emil Madsen i Historiske Meddelelser om København II.

²⁾ Sml. Peter Lundbye: Det ældste Kjøbenhavn (Aarb. for nord. Oldkynd. og Hist. 1908 S. 49 f.).

Frue og paa den anden Side nævnt allerede 1261, før S. Peder og S. Klemens. Men om den ældste Bygning, der antagelig har været bygget i Overgangsstil, ved vi intet. Den Kirke, hvis Plan og Sydside kendes fra de tit og ofte gengivne Stik i Thurahs Arkitekturværker, og hvoraf der foreligger et fuldstændig Sæt Opmålingstegninger i Rådstuearkivet, stammende fra Tiden ved 1741¹⁾, viser ingen Enkeltheder, der er ældre end Sengotikkens Tid. Den havde to lave Sideskibe samt et højt, anseligt Midtskib, og i Modsætning hertil var dens Kor bygget som en Hallekirke, hvori Sidegangene var lige så høje som Midtpartiet. Hermed stemmer den endnu ved Tårnet bevarede Rest, Skibets Vestfag; selv om Hvælvingerne mangler, viser det et Snit af det gamle Kirkeskib, og trods sin stærkt ombyggede og flikkede Stand både i det ydre og i det indre yder det os Prøver på det gamle Murværk, store, røde Munkesten i Munkeskifte.

Det Indtryk, man får af Tegningerne, stemmer med de velkendte skrevne Kilder. Forlængst er det fastslået, at Fortællingen om, at Kristoffer af Bayern skulde have ombygget Kirken 1447, og at Byggearbejdet skulde være fuldendt 1509, ikke er troværdig.²⁾ Hvad vi kender, er foruden Efterretninger om Stiftelse af nogle Kapeller kun, at der blev bygget paa Kirken i den allersidste papistiske Tid, at Oslobispen Anders Mus indviede Højalteret 1509, og at Byggeriet var færdigt 1516 eller 1517. 1516, skriver en Krønike nogle Årtier senere, «bleff Sancti Nicolai Kirckis Huelving langt (sic!) y Kiøbinhagen»,³⁾ medens Huitfeldt beretter, at Kirken var fuldt færdig med Hvælving og Tag 1517.³⁾ Men det er dog et Spørgsmål, om den

¹⁾ Tegningerne er først omtalte af Oberst Emil Madsen: Hist. Meddel. om København II, S. 411 (1910).

²⁾ Rørdam: Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen, S. 239 f.

³⁾ Rørdam: Hist. Kildeskrifter I, S. 342. — Huitfeldts Krønike, Folio-udgave S. 1335.

Kirkebygning, hvor Martin Reinhardt 1520 blev latterliggjort i Københavnerens Øjne, og hvor senere 1529 Hans Tavsens evangeliske Prædiken og de lutheranske Salmesange gav Genlyd under Hvælvingerne, i et og alt svarede til den S. Nicolai, som vi kender. Meget tyder på, at Renæssancetiden har tilføjet væsentlige Dele.

De ældste nogenlunde pålidelige Københavnsprospekter, Brunius' to Kobberstik fra 1587, viser S. Nicolai som en kullet Kirke, og særligt på Landbilledet ses tydeligt Bygningens bare Vestgavl, mens der over Korpartiets Tagryg knejser et slankt og spidst Rytterspir. Billedernes Korrekthed i så Henseende stadfæstes meget eftertrykkeligt af skriftlige Kilder. I en Notits, som må være nedskrevet nogle få Aar efter Grevefejdens Afslutning 1536, opregnes blandt det Gods, som er kommen fra S. Nicolai Kirke, først og fremmest «alle the Stenne, som wur kiøpt til Tornidt, som wur offuer tho Gange hundridt twsind Murstene, offuer IIJ c (300) Lesther Kalck» og «alle the Penninghe, som wur hoesz Kircken at bigge Tornidt medt, som schulle verre J stor Summa»¹⁾. Og til denne Notits følger sig den noksom bekendte Optegnelse i Valkendorfsbogen paa Rådhuset: «Anno mdlxxxii haffuer hand thenckt Kiøbenhaffns Ære oc Forfremmelse icke wdi een Maade, men i mange Maader. Saa haffuer hand beseet och offuerweigidt Leigliheden, Kirckerne til Ehre, Prydelse och Gauffn och strax befalled Kirckeuergerne thil St. Nicolai Sogen, at de schulde begynde oc antage at lade bygge dett Thorn wid St. Nicolai Kircke, huilcket strax bleff begyndt baade *med Fundamenten och siden fremdelis med Muren*, oc gaff hand sielff der till de første Penninge, thiszligiste Kalck oc Steen, och haffuer sielff tit oc ofte gangitt opp paa Muren thill Muremestrene oc vnnderuist

¹⁾ Kjøbenhavns Diplomatarium I, S. 400.

dennom der wdi.»¹⁾ De her fremhævede Ord er sammenholdt med den førstnævnte Kilde så afgørende, at man roligt kan fæste Lid til den lille, intime Skildring af den nidkære og dygtige Rentemesters Bygherreiver og fastslå, at Nicolai Tårn er det eneste bevarede Mindesmærke om Valkendorfs Fortjenester af Hovedstaden.

Når der alligevel har kunnet opstå nogen Tvivl om Tårnets Alder, skyldes det de Årstal, der har været anbragt på Murene. I den håndskrevne Fortsættelse af Jonges Københavnsbeskrivelse²⁾ meddeles det, at Årstallet 1517 stod med forgyldte Bogstaver på Tårnmuren, og, tilføjer en Afskrift, «endnu 1829 står der, imod Lille Kirkestræde.» Endvidere, at der på Buen over Tårnportens Portal står dette bibelske Sprog på Latin: Custodi pedem tuum ingrediens domum dei et appropinqua, ut audias. Ecclesiast IV. Anno 1593.³⁾ Intet af disse Årstal er mere bevarede. Nu findes der på Tårnet blot en enkelt Sandstensplade med Årstallet 1591, der indtil den sidste Istandsættelse sad på Vestsiden mellem Stræbepillernes øverste Parti. De gamle Tegninger viser kun det samme Årstal, omend i flere Exemplarer og anbragt paa i det mindste tre af Tårnets Sider i en Ornamentramme mellem næstøverste og tredjeøverste Stokværk.⁴⁾ Og Tårnet selv fortæller, at det ikke kan føres tilbage til Middelalderen.⁵⁾ Ikke blot Enkeltheder som Indgangsporten, de rundbuede

¹⁾ Københavns Diplomatorium I, S. 540 f.

²⁾ I kgl. Bibliothek. S. 130. Sml. Rørdam: Køb. Kirker S. 245.

³⁾ I følge samme Skrift har der over Tårnporten i Hvælvingen øverst stået denne Inskriftion: J. H. S. I Herrens Navn hafver Jørgen Bübert og Knud Hansen fuldkommen dette Murværk på Kirkens Bekostning.

⁴⁾ Også på selve Portalen synes der, efter de gamle Tegninger at dømme, at have stået Årstallet 1591. — Den Figur, der indtil nogle År siden stod i Portalnichen, synes ikke at have været Nicolaus, men Johannes Evangelist. Sml. Foreningen ³/₁₂ 1892 Bind I. 1892, Nr. 2.

⁵⁾ Sml. Opmålinger af Ove Funch Espersen og Ejnar Glahn i Blade, udgivne af Foreningen ³/₁₂ 92, II (1905).

Vinduer med deres konsolbårne Gavltrekanter, Buegalleriet og Stræbepillernes Afdækning har Renæssanceformer, ikke blot Samvirkningen af røde Mursten og grå Sandstensornamenter tilhører Renæssancetiden, men hertil kommer, at alle Murflader er byggede i Krydsskifte. Kun i den nedre Del af Østmuren findes der Partier i Munkeskifte, som nu, efter at Forhallens Mure er rensede, træder meget tydeligt frem. Allerede et Blik paa Grundplanen gør det imidlertid klart, at denne påfaldende svage Østmur, der næppe er halvt så svær som de andre Tårnmure, hører sammen med det sentmiddelalderlige Kirkeskib. Det er Rester af Kirkens ældre Vestgavl, som vel er bleven gennembrudt for at skaffe Forbindelse mellem Tårnrum og Skib, men som dog har fået Lov til at blive stående, mens en mægtig Aflastningsbue noget over Hvælvingshøjde afleder Trykket fra den tykkere, øvre Tårnmur.

Hvis Årstallet 1517 overhovedet nogensinde har været at se på Tårnet (hvad der kan være tvivlsomt), må det da enten referere sig til Hvitfeldts Krønike eller erindre om Luthers første Opræden mod Paven. For selve Tårnets Opførelsestid har det ingen Betydning. Så meget mere fortæller Årstallet 1591. Det kneb med Pengene, og trods Valkendorfs Støtte gik Byggeriet kun langsomt. 1586 måtte Sognemændene klage deres Nød til Kongen, «huorledes att the nu nogit forleden haffue thennum forethagit at lade bygge et Kircke thorn thill theris Sognekircke forskreffne Sti. Nicolai Kircke, ther met och paa thet neste Halfpart skall were fremkommen, och nu aff Wformue thet mue offuergiffue, met mindre the aff andre guode Christne bekomme Hielp ther thill,» og Kongen opfordrede da de 61 Adelspersoner, der ejede Gårde i Sognet, at komme Kircken «nogit til Hielp epher ethers Leylighet och guode Wilge»,¹⁾ 1591 ydede Regeringen selv Hjælp

¹⁾ Kjøbenhavns Diplom. IV, S. 673 f.

i Form af norsk Tømmer¹⁾), og alt taler for, at Tårnets Murværk har været fuldendt nogle År før Valkendorfs Død 1601. Allerede 1606 havde Kirken haft Råd til at gennemføre et andet, mindre Byggearbejde; i en Forordning om Stolestadepriser, som blev udstedt dette År, fremhæves det, hvorledes S. Nicolai «formedelst dess Torns Opbyggelse och Forbedring samt och andre adskiellige Bekostninger och Vdgiffter skal were geraaden vdi stor Giæld och Besue-ring», og der tales om «det nybyggt synder och norder Capell»²⁾), sikkert de to Våbenhus-agtige Udbygninger på Skibet, af hvilke de søndres svungne Gavlkamme meget vel kan være opførte på dette Tidspunkt³⁾). Men Tårnspiret lykkedes det først at rejse i 1611, da Statholder Breide Rantzow «aff hans Fromhed och gudfrychtige Betenckende haffuer giffuit och forærit til S. Nicolai Kirche til den store Spiers Opbyggelse och Bekostning it Thusende Rigsdaler» og til Tak fik Skødebrev på de to næstøverste Stolestader³⁾).

På Wycks udmærkede Prospekt af København ser man Kirken med dette høje, slanke Spir, knejsende i Ottekant over det firkantede Tårn, med den søndre Udbygnings Kamgavle og med Tagrytter over Skibets Østparti. Billedet gør et meget pålideligt Indtryk, og kun i en Henseende vækker det Forundring. Koret ser helt anderledes ud end på de senere Opmålingstegninger; det er kun to Fag langt, det har svungne Kamme paa Østgavlen, mens det mangler Gavle i Nord og i Syd; Højskibets og Korets Tagflader løber i eet uden Afbrydelse, eller med andre Ord, Koret er ingen Hal og er ikke bredere end Midtskibet. Enten må

1) Norske Rigsregistranter III, S. 176.

2) Kjøbenhavns Diplom. II, S. 542 f. Portalerne synes dog snarest at være fra en senere Tid af Christian 4.s Regering, og Nordkappellets Gavls svarer ganske til de yngre Korgavle, der skal omtales i det følgende.

3) Kjøbenhavns Diplom. II, S. 581 f.

Tegningen være forkert, eller ogsaa er der på dette vigtige Punkt foregaaet en stor Ombygning.

Det sidste er det sandsynligste. I en rasende Januar-

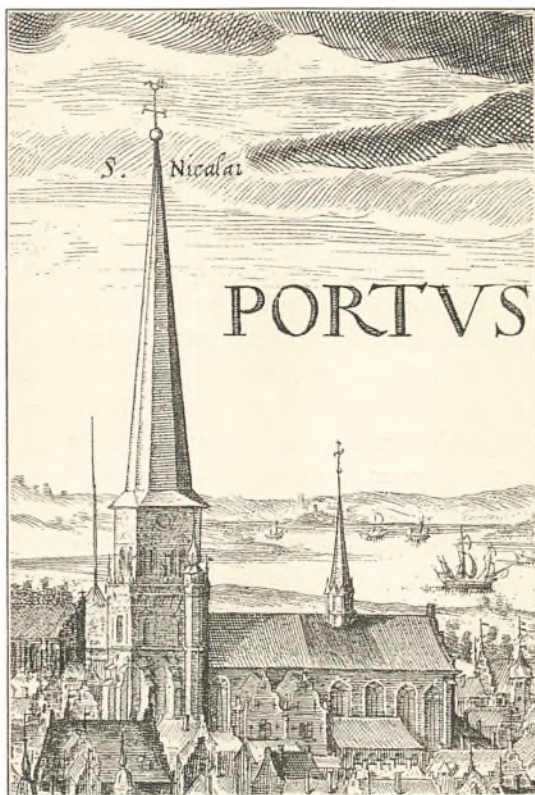

Fig. 1. Udsnit af Wycks Københavns Prospekt 1611.

storm 1628¹⁾) blæste det store Spir ned og anrettede svære Ødelæggelser på Bygningen. J. L. Wolf²⁾) skriver: «Førend

¹⁾ Om Datoen hersker Usikkerhed. En Kilde siger 8. Januar, en anden Natten mellem 18. og 19. Januar (O. Nielsen: Kjøbenhavn IV, S. 72 Note 4), en tredje 29. Januar (Rørdam, Hist. Saml. II, S. 150).

²⁾ Encomion Regni Daniæ 1654, S. 382.

at U-lycken tilslogs den (1627), at hendis skønne høye oc store Spiir nedfalt, oc slog Hvelfningen gandske ned langs Kircken, da for den Tid, var den en mørck Kircke, hvor effter den siden igien under hendis forstandige Kircke-Verger, er bleffven meget herligere bygget oc repareret, end den tilforn var. Udi denne Kircke er at see Choret som herlig formalet er, oc den smucke Bygning runt omkring Choret.»

Mens man strax efter Stormskaden ikke har haft Lyst til at gå i Lag med at genrejse Spiiret og har opgivet at kæmpe mod Elementernes Rasen, tyder alt på, at man har brugt sine Kræfter på selve Kirkebygningen og særligt paa den Bygningsdel, som Wolf fremhæver¹⁾.

Nicolai Kirkes Kor havde en meget ejendommelig Grundplan. Hele Korbygningen var smallere mod Øst end mod Vest, og især gjaldt dette Hovedskibet; mellem Pillerne ud mod Vest målte det omtrent 15 Alen og ved Østgavlen kun lidt over 8 Alen. Omvendt var Korets Sidegange betydeligt bredere i Øst end i Vest. At der hermed skulde være tilsigtet nogen perspektivisk Virkning, er lidet troligt; langt naturligere forklares Anlægget ved den Formodning, at der har stået et ældre, noget uregelmæssigt Kor, som senere er forlænget et Fag mod Øst og omdannet til treskibet, og holder Hypotesen Stik, forklarer den på en Gang Stikket fra 1611 og Opmålingernes kombinerede Opstalt. Ud fra den forstår man, hvorfor Korets to vestlige Fag er samlede under et Saddetag med Gavle i Nord og Syd, og hvorfor der over de østlige Hjørnefag er anbragt Løgspir; det første er sket for at formidle Over-

¹⁾ I Ulykkesåret 1628 fik Tårnet en smuk lille Tilbygning mellem Nordsidens Stræbepiller, et Benhus, som bekostedes af Kirkeværgen Hans Trægaard «Gud til Ære oc Affdøde Christene Menniskers opgrafne oc adspredde Been til Hvile oc Forvaring». Den fine Sandstensbygning er forsvundet siden 1794, og nu ses kun Adgangsdøren fra Tårnrummet. Indskriften, med et længere Vers, er gengivet i Resens Inscript. Hafn. S. 282.

gangen mellem Højskibets og Korets Tag, det andet for at dække over Korgavlens påfaldende Smalhed. Ligeledes

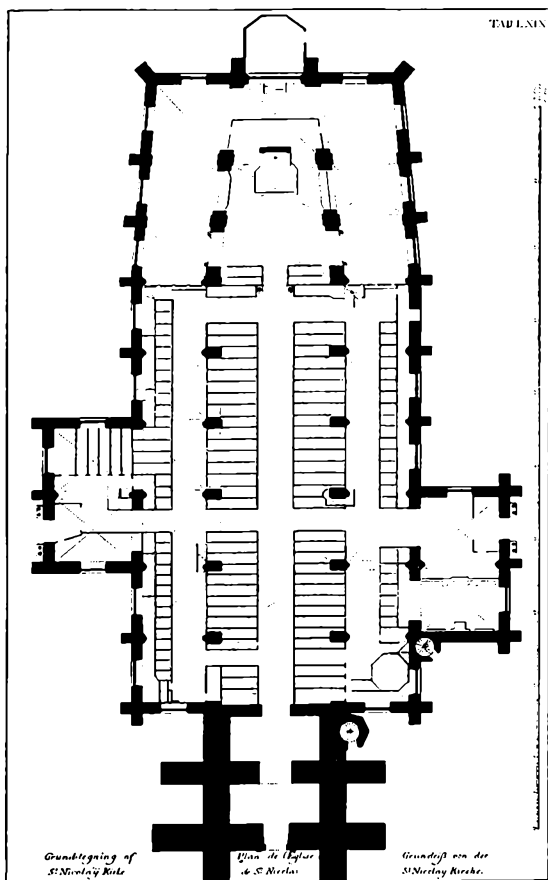

Fig. 2. Grundplan efter Thurahs Vitruv.

forklares det herved, at Opmålingerne viser Tårnet og Skibet med røde Murflader, Koret med gråhvide¹⁾. Det er

¹⁾ Hele Kirken var kobbertækt.

da ikke nok at sige, at Kirken i 1630'erne blev smykket udvendig med Statuer og med malede Kobberplader af Kirkefædre og Profeter, Evangelister og Apostle, med Christian 4.s Navnetræk og med Sct. Nicolaus selv, som stod lueforyldt på Korgavlen. Langt rigtigere er det med gamle Pontoppidan at sige, at «Christian IV først lod Choret bygge af nye». Thi alt Prydværket var kun de ydre Kendetegn på en gennemgribende Ombygning, der vel i Hovedtrækkene holdt sig det gotiske System efterretteligt, men i Enkeltheder som Figurer, Gavle og Spir prægedes af Renæssancens Smag. Gavlene minder om samtidige Former i Nederlandene og især i Danzig¹⁾, og hele Blandingen af Gotik og Renæssance er vel kendt fra alle Christian 4.s Kirkebygninger, f. Ex. fra Kongekapellet ved Roskilde Domkirke.

Dette er som bekendt opført af Lorenz v. Stenvinkel og efter hans Død 1619 fuldført af Broderen Hans, og det synes sikkert, at også Nicolai Kor kan henføres til samme Arkitektfamilie. Hans v. Stenvinkel, som var Husejer i Sognet og 1639 blev begravet i Kirken²⁾, modtog nemlig nogle Måneder før sin Død følgende Gavebrev³⁾, der tillige yder en værdifuld Bekræftelse af den her fremsatte Forklaring:

Efttersom Erlig, welacht og fornehmb: Mand, M: Hans Stenwinckel, Kong. May^{ts} voris Allernaadigste Herris Biugmester, Induaaner her udj Staden, udj forleden Aaringer ofte haffuer med mig hafft besueriing oc Umage med Affrids paa S. Nicolay Kirckis biugning at manere, oc ellers giffuet Raad oc daad vdj samme Kirche biugning, effter som dess fornødenheed udfordrede, Hvorfore hannem indtil dess Inted haffuer verit Afflagt. Saa oc effterdj hand nu haffuer verit begierendis It begraualse steed udi for^{ne} Kirche, den Ny Biugning

¹⁾ Herhjemme var de nu ligeledes forsvundne Gavle på Nybørs deres nærmeste Slægtninge. (Fra Arkiv og Museum II, S. 136).

²⁾ F. R. Friis: Samlinger, S. 18—19.

³⁾ Rådstuearkivet. Nicolai Kirke. Pakke 13. Kopibog 1635—93.

paa den Synderside Corit, vedd den Synder Ny Kirchemur, oc lige hos weed siden Schipper Rasmus Samsings Begravelsesteed sammestedt, som hans Naffen eller merche nu allerede er offuer opteignet, Da paa det hand dog motte lhukommis, haffuer ieg som Kircheurge paa for^{ne} Kirches Vegne, paa menige Sognemendtz goede Behaug, unt oc beuilget for^{ne} M: Hans Steenwinckel, for samme sin med Kirchens Biugning haffte Umage oc besuerring, forschreffne Begravelsesteed med den friheed, att maa lade legge en Ligsteen derpaa for sig oc sinne Arffuinger, saa oc at maa lade sit Epitaphium der offuer opsette . . .

Actum Haffniæ 8. Februarij 1639.

Hans Trægaard.

Mens Koret således ombyggedes, nøjedes Tårnet med et ganske lavt Pyramidetag, således som det ses på alle troværdige Billeder fra Belejringsårene. Men Tagrytteren, der antagelig er bleven fornyet samtidig med Korets Udvildelse, og de to Hjørnespir måtte kræve noget andet end «en plat og nedrig Spitze» på Hovedtårnet. Pontoppidan skriver (Origines Hafnienses 1760, S. 275): «Man sankede imidlertid paa de 30,000 Rdlr., som Ao. 1666 og følgende Aar bleve anvendte paa det meget ziirlige og anselige Spiir, som nu findes . . . Fløy-Stangen derpaa blev ikke opsat førend i Aaret 1669, og da skal en Trompeter, som sad paa Livet, have frelst sig derved, at han, efter frivilligt Tilbud, gik op og stod paa Fløyet uden mindste Ryg-Stytte, blæste et Stykke i sin Trompet, og udtømmede, paa Kongens Sundhed, nogle Viin-Glase, hvilke da de bleve nedkastede, fandtes heele liggende i Græsset paa Kirke-Gaarden.»

Dette er, hvad man hidtil har fortalt om Spirets Opførelse, men nylig er der fremdraget et hidtil ukendt Dokument, som giver langt bedre og nøjagtigere Besked¹⁾.

¹⁾ Dokumentet, som findes indført i en udateret Kopibog fra c. 1670 i nys nævnte Pakke 13, er kort refereret af Oberst Emil Madsen i Hist. Medd. om København, S. 438. Når det her optrykkes in extenso, skylder jeg den første Finder Tak for velvillig Vejledning.

Copie af Den Contragt som Blef Sluttet med M: Lauge
Tømmer Mester Om St: Nicolay Spir at ferdig gjøre.
Efter St: Nicolay Kirches patroners, Sampt Meennig

Fig. 3. Sydside. Efter Thurahs Vitruv.

Sogne Mends Deliberation och sampttycke om St: Nicolay
Kierche Spir at forferdige Haffuer vi underskr: Henrich Jacob-
sen och Davidt Mohr Kierche wergere til samme Kirche udj
den hellig træfoldigheds Naffn Accoderit med M: Lauge Tho-

mesen tømermand, Borger och indwohner udi Kiøbenhafuen, om en fuld Komen Contract saa Ledess Sluttet som efter følger

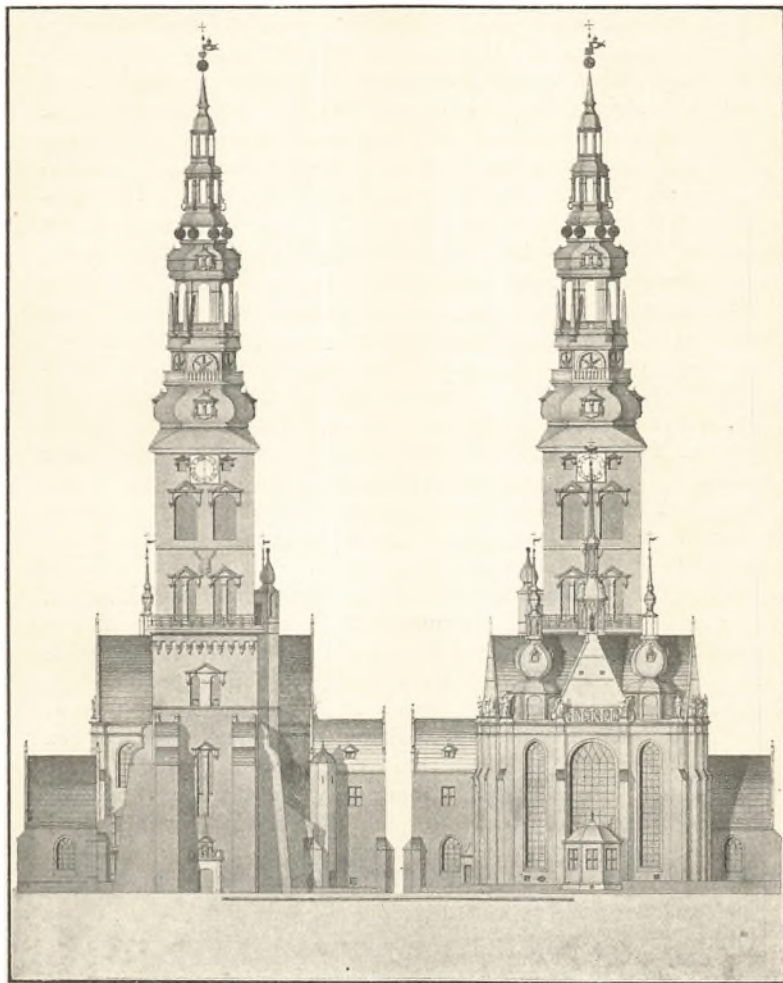

Fig. 4. Vest- og Østside. Efter Tegning i Rådstuearkivet.

først Anloffuer och sig tillforplichter M. Lauge Tomesen at forferdige en Spirs Bygning efter den Affridtz, M: Albertus

Mathiesen derom affteignet haftuer paa Høyden . . .¹⁾ Allen Høyt; samme Arbidt udj Tømmerwerch forplichter sig M. Lauge paa Trou och Loue Sterch och Bestandig affBinde och op Reyse, till med alle dess Ornamenten med ald flyd at ferdiggjøre saa well inden som uden till med till Børlig Lestementen och Bekledinger indtet undertagen i Nogen maader, saa wit Tømer Mands Arbidt kand ved kumme, och ingen Lunde Nogen forandring derved at gjøre, mens efter den af Ridtz der paa giordt er forferdige, Och for altingest, om Noget wanskeligt wehre kunde, der daa med Bøg Mesterens Alberti Benckende och Raad efterfølge, Och saa Leedes gjør sin yderste flid, at samme Spijrs Bøgning i alle Maader Sterch och Bestandig worde forferdiget; i Ligge Maader till Holder sine Arbeeds Suenne, at di iche unøttig forskere tømmeret, Kirchen til Skade, og heller Andere Materialer vnøttigen forkommer, och i det Ringeste 8 Suenne udi Daglig Arbidt beholde; Disligeste til forplichter sig paa goede Trou och Louge, forskr. Arbidt udj tømmered och Plancher OpRichtigen och flitigen at forferdige, som hand Achter at forsvare, om Skade tilføydes, saa och udj op Reisingen med Hans Ene Folck med Behøfvende daglønnere op sicht Haffue, at Bygningen uden Vachvel och Zirligen samen Settes. — Derimod forplichter vi Kierchewergere samt woris Efterkommere i woris Sted at for Skaffue fornøden Matrialer der til Behøffuende, som er tømmer, dehler, Jernfang aff Ancher, Bolter och Søm och Hvad i saa maader fornøden Kand werre, i Rette tide skall worde forskafet; vj Kierchewergere forplichter och saa for samme Arbidt efter fuldkommenheed at betalle Den Summa Itt Tusind Nie Hunderede Rixdaller, daller beregnet til Sex March²⁾ saa efter Haanden som Arbidet forferdiges Skal worde Erlagt. At saa Ledes Emellomb os Kierchewergere och M: Lauge Tomesen er Accoderet och Sluttet ufeillbar at efterkomme, daa er der paa tuende Enslydende Contragter forferdiget och aff os Samptlig med Egne Hender wnderskreffuet og bekrefftiget.

Datum Kiøbenhafuen d: . . .¹⁾ Juni 1664.

Henrich Jacobsen. Davidt Mohr. Lauge Tomesen.

¹⁾ Tallet er aldrig udfyldt.

²⁾ 1900 Slettedalere i Metalværdi = 5700 Kr.

Albertus Mathiesen, der var kongelig Bygmester fra 1650 til sin Død 1668, har aldrig været videre kendt eller agtet, og forgæves søger man hans Navn i Weilbachs Kunstnerlexikon og i Dansk biografisk Lexikon. Først i de senere År er han bleven nævnt noget hyppigere på Grund af hans Andel i det kgl. Biblioteks gamle Bygning, hvis store Sal rigtignok først blev fuldført efter hans Død¹⁾, og nu, da denne Bygning er forsvundet ligesom alle hans andre Arbejder, får han da en Æresoprejsning gennem Nicolai Spir. Det er utvivlsomt hans fornøjeligste og populæreste Arbejde.

At Samtiden har været meget tilfreds med Nicolai Kirke, fremgår deraf, at Frederik III har næret Planer om at indrette et kongeligt Gravkapel ved Kirken²⁾, og selv om Eftertiden hurtigt glemte Bygmesterens Navn, vedblev Kirken og især Spiret at være et af de mest beundrede Bygværker i Hovedstaden. Flere af de Udlændinge, der besøgte København, fremhæver det som særligt seværdigt og nævner med Forundring de «otte forgyldte, store, runde Kugler, hver vel så stor som en Øltønde»³⁾. Thurah (Dansk Vitruvius I, S. 70) kalder det «næst vor Frue Taarn det højeste og zirligste i Staden», og Pontoppidan udtaler i Danske Atlas (II, S. 144): «Proportionen i dette Arbeyd er saa accurat og Arbeydet saa nett, at alle fremmede Kiendere af god Architecture admirere det, saasom et rart Mester-Stykke i sin Art», og han tilføjer i en Fodnote: «Italiæner og Frantzoser kalde de Nordiske Landes Taarn-Spidser Colifichet⁴⁾ og henregne det til den Gotiske Smag. Dog skal efter Sigende, een af de sidste, som meente her

1) Chr. Bruun: Det store kongelige Bibliothek, 1873. — Fr. Schiøtt i Architekten IX, S. 263 og X, S. 269 f.

2) Sagen omtales 1670 i den brandenburgske Gesandts Relationer fra København (Danske Magazin IV, 6, S. 77—8).

3) Sml. Fra Arkiv og Museum III. S. 25.

4) Snurrepiberier, overflødige Forsiringer.

til Lands kunde ikke giøres meget ret Kunstigt, have sagt i sin Forundring over St. Nicolai Taarn: Ce la est il fait icy? og faaet til Giensvar: Non, on l'a fait venir de Paris, bien emballé.»

Også med selve Kirkebygningen var man særdeles tilfreds. Thurah (Vitruvius I, S. 71) roser dens rige Udsmykning, fremhæver Skulpturerne og Portalerne, hvilke sidste «efter gothisk Maade, men derhos meget smukt og med riig Architecture ere udarbejdede, med mange Statuer, Sindbilleder og andre Zirater prydede og hist og her rigt forgyldte», og priser i endnu højere Grad det indre. «Choret fortæner i Besynderlighed at betragtes, formedelst de mange skønne Malerier og det mangfoldige nette Billedhugger-Arbejde, som det indbefatter, med eet Ord, en Liebhaber af curieuse Ting finder her, i Henseende til Kirkens mange ud- og indvendige Zirater, fuldkommen Øynes Forlystelse.» Man værnede den også på bedste Måde. 1730 fik Tårnet en mindre Reparation, og 1738—42 foretoges der en Hovedstandsættelse, hvorved bl. andet Tårnets Vægtergang restaureredes¹⁾, og 18. November 1744 beordrede Magistraten, at Kirkeværgerne ikke måtte foretage nogen Forandring på Kirkens Mure, Gesimser, Gipsning eller Zirater uden Magistratens Resolution. Endnu 1791 blev Tårnet påny repareret.

Men intet af, hvad man havde gjort for at sikre Kirken mod Ildsvåde, end ikke det af Thurah (Hafnia Hodierna, S. 28) lovpriste og afbildede kunstige Trykværk fra 1737 formåede at hjælpe mod den Brand, der den 5. Juni 1795 ødelagde Nicolai Kirke²⁾. Ilden angreb først Taget, og da man på Grund af en aflåset Dør ikke kunde nå ind på

¹⁾ Sml. Hist. Medd. om København II, S. 447 f. — Ved denne Lejlighed er sikkert Omgangens Sandstenskonsoller blevne fornyede. I Personalhist. Tidsskr. 5. 6., S. 39 nævnes Billedhugger Gerchen som den, der har udført dem.

²⁾ C. Bruun: Kjøbenhavn III, S. 700 f.

Loftet i rette Tid, nåede den også det store Spir, der styrtede sammen om Aftenen Kl. 8^{1/2} og antændte Bygningerne i Stræderne ved dets Fod. Alt dette er så vel kendt, at der ikke er Anledning til at fortælle udførligere om disse Begivenheder. Heller ikke skal der dvæles ved Kirkens Historie som Ruin¹⁾ eller ved Tårnets Istandsættelse, selv om dette Arbejde, der først begyndte 26 År efter Branden, og som lededes af Brandkorpsets Chef, Oberstlieutenant H. C. Schmidt²⁾, nok kunde være en Omtale værd. For sin Tid må Restaureringen kaldes forstående og fin, og den nu ved Spirets Genopførelse nedtagne Tindekrands, Brandmajoren lagde som Krone på Tårnmuren, virkede roligt og smukt. Endnu mindre skal jeg omtale Tidssignalet, den berømte Kugle, der opsattes 1868³⁾. Derimod bør her fremhæves et mindre bekendt Kuriosum, det nemlig, at der eksisterer en Stump af det gamle Nicolai Spir. Da der i 1902 blev gravet Grund til Papirhandler Petersens Nybygning i Admiralgade, fandt man paa Hjørnet af Lille Kirkestræde omtrent 5 Fod under den nuværende Gadehøjde en Samling Pæle af svært Tømmer samlede med en tyk, flad Jernring⁴⁾. Ved nærmere Undersøgelse viste det sig at være den øverste Del af Nicolai Spir: ved Sammenstyrtningen er det faldet med Spidsen nedad og har derfor kunnet bore sig ret langt ned i Jorden. Det fundne Stykke er omtrent 3 Alen langt, samlet i Ottekant af 9×9 Tommers Fyrretømmer med svære Opskalke; det er tydeligt brændt over forneden, Rester af Kobbertækningen findes, men stærkt medtaget af Ilden, og den svære Jernstang til

---

1) Udførligt behandlet af Fr. Schiøtt i Architekten V, 33 f. og Tilægshæftet til samme Bind.

2) Weilbachs Kunstnerlexikon II, S. 53.

3) Villads Christensen: Hist. Medd. om København II, S. 457 f.

4) Redegørelse for Fundet af Arkitekt Åge H. Mathiesen i Nationalmuseets Arkiv.

Fløjen har bøjet sig, så at den nu ligger langs Træværket.

Genopbyggelsen af Spiret er det ikke Meningen at skildre i denne Sammenhæng, men en historisk Redegørelse for dets Skæbne kræver dog i det mindste et Forsøg på at udrede, hvorledes Spiret egentlig har set ud. Spørgsmålet skulde synes let at besvare, vi har jo ikke en enkelt, men en hel Række af Tegninger, der tilsyneladende er særdeles nøjagtige og pålidelige, og først ved at gå dem lidt nøjere på Klingen viser det sig, at der er store Uoverensstemmelser mellem disse Kilder til vor Viden om Spirets Udseende.

Foruden Thurahs Stik (Vitruv. I, Tab. LXX), som Professor Amberg i væsentlige Hovedtræk har fulgt, og Kirkeopmålingerne i Rådstuearkivet eksisterer der endnu tre Tegninger, nemlig en farvelagt Tegning (I) af hele Tårnet, set fra Vest, med grønt Kobber, gyldne Kugler og gule Bøjler om mellemste Lanterne, og en tusjlagt Tegning af Spiret alene (II), ved hvis Side der paa samme Blad er tegnet et lodret Snit af Tømmerkonstruktionen. Begge disse opbevares i Nationalmuseets Arkiv, mens et tredje Sæt (III) tilhører Norsk Folkemuseum i Kristiania; det viser på to Blade dels en farvelagt Spirtegning (nedre Parti bortrevet), dels en Tømmerkonstruktion (nedre Parti fuldstændigere gengivet end på Nationalmuseets Exemplar)¹).

Intet af disse Billeder svarer fuldt til noget af de andre, således som allerede en Betragtning af deres Vindfløje kan vise. Thurah har en lige Vindfløj med Kongekrone og utydeligt Navnetræk, Rådstuesættet en kronet, men bugtet Fløj, og de særlige Spirtegninger, der alle har lige Fløj, varierer Navnetrækkene; I Frederik 4.s dobbelt sammenslyngede, II Frederik 4.s enkelte Forbogstaver, III en rund Cirkel og Årstallet 1733. Og Ulighederne stræk-

¹) Fotografi findes i Nationalmuseet.

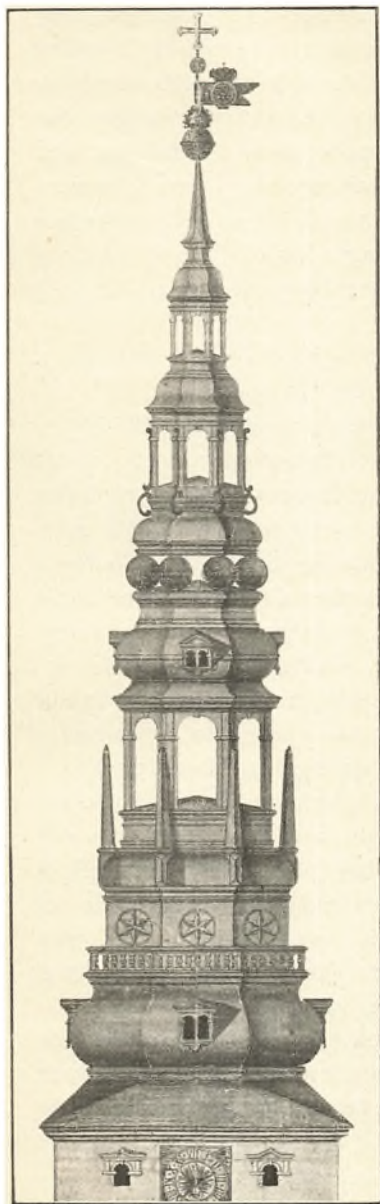

Fig. 5. Tegning I i Nationalmuseet.

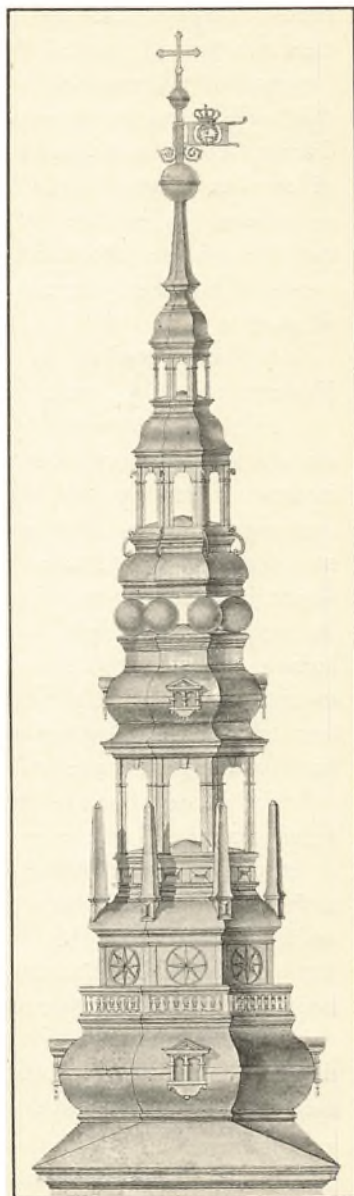

Fig. 6. Tegning II i Nationalmuseet.

ker sig langt videre end til sådanne ornamentale Småting. Selv om Spirets samlede Højdemål er nogenlunde konstant, omtrent lig Tårnets Murhøjde, og selv om skiftende Brede-mål måske kan forklares ved, at de tre Spirtegninger viser Tårnet set fra dets smalle Vestside, mens Thurah har gengivet dets bredere Sydside, kan der dog være Uoverensstemmelser på en Alen eller mere mellem de enkelte Kilders Gengivelser af Tårnets Etager, og til disse Proportionsforskelle kommer ydermere væsentlige Afvigelser i Spirets Kontur.

Ser man særligt på disse sidste, synes det mig, at Kilderne naturligt ordner sig i tre Grupper.

For sig alene står Rådstueopmålingerne. De afviger fra alle de andre ved deres underlige Proportioner. Spirets nederste Skråflade har mægtige Dimensioner og er højere end ellers; sættes hele Spirets nederste Afsnit indtil Balusteromgangen = 1, tager Skråfladen henimod det halve af denne Enhed. De øvre Partier virker derimod meget slanke og opløste, især fordi de øverste Lanterner har meget spinkle Pilastre mellem deres Lufthuller, og fordi den øverste Spids er så smækker som en Nål. At dette sikkert skyldes en Tilbøjelighed hos Tegneren, fremgår af hans sylspidse Udgaver af Tagrytteren og Korkuplerne.

En samlet Gruppe danner derimod de tre Museums-tegninger af Tårnet eller Spiret alene. Fælles for dem er et ganske andet Størrelseforhold i Spirets nederste Parti, af hvilket Skråleddet kan sættes til $\frac{1}{3}$, Løget over det og op til Balustrene til $\frac{2}{3}$. Lanternepilastrene har her rimelige og fornuftige Bredder, ligesom Kuglerne fylder langt bedre og Spirets øverste Del er kraftig og svær¹⁾.

Endelig kommer Thurahs Stik. Det stemmer, hvad Højde-dimensionerne i nederste Afsnit angår, med Museumsgruppen, men højere oppe er Afvigelserne store. Thurah former Partiet

¹⁾ De to Tømmerkonstruktioner stemmer næsten overens.

under nederste Lanterne med rette Linjer og gør Stykket umiddelbart under Pyramidespidserne lodret og højt (næsten 3 Alen); Tegningerne er derimod enige om at lade Pyramiderne hvile på en buet Flade. Umiddelbart over den store Lanterne har Thurah et Skråled, alle Tegningerne en Hulkel, og over Kuglerne viser han et hult, indadvunget Led, mens Tegningerne er enige om at vise et fyldigt og udadvunget. Af Prydværket er det især Bøjlerne ved mellemste Tambur, som varierer; hos Thurah er de større og mere iøjnefaldende end på nogen af Tegningerne.

Ingen af disse er Originaler, og alt tyder på, at de er Øvelsestegninger af Håndværkere, snarest Kobbertækkere, fra Beg. af det 18de Årh. Selv om den ene kan tænkes at stamme fra Frederik 4.s Tid og den anden fra 1733, er de selv i dette Tilfælde kun nogle få År ældre end Thurahs Stik, og det er ikke dermed givet, at de har større Værdi som Kilder. En kunstnerisk Betragtning kan måske give Tegningerne Fortrinnet; man kan synes, at de runde Led giver en fyldigere og mere sluttet Silhuet. Men dermed er Sagen ikke afgjort; det kunde tænkes, at Tegningerne var forbedrede i det 18de Århundredes Smag. Heller ikke vejer Tegningerne tre mod en; man tør ikke sikkert påstå, at de alle er Førstehåndsarbejder, og da de alle tre er tegnede i samme Målestok, er der endogså megen Mulighed for, at de er kopierede den ene efter den anden eller efter et fælles Forbillede.

Derimod vejer det tungt i Vægtskålen, at ikke blot de tre Spirbilleder, men også Rådstueopmålingerne, der med alle deres Særheder næppe kan stamme fra samme Kilde, viser tilsvarende udladende Profiler under Pyramiderne og over Kuglerne. Og endelig slår Thurah sig selv på Munden! Det Prospekt af Amagertorv, som i Vitruv følger efter Kirkeopstalten, har ganske vist en Hulkel over Kuglerne, men det skjuler dette Led ved at trække Lanterne-

bøjlerne ned over det, og hvad Pyramidepartiet angår, viser også dette Billede Tegningernes udbuede Led.

Herved nås da det Resultat, at Thurahs Stik ikke fortjener Tiltro på de omtvistede Punkter, og at Tegningerne sikkert giver et pålideligere Billede af Albertus Mathiesens Spir.

Efterskrift. — Den ovenfor omtalte, 1795 nedstyrtede Spirspids er nu afgivet fra Nationalmuseet og opstillet inde i Tårnet. Her staar endvidere et Brudstykke af en middelalderlig Døbefont (af gullandsk Kalksten fra Tiden ved Aar 1300), som er fundet under Tårngulvet, og endelig findes i Tårnet den i Tidsskriftet IV S. 168 efterlyste Ligsten, der ved Istandsættelsen fandtes skjult bag Normalurets Kasse.

Smaastykker.

Sorgenfri Slots Bygmester.

Af Louis Bobé.

Ved Skøde, dateret 15. Sept. 1702, afstod Ulrik Frederik Gyldenløve til Svigersønnen Grev Carl Ahlefeldt til Langeland og Rixingen sin Ejendom, «kaldet Sorgenfri, med den derpaa staaende Bygning, den der tilliggende Kro og det derunder hørende Vænge, Stenhugger kaldet»¹⁾. I Marts s. A. havde Ahlefeldt ægtet Gyldenløves Datter Grevinde Ulrikke Antoinette Danneskjold Laurvigen. Af Grev Carls Konkursakter ses det, at han i Aaret 1705 med en Bekostning af 5000 Rdl. lod opføre Sorgenfri Slot²⁾. Den ældste Bygning har næppe været mer end et beskedent Landsted, der vistnok har været benyttet til Sommerbolig af U. F. Gyldenløve, efter at denne 1683 til Kongen havde afstaaet sit Lystslot Gyldenlund.

Navnet paa Sorgenfri Slots Bygmester og Tidspunktet for dets Fuldførelse fremgaar af følgende.

I en Supplik, dateret Copenhagen d. 5. Martii 1707, an søger en *François Dieussart* Kongen om den ledige Materialforvaltertjeneste og begrundet sit Andragende saaledes:

«Ew. Kgl. Maj. wollen sich allergnädigst erinnern, wie dass ich bey Ihr Gräffl. Exc. von Ahlefeldt als Baumeister in Diensten gestanden, und das Haus zu Sorgenfrey unter meiner Direction ist verfertiget worden; weil es nun bey $\frac{3}{4}$ Jahr im Stande, und ich meines Dienstes verlassen bin. Von Ihr Exc.

---

¹⁾ Sjællands Landstings Skødebog XII (1701—5), fol. 179.

²⁾ Slægten Ahlefeldts Historie, Storkansler Greve F. Ahlefeldt og hans Efterslægt 1897, 55, 63.

dem Herr Hoff Marschal von Plato¹⁾ wie auch von dem sehl. Dose²⁾ [habe] promessen bekommen, sie wolten meine geringe Persohn bey Ihro Kgl. Maj. recommendiren.»³⁾

Bygmesterens franske Navne i Forbindelse med det korrekte og flydende Tysk i hans egenhændige Ansøgning, lader formode, at han turde være en i Tyskland oplært og uddannet Ætling af en af de talrige, paa Grund af Religionsfølgelserne udvandrede franske Arkitekter, der i Tyskland indførte den nederlandske, af Palladio paavirkede Bygningsmaade. Saavidt mig bekendt, har Dieussart ikke ellers efterladt sig Spor her i Landet.

François Dieussart er vistnok Søn eller nær Slægtning af den Charles Philippe Dieussart, om hvem der findes Oplysninger i «Jahrbücher für meklenburgische Geschichte LVI, S. 237 ff. Charles Philippe Dieussart førte et meget omflakende Liv. Fra 1657 af stod han som Bygmester i Tjeneste hos Hertug Gustav Adolph af Meklenborg-Güstrow, der 1660 overlod ham et Hus ved Slotspladsen i Güstrow for billigt Køb, dels fordi D. havde forpligtet sig til i Løbet af 16 Uger at fuldende to ham overdragne Arbejder, et Epitafium i Güstrow Domkirke, og et Lysthus i Dargun, dels fordi han havde afslaaet en Kaldelse til Danmark. Dieussart maa dog vedblivende have længtes efter de større Forhold i den danske Konges Riger og Lande. I et Brev fra Hertugen af Meklenborg-Güstrow af 21. Sept. 1668 til Kong Frederik III⁴⁾ hedder det, at Arkitekten Charles Philippe Dieussart otte Dage tidligere havde forladt Meklenborg og efter hans Hustrus Sigende begivet sig til Danmark. Da Dieussart paa tolvte Aar havde staaet i Tjeneste hos Hertugen og forladt Landet uden dennes Tilladelse, efterladende forskellige ufuldendte Arbejder, anmodede Hertugen Kongen om ikke at tage ham i Tjeneste, men at vise ham «zu seinem devoir».

Af Dieussarts Arbejder i Meklenborg kan nævnes Slottet Rossewitz ved Güstrow. 1676 opholdt han sig i Berlin, det følgende Aar i Leipzig og var derefter beskæftiget med Deko-

¹⁾ Vilhelm Frederik v. Platen († 1732), fra 1705 Overbygningsdirektør eller Generalbygmester.

²⁾ Ernst Ulrik Dose (o. 1656—1706), Overkammersekretær og Deputeret i Finanserne.

³⁾ Supplikker til Rentekammeret 1707.

⁴⁾ Tyske Kanc. Udenr. Afd., Breve fra Hertuger af Meklenborg-Güstrow (Rigsark.).

reringen af det indre af Slottet Klein Glienicke ved Potsdam. 1679 udkom i Güstrow hans Værk *Theatrum Architecturae civilis*, tilegnet Hertug Gustav Adolph. Det bringer ialt 64 kobberstukne Tavler i Folio, af hvilke en stor Del gengiver Tegninger af de forskellige Søjleordener fra monumentale Bygninger af Palladio, Vignola, Scamozzi, Pietro Cataneo, Seb. Serlio og Branca. Teksten omhandler dels Arkitekturen i Almindelighed, og dels specielt Indretningen af Arkader, Gemakker, Trapper, Døre og Vinduer. Paa Titelbladet kalder Forfatteren sig *Carlus Philippus Dieussart Romanus*¹⁾. D.s Værk har, som bl. a. fremhævet af Gurlitt i hans «Geschichte des Barockstils in Deutschland» (S. 105 f.) udøvet en stor Indflydelse «ved at fremføre Antikken i Italienernes Værker som Modvægt mod de tyske Tømmerarkitekter.» Det udkom 1692 i Baireuth i 2. Udgave, men medens denne er besørget af D. selv, anføres paa Titelbladet til tredje Udgave (Bamberg 1697)²⁾ foruden Dieussart Leonhard Dientzenhofer, Kunstnerens bekjendte Elev, som Udgiver, hvilket kunde tyde paa, at D. i Mellemtiden er afgaaet ved Døden. Dieussart skal have bygget det ottekantede Slotstaarn i Baireuth og var senest beskæftiget ved den 1686—93 opbyggede fransk reformerte Kirke i Erlangen. C. P. Dieussarts Værk indeholder vistnok Forudsætninger for det ældste, af hans Søn eller yngre Frænde opførte, Sorgenfris Bygningshistorie og har vel ogsaa i al Almindelighed udøvet en vis Indflydelse paa dansk Arkitektur i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, som det kunde have Interesse at efterspore.

Dieussarts Sorgenfri stod vistnok uforandret indtil 1743, da det ombyggedes under Ledelse af Thurah og indrettedes til Sommerbolig for Kronprins Frederik og Kronprinsesse Louise. Af det ved Tømmermestrene M. Zumpé og Jos. Zuber 25. Maj s. A. foretagne Syn erfarer man, at Bygningen, fra 1. Etage og denne medregnet, var af Bindingsværk, og de ydre Mure i Blindingerne kun opmurede med en halv Sten. Slottet var gennemgaaende meget brøstfældigt³⁾.

Ifølge Thurachs Beskrivelse (II, Tv. III) havde Slottet 1749 to Fløje mod Hovedindgangen. De kongelige Gemakker laa i

¹⁾ Jeg har ikke fundet hans Navn i Generalregistret til V. Forcellas Værk *Inscrizioni delle chiese di Roma* (I.—XIV. Bd.).

²⁾ I det Kgl. Bibliothek. Her ogsaa 1. Udg. forsynet med en egenh. Tilegnelse til Hertug Christian Albrecht af Gottorp.

³⁾ Partikulærkassens Regnskaber.

nederste Etage; den mellemste Sal, hvortil der var Indgang baade fra Gaarden og fra Haven, betegnes som særlig seværdig. Loftet var prydet med Stukarbejder og Malerier.

Kronprins Frederik overlod efter et Par Aars Forløb Sorgenfri til Bolig for Enkefyrstinde Sophie Caroline af Østfriesland, der «om Sommerens behagelige Tid forlystede sig herude». Pontoppidan omtaler 1764, at hun lod Slottet meget forbedre ved Ombygning og pryde med et lille Spir.¹⁾ Efter hendes Død sidstnævnte Aar afstod Kongen det til Geheime- raad J. H. Desmercieres²⁾.

Da Skuespiller H. C. Knudsen kom i Blaataarn.

Af *Eiler Nystrøm*.

Denne lille Artikel er nedskrevet for flere Aar siden og grunder sig paa Aktstykker i Teaterarkivet. En Del af disse er nu trykt i *Robert Neiiendams* nys udkomne Samling af «Breve fra danske Skuespillere og Skuespillerinder».

Skuespiller A. G. Gjelstrup havde i det meste af Hauchs første Direktionstid været «syg» og ikke betraadt Scenen et Par Aar, da han den 22. Oktober 1798, kort efter Hauchs Afgang atter spillede Bærhids Rolle i Syngestykket «De to gerrige». Publikum hilste hans Fremtræden med stor Begejstring og straks efter den første Duet og siden gennem det hele Stykke applauderedes han stærkt. Bifaldet gjaldt tillige hans dygtige Spil, der paa bedste Maade blev understøttet af det øvrige Personale. I Finalen af sidste Akt i det velkendte Stykke lagde man imidlertid med Forundring Mærke til, at Orkestret paa et bestemt Sted i Musikken holdt inde og at H. C. Knudsen, der spillede den anden Hovedrolle, patetisk deklamerede nogle Vers, der var tilegnede Gjelstrup, og derpaa trak frem en Blomsterkrans, som han havde holdt skjult bag sin Ryg, og holdt den hen over Gjelstrups Hoved. Publikum var meget tilfreds over den lille Tilgiftsscene, der iøvrigt

¹⁾ Danske Atlas II, 228.

²⁾ Rentekammerets Res. Prot. 1768, Nr. 31; Skødeprotok. XIV, 304. C. H. Brasch, Vemmetofte II, 215.

kun stod paa en fem Minutters Tid, og Huset genlød af Jubel- og Bravoraab for de to Skuespillere.

Da Forestillingen var forbi, ytrede den administrerende Direktør sit Mishag over Knudsens Dristighed ved saaledes at blande en fremmed Handling ind i et Skuespil, hvor den ikke hørte hjemme. En Undersøgelse, der senere blev sat i Gang, konstaterede, at ingen anden ved Teatret havde været vidende om Knudsens Hensigt; blot oplystes det, at Koncertmester Schall havde faaet Anmodning om at holde inde paa det paa-gældende Sted i Musikken. Næste Morgen kom Knudsen op til Direktør Waltersdorff og bad om Forladelse; han undskyldte sig med, at han var bleven henrevet af sine Følelser og sin dybe Agtelse for Gjelstrups Talent. Det var dog vist næppe rigtigt, thi Venskabet mellem de to var ikke overvældende varmt; snarere laa bagved Stiklerier til Direktionen, navnlig til den afgaaede Hauch, der ikke alene var Gjelstrups svorne Fjende, men tillige havde forstaaet at gøre sig mindre velset blandt største Delen af Teatrets Personale, som stadig havde set skævt til ham. Muligvis har ogsaa Knudsen, der ikke var saa lidt af en Fiffikus, paa denne Maade villet for-sone sig med Gjelstrups Venner blandt Publikum, der ikke altid havde været ham god i de Roller, han havde dubleret under Gjelstrups Fraværelse.

Denne Tildragelse anføres med nogen Forandring i Enkeltheder hos Overskou, der bl. a. fortæller, at Knudsen trak Kransen op af sine vide Tyrkebukser, men ikke kender noget til Versfremsigelsen, der — i Betragtning af den komiske Maskering — til en vis Grad giver Oprinet dets rette lav-komiske Karakter. Det er ganske rigtigt, som Overskou beretter, at Knudsen blev sat i Blaataarn for at sone sin Forseelse, men det var dog ikke Bekransningen alene, der drog Straffen efter sig. Direktionen havde været tilbøjelig til at lade Knudsen slippe med en skarp Irettesættelse, som skulde opslaaes i Foyeren med streng Advarsel til alle spillende om ikke at føje noget til deres Roller og langt mindre sætte nye Scener ind. Men fra allerhøjeste Sted forlangtes en Rapport om Sagen, og deri kom Direktionen ind paa et Sammenstød, som Knudsen kort i Forvejen havde haft med en af Direktørerne, Digteren Thomas Thaarup, ganske uafhængig af den komiske Hyldingsscene, og som nok saa meget afgav Grund til Knudsens Afstraffelse.

Det drejede sig, som alle den Slags Historier, om en

forholdsviis Ubetydelighed: Knudsen vilde ikke efter den sædvanlige Ordre udføre en af Gjelstrups Roller, han vilde have det skriftligt. Thaarup føjede ham, satte sig ned og skrev følgende Billet: «Jeg haaber, kære Knudsen, at hvis det er dig muligt, du da ikke undslaaer dig for at spille Sadelmagerens Rolle i «6 Retter». Din Ven Thaarup.» Men Knudsen var ikke fornøjet dermed, da han samme Aften i en anden af Gjelstrups Roller blev modtaget med «tydelig Mishag», som han skrev — han vilde have det officielt, udstedt af den samlede Direktion, for at det kunde være vitterligt, at han kun modstræbende havde overtaget Rollen; men derover følte Thaarup sig krænket. Den lille Skærmydsel udartede til et stormende Oprin. Thaarup vilde gaa sin Vej, men Knudsen forfulgte ham, bandede, støjede og slog i Bordet, saa man ikke kunde høre Ørenlyd; Thaarup bar dog taalmodig over med hans ubehøvlede Opførsel, og først da Knudsen løb bag efter ham ned i Foyeren, der var fuld af Mennesker, og fortsatte med sine Grovheder, lod han en spagfærdig Ytring falde om, at han ikke var vant til en Begegnelse som i en Brændevinskælder. Men nu blev Knudsen først rigtig rasende og udlod sig med mange overilede Dumheder over for Thaarup.

Det hele løb sluttelig ud i Klager til Direktionen. Thaarup erklærede, at enten maatte han gaa eller Knudsen maatte afstraffes. Denne sidste udøste ogsaa sit Hjerte. Om Rollen, som han havde undslaaet sig for og hvorover hele Maløren var opkommet, skrev han, at denne Sadelmager hed ikke Wunderlig omsonst; «for et Aar siden til Hr. Rongsteds Debut lærte jeg med mange Ubehageligheder denne Rolle. Jeg var en Mand med et sort Hjerte, som ingen Menneskefølelse besad, sagde Hr. Schwarz, og havde ingen Medlidenhed med Fattigdom. Som om vores Skueplads var et Hospital!» Men det, hvorover hans Blod var kommet i Kog, paastod han, var et høist pøbelagtigt Udtryk af Thaarup, som denne siden paa det mest energiske fralagde sig; Thaarup skulde have ladet et Ord falde om Knudsens «Brændevins-Kæft». Af den Grund var det, han havde slaaet i Bordet, og — det tilstod han — saa stærkt, at der var gaaet et stort Hul i hans egen Hat. Nogen Ydmygelse vilde han ikke finde sig i, men streng Retfærdighed kunde han bære; derfor maatte Direktionen straffe ham exemplarisk, hvis han havde forset sig mod sine foresatte, men havde Thaarup Uret, da maatte denne holdes til at betale ham en ny Hat og for Fremtiden begegne ham

høflig. — Mere blodtørstig var Knudsen ikke. Thaarup paa sin Side tilbød Forlig, men det vilde Knudsen kun gaa ind paa, hvis den faldne Ytring, som Thaarup ikke kunde vedkende sig, blev taget tilbage.

Da Sagen havde staaet uafgjort en halv Snes Dage, bad Knudsen om at fremme dens Afgørelse. Han havde lidt saa uendelig meget paa sit Helbred i disse Dage og kunde umulig blive rask, før han kendte sin Dom. Før hans Sind kom til Ro, vilde ingen Medikamenter hjælpe; han plagedes bestandig af Feber, Hovedpine og Sting i den venstre Side. Han bønfuldt om at blive dømt med den strengeste Retfærdighed, hvis han havde forset sig mod Direktør Thaarup og lovede at være lige saa villig under som efter sin Straf til at forrette Kongens Tjeneste. I denne Mellemtid viste Thaarup sig meget omhyggelig for K., hvem Situationen virkelig havde taget en Del paa.

Knudsen fik heller ikke Lov til at vente længe. Direktionen indankede Sagen for Kongen, og Kronprinsen resolverede, at han med Mishag havde erfaret Skuespiller Knudsens Adfærd saavel mod sin foresatte, Direktør Thaarup, som ved at bekrænse Skuespiller Gjelstrup uden Teaterdirektionens Tilladelse, og at han derfor burde udstaa 4 Dages Fængsel i Blaataarn og gøre Direktør Thaarup Afbigt for sine Uhøfligheder, hvis denne fordrede noget saadant. Men Thaarup frafaldt Afbigten ganske og aldeles; Knudsens personlige Fornærmelse mod ham havde han let ved at tilgive, og han holdt det iøvrigt for sin Pligt at skaane en Mand af Talent for en Ydmygelse, som blot vilde være ubehagelig for begge Parter.

Knudsen skred derefter til Afsoningen af sin Straf med en Helts ydnyge, men tragiske Højhed. Den 8. Novbr. overantvordede han Direktionen følgende underdanige Promemoria: «Klokken 10 modtog jeg paa Sengen Hans Majestæts Befaling at straffes med 4 Dages Arrest i Blaataarn. Jeg sendte straks Bud til min Læge, Hr. Etatsraad Guldbrand, hvis Attest medfølger. Min underdanigste Bøn til den høje Direktion er, at man straks i al Stilhed giver Befaling at opfylde Hans Majestæt Kongens Vilje, for at kunne forrette Hans Majestæts Teatertjeneste som en ærlig tro dansk Undersaat.» Og snart sad han vel forvaret bag Blaataarns Mure; dog havde Teaterdirektionen omhyggelig sørget for, at han fik anvist et sundt Værelse at opholde sig i. Den 12. om Aftenen Kl. 7 udløstes

han atter af sit Fangenskab og underrettede sine foresatte derom i en højtidsfuld Epistel. Den lyder: «Underdanigst Promemoria. — Efter 12 Aars Tjeneste er jeg første Gang saa ulykkelig at have udstaaet en meget haard Straf efter Hans Majestæts Befaling. Naar jeg nu kunde have den Glæde, at min Straf maatte forskaffe Rolighed og Orden paa Scenen til at forrette Hans Majestæt Kongens Tjeneste, da vilde det være mig en sød Belønning for alt hvad jeg har lidt paa min Helbred. Klokken 7 forlod jeg min Arrest, omfavner nu igen min kære Familie og haaber at være saa lykkelig at kunne forrette Hans Majestæts Teatertjeneste paa Mandag d. 19. November, og er nu som altid den høje Direktionen underdanige H. C. Knudsen, Skuespiller.»

Disse Tildragelser, der førte til Knudsens Indsættelse i Blaataarn, har dog kun Værdi som Bidrag til Mandens Karakteristik, for saa vidt som de viser, at Hidsigheden kunde løbe af med ham som med andre brave Mennesker. Thaarup har aabenbart, efter at den første Vrede har lagt sig, forstaaet Situationen, men har ikke kunnet afvende de Følger, den drog efter sig — og maatte drage efter sig for at statuere et afskrækkende Eksempel. Knudsen var som bekendt ikke blot en udmærket Skuespiller, men tillige en Mand af Fædrelands-sind og et godt Hjærtelag. Han var den kække Redningsmand, naar der var Fare paa Færde. Da det trak op til Fjendtligheder med England, opdannede han Forsvarerne ved begejstrede Sange, og efter Slaget paa Reden — ligesom efter Ulykkerne i 1807 — drog han om i Landet og gav Underholdninger til Fordel for de mange, Skæbnen havde ramt. Han havde dertil en smuk lille poetisk Aare, som fandt Afløb i Datidens litterære Tidsskrifter. Ved sin Moders Død 1802 satte han et Par Verslinjer i «Adresseavisen», hvor de stod som en egen fremmedartet Musik mellem al den anden saare velmente, men ofte langt fra lodige Poesi. Knudsen fandt saa hjerteligt et Udtryk over Sorgen ved sin Moders Bortgang som dette:

Min Taare flød ved faldne Brødres Minde,
 Nu strømmer den, O Moder! ved din Grav;
 Thi det var dig, der lærte mig at vinde
 Det Bifald, som mig Dannerfolket gav.

Selskabets Virksomhed 1909—1911.

Som sædvanligt har Selskabet i de tre Aar 1909, 1910 og 1911 udgivet et Hefte for hvert Halvaar, altsaa i Alt sex Hefter, samt for første Halvaar 1911 endnu Magister Chr. Axel Jensens «Danmarks Snedkere og Billedsnidere 1536—1660.» Virksomheden har altsaa været ganske rolig og regelmæssig, men der er dog ogsaa særlige Begivenheder at melde om. Først det smertelige Tab, Selskabet led, da Bestyrelsens dygtige Medlem, Arkivsekretær G. L. Grove den 15. Februar 1911 afgik ved Døden; ovfr. S. 423—30 findes en nærmere Meddelelse om ham og hans Betydning for dansk Historieforskning. Dernæst er der at nævne Selskabets Møde den 16. November 1908, paa hvilket der skulde vælges Bestyrelse og stemmes om nogle Forslag til Lovændringer. Bestyrelsen blev gjenvalgt, men Lovændringerne samlede ikke det til deres Vedtagelse nødvendige Antal Stemmer om sig (s. ovfr. S. 99). Desuagtet fik Mødet Betydning. Rigsarkivar, Dr. jur. V. A. Secher gjorde nemlig paa det en Henstilling til Bestyrelsen om at foretage indledende Skridt til Dannelsen af en historisk Fællesforening i Lighed med lignende Foreninger i andre Lande. Henstillingen blev fulgt, og den 19. Oktober 1909 stiftedes da «Dansk historisk Fællesforening» (s. ovfr. S. 227—28), der i Juni 1911 afholdt et historisk Møde i Kolding og paa Skamlingsbanken. Ende-

lig skal her gøres opmærksom paa, at det en Tid saa ud, som om det Statstilskud, Selskabet har — 500 Kr. aarligt — paa Grund af Statens vanskelige økonomiske Forhold vilde blive strøget paa Finansloven for 1912—13, hvad der muligvis vilde have medført Selskabets Ophør. Nu har disse Forhold kun medført en Forsinkelse i nærværende Heftes Fremkomst; de 500 Kr. ville ikke blive strøgne, men nedsatte til 300 Kr.

Da Arkivsekretær Grove døde, blev første Suppleant Professor Dr. S. L. Tuxen i hans Sted Medlem af Bestyrelsen.

Efter det paa næste Side trykte Regnskab er Selskabets økonomiske Stilling væsentlig den samme ved Trearsperiodens Slutning som ved dens Begyndelse. Men desværre viser Medlemsfortegnelsen, at Selskabet er gaaet ned i Medlemsantal; det er nu 246, men var i 1909 283. I Regnskabet er Udgiften ved nærværende Hefte (fjerde Binds sjette, der udgives for 2det Halvaar 1911) ikke medregnet, man saa heller ikke noget Medlemskontingent for nævnte Halvaar. Regnskabet er revideret af Selskabets Revisor Hr. Hof-Jægermester Schøller og befundet rigtigt.

Kjøbenhavn i Februar 1912.

Chr. Axel Jensen.   *C. Nyrop.*   *S. L. Tuxen.*

Sammandrag af Regnskabet.

1. Juni 1908—31. Decbr. 1911.

	Kr.	Ø.		Kr.	Ø.
Indtægt.			Udgift.		
Kassebeholdning d. 1. Juli 1908	742	55	Forfatterhonorar for «Fra Arkiv og Museum», III 6.—IV 5. Hft.	1628	50
Statens Tilskud 1909/10—1911/12	1500	»	Illustrationer til do. III 6.—IV 5. Hft.	178	50
Medlemskontingent 1908 II.—1911 I. Halvaar.	2715	»	Trykning af do, III 6.—IV 5. Hft.	2112	»
Salg af Skrifter	218	»	Trykning af Strimler, Kvitteringer og Cirkulærer	96	»
			Papirforbrug til III 6.—IV 5. Hft.	425	04
			Hæftning og Strimling af do.	64	17
			Kontingent til «Dansk histor. Fællesforening» for 1910 og 1911	56	»
			Udgifter i Anledn. af Mødet den 6. Novbr. 1908	19	»
			Kassebeholdning den 31. Decbr. 1911	596	34
	5175	55		5175	55

Kjøbenhavn, den 31. December 1911.

G. E. C. Gad.

Selskabets Love.

§ 1. Selskabets Formaal er at udbrede Kjendskab til Østifternes topografiske, historiske og kulturhistoriske Forhold.

§ 2. Til Opfyldelse af sit Formaal virker Selskabet ved Udgivelsen af et Tidsskrift samt paa enhver anden Maade, som det efter sin Evne kan overkomme, f. Eks. ved Fremkaldelse eller Udgivelse af særlige, historiske og topografiske Værker, ved Foredrag, Udstillinger o. s. v. Med de eventuelle Foredrag og Udstillinger bør om muligt forenes Møder af Selskabets Medlemmer, ved hvilke Selskabets Anliggender kunne drøftes, og eet saadant Møde skal afholdes een Gang i hver af Selskabets femaarige Bestyrelsesperioder (se § 4), helst noget før den i §§ 4—7 nævnte almindelige Afstemning.

§ 3. Medlem af Selskabet er Enhver, der betaler et aarligt Bidrag af mindst 4 Kr. Indtrædelse i Selskabet kan anmeldes for Bestyrelsen, et af dens Medlemmer eller Boghandlerne i de forskjellige Byer. Medlemmerne faa gratis de af Selskabet udgivne Skrifter tilsendte.

§ 4. Bestyrelsen bestaar af tre Medlemmer, der vælges ved almindelig Afstemning for fem Aar ad Gangen. Den varetager saavel Selskabets litterære som pekuniære Tarv. Det Medlem, der af de to andre vælges dertil, er Bestyrelsens og dermed Selskabets Formand.

§ 5. Ved almindelig Afstemning vælges tillige en Revisor og en Decisor, ligeledes for fem Aar ad Gangen.

§ 6. Samtidig med de tre Bestyrelsesmedlemmer, med Revisoren og Decisoren vælges ogsaa Suppleanter, der i indtrædende Vakancetilfælde kunne rykke op i de ledige Pladser.

§ 7. Den almindelige Afstemning sker ved dertil indrettede Stemmesedler, som hvert femte Aar af Bestyrelsen udsendes til Selskabets samtlige Medlemmer. De skulle inden en paa dem angiven Dag, udfyldte og underskrevne, igjen indsendes til Bestyrelsen, der optæller dem og bekendtgjør Optællingens Resultat.

§ 8. Skulde der i noget Tilfælde ikke forefindes nogen Suppleant, besætter Bestyrelsen den eller de paagjældende ledige Pladser for den resterende Valgperiode.

§ 9. I ethvert Bind af Selskabets Tidsskrift skal der findes mindst een Redegjørelse for Selskabets Virksomhed og pekuniære Stilling. Ethvert Bind skal sluttes med en Medlemsfortegnelse.

§ 10. Forandringer i disse Love kunne foreslaas af Bestyrelsen eller femten Medlemmer og skulle hurtigst muligt efter deres Fremkomst udsendes af Bestyrelsen til en almindelig Afstemning. Til deres Vedtagelse kræves, at mindst en Tredjedel af Selskabets Medlemmer deltager i Afstemningen, og at mindst to Trediedele af de afgivne Stemmer bifalde dem.

Medlemsfortegnelse 1911.

Kjøbenhavn.

Andersen, J. C., Ingeniør.
 Asmussen, A., Departementschef.
 Barth, A., Kasserer, Kommunalrevisor.
 Bauditz, S., Professor.
 Behrens, C., Redaktør.
 Berg, R., Kontorchef.
 Bille-Brahe-Selby, C. F., Baron.
 Blands, Cand. mag.
 Bobé, Louis, Forfatter, Dr. phil.
 Bruhn, J. H., Direktør.
 Bruun, D., Kaptajn.
 Bureau, Statens statistiske.
 Carøe, K. F., Kredslæge.
 Christensen, Carl C., Grosserer.
 Christensen, C. V., Raadstuearkivar, Dr. phil.
 Christensen, W., Arkivsekretær, Dr. phil.
 Colding, T. A., Ingeniør, Cand. polyt.
 Dam, Cand. pharm., Apoteker.
 Dybdal, Th., Borgmester, Etatsraad.
 Erichsen, J. F., Konsul.
 Erslev, Kr., Professor, Dr. phil.
 van Euch, Biskop.
 Frederiksberg kommunale Bibliotek.
 Fridericia, J. A., Professor, Dr. phil.
 Fussing, A., Arkitekt.
 Gads, G. E. C., Boghandel.
 Garnisonsbiblioteket.
 Generalstabens topografiske Afdeling.
 Grandjean, H. F., Oberstløjtnant.
 Grandjean, P. B., Forfatter.
 Grüner, A. P., Højesteretsassessor.

Grüner, Th., Generalmajor.
 Hansen, Cand. mag., Arkivsekretær.
 Hansen, Mac Gregor, Lærer.
 Hauberg, Forstkandidat.
 Hauberg, P., Museumsinspektør.
 Heering, P. N., Grosserer.
 Helweg-Larsen, H. F., Overretssagfører.
 Heide, A., Bankdirektør, Konferentsraad.
 Hendriksen, F., Xylograf.
 Hjorth Degenkolv, V., Etatsraad.
 Hjorth Nielsen, Postexpedient.
 Hoffmann, Frøken.
 Holm, E., Professor, Dr. phil.
 Holm, H. J., Professor, Arkitekt.
 Holm, V., Kantor.
 Holsøe, Poul, Arkitekt.
 Hornemann, G., Landsarkivar.
 Hvidt, L. N., Dispatchør.
 Høegh Guldberg, Ove, Premierløjtnant.
 Højesterets Bibliotek.
 Industriforeningen.
 Jantzen, A., Pastor.
 Jensen, C. A., Museumsassistent, Mag. art.
 Jensen, O., Assistent, Cand. jur.
 Jensen, P. G. C., Højesteretssagfører.
 Jessen, Isabella, Fru.
 Johnsson, Alfred, Læge.
 Jürgensen, Professor, Dr. med.
 Jørgensen, C., Museumsinspektør, Dr. phil.
 Kinzi, E. F., Museumsinspektør.
 Kiørboe, V. O., Generalpostdirektør.

Koefoed, J. L. R., Statsraadssekretær.
 Kruse, Cigarhandler.
 Kuhn, C. F., Overretssagfører.
 Kunstakademiets Bibliotek.
 Kvindelig Læseforening.
 Køhler, C., Murmester.
 Landbohøjskolen.
 Landsarkivet.
 Langkilde, C., Bibliotekar.
 Lassen, C. F., Etatsraad.
 Lehmann & Stage, Boghandlere.
 Leth, R. B., Hofjægmester, Over-
 førster.
 Levy, Fr., Arkitekt.
 Liisberg, H. C. Bering, Museums-
 inspektør.
 Liljefalk, A., Oberst.
 Lillienskjold, Skovtaxator.
 Lorenzen, Vilh., Cand. mag.
 Lund, E., Museumsinspektør, Cand.
 jur.
 Lærerpersonalets Bogsamling ved
 Frederiksberg Kommuneskoler.
 Mackeprang, M., Museumsdirektør,
 Dr. phil.
 Malling, Holger, Overretssagfører.
 Maribo, Ludv., Blikkenslagermester.
 Mathiesen, Aage, Arkitekt.
 Mathiesen, Svend Aage.
 Matthiesen, Hugo, Museumsassistent,
 Magister.
 Mourier, C. A. D., Læge.
 Müller, P. E., Kammerherre, Over-
 førster.
 Møllmann, C., Malermester.
 Nationalmuseets 2den Afdeling.
 Neergaard, C., Museumsinspektør.
 Nielsen, A., Cand. jur.
 Nielsen, J. R. C., Arkitekt.
 Nyrop, C., Professor.
 Nyrop, M., Professor, Arkitekt.
 Olrik, Axel, Docent, Dr. phil.
 Olrik, H., Professor, Dr. phil.
 Olrik, Jørgen, Museumsinspektør,
 Cand. mag.
 Opffer, Fr., Redaktør.
 Petersen, Carl S., Underbibliotekar.
 Petersen, J. M., Arkitekt, Tømmer-
 mester.
 Philipsen, G., Raadmand.
 Raadhusbiblioteket.
 Rasmussen, E., Handelsfuldmægtig.

Restorff, C. Th., Læge.
 Rigsarkivet.
 Rigsdagens Bibliotek.
 Rist, P. Fr., Oberst.
 Roede, H. C., Arkivassistent, Cand.
 jur.
 Rothe, Eigil, Figurmaler.
 Rømer, L. F., Kaptajn.
 Sander, J., Cand. pharm.
 Saxild, Overlæge, Dr. med.
 Schou, Oberstløjtnant.
 Schrøder, J., Malermester.
 Schultz, C. B., Grosserer.
 Schøller, C. E. A., Hofjægmester.
 Secher, V. A., Rigsarkivar, Dr. jur.
 Seifert, Rudolph, Grosserer.
 Smidt, V. J., Cand. phil.
 Statens Lærerkursus.
 Steenstrup, Joh.s, Professor, Dr. jur.
 & phil.
 Steenstrup, K. J. V., Dr. phil.
 Studenterforeningen.
 Studentersamfundet.
 Søht, C., Grosserer.
 Thiset, A., Arkivar.
 Thuren, H. L., Cand. theol.
 Trier, Herm., Landstingsmand.
 Tuxen, S. L., Professor, Dr. phil.
 Uldall, E., Ingeniør.
 Weitmeyer, H., Professor.
 Vold, L., Grosserer.
 Zytphen Adeler, C., Baron.

Aalborg.

Historisk Museum.
 Scavenius, P., Godsejer, Voergaard.

Aarhus.

Bågå, Cand. teol., Testrup Højskole.
 Holm, P., Translatør.

Aarup.

Cederfeldt de Simonsen, Hofjæger-
 mester, Erholm.

Askov.

Askov Højskoles Bibliotek.

Asnæs.

Andersen, L., Lærer.

Assens.

Møller, Pastor.
Wedell-Wedellsborg, V. C. J. O. B.,
Lensgreve.

Birkerød.

Haase, Harald, Gymnasiallærer.

Faaborg.

Berner-Schilden-Holsten, Hofjæger-
mester, Baron, Holstenhus.
Bille-Brahe-Selby, Lensgreve, Hved-
holm.
Bille-Brahe-Selby, H., Greve, Stens-
gaard.

Fredericia.

Holt, P., Proprietær, Sandahl.

Frederiksborg.

Begtrup, H., Højskoleforstander.
Holck, V., Arkitekt, Museumsin-
spektør.
Kongstad, Kunstmaler.

Fuglebjerg.

la Cour, L. F., Højskoleforstander,
Hindholm.

Hellebæk.

Hostrup-Schultz, Justitsraadinde.
Hostrup-Schultz, V., Villa Solvang.

Helsingør.

Harbou, H. W., Oberst, Kronborg.
Kaas, Fr., Konsul.
Pedersen, L., Lærer.
Tvede, Ch., Direktør.

Holte.

Lorenzen, M., Mag. art.

Kallundborg.

Lund, C. F., Proprietær, Aldersro.

Kjerteminde.

Juel, R., Hofjægermester, Hverringe.
v. Wylich, W., Borgmester.

Kjøge.

Dahl, C., Overlærer.
Hansen, H. J., Lærer.
Svarre, S., Redaktør.

Kolding.

Museet paa Koldinghus.

Lyngby.

Hansen, K., Statskonsulent.
Lemche, Joh., Læge.
Rosendahl, H., Højskoleforstander.

Middelfart.

Rosendal, R., Gaardejer, Roerslev.

Nakskov.

v. Eyben, Postmester.
Huus, Joh.s, Købmand.
Petersen, Benoni, Læge.

Nykøbing F.

Bruun, C., Fabrikant.
Feddersen, Stiftamtmand.
Høyer, Gudmand, Lærer.
Krogh, J. D., Hospitalsforstander.
Neergaard, R. V., Godsejer, Fugl-
sang.
Petersen, P., Viceinspektør.
Sidenius, Vilh., Købmand.
Tiemroth, C. L. K., Læge.

Nysted.

Johansen, J. P. G., Læge.

Næstved.

Bache, O. F., Rektor, Herlufsholm.
Barfoed, Landinspektør.
Herlufsholms Skolebibliotek.
Lind, H. D., Sognepræst.
Neergaard, J., Kammerherre, Gods-
ejer, Gunderslevholm.
Petersen, Regnar, Redaktør.

Odense.

Barfoed-Møller, Chr., Godsforvalter,
Langensø.
Folkebiblioteket.
Fyns Stifts Læseforening.
Hey, Fr. L., Konsul.
Hofman-Bang, Hofjægermester, Hof-
mangave.
Jensen, P., Dyrslæge.
Krarup, V., Læge.
Landsarkivet.
Mikkelsen, Chr., Apoteker.
Odense Kommune.

Petersen, I. V., Bygningsinspektør.
 Petersen, R. A., Arkitekt.
 Rasmussen, H., Skolebestyrer.
 Schaffalitzky de Muckadell, A. C.,
 Greve, Brobygaard.
 Wad, G. L. Landsarkivar.

Præstø.

Hansen, Th., Sognepræst.
 Jensen, P., Lærer, Sneseere.
 Ingerslev, W., Distriktslæge, Dr. med.
 Mourier, G. A., Proprietær, Christine-
 lund.

Randers.

Randers Museums histor. Samling.

Roskilde.

Hjort-Lorenzen, Etatsraad.
 Kornerup, I., Professor.
 Roskilde Kathedralskole.

Rudkøbing.

Ahlefeldt-Laurvigen, C. I. F., Lens-
 greve, Tranekjær.
 Winther, Jens, Købmand.

Rødby.

Ruder, H. C., Sagfører, Kæmner.

Samsø.

Garde, Godsforvalter, Tranebjerg.

Saxkøbing.

Grundtvig, Fr., Bankagent.
 Larsen, J., Sagfører.

Skjelskør.

Castenschiold, C. V. B., Kammerherre,
 Godsejer, Borreby.

Sorø.

Bjerre, K., Pastor.
 Fabritius-Tengnagel, Kammerherre.
 Groothoff, Amtmand.
 Howden-Rønnenkamp, Kammerherre,
 Næsbyholm.
 Schierbeck, Afdelingsingeniør.

Sorø Akademis Bibliotek
 Svegård, P., Boghandler.

Stege.

Bojesen, F., Rødkilde.
 Christensen, Bygmester.

Storehedinge.

Lundsgaard, P. Lærer.

Svendborg.

Sehested, H., Kammerherre, Broholm.

Tersløse.

Marcussen, E., Løjtnant, Louisenborg.

Vejle.

Jørgensen, Bankbestyrer.
 Nielsen, Postkontrollør.

Vejen.

Richter, J., Pastor.

Viborg.

Viborg Kathedralskole.

Vordingborg.

Oxholm, C. A. G. O., Kammerherre,
 Hofjærgemester, Rosenfeld.

Bergen.

Vestlandske Kunstindustrimuseum.
 Bergens Museums Bibliotek.

Kristiania.

Cammermeyers Boghandel.
 Kunstindustrimuseet.
 Lund, Marius, Boghandler.
 Rigsarkivet.
 Universitetsbiblioteket.

Trondhjem.

Stiftsarkivet.

Lund.

Trolle-Bonde, C., Grefve, Trolleholm.

Stockholm.

Nordiska Museet

REGISTER,

udarbejdet af

Cand. jur. *H. C. Roede.*

- Aabye**, Professor 400.
Aagaard, Anders, Læge 476.
Aalborg 88 f., 324; — Boulevard 324;
 — Hospital 80; — Jens Bangs
 Hus 89, 484; — Maren Turis
 Hus 88; — Musæum 228, 324;
 — Poul Pops Hus 324; — Vester-
 port 324; — Østeraa 324.
Aalholm 87.
Aalsø Kirke 477.
Aarhus 89 f., 485; — Badstue 90;
 — Borgmestergaard 325; — Dom-
 kirke 90, 313; — Frue Kirke 90;
 — Immervad 90; — Landsud-
 stilling 90; — Musæum 90, 325,
 463.
Aaskow, Urban Bruun, Læge, 297 f.,
 300—303.
Aaslev, Jomfru 108.
Aast, Kirkeruin 486.
Abildtorp 44.
Absalon, Bisp 310.
Adam af Bremen 315.
Adelaer, Curt, Admiral 426 f.
Adeler, Theodor, Amtmand 573.
Adolf, Hertug af Slesvig og Holsten
 505, 511 f., 519.
Ahlefeldt, Carl, Greve 607; — Claus
 315; — Frederik til Maaslev 47 f.,
 67; — Hans, Generallieutenant 48,
 67, 315.
 «Aldershvile» 320, 482.
Alhed, Mikkel v. Finstingens 349.
Allesø 88.
Almind Sogn 91.
- Almuedragter** 78.
Alstrup, J. W. 281.
Alterkalke 86, 163; — skabe 313;
 — tavler 80, 313.
Amager 298, 320.
Amberg, H. C., Arkitekt 602.
 «Amfion», Opera 103, 119.
Amtsforvaltere 227, 276, 283, 539,
 552; — mestre 343; — samfund 309.
Amuletter 245.
Anchersen, Christine, Frue 399; —
 Søren, Professor 399.
Anders Mogensen, Vangemand 410 f.;
 — Olsen 264.
Andersen, Hans 294; — Jens, Dyr-
 vogter 501.
Andreasen, Johan, Skræder 449.
Ankerstjerne, Etatsraad 485.
Anna, Anne, dansk Prinsesse 358;
 — Kurfyrstinde af Sachsen 505;
 — Cathrine, Dronning 359; —
 Kirstine Hansdatter 614; — Peder
 Mogens 231 ff.; — Ruprecht Geis-
 spuschers 351.
Anst Kirke 313.
Anton, Greve af Oldenburg 511.
Antropologi 77, 309.
Antvorskov Amt 283; — Domæne
 175—226, 286; — Gaard 86, 92.
Anulo, Konge 320.
Apotekere 95 f., 353, 369, 539, 559 ff.,
 580.
Arkitekter 86, 88 ff., 144, 312 f.,
 316 f., 594 f., 597 ff., 602, 606—
 610.

- Arkitektur 79 ff., 312 ff., 476 ff.
 Arkiver, Arkivvæsen 82 ff., 89, 99 f.,
 227 f., 314, 423—30, 474, 476,
 479, 481.
 Arkæologi 79 ff., 311—314, 476 ff.
 Arlodt, Martinus, Byfoged 555.
 Arnisæus, Henning, Livmedicus 363.
 Arrebo, Anders, Digter 361.
 Arup, Erik, Arkivar 227.
 Arvist Hansen 231.
 Ascheberg, Gods 188.
 Aschenberg, Svend, Student 459 f.
 Asserbo 493; — Ruiner 85, 157.
 August, Hertug af Nordborg 472;
 — Kurfyrste af Sachsen 497, 505,
 512 f., 517.
 Augustin, J. S., Etatsraad 452.
 Aunede Kilde 321.
 Aunø 224, 305.
- B**ach, Joh. Christ., Komponist 104.
 Bache, Lars 85.
 Bachmann, Forvalter 564.
 Baden, Torkel, Godsinspektør 178 ff.,
 190 f., 193, 201 ff., 207, 209 ff.,
 217.
 Bager, Bagger, Frederik, Birkedom-
 mer 565; — Jep, Doktor 347; —
 Mathilde 61; — Ole, Præst 277;
 — Proprietær 276.
 Bagge, Oluf, Kobberstikker 134 f.,
 137 ff., 143 ff.
 Baggesen, Jens, Digter 128 f.
 Baireuth Slot 609.
 Balduin IV. af Flandern 91.
 Balhorn, Johan 572.
 Balle, Gods 224.
 Balle, Nic. Ed., Bisp 582.
 Balletmestre 101, 108 f.
 Baltzer Lassen 410.
 Banckers, Adrian, Kaptejn 427.
 Bando, Christopher, Bartskeer 370.
 Banér, Gustaf, Rigsraad 50, 390 f.;
 — Svante, Oberst 384 ff.
 Bang, Hans Otto, Regensprovst 444;
 — Jens, Læge 297 f., 300, 302 f.;
 — Vilhelm, Præst 476.
 «Barberen i Sevilla» 126.
 Barberere, se Bartskeerere.
 Barbo Jærnværk 366.
 Barch, Carl Wilh., Danser 108; —
 Marie, Danserinde 108, 116 f.
- Barfod, Lovise, Niels Bøchs Enke
 283.
 Barstorf, Philip Joakim, Lensmand 1,
 12, 16, 20, 23.
 Barth, Chr. S., Obovirtuos 121.
 Bartholin, Anne Marie 534; — Cas-
 par, Professor 534; — Caspar,
 Professor 533 f.; — Caspar C.,
 Højesteretsjustitiarius 393; — Elisa-
 beth H. 393; — Else 393; —
 Else Magdalene 534; — Hans,
 Professor 533 f.; — Johan Fr.,
 Professor 533 f.; — Rasmus, Pro-
 fessor 534; — Thomas, Læge
 148, 534.
 Bartolomæus Læge 346 f.
 Bartskeerere 342—374, 476; —kister
 310, 343, 348.
 Bate, Battus, Anton, Apoteker 353;
 — Antonius, Livmedikus 353.
 Bay, Familie 323; — Peder 411.
 Bech, Bek, Jens, Lotterikollektør
 484; — Lave, Landsdommer 13;
 — Lovise 283; — M. C. 480;
 — Niels 283.
 Becher, Kancelliraad 399.
 Bechmann, Kaptajn 68.
 Behr, Andreas, Hoifarber 359.
 Behøvlng 418.
 Bekkeskov Kloster 493.
 Beldringe 194, 201, 209, 217, 224.
 Belejring 479.
 Bent Turesøn, sv. Kaptajn 14.
 Bentzen, Niels, Lærer 96
 Berger, Joh. Just, kgl. Livmedicus
 304.
 Beridere 250—253.
 Bering, Familie 476.
 Bernebach, Oberstlieutenant 15 f.,
 20, 50 f.
 Bernstorff Gods 178, 197 f.
 Bernstorff, Andr. P., Minister 205,
 215; — J. H. E., Minister 182.
 Bernstorffske Gobelinsal 84.
 Bernstorffminde 310.
 Berthelsen, Catharine 107, 110,
 116 ff., 124, 131.
 Bertoni, Ferd. G., Komponist 104.
 Berwald, Jomfru 125.
 Beynwell (Schwartzwurtzel) 244.
 Biblioteker 80 ff., 314 f., 331, 599
 Bidstrup, M., Professor 227.

- Biehl, Charlotte D. 101, 104 ff., 116,
 124 f., 127 f., 316.
 Bier, Christopher, Bartskeer 355, 361,
 365.
 Bierfreund, Byfoged 86.
 Bildsø 221.
 Bille, Anders, Rigsmarsk 2 f.; —
 Eske 511; — Ove, Bisp 90; —
 Vincens 5; — Frue 540.
 Bille Brahe, ? 142.
 Billedskærere 483.
 Bilsted, H. F., Arkivar 227.
 Binck, Jakob, Hofmaler 81.
 Bing, Jens Vilhelm, Læge 441.
 Bircherod, C. C. 541 f.
 Birgitte Mikkel Møllers 356.
 Birkebæk, Jørgen, «klog Mand» 78.
 Birket-Smith, Overbibliotekar 316.
 Bisper 90, 310, 319, 352, 356, 404,
 432, 439 f., 451, 475, 542, 582,
 586 f.
 Bistrup Dyrehave 502.
 Bjarup Ruin 325.
 Bjelke, se Falster.
 Bjelke, Henrik 3 f., 25, 36, 47; —
 Sten 388 f.
 Bjelkenstjerna, Claes 3, 36.
 Bjergager Kirke 477.
 Bjernede, se Bjørnevad.
 Bjerre Herred 325.
 Bjerreby Kirke 477.
 Bjørn, Marie C., Danserinde 108,
 112, 116 f., 131.
 Bjørnved (Bjernede) 86.
 Bless, Kommerceraad 398.
 Blichert, Nicolaj 445 ff., 451.
 Blikkenslagere 417 ff.
 Bloch, Jørgen, Arkivsekretær 476;
 — Matthias, Skoleholder 434; —
 T., Bisp 404.
 Blodsten 242 f.
 Bodil, Kordt Bartskeers 362 f.
 Boesen, Student 446 f.
 Bogbind 314; — bindere 437; —
 handlede 334; — trykkere 331, 333,
 398—407, 563 f.
 Bogense 87.
 Bondefogder 150.
 Bonderup Gods 188, 393.
 Bondeliv 475, 484 f.
 Borch, Martin, Bygningsinspektør 82.
 Boren, Skanse 5.
 Bornholm 87.
 Bornholms Museum 228.
 «Bornholms Samfund» 228.
 Borreby 321.
 Borris Seminarium 310, 326.
 Borup Kirke 313.
 Bosjø Kloster 493.
 Bothe, Oberst 3.
 Botofte 484.
 Boyer, Læge 575.
 Boysen, Werner 476.
 Braem, Chr., Præsident 434 f., 438.
 Brahe, Henrik, Lensmand 510; —
 Karen 327; — Peter, Greve 390;
 — Preben 325; — Sten 61; —
 Sten, Lensmand 511; — Tycho
 239.
 Brahetrolleborg 322, 564—567, 570.
 Branca, Bygmester 609.
 Brande Skole 91.
 Brandt, Anna Cathr. 398; — Bir-
 gitte D. 399, 407; — Engel Dor-
 thea 398; — Joh. Christopher,
 Bogtrykker 397 f., 593 f.; — Joh.
 Henr. Conr 398; — Marie 398,
 401—407; — Peder Wilhelm,
 Bogtrykker 398—403, 406 f.; —
 Wulf Christopher 399 ff., 403,
 407; — Bogbinder 437.
 Brechling, Johannes, Ingeniør 17.
 Bredballestrand 325.
 Brederode, Admiralskib 318.
 Bregensgaard 233.
 Brinckmann, Direktør 478.
 Bring 262.
 Brochmand, Jesper, Bisp 319.
 Brockenhus, Frans, Lensmand 1,
 15—18, 23, 27; — H. A., Amt-
 mand 218; — Joh. Fr., General
 549 f.
 Brockenhuus-Schack, Hofmarskal 478.
 Brodersen, Nicolaj, Præst 439.
 Broholm 322.
 Brun, Frederikke 480; — Jochum
 235; — Peter Munthe 476; —
 V., Theaternaler 109, 114, 128.
 Bryggere 420 f., 480 f.
 Brændevinsbrændere 135, 446.
 Brøndehøffe 526.
 Brøndel, Rasmus, Købmand 210.
 Buch, Frants Henrik, Skræder 449;
 — Provst 582.

- Buchner, Jørgen (Georg) Stykhauptmand 17.
- Buchwald, v. Buchwald, Claus, Hofjunker 367; — Fr., Generalmajor 2, 33 ff., 39; — Fr., Stiftamtmand 404; — Joh., Læge 260, 269, 274, 297 f., 300, 302 f.
- Buchwitz, Major 27 f.
- Bugge, Niels 89.
- Busch, Skuespiller 108.
- v. Butler, Joh. Christopher T., Oberstlieutenant 13.
- Bübert, Jørgen 588.
- Bygholm 485.
- Bygmestre, se Arkitekter.
- Bygningsindskrifter 477; — inspektører 82
- Bülow, v. Bülow, Jakob, Kompagnichef 24; — Joakim, Jægermester 496, 532; — ?, 142.
- Bystempler 163, 166, 168.
- «Bærme» 39.
- Bærner, Landinspektør 196.
- Bødler 475.
- Bøhme, Johan Justus, Dr. 546.
- Bøllemose 224.
- de Bötticher, Gottlieb, Læge 270.
- Calzabigi, Komponist 105.
- Camper, D., Dr. 304, 306.
- Capeteyn, Peder, Professor 352.
- Carl, se Karl.
- Caroline Mathilde, Dronning 84.
- Carstens, G. F., Kancelliraad 175, 203.
- Caccini, Komponist 104.
- Cataneo, Pietro, Bygmester 609.
- Cathrine, Markgrevinde af Brandenburg 370; — Andreas Behrs 359.
- Charisius, Johan 81.
- Christen, Hansen, Sognefoged 295; — Jørgensen 61; — Larsen 411; — Murmester 61.
- Christensen, Erik, Kæmner 548; — — Jacob 448; — J. C., Folketingsmand 479; — Johannes, Landsdommer 392—396; — Villads, Arkivar 227 f.; — Brændevinsbrænder 135; — Frue 392 ff., 396.
- Christian II. 353; — III. 351, 492, 497, 513; — IV. 360 f.; — V. 372; — VI. 268, 274; — VII. 102, 111, 124; — udv. Prins 77, 362, 368 ff.; — Albrecht, Hertug af Gottorp 609; — Bartskeer 370.
- Christianshavn 428, 480; — Accisebod 83; — Amager Ravelins Vagtbygning 481; — Børnehuset 316; — Militære Depothus 83; — Søkvæsthuset 83, 481.
- Christine, Dronning 344.
- Christoffer, Hertug, Valdemar Atterdags Søn 85.
- Chronberg, Børie Olufson, Råntmästar 94.
- v. Cicignon, Joh. Fr., Kaptajn 570 f.
- Clasen, Joh. Fr., Justitsraad 195.
- Claudi-Hansen, Arkitekt 89.
- Claus Bartskeer 345.
- Clausen, Claus S., Præst 88.
- Clemens, J. F., Kobberstikker 134, 137—144.
- Colding, Arkitekt 88; — Mad. 108.
- Colifichet 599.
- Conrad (Conradi?) Murmester 446.
- Constantius II., Kejser 88.
- «Cora», Opera 103, 119, 131.
- Corthummius, Justus, Professor 470.
- Cruys, Cornelius, Admiral 426.
- Dahl, Dall, Elisabeth 138; — Thomas, Birkedommer 250 ff.; — Amtsforvalter 276.
- Dahlberg, Erik 9.
- Dalsgaard, E. M. 420 f.; — Jens, Hovedgaardsejer 462; — Morten C., Bryggersvend 420 f.; — Kunstmaler 462.
- Dankier, Prokurator 138.
- Danfæ 483.
- Danneskjold Laurvigen, Ulrikke Antoinette, Grevinde 607.
- Dansere 108, 112, 116.
- Danserinder 108, 112, 116 f., 131.
- Dansk Folkemindesamling 79, 228, 311, 321; — historisk Forening 99, 228; — historisk Fællesforening 99, 227, 309, 474, 482.
- Danske Kongers kronol. Samling paa Rosenborg 228.
- Dauvergne, Komponist 104.
- Daidsrød 221.
- Debberrn, Oberstlieutenant 19.

- Degne 100, 210, 252 f., 299, 345, 581 f., 584.
 Deichmann, Fr., Kornet 44.
 Dejhjerg Kirke 477.
 Delaune, Etienne, Guldsmed 165.
 Demstrup Gods 329.
 Desmercières, J. H., Gehejmeraad 610.
 Detharding, Georg, Læge 256, 261, 270, 273.
 Dienenhofer, Leonhard, Bygmester 609.
 Dieussart, Charles Philippe, Arkitekt 608 ff.; — François, Bygmester 607—610.
 Dissing, Thøger, Højskolelærer 227 f.
 Ditmarsken 239.
 Dominich, Diprant 532.
 Dorothea, Dronning 91, 358.
 Dose, Ernst Ulrik, Deputeret 608.
 Douglas, Major 53.
 Draghi, Ant., Komponist 104.
 Dragsholm 491 f., 525.
 Dronninggaard 412.
 Dueholm Kloster 89, 323 f.
 Duus, Johan, Godsinspektør 178, 180, 190, 192 f., 211, 216 f.
 Dyrehaver 502.
 Dyrlev 212.
 Ebbesen, Jørgen, Præst 280; — Degn 210; —, ? 210.
 Ebeltoft 89; — Kirke 313; — Raadhus 324.
 v. Eberstein, Ernst Albr., Feltmarskal 4 f., 48.
 Eckersberg, C. V., Maler 133—147; — Christine R. 133—147; — Erling 133 f., 136—141, 143, 145 ff.; — Jens Juel, Arkitekt 144; — Julie 145.
 Eckhorst, Hans Henrik, Berider 250—253.
 Ehlers, Chr. Ulrik 95; — Otto Chr. 95; — Øllegaard Christiane 95.
 Eichel, Elisabeth H. 393; — Johan, Borgmester 543.
 Eichstedt, Gotfried Jacob, Skrædersvend, se Stokkenbeck, E. M.
 Ejby Kirke 482.
 Elersen, Etatsraad 301, 303; — Etatsraadinde 301 ff.
 Elisabeth, Dronning af England 512.
 Elkær Voldsted 486.
 Ellebrudgaard 224.
 Elmelunde Kirke 87.
 Elsberg, Nik., Skuespiller 108.
 Elsdyrklove 245.
 Eltang Kirke 364, 366; — Sogn 91.
 «Elverskaale» 245.
 Emke, Claus 61.
 Engelholm 224.
 Engelholm 525.
 Engestofte 87.
 Epitafier, se Mindesmærker.
 Eriksen, Borgmesterinde 399.
 Erlangen. Fransk reformert Kirke 609.
 Erslev, Hans, Snedkersvend 418; — Kr., Dr. phil. 100; — Poul, Organist 96—99; — Povl, Snedkersvend 418.
 Eskildsen, Forvalter 199.
 Esmann, Snedkersvend 418.
 Esrom Kloster 282.
 v. Essen, Diderik, Borgerkapitajn 43; — Generalmajor 50.
 Exner, Johan Julius, Kunstmaler 462.
 Faaborg 88.
 Faaborg, Theod., Museumsassistent 477.
 Faardrup 221.
 Fabricius, Jakob, Livmedicus 368; — Knud, Dr. phil. 99, 227 f.
 Fadder-Matsen, Borgmester 235.
 Falbe-Hansen, E. 486.
 Falck, Frederica 133.
 Falkelejer 519.
 Falling Kirke 477.
 Falster 1, 41., 15—24, 26, 47, 58, 87.
 Falster (Bjelke), Mogens 169—172.
 Farstrup Kirke 484.
 Farum, Jens Jensen, Præst 160.
 Farumgaard 318.
 Farvere 110, 561.
 Fattigforstandere 173.
 Favnsættere 436—441, 444.
 Faxe Kirke 87.
 Felthues, Forvalter 252.
 Fersen, svensk General 56.
 Finke, Thomas, Professor 148.
 v. Finstingen, Mikkil, Kirurg 348 f., 373.
 Finstrup Kirkeruin 88.

- Fischer, Anna Margrethe, g Musæus 539 f., 580 f., 583 f.; — Conrad, Læge 539; — Johan, Provinzial-medicus 537 ff.
- Fisker, Anders, Skriver 209.
- Fiskerier, kongelige 487—533.
- Fiurendal, se Vindinge.
- Fjenneslev Kirke 321.
- Flechner, Gæstgiver 146.
- Flemming, Lars, Præsident 390.
- Flensborg, Christine 399.
- Fløjelsgaarde 326.
- Fløjtenister 106, 121.
- Fogelherder, se Fugleherder.
- Fogh, Skuespillerinde 108.
- Fogtmann, Laurids, Justitsraad 326.
- Folkedanse 311; — dragter 474; — maal 311, 474; — minder 475.
- Folklore 76 f., 309 ff., 474 f.
- Fonnesbech, Mads 409.
- Forening af 3. Decbr. 1892 481; — til gamle Bygningers Bevaring 80; — til Hovedstadens Forskønnelse 317.
- Forlystelser, offentlige 480.
- Fortidslevninger 85 f., 88 f., 157, 311 f., 318, 323, 325 f., 486.
- «Forvandlingerne», Skuespil 129.
- Fougère, Skræder 109.
- «Fra gamle Hjem», Udstilling 163
- Francke, Hans 500.
- Frank, L., Raadmand 561.
- Frans I af Frankrig 512.
- Frauen, I., Oldermænd 436 f.
- Frechland, Jens Hansen, Præst 140 f.
- Fredelund, Jomfru 108.
- Fredensborg 318.
- Fredricia 485; — Latinskole 91.
- Frederik II. 353, 493, 502 f., 506, 508, 511 ff., 519 f., 530; — III. 12, 58, 364, 368, 371; — V. 85, 609 f.; — VI 111, 125, 613; — Arveprins 206; — Bartskeer 239; — Jensen, Kalkslager 61.
- Frederiksborg. Lille Dythave 502; — Musæum 478; — Slot 318; — Store Dythave 502.
- Frederiksdal, se Grimsted.
- Frederikslund 221.
- Frederiksodde 3, 5, 44, 47.
- Frederiksværk 318.
- Frenderup, Landsby 206.
- Frich, Hendrich, Borgmester 239.
- Frieboe, F. C. C., General 97.
- Frigast, Anna 95.
- Friis, Anders 236; — Engelbret Andersen, Købmand 236; — Fr. Reinhold, Litterat 476; — Johan, Kansler 231; — Jørgen, Borgmester 544.
- Frilandsmusæet 81.
- Frohne, J. W., Murmester 465—471, 478.
- From, Degn 252 f.
- Frydendahl, Catharine 107, 110, 116, 118, 124, 131; — Syngeskolar 108.
- Frydensberg, Bogbindersvend 437.
- Fugleherder 495, 532.
- Fund 79, 81, 83, 88, 90 f., 168 f., 320, 322, 325, 485, 601.
- Fussingø 177.
- Fux, Joh. Jos., Komponist 104.
- Fyen 87 f.
- Fyens Stiftsmusæum 228, 484.
- Færgegaarde 224.
- Færøerne 91, 326.
- Fæstningstaarn 83.
- Gångrifter 311.
- Gad, Niels 291 f.
- Galeotti, Balletmester 101, 108 f.
- Galle, Oberst 37.
- Galtrup Kirke 80.
- Gamborg, Anders, Regensprovst 459.
- de la Gardie, Axel Julius, Greve 33; — Pontus, Fr. 389 ff.
- Garkøkken 498.
- Garman, Wenche 425.
- Gaverslund 80.
- Gebauer, Chr. D., Maler 141.
- Geisspuscher, Ruprecht, Hofbarber 349—353, 356, 373, 476.
- Generallandvæsenkollegiet 175, 177; — kommissionen 175—215.
- Generalstaben 228.
- Gengærd 497.
- Gerfalk 520.
- Gerner, Henrik, Præst 319.
- Gersdorff, Charlotte Amalie 544 f.
- Gildeoldermænd 92 f.; — væsen 92 f.
- Gimlinge 221.
- Gisselfeld 87.
- Gjelstrup, Adam G., Skuespiller 108,

- 610—613; — Cathrine Amalie, Mad. 108.
 Gjerrild Kirke 313.
 Gjorslev 185.
 Gjøe, Kaptajn 20.
 Gjøel Kirke 80.
 Gjørlose 291.
 Gleerup, Familie 484.
 v. Gluck, Christ. Will., Komponist 104, 119.
 Gläser, Cathrine 371.
 Gorgas, Oberst 33 f., 62, 65.
 Gorm, Theaterkasserer 101.
 Gosman, Forvalter 251.
 Gram, Frederik T. J., Regensprovst 457; — Hans, Professor 328.
 Graun, Karl Heinr., Komponist 104, 121.
 Gravkister 79, 476; — røveri 85; — skrifter 86, 316, 318, 485.
 Grewen, Anne Lisbeth 5 f., 8, 31.
 Griffenfeld, P. 80, 376, 475.
 Grimsted (Frederiksdal) 2, 9, 411.
 Grodtschilling, Frederik, Viceadmiral 106. — Katrine 106; — Marie S. 106, 125.
 Grove, Familie 425; — Carl Frederik, Fyrinspektør 429; — G. L., Arkivsekretær 84, 100. 227 f., 423—430; — Hans, Marineminister 429; — Joh. Chr., Admiralitetssekretær 424—428; — Joh. Chr., Kaptajn 425; — Manna Kirstine 429; — P. V., Redaktør 429; — Petra, Frue 429; — Wenche 425.
 Grubbe, Ida 7.
 Grüner, Familie 167; — Ebba 167.
 Græse 291.
 Grønholt Kirke 482.
 Grønlænderbesøg 479.
 Gudme Kirke 322.
 Guglielmi, Pietro, Komponist 104.
 Gulbrandt, Johan Wilh., Etatsraad 613.
 Guldsmede 165, 167, 401, 403, 470 ff.
 Gustav III 103; — Adolph, Hertug af Meklenborg-Güstrow 608 f.
 «Gustav Vasa», Opera 103, 119.
 Gutfeld, Malene 366; — Salomon, Bartskeer 361, 364 ff., 368—371, 373; — Salomon, Enspænder 364.
 Gyldenholm 221.
 Gyldenlund 607.
 Gyldenløve, Hans Ulr. 364; — Ulr. Chr. 4 f., 21, 364; — Ulr. Fr. 607; — Ulrikke Antoinette 607.
 Gyldenstjerne, Mogens 506.
 «Gæk» 164, 467, 470, 472.
 Gøie, Christopher 366.
 Gønger 8, 10.
 Gørtz, Greve 584.
 Gørvel Faddersdatter 510.
 Haagen, Politimester 69 f., 74 f.
 Haandværkersamlingen 479.
 Haandværksskik 417.
 Hacquart, Familie 368; — Philip, Kirurg 344, 372 f.
 Hagedorn, P. J. 541.
 Hagen, Aage Rasmussen 327; — Bernhard, Apoteker 96.
 Hahn, Wilhelm, Læge 275.
 Hahne, Dr. 398.
 Hald Ruiner 89.
 Halkær, Niels 410.
 Halling, Degn 299.
 Hallund Kirke 80.
 Halsted Kilde 321.
 Hammershus Birk 483.
 Hamsfort, Cornelius, Livmedicus 351, 353.
 Hanche, Carl, Kantor 108; — Student 108.
 Hanherrederne 89.
 Hanneman, Læge 536.
 Hannover, E., Direktør 478.
 Hans, Konge 344; — Prins 370; — d. y., Hertug 472; — Hertug af Slesvig og Holsten 513; — Albretsen 46; — Allesen, Præst 235; — Bartolomæus, Byfoged 347; — Clausen, Præst 13; — Jensen 51; — Madsen 25; — Nielsen, Major 59, 64; — Pedersen, Forpagter 209 f.; — Pedersen, Sognefoged 295; — Steffensen 61; — Uldrich 411; — Bartskeer 345; — Bartskeer 348.
 Hansen, Christian C., Foged 541; — H. J., Redaktør 227; — Knud

- 588; — N. 108; — Søren, Cand. mag. 476.
 Harboe, L., Bisp 451.
 Harbou, H. W., Oberst 95, 99. 227 f.
 Harbøre Kirke 326.
 Hardsyssel 326.
 Harsdorf, C. F., Arkitekt 317.
 Harstall, Christian Ulr., Overstaldmester 541.
 Hartmann, Johan Ernst, Violinist 106.
 Hasebart, Jakob, Kirurg 344, 349, 353, 368, 373; — Jakob, Livlæge 352 f.; — Wichmand, Bisp 352.
 Hasse, Kouponist 121.
 Hauch, A. W., Teaterchef 610 f.
 Haupt, R., Provinsialkonservator 80.
 Hauser, Conrad, Konferensraad 428.
 «Heckingborn», Skuespil 129.
 Hede, deu jyske 326.
 Hedeboeyning 311.
 Hedegaard, C. D., Birkedommer 553 f.
 Heespen, A. T., Generalpostdirektør 393; — Frederikke 393, 396.
 Heglund, Anne 356; — Peder, Bisp 356.
 Heiberg, P. A., Digter 128 ff.
 Heiden, L. L., Bogtrykker 399 f.
 Heindorf, Bogbindersvend 437.
 Hejnsvig Kirke 477.
 Heldt, Helt, Nicolaj, Viceadmiral 25, 36; — Peter, Viceborgmester 438, 441; — Major 64.
 Heldum Kirke 91.
 Helgenfigurer 313.
 Helene Grav 148—160; — Kilde 85, 148—160.
 Helligdagsordning 310.
 Helsingør 85, 265, 282, 317 f., 481; — Apotek 369; — Karmelitterklostrets Kirke 318; — Karmelitternes Sygehus 317; — Mariekirken 318; — Olai Kirke 318; — Øresunds Toldkammer 481.
 Heltedigtning 474.
 Hempel, Gotfr., Hofbarber 372 f.
 Hendriksen, F., Xylograf 85, 480.
 Henne Kirke 477.
 Hennings, August, Forfatter 329.
 Henrik, Ditlefsen, Bartskeer 361, 365; — Pedersen, Ladefoged 209; — Læge 347.
 Herring Musæum 91.
 Herrendorf, Jørgen, Barber 360, 369.
 Hersleb, Hans Christopher, Borgmester 454; — Peder, Bisp 439 f.
 Hertz, Jens Michael, Domprovst 319; — Lise 486.
 Hestemarkeder 267.
 Hetting, Fr. 217.
 Hetzjagt 522.
 Hexemord 311.
 Hildermann, R., Bogholder 95.
 Hillerødsholm 482, 493.
 Hilman, Gabriel, Raadmand 433.
 Hincheldeyske Gravkapel 483.
 Hiort, Gregers, Præst 554.
 Historisk Samfund for Aarhus Stift 228; — for Frederiksborg Amt 85, 99, 228; — for Holbæk Amt 99, 228; — for Ribe Amt 99, 228; — for Ringkøbing Amt 228; — for Skive og Omegn 474; — for Svendborg Amt 228; — for Thy og Han Herreder 228; — for Vejle Amt 99, 228.
 Hjelm, Landsby 206.
 Hjelm's Kobbøl 206.
 Hjermind 80.
 Hjort, Vinhandler 445.
 Hjørunde Sogn 482.
 Ho Kirke 80.
 von Hoben, Frue 574.
 Hofbarberer 342—374.
 de Hofman, Niels, Kommitteret 220, 223.
 Hofmeier, Anna Margrethe 95.
 Hofsteter, Johan Adam, Livlæge 539.
 Hogenvald, Daniel, Hofbarber 357. 361 f., 365, 368 f., 373; — Jakob, Hofbarber 357 f., 360, 362, 369, 373; — Sylvester, Apoteker 369.
 Holbeck, H. St., Adjunkt 227 f.
 Holberg, Ludvig, Digter 259 f., 270, 274, 285 f., 327—341, 392—396.
 Holbæk 482 f.; — Bomhus 320; — Dominikanerklostret 483; — Kirken 320; — Amt 283.
 Holck, A. N., Amtsforvalter 227; — Christian Chrf., Greve 41; — E. 541.
 Holckenhavn 88.
 «Holger Danske», Opera 129.
 Hollænder, Claus 239; — Mathias, Barber 372 f.

- Hollænderbyen 299 f.
 Hollændere 30, 32 f., 58, 320.
 Holm, Birgitte Mathiasdt. 398; —
 Viggo, Kordegn 100.
 Holmstrup, St Søren's Kirke 320.
 Holvegaard 550 ff.
 Holst, Andreas, Skræder 401.
 Holstebro Kirke 80.
 Holstein, Johan Ludvig, Oversekretær 440, 450.
 Holstenshus 88.
 Holtegaard 298.
 Horne Præstegaard 88.
 Hornemann, G., Landsarkivar 227;
 — Joh. Fr., Præst 561; — Frue
 561; Professor 459.
 Horsens 485; — Claus Cortsens
 Gaard 325; — Latinskole 229;
 — Vor Frelsers Kirke 90.
 Hortulan, Søren 110; — Figurant
 108.
 Hospitaler 80.
 Hovedskov, Landsby 206.
 Hover Kirke 313, 477.
 Hoveri 78, 179, 184 f., 190, 192, 218.
 Huitfeldt, Ivar 426; — Povl, Lens-
 mand 493.
 Hulby 86.
 Hulemose Mølle 224.
 Hundegalskab 245 f.
 Hunsholt, Iver, Prokurator 555.
 Husforskning 79.
 Hvalsøgaard 500.
 Hveen 22, 326; — Stjerneborg 326;
 — Uranieborg 326.
 Hvervning 2, 17, 29.
 Hvidøre 352.
 Hviid, Familie 476; — Anders,
 Præst 550—553.
 Hyssing (Hissing), Christine Rebekka
 133—147; — Conrad Vilh., Tøm-
 rersvend 133; — Frederica 133.
 Højby Kirke 86.
 Højelse 482; — Kirke 87.
 Højerup Kirke 483.
 Højstrup 524.
 Hørby Kirke 320.
 Hørsholm 84 f.; — Gods 188.
 Høvdingsgaard 224.
 Høyen, N. L., Kunsthistoriker 461.
 Høyer, M. H., Kontorchef 175 ff.,
 201, 203.
- Ibsen, Skuespiller 108.
 Ibstrup Dyrehave 502.
 Igelsø 500.
 Isager, Familie 476.
 Ildebrande 397, 427, 600 f.
 Ildebrandsindskrift 317.
 Ilderhede Kirke 475, 486.
 Ingerman, Kapellan 209.
 Instruktører 107 f., 126.
 Irgens, Henning, Blikkenslager 419.
 Iselingen 224.
 Ittig, Magdalena B., gift Musæus 538.
 Iver, Justitsraad 541.
 Iversen, Christian, Bogtrykker 404 f.;
 — Frue 405.
- Jacob, S., Købmand 480.
 Jacob, Jakob VI., skotsk Konge,
 358; — Nielsen 235; — Nielsen,
 Præst 169; — Bartskeer 353; —
 Bartskeer (eller Læge) 346; —
 Sielestinger 495.
 Jacobsen (Jakobsen), Anton 323; —
 C., Brygger 82, 480 f.; — Hen-
 rich, Kirkeværge 596 ff.; — Re-
 gimentsskriver 193, 210.
 Jacobæus, Holger, Læge 479.
 Jagter, kongelige 487—533.
 Jandrup, Familie 326.
 Jansen, O. F., Kontorchef 471; —
 Danser 112.
 Janson, H. F., Professor 455.
 Jantzen, A., Præst 95.
 Jens, Christensen, Ladefoged 210;
 — Bartskeer 347.
 Jensen, Chr. Axel, Magister 100,
 319; — Fritz, Fattigforstander 173;
 — Mariane, Danserinde 117; —
 Mikkel, Guldsmed 470.
 Jensson, Jep, Stolsbroder 92.
 «Jeppe paa Bjærget» 327—341.
 Jerichau, Frue 463.
 Jerne Sogn 486.
 Jernløsegaard 320.
 Jespersen, Familie 321.
 Jetsmark Kirke 323.
 Joakim Hektor, Kurfyrst af Branden-
 borg 512.
 Johan Jørgensen 235.
 Johanne, Morten Iversens 231; —
 Nielsdatter 433.
 Johannes Bælte 241.

- Johansen, Christen 251; — Niels 251.
 Johnson, Manna Kirstine 429.
 Jordhøje 291.
 Juel, Jul, Gregers 215; — Julie 145;
 — Just, Viceadmiral 87, 425 ff.;
 — Niels 36; — Kammerherre 421;
 — Oberst 50.
 Juellinge 483.
 Juellingefund 476.
 Juleskikke 311.
 Jungshovedgaard 390.
 Justitia, Skib 87.
 Jyde, Anders 10.
 Jylland 88—91.
 Jürgensen, Peter, Tømrersvend 418.
 Jægersborg Dyrehave 502.
 Jægerspris Gods 199, 206; — Slot 206.
 Jærnalderskeramik 79.
 Jærnværker 366.
 Jættestuer 476.
 Jørgen Pedersen, Rentemester 356;
 — Bartskeer 345; — Jæger 495,
 499; — Smed 58.
 Jørgensen, A. D., Rigsarkivar 83;
 — J. A., Forfatter 87; — Lorents,
 Billedsnider 483.
- Kaas, Jens, Ritmester 8; — Niels 516.**
Kag 428.
 Kalkmalerier 80, 313, 477.
 Kalkovn 320.
 Kall, Abraham, Professor 409
 Kallehave 224.
 Kallundborg 86, 283, 320; — Linde-
 gaarden 320, 482; — Musæum
 482; — Slot 86.
 Kalthoff, Lieutenant 14.
 Kalø 324.
 Kampmann, Hack, Arkitekt 90, 317.
 Kantorer 108.
 Kapellaner 59, 209 f., 439 f.
 Kapelmestre 101, 103—106, 111,
 119—125, 127—132.
 Kapere 24 f.
 Kapitulation 62.
 Karen, Karine, Andersdatter 364;
 — Hans Bartskeer 346; — Ter-
 chelsdatter 472.
- Karl IX. af Frankrig 508; — Gu-
 staf 3, 6, 9, 11 f., 18, 26, 30, 34,
 36, 64, 94; — Hertug af Meklen-
 borg 498.
 Karleby 11.
 Karlslunde Skole 320; — Sogn 482.
 Karlstrup Sogn 482.
 Karrikaturer 314.
 Kaufmann, P., Lavsoldermand 97.
 Kaut, Walter, Feldskær 565.
 Kayser, Tømrermester 480.
 Keiser, Reinh., Komponist 104.
 Kerteminde Raadhus 87.
 Keutel, Hans Georg, Præst 458; —
 Herman, Student 458 ff.
 Kietz, Joh. Ernst, Major 67.
 Kina 260.
 Kippinge Kirke 477.
 Kirchhoff, J. A., Musiker 121.
 Kirkebogsudrag 480; — gaarde 320,
 435, 437, 448—452; — inventar
 80, 86, 163, 313, 318, 406, 466,
 474, 476, 482, 606; — værger
 592, 595—598.
 Kirker 79 f., 85—91, 93, 169 f.,
 221, 226, 313 f., 316, 318—324,
 326, 364, 366 f., 466, 475, 477,
 480, 482—486, 585—606, 609.
 Kirke-Stillinge 221.
 Kirstine Madsdatter 364.
 Kirurger 304 f., 344, 348 f., 370,
 373, 429, 558, 570.
 Kjeldgaard 2.
 Kjeldstrup 221.
 Kjestrup, Laurids 434.
 Kjær, H., Assistent 79.
 Kjøng 212.
 Klein-Glienicke, Slot 609.
 Klemensfejden 77.
 Klingenberg, Frederikke 393, 396.
 Klinholm 206.
 Klokketøbere 94 f.
 Klostre 67, 85, 89, 282, 322 ff.,
 350, 472, 482 f., 492 f.
 Knabstrup 320.
 Knithel, Chr. Fr., Oldermænd 376.
 Knop, Bernt, Høvedsmand 231 f.
 Knudsen, Anna Kirstine 614; — H.
 C., Skuespiller 610—614; — Jens,
 Købmand 402; — Jens Kristian,
 fhv. Proprietær 471 f.; — Johan
 479; — Marie 108, 116 f.; —

Rasmus, Raadstuetjener 434 f., 439.
 Nøgel (Ankel) 366.
 Kobberstikkere 134 f., 137 f., 143.
 Kolding 90 f., 310, 485.
 Koldinghus 325.
 Koleraaaret 315.
 Kometer 259 f.
 Kompagni, danske 357, 363; — vestindisk-guineisk 424.
 Komponister, 103 ff., 119 ff.
 Kongekøbslage 527.
 Kongens Lyngby 320; — Landbrugs-museum 81.
 Konstantinsborg 494.
 Korbendikt 568.
 Kornerup, J., Professor 85, 319, 482 f.
 Kordt Arentsen (Arendstelt), Livbarber 362, 373.
 Korund 242.
 Kousgaard, Boghandler 334.
 Krabbesholm 462.
 Krafse, Slægt 516.
 Krag, Mogens 48; — Otte, Rigsraad 42; — Jomfru 108.
 Kramp, Johannes Lasenius, Krigsraad 98; — S. F., Urtekræmmer 98.
 Krarup, Fr., Registrator 476.
 Krause, Murmester 446.
 Kristiania, Norsk Folkemusæum 602.
 Kristrup 324; — Kirke 477.
 Kroer 607.
 Kronborg 47, 77.
 Krongods 257, 286; —salg 189.
 Krybskytteri 514—518.
 Kullekærs Mark 224.
 Kulturhistorie 76—81, 309—314, 474.
 Kundschaft 421.
 «Kunstindustrimusæets Venner» 479.
 Kunstmalere, se Malere.
 Kunzen, F. L. A., Kapelmester 129.
 Kupalgrafvar 311.
 Kurlbaum, Joh. Fr. 398.
 Kvaksalvere 563.
 Kvinderup 291.
 Kvindesagen 413—417.
 Kvægmarkeder 264; —pest 254—308, 564—578; —syge 180.
 Küster, Henrik, Kirurg 344, 370.

Kæmnere 548.
 Kærgaard 91.
 Kätzer, Major 28.
 København 1, 19 ff., 23 ff., 42, 65, 479 ff.; — Aaboulevardstenen 84; — Ansgarskirken 314; — Arresthus 315; — Assistenskirkegaarden paa Nørrebro 448, 450 ff.; — Blaataarn 610—614; — Bryggervangen 410; — Brøndstrædekvarteret 317; — — Børsen 83; — Christian IV.s Lønport 481; — Christiansborgs Ridehus 84; — Dyrehaven 502; — Efterslægtens Gaard 83, 94, 316 f., 481; — Folkemusæet 163, 478 f.; — Frederiksholms Kanals Artillerikaserne 316; — Frihedstøtten 317, 481; — Frue Kirke 586; — Frue Kirketaarn 480 f.; — Garnisons Kirke 316; — Glyptoteket 317; — Gyldendalske Hus 83; — Hauserplads 428; — Havnen 84, 428, 481; — Helligaandshuset 316; — Hofapoteket 317; — Holmens Kirke 367; — Kastellet 315; — Kastellet Norgesport 316; — Knippelsbro 84; — Kongelige Kapel 82; — Kong Georgs Palais 84; — Kong Salomons Apotek 84; — Kristoffer Valkendorffs Brønd 481; — Kunstindustrimusæet 81, 478—481; — Købmandssocietetet 446; — Ladegaardsaaen 316; — «Landgreven» (Kirkegaard) 435, 437, 448 f.; — Landmandsbanken 105; — Lille Vibenshus 410; — «Linden» (Kirkegaard) 449; — Løgten 410 f.; — Løveapotek 84; — Magistratens Vang 410 ff.; — Nationalmusæet 80 f., 83, 85—91, 99, 163, 170, 228, 311—315, 317 ff., 321, 323 f., 465—473, 476, 483, 485, 602; — Nybørs 594; — Oldskriftselskabet 78, 85, 320, 477; — Peblingesø 316; — Postgaarden 83; — Raadhuset 84, 480; — Raadstuearkiv 228; — Regensen 82; — Rigsarkivet 82, 99, 228; — Rosenborg 314, 316; — St. Klemens Kirke 586; — St. Nikolaj Kirke 168 f., 480,

- 585—606; — St. Nikolaj Kirkes Assistenskirkegaard 435; — St. Nikolaj Kirketaarn 82, 585—606; — St. Nikolaj Menighedshus 83; — St. Petri Assistenskirkegaarde 449; — St. Petri Kirke 586; — Skrivnersocietetet 446; — Sortedamssø 316; — Store kongelige Bibliotek 80, 82, 314 f., 599; — Svaneapotek 349; — Tageshus (Tageshus?) 408—413, 428; — Trinitatis Assistenskirkegaard 449; — Trøstens Bolig 316; — Udenrigsministeriets Bygning 317; — Udstillingen «fra gamle Hjem» 84; — Vartovs Assistenskirkegaard 449; — Vigandtsgade 447; — Vognmagergadekvarteret 317; — Vognmandsvangen 411; — Waisenhusets Assistenskirkegaard 449; — «Wismar» (Kirkegaard) 435, 449.
- Københavns Amts Skove 320.
Københavns Brandsforsikring 427.
Købmænd 105 f., 209 f., 401 f.
Købstadshuse 312 f.
Køge 34, 482; — Kirkestræde 85 f.; — Latinskole 319; — Musæum 86, 319; — Spindehuset 482.
- Kørber, Jokum, Oberst 14, 17, 19 f., 22 f., 25, 27—30, 37, 40, 42, 48, 61 f., 65.
- v. Korbitz, J. C. 541.
- Lambrecht, Bastian, Barber 362, 369, 373.
- Landbofællesskabet 258 f., 261 f., 287—290.
- Landbytorp 221.
- Landerup Runesten 486.
- Landhusholdningsselskab, kgl. danske 307.
- Landinspektører 178, 196.
- Landnam 311.
- Landorph, Familie 322.
- Landsarkivet for Fyen 228; — for Jylland 228; — for Sjælland 228.
- Landsdommere 236.
- Landskrona 92 f.
- Lange, Joakim, kgl. Bartskeer 351, 353, 373.
- Langeland 30, 323.
- Langer 528.
- Langeskov Kirke 80.
«Lapper» 522.
- Lars Borchortsen 232.
- Larsen, Hans 276; — Karl, Forfatter 317; — Svend 294; — Søren, Staldkarl 251.
- Laurent, Pierre, Dansemester 108.
- Lauritz Jensen 410.
- Lauritzen, Jørgen 251; — P., Forfatter 78.
- Lavsartikler 376; — ceremonier 417 ff.; — forhold 311, 417—422; — kommission 419 f.; — oldermænd 92 f., 97, 345, 376, 436 f.; — sager 85; — segl 173 f.; — skraa 490; — enkelte Lav: Helsingør 475, 482; — Horsens Hanskemagere 174; — Københavns Bagere 414, Barbersvende 375—383, Bartskeerere 343, Blikkenslagere 414, 417 ff., Blytækkere 445, Bogbindere 415, 436, Bryggere 444, 446, Brændevidsbrændere 444, 446, Bødkere 316, Dugmagere 414 f., Garvere 446, Glarmestere 414, Guldsmede 93, 414, 477, Hanskemagere 174, 414 ff., Hattemagere 414, 416, 444, Hørkræmmere 446, Kandestøbere 414, Knapmagere 414 f., Ligbærerere 431, lille Vognmands- 410, Linnedvævere 414 f., Naalemagere 414, Parykmagere 414, 416, Possementmagere 414 ff., Prammænd 446, Sadelmagere 414, Sejlmagere 414, 416, Silkevævere 414 f., 444, Skipperere 445 f., Skomagere 316, 421 f., Skrådere 414 f., 433 ff., Smede 414, 416, 445, Sværdfejere 444, 446, Tøjmagere 445, Uld- og Linnedvævere 444, Urmagere 316, 414, 416, 445, Urtekræmmere 97, Vinhandlere 445; — Køge Hanskemagere 174; — Nykøbing (p. F.) Hanskemagere 174; — Næstved Hanskemagere 173 f.; — Odense Guldsmede 168, Hanskemagere 174, Vognmænd 400; — Saxkøbing Hanskemagere 174; — Slingerups Ligbærerere 482; — Slesvigs Skomagere 421; — Tøn-

- ders Skomagere 421; — Ystad
 Guldsmede 93, 173.
 Lax, Alexander, Hofbarber 356 f.,
 373.
 Laxmand, Povl 493.
 Leie, Martin, Bader 360.
 Lejrskov Kirke 313.
 Lekkende 211 f., 217, 222, 224; —
 Mølle 224.
 Lem, Peder Mandrup, Violinist 106,
 121.
 Lendum Kirke 477.
 Lensmænd 1, 4 f., 7, 13, 15—18
 493, 510 f., 514.
 Lente, Christian, Stiftamtmand 544 f.
 Leve, Amtsforvalter 552.
 Leyen, Poul S., Blikkenslagersvend
 417—420.
 Ligbæring 431—460.
 Ligsten 80, 168—173, 313, 323,
 606; — vogne 449.
 Liisberg, H. C. Bering, Forfatter 85.
 Liljefalk, Axel, Oberst 227.
 Lilliendal 224.
 Linck, Danser 108, 116.
 Lind, Betty M., Enkefrue 478; —
 H. D., Præst 100.
 Lindbæk, J., Dr. phil. 92 f., 227 f.,
 v. Lindemann, tysk Hofraad 104 f.,
 128.
 Lindenburg, Gert, Livbartskeer 362,
 373.
 Lindenov, Christoffer til Lindersvold
 1, 4 f., 8, 15, 18—22, 25, 27, 31;
 — Hans, Lensmand 511.
 Linderberg, sv. Major 66.
 Linderumgaard 484.
 Lindgren, Ferdinand, Skuespiller 315.
 v. d. Lippe, Joakim, Fiskemester 532.
 Lisbeth, Detlef v. Wolffs 359.
 Listue (?), Kaptajn 41.
 Lodberg, Jakob, Bisp 542.
 Loir, Abigaël Bonifaciusdatter 353.
 Lolland 1—68, 87, 384—388.
 Lolland-Falsters Stiftsmuseum 228.
 Lorentz, Peter, Korporal 40 f., 43, 57.
 Louise, Fr. V.s Dronning 609.
 Lovby Kirke 485.
 Lucius, Pave 314.
 Ludvig XI af Frankrig 512.
 de Lully, Louis, Komponist 104.
 Lund Domkirke 79, 477.
 Lund, Familie 483; — Lauge, Amts-
 forvalter 539; — Ole 483; —
 Musæumsinspektør 477.
 Lundbye, I. T., Kunstmaler 462; —
 P. 83.
 Lundbygaard 224.
 Lundforlund 221; — Kirke 221.
 Lunge, Lisbet 7.
 Luther, Martin 589.
 Luxdorph, Bolle W., Gehejmeraad
 392—396.
 Lyche, Rasmus, Børskommissær 446.
 Lydersen, Peder, Stænderdeputeret 78.
 «Lykkens flyvende Fane» 330.
 v. Lüneburg, Hans, Fodermarsk 500.
 Lyng, H. H. 333.
 Lyng Kirke 466.
 Lystager 192, 217, 221.
 Lægebøger 229—249.
 Læger 148—160, 238 f., 256, 260 f.,
 269 f., 237 ff., 297 f., 300—304,
 306 f., 345 ff., 351 ff., 359, 363,
 413 ff., 417, 441, 476, 486, 534
 —584.
 Lærere 96, 173, 227 f., 434.
 Læssere 436, 438 f., 444.
 Løgismose 322.
 Løgtedrenge 490.
 Løje, Frants, Daglejer 578 f.
 Løvenhjem, ? 541.
 Løvenørn, Amtmand 295.
 Mackeprang, M., Dr. phil. 227 f., 478.
 v. Madsen, M. 239.
 Magdalene Emiksdatter 510; — Hans
 Lauritsens 10.
 Magleby paa Langeland 88.
 Maglebylille 298 f.
 v. Malchin, Johan, Hofbarber 357,
 373.
 Malere 81, 109, 114, 128, 133—147,
 364, 461 f., 485.
 Malling, Bendix, Møller 210; —, ?
 210.
 Malling Kirke 477.
 Mammen, Anders Sørensen 472; —
 Jens Andersen 472.
 Mammen, Landsby 472.
 Maren Clausen 238; — Hansdatter 17.
 Margrethe «af Øleshøve» 482; —
 Emiksdatter 510.

- Maribo 7; — Kloster 67; — Mu-
 sæum 87.
 Marieshøj 406.
 Markdanner, Caspar, Hofjunker 367,
 371.
 Markus Bartskeer 345.
 Marstald 503.
 Marstrand, Fiskeleje 360.
 Marsvinsfiskeri 525.
 Martini, Læge 536 f., 540.
 Maskinmestre 109.
 Mathiesen, Albertus, Bygmester 597 ff.,
 606; — Peter Saar, Lærer 96.
 Matthiolus, P. A., Læge 239.
 Matzen, Henning, Professor 476.
 Medicinsk-historisk Musæum 479.
 Meissner, Forfatter 123.
 Melby Kirke 80, 313.
 Mern Mølle 224.
 Mette Kirstine Kristensdatter 472.
 Meyer, C. E., Fabrikant 471; —
 Jens 411.
 Michaelsen, M. 485.
 Michelsen, Mikkelsen, Bartholomæus
 235; — Jens, Guldsmed 471.
 Middeler 377, 381.
 «Mikkil og Malene», Parodi 129 f.
 Mikkil Sørensen 61.
 Mindesmærker 79 ff., 90, 168, 313,
 319, 323, 476 ff., 608.
 Misvæxt 258, 286.
 Mogenstrup Sogn 224.
 Mohr, Davidt, Kirkevæрге 596 ff.
 Moldenhawer, D. G., Professor 455,
 459.
 Mollerup, V., Dr. 477 f.
 Molkte, Greve 142; — Lensgreve 163.
 Montaine, Oberstlieutenant 35, 39.
 Monteverdi, Komponist 104.
 Morell, Cathrine Amalie 108.
 Morten Christensen 276; — Stald-
 svend 346.
 Mortensen, Vognmand 481.
 Morthorst, Jomfru 108, 131
 Morville, Niels 207.
 Mosling, Mette Christine, g. Musæus
 582.
 Moth, Familie 471.
 Motzfeldt, Magdalene 149; — Peder,
 Raadmand 148 f., 159.
 Mule, Muhle, Familie 322; — Kan-
 celliraad 399.
 Munch, Munk, Ane 476; — Jens'
 Ishavsfarer 343; — Kirstine 370.
 Murere 446, 465--471, 478.
 Musikere 121.
 Musted, Jens, Sanger 107, 113 f., 124.
 Musæer 81, 86 f., 90 f., 228, 230,
 317, 319 f., 322--325, 463, 478
 —482, 484 f., 602.
 Musæumsforening 86.
 Musæus, Alette C., f. Mosling 582;
 — Anna M., f. Fischer 539 f., 580 f.,
 583 f.; — Carl, Læge 535--584;
 — Carl, Læge 579 f.; — Char-
 lotte Amalia 581; — Christian,
 Apotekersvend 580 f., 583; —
 Christina Maria 582; — Conrad
 580; — Daniel, Degn 581 f.,
 584; — Elisabeth S. M., f. Ran-
 drup 582; — Friderich, Student
 581 f.; — Georg Carl, Præst 538;
 — Johannes, Præst 581 ff.; —
 Magdalena B. 538.
 Muteri 520.
 Muus, Mus, Anders, Bisp 586; —
 Jacob, Præst 280.
 Müller, August Emanuel 95; —
 Christiane Dorothea 95; — Frantz
 Henrich, Apotheker 95; — Frantz
 Henrich, Materialforvalter 95; —
 Henrik, Rentemester 94, 317; —
 Louise Augusta 95; — Louise
 Sophie 95; — Otto Chr. 95 f.; —
 S., Direktør 479; — Wulf Christo-
 pher, Præst 404 f.; — Øllegaard
 Christiane 95.
 Mütter, Frederikke 480.
 Møen 19, 22 f., 29, 32, 58.
 Møllendorff, C., Maler 135, 138 f.,
 142 f.; — Elisabeth 138.
 Møller 224, 321, 400, 500.
 Møller, Bøye 292; — Cathrine 404;
 — Catharine, Operasangerinde 107,
 110, 116 ff., 124, 131; — Chri-
 stiane Dorothea 95; — Christine
 399; — Giertru Nielsdatter 472;
 — John M., Præst 94; — John
 Madsen, Skræder 404; — Maria,
 Figurantinde 108; — Mikkil, Bart-
 skær 346, 354 ff., 373; — Niels
 Christensen 409; — Rasmus, Guld-
 smed 401, 403; — Søren, Køb-
 mand 401 f.; — W. C., Præst 475.

- Mønnichhausen, Oberst 384—388.
 Mønstring 2.
 Møntfund 485.
 Mørch, Lars, Student 56i.
 Mørupgaard 395.
- Nakkehølle 570f.
 Nakskov 1—68, 384 ff., 388; —
 Hans Poulsens Bro 51; — Helbeks
 Hus 55; — Møllebjærget 49 f.;
 — Tillegade 56 f.
- Nansen, Hans 315.
 Naturfredning 312.
 Naumann, I. G., Kapelmester 101,
 103—106, 111, 119—125, 127 f.,
 130 ff.; — Frue, f. Grodtschilling
 106, 125.
 Nebel 475.
 Nedbrydninger 83, 324.
 Neergaard, Musæumsinspektør 79.
 de Nertin 239.
 Nesman, Jokum, Hofbarber 372.
 Niels Andersen 410; — Bjørnsen 46;
 — Christensen 280; — Gundersen
 410 f.; — Nielsen, Borgmester 43;
 — Pedersen, Tolder 235; —
 Poulsen 410; — Tagesen, Vogn-
 mand 410; — Kapeldegn 345;
 — Skriver 230.
 Nielsen, C. Maskinmester 109; —
 Christian 323; — Henrik Chr.,
 Stiftamtmand 486; — O., Arkivar
 83; — Peder 292.
 Nolsøe, Poul, Skibsfører 326.
 Nor (Nyord?), Ø. 31.
 Nordfeld 206.
 Nordrup 221.
 Nordvestpassagen 343.
 Normand, Norman, Adam, Jæger-
 mester 496; — Peter, Guldsmed
 472.
 Numsen, Overhofmarskal 102, 110,
 130.
 Nyborg 87 f.; — Kirke 87 f., 322;
 — Korsbrødregård 88; — Præste-
 gaarden 87 f., 484; — Slottet 484.
 Nygaard 91.
 Nykøbing p. F. 15; — Slottet 87.
 Nylukke 224.
 Nyord 390.
 Nyrop, C., Professor 99 f., 227.
 Nysted 7, 321.
- Nytaarsrevolten 480.
 Næsby 221.
 Næsbyholm 529.
 Næstved Helligaandshus 321; —
 Maglemølle 321.
 Nødskov, P. M., Birkeskriver 329.
 Nørager, F. C., Byfoged 288—291,
 293 f.
 Nørre Horne Herreds Kirker 475.
 Nøsell 242.
- Øbdam, Admiral 25, 36, 427.
 Obel, ? 108.
 Odense 87, 166 ff., 562, 567; —
 Ejler Rønnovs Gaard 484; —
 Frøkenkloster 322.
 Oeder, G. C., Statsøkonom 176 f., 181,
 183—189, 194 ff., 198—201, 205 ff.,
 211, 213, 222, 287, 303—306.
 Ogstrup, Bondegaard 89.
 Oldenborg 472.
 Oldermændsvedtægt 78.
 Oldsagskommission 168.
 Oldtidshelligdomme 476.
 Ole Natmand 572.
 Olrik, Axel, Dr. phil. 99, 227.
 Olsen, Joh. Cathrine 107 f., 131.
 Oluf Svensen 235.
 Operaer 101—132,
 Ordrup 221.
 Orebygaard 5 f., 8.
 «Orfeo», Opera 104 f.
 Orfeus og Eurydike 101—132.
 Organister 96—99.
 Ormstrup 531.
 v. Osten, L., Stiftamtmand 444.
 Oswald, Chr. Fredr., Skarpretter 448;
 — Johan 237; — ? 237.
 Ottestrup 272; — Kirke 313.
 Oversekretærer 440, 450.
 Overskattedirektionen 175, 177—181,
 184, 193, 195 f., 199 f., 211, 213
 —217, 219, 222, 226.
 Overmestre 343.
 Ovesen, ? 399.
 Oxe, Johan 81; — Peder 87, 173,
 506.
- Paaske, Hofbarber 349, 373.
 Palladio, A., Arkitekt 608.
 Palladius, Peder, Bisp 475.
 Palmkvist, Jonas, Kommandør 323.

- Paludan, J. J., Kommandør 82.
 Pandemager 496.
 Pandesvende 495.
 Pandesø 530.
 Pannekock, Hans, d. y., Bartskeer 345 f.,
 353 f.; — Hans, d. æ., Bartskeer
 345.
 v. Pappenheim, Alexander Rabe 497;
 — Burchardt, Jægermester 495 f.
 Pavebreve 475.
 Peberrod 96—99.
 Pebersvende 310.
 Pebringe Gaard 192, 221.
 Pest 431 f., 449.
 Peder, Per. Andersen 410; — Clausen,
 Kromand 300; — Dideriksen 345;
 — Hansen, 277; — Hansen, Raad-
 mand 25; — Mogensen 231 ff.;
 — Mortensen, Borgmester 25, 67;
 — Nielsen 411; — Bartskeer 347.
 Pedersen, L., Kommune lærer 173;
 — M. 277; — Mads 294; —
 Niels 251; — Peder 279.
 Pelsnere 174.
 Pengetavle 318.
 Peri, Jacobo, Komponist 104.
 Peschier, Marie Susanna 106; —
 Pierre, Købmand 105 f.
 Peter den Store, Zsar 321, 425 f.
 Petersen, Familie 476; — Julius,
 Professor 475; — Lærer 96; —
 Papirhandler 601.
 Pflug, Pflug, F. A., Major 175 ff.,
 202; — Nicolaj, Skarpretter 437.
 Philip, Grovsmed 52.
 Piccini, Komponist 120.
 Pichler, Kaptajn 22.
 Pilenborg 533 f.
 Pjente Mølle 400.
 v. Platen, Vilhelm Fr., Generalbyg-
 mester 608.
 Ploug, Hans, Præst 554; — Peder
 251.
 Plum, Familie 428; — Præst 209.
 Podebusk, Movrids 494, 514.
 Pogwisch, Otto 15.
 Pohl, Oberst 579.
 Politimestre 436 f., 447.
 Pomer, Jacob, Hofbarber 360 f., 368,
 373.
 Pontoppidan, Carl, Justitsraad 415;
 — E., Prokansler 451.
 Pors, Stig 231.
 Postkort 83.
 Postmesterstue 325.
 Postulation 418.
 Potenza, Michel Angelo, Syngemester
 120.
 Preisler, Joachim Daniel, Skuespiller
 108; — Marie Cath., Skuespiller-
 inde 107, 111 ff., 125, 131.
 Prinsebesøg paa Ærø 323.
 Priseret 25.
 Pritzbuer, Joachim, Stiftamtmand
 535 ff.
 Provster 250 ff., 319, 475, 582.
 Prunstrer, Poul 4.
 Prützen, Kaptajn 56.
 Præsidenter, 390, 434 f., 438.
 Præster 10—13, 43, 88, 94 f., 100,
 140 f., 160, 169, 209, 235, 277,
 280, 307, 319, 321, 404 f., 439,
 458, 475 f., 538, 550—554, 561,
 581 ff.; — gaarde 87 f., 484.
 Pürsch (Birsch)jagt 522.
 Quistgaard, Proprietær 220, 223.
 Qvitzow, Erik, Oberst 16.
 Raadhuse 84, 87, 324, 480.
 Raadstuetjenere 434 f., 439.
 Rachow, Christopher, Hofbarber
 362 f., 373.
 Radlau, Martin 239.
 Raffn, Enevolt 239.
 Rahbek, K. L., Digter 127, 130.
 Ramsing, Kaptajn 316.
 Ramus, Christian 399; — Jac., Stifts-
 provst 400; — Frue 399.
 Randers 89; — Herman Rohdes
 Gaard 89; — Hovmeden 89; —
 Marie Magdalene Kirke 477; —
 Musæum 228, 485; — Raadmand
 Jens Jensens Gaard 324; — Vester-
 grave 485.
 Randrup, Elisabeth S. M., g. Mu-
 sæus 582.
 Randrup Gods 324.
 Randulf, Rasmus Enevoldsen, Lands-
 dommer 236.
 Rantzow, Breide, Statholder 590;
 — Chr., Statholder 328, 541; —
 Daniel 238; — Frans 498; —

- Henrik 238; — Povel 498; —
Baronesse 540.
- Rantzau-Ascheberg, S. C., Rigs greve
178, 206.
- Rappenborg 192.
- Rask, Elisabeth 470.
- Rasmus Andersen, Slotsskriver 235.
- Rasmussen, H. V., Redaktør 227.
- Rau, C. A., Benbrænder 408.
- Rauch, Musiker 121.
- Reck, Lieutenant 59, 61.
- Reckeler 496.
- Reden, Daniel, Oberstlieutenant 28 f.,
42 f., 62 f.
- Reedtz, Frederik 2; — Jørgen, Lens-
mand 13.
- Keenberg, Christian Pedersen, Ka-
pellan 439 f.
- Reimer, Dorthe 58.
- Reinhardt, Martin 587.
- Rentemestre 94, 317, 356, 587—590.
- Rersøe 86.
- Restrup, store 324.
- Reverdil, E., Kabinetssekretær 176.
- Rewentlow, Greve 301.
- Reymann, Farver 110.
- Ribe, Antikvarisk Samling 228; —
Domkirke 326; — Graabrødre-
kloster 350; — Taarnborg 326.
- Riber, Familie 326.
- Riberhus 524.
- Richard, Hans, Kirurg 558.
- Rigssproghistorie 474.
- Ringsted Kirke 93, 477; — St.
Bents Kirke 320.
- Rodsten, Jens, Admiral 17, 24.
- Roggert, Povel, Præst 11 f.
- Rongsted, Ole, Skuespiller 612.
- Roppert, H. 239.
- Rosenfeld 224.
- Rosenholm 324.
- Rosenkrantz, C., Amtmand 541, 549;
— Erik 6 ff., 11 f., 14 ff.; 385;
— Gunde til Vindinge 2; — Holger
239, 324; — Jørgen Gundersen,
Oberst 2 f.; — Jørgen Holgersen
til Vindinge 2; — Niels, Komman-
dant 67.
- Rosenvinge, Familie 322.
- Rosenørn, Familie 484.
- Rosenørn-Lehn, Baron 430.
- Rosing, Michael, Skuespiller 107,
112 f., 117, 124; — Johanne Cathr.,
Skuespillerinde 107 f., 131.
- Roskilde 85, 482; — Domkirken
319, 594; — Duebrødre Kloster
482; — Frue Kirke 86; — Olufs-
høj 320; — Svend Norbaggens
Kirke 319.
- Rosted, Kancellist 141.
- Rostgaard, Hans 77, 318, 367.
- Rotfeldt, Ellen 170 ff.
- Rothe, Eigil 90.
- Rud, Otte 493.
- Rudkøbing Musæum 322.
- Ruiner, se Fortidslevninger.
- Runemindesmærker 77; — sten, 89,
484 ff.; — stensstudier 474.
- de Ruyter, Michel A., 426 f.
- Rydaarbogen 324 f.
- Ryde, Johannes, Præst 475,
- Ryslinge 475.
- Rødekærgaard 534.
- Rømer, Ole 533 f.
- Rønbjerg Kirke 477.
- Rønne Kirke 87.
- Rønnebæk Sogn 224.
- Rørup Kirke 80.
- Røsbjerggaard 224.
- Saabye, Skuespilelev 108, 131.
- le Sage, Charles, Hofbarber 366,
371, 373.
- Sageby Mølle 224.
- v. Salberger, Hans M., Oberst 67.
- Salin, Direktør 478.
- Salten Skov 493.
- Samfund, Dansk historisk 89, 99,
228; — for dansk norsk Genealogi
og Personalhistorie 228, 425; —
for Københavns Amt 474.
- Samfundsforhold 77 ff., 309 ff., 474 ff.
- Sammensværgelse 235.
- Samsing, Rasmus, Skipper 595.
- Samsø 475.
- Sandby 11; — Sogn 224.
- Sandemænd 78.
- Sangere 107, 113 f., 124.
- Sangerinder 107 f., 116 ff., 124, 315.
- Sanglege 77.
- Sartorio, Ant., Komponist 104.
- Sascerides, Johannes, Professor 352.
- Satrupholm 199.
- Saxild Kirke 313.

- Saxkøbing 7 f.
 Saxtrup, Niels, Kapellan 59.
 Schack, Christoffer Otto, Major 20;
 — Hans, Feltherre 29 f., 66, 315.
 Schack-Rathlou J. O., 205, 215.
 Schall, Koncertmester 611; — Mad.
 108.
 Scheel, Skeel, Albert 239; — Chri-
 sten Jørgensen, Kommissær 66 f.;
 — Marie 239; — Paul, Læge
 413 ff., 417.
 Scheel-Plessen, K. L., Kammerherre
 175 ff., 185, 201 f.
 Schielderup, Søren, Guvernør 424.
 Schimmelmann, H. C. 215.
 Schiøtte, Erik, Arkitekt 312.
 Schmalz, Regimentsfeldskær 565.
 Schmidt, Smidt, C. M., Arkitekt 86;
 — H. C., Brandmajor 601; —
 Joh. Daniel, Blikkenslager 417,
 419; — Marquard, Livbarber 371,
 373; — Jomfru 108; — Provst 475.
 Scholten, Henrik, Kommandant 437.
 Schone, Daniel, Bartsvær 370.
 Schrøder, J. M., Oldgesel 437; —
 — Ritmester 29.
 Schubart, Oberst 540.
 Schultz, J. P. A., Kapelmester 130 f.
 Schumacher, Andreas, Kabinetssekre-
 tær 175 f., 201, 203, 206.
 Schwartz, Fr., Skuespiller 612.
 Schwartzwurtzel, se Beynwell.
 Schwarz, Fr., Instruktør 107 f., 126.
 Schwerin, Oberstlieutenant 42 f., 56.
 v. Schwolle, Jakob, Hofbarber 358.
 Schütz, Peder Jensen 433.
 Schöller, Familie 167; — C. E. A.,
 Hofjægermester 100; — Chr.,
 General 167; — Ebba 167; —
 Gustav, General 167; — Vibeke
 167.
 Scmozzi, Bygmester 609.
 Secher, V. A., Rigsarkivar 99, 227,
 423—430, 474, 481.
 Seebled, Familie 322.
 Sehested, Christian, Gehejmeraad
 540—544, 549, 556, 564; —
 N. F. B., Kammerherre 322.
 Sejro Kirke 477.
 Selskab, jysk historisk, topografisk
 99; — Østifternes historisk topo-
 grafiske 99, 228, 477.
 Selsø 85, 177, 185.
 Seminarier 310, 326.
 Senn, Johan Heinrich, Maler 143.
 Serlio, Seb., Bygmester 609.
 Serridslev Kirke 80.
 Severin Læge 345 f.
 Sielestingere 495.
 Siggaard, Familie 476.
 Sigvartsen, Peder 334.
 Simonsen, Hans, Amtmand 399.
 Sinding Kirke 313.
 Sjælland 85 ff., 388—391.
 Skade, Ove til Kærbygaard 1.
 Skads Sogn 486.
 Skagen 323; — Drachmanns Hus
 484; — Kirke 323.
 Skanderborg 90; — Slot 325.
 Skarprettere 310.
 Skave, Herluf 494.
 Skaverup 212.
 Skeel, se Scheel.
 Skippere 595.
 Skjellemosevænget 224.
 Skoleholdere, se Lærere; — kom-
 mission 455.
 Skoler 91, 229, 316, 319 f.
 Skonning, Erling 231.
 Skordium 568.
 Skovbygaard 224.
 Skovgaard, J., Kunstmaler 485.
 Skram, Otte 325; — Peder 349.
 Skrappemeyer, Herman, Oldemand
 92 f.
 Skrædere 109, 401, 404, 420, 449.
 Skuderup 224.
 Skuespillere 108, 112 f., 117, 124,
 131, 315, 610—614.
 Skuespillerinder 107 f., 111 ff., 115,
 117, 124 f., 131.
 Skuller 524.
 Skytte, Anders, Livmedicus 359.
 Skæregæster 377, 382.
 Slaghæk, Didrik, Bartsvær 347.
 Slangerup 279, 290 f., 318; —
 Kloster 85.
 Slavekrigen 77.
 Slesvig Domkirke 79.
 Smede 52.
 Smidt, se Schmidt.
 Snare, Esbern 85.
 Snedkere 418.
 Snertinge 224.

- Sofie, Sophie, Frederik I's Dronning 492; — Frederik II's Dronning 357 f., 503 f.; — Caroline, Enkefyrstinde af Østfriesland 610; — Hedevig, Prinsesse 411.
- Sofiekloster 472.
- Solter, Henrik Hansen 236.
- Sonne, Manna Kirstine 429.
- Sophie, se Sofie.
- Sorgenfri Kro 607; — Slot 607—610.
- Sorø, Absalons Grav 320; — Akademi 392; — Akademiets Bibliotek 331; — Ingemanns Hus 483; — Kirkegaard 320; — Kloster 492.
- Spaniere 77.
- Sparre, Conradt 283.
- Sprechelsen, Peder til Dronningborg 89.
- Späht, Vinhandler 265.
- Spøttrup 89.
- Staabby 88.
- Staal, Ditlev, Købmand 210; — Kapellan 210.
- Stahl, J., Oberstlieutenant 31 f.
- Stampe, Familie 476.
- Statholdere 328, 541, 590.
- Statskollegiet 475.
- Stavnshaandet 184, 208.
- Steben, Christoff Heinrich, Major 385.
- Stednavnsforskning 315, 474.
- Steen, Bodil, Husholderske 89.
- Steenberg, Jomfru 108.
- Steenzen, Christoffer til Asserstrup 2, 4, 7, 16; — Erik, Oberstlieutenant 41, 64.
- Steenstrup, Johannes, Dr. jur. 99, 227.
- Steffen «Thennicker» 517.
- Stege 86 f.; — Kirke 381.
- Stemann, G., Stiftamtmand 99, 227 f.
- Stenalterfolk 476; — grave 311.
- Stenbock, G. O., Feltmarskal 31, 33 f., 41, 43, 47 ff., 51—57, 59 f., 62, 67.
- Stenhuggervænget 607.
- Stenby Mølle 224.
- Stengelius, ? 239.
- Stensballegaard 78.
- Stensø 45 f., 58.
- v. Stenvinkel, Hans, Bygmester 594 f.; — Lorenz, Bygmester 594.
- v. Sternberg, Ungern, Baron 579.
- Stiftskommissioner 284; — provster 400.
- Stillinge 80.
- Stokkemark 11.
- Stokkenbeck, E. M. 420 f.
- Storck, H., Arkitekt 312.
- Storehedinge Kirke 321.
- Storm, Præst 554.
- Stormen paa København 315.
- Stormskade 591 f.
- Strandinger 88.
- Striben (Gaard) 470.
- Struensee, J. F., Minister 202, 204 f.
- Stub, Bastian, Hofbarber 354, 373; — Niels, Stud. 96.
- Stubbeland 44.
- Stude 221; — handel 323.
- Studenter 431—460; — matriklen 480.
- Støttrup 310.
- Sulebygninger 321 f.
- Sulzbach, Pfalzgreve af 37, 45, 390.
- Sundhedskommission 431 f.
- Svalekul 240 f.
- Svend Poulsen, Gøngehøvding 30 f.
- Svendborg Musæum 322.
- Svendsen, Knud, Stud. 93.
- Svenskekrig 1—68, 310, 323, 384—391; — ringning 88.
- Sygeflag 292 ff.
- Syngemestre 120.
- von Sütphen, Stephan, Kirurg 429.
- Syv, Peder, Præst 321.
- von Szeszt, Wilhelm 231.
- Sæby Kirke 80, 313.
- Særslev Kirke 483.
- Søborg Ruiner 85, 318.
- Søllested Kirke 321.
- Sølvarbejder 161 168, 465—473; — mærker 162.
- Søndbjerg Kirke 323.
- Sønder Kirkeby Kirke 169.
- Søren, Søfren, Christensen, Borgmester 235; Fransen, Præst 235; — Nielsen 410.
- Sørensen, Enevold, Minister 314; — Jens, Søkoridirektør 411; — Rasmus 251.
- Sørup Gaard 500.

- Søsum 264, 482.
Søvænget 224.
- Taarnborg 221.
Taarnby 299.
Taars Kirke 80.
Tage Nielsen 410—413.
Tanckloff, Christens 239.
Tartini, G., Komponist 103.
Tavsén, Hans, Bisp 587.
Teilmann, Amtsforvalter 283.
Terlon, Diplomat 11 f.
Tersløsegaard 392—396, 483.
Tekstilkunst 477.
Thaarup, Thomas, Direktør 611—614.
Theaterdirektører 102, 107 f., 610—613; — kasserere 101; — kommission 102 f. — malere 109, 114, 128.
Theilgaard, P., Guldsmid 167.
Thessen, Skuespiller 108, 131.
Thestrup Epitafiet 90.
Thestrup, Familie 476.
Thiele, Joh. Rud., Bogtrykker 331, 333; — Professor 326.
Thijse 149.
Thiin, Georg Stein 168.
Thisa Ting 158.
Thisted Kirke 313, 323.
Thomesen, Laue, Tømrmester 596 ff.
Thorning, Andreas, Raadstuetjener 435.
Thorstrup Kirke 91.
Thorup, A. G., Oversætter 109.
Thorvaldsen, Bertel 315.
Thryherred 318.
Thun, Peder, Præst 307.
Thune, Daniel Hansen, Vognmand 409.
Thuresen, Frederik 315.
Tibirke Sogn 149.
Timin, Reinholt, Maler 364.
Tingberg, ? 399.
«Tjørnehovedet» 224.
Todbøl 89.
Tode, J. C., Læge 307.
Togger 530.
Tolstrup Kirke 313.
Topografi 81—91, 314—326, 479—486.
Topp, Farver 561.
- Tordenmaskine 109; — sten 311; — vaabnet 311.
Tordenskjold, Peder 424, 426.
Torm, Erik, Politimester 436 f., 447.
Tozzi, Ant., Komponist 104.
Trebow, Fritz 532.
Trojan, Henning, Hofbarber 362, 373.
«Trojels Knæ» 91.
Trolldomsmidler 239.
Trolle, Herluf, 317, 493; — Vibeke 167.
Trolleborg Ruin 325.
Tronier, Birgitte 398; — Cathrine 404; — Marie 398, 401—407; — Wulf Christopher, Visiterer 398.
Troschell, M. C., Klokkestøber 94 f.
Truelsen, Niels, Brændevinsbrænder 446.
«Trunteludou» 329.
Tryggevælde Amts Skove 321.
Trylleformularer 245 ff.; — runer 77.
Trægaard, Hans, Kirkevæрге 592, 595.
Tuhlman, Stadsapoteker 580.
Tureby Kirke 87, 321.
Tuxen, A. A., Generalmajor 227; — S. L., Professor 100.
Tømmerup 299.
Tømrere 133, 418, 480, 596 f., 609.
- Udby, Landsby 206.
Udgravninger 311, 320.
Udmarksjorder 78.
Udplyndringer 14.
Udskrivninger 3.
Udstillinger 84, 86, 90, 163, 325.
Uldall, F., Arkitekt 313.
Uldrup 299.
Ulfeld, Corfitz 11 f., 42; — Ebbe 42 f., 66; — Eleonora Kristine 87; — Flemming, Lensmand 1, 5.
Ulfstand, Gert Jensen 493; — Niels Trudsen, Falkemester 496; — Tale, Poul Laxmands Enke 493.
Ullerup Kirkeruin 486.
Ulrik, Hertug af Meklenborg 498; — Prins 364, 370; — Smed 346.
Ulvejagt 523.
Undermestre 343.
Understed Kirke 323.
Uno, Villum 349.

- Urberg, Skuespiller 108.
 Urne, Christoffer, Kansler 42; —
 Frederik, Landsmand 1, 4 f., 7.
 Uvelse Kirke 85.
- Vaabenmærker** 314.
 Valby 221; — gaard 321.
 Valdemar Christian, Greve 370.
 Valkendorf, Christoffer, Rentemester
 587—590; — Mette 170 ff.
 Valkendorfbogen 587.
 Vandborg Kirke 80.
 Varberg 525.
 Varde 486; — Enge 326.
 Vardøhus, Ritmester 41, 44, 62.
 Vasa, Gustav 81.
 Vejby Kirke 477.
 Vejdmænd 495.
 Vejle 485.
 «Vendsyssel, Land og Folk» 309.
 Venslev Kirke 313.
 Vermehren, J., Kunstmaler 461.
 Verner, Karl, Professor 426.
 Vestenbæk 224.
 Vester Torslev Kirke 89.
 Veterinær- og Landbohøjskolen 255.
 Viborg Domkirke 485; — Stifts-
 museum 228; — Søndre Sogns
 Kirke 324.
 Vignola, G. B., Bygmester 609.
 Vilhelm IV, Landgreve af Hessen
 511.
 Vilhelmsborg Gods 188.
 Villum Hansen 25.
 Vilslev Sogn 326.
 Vilstrup Sogn 91.
 Vindinge (Fiunderal) 2.
 Vinhandlere 265, 445.
 Violinister 106, 121.
 Virket, Landsby 87.
 Vissenbjerg Kirke 80.
 Voergaard 88.
 Voer Klosters Mølle 500.
 Vognmænd 409 f., 481.
 Volverlej 568.
 Volstrup Kirke 323.
 Vorbasse Kirke 80, 313.
 Vorde 528.
 Vordingborg 283; — Domæne 175
 — 226, 286; — Færgegaard 224;
 — Ruiner 86.
 Vrangsgaarde 224.
- Vrejlev Kirke 477.
 Väber, Oberst 390.
 Væggerløse Kirke 80.
 Vægtters 69—75, 85.
 Væhr 475.
 Vølcker, Kirurg 370.
 Vølckers, Joh., Landinspektør 178.
- Wagenseil**, Georg C., Komponist 104.
 Walter, Caroline, Operasangerinde
 107, 315.
 Walterstorff, E. T., Direktør 611.
 Wandeler, Johan Daniel, Kirurg
 558, 570.
 v. Warnstedt, Theaterdirektør 102,
 107 f.
 Weinschenck, Jakob, Kaptajn 35 f.
 Weishans, Valentin, Hofwundartz
 359.
 Wendelboe, Markus, Kaptajn 8.
 Wenninghausen, Apoteker 580.
 Werlauf, E. C. 480.
 Werner, Adam Fr., Not. publ. 371.
 Wessendunch, Købmand 209.
 v. Westen, Johan Christopher, Apo-
 teker 561; — Peter, Apoteker
 539, 559 f.; — Enke 560.
 Weyse, S. S., Tegnelærer 96.
 v. Wickede, ? 232.
 Widsted, Lauritz, Præst 10, 12; —
 Magnus, Præst 43.
 Wildenhjelm, W., Major 39, 42 f., 56.
 Willers, Jakob, Læge 538.
 Wilse, Prokurator 139.
 Wiltfang, Familie 230; — Antonius
 (Tønnes) 231 ff.; — Ebert Em.,
 Borgmester 229—249; — Gjærrild
 234 ff.; — Ingeborg 235 f.; —
 Magdalene 235 f., 249.
 Wind, Jens Krag Juel, Amtmand
 301.
 Winterfeldt, J. B., Admiral 316.
 Winther, Birgitte, Skuespillerinde
 107, 115, 117, 124.
 v. der Wisch, J. D., Tegnelærer 96.
 Wither, Johannes, Kirurg 304 f.
 v. Wittersheim, Oberst 297.
 Wittich, Johan, Læge 238.
 v. Wolff, Detlef, Horbarber 359,
 372.
 Worm, Christen, Bisp 432; — Else
 393; — Magdalene 149; — Mi-

- chael, Borgmester 434; — Ole,
 Læge 148—160, 486.
 Wrangel, Carl Gustaf 3, 11, 41,
 44—47, 384—389.
 Wulff, Frans Georg, Provst 250 ff.;
 — Hans til Elkærholm 78; —
 Skipper 96, 98.
 Wøldike, Marcus, Professor 434.
- Zielcke**, Fløjtenist 106, 121.
Zimmermann, Ltn. 402.
Zuber, Jos., Tømrermester 609.
Zumler, Eberhard, Barbersvend 365.
Zumpe, M., Tømrermester 609.
- Zytphen, Familie 429.
 Zytphen-Adeler, Familie 428.
- Æreboe**, Rasmus, Notarius publ.
 425, 428.
Ærø 88.
- Øbjerggaard** 224.
Ønavne 315, 479.
Ørum Kirke 313.
Øster Brønderslev Kirke 477.
Østeregesborg Kirke 226.
Øster Stillinge 295.
Østrup, Rasmus, Købmand 402.

